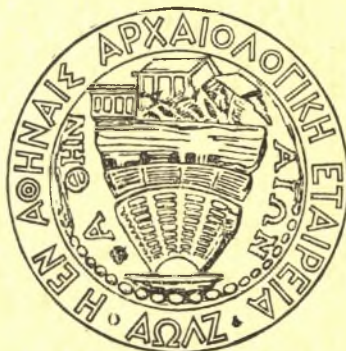


# ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1932

ΜΕΤΑ 18 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 183 ΕΙΚΟΝΩΝ



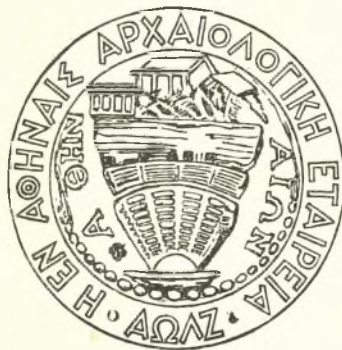
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ."

# ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1932

ΜΕΤΑ 18 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 183 ΕΙΚΟΝΩΝ



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

Ἐξεδόθη ὁ παρῶν τόμος τῆ 30ῆ Ὀκτωβρίου 1934.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ἜΣΤΙΑ, Κ. ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ Ν. ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ - 6411  
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ



## Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένα δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἣ ἀπόκειται ἢ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀποφασίς, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματεῖαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκεῖμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 500.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἐκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήκοντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

### ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
<b>Μαρινᾶτος:</b> Αἱ ἀνασκαφαὶ <i>Goekoop</i> ἐν Κεφαλληνίᾳ . . . . .	1 - 47
<b>Κεραμόπουλλος:</b> Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ . . . . .	48 - 133
<b>Συγγρόπουλος:</b> Τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐν Θεσσαλονίᾳ . . . . .	133 - 156
<b>Κεραμόπουλλος:</b> Ἀρχαῖα ἐξ Ἀμφιπόλεως . . . . .	1 - 4
» Αἰγινητικά . . . . .	4 - 6
<b>Θρεψιάδης:</b> Μικρὰ σκαφή παρὰ τὴν Ἁγ. Παρασκευὴν . . . . .	6 - 12
<b>Παρασκευαΐδης:</b> Ἐπιγραφαὶ ἐκ Μυτιλήνης . . . . .	12 - 16
<b>Γιαννόπουλος:</b> Ἐπιγραφαὶ ἐκ Θεσσαλίας . . . . .	17 - 29
<b>Σταυρόπουλλος:</b> Τιμητικὸν ψήφισμα Ἀλῶν τῶν Ἀραφηνίδων . . . . .	30 - 32



ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

ΑΕ 1931, 178 στήλη β'. στίχ. 22. ΘΡΟΣΙΑΙ γραπτέον: ΘΡΟΣΙΑ.  
στίχ. 25. Θροσία γραπτέον: Θροσία.

Ν. Ι. Γ.

## Εἰκόνες

## Αἱ ἀνασκαφαὶ Γοεκοορ ἐν Κεφαλληνίᾳ.

Σελ.	Εἰκ.	
2	1	Σχέδιον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς νεκροπόλεως Κράνης.
3	2	Ἄετοειδῆς τάφος Κράνης ἐκ μεγάλων κεράμων.
4	3	Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 2 Κράνης.
5	4	Ἄνω : πῆλιναι χελιδόνες ἐκ τοῦ τάφου 2 Κράνης· κάτω : λαβαὶ ἢ πόδες μυκηναϊκῶν ἀγγείων ἐξ οἰκοπέδων.
6	5	Πελίκη ἐκ τοῦ τάφου 5 Κράνης.
7	6	Ὁ δρμίσκος εἰς θέσιν Βάλτσα Κατωγῆς (Ληξουρίου).
7	7	Βάλτσα. Τὰ φαινόμενα ἔχνη τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος.
8	8	Ψηφιδωτὸν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὰ Βάλτσα.
9	9	Λακκίθρα. Φρέαρον Ἐνετικῆς ἐποχῆς μετὰ οἰκοσήμου.
9	10	Λακκίθρα. Καμαρωτὸς κτιστὸς τάφος.
10	11	Λακκίθρα. Τάφος ρωμαϊκῆς ἢ πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς.
11	12	Ἄριστερά : Σχέδιον τοῦ ταφικοῦ περιβόλου οἰκοπέδων. Δεξιὰ : Εἰς ἐπιτύμβιος (;) καὶ δύο ἕτεροι πελεκητοὶ λίθοι.
12	13	Ἄγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου οἰκοπέδων.
13	14	Ἄγγεῖα ἐντοπίας τεχνικῆς ἐξ οἰκοπέδων.
14	15	Πῆλιναι ψῆφοι καὶ σφονδύλια ἐξ οἰκοπέδων.
14	16	Ἐπιτύμβιοι στήλαι (: ) ἐξ οἰκοπέδων.
15	17	Μυκηναϊκὴ οἰκία εἰς θέσιν Σταροχώραφα Κρανιάς.
16	18	Κεραμεικὴ ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς οἰκίας. Ἄνω : μυκηναϊκὴ, κάτω : ἐντοπία χειροποίητος.
17	19	Σχέδιον τάφου Α.
18	20	Σχέδιον τάφου Β.
18	21	Σχέδιον τάφου Γ.
19	22	Σχέδιον τάφου Δ.
20	23	Τὸ ἀνατολικὸν ἤμισυ τοῦ τάφου Α μετὰ τοῦ διατηρουμένου τμήματος τῆς στέγης ὑπὲρ τὴν ΒΑ γωνίαν.
20	24	Ὁ τάφος Α ἐκ τῶν ἄνω, διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.
21	25	Ὁ τάφος Γ καὶ ὁ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρεθεὶς λίθος. Δεξιὰ καὶ ἄριστερά διακρίνονται δύο σιροί.
21	26	Δύο σιροί, πέραν τῶν ὁποίων διακρίνεται τὸ σπήλαιον τοῦ τάφου Δ. Εἰς τὸ βάθος τὸ χωρίον Λακκίθρα καὶ ὁ Αἶνος.

Σελ.	Εἰκ.	
22	27	Ὁ τάφος Δ ἐκ τῶν ἄνω, διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.
22	28	Τμήμα τοῦ τάφου Δ μετὰ τοῦ ἀθήκτου λάκκου τοῦ δρόμου, ὡς εὑρέθη καλυπτόμενος ὑπὸ τῶν πλακῶν του.
23	29	Σκελετὸς ἐν ἀταξίᾳ ἐντὸς τοῦ λάκκου Α 10.
24	30	Τὸ σπειροειδὲς περιδέραιον ἐκ τοῦ τάφου Α 10 εἰς ἣν κατάστασιν εὑρέθη ( $\frac{2}{1}$ ).
26	31	Οἱ δύο σκελετοὶ ἐντὸς τοῦ τάφου Δ 12.
29	32	Τομὴ ἐνὸς τῶν σιρῶν τῆς λακκίθρας.
30	33	Ὁ σιρὸς ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν τὰ ἀπληθρακωμένα σιτηρά. Δεξιὰ ὀρθογώνιον λάξευμα εὐρυνόμενον πρὸς τὰ κάτω. Εἰς τὸ βάθος ἀπλοῦται ὁ κάμπος τῆς Λιβαθοῦς.
33	34	Ἡ διακόσμησις τῆς πυξίδος ἀριθ. 262.
35	35	Αἱ λαβαὶ τῶν ἀγγείων 139 καὶ 148.
37	36	Πῆλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ τάφου Δ 5.
40	37	Τμήμα τοῦ πίν. 18 ὑπὸ μεγέθυνσιν.
44	38	Τὸ Ἀνατολικὸν ἤμισυ τοῦ τάφου Β. μετὰ τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς στέγης.
45	39	Ὁ τάφος Δ. μετὰ τῆς Βορείου καὶ Ἀνατολικῆς κόγχης.
46	40	Ὁ τάφος Γ. (ἐν τῷ μέσῳ) μετὰ τοῦ δρόμου του ἐξ Ἀνατολῶν. Αἱ δύο ἐκατέρωθεν φαινόμενα ὄπαι εἶνε σιροί.
47	41	Ἄετοειδῆς τάφος ἐκ Κράνης, ἀναπαρασταθεὶς ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἀργοστολίου.

## Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ.

49	1	Ὁ λαμὸς τοῦ πρὸς Δ. τῆς Φλωρίνης στενοῦ τοῦ Πισοδηρίου. Δεξιὰ (πρὸς Α.) μακρὸν κεῖται ἡ Φλώρινα, ἄριστερά (πρὸς Δ) ὑπόκειται τὸ χωρίον Πισοδέρι. Δεξιὰ τὰ ὕδατα χύνονται εἰς τὸν Ἐριγῶνα, ἄριστερά εἰς τὸν Ἀλιάκμονα.
49	2	Ἡ ἐκ τοῦ λαμοῦ τοῦ Πισοδηρίου (εἰκ. 1) θεὰ τοῦ στενοῦ πρὸς Δ. Τὸ ὀρώμενον χωρίον ἐν τῷ στενῷ εἶναι τὸ Πισοδέρι. Ἡ ὁδὸς διακλαδίζεται περαιτέρω πρὸς τὴν λίμνην Πρέσπαν δεξιὰ, πρὸς Κοριτσάν ἐν μέσῳ, πρὸς Καστοριάν ἄριστερά.
50	3	Τὸ ἐκ Μπανίτσης (Βεύης) πρὸς Α βαῖνον στενὸν ὑπὸ τὴν Κέλλην (Γκορνίτσοβον) καὶ ὀπισθεν (βορείως) τῆς λίμνης τοῦ Ὀστροβου.

- |      |      |   |                 |      |   |
|------|------|---|-----------------|------|---|
| Σελ. | Εικ. |   | Σελ.            | Εικ. |   |
| 51   | 4    | Χαρτογραφική υπότυπωση τῶν πρὸς Ν τῆς Φλωρίνης λόφων, ἐνθα ἡ ἀνασκαφὴ εἰς ὕψος 695.04 ἀριστερὰ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τοῦ νεκροταφείου.                                     | 71              | 30   | Μέρος ἀγγείου ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.   |
| 52   | 5    | Ὁ τόπος τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπισθεν δ' αὐτοῦ ῥέει ὁ Λύκος. Παράκειται τὸ ἀνατολικὸν παλαιὸν μέρος τῆς πόλεως καὶ περαιτέρω ὅπισθεν καὶ δεξιὰ αἱ νεώτεραι ἐπεκτάσεις.           | 72              | 31   | Δύο μέρη ἐνὸς ἀγγείου καὶ πυθμὴν ἑτέρου φέρων ἔκτυπον προτομήν.                           |
| 54   | 6    | Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ Δ (δεξιὰ τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος εἰκ. 4). Μεταξὺ τοῦ προσθίου καὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς εἰκόνης σχηματίζεται λαμὸς καὶ δίοδος ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ ἀντιθέτως. | 72              | 32   | Ἄγνυθες πῆλιναι ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας. Ἄνω δεξιὰ τριπτήρ.                          |
| 57   | 7    | Κάτοπις τῶν ἀνεσκαμμένων κτισμάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἡρακλείας παρὰ τὴν Φλώριναν.  | 72              | 33   | Θραύσματα χειροποιήτων ἀγγείων (1-3) πλίνθος, ἀγνὺς ἐξ Ἡρακλείας.                         |
| 59   | 8    | Ὁ ἕτερος πῖθος τῶν ἐν τῷ δωματίῳ Η Η.   | 73              | 34   | Προϊστορικὰ δοστρακα ἐξ Ἡρακλείας.  |
| 60   | 9    | Ἄγγεϊα ἐξ Ἡρακλείας (Φλωρίνης) τῆς λυγκηστικῆς.   | 73              | 35   | Χειροποιήτων ἄβαφον ἀγγεῖον τοῦ α' αἰ. π. Χρ. ἐξ Ἡρακλείας τῆς Λύγκου.                    |
| 61   | 10   | Ἄγγεϊα ἐξ Ἡρακλείας (Φλωρίνης) τῆς λυγκηστικῆς.   | 73              | 36   | Τρία λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  |
| 62   | 11   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 73              | 37   | Τὰ τρία λίθινα ἐργαλεῖα (1, 2, 4) τῆς εἰκ. 36 καὶ μία ἀκόνη (3) ἐξ Ἡρακλείας.             |
| 62   | 12   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας (Μακεδονίας).   | 74              | 38   | Θραύσματα πλαγγόνων καὶ ἀγγείων ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.                             |
| 63   | 13   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας τῆς Μακεδονίας.   | 75              | 39   | Χαλκᾶ σκεύη ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.   |
| 63   | 14   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 75              | 40   | Χαλκοῦς Ἐρμῆς (ὑψ. 55 χιλσ.) ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.                                |
| 64   | 15   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας (Μακεδονίας).   | 76              | 41   | Ἦλοι, ξύστρα καὶ ἄλλα σιδηρᾶ σκεύη ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.                          |
| 64   | 16   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 76              | 42   | Βαλανοδόκαι, κλειδὲς καὶ κρίκοι θυρῶν ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.                       |
| 65   | 17   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 76              | 43   | Μάχαιραι καὶ δρέπανα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  |
| 65   | 18   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 77              | 44   | Ἀξίνοι ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  |
| 66   | 19   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 77              | 45   | Λόγγαι καὶ σαυρωτήρες ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.                                       |
| 66   | 20   | Ἄγγεϊα ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 78              | 46   | Σιδηρᾶ σκεύη ἐξ Ἡρακλείας.  |
| 67   | 21   | Σκύφος ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.  | 78              | 47   | Ὅστεινον ἐπικάλυμμα σκεύους ἐξ Ἡρακλείας.   |
| 67   | 22   | Ὅψις σκύφου ἐκτύπου ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.   | 79              | 48   | Ἐπιτάφιος στήλη ἐκ Κορησοῦ (Γκόρκεντσι), κειμένης ἀνατολικῶς τῆς λίμνης τῆς Καστορίας.    |
| 68   | 23   | Ἄλλη ὄψις τοῦ σκύφου εἰκ. 22.   | 80              | 49   | Ἐπιτάφιος στήλη ἐκ Πενταβρύσου τῆς Καστορίας.   |
| 68   | 24   | Ἄλλη ὄψις τοῦ σκύφου εἰκ. 22, 23.   | 80 <sup>a</sup> | 50   | Χάρτης τῆς παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα χώρας μεταξὺ Κοζάνης καὶ Τσοτυλίου.                         |
| 69   | 25   | Τεμάχιον ἐρυθροῦ ἀγγείου μετ' ἐκτύπων παραστάσεων ἐξ Ἡρακλείας (Λύγκου).  | 81              | 51   | Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ ὑπὲρ τὴν Πέλικαν λόφου.  |
| 69   | 26   | Τεμάχια ἐκτύπων ἀγγείων ἐκ Λύγκου.  | 83              | 52   | Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ βουνοῦ Ριζὸ ἢ Βρατινιώτικο.                                    |
| 70   | 27   | Κρατὴρ εἰκονίζων ἔκτυπον «Ἰλίου πέρις» ἐκ Λύγκου.   | 84              | 53   | Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ φρουρίου Χτίσματα μεταξὺ Σελίτσης καὶ Πέλλας (πρὸβλ. εἰκ. 54). |
| 70   | 28   | Μέρος τῆς Ἰλίου πέρις τοῦ ἀγγείου εἰκ. 27. Ἐκ Λύγκου.   | 85              | 54   | Τὸ τεῖχος Χτίσματα (πρὸβλ. εἰκ. 53).  |
| 71   | 29   | Παραλειφθεῖσα ἀνωτέρω. Τὸ 1=ἀριθ. 18. Τὸ 2=25. 3=11. Τὸ 4 εἶνε κύλιξ τῶν ἀριθ. 3=7, τὸ 5=ἀριθ. 45.  | 86              | 55   | Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωση τῆς ὑπὲρ τὰ Χτίσματα (εἰκ. 53) ὄροσειρᾶς Γρεντιᾶς.                 |
|      |      |   | 87              | 56   | Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ λόφου Σκαφιδάκι παρὰ τὴν Σέλιτσαν (Ἐράτουραν).                 |



Σελ.	Εικ.		Σελ.	Εικ.	
88	57	Χαρτογραφική αποτύπωση τοῦ λόφου Καστράκι παρὰ τὴν Σιάτισταν ὑπὲρ τὸ χωρίον Τσιρούσινο.	121	78	Ἄγγεια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτυραν κόμης ὑπὸ τὴν Μαγούλαν ἐν τῇ Δ. Μακεδονίᾳ.
89	58	Χαρτογραφική αποτύπωση τοῦ λόφου Παλαιόκαστρα εἰς τὸ ὄρος Βούρινος πρὸς Ν τῆς Σιατίστης.	122	79	Ἄγγεια ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς Δ. Μακεδονίας.
90	59	Λείψανον τοῦ τείχους τοῦ Παλαιοκάστρου (εἰκ. 58).	123	80	Ἄμφορεὺς κρατηροειδῆς ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν.
90	60	Βέλος χαλκοῦν ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου (εἰκ. 59).	123	81	Ἄλλη ὄψις τοῦ ἀγγείου εἰκ. 80.
91	61	Χαρτογραφική αποτύπωση τοῦ λόφου Μαγούλα πρὸς Ν τῆς Ἐρατύρας (Σελίτσης).	124	82	Ἄγγεια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) κόμης παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος ἐν τῇ Δ. Μακεδονίᾳ.
94	62	Τὸ τεῦχος τῶν Δουπιάνων (Δισπηλιῶ) ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Καστορίας.	124	83	Ἄγγειον ἐκ τῆς κόμης τῆς Μαγούλας ἐν τῇ Δ. Μακεδονίᾳ παρὰ τὴν Ἐράτυραν.
94	63	Ὅψις τῆς γεφύρας τῆς Κρυσταλλοπηγῆς.	125	84	Ἄλλη ὄψις τοῦ ἀγγείου εἰκ. 83.
95	64	Ὅψις τῶν «ποδῶν γεφύρας» τῆς Κρυσταλλοπηγῆς (Σμαρδέσι).	125	85	Ἄγγειον ἐκ τῆς κόμης τῆς Μαγούλας ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.
95	65	Οἱ πόδες τῆς γεφύρας τῆς Κρυσταλλοπηγῆς (εἰκ. 63, 64).	126	86	Πλαγγόνες (1-2) ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς Δ. Μακεδονίας.
96	66	Σχηματικὴ εἰκὼν τοῦ Φρουρίου Καστράκι ὑπεράνω τῆς Ντέμπρης (Ἀναρράχης) ἐν Ἑορδαίᾳ.	127	87	Μετάλλια σκεύη ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.
96	67	Κάτω ἔμπρὸς μέρος τοῦ προϊστορικοῦ τείχους, ἄνω δὲ μέρος τοῦ Ἰουστινιανείου τείχους τῆς Ἀναρράχης (Δέβρης).	128	88	Ἐκ τῆς ἐνδυμασίας ἀγωνιστοῦ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 (Ἐθνικὸν ἱστορικὸν Μουσεῖον ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ Ἀθηνῶν).
97	68	Μέρος τοῦ προϊστορικοῦ τείχους τῆς Ἀναρράχης (Δέβρης).	130	89	Μετάλλια ἀντικείμενα ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς Δ. Μακεδονίας.
98	69	Σχηματικὴ εἰκὼν φρουρίου ὑπὲρ τὴν καταβόθραν τῆς λίμνης Πετρῶν (Πέτερσκο) ἐν Ἑορδαίᾳ.	131	90	Κράνος χαλκοῦν εὑρεθὲν μεταξὺ Μαγούλας καὶ Ἐρατύρας παρὰ τὸν Μόριχον παραπόταμον τοῦ Ἀλιάκμονος.
98	70	Σχηματικὴ εἰκὼν φρουρίου κειμένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς Λίλικ ὑπὲρ τὸ χωρίον Πέτραι (Πέτερσκο) ἐν Ἑορδαίᾳ.	131	91	Ἄλλη ὄψις τοῦ κράνου εἰκ. 90.
115	71	Ἄγγεια ἐκ κόμης παρὰ τὴν Μαγούλαν τῆς Σελίτσης (Ἐρατύρας) παρὰ τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.	132	92	Χαλκοῦν κράνος καὶ χαλκοῦς ὀμφαλὸς ἀσπίδος; εὑρεθέντα ἐν ἀμπέλῳ ἔξω τῆς Νεαπόλεως (Διαψίστι) παρὰ τὴν δεξιάν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος.
115	72	Ἄγγεια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Μαγούλαν τῆς Ἐρατύρας κόμης ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.			
116	73	Ἄγγεια ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.			
117	74	Ἄγγεια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) κόμης ἐν Δ. Μακεδονίᾳ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος.			
118	75	Ἄγγεια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) κόμης ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.			
119	76	Ἄγγεια ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς Δ. Μακεδονίας.			
120	77	Ἄγγεια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Μαγούλαν τῆς Ἐρατύρας (Σελίτσης) κόμης ἐν τῇ Δ. Μακεδονίᾳ.			
					<i>Ψηφιδωτὰ τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Θεσσαλονίκῃ.</i>
			134	1	Διάγραμμα τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ ναοῦ τῶν ἁγ. Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης. (Οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὴν θέσιν τῶν ψηφιδωτῶν).
			135	2	Ἄποψις ἀπὸ Β. τοῦ σταυροθολίου τῆς Ν. Δ. γωνίας. Μορφαὶ 1, 3, 6 καὶ 7.
			136	3	Ἄποψις ἀπὸ Α. τοῦ σταυροθολίου τῆς Ν. Δ. γωνίας. Μορφαὶ 4, 5 καὶ 6.
			137	4	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 1.
			138	5	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 2.
			139	6	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 3. Ἄγ. Εὐστράτιος.

Σελ.	Εἰκ.	
139	7	"Αγ. Εὐστράτιος. Ψηφιδωτὸν τῆς Μ. τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει.
140	8	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 5.
141	9	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 6.
141	10	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 7.
142	11	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 8. Θεοτόκος Εὐαγγελισμοῦ(·)
143	12	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 9. Ὁ Ὑμνωδὸς Κοσμάς.
144	13	Τμῆμα ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου(ἀρ. 10).
145	14	Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.
145	15	Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.
146	16	"Αποψις ἀπὸ Α. τοῦ σταυροθολίου τῆς ΒΑ. γωνίας. Μορφαὶ 11, 12 καὶ 13.
147	17	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 11.
148	18	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 12. Ἄγ. Ἑλένη(·)
148	19	Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 13. Ἄγ. Κωνσταντῖνος(·)
149	20	Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μ. τῆς Χώρας Κωνσταντινουπόλεως.
150	21	Λεπτομέρεια ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Πρωτάτῳ Ἁγίου Ὁρους.
153	22	Τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Ἡγουμένου Παύλου ἐν τῷ ναφ Ἄγ. Ἀποστόλων ἐν Θεσσαλονίκῃ.
154	23	Προσωπογραφία τοῦ Ἡγουμένου Παύλου ἐν τῷ ναφ Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης.
154	24	Προσωπογραφία τοῦ Ἡγουμένου Παύλου ἐν τῷ ναφ Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης.
155	25	Ἐπιγραφὴ τοῦ Ἡγουμένου Παύλου ἐν τῷ ναφ Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης.
		<i>Ἀρχαῖα ἐξ Ἀμφιπόλεως.</i>
2	1	Βάθρον ἀδριάντος τοῦ Καρακάλλα ἐξ Ἀμφιπόλεως.
3	2	Ὅστρακον ἀρρητικὸν ἐκ Νιγρίτης τῆς Μακεδονίας.

Σελ.	Εἰκ.	
		<i>Αἰγινήτικα.</i>
5	1	Τρία ὄστρακα ἐξ Αἰγίνης.
		<i>Μικρὰ σκαφή παρὰ τὴν Ἄγ. Παρασκευήν.</i>
7	1	Ἄγγεια ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου τάφου.
8	2	Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου τάφου.
8	3	Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου τάφου.
9	4	Εὐρήματα ἐκ τοῦ δευτέρου τάφου.
9	5	Νόμισμα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τρίτου τάφου.
11	6	Ἀνάγλυφον Κυβέλης.
		<i>Ἐπιγραφαὶ ἐκ Μυτιλήνης.</i>
12	1	Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα παρὰ τὸ Γηροκομεῖον Μυτιλήνης.
14	2	Ἐπιτύμβιον ἐλεγείον ἐκ Μυτιλήνης.
14	3	Τεμάχιον ἐνεπιγράφου στήλης.
14	4	Τεμάχιον ἐπιγραφῆς ἐκ Μυτιλήνης.
15	5	Δίδυμος ἐνεπίγραφος βωμίσκος.
15	6	Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς Αὐγουστον.
15	7	Ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς Αὐγουστον ἐκ Μυτιλήνης.
16	8	Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς Τραϊανόν.
16	9	Ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβιος ἐκ Μυτιλήνης.
16	10	Ἐπιτύμβιος στήλη Φιλομούσου.
		<i>Ἐπιγραφαὶ ἐκ Θεσσαλίας.</i>
17	1	Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἐξ Ἄτραγος.
19	2	Τεμάχιον ψηφίσματος ἐκ Φθιωτίδων Θηβῶν.
21	3	Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ » Θηβῶν.
26	4	Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Κόρης ἐκ Λαρίσης.
27	5	Στήλη ἐπιτύμβιος ἐκ Φερῶν.
		<i>Τιμητικὸν ψήφισμα Ἀλῶν τῶν Ἀραφηνίδων.</i>
30	1	Τιμητικὸν ψήφισμα δήμου Ἀλαίων ὑπὲρ Φιλοξένου Φρασικλέους. (Ἀπόκειται ἤδη εἰς τὸ ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. εἰσαγωγῆς 12.807 δωρηθὲν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς).

# ΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ GOEKOOP EN KEΦAΛΛHNIAI

ΥΠΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

## 1. ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Ὁ Ὀλλανδὸς φιλέλλην καὶ φιλάρχαιος Mr. A. E. H. Goekoop εἶναι ἤδη γνωστὸν ὄνομα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης. Ἐνθερμὸς θαυμαστῆς τοῦ Ὀμήρου καὶ ζήσας εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ὀμηρικαὶ ἔρευναι εὐρίσκοντο εἰς τὸ ζενίθ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων τοῦ Schliemann, ἐρρίφθη καὶ οὗτος μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν διαφώτισιν τῶν προβλημάτων τῆς ὀδυσσειακῆς τοπογραφίας. Γενναίως χορηγῶν εἰργάσθη καὶ συνειργάσθη κατὰ πρῶτον μετὰ τοῦ Dörpfeld ἐν Ἰθάκῃ, εἶτα δὲ καὶ ἐν Λευκάδι ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι τοῦ 1903<sup>1</sup>. Βαθμηδὸν διεμόρφωσεν ἰδίαν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ μεγάλη καὶ εὐφορὸς Κεφαλληνία, καὶ δὴ ἡ ἐπαρχία Λιβαθῶ δέον νὰ ὑπῆρξεν ἡ ἔδρα τοῦ ὀδυσσειακοῦ βασιλείου. Ἀπεσχίσθη τοῦ Dörpfeld διὰ τοῦτο καὶ ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὰς εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπαρχίαν, διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐκδοὺς καὶ σχετικὴν μελέτην ἐκθέτουσαν τὴν θεωρίαν του<sup>2</sup>. Τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ εὕρεσις διαφόρων ἀρχαιοτήτων καὶ ἰδίως ἡ ἐξερεύνησις τοῦ μεγάλου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῶν Μαζαρακάτων διὰ τοῦ Π. Καββαδία καὶ Γ. Οἰκονόμου, ἀρκεταὶ δὲ δημοσιεύσεις εἶδον τὸ φῶς χάρις εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἐκεῖνας<sup>3</sup>.

Ὁ ἄωρος θάνατος τοῦ εὐγενοῦς χορηγοῦ καὶ ὁ γενικὸς κλονισμὸς τῆς πολεμικῆς καὶ μεταπολεμικῆς ἐποχῆς ἐπέφερον μακρὰν διακοπὴν τοῦ ἔργου, ἕως οὔτου τὸ 1930 κατῆλθεν εἰς Ἑλλάδα ἡ Κυρία Goekoop de Jongh, μὲ σκοπὸν ὅπως συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ ἀοιδίμου συζύγου της. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεφασίσθη ὅπως ἀνατεθῶσιν εἰς ἐμέ, διεξάγονται δ' ἔκτοτε κανονικῶς ἐπὶ δύο περιόπου μῆνας κατ' ἔτος.

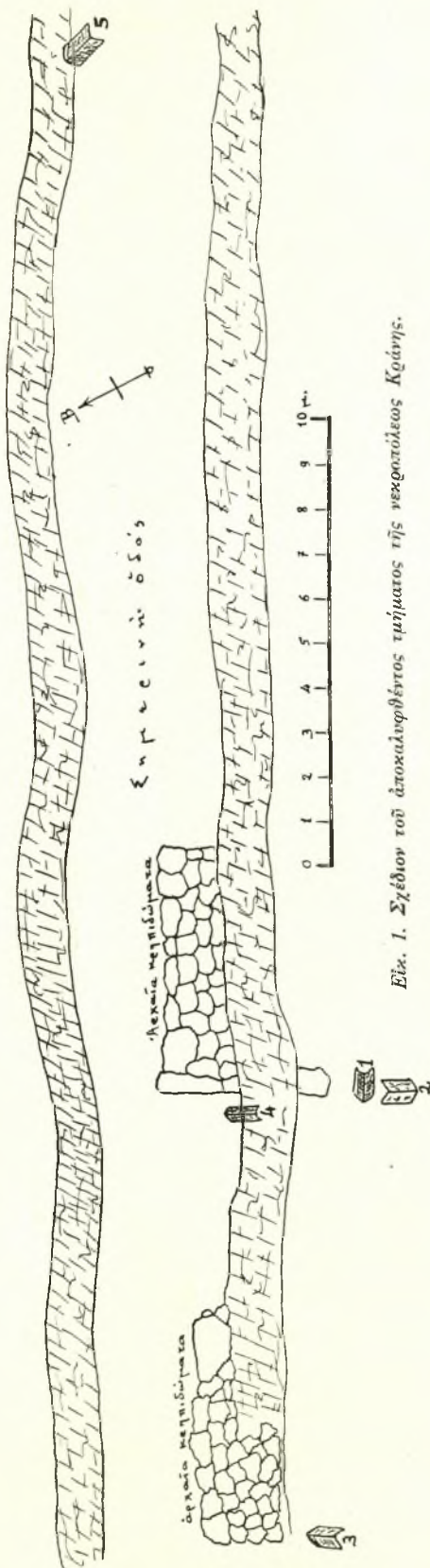
Κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποφασισθῆ ἡ ἔκδοσις ἰδίου βιβλίου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ περιελαμβάνοντο πᾶσαι αἱ κεφαλληνιακαὶ ἀνασκαφαὶ Goekoop. Ὑστερον ὁμως ἐπεκράτησεν ἡ σκέψις, ὅπως τὰ πορίσματα ἐκάστης ἐτησίως ἀνασκαφῆς ἐκτίθενται ἀπὸ τῶν στηλῶν τῶν ἐλληνικῶν περιοδικῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἐνταῦθα δημοσιεύονται ὁμοῦ τὰ ἀποτελέσματα καὶ τῶν τριῶν ἐτῶν 1930 - 1932, ὧν δίδεται κατὰ πρῶτον βραχεῖα ἱστορία, ἵνα μὴ ἀναγκασθῶμεν ἐφεξῆς νὰ χωρίσωμεν κατὰ ἔτη τὰ εὐρήματα. Πρὸς παρασκευὴν τῶν παρενθέτων πινάκων γενναίωτα ἐχορήγησε τὴν δαπάνην ἡ Κ<sup>α</sup> Goekoop. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδει νὰ ἀναζητήσωσι μυκηναϊκὰς καὶ μόνον ἀρχαιότητας, αἵτινες καὶ κυρίως δημοσιεύονται ἐνταῦθα.

1 W. Dörpfeld, *Altithaka* 1, 24 ἔξ. Τὸ βιβλίον τοῦ ἀφιερῶσι ὁ συγγραφεὺς κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸν Κάϊξερ Γουλιέλμον τὸν Β' καὶ κατὰ δευτέρον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Goekoop.

2 A. E. H. Goekoop, *Ithaque la Grande*, Athènes 1908.

3 Πρακτικὰ Α. Ε. 1912 100 - 118 (Κυπαρίσσης - Φιλαδέλφει), 250 ἔξ. (Καββαδίας). Ἄρχ. Δελ. 519 1933 ἔξ. (Κυπαρίσσης). Π. Καββαδίας, *Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία* 355 ἔξ. Ὁ αὐτός, *Comptes-Rendus de l'Acad. Inscr.* 1909 382 ἔξ. 1911 7 ἔξ. Ἄρχ. Ἐφημ. 1912 268 (Κυπαρίσσης).





Εἰκ. 1. Σχέδιον τοῦ ἀποκαλύφθητος τμήματος τῆς νεκροπόλεως Κόρυμβου.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος 1930 ἡ δικαιοδοσία ἀνασκαφικῆς δράσεως ἦτο εὐρύτερα, ἀλλ' ἔπρεπε κυρίως νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Παληοκάστρου, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου Κούταβος, ὅπου διατηροῦνται τὰ τεῖχη καὶ ἄλλα σημαντικὰ εἱρεπία τῆς ἀρχαίας Κόρυμβου. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἀρκεταὶ ἐρευναι, αἱ ὁποῖαι σχεδὸν οὐδὲν ἀξιόλογον προσέθησαν εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ περὶ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς. Εὐρέθησαν ἀρκετοὶ κιβωτόσχημοι λαξευτοὶ τάφοι «προμυκηναϊκῆς» ἐποχῆς ὡς τὴν ἀποκαλοῦσιν, ἀλλὰ σεσυλημένοι καὶ κατεστραμμένοι, κατὰ τὴν νοτιὰν κλιτὸν τοῦ λόφου τῆς Κόρυμβου, καλουμένην Ρίζα<sup>1</sup>. Πολλὰ δοκιμαὶ γενόμεναι πλησίον τῶν τειχῶν τῆς Κόρυμβου, ἅτινα ἐπανειλημμένως ἐχαρακτηρίσθησαν «Κυκλώπεια» οὐδὲν μυκηναϊκὸν ἢ παλαιότερον λείψανον ἠνεγκον εἰς φῶς<sup>2</sup>. Ἄν καὶ τὸ πρᾶγμα ἦτο ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Partsch προηγουμένως φανερόν, ὅτι δηλ. ὁλόκληρος ἡ ὀχύρωσις τῆς Κόρυμβου ἀποτελεῖ ἐν ἑνιαίῳ σύστημα, ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα διὰ τῶν δοκιμαστικῶν σκαφῶν ἐδείχθη τῶρα καλύτερον: Τὰ φαινόμενα ὡς «κυκλώπεια» τεῖχη εἶναι κυρίως ἀναλήμματα τῶν ὀδῶν, αἵτινες ἦγον ἄνω εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Τοιαῦτα δὲ τεῖχη φαίνονται εἰς τὴν νοτιὰν κλιτὸν (τῆς Ρίζας) καὶ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν (τοῦ Κουτάβου), ὑπὲρ τὸν ἡμισκαφῆ ναὸν τῆς Δήμητρος. Τῆς κυρίως ἀκροπόλεως ἢ εὐρυτάτης περιτειχίσεως, ἣτις ἔμεινεν ἡμιτελής, εἶναι ἑλληνικῆς καὶ πρὸ παντὸς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὰ μνημονευθέντα ἀναλήμματα πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονα ἢ ἔστω ὀλίγον παλαιότερα, ἀλλὰ πάντως ἑλληνικά, φέροντα μόνον προχειρότερον χαρακτῆρα. Τὸ γεγονός εἶναι ἀξιὸν προσοχῆς διὰ τοὺς μελετητὰς τῆς τειχικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, προκειμένου νὰ χαρακτηρισθῶσι μόνον ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς των μορφῆς «κυκλώπεια» τεῖχη. Ἡ διαφορὰ κατασκευῆς τῶν τειχῶν τῆς Κόρυμβου φαίνεται καλῶς ἐκ τῶν εἰκόνων Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 5 1919 87 ἐξ., ἀρ. 3-7, ἐκτίθεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Partsch<sup>3</sup>.

1 Βλ. ὁμοίους τάφους εἰς τὸ αὐτὸ μέρος παρὰ Καβαδία, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία 372.

2 Κυκλώπεια τεῖχη ἀναφέρουν ὁ Καβαδίας, Προϊστ. Ἀρχαιολ. 372 καὶ ἐπανειλημμένως ὁ Κυπαρίσσης Ἀρχ. Δελτ. 5, 1919 85 ἐξ.

3 J. Partsch, Kephallenia und Ithaka (Ergänzungsheft 98 zu Petermanns Mitteilungen) Gotha 1890 80 ἐξ., καὶ τοπογρ. πῖναξ 2.

Ἡ νοτιὰ κλιτύς τῆς ἀκροπόλεως, ἡ Ρίζα, ἀποδεικνύεται διὰ τῆς παρούσης ἐρεύνης ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς νεκρόπολις τῆς Κράνης. Ὁ μνημονευόμενος «προϊστορικὸς συνοικισμὸς ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν χρόνων... μέχρι τῶν μυκηναϊκῶν» ὡς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὅσα ἀναφέρει ὁ Καββαδίας<sup>1</sup>, πρέπει νὰ γίνουιν δεκτὰ μετ' ἐπιφυλάξεως. Τὰ τεῖχη καὶ ἀναλήμματα «κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον» (ἐ. ἀ., 372) ἀποτελοῦν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀναμφιβόλως μέρος τοῦ συστήματος τῆς ὀχυρώσεως καὶ δὲν πρόκειται περὶ διαμορφώσεως κρηπίδων πρὸς ὑποδοχὴν «οἰκημάτων καὶ ξυλίνων καλυβῶν». Οἱ δὲ τάφοι, ἀφοῦ πάντες εὐρέθησαν σεσυλημένοι<sup>2</sup>, δύνανται εἰς μίαν ἀπόκεντρον ἐπαρχίαν ὡς ἡ Κεφαλληνία νὰ ἀνήκωσι καὶ εἰς ἄλλας ἐποχάς.

Οὐχ ἦττον τοσοῦτο παραμένει βέβαιον, ὅτι ἡ κλιτύς αὕτη ὁμοῦ μετὰ τῶν πρώτων κρασπέδων τῆς πεδιάδος Κράνης ἐχρησίμευσεν ὡς νεκρόπολις τῆς κλασσικῆς πόλεως. Τοῦτο ἀπεδείχθη κυρίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1930, διότι εὐρέθησαν ἀρκετοὶ τάφοι ἑλληνικῶν χρόνων ὑπ' ἐμοῦ. Ἐτεροὶ εἶχον προσφάτως συληθῆ, ἄλλοι τέλος, πρὸ μακροῦ κενωθέντες, κεῖνται ἀμέσως ὄρατοί. Καὶ ἡ λεγομένη «Δρακοσπηλιὰ» ἐνταῦθα ἀνήκει, ἦτο δὲ λαξευτὸν ὀρθογώνιον σπήλαιον ἑλληνιστικῆς ἢ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τάφος ἀναμφιβόλως πλουσίου ἀτόμου, ἀφοῦ κεῖται εἰς τὸ ὑψηλότερον καὶ μᾶλλον περιόπτον μέρος. Ἡ ὑπαρξίς τῆς νεκροπόλεως ἐνταῦθα εἶναι περισσότερον νοητή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν

ὅτι διὰ μέσου ταύτης ἦγεν ἄνω εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἢ κυριωτέρα ὁδός, ἣτις ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων ἀναλημμάτων. Ἡ ὁδὸς διακλαδουμένη, ὡς φαίνεται, κάτω εἰς πεδιάδα, ἦγεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν Λιβαθῶ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ μέσου πετρώδους καὶ φαραγγώδους χώρας πρὸς τὴν Σάμην. Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ὁδοῦ καὶ ἀκριβῶς πλησίον τοῦ πολυτελοῦς τάφου τῆς Δρακοσπηλιᾶς, φαίνονται ἀκόμη ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου τὰ ἴχνη τῶν τροχῶν ἀρχαίων ἀμαξῶν, αἵτινες ἐκυκλοφόρουν ἐπὶ τῆς σπουδαίας ταύτης ἀρτηρίας.

Τὸ μνημονευθὲν ἑλληνικὸν νεκροταφεῖον ἀνεκαλύφθη ἀκριβῶς παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ρίζας, ἐντὸς τῆς πεδιάδος, τέμνεται δ' ὑπὸ τῆς σημερινῆς βατῆς ὁδοῦ, ἣτις πιθανώτατα κεῖται παρὰ τὴν ἀρχαίαν τοιαύτην. Ἡ τοποθεσία καλεῖται ἀκριβέστερον Ἄϊ Γληγόρης, δὲν



Εἰκ. 2. Ἀετοειδεῖς τάφοι Κράνης ἐκ μεγάλων κεράμων.

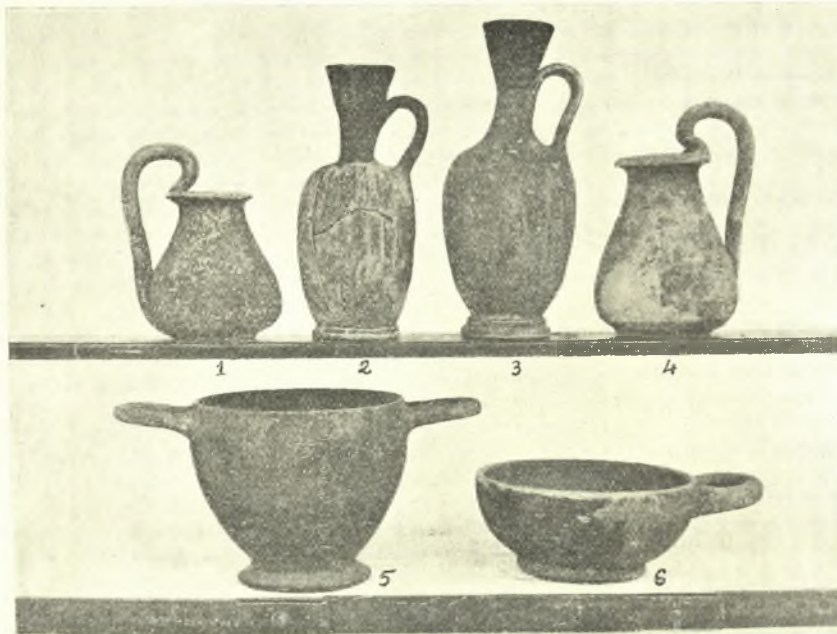
1 Προϊστ. Ἀρχαιολ. 372.

2 Ἐγὼ μὲν τοιούτους εὔρον τούτους, ὁ δὲ Καββαδίας οὐδαμῶ ἀναφέρει ῥητῶς περὶ εὐρημάτων.



έξηρευνήθη δὲ συστηματικῶς, ἐφόσον τὸ τοιοῦτο ὑπερέβαινε τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡρευνήθησαν μόνον οἱ τυχαίως κατὰ τὰς δοκιμὰς εὐρεθέντες τάφοι.

Οὗτοι ἦσαν πέντε τὸν ἀριθμὸν, ἐξ ὧν οἱ δύο, ἡμικατεστραμμένοι ἤδη, ἔκειντο ἐντὸς τῆς ὁδοῦ, τρεῖς δὲ ἄλλοι εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ παρακειμένου ἀγροῦ. (Ὅρα τὸ σχέδιον *εἰκ. 1* καὶ τὴν *εἰκ. 2*). Οἱ τάφοι οὗτοι εἶχον μορφήν ἀετοειδοῦς στέγης καὶ συνίσταντο ἐκ δύο μακρῶν κεράμων, ἐνῶ μία τρίτη κομπομένη συνήθως εἰς δύο ἐχρησίμευεν ὅπως φράξῃ τὰς στενάς πλευράς τοῦ τάφου. Εἷς ἐκ τῶν τάφων τούτων ἀναπαρεστάθη ἐντὸς τοῦ μουσείου Ἀργυροστολίου, μεταφερθεισῶν πρὸς τοῦτο τῶν κεράμων, ὧν τὸ μῆκος ἀνέρχεται εἰς 1 μ. τὸ δὲ πλάτος εἰς 45-50 ἐκ. (*εἰκ. 41*).



*Εἰκ. 3. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 2 Κράνης.*

Τοιοῦτου εἴδους τάφοι εἶναι κοινοὶ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνάγονται εἰς διαφόρους ἐποχάς, μὴ δυνάμενοι συνήθως νὰ χρονολογηθῶσι, διότι εἶναι σχεδὸν κατὰ κανόνα ἀκτέριστοι ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν τάξιν τῶν πενήτων<sup>1</sup>. Ὅπως δὴποτε, ἐκ τῶν παρόντων πέντε τάφων δύο ἔφερον κτερίσματα, ἐξ ὧν βεβαιοῦται ὅτι ὀλόκληρος ἢ συστάς ἀνήκει τὸ πολὺ εἰς τὸν 5<sup>ον</sup> π.Χ. αἰῶνα. Εἷς τάφος ἀνήκεν εἰς παιδίον (ἀρ. 2 ἐν

τῷ σχεδίῳ), εἶχε διεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εὐρέθησαν δὲ τεμάχια λεπτότατα κρανίου εἰς τὸ νότιον μέρος. Ὁ τάφος οὗτος περιεῖχε τὰ ἐν *εἰκ. 3* ἀγγεῖα καὶ τὰ ἐν *εἰκ. 4* ἄνω ἀθύσματα, ἅτινα ἦσαν τρεῖς πῆλιναι χελιδόνες. Ἐκ τῶν ἀγγείων τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 4 σύγκεινται ἐξ ὠχροξάνθου εὐθύρπτου πηλοῦ ἄνευ γανώματος πλὴν ἀραιᾶς καστανῆς ζώνης κατὰ τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου 4. Αἱ δύο λήκυθοι ὡς καὶ ἀμφοτέρωθεν τὰ ἀγγεῖα τῆς κάτω σειρᾶς φέρουσι μέλαν βερνίκιον κακῆς ποιότητος καὶ ἐγχαράκτους ῥαβδώσεις, αἵτινες ἐπὶ τοῦ ἀγγείου 3 εἶναι λοξαί, σχηματίζουσαι σφηνοειδῆ πεδία ἐναλλάξ ἄνω καὶ κάτω ἔχοντα τὴν κορυφήν, πεπληρωμένα, δ' ἐμπιέστων συγκεντρικῶν κύκλων τόσον ἀβαθῶν, ὥστε μόλις εἶναι ὄρατοί. Ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς κάτω σειρᾶς ὁ μὲν κότυλος 5 φέρει ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐγχάρακτον σταυρόν, τὸ δὲ τελευταῖον ἀγγεῖον 6 ἐν σημείον, ὅπερ νομίζω ὅτι εἶναι Α μᾶλλον ἢ οἰονδήποτε ἄλλο γράμμα. Ἀνεξαρτήτως τῆς παλαιογραφικῆς ἀξίας τοῦ σημείου τούτου, φρονῶ ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα (ιδίως τὰ τῆς κάτω σειρᾶς) δύνανται ἀκόμη νὰ τοποθετηθῶν εἰς τὰ τέλη τοῦ 5<sup>ου</sup> αἰῶνος, ἂν καὶ αἱ λήκυθοι θὰ ὑπεδείκνυον μεταγενεστέραν χρονολογίαν.

<sup>1</sup> Ἐγὼ αὐτὸς εὗρον ἄλλοτε τοιοῦτους τάφους παρὰ τὸ θέατρον τῆς Μεγάλης Πόλεως ἐν Ἀρκαδίᾳ.

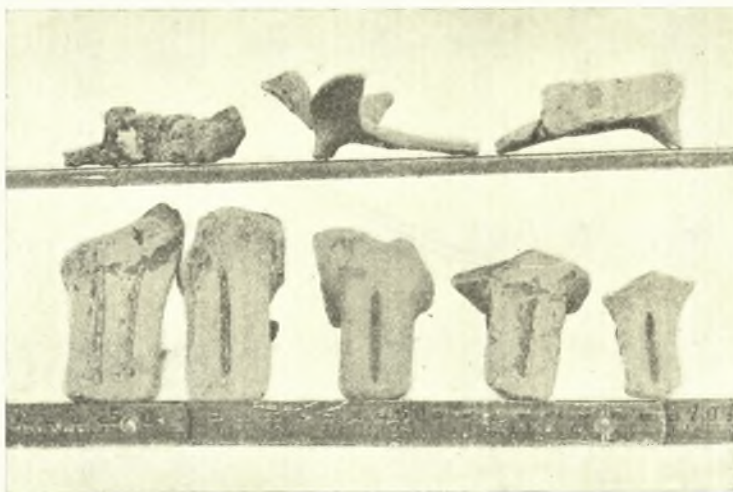


Ὁ ἐντὸς τῆς ὁδοῦ κείμενος τάφος 5 περιεῖχεν ἐπίσης ἐν τεμαχίοις μίαν ἐρυθρόμορφον πελίκην κακῆς τέχνης, τέλους τοῦ 5<sup>ου</sup> ἢ ἀρχῆς τοῦ 4<sup>ου</sup> αἰῶνος. Δυστυχῶς δὲν ἀνευρέθησαν ὅλα τὰ τεμάχια, διότι ἐκ τῆς διαβρώσεως τῆς ὁδοῦ εἶχε καταστραφῆ μέγα μέρος τοῦ τάφου. Τὸ ἀντικείμενον παραστάσεως ἦτο τὸ σύνηθες δύο ἱματιοφόρων μορφῶν ἀπέναντι ἀλλήλων (εἰκ. 5). Τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ παρουσιάζει τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀτελειώτον καὶ δεικνύει τὸν τρόπον ἐργασίας τοῦ τεχνίτου. Πέριξ τῶν μορφῶν, ἀφοῦ αὐταὶ εἶχον σχεδιασθῆ, ὁ τεχνίτης διὰ λεπτοῦ χρωστῆρος ἔσυρε ταινίαν μελανοῦ βερνικίου, ἣτις ἀκολουθεῖ τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ὁμοῦς δὲν ἐμελανώθη κατόπιν ἢ λίαν ἀτελῶς καὶ ἀτάκτως. Ἐφόσον τὸ ἀγγεῖον εἶχε κατατεθῆ ἐντὸς τάφου, εἶναι μᾶλλον εὐτέλεια ἢ ἀτέλεια τῆς ἐργασίας.

Διάφοροι ἀρχαῖοι λίθοι, οἵτινες φαίνονται ἀκόμη κατὰ χώραν (ᾄρα τὸ σχέδιον) καὶ σχηματίζουν χαμηλοὺς τοίχους ἢ κρηπιδώματα, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ νεκροταφεῖον διηρεῖτο εἰς συστάδας οἰκογενειακῶν τάφων καὶ ἴσως ἔφερον ἐνιαχοῦ ἐπιτύμβια σήματα<sup>1</sup>.

Ἐτερα λείψανα ἐξερχόμενα τῆς περιοχῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐκ τούτου δὲ μνημονεύομενα ἐνταῦθα ἐπίσης παρεπιπτόντως, εὐρέθησαν εἰς τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς χερσονήσου Πάλης εἰς θέσιν Βάλτσα. Ἡ τοποθεσία αὕτη σχηματίζει ἀμμώδη ὁρμίσκον, ὅπου ἐκβάλλει ποτάμιον φέρον πάντοτε ἀρκετὸν ὕδωρ ὥστε νὰ εἶναι ἐν μέρει πλωτὸν εἰς λέμβους, ἐν δὲ τῇ ἀρχαιότητι θὰ ἦτο προσιτὸν καὶ εἰς μεγαλύτερα πλοιάρια. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 6 δεξιὰ φαίνεται τὸ ποτάμιον τοῦτο καὶ ὁ εὐνοϊκώτατος τρόπος καθ' ὃν συγκοινωνεῖ πρὸς τὴν θάλασσαν, καθόσον ἡ δεξιὰ ὄχθη του ἀποτελεῖται ἐκ βραχώδους πετρώματος, ὡς ἐκ τούτου δὲ αἱ ἐκβολαὶ παραμένουν βαθεῖαι καὶ ἀπηλλαγμέναι προσχώσεων. Ὁ ὁρμίσκος οὗτος φαίνεται ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπετέλει τὸν τελευταῖον σταθμὸν τῶν ναυτικῶν, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ ριψοκινδυνεύσουν τὸν ἐπικίνδυνον πλοῦν τοῦ ἐντεῦθεν ἀπλουμένου Ἰονίου πελάγους μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Ἐνταῦθα ἠγείρετο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ ὁποῦ ἢ φύσις ἄνευ τῆς διεξαγωγῆς ἀνασκαφῶν δὲν δύναται σαφέστερον νὰ καθορισθῆ. Ὅ,τι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας φαίνεται, εἶναι ῥωμαῖκοὶ ἀσβεστόκτιστοι τοῖχοι, πρὸς τοὺς ὁποίους συνήπτετο, κατὰ χώραν ἔτι εὐρισκόμενον, ἐν ψηφιδωτὸν ὅπερ ἀποκολληθὲν μετεφέρθη εἰς τὸ μουσεῖον Ἀργο-



Εἰκ. 4. Ἄνω: Πήλινα χελιδόνες ἐκ τοῦ τάφου 2 Κράνης.  
Κάτω: Λαβαὶ ἢ πόδες μυκηναϊκῶν ἀγγείων ἐξ Οἰκοπέδων.

<sup>1</sup> Πάντα ταῦτα δημοσιεύονται ἐνταῦθα παρεπιπτόντως, ἐφόσον καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἔμεινεν ἀτελής καὶ ὁ σκοπὸς τῆς παρούσης δημοσιεύσεως εἶναι αἱ μυκηναϊκαὶ ἀρχαιότητες

τῆς νήσου. Ἐν ἀγγεῖον ἀτελὲς μὲ τὰ ἴδια περιγράμματα πέριξ τῶν μορφῶν ὡς ἡ ἀνωτέρω πελίκη εὐρίσκειται παρὰ Collignon - Rayet, *Céramique grecque* σ. XI εἰκ. 3.

στολίου. Τὰ ερείπια ταῦτα εὐρίσκονται ἐντὸς τῆς σταφίδαμπέλου Σπυρίδωνος Ἀντωνέλλου.

Τὰ διατηρούμενα λείψανα τοίχων φαίνονται ἐπὶ τοῦ σχεδίου *εἰκ. 7*. Τὸ ψηφιδωτὸν ἔχει διαστάσεις 1,60×1,10. Ἡ τέχνη εἶναι μετρία καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἀρκούντως ἀμελής (*εἰκ. 8*). Αἱ ψηφίδες σύγκεινται ἐκ φυσικῶν λιθαρῶν, μεγέθους ἐνὸς μέχρις ἐνὸς καὶ ἡμίσεος τετρ, ἑκατοστοῦ, ἔχουσι δὲ δύο μόνον ἀποχρώσεις, λευκὴν (μετὰ τινων ψηφίδων ὧν τὸ χρῶμα κλίνει



*Εἰκ. 5. Πελίκη ἐκ τοῦ τάφου ὁ Κράνης.*

πρὸς τὸ κιτρινέρυθρον) καὶ μέλαιναν. Λευκὸν εἶναι τὸ ἔδαφος, μέλαινα δὲ ἡ διακόσμησης. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὀρθογωνίων πλαισίων (τὸ πρῶτον 0,87×1,39, τὸ δεύτερον 0,54×1,07), τὸ ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώτερον περικλείει τὴν κυρίως παράστασιν: Τρίαιναν ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀνά δύο δελφίνας ἐκατέρωθεν. Μεταξὺ τῶν δύο πλαισίων ὑπάρχουσι κατὰ ἀποστάσεις ἀστερίσκοι. Αἱ ψηφίδες ἐδράζονται ἐπὶ λεπτοῦ στρώματος ἀμμοκονιάματος, ἐστρωμένου ἐπὶ 0,20 παχέος δαπέδου ἐξ ἐτέρου κονιάματος ἀποτελουμένου ἐξ ἀσβέστου καὶ τεμαχίων ὀστράκων.

Τὸ ὅλον εἶδος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος. Ἐξ ἄλλων τεμαχίων ψηφιδωτῶν μετὰ γεωμετρικῶν σχεδίων φαίνεται, ὅτι ὁλόκληρον τὸ δάπεδον θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοιοῦτου διακόσμου.

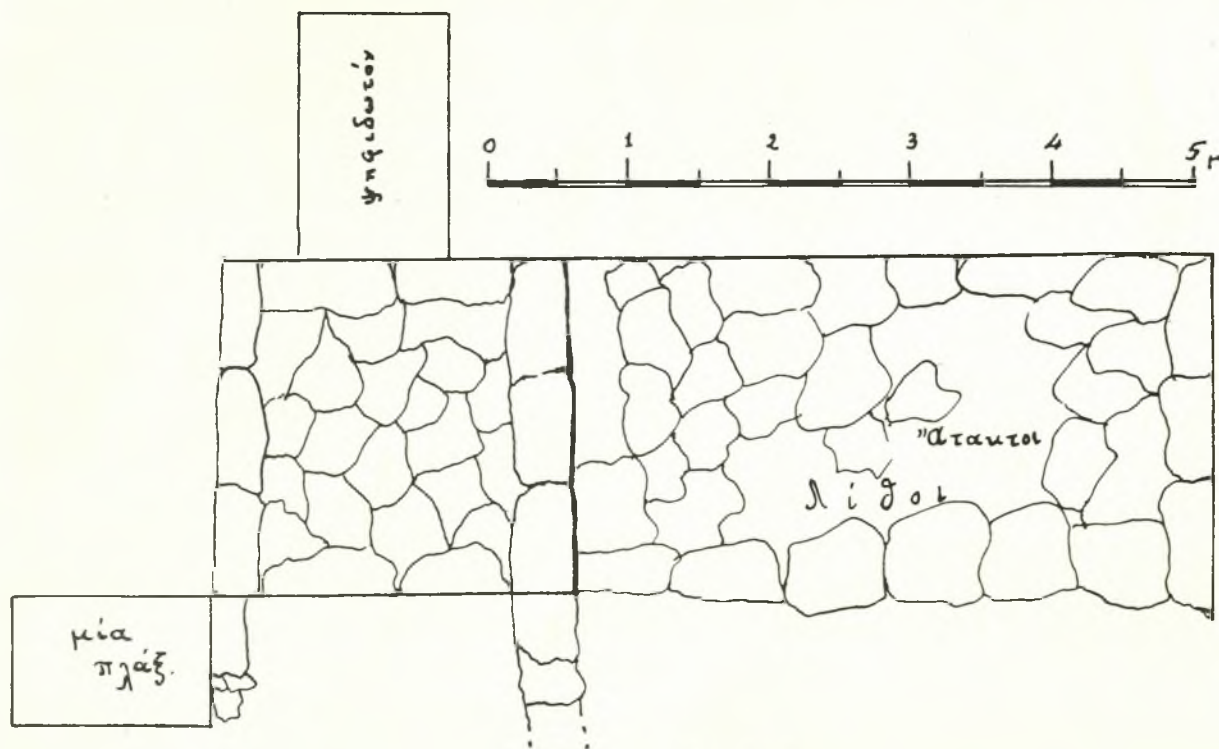
Πλησίον τοῦ ἀνωτέρω εἰρηπίου ἐγείρεται παρεκκλήσιον (*εἰκ. 6*), διὰ τὸ ὁποῖον ἠρώτησα κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τῆς τοποθεσίας, μήπως τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἡ ἀπάντησις, ὡς προσε-

δόκων, ὑπῆρξε καταφατική. Εἶναι ἡ συνήθης ἱστορία τῆς διαδοχῆς ἐθνικῶν θεοτήτων ὑπὸ χριστιανοῦ ἁγίου συγγενοῦς ειδικότητος. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ πλοῦς πρὸς τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν ἐγένετο διὰ τῆς ἀκτοπλοϊκῆς ὁδοῦ. Οἱ ναυτικοὶ ἐπροχώρουν κατὰ μῆκος τῆς Ἰονίου παραλίας μέχρι Κερκύρας, ἐξ οὗ καὶ ἡ σημαντικὴ ἀνάπτυξις τῆς πόλεως ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἐκεῖθεν πλέοντες ὀλίγον βορειότερον ἐξέλεγον τὸ στενώτατον μέρος τοῦ Ἀδρίου μεταξὺ Κεραυνίων καὶ Ὀτράντου, ὁπόθεν πάλιν ἀκτοπλοοῦντες προσήγγιζον εἰς Σικελίαν. Ἐν τούτοις δὲν ἠγνόουν, ὅτι ἡ συντομωτάτη ὁδὸς ἦτο ἡ κατ' εὐθειαν γραμμὴν ἀπὸ Πάλης τῆς Κεφαλληνίας πρὸς τὰς νοτιοϊταλικὰς ἀκτὰς, οἱ δὲ τολμηρότεροι τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἐξέλεγον ἀναμφιβόλως, ἰδίως δὲ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν, τὸ δρομολόγιον τοῦτο. «Ὁ ἀναχωρῶν κατὰ τὴν ἑσπέραν ἀπὸ Πάλης καὶ βλέπων ἔτι κατὰ τὴν ἐπομένην πρωίαν τὸν ἥλιον νὰ ἀνατέλλῃ ὀπισθεν τῆς ὀξείας ὀροσειρᾶς τοῦ Αἴνου, ἠδύνατο ἤδη κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπομένης νυκτὸς νὰ διακρίνῃ τὴν φωτεινὴν ἀτμώδη λάμψιν τῆς Αἴτνης πρὸς Δυσμᾶς,





Είκ. 6. \*Ο όρμίσκος εις θέσιν Βάλτσα Κατωγής (Ληξουρίου).



Είκ. 7. Βάλτσα. Τα φαινόμενα ἔχρη τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος.



ὡς πρῶτον χαιρετισμὸν τῆς γειτνιαζούσης Σικελίας»<sup>1</sup>. Τὸ δρομολόγιον τοῦτο ἦτο ἀναμφιβόλως *tour de force* διὰ τοὺς ἀρχαίους ναυτικούς, οἵτινες διὰ τοῦτο πλήρεις δέους θὰ προσήγγιζον εἰς τὸν ἔσχατον ἐκεῖνον ὄρμον τῆς ἐλληνικῆς γῆς, ὅπως εὐχηθῶσι πρὸς τὸν πανσθενῆ «πόντου μεδέοντα», ἔξαιτούμενοι τὴν εὐπλοΐαν.

Ἡ εἰς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εὐρήματα ἐπιτυχία τῶν ἀνασκαφῶν 1930 συνίσταται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἑνὸς μυκηναϊκοῦ τάφου εἰς θέσιν Οἰκόπεδα τῆς Πάλης καὶ εἰς τὴν εὐρεσιν ἑνὸς



Εἰκ 8. Ψηφιδωτὸν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὰ Βάλτσα.

μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ πλησίον τῆς Κράνης, εἰς θέσιν Σταροχώραφα. Περὶ τούτων θὰ διαλάβωμεν συστηματικῶς ἀμέσως κατωτέρω.

Αἱ ἀνασκαφαὶ 1931 καὶ 1932 περιορίσθησαν, κατὰ ῥητὴν ἐπιθυμίαν τῆς χορηγοῦ, εἰς τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Λακκίθρα τῆς ἐπαρχίας Λιβαθοῦς. Ἐνταῦθα εἶχον ἤδη καὶ προηγουμένως ἐνεργηθῆ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ Κυπαρίσση - Φιλαδελφέως, ἄνευ ἀποτελέσματος<sup>2</sup>. Κατ' ἀρχὰς ἡρευνήθη ἡ βορρεια πλευρὰ τοῦ χωρίου, ὅπου ὀλιγοήμερος ἀνασκαφὴ ἤγαγεν εἰς τὰ αὐτὰ περίπου ἀποτελέσματα πρὸς τὰ τῶν προκατόχων ἀνασκαφῶν, ἦτοι εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἑνὸς φρέατος ἐνετικῆς ἐποχῆς, διότι τὸ ἐπιστόμιόν του φέρει ἐν οἰκόσημον (εἰκ. 9, βλ. ἀνακάλυ-

<sup>1</sup> Partsch, Kephallenia und Ithaka 40, ὅπου καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις περὶ τῆς προτιμήσεως τῆς θαλασσίας ταύτης διόδου.

<sup>2</sup> Πρακτικά 1912 100 ἐξ. Πρβλ. ἰδίως τὴν εἰκ. 3 (σελ. 103) πρὸς τὸν ἡμέτερον πίν. 1 ἄνω.



ψιν ἄλλου φρέατος Πρακτ. ἐ.ἀ. 100 - 101). Περὶ τὰ πέντε λεπτὰ ἀνατολικώτερον ἀνεκαλύφθη καμαρωτὸς μικρὸς τάφος (*εἰκ. 10*). Οὗτος ἦτο ἐκτισμένος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀφθόνου κονιάματος, ἦτο δὲ ἀνέκαθεν ὄρατός. Ἡ τομή του, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνας διακρίνεται, εἶναι περίπου τετράγωνον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐγγεγραμμένη ἡ καμάρα. Αἱ διαστάσεις του εἶναι μικραὶ καὶ χωρεῖ ἀκριβῶς ἓνα μόνον ἄνθρωπον. Ἡ κατεστραμμένη νῦν εἰσοδὸς του ἔκειτο πρὸς βορρᾶν. Ὁ τάφος ἦτο ἐντελῶς σεσυλημένος, οὐδὲ τῶν ὀστέων ἐξαιρουμένων.

Μετὰ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα ἐστράφη πρὸς τὴν νοτίαν κλιτὸν τοῦ χωρίου, τοποθεσίαν ὄντως μαγευτικὴν, ὁπόθεν φαίνεται ὀλόκληρος ἡ Λιβαθῶ, ἡ Ζάκυνθος, αἱ ἀκταὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ βαθυκύανον Ἴόνιον, ἐν ᾧ πρὸς Ἀνατολὰς ὑψοῦται ὁ ἐν μέρει ἀπορροῦξ καὶ γυμνός, ἐν μέρει ἐλατοβριθῆς ὄγκος τοῦ Αἴνου. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τῆς Λακκίθρας κεῖται τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Ἀλιπράντηδων (ὄρα τὴν *εἰκ. 3* ἐν Πρακτικοῖς ἐ.ἀ. καὶ τὸν ἡμέτερον πίν. 1 ἄνω), κατὰ δὲ τὴν ἔναρξιν τῆς κατωφερείας ἡ «Πέτρα τοῦ Βύρωνος», ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἄγγλος ποιητὴς συνήθιζε νὰ κάθηται διαρκούσης τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ παραμονῆς του<sup>1</sup>. Ἡ κλιτὸς αὕτη καλύπτεται ὀλόκληρος ὑπὸ σχεδὸν ἀδιαπεράστου δάσους ἀγαυῶν (*Agave Americana*, πίν. 1). Εἰς ἐν σημεῖον ὑψοῦται μία ξυλοκερατέα (πίν. 1 κάτω) ὑπὸ τὴν ὁποίαν, κατὰ τὴν ἐπιτόπιον παράδοσιν, ἐκρύπτετο θησαυρός. Φαίνεται ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη πηγάζει ἐκ τῆς εὐρέσεως ἄλλοτε πλουσίου τινὸς μυκηναϊκοῦ τάφου, διότι πράγματι εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ ταύτης πρὸς



Εἰκ. 9. Λακκίθρα. Φρέαρ Ἐνετικῆς ἐποχῆς μετὰ οἰκοσήμενον.



Εἰκ. 10. Λακκίθρα. Καμαρωτὸς κτιστὸς τάφος.

Δυσμᾶς ἀνεκαλύφθησαν δύο ὀρθογώνιοι λαξευτοὶ τάφοι, ὁ τάφος Α καὶ ὁ τάφος Β. Ἀμφότεροι περιεῖχον πολλὰ μυκηναϊκὰ ἀρχαῖα, ἀλλ' ἰδιαιτέρως πλούσιος ἦτο ὁ Α.

Κατὰ τὸ ἔτος 1932 αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπεξετάθησαν ἔτι δυτικώτερον ἐφ' ὅλης τῆς κλιτύος,

<sup>1</sup> Γνωστὸν ὅτι ὁ λόρδος Byron πλεύσας εἰς τὴν Ἑλλάδα προτοῦ προσηγγίσῃ εἰς τὸ Μεσολόγγι προσωρμίσθη εἰς

Κεφαλληνίαν, ὅπου παρέμεινεν ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Δεκεμβρίου τοῦ 1823.



μέχρι τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ πέραν ἔτι τούτου, ὅπου τὰ ἴχνη τῶν προηγουμένων ἐρευνῶν Κυπαρίσση - Φιλαδελφῆος ἦσαν ἔτι ὁρατά. Οὐδὲν ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα προέκυψεν ἐντεῦθεν, πλὴν τῆς εὐρέσεως τάφων τινῶν ῥωμαϊκῶν καὶ μεταγενεστέρων (εἰκ. 11). Τοῦναντίον ἢ πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασις τῶν ἀνασκαφῶν ἀπέβη μᾶλλον καρποφόρος. Ἡ ὑπαρξίς πολυαρίθμων « βόθρων » ὡς τοὺς ἐπίστευον ἀκόμη τότε, (περὶ τούτων θὰ διαλάβω-



Εἰκ. 11. Λακκίθρα. Τάφος ῥωμαϊκῆς ἢ πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς.

μεν κατωτέρω) μὲ ἔπεισε νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν ἐρευναν, παρὰ τὸ μέγα ὕψος τῆς ἐπιχώσεως, τὴν ἐνοχλητικὴν παρουσίαν τῶν ἀθανάτων καὶ τὰς παρεμβληθείσας δυσκολίας ἐκ μέρους τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ χώρου. Πράγματι κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἀνεκαλύφθησαν δύο ἔτι τάφοι, ὁ τάφος Γ, ὅστις ἦτο μικρογραφία θαλαμοειδοῦς τάφου ἀλλ' ἦτο πλήρης ἀγγείων, καὶ ὀλίγον περαιτέρω ὁ τάφος Δ, ὅστις ἦτο μέγα σπήλαιον περιέχον δωδεκάδα λάκκων, ἀλλὰ σεσυλημένων καὶ ἐν μεγάλῃ ἀταξίᾳ. Περὶ πάντων τούτων τῶν μυκηναϊκῶν Πάλης καὶ Λιβαθοῦς εὐρημάτων θέλει ἐπακολουθήσει νῦν λεπτομερῆς ἐκθεσις.

## 2. Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ

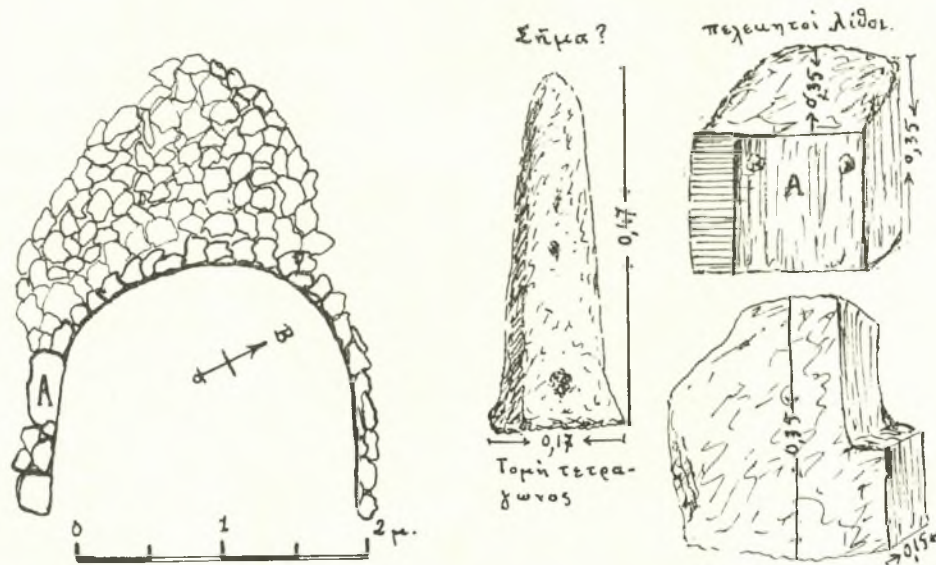
Ἡ τοποθεσία « Στὰ Οἰκόπεδα » κεῖται ἐπὶ τῆς χερσονήσου Πάλης (σήμερον Παλικῆς), ἀπέχουσα περὶ τὰς δύο ὥρας τοῦ Ληξουρίου (πρὸς ΒΔ) καὶ περὶ τὰ δέκα πέντε λεπτὰ τοῦ χωρίου Κοντογενάδα. Ἐνταῦθα ἐπισυνέβη ἄλλοτε καθί-

ζησις καὶ κατολισθήσις τοῦ ἐδάφους λόγῳ χειμερινῶν ὄμβρων βροχῶν καὶ οὕτως ἀνεφάνησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγρῶν διάφορα ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα μοι ἐπεδείχθησαν. Ἐπεσκέφθην εἶτα καὶ ὁ ἴδιος τὴν τοποθεσίαν καὶ συνέλεξα ἄλλας ἔτι ἀρχαιότητας, δημοσιευθείσας ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 6, 1920 - 21 Παράρτ. σ. 175 ἐξ. Ἐκ τῆς πληθύος τῶν ὀστράκων καὶ ὀστῶν συνεπέρανα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μυκηναϊκοῦ « λακκοειδοῦς » τάφου. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ἐπετεύχθη τὸ πρῶτον τῷ 1930 διὰ τῆς χορηγίας Goekoop, ἀρχίσασα τὴν 6<sup>ην</sup> Αὐγούστου. Ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τῶν ἀνασκαφῶν ἀποσπῶ τὰ ἀκόλουθα<sup>1</sup>:

<sup>1</sup> Περικοπαὶ τιθέμεναι τοῦ λοιποῦ ἐντὸς γωνιαδῶν εἰσαγωγικῶν (« ») σημαίνουσιν ἀποσπάσματα τοῦ ἡμερολογίου.



«Τὰ κατὰ τὸ 1920 τυχαίως γενόμενα εὐρήματα ὡς καὶ ἄλλα τὰ ὅποια ἐγὼ εὗρον εἰς τὰ πέριξ (τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖ κατωφέρειαν 45° ἔνεκα τῆς κατολισθήσεως), εὗρισκοντο ἐκεῖ ὁμοῦ μετὰ ὀστῶν κυριολεκτικῶς θρυμματισμένων, διότι παρεσύρθησαν καὶ συνεπιέστησαν μετὰ τῶν χωμάτων ἐξ ἀνωτέρου ἐπιπέδου. Ἀναζητῶν τὸ ἀρχικὸν τοῦτο μέρος εὗρον εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μέτρων ὑψηλότερον καὶ εἰς βάθος ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος μέτρου, ἕνα ἡμικυκλικὸν ἢ μᾶλλον παραβολικὸν περιβόλον, οὔτινος μόνον ἢ κατωτάτη σειρὰ τῶν λίθων, ἐνιαχοῦ δὲ δύο σειραὶ ἐσφάζοντο. Ἐνεκα τῆς κατολισθήσεως πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν κατωφέρειαν ἐχάθη τὸ ὑπόλοιπον τοῦ περιβόλου (τὸ ἀνατολικὸν τμήμα), ὅστις φαίνεται ὅτι



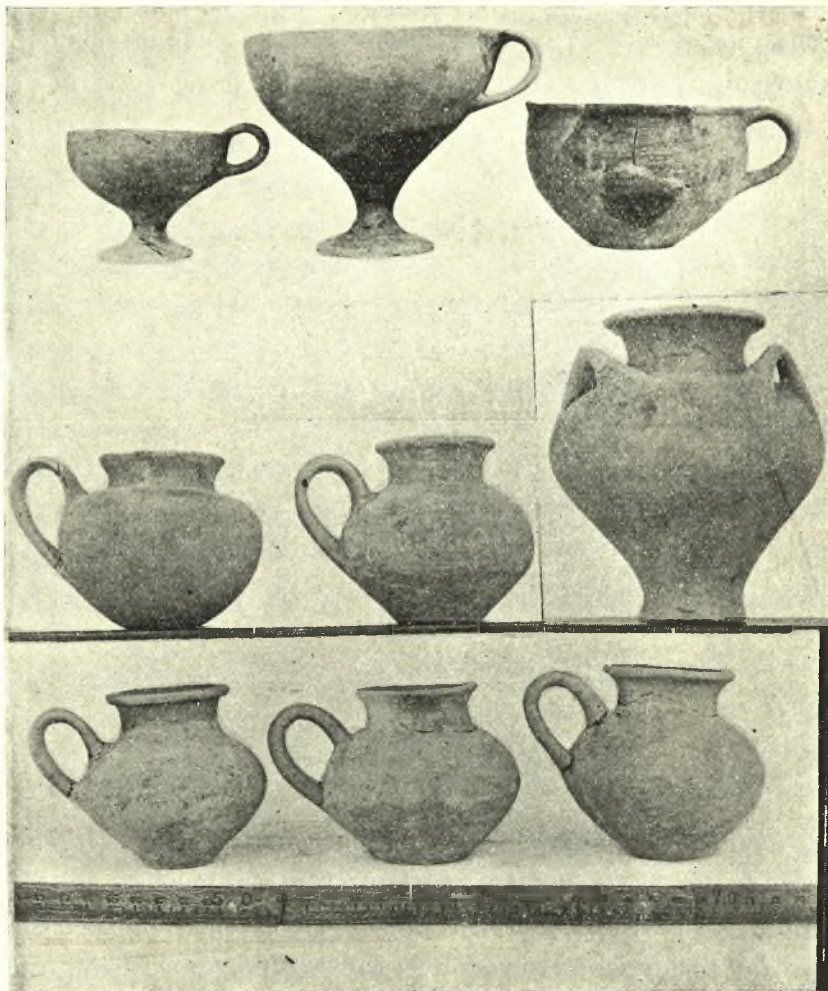
Εἰκ. 12. Ἀριστερά: Σχέδιον τοῦ ταφικοῦ περιβόλου Οἰκοπέδων.  
Δεξιά: Εἰς ἐπιτύμβιος (;) καὶ δύο ἕτεροι πελεκητοὶ λίθοι.

ἦτο κυκλικός, τὸ δὲ παραβολικὸν σχῆμα προῆλθεν ἐκ παραμορφώσεως. Πρὸς τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς τῆς κατολισθήσεως μέρος, ἦτοι πρὸς Δυσμάς, ὑπῆρχον λίθοι ἐστρωμένοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, οἵτινες προφανῶς ἔπεσον ἐκ τοῦ περιβόλου. Καὶ οὔτοι ὅμως δὲν ἦσαν πολλοί. Θὰ ἀπετέλουν μίαν ἀκόμη ἔστω καὶ δύο σειρὰς τῆς τοιχοποιίας τοῦ περιβόλου. Ἐπειδὴ δ' ὁ περιβόλος οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ μονοῦ τοίχου, ἦτοι πολὺ λεπτοῦ καὶ προχείρου, διὰ τοῦτο συνάγεται τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα ὅτι: Ἡ πρόκειται περὶ προχειροτάτου μικροῦ θολωτοῦ τάφου, (μεγίστη διάμ. 2 μέτρα), ὅστις ὑπενθυμίζει τοὺς παμπάλαιους τοιοῦτους τῶν Κυκλάδων, ἢ πρόκειται ἀπλῶς περὶ κυκλικοῦ περιβόλου ἢ τέλος ἔφερον οὗτος πρόχειρον ἐπίπεδον ξυλίνην στέγην. Δυστυχῶς βεβαιότερα συμπεράσματα δὲν δύναται νὰ συναγάγῃ τις. Καὶ λίθοι πολλοὶ ἀναμφιβόλως θὰ ἐλλείπουν, ἴσως δὲ καὶ δὲν εὗρισκεται εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ μετεκινήθη ὑπὸ τῶν χθονίων δυνάμεων.

«Σπουδαῖον εἶναι, ὅτι μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ ταφικοῦ τούτου κατασκευάσματος εὗρισκοντο καὶ ἀρχετοὶ πελεκητοί. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν θὰ ἐξακαρακτηρίζοντο ὑπ' ἐμοῦ ἀσφαλῶς ὡς ἐπιτύμβιοι στῆλαι, ἂν δὲν συνέβαινε τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι πελεκητοὶ λίθοι ἀρχιτεκτονικῆς χρήσεως. Οὔτοι θὰ ἐλήφθησαν ἐκ τινος ἀχρήστου οἰκοδομήματος,

ἔχουσι δ' ἔντομήν ὡς εἰ ἦσαν παραστάδες θυρῶν. Εἰς λίθος τοιοῦτος φέρει καὶ δύο ὀπὰς. Εἰς ἄλλος τέλος εἶναι πρόχυσις ἐκ στεμφυλο-ἢ ἐλαιοπιεστηρίου, τὸ δὲ σχῆμα του εἶναι αὐτούσιον πρὸς τοὺς σήμερον ἔτι ἐν χρήσει «μπούζους» τῶν ληνῶν.

«Ἐντὸς τοῦ περιβόλου εὐρέθησαν ὀλίγα μόνον εὐρήματα (πήλινα καὶ στεατίτινα σφονδύλια, τεμάχια χαλκῶν σκευῶν), τὰ ὅστ' ὁμως διατηροῦντο εἰς πολὺ καλυτέραν κατάστασιν,



Εἰκ. 13. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Οἰκοπέδων.

δων ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, ἔξαρθήματα περιδεραιῶν ἐξ ὑαλομάζης κλπ. Μετάλλινα ἀντικείμενα εὐρέθησαν τέσσαρες σφηκωτῆρες χρυσοὶ καὶ πολλὰ τεμάχια ἐκ χαλκῶν ἀντικειμένων. Ἐπίσης συνελέγησαν δύο μεγάλοι κάλαθοι ὀστράκων, ἀλλ' ἀκέραιος ἐξήχθη εἰς μόνος μικρὸς μόνωτος κύαθος ἐγχωρίας κατασκευῆς, ἐξ ἀτελῶς ὀπτημένου καστανομέλανος πηλοῦ. Κατὰ τὸ 1920 εὐρέθησαν μικρὰ τινὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, ἀλλ' αὐτὰ καὶ μόνον φαίνεται ὅτι περιεσώθησαν ἐκ τῆς γενικῆς ἀναστατώσεως τοῦ ἐδάφους.»

Εἰς τὰ τότε γραφόμενα τοῦ ἡμερολογίου μου δὲν ὑπολείπεται νὰ προστεθῶσι πολλὰ πράγματα. Τὸ σχέδιον τοῦ εὐρεθέντος περιβόλου παριστᾷ ἢ εἰκ. 12, τὰ δὲ ὑπόλοιπα εὐρήματα αἱ εἰκ. 13-16 καὶ ὁ πίν. 14. Ἀκριβεῖς παρατηρήσεις ἦσαν δυστυχῶς ἀνέφικτοι. Νομίζω

τινὰ μάλιστα εὐρίσκοντο καὶ σχετικῶς εἰς φυσικὴν θέσιν (κνημαῖα καὶ μηριαῖα ὀστᾶ). Ἐπομένως ἐνταῦθα ἔχομεν τὸν ἀρχικὸν ἐνταφιασμόν, πρᾶγμα ὃπερ οὐδέποτε παρατηρήθη διὰ τὰ ἐκτὸς τοῦ τάφου γενόμενα εὐρήματα.

«Οἱ νεκροὶ τῶν ἀνωτάτων στρωμάτων φαίνεται ὅτι εἶχον καὶ τὰ πλουσιώτερα κτερίσματα. Διὰ τοῦτο εὐρέθησαν ταῦτα ἐκτὸς τοῦ περιβόλου εἰς τὴν ἀνατολικὴν κατωφέρειαν.

«Ἐξαιρετικῶς πλούσιος δὲν ἦτο ὁ τάφος, σχετικῶς ὁμως πρὸς τὰ κεφαλληνιακὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα ἀπέδωκεν ἀρκετὰ πράγματα: Μέγα πλῆθος πηλίνων σφονδυλίων καὶ κομβίων κωνικῶν ἐκ στεατίτου, ψήφους πολλὰς ἐκ σαροῦ, κεφαλὰς καρφί-

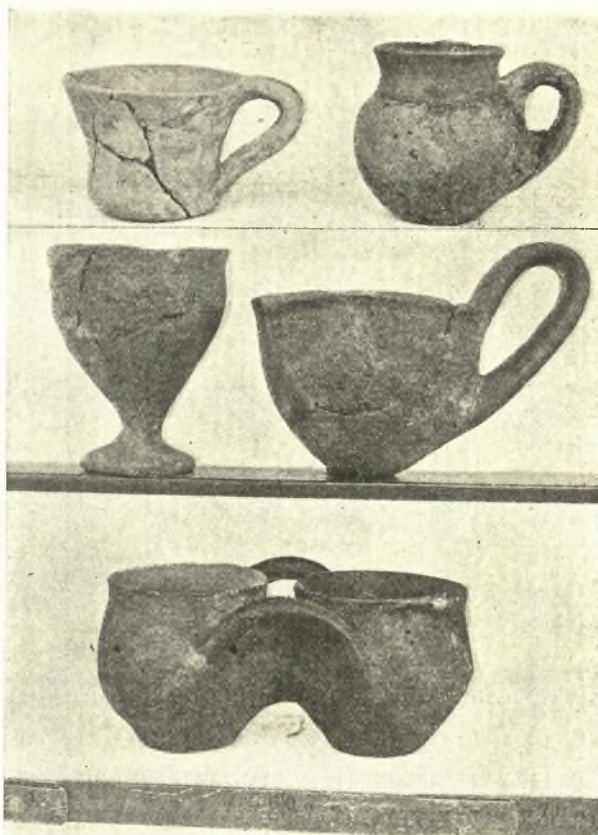


ὅτι ἡ πιθανωτέρα ἐρμηνεία εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μικροῦ τύμβου, ὅστις κύκλῳ ἔφερε τὸ ταπεινὸν ἐκεῖνο καὶ πρόχειρον περιχέλιμα ἐκ μιᾶς ἢ δύο σειρῶν ἀργῶν λίθων. Πρόχειρον καὶ πτωχικὸν κατασκεύασμα, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐλλείπουσιν ἀπώτεραι ἢ ἐγγύτεραι ἀναλογίαι πρὸς σύγκρισιν. Τὸ πλησιέστερον τοπικῶς, ἴσως δὲ καὶ χρονικῶς παράδειγμα θὰ ἦσαν οἱ «ἀχαϊκοὶ βασιλικοὶ» τάφοι παρὰ τὸ Στενὸν Λευκάδος<sup>1</sup>. Φαίνεται ὅτι καὶ οὗτοι ἦσαν τυμβοειδῆ ὑψώματα<sup>2</sup>, ἂν καὶ ἐντὸς αὐτῶν περιέκλειον ἰδιαιτέρους τάφους. Τῶν Οἰκοπέδων ὁ τάφος περιεῖχεν ὁμαδικῶς πολλοὺς νεκρούς, ὑπὲρ αὐτὸν δὲ φαίνεται ὅτι ὑψοῦντο αἱ στήλαι, διότι πιστεύω ὅτι λίαν πιθανῶς οἱ εὐρεθέντες λίθοι ἦσαν σήματα ὑπὲρ τὸν τύμβον, ὡς καὶ ὁ Dörpfeld ὑποθέτει διὰ τοὺς τύμβους τοῦ Στενοῦ.

Τὸ σχῆμα τῶν δύο ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐπὶ τῆς εἰκ. 16 ἀρκετὰ εὐγλώττως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πράγματος. Ὁ τρίτος θραυσθεὶς ἀπωλέσθη δυστυχῶς μέχρις ὅτου διανύσῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ μουσεῖον Ἀργοστολίου, ὡς ἐκ τούτου δὲ παραθέτω ἀντίγραφον τοῦ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῶν ἀνασκαφῶν ἰχνογραφήματος (εἰκ. 12). Τὸ ὑλικὸν εἶναι μαλακὸς πωρόλιθος, τὸ δ' ὕψος τῶν δύο μεγαλύτερων σημάτων ἦτο 50 ἑκατοστῶν.

Ἐπιτύμβια σήματα κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων καὶ ἐφεξῆς<sup>3</sup>, ἀλλ' οὐδέποτε εὐρέθησαν ταῦτα ἐντελῶς κατὰ χώραν. Ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς ὄλων τῶν εἰδῶν τοὺς τάφους, ὡς οἱ μνημονευθέντες, οἱ λαξευτοὶ καὶ θολωτοί. Φαίνεται ὅτι καὶ ἐν Κρήτῃ δὲν ἦσαν ἄγνωστα τὰ σήματα, ἂν κρίνωμεν ἐξ ἑνὸς τοιούτου εὐρεθέντος παρὰ τὴν Κνωσὸν (οὐχὶ ὅμως κατὰ χώραν). Τὸ σχῆμα του εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ τῆς ἡμετέρας εἰκ. 16 ἀριστερά. Κατάλογον ὄλων τῶν ἐπιτυμβίων μυκηναϊκῶν στηλῶν δίδει ὁ Sir A. Evans<sup>4</sup>, εἰς ἃς προσθετέον καὶ μίαν ἀκόμη εὐρεθεῖσαν εἰς τὸ ὑστερομυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἰαλύσου ἐν Ρόδῳ (Annuario Atene 6 - 7, 1923 - 24 150 εἰκ. 72. [Maiuri]).

<sup>1</sup> Dörpfeld-Goessler in Dörpfeld's Alt-Ithaka 217 ἐξ., ἰδίως 220. Beil. 35-41 καὶ πίν. 13-14. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης εἶναι νὰ τονισθῇ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ τύμβοι χόματος οἵτινες ἐκάλυπτον τοὺς ἐσχάτως εὐρεθέντας μεσσηνιακοὺς τάφους, περιεβάλλοντο ὑπὸ κρηπίδος. Ἰδ. τὴν μελέτην τοῦ Natan Valmin, Tholos Tombs and Tumuli ἐν Corolla archaeologica Gustavo Adolpho dedicata (1932) σ. 218.



Εἰκ. 14. Ἀγγεῖα ἐπιτοπίας τεχνικῆς ἐξ Οἰκοπέδων. (Τὸ ἀγγεῖον ἂνω ἀριστερὰ ἀνήκει εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τεχνικὴν. Τὸ κατώτατον διπλοῦν ἀγγεῖον ἔχει κακῶς συμπεληρωμένας τὰς λαβὰς, αἵτινες ἐπρεπε νὰ εἶναι ὑψηλότεραι, ἔλλειψοειδοῦς σχήματος).

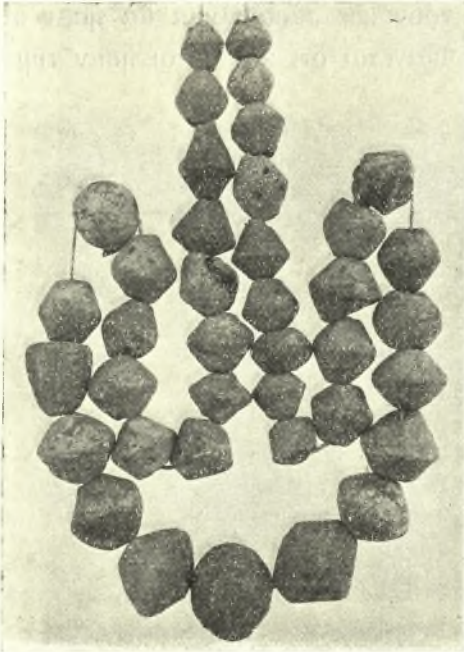
<sup>2</sup> Ὅρα καὶ τὴν ἀναπαράστασιν, ὀφειλομένην εἰς τὴν ἀριστοτεχνικὴν χεῖρα τοῦ Krischen: Bilder zu Dörpfeld-Rüter, Homers Odyssee ἀρ. 15.

<sup>3</sup> Tsountas-Manatt, The Mycenaean Age 153 ἐξ. Ἄβελαιας ἐνδείξεις παρέχει καὶ ὁ Valmin ἐ. ἀ. 219.

<sup>4</sup> The Shaft Graves and Bee-hive Tombs of Mycenae 61 ἐξ. καὶ εἰκ. 45.



Ὁ τάφος τῶν Οἰκοπέδων, ὅστις κατὰ ταῦτα θὰ ἦτο τύμβος φέρων πλείονας στήλας ἐπ' αὐτοῦ, παραμένει πρὸς τὸ παρὸν τὸ πρῶτον καὶ μόνον ἵχνος τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιότητος ἐν τῇ χερσονήσῳ Πάλης. Πρὸς κατασκευὴν τῆς κρηπίδος του ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ λίθοι ἀρχιτεκτονικῶς ἐπεξεργασμένοι. Εἰς μάλιστα ἐξ αὐτῶν, (σημειούμενος διὰ τοῦ ψηφίου Α ἐν τῷ σχεδίῳ *εικ. 12*) εὐρέθη ἐνεκτισμένος ἐντὸς τῆς κρηπίδος ταύτης. Πρόκειται ἄρα γε περὶ πεσόντων πολεμιστῶν ἐξ ἄλλης ἐπαρχίας τῆς νήσου, οὓς ἐκάλυψε τύμβος χυθεις παραπλεύρως καπνίζόντων ἐρειπίων, ὧν ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ λίθοι; Ἡ Πάλη χωρίζεται τῆς ὑπολοίπου νήσου διὰ φυσικῶν συνόρων, ὑπὸ μερικῶν δ' ὀμηριστῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐταυτίζετο πρὸς τὸ Δουλίχιον<sup>1</sup>. Ὅπως δῆποτε, ἡ ἐπαρχία τῆς νήσου ἢ κυρίως παρουσιάσασα πλούσιον μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν καὶ διὰ τῶν προγενεστέρων ἀνασκαφῶν καὶ διὰ τῶν παρουσῶν ἐρευνῶν, εἶναι ἡ Λιβαθὼ μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς Κράνης, περὶ ὧν ἐκτίθεται ἀμέσως κατωτέρω.



Εἰκ. 15.

Πήλινα ψηφοὶ καὶ σφονδύλια ἐξ Οἰκοπέδων.

τῆς ἀρχαίας Κράνης, διατηρήσασα μέχρι σήμερον τὸ ὄνομα τῆς πόλεως: Κρασιά. Ὅτι τὴν Κρασιὰν ἐπομένως ἐνέμοντο καὶ οἱ μυκηναϊκοὶ κάτοικοι τῆς νήσου εἶναι λίαν νοητόν. Τὰς πρώτας ἐπιτυχίας ἐσημείωσαν ἐνταῦθα αἱ ἐρευναὶ Κυπαρίσσης, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν λαξευτῶν τάφων τῶν Διακάτων<sup>2</sup>. Αἱ ἰδικαί μου περαιτέρω ἐρευναὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν ταύτην δὲν ἤγαγον εἰς τὴν εὐρεσιν ἄλλων ἰχνῶν, πλὴν τῆς ἐξακριβώσεως ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχουσι περὶ τῶν τάφων ἀρκετοὶ «βόθροι», περὶ ὧν θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω. Τοὺς βόθρους τούτους εἶχε παρατηρήσει καὶ ἐν μέρει ἐρευνήσει ὡς φαίνεται, ὁ Κυπαρίσσης, ἂν καὶ ἐν τῇ δημοσίευσί του δὲν ἀναφέρει τι περὶ αὐτῶν.

Περισσότερον καρποφόροι ἀπέβησαν αἱ ἐρευναὶ ὀλίγα λεπτὰ περαιτέρω πρὸς Νότον, πάντοτε δ' ἐπὶ τῶν προπόδων τῆς αὐτῆς λοφοσειρᾶς ἐνθα ἐλαξεύθησαν οἱ ἀνωτέρω τάφοι,

<sup>1</sup> Στράβ. 456 «Ὀδὲ Παλεῖς Δουλίχιον ὑφ' Ὀμήρου λέγονται, ὡς γράφει Φερεκύδης». Πρβλ. καὶ Πaus. 6, 15, 7:

«Παλεῖς ἐκαλοῦντο Δουλιχιεῖς τὰ ἀρχαιότερα».

<sup>2</sup> Ἀρχ. Δελτ. 5, 1919 92 ἐξ.

### 3. Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΡΑΝΙΑΣ

Ἡ μικρά, ἀλλ' εὐφορωτάτη πεδιάς ἣτις κεῖται πέραν τοῦ μυχοῦ τοῦ Κουτάβου ἦτο ἡ κυρία περιοχὴ



Εἰκ. 16. Ἐπιτόμβιοι στήλαι (;) ἐξ Οἰκοπέδων.



εἰς θέσιν καλουμένην ἀκριβέστερον Σ(ι)ταροχώρα. Ἐνταῦθα ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἴχνη τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκον προδήλως οἱ ὑπὸ τοῦ Κυπαρίσση εὐρεθέντες τάφοι. Δυστυχῶς ἡ ἐπίχωσις ἐνταῦθα εἶναι ἐλαχίστη, ἔνεκα τῆς ἀρχομένης ἤδη ἀνωφερείας τοῦ βουνοῦ, ἡ δὲ κατὰ καιροὺς καλλιέργεια κατέστρεψε τὰ ἴχνη τῶν κατοικιῶν. Ἡ προϊστορικὴ κεραμεικὴ, ἣτις ἦτο ὄρατὴ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἤγαγεν εἰς μίαν δοκιμαστικὴν σκαφὴν ὀλίγων ἡμερῶν. Ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ εὗρεσις τῶν ἰχνῶν ἀρκετῶν οἰκιῶν, ἀλλ' εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν, ἀφοῦ τὸ ὑπάρχον χῶμα δὲν ὑπερέβαινε εἰς ὕψος τὰ 50 ἑκατοστά. Μόνον ἓν οἰκοδομημα



Εἰκ. 17. Μυκηναϊκὴ οἰκία εἰς θέσιν Σταροχώρα Κρανιᾶς.

διετηρεῖτο εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, ἣτο δὲ καὶ ἀξιολόγως εὐρὺ, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ σκαφή του δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ περατωθῇ, διότι προχωρεῖ ἐντὸς παρακειμένου ἀγροῦ ἔχοντος διαφορὰν ἐπιπέδου καὶ λίθινον τοῖχον ὡς σύνορον, δὲν εἴχομεν δὲ τὴν ἀδειαν τῶν ιδιοκτητῶν πρὸς διατάραξιν τῆς περιουσίας των (εἰκ. 17).

«Τοῦ οἰκοδομήματος ἀνεσκάφησαν οἱ τρεῖς τοῖχοι... Ἡ ἐντελῶς ἀνασκαφείσα πλευρὰ (ἡ νοτιὰ) ἔχει μῆκος 6,80 οἱ δὲ δύο

ἄλλοι τοῖχοι παρηκολουθήθησαν εἰς μῆκος 4,20 μέχρι τῶν συνόρων τοῦ γειτονικοῦ ἀγροῦ. Τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι 0,70, σύγκεινται δ' οὗτοι ἐξ ἀργῶν λίθων ἐξ ὧν σφύζεται μία μόνον ἢ δύο σειραὶ καὶ λήγουσιν εἶτα οἱ τοῖχοι ὀμαλῶς καὶ ἰσοῦψῶς, ἄγνωστον ὅμως ἂν τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ἄροτρον ἢ μᾶλλον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ τοῖχοι ἀπὸ τοῦ ὕψους τούτου καὶ ἐφεξῆς ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Οὐδὲν χωρίσμα παρουσίασεν ἡ οἰκία... Εἰς ἓνα παρακείμενον ἀγρὸν εὗρον τεμάχιον ἐκ λεπίδος ὀψιανοῦ, τὸ πρῶτον ἴσως καὶ μόνον μέχρι τοῦδε γνωστόν, ἐκ Κεφαλληνίας».

Αἱ διαστάσεις τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ τὸ σημαντικὸν ὅπως δῆποτε πάχος τῶν τοίχων θὰ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν μεγάρου, ἣθελον δὲ συνεχίσει πάσῃ θυσίᾳ τὴν ἀνασκαφὴν, ἂν τυχὸν ἀνευρίσκετο βᾶσις τις κίονος ἢ ἄλλο ἀξιόλογον εὑρημα, ὅπερ νὰ προδίδη τὴν ιδιότητα σπουδαίας οἰκοδομῆς. Δὲν ἐσημειώθησαν ὅμως ἡ κοινὰ καὶ εὐτελῆ εὐρήματα, ἰδίως τεμάχια κεραμεικῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα σύγκεινται ἐκ τοῦ λευκοῦ ἢ πρασινωποῦ εὐθρύπτου «πρωτοκορινθιακοῦ» πηλοῦ, ἄλλα δὲ ἀνήκουσιν εἰς σκευὴ τῆς ἐντοπίας χονδροειδοῦς τεχντροπίας. Γενικῶς ἡ κεραμεικὴ παρουσιάζει ἀπόλυτον ἀναλογίαν πρὸς τὴν τῶν Οἰκοπέδων, ἀφθονοῦσι δ' ἐνταῦθα ὡς καὶ ἐκεῖ τὰ τεμάχια κυλίκων «ὑψιπόδων», ἀριθμούμενα κατὰ



δεκάδας, (*εικ. 18, 1-4*) και σύγκεινται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς λευκοῦ ἢ ὑποπρασίνου πηλοῦ. Ἐν μόνον τεμάχιον (ἀρ. 5) φέρει ἴχνη γραπτῆς διακοσμῆσεως (ζώνης). Ἡ κεραμικὴ αὕτη εἶναι τροχοποίητος καὶ ποιότητος ἀσυγκρίτως καλυτέρας ἀπὸ τὴν ἐντοπίαν, ἣτις εἶναι χειρο-



*Εἰκ. 18. Κεραμικὴ ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς οἰκίας. Ἄνω μυκηναϊκῆ, κάτω ἐντοπία χειροποίητος.*

ποίητος, μετὰ τοιχωμάτων παχέων, χρώματος μελανοῦ ἢ καστανερόυθρου καὶ ὀπτήσεως λίαν ἀτελοῦς. Ἐνίοτε ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀπαντῶσιν ἐγγάρκτοι διακοσμῆσεις. Ἡ *εικ. 18* δεικνύει ὄστρακα ἐκ τῆς ἐν λόγῳ μυκηναϊκῆς οἰκίας, ἄνω μὲν ἐκ τῆς πρώτης συλλογῆς, κάτω δὲ ἐκ τῆς δευτέρας. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης μερικὰ φέρουσιν ἀποτυπώματα οἰονεὶ ψιάθου ἢ ἀναλόγου πλέγματος (ἀρ. 8, τὸ τεμάχιον τοῦτο φαίνεται νὰ ἀνῆκεν εἰς τροχοειδές τι ἀντικείμενον), ἕτερα δὲ ἀποτυπώσεις τριγωνικὰς περιέργως ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς (ἀρ. 7)<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Τοιαῦτα ἀποτυπώματα εἶναι συνήθη εἰς τὴν προμυκηναϊκὴν κεραμικὴν τῆς Ἑλλάδος, ἄλλοτε μὲν ἐκ ψιάθων ἢ καλῶν προερχόμενα, ἄλλοτε δὲ τυπωθέντα ὡς διακόσμησης, λχ. BSA 3, 1896-7 πίν. 5 (ἐκ Σύρου). Phylakopi πίν. 6.

Blegen, Zygouries 117 *εικ.* 109. Τριγωνικὰ ἀποτυπώματα: ἑ. ἀ. *εικ.* 114, 1.

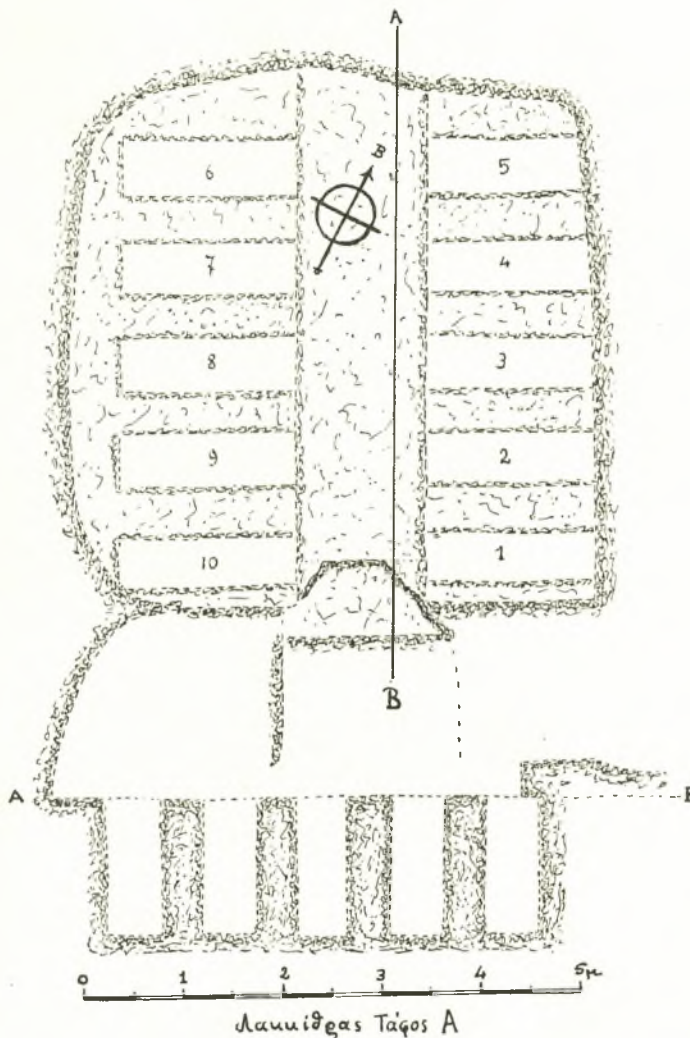
συνισταμένη ἐκ λευκοῦ πυριτοειδοῦς λίθου (πίν. 14)<sup>1</sup>. Ἡ οἰκία τῶν Σιταροχωράφων ὡς καὶ τὰ λείψανα τῶν ὑπολοίπων εὐρεθεισῶν ἐκαλύφθησαν μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐργασίας. Μία περαιτέρω σκαφή ἐνδείκνυται ὑπὸ καλυτέρους ὄρους, δεδομένης τῆς σπάνιως τῶν μυκηναϊκῶν συννοικισμῶν.

#### 4. ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΗΣ ΛΑΚΚΙΘΡΑΣ

Τὸ ὕψωμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖται τὸ χωρίον Λακκίθρα (ἀπέχον τοῦ Ἀργοστολίου 9 χιλιόμετρα) σχηματίζει ἀρκούντως ἀπότομον κλιτὸν πρὸς Νότον, ἢ ἀπὸ τῆς ὁποίας θέα εἶναι μαγευτικὴ καὶ ἀναπεπταμένη πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ βιβλιογραφίᾳ ἡ Λακκίθρα δὲν εἶχε μέχρι σήμερον νὰ ἐπιδείξῃ τίποτε τὸ ἀξιόλογον, ὅτι μὴ τὰς βραχείας ἀκάρπους ἐρεύνας Κυπαρίσση-Φιλαδελφέως<sup>2</sup> καὶ μίαν ἀόριστον παλαιὰν μαρτυρίαν, ὅτι ἐκεῖ εἶχον εὐρεθῆ ἄλλοτε νομίσματα<sup>3</sup>. Ἡ σύστασις τοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα εἶναι συμπαγῆς βράχος ψαμμιτικῆς φύσεως οὐχὶ πολὺ σκληρός, ἀλλ' οὔτε καὶ τόσον μαλακός, ὅσον συνήθως εἶναι τὰ πετρώματα ἅτινα ἐξέλεγον πρὸς λάξευσιν τάφων ἐν τῇ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ. Μεταγενέστεραι λατομήσεις ἔχουν ἀλλοιώσει τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βράχου, ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως εἰς μέγαν βαθμὸν. Τὸ μέρος ἐνθα εὐρέθησαν οἱ δύο πρῶτοι τάφοι Α καὶ Β ἔχει ἐντελῶς σχεδὸν καθέτους τὰς παρειάς, μόνον δὲ κατὰ τὴν ὀλίγον ἀνατολικωτέραν τοποθεσίαν τῶν τάφων Γ καὶ Δ ἡ κλίσις τοῦ βράχου ἀποβαίνει ἥττον ἀπότομος.

<sup>1</sup> Τοιοῦτον ὕλικόν πρὸς λήψιν λεπίδων εἶναι σπάνιον. Εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Καγο ὀφείλω τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁμοίας λεπίδας εἶδεν ἐν Κερκύρα. Ἴσως τὸ ὕλικόν τοῦτο ἔχει βορειοτέραν τὴν καταγωγὴν, ἂν καὶ ἀνευρίσκειται ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν 3ην χιλιετηρίδα: Xanthudidis, Vaulted Tombs of Mesara 21 (Κουμάσα). [Διαρκούσης τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ 1933 ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἀνεῦρον τὸν ὑπόλευκον τοῦτον πυρίτην καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς νήσου. Εἰς τὸν ὄρμον τοῦ χωρίου Μηνίες, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐργαστήριον κατασκευῆς ἐργαλείων ἐκ πυρίτου. Σημειώσις διορθώσεων].

<sup>2</sup> ΠΑΕ 1912 103-4.



Εἰκ. 19. Σχέδιον τάφου Α.

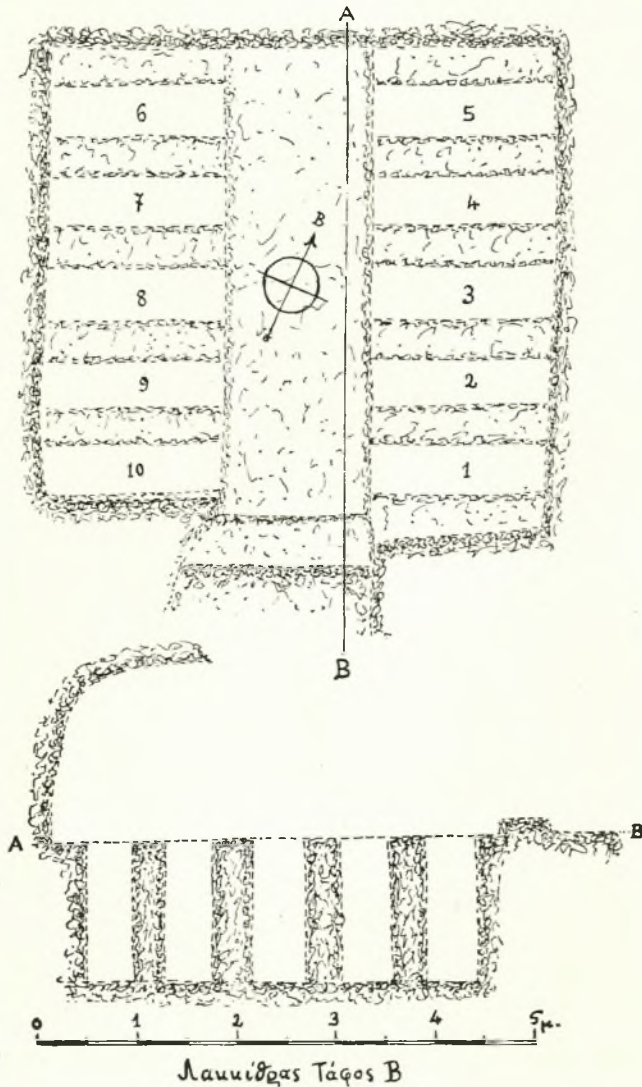
<sup>3</sup> Ὁ Otto Riemann, Recherches Archéologiques sur les îles Ioniennes II, Cephalonie (1879) σελ. 29 ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ νομισματοσυλλέκτου Ἀντ. Μηλιαρέση εἶχον εὐρεθῆ ἄλλοτε ἐν Λακκίθρα περὶ τὰ 40 νομίσματα. Ταῦτα κατὰ τὸν ἴδιον πληροφορητὴν ἦσαν τῶν πόλεων Πάλης, Πρόνων, Ἀθηνῶν, ἔτι δὲ τῶν βασιλέων Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου. Βλ. τὴν κατωτέρω ἀναφερομένην ἀνεύρεσιν ἐνός νομίσματος Δευκάδος καὶ δώδεκα βυζαντινῶν σκυφωτῶν ὑφ' ἡμῶν. Διὰ τὴν προμήθειαν τοῦ σπανίου βιβλίου τοῦ Riemann ὀφείλω νὰ ἐκφράσω καὶ ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν κ. Ἀθ. Ρωμάνου.



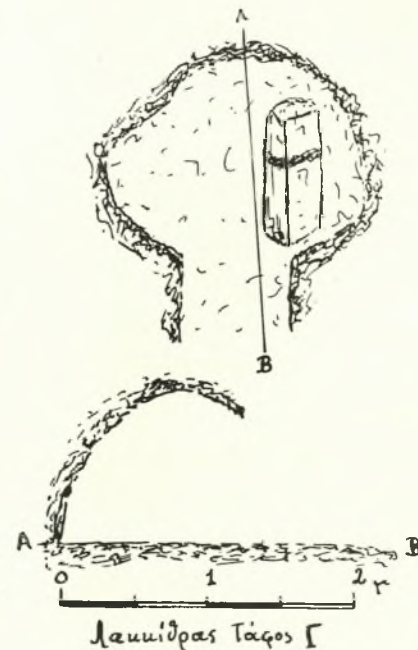
Πάντων τῶν εὑρεθέντων τάφων, πλὴν τοῦ κλιβανοειδῶς μικροῦ Γ, εἶχον καταπέσει αἱ στέγαι ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Οἱ ἐκ τούτων ὀγκόλιθοι ἔκειντο ἀκόμη ἐπὶ τόπου ἐντὸς τῶν τάφων Α καὶ Β (πίνακες 2 καὶ 3 ἄνω), ἐνῶ ἐν τῷ τάφῳ Δ εἶχον οὔτοι ἐξαφανισθῆ καὶ τὸ σπήλαιον ὀλόκληρον ἦτο πλήρες ἐπιχώσεως. Εἰς τὰ δύο ἄλλα μνημονευθέντα, καθὼς καὶ εἰς

τὸ Γ ἢ ἐκ φοροτοῦ ἐπίχωσης ἔφθανε μέχρι τῆς στέγης ἢ ὀλίγον κατωτέρω ταύτης, ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως δὲ ταύτης ἐπεκάθηντο οἱ ὀγκόλιθοι τῆς διαρραγείσης στέγης. Τοὺς ὀγκολίθους τούτους ἠναγκάσθημεν νὰ διαρρήξωμεν διὰ πυρίτιδος, ὅπως καταστῆ δυνατὴ ἡ ἀπομάκρυνσις των καὶ πραγματοποιηθῆ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν σπηλαίων.

Ἡ κατασκευὴ τῶν τάφων. (Εἰκόνες 19-28, 38-40 καὶ πίν. 2-3). Οἱ τάφοι



Εἰκ. 20. Σχέδιον τάφου Β.



Εἰκ. 21. Σχέδιον τάφου Γ.

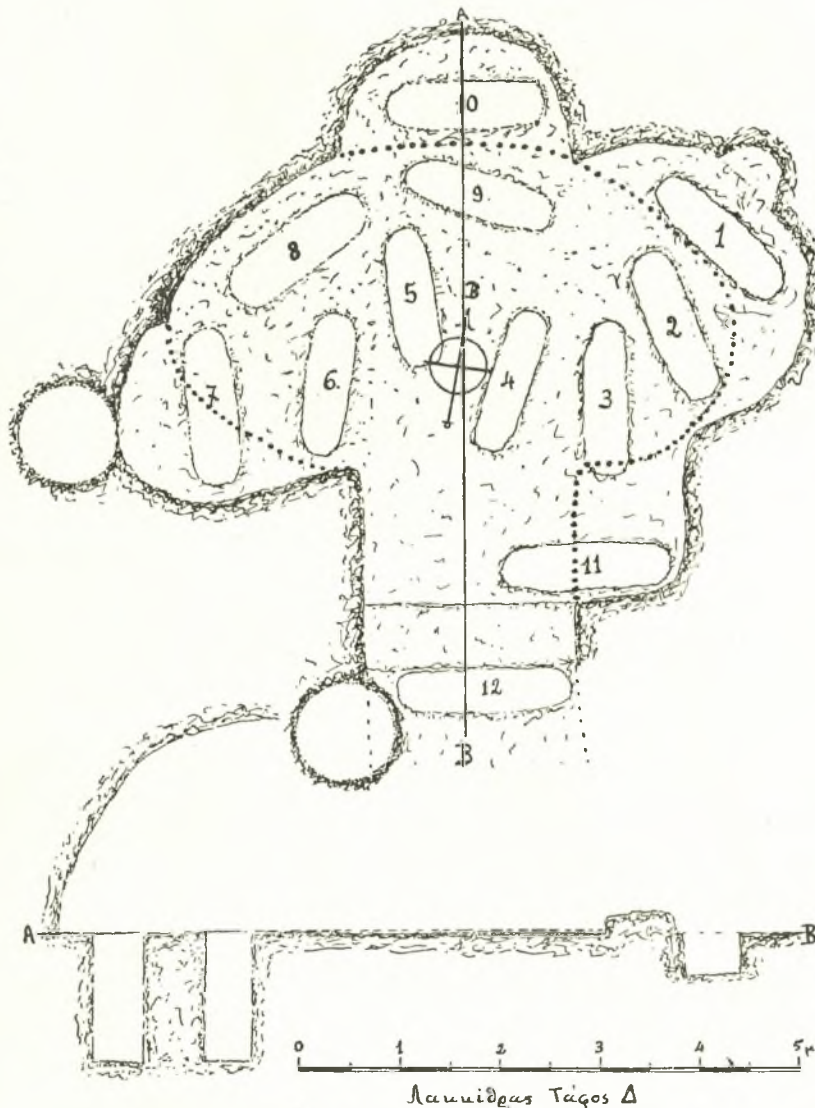
Α καὶ Β, κείμενοι εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν παρ' ἀλλήλους, εἶναι ἀσφαλῶς δύο δίδυμοι ἀδελφοί. Τὸ σχῆμα, αἱ διαστάσεις καὶ ἐν γένει ἡ κατασκευὴ των εἶναι ἐντελῶς τὰ αὐτά, δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἐλαξυύθησαν σχεδὸν συγχρόνως. Ἡ εἴσοδος ἀμφοτέρων, καθὼς καὶ τῶν ἐτέρων δύο Γ καὶ Δ ἔβλεπε πρὸς Ν. ἢ ΝΑ ἀναγκαστικῶς, ἐφόσον ἡ κλιτὺς τοῦ λόφου στρέφεται πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον τοῦ ὀρίζοντος. Τὰ σπήλαια Α καὶ Β ἔχουσι λαξευθῆ σχεδὸν κανονικῶς τετράγωνα, διαστάσεων περίπου 5×5 μέτρων. Ὁ τάφος Β εἶναι κανονικώτερος, ἐν ᾧ ὁ Α φέρει κατὰ τὴν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου πλευρὰν ἐλαφρὰν κογχοειδῆ καμπυλότητα. Ἐκ τῆς στέγης διατηρεῖται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τάφους μόνον μικρὸν τμήμα

τῆς ΒΑ. γωνίας, τὸ δὲ ὕψος ἐξικνεῖται εἰς 1,80-1,90, ἦτοι οἱ τάφοι ἐλαξεύθησαν ἀρκούντως ὑψηλοί, ὥστε νὰ χωρῶσιν ἀνέτως ὄρθιον ἄνδρα. Εἰς ἀμφοτέρους αἱ πλευραὶ καὶ αἱ γωνίαι δὲν ὑψοῦνται κάθετοι, ἀλλὰ συγκλίνουσιν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω. Τοῦτο καὶ οἰκονομία λαξεύσεως ἦτο καὶ μείζονα στερεότητα προσέδιδεν. Αἱ ὀροφαὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐλαφρῶς καμαρωταί, τοῦ ἄξονος τῆς καμάρας συμπίπτοντος πρὸς τὸν τοῦ τάφου.

Περίεργον εἶναι, ὅτι οἱ τάφοι οὔτοι δὲν φαίνεται νὰ εἶχον ποτὲ δρόμον, ἀλλ' εἶχον λαξευθῆ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς καθέτου παρειάς τοῦ βράχου, σχηματισθέντος μόνον ἐνὸς μικροῦ διαδρόμου. Εἰς τὸν Α δὲν φαίνεται διόλου τοιοῦτος, εἰς τὸν Β φαίνεται ἐν ἐλαφρὸν ἵχνος τοιοῦτου δρόμου, μὴ ὑπερβαῖνον τὸ 1 μ. εἰς βάθος. Περισσότερον εὐδιάκριτον εἶναι τὸ ἵχνος τοῦτο δρόμου εἰς τὸν Γ, ἔχον μῆκ. 0,75 (ἴδρα *εἰκ.* 21, 25 καὶ ἰδίως 40), τὸ αὐτὸ δὲ μῆκος ἔχει καὶ ὁ δρόμος τοῦ Δ. Βεβαίως τὸ πέτρωμα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἔχει σημαντικῶς ἀποτριβῆ, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι πραγματικούς δρόμους οὐδέποτε ἔσχον οἱ τάφοι οὔτοι, ἐνῶ οἱ τῶν Διακάτων καὶ Μαζαρακᾶτων παρουσιάζουν πάντοτε τοιοῦτους. Ἐπομένως αἱ θύραι καὶ αἱ προσόψεις τῶν τάφων τῆς Λακκίθρας ἦσαν μονίμως ὄραταί, διότι οἰαδήποτε ἐπίχωσις τῶν βραχυτάτων δρόμων θὰ ἦτο ἀδύνατος διὰ τὴν κάθετον διαμόρφωσιν τοῦ βράχου.

Δυστυχῶς οὐδὲν ἵχνος τῶν στομίων διεσώθη, διὰ νὰ λάβωμεν ἰδέας τῆς κατασκευῆς των. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔφερον αἱ θύραι ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν ἢ γραπτὴν τοιαύτην ἐπὶ κονιάματος, ὡς εἶναι τοῦτο γνωστὸν ἐξ ἄλλων λαξευτῶν τάφων, δεδομένης μάλιστα τῆς στερεᾶς ὅπως δήποτε συστάσεως τοῦ βράχου.

Εἰς τὸ δάπεδον τῶν σπηλαίων Α καὶ Β ἄγει χαμηλὸν κατώφλιον βάρους 25-30 ἑκα-



Εἰκ. 22. Σχέδιον τάφου Δ.



τοστῶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου διάδρομος ἢ πεζοδρόμιον διήκει μέχρι πέρατος τοῦ τάφου, πλάτους 1,25 εἰς τὸν Α καὶ 1,50 εἰς τὸν Β. Ἐκατέρωθεν τοῦ πεζοδρομίου τούτου ἐλαξεύθησαν εἰς τὸ δάπεδον ἐκάστου τάφου οἱ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν νεκρῶν λάκκοι, δέκα εἰς ἕκαστον τάφον. Οἱ λάκκοι εἶναι ὀρθογώνιοι καὶ καθ' ὅλα συμμετρικοὶ πρὸς ἀλλήλους, μετὰ μόνης τῆς



Εἰκ. 23. Τὸ ἀνατολικὸν ἤμισον τοῦ τάφου Α μετὰ τοῦ διατηρουμένου τμήματος τῆς στέγης ὑπὲρ τὴν ΒΑ γωνίαν.

διαφορᾶς ὅτι τινὲς εἶναι κατὰ τι ἀβαθέστερον τῶν ὑπολοίπων, ὀλίγοι δὲ τινες καὶ ἀρκετὰ ὡς εἰ εἶχον μείνει ἡμιτελεῖς<sup>1</sup>. Τὰ μεταξὺ τῶν λάκκων χωρίσματα ἔχουσι πλάτος 0,35-0,40, ἐνῶ τῶν λάκκων τὸ πλάτος εἶναι 0,50-0,55. Τὸ μῆκος των ἀνέρχεται εἰς 1,75, τὸ δὲ βάθος εἰς 1,20-1,40. Οἱ λάκκοι οὗτοι ἄνω εἶναι κανονικῶς ὀρθογώνιοι, ἐφόσον ὁμοῦ χωροῦσι πρὸς τὸν πυθμένα χάνουν τὴν κανονικότητα τῶν γωνιῶν. Τὰ τοιχώματά των εἶναι πρακτικῶς κάθετα, πλὴν ἀσημάντων ἀποκλίσεων, καθότι ἡ λάξευσις ἐγένετο ἐλευθέρως, ἄνευ χρήσεως βεβαίως τῆς στάθμης.

Ἐξ ἑξῆς ἐπιγράφω τὸν ἀνατολικὸν ἤμισον τοῦ τάφου Α μετὰ τοῦ διατηρουμένου τμήματος τῆς στέγης ὑπὲρ τὴν ΒΑ γωνίαν. Οἱ λάκκοι εἶναι ὀρθογώνιοι καὶ καθ' ὅλα συμμετρικοὶ πρὸς ἀλλήλους, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι τινὲς εἶναι κατὰ τι ἀβαθέστερον τῶν ὑπολοίπων, ὀλίγοι δὲ τινες καὶ ἀρκετὰ ὡς εἰ εἶχον μείνει ἡμιτελεῖς<sup>1</sup>. Τὰ μεταξὺ τῶν λάκκων χωρίσματα ἔχουσι πλάτος 0,35-0,40, ἐνῶ τῶν λάκκων τὸ πλάτος εἶναι 0,50-0,55. Τὸ μῆκος των ἀνέρχεται εἰς 1,75, τὸ δὲ βάθος εἰς 1,20-1,40. Οἱ λάκκοι οὗτοι ἄνω εἶναι κανονικῶς ὀρθογώνιοι, ἐφόσον ὁμοῦ χωροῦσι πρὸς τὸν πυθμένα χάνουν τὴν κανονικότητα τῶν γωνιῶν. Τὰ τοιχώματά των εἶναι πρακτικῶς κάθετα, πλὴν ἀσημάντων ἀποκλίσεων, καθότι ἡ λάξευσις ἐγένετο ἐλευθέρως, ἄνευ χρήσεως βεβαίως τῆς στάθμης.

Ἐξ ἑξῆς ἐπιγράφω τὸν ἀνατολικὸν ἤμισον τοῦ τάφου Α μετὰ τοῦ διατηρουμένου τμήματος τῆς στέγης ὑπὲρ τὴν ΒΑ γωνίαν. Οἱ λάκκοι εἶναι ὀρθογώνιοι καὶ καθ' ὅλα συμμετρικοὶ πρὸς ἀλλήλους, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι τινὲς εἶναι κατὰ τι ἀβαθέστερον τῶν ὑπολοίπων, ὀλίγοι δὲ τινες καὶ ἀρκετὰ ὡς εἰ εἶχον μείνει ἡμιτελεῖς<sup>1</sup>. Τὰ μεταξὺ τῶν λάκκων χωρίσματα ἔχουσι πλάτος 0,35-0,40, ἐνῶ τῶν λάκκων τὸ πλάτος εἶναι 0,50-0,55. Τὸ μῆκος των ἀνέρχεται εἰς 1,75, τὸ δὲ βάθος εἰς 1,20-1,40. Οἱ λάκκοι οὗτοι ἄνω εἶναι κανονικῶς ὀρθογώνιοι, ἐφόσον ὁμοῦ χωροῦσι πρὸς τὸν πυθμένα χάνουν τὴν κανονικότητα τῶν γωνιῶν. Τὰ τοιχώματά των εἶναι πρακτικῶς κάθετα, πλὴν ἀσημάντων ἀποκλίσεων, καθότι ἡ λάξευσις ἐγένετο ἐλευθέρως, ἄνευ χρήσεως βεβαίως τῆς στάθμης.

Ἐξ ἑξῆς ἐπιγράφω τὸν ἀνατολικὸν ἤμισον τοῦ τάφου Α μετὰ τοῦ διατηρουμένου τμήματος τῆς στέγης ὑπὲρ τὴν ΒΑ γωνίαν. Οἱ λάκκοι εἶναι ὀρθογώνιοι καὶ καθ' ὅλα συμμετρικοὶ πρὸς ἀλλήλους, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι τινὲς εἶναι κατὰ τι ἀβαθέστερον τῶν ὑπολοίπων, ὀλίγοι δὲ τινες καὶ ἀρκετὰ ὡς εἰ εἶχον μείνει ἡμιτελεῖς<sup>1</sup>. Τὰ μεταξὺ τῶν λάκκων χωρίσματα ἔχουσι πλάτος 0,35-0,40, ἐνῶ τῶν λάκκων τὸ πλάτος εἶναι 0,50-0,55. Τὸ μῆκος των ἀνέρχεται εἰς 1,75, τὸ δὲ βάθος εἰς 1,20-1,40. Οἱ λάκκοι οὗτοι ἄνω εἶναι κανονικῶς ὀρθογώνιοι, ἐφόσον ὁμοῦ χωροῦσι πρὸς τὸν πυθμένα χάνουν τὴν κανονικότητα τῶν γωνιῶν. Τὰ τοιχώματά των εἶναι πρακτικῶς κάθετα, πλὴν ἀσημάντων ἀποκλίσεων, καθότι ἡ λάξευσις ἐγένετο ἐλευθέρως, ἄνευ χρήσεως βεβαίως τῆς στάθμης.



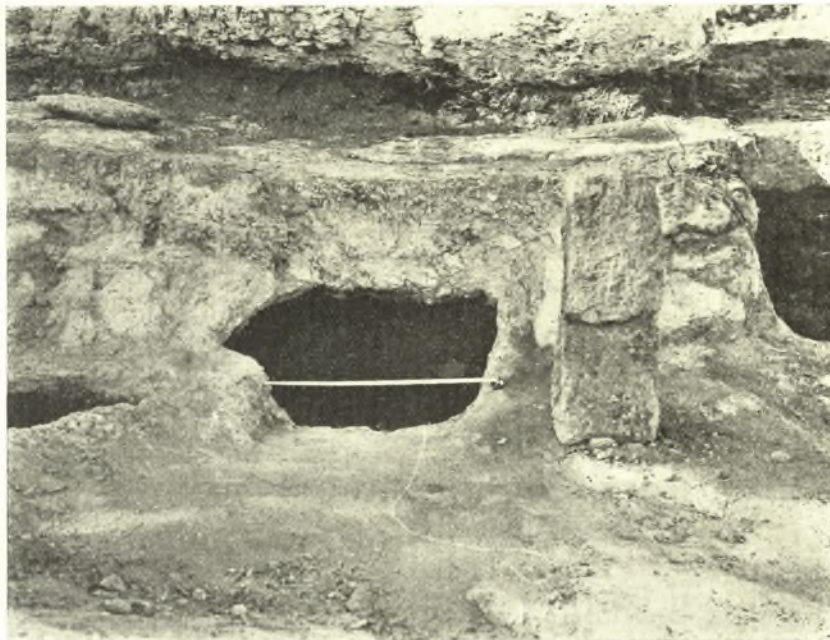
Εἰκ. 24. Ὁ τάφος Α ἐκ τῶν ἄνω, διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.

<sup>1</sup> Βλ. ὁμοιον φαινόμενον ἐν τῷ νεκροταφείῳ Διακάτων, Α. Δ. 5, 1919, 99. (Κυπαρίσσης).

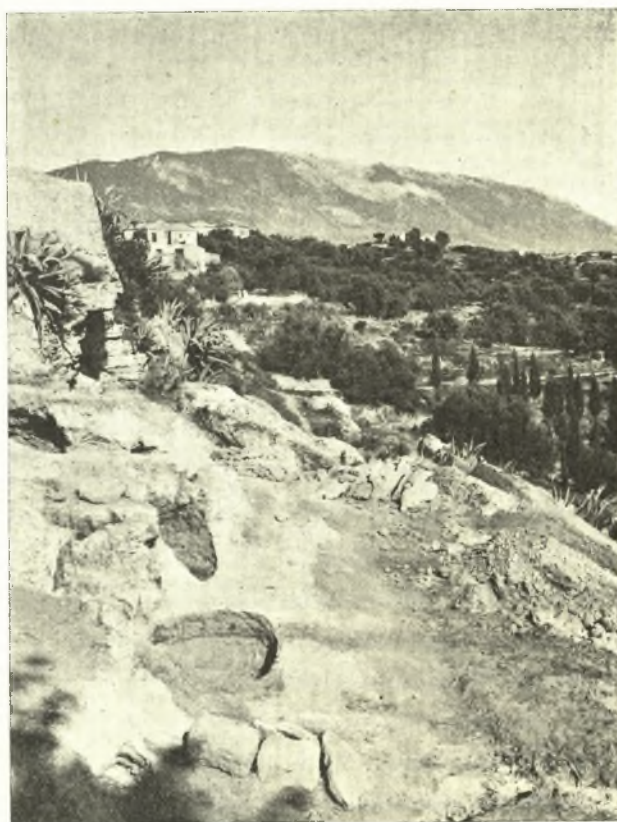


δὲ 12<sup>ος</sup> ἔχει λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ δρόμου. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι ἀβαθέστατος, μόλις 0,40, ἐνῶ τῶν ὑπολοίπων τὸ βάθος ποικίλλει ἀπὸ 0,85 μέχρι 1,30. Τὸ μέσον πλάτος τῶν λάκκων εἶναι 0,40, τὸ μῆκος κυμαίνεται ἀπὸ 1,70 μέχρι 2 μέτρων, τὸ δὲ σχῆμα τούτων, ἀντιστοίχως πρὸς τὸ τοῦ τάφου, δὲν εἶναι γωνιώδεις, ἀλλ' ἔλλειψοειδές. (Εἰς τοὺς τάφους Α καὶ Β οἱ λάκκοι εἶναι γωνιώδεις, συμφωνοῦντες πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐπίσης γωνιωδῶν σπηλαίων).

Πάντες οἱ λάκκοι φέρουσι κατὰ τὰ χεῖλη ἐγκοπὴν, ὅπως ὑποδέχεται τὰς καλυπτῆρας πλάκας, ὧν ἀφθονία εὐρέθη ἐντὸς τοῦ Δ (βλ. εἰκ. 27 ἄνω). Τὸ περιεργον σχῆμα τοῦ σπηλαίου ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τοῦτο εἶχε κατ' ἀρχὰς λαξευθῆ ἔλλειψοειδές καὶ μικρότερον, περιελάμβανε δ' ἑπτὰ μόνον λάκκους ἐπὶ τοῦ δαπέδου του. Μεταγενεστέρως εἶτα ἠνοιχθήσαν αἱ κόγχαι, ἧτοι ἡ δυτικὴ μετὰ τοῦ λάκκου 7, ἡ βορεῖα μετὰ τοῦ 10 καὶ ἡ ἀνατολικὴ μετὰ τοῦ 1, ἐνῶ συγχρόνως δεξιὰ τῆς εἰσόδου ἐλαξεύθη συμπληρωματικῶς ὁ ἀπαιτούμενος χῶρος διὰ τὴν ὄρουξιν τοῦ λάκκου 11. Οὕτως ἐδημιουργήθη τὸ περιεργον τριφυλλοειδές σχῆμα τοῦ σπηλαίου καὶ ἡ ἀσύμμετρος θέσις τοῦ στομίου. Ὁ λάκκος 12 φαίνεται ὅτι ἐλαξεύθη μεταγενέστερον καὶ προχειρότερον. Τὸ ὑποτιθέμενον ἀρχικὸν σχῆμα τοῦ σπηλαίου ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ σχεδίου διὰ στικτῆς γραμμῆς.



Εἰκ. 25. Ὁ τάφος Γ καὶ ὁ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρεθεὶς λίθος. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διακρίνονται δύο σιροί.



Εἰκ. 26. Δύο σιροί, πέραν τῶν ὧν διακρίνεται τὸ σπήλαιον τοῦ τάφου Δ. Εἰς τὸ βάθος τὸ χωρίον Λακκίθρα καὶ ὁ Αἶνος.





Εἰκ. 27. Ὁ τάφος Δ ἐκ τῶν ἄνω, διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.

κὴν πλευρὰν τοῦ στομίου. Οἱ λαξεύσαντες τὰ φρέατα ἠγγόνουν ὀφθαλμοφανῶς τὴν ὑπαρξίν τοῦ τάφου, διὰ τοῦτο τὸ πρῶτον ἐκ τούτων ἔπεσεν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς παρεΐας τοῦ τάφου, ὅστις οὕτως ἀνεκαλύφθη. Ἴσως οἱ λαξευταὶ τοῦ φρέατος ὑπῆρξαν καὶ οἱ συληταὶ τοῦ τάφου.

##### 5. ΑΙ ΤΑΦΑΙ ΚΑΙ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Εἰς τοὺς τάφους τῆς Λακκίθρας (πλὴν τοῦ μικροῦ Γ) οἱ νεκροὶ οὐδέποτε ἀπετίθεντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἀλλ' ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν ἐπὶ τούτῳ λαξευομένων λάκκων. Ὁ Γ, ὡς τελείως μικρογραφικός, ἀποτελεῖ φυσικὰ ἐξαίρεσιν, διότι ἐπὶ τοῦ δαπέδου του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνοιχθῇ λάκκος, ἀλλ' οὔτε καὶ νεκρὸς ἐκτάδην κείμενος νὰ χωρήσῃ. Ἐντὸς αὐτοῦ ὁμοῦ μετὰ τῶν κτερισμάτων ὑπῆρχον καὶ ὀστά. Ἴσως πρόκειται περὶ ἀνακομιδῆς, οἱ δὲ νεκροί, διαλελυμένοι ἤδη, ἀπετέθησαν ἐκεῖ ἄλλοθεν μεταφερθέντες.

Εἰς τοὺς ὑπολοίπους



Εἰκ. 28. Τμήμα τοῦ τάφου Δ μετὰ τοῦ ἀθίκτου λάκκου τοῦ δρόμου, ὡς εὐρέθῃ καλυπτόμενος ὑπὸ τῶν πλακῶν του.



τρεις τάφους ἕκαστος λάκκος ἐδέχετο πολλοὺς νεκρούς. Ἡ ὑπὲρ τὰ δάπεδα τῶν τάφων εὐρεθεῖσα ἐπίχωσις εἶναι ἀναμφιβόλως ἐξ ὀλοκλήρου μεταγενεστέρα εἰσροή διαρκέσασα πολλοὺς αἰῶνας. Εἰς τὸν Β ἡ ἐπίχωσις αὕτη ἔφθανε μέχρι τοῦ ὕψους τῆς στέγης καὶ περιεῖχε τεμάχια ἑλληνικῶν καὶ μεταγενεστέρων ἀγγείων. Οἱ λάκκοι εἰς μὲν τὸν Δ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πλακῶν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὧν τινες ἔχουσι τὰς διαστάσεις μέτρου περίπου, δι' ὃ καὶ τὰ χεῖλη τῶν λάκκων φέρουσιν ἐγκοπὰς. Εἰς δὲ τοὺς Α καὶ Β τοιαῦται ἐγκοπὰι δὲν ὑπάρχουν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς οὐδένα λάκκον τῶν τάφων τούτων εὐρέθησαν ἐν τάξει οἱ σκελετοί, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Α ἰδίως δὲν φέρει ἔγνη συλήσεως, διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι οἱ λάκκοι μεθ' ἑκάστην ταφήν ἐπληροῦντο χώματος ἐν μέρει καὶ οὐχὶ ἐν ὅλῳ. Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ χώματος εἶτα, ἵνα ταφή νέος νεκρός, ἐπέφερε τὴν ἀταξίαν εἰς τὸν σκελετὸν καὶ τὰ κτερίσματα, ὧν τὰ πολυτιμότερα εὐκαιρίας τυχούσης ἐκλέπτοντο. Οὕτως εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λάκκους ἢ ἀνωτέρα ἐπίχωσις περιεῖχε τεμάχια ὀστέων ἀνθρωπίνων καὶ ἀγγεῖα ἢ τεμάχια ἀγγείων. Ἀγγεῖα εὐρέθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου ἐπανειλημμένως, ἐνᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐξηκριβώθη τελείως



Εἰκ. 29. Σκελετὸς ἐν ἀταξίᾳ ἐντὸς τοῦ λάκκου Α 10.

καὶ πολλάκις κατὰ τὴν μελέτην καὶ συγκόλλησιν τῶν εὐρημάτων, ὅτι τὰ τεμάχια ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου εἶχον εὐρεθῆ ἐντὸς πλειόνων λάκκων. Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ἀναμόχλευσιν τῶν χωμάτων, ἅτινα κατόπιν ἐπανερρίπτοντο ἀδιακρίτως ἐντὸς τῶν ἡμικένων λάκκων.

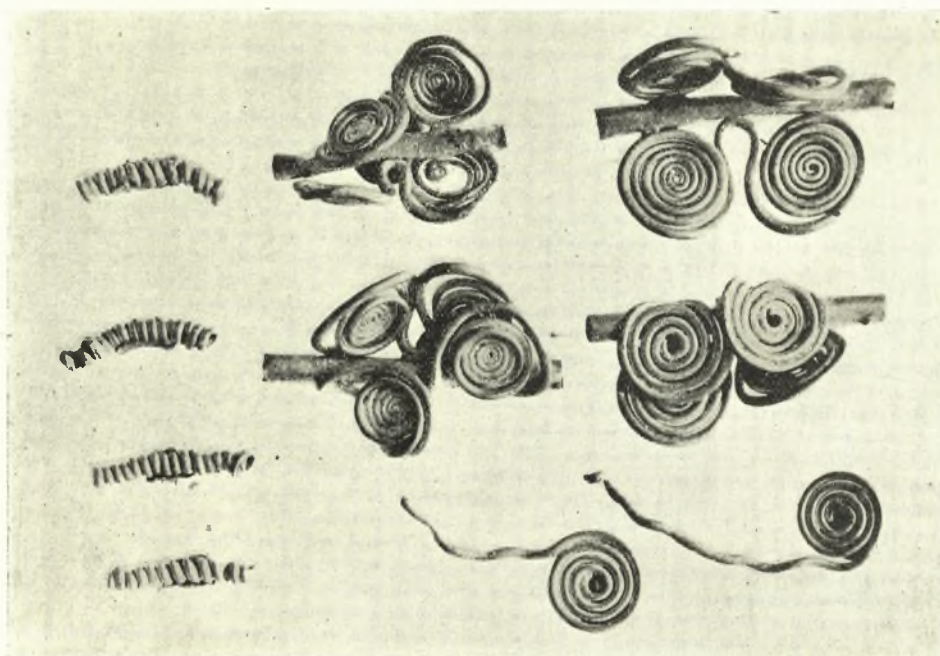
Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ταφῶν ὑπῆρξαν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀνέφικτοι, μόνος ὁ λάκκος Α 10 παρουσίασε περίπου τὸ σύνολον ἑνὸς σκελετοῦ, ὅστις καὶ ἐφωτογραφήθη (εἰκ. 29). Τὸ κρανίον δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν θέσιν του, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ λάκκου. Μεταξὺ τῶν μηρῶν καὶ πρὸ τῆς λεκάνης ἔκειτο ὄρθιον δίωτον κρατηροειδὲς ἀγγεῖον, ἄγραφον καὶ εὐτελές, περιέχον λείψανα τῶν ὀστέων βρέφους.

Λείψανα πυρᾶς ἀνεφάνησαν ἐλάχιστα μόνον ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Α. Λείψανα ὁμως προσφορῶν ἢ θυσιῶν εἰς τοὺς νεκροὺς παρατηρήθησαν σποραδικῶς: Ἐπὶ τῆς κατωτέρας ἐπιχώσεως τοῦ δαπέδου καὶ τῆς ἀνωτέρας τοιαύτης τῶν λάκκων τοῦ Α εὐρέθησαν δύο ὀδόντες βροῦς, ἕτερος (μεγάλου ἀγριοχοίρου;) καὶ τινὰ θαλάσσια ὄστρακα. Βαθύτατα ἐντὸς τοῦ λάκκου Α 7 εὐρέθησαν ὀστάρια ζῴου (ἐχίνου;) καὶ σιαγόνες (αἰγός;) ἐντὸς τοῦ Β 5.

Ὡς πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν τάφων, ταῦτα συλλεγόμενα ἀπετίθεντο εἰς χωριστὰ κιβώτια



τὰ ἐξ ἐκάστου λάκκου, ὡς τοιαύτη δ' ἐσχεδιάζετο ἢ δημοσίευσίς των. Ὑστερον ὁμως ἀπεδείχθη, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὅτι τῶν τεθραυσμένων ἀγγείων τὰ τεμάχια εὐρίσκοντο συνήθως ἐντὸς δυὸ ἢ πλειόνων λάκκων. Ὡς ἐκ τούτου, μετὰ τὴν συγκόλλησίν των, ἐφωτογραφήθησαν ὅλα ὁμοῦ τὰ ἀγγεῖα ἐκάστου τάφου, ἄνευ διακρίσεως κατὰ λάκκους. Ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐκάστου ἀγγείου ἔχει ὁμως σημειωθῆ ὁ λάκκος ἐν ᾧ εὐρέθη, πρὸς εὐκολίαν τυχὸν μέλλοντος μελετητοῦ. Εἰς τὰ μεγάλα ἀγγεῖα ἔχει σημειωθῆ κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἐκάστου τεμαχίου ἢ ἀκριβῆς θέσις εὐρέσεως. Τῶν μεικτῶν εὐρημάτων ἐτηρήθη ἢ κατὰ λάκκους διανομὴ ὡς πρὸς τοὺς τάφους Α, Β καὶ Γ (ᾄρα *πίν.* 15-16). Ὡς πρὸς τὸν Δ ἢ ἀκαταστασία τῶν εὐρημάτων ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα διάκρισις τούτων κατὰ λάκκους.



Εἰκ. 30. Τὸ σπειροειδὲς περιδέραιον ἐκ τοῦ τάφου Α 10 εἰς ἣν κατάστασιν εὐρέθη. ( $\frac{2}{1}$ )

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὀλίγαι μόνον λέξεις εἶναι ἀρκεταὶ ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν τῶν εὐρημάτων τούτων: Πλουσιώτατος πάντων τῶν τάφων ὑπῆρξεν ὁ Α, ὅστις κατὰ μέσον ὄρον περιεῖχεν 20 ἀγγεῖα κατὰ λάκκον. Εἶτα ἔρχεται ὁ Δ, παρ' ὅλην τὴν σύλησιν καὶ καταστροφὴν. Εἰς ὅλους τοὺς λάκκους τοῦ Α καὶ Β τὰ εὐρήματα ἠφθόνουν κυρίως εἰς τὴν κατωτέραν καὶ κατωτάτην ἐπίχωσιν, ἐνᾧ εἰς τοὺς τοῦ Δ ταῦτα εὐρίσκοντο εἰς ὅλην τὴν ἐπίχωσιν, τὰ πολυτιμώτερα μάλιστα εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνωτέραν ἢ ἀνωτάτην, ἀποτέλεσμα ἀναμφιβόλως τῆς ὑπὸ τῶν συλητῶν ἀναμοχλήσεως.

Ὁ λάκκος Α 4 ὑπῆρξε πτωχός, ἀποδώσας μόνον 3-4 μικρὰ ἀγγεῖα. Ὁ Α 1 καὶ Α 10 ἦσαν οἱ πλουσιώτατοι, φαίνεται δ' ὅτι προειμῶντο ὡς προχειρότεροι καὶ ἐδέχθησαν τοὺς πλείστους νεκρούς. Ἰδίως ὁ τελευταῖος παρέσχε τὸ χρυσοῦν σπειροειδὲς περιδέραιον, τὸ ἀξιολογώτερον τῶν χρυσῶν εὐρημάτων. Τὸ περιδέραιον τοῦτο εὐρέθη διεσπαρμένον ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ εἰς κατάστασιν σκοπίμου αἰκίας, ἦτοι αἱ ψῆφοι ἦσαν συνεστραμμένα ἢ καὶ

ἐξηρθρωμένοι. Τὴν κατάστασιν τῆς εὐρέσεώς του δεικνύει ἡ *εἰκ. 30*. Τοῦτο εἶναι ἔθιμον ἀπαντῶν συχνῶς, ἔχομεν δ' ἔτι παράδειγμα τὴν σκοπίμως συνεστραμμένην λόγχην τοῦ Α 6. Συνήθως δίδεται ἡ ἑρμηνεία, ὅτι τοῦτο ἐγένετο ὅπως τὰ κτερίσματα ἀπολέσωσι τὴν ἀξίαν των ὡς χρησιμοποιήσιμα καὶ ἀποφενχθῆ οὕτω ἢ ὑπὸ τῶν συλητῶν ἀφαίρεσίς των<sup>1</sup>. Ὁ μνημονευθεὶς Α 6 περιεῖχε κατὰ τὸν πυθμένα του μαύρην μᾶζαν, ἐξ ἧς μεγάλα τεμάχια ἐξήχθησαν. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῆ ἂν ἐπρόκειτο περὶ ξυλίνου σκεύους. Σαρκοφάγος ἀσφαλῶς δὲν ἦτο, διότι ἐξετείνετο εἰς μικρὰν μόνον ἀπόστασιν περὶ τὸ μέσον τοῦ λάκκου. Πιθανὸν νὰ ἦτο ξυλίνη ἀσπίς (εἶναι ὁ μόνος λάκκος, ὅπου ἀποδεδειγμένως ἐτάφη πολεμιστῆς, ἀφοῦ ἐν αὐτῷ εὐρέθη ἡ μνημονευθεῖσα λόγχη καὶ ἐν ξίφος (*πίν. 16*). Ἐν τούτοις δὲν παρετηρήθη ἵχνος καρφίου ἢ μεταλλικοῦ ἐλάσματος, ὅπερ θὰ καθίστα βεβαιότερον τὸ πρᾶγμα.

Ἐν τῷ τάφῳ Β οἱ λάκκοι Β 4 καὶ Β 6 ἐκαθαρίσθησαν μέχρι τοῦ πυθμένος χωρὶς νὰ φανῆ σχεδὸν νεκρικὴ ἐπίχωσις ἢ κτέρισμα. Ὁ πρῶτος περιεῖχε μόνον ὄστρακά τινά ἀγγείων καὶ τεμάχια κρανίου ὑπὸ μεγάλην πλάκα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του. Ὁ Β 10 φαίνεται νὰ ἔμεινεν ἡμιτελής, διότι εἶναι πολὺ ἀβαθέστερος τῶν ὑπολοίπων. Ὁ μικρὸς τάφος Γ, περὶ οὗ ἐλέχθησάν τινά ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου τούτου, εἶχε τὸ δάπεδον καὶ μέρος ἔτι τοῦ δρόμου κυριολεκτικῶς κεκαλυμμένα ὑπὸ ὀστῶν καὶ μικρῶν ἀγγείων, κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἐντοπίου χειροποιήτου τεχνοτροπίας. Τὸ δάπεδόν του ἐχωρίζετο εἰς δύο ὑπὸ πωρίου ἐκ ψαμμολίθου, τετραγώνου περιόπου τομῆς, ὅπερ εὐρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου εἰς δύο τετραυμένον (ὄρα τὸ σχέδιον καὶ τὴν *εἰκ. 25*). Ἄγνωστον ἂν πρέπει νὰ ἐκλάβῃ τις τὸν λίθον τοῦτον ἀρχικῶς ὡς στήλην ἐπιτύμβιον, ἥτις ἴστατό ποτε ἐκτὸς τοῦ τάφου. Πλὴν τῶν ἀγγείων ὁ τάφος περιεῖχεν ἐλάχιστα μικροευσρήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ φακοειδῆ γλυπτὴν λίθον ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, φέρουσαν διακόσμησιν ἐξ ἀπλῶν γραμμῶν. Ἡ εὐτελής αὕτη λίθος εἶναι ἡ μοναδικὴ ἥτις φέρει γλυφὴν. Ἄπασαι αἱ ἄλλαι εὐρεθεῖσαι εἶναι ἀπλαῖ ἀδιακόσμητοι ψῆφοι. Ἡ τέχνη τῶν γλυπτῶν λίθων εἶχεν ἤδη ἐκλείψει.

Ὁ τάφος Δ τέλος, ἐκ τοῦ ὁποίου κατωρθώθη νὰ ἀνασυγκροτηθῶσι περὶ τὰ 130 ἀγγεῖα, παρουσίασε τὴν μεγαλυτέραν ἐκ πάντων τῶν ἄλλων ἀταξίαν, λόγῳ τῆς ἀσκηθείσης ἐν αὐτῷ τυμβωρυχίας. Αἱ πλάκες, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τοὺς λάκκους, εὐρέθησαν ἄλλαι μὲν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἄλλαι δ' ἐντὸς αὐτῶν τῶν λάκκων. Μόνος ὁ λάκκος 12 τοῦ δρόμου περιεῖχε τὰς πλάκας κατὰ χώραν, (*εἰκ. 28*), δι' ὃ καὶ ἠλπίσαμεν ὅτι ἀσύλητος ὢν θὰ περιεῖχεν ἀνέπαφα τὰ κτερίσματά του. Μόλις ἀφηρέθησαν αἱ πλάκες ἀνεφάνησαν ὑπὸ ἐλάχιστον χῶμα, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως εἶχεν εἰσρεύσει διὰ τῶν βροχῶν, δύο σκελετοὶ ἐν μετρίᾳ καταστάσει, ἐκτάδην παρ' ἀλλήλους κείμενοι εἰς ὑπτίαν στάσιν (*εἰκ. 31*). Οὐδὲν ἀπολύτως κτέρισμα περιεῖχεν ὁ λάκκος. Τὸ ἱστορικὸν τῶν ὑπολοίπων εὐρημάτων ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου λάκκων ἔχει κατὰ τὸ ἡμερολόγιον ὡς ἐξῆς:

Ὁ λάκκος Δ 1 δὲν παρουσίασεν ἢ ὀλίγα ἀγγεῖα. Ὁ Δ 2 ἐπίσης ὀλίγα ἀγγεῖα, εἰς δὲ τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν 4 πλακίδια ὑαλομάζης, ψῆφον σαρκίου, ψήγματα χρυσοῦ καὶ μικροτάτην χρυσῆν ψῆφον. Ὁ Δ 3 ἦτο τελείως κενός, ὢν καὶ ἀβαθέστερος τῶν ἄλλων. Μόνον δεκάδα

<sup>1</sup> Τὸ ἔθιμον ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Βαβυλωνίᾳ, ἐπιστεῦτο δ' ἐκεῖ, κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Unger πρὸ ἐτῶν γενομένην, ὅτι ὁ κακοποιὸς δαίμων βλέπων

τὴν καταστροφὴν ἀπεμακρύνετο τοῦ τάφου δίχως νὰ ἐπιφέρῃ ἄλλην ζημίαν.



μικρῶν ὀστράκων ἀπέδωκεν. Ὁ Δ4 ἦτο ἐξαιρετικῶς πλούσιος εἰς ἀγγεῖα. Ταῦτα εἶναι κυρίως μόνωτοι εὐρύστομοι προχοῖσκαί μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ εἰς κρατηρίσκος. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι καὶ λαβὴ πελωρίου ψευδοστόμου ἀμφορέως<sup>1</sup>. Ἀπὸ τὰ μικροευρήματα ἀξιοσημεῖωτα εἶναι μικρὰ χρυσῆ ψῆφος, ψήγματα χρυσοῦ, τὰ τρία τέταρτα εὐμεγέθους ὠραίου ῥόδακος ἐξ ὑαλομάξης, ἀμυγδαλοειδῆς ψῆφος σαρδόνυχος, κομβία στεατίτου, ψῆφοι ἠλέκτρου, μυκητοειδεῖς ἦλοι, ὧν εἷς ἐστερεωμένος ἀκόμη ἐπὶ τῶν λεπτῶν τοιχωμάτων χαλκοῦ σκεύους. Εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν εἶχον ἤδη εὐρεθῆ ὁδοὺς κάπρου κατειργασμένος, χαλκᾶ τεμάχια σκευῶν καὶ ψῆφος σαρδίου.

Εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν τοῦ Δ5 εὐρομεν ὀδόντα ἀγριοχοίρου εἰργασμένον, πολλὰ



Εἰκ. 31. Οἱ δύο σκελετοὶ ἐντὸς τοῦ τάφου Δ 12.

χαλκᾶ τεμάχια, ψῆφον σαρδίου καὶ τὴν χρυσῆν ἄλυσιν τοῦ πίν. 18. Κατὰ τὰ ἄλλα ἦτο «πλουσιώτερος εἰς μικροευρήματα, ἀλλὰ πτωχὸς εἰς ἀγγεῖα. Πλήν τινων ὀστράκων ἀπέδωκε μόνον προχοῖσκαὴν καὶ μικρὸν ἀμφορείδιον τρίωτον, ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ ὁποίου εὐρέθη λεπτότατον δισκάριον χρυσοῦν καὶ ψῆφος φαγεντιανῆς. Ἀπὸ τὰ μικροπράγματα μνημονευτέα: Τέσσαρες χρυσαῖ ψῆφοι κριθοειδοῦς ἢ ἀμφικωνικοῦ σχήματος. Πολλὰ πλακίδια φαγεντιανῆς, ὧν εἷς ὠραῖος ῥόδαξ (κολοβὸς) καὶ ἕτερον τετράγωνον πλακίδιον φέρον δύο ὄστρακα τριτωνίου. Τέλος ψῆφοι διάφοροι ἐκ κυανῆς μάξης ἢ φαγεντιανῆς. Σπουδαῖον ὑπῆρξε καὶ ἐν πῆλινον γυναικεῖον εἰδώλιον μὲ ἐκδήλους τοὺς μαστοῦς. Εὐρέθη ἔτι εἰς ῥόδαξ ἀκέρατος καὶ δύο εἰσέτι χρυσαῖ μικραὶ ψῆφοι».

«Ἐνδιαφέρων ὑπῆρξε καὶ ὁ Δ6. Παρέσχε πέντε κολοβὰ μικρὰ ἀγγεῖα καὶ τινὰ τεμάχια, μικροευρήματα δὲ τοὺς συνήθεις μυκητοειδεῖς χαλκοῦς ἦλους εἰς τὸν τάφον τοῦτον, κομβίον

<sup>1</sup> Οὗτος εἶναι ὁ ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν ἀνασυγκροτηθεῖς τοῦ πίν.

στεατίτου καὶ ψήφους τινὰς φαγεντιανῆς, μεγάλην χαλκῆν βελόνην εἰς δύο κεκαμμένην, τέλος δὲ ψήγματα χρυσοῦ, ἀξιόλογον χρυσῆν ψήφον μὲ κοκκιδωτὴν διακόσμησιν καὶ μικρὸν περιάπτον σαρδίου, ἀναμιμνήσκον περιέργως τὰ βιολόσχημα κυκλαδικὰ εἰδώλια». Εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν εἴχομεν ἤδη εὖρει «πλήθος ἤλων καὶ ἄλλων χαλκῶν τεμαχίων, ὠραῖα πλακίδια ὑαλομάζης, ψήφους ὑαλοπάστας καὶ χρυσῆν ἐπένδυσιν ἐν σχήματι ἐκφυλισμένου ἀνθους παπύρου».

«Ὁ Δ 7 ὑπῆρξε σχεδὸν κενός: Ἀσήμαντα ὄστρακα καὶ ὀλίγοι ψήφοι φαγεντιανῆς, ἀκριβῶς δὲ τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Δ 8. Ὁ Δ 9 παρέσχε τοῦλάχιστον δεκάδα μικρῶν ἀγγείων καὶ τινὰ τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιέργον τριποδικὸν σκεῦος<sup>1</sup>. Ψήφους φαγεντιανῆς, ἤλους καὶ κολοβὴν ψήφον σαρδίου». Ἡ ἀνωτέρα ἐπίχωσις «περιεῖχε δύο ὠραῖα πλακίδια κυανῆς ὑαλομάζης καὶ δύο ψήφους τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ».

«Τέλος κενοὶ ἢ σχεδὸν κενοὶ εὐρέθησαν ὁ Δ 10 καὶ ὁ Δ 11» κατὰ τὴν κατωτάτην ἐπίχωσιν, ἐνῶ ἡ ἀνωτέρα περιεῖχεν εἰς μὲν τὸν πρῶτον «τοὺς χαλκοὺς ἤλους τοὺς εὐρισκομένους ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ εἰς τὸν τάφον τοῦτον, ἔτι δὲ ψήφους ὑαλομάζης» εἰς δὲ τὸν δεύτερον «ἄρκετὰ πλακίδια κυανῆς ὑαλομάζης μετὰ τῶν συνήθων κοσμημάτων, μαχαιρίδιον μονόστομον χαλκοῦν, κομβίον ἠλέκτρον, μικροτάτην χρυσῆν ψήφον καὶ ἕτερα ἀντικείμενα».

*Ἀνθρωπολογικαὶ παρατηρήσεις.* Τὰ ὄστᾶ καὶ κρανία, ὅσα κατωρθώθη νὰ ἐξαχθῶσιν εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν, ἀπεστάλησαν εἰς τὸ Ἀνθρωπολογικὸν μουσεῖον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ διευθυντὴς τοῦ μουσείου καθηγητὴς κ. Κούμαρης εὐγενέστατα ἐπροθυμοποιήθη νὰ μοῦ ἀποστείλῃ, ἐπὶ τῇ σχετικῇ αἰτήσει μου, τὴν ἀκόλουθον ἔκθεσιν:

«Ὅστᾶ ἐκ Κεφαλληνίας <Λακκίθρα>. Προϊστορικά, ἐποχῆς ὑπομυκηναϊκῆς.—Ἀποστολὴ κ. Σπ. Μαρινάτου.

- 1) Διάφορα τεθραυσμένα μακρὰ ὄστᾶ.
- 2) Ἀριστερὸν μηριαῖον ὄστοῦν, κεφαλὴ βεβλαμμένη. <Τφ. Α<sub>4</sub>>.

*Μετρήσεις:* Τροχαντηρ. μῆκος ἐν φυσικῇ θέσει = 43.7.

(Μέγιστον τροχαντ. μῆκος, τροχ. — ἔσ. κόνδ. = 45.6).

Κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμὸς ἀναστήματος (τῇ προσθήκῃ 2 ἐκ. τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἑλλείπουσαν κεφαλὴν, δηλαδὴ 45.7 μῆκ. τροχ. ἐν φυσικῇ θέσει) = 168.0 (;)

- 3) Ἀριστερὸν μηριαῖον ὄστοῦν, κεφαλὴ βεβλαμμένη. <Β<sub>7</sub>>.

*Μετρήσεις:* Τροχαντ. μῆκος ἐν φυσικῇ θέσει = 42.1.

(Μέγ. τροχαντ. μῆκος, τροχ. — ἔσ. κόνδ. = 42.4).

Κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμὸς ἀναστήματος (τῇ προσθήκῃ 2 ἐκ. τοῦλάχιστον διὰ τὴν κεφαλὴν, δηλαδὴ 44.1 μῆκος τροχ. ἐν φυσικῇ θέσει) = 165.5 (;)

- 4) Δεξιὸν μηριαῖον ὄστοῦν, ᾠ, ἀκέραιον. <Δ<sub>10</sub>>.

*Μετρήσεις:* Μέγιστον μῆκος μηροῦ, ἐν φυσικῇ θέσει = 38.2.

(Μέγιστον μῆκος μηροῦ, κεφ. κόνδ. = 39.0.

Τροχαντ. μῆκος, ἐν φυσικῇ θέσει = 35.7.

Μέγ. τροχαντ. μῆκος, τροχ. — ἔσ. κόνδ. = 37.3).

Ὑπολογισμὸς ἀναστήματος = 147.0

- 4<sup>α</sup>) Δεξ. κνήμη, ἀκεραία. <Δ<sub>10</sub>>.

<sup>1</sup> Τοῦτο εἶναι τὸ ἀνασυγκροτηθὲν ἀγγεῖον ἀριθ. 146-146<sup>α</sup> (πίν. 10).



Μετρήσεις: Ὀλικὸν μῆκος κνήμης, πλάγ. κόνδ. — Σφυρ. = 33.2.

(Μέγ. μῆκος κνήμης, μεσοκονδ. ἄκανθ. — Σφυρ. = 33.7.

Μῆκος κνήμης, ἔσ. κόνδ. — Σφυρ. = 32.7).

Ὑπολογισμὸς ἀναστήματος = 155.6.

Τὸ μέσον ἀμφοτέρων, μηροῦ - κνήμης, εἶναι 151.3, ὅπερ παριστᾷ τὸ πιθανὸν ὅμως ἀνάστημα τοῦ τοῦ γυναικείου τούτου σκελετοῦ, δεδομένου ὅτι ἐπὶ μικροσώμων (γυναικῶν κ. ἄλ.), ὁ κορμὸς εἶναι δυσαναλόγως μακρὸς καὶ τὸ ἀνάστημα εἶναι συνήθως ὑψηλότερον τοῦ ὑπολογιζομένου ἐκ τῶν μακρῶν ὀστέων.

4<sup>β</sup>) Κρανίον ἀρ. 1, τοῦ αὐτοῦ σκελετοῦ (♂) ἀνδρικῆς ἡλικίας, ἑτερόγναθον μετὰ βεβλαμμένου προσώπου, βλάβη δεξιῦ βρεγματικοῦ  $\langle \Delta_{10} \rangle$ .

Μετρήσεις: Μέγ. μῆκος κραν.	= 17.1	} ἐγκ. κρανιακ. δείκτης = 77.19 Μεσοκεφαλία μετωποβρεγματ. δείκτης = 68.94 Μετριομετωπία (πρὸς εὐρυμετωπίαν).
Μέγ. πλάτος κραν.	= 13.2	
Ἐλάχ. μετωπικὸν πλάτ.	= 9.1	

5) Κρανίον ἀρ. 2, τεμάχιον θόλου. Ἰνίον προβάλλον.

6) Κρανίον ἀρ. 3, ἀνδρικῆς ἡλικίας, ἄγναθον.  $\langle \text{Τφ. Α}_6 \rangle$ .

Μετρήσεις: Μέγ. μῆκος κραν.	= 19.1	} ἐγκ. κραν. δείκτης = 75.92 Μεσοκεφαλία (ὑποδολιχόκρανον). μετωποβρεγμ. δείκτης = 71.03 Ἐδρυμετωπία.
Μέγ. πλάτος κραν.	= 14.5	
Ἐλάχ. μετωπικὸν πλάτ.	= 10.3	

7) Κρανίον ἀρ. 4, θόλος κρανίου βεβλαμμένος.

8) Κρανίον ἀρ. 5, ὠρίμου ἡλικίας, ἄγναθον βεβλαμμένον.

Μετρήσεις: Μέγ. μῆκος κρανίου	= 18.5 ( ; )	} ἐγκ. κρ. δείκτης = 76.76 Μεσοκεφαλία (ὑποδολιχόκρανον).
Μέγ. πλάτος κραν.	= 14.2	

Ἔκσημα ὑπερόφρυα τόξα.

9) Κρανίον ἀρ. 6, τεμάχιον θόλου κ. ἄλ.

Μετρήσεις: Μέγ. μῆκος κρ. = 17.3 ( ; )  
Ἐλάχ. μετωπικὸν πλάτ. = 9.3.

Παρατηρήσεις: Χαρακτηριστικὴ ἢ ὁμοίότης τοῦ κρανιακοῦ τύπου, Μεσοκεφαλίας, ἐφ' ὧν τῶν κρανίων. Ἀνάστημα μέσον.

Ἰ. Κούμαρης.

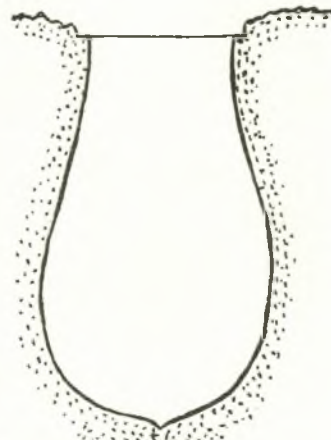
Ἐφόσον ἐλλείπουσιν εὐρύτεραι ἀνθρωπολογικαὶ παρατηρήσεις ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν τάφων τῆς Ἑλλάδος, γενικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν. Εἶναι ἐν τούτοις χαρακτηριστικὴ ἢ φυλετικὴ ἐνότης ἢ παρατηρουμένη ἀνωτέρω, καθ' ἣν τὰ «ἀχαϊκὰ» φῦλα τῶν τάφων τῆς Λακκίδθρας ἀνήκον εἰς μεσαίου ἀναστήματος μεσοκέφαλον λαόν. Ἐν Κρήτῃ, ὅπου τὰ πράγματα ἔχουσι καλύτερον μελετηθῆ, πλεονάζει εἰς τὰ παλαιότερα μινωϊκὰ στρώματα ἢ δολιχοκεφαλία καὶ μεσοκεφαλία. Τὰ δείγματα βραχυκεφαλίας εἶναι σπάνια, μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ βραχυκέφαλος δωρικὴ φυλὴ κατέλαβε τὴν νῆσον, ἧς ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος διατηρεῖται καὶ μέχρι σήμερον ἐν Κρήτῃ (ἰδιαίτατα εἰς τὰ Σφακιά)<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Ὅρα ἄλλας παρατηρήσεις μου ΑΔ 1930-31 166 καὶ περαιτέρω Xanthudides, The Vaulted Tombs of Mesarà 126-7.

## 6. ΟΙ ΣΙΡΟΙ

Εἰς τὸ μεταξὺ καὶ περίξ τῶν τάφων τῆς Λακκίθρας διάστημα εὐρέθησαν πολλὰ φρεατοειδῆ λαξεύματα, ἐντὸς τοῦ βράχου ἐσκαμμένα, τῶν ὁποίων τὸ βάθος οὐδέποτε φθάνει τὰ 2 μ., τὸ δὲ πλάτος ποικίλλει. Ἀκριβέστερον ἔχουσι τὰ ὀρύγματα ταῦτα πιθοειδῆ, ἤτοι πρὸς τὰ κάτω εὐρυνομένην τομήν, περίξ δὲ τῶν χειλέων φέρουν συνήθως ἐγκοπὴν, πρὸς ὑποδοχὴν στρογγύλης λιθίνης πλακός, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἡ πλάξ αὕτη εὐρέθη ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος. Δέκα ἐννέα ἐκ τῶν λαξευμάτων τούτων κεῖνται μεταξὺ καὶ περίξ τῶν τάφων Γ καὶ Δ, τέσσαρα δ' ἢ πέντε ὑπάρχουσιν ἐντὸς τοῦ βράχου ὑπὲρ τοὺς τάφους Α καὶ Β, διακρίνονται δὲ καὶ ἄλλων ἴχνη, ἡμιτελῶν εἴτε κατεστραμμένων. Τὴν συνήθη τομήν τῶν κατασκευασμάτων τούτων δεικνύει τὸ σχῆμα τῆς εἰκ. 32.

Ὅμοια λαξεύματα, ἂν καὶ οὐχὶ ἀκριβῶς τοῦ αὐτοῦ σχήματος, παρατηρήθησαν πρὸ τῶν ταφικῶν σπηλαίων εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν Μαζαρακάτων<sup>1</sup>, ὑπάρχουσι δὲ καὶ εἰς τὸ τῶν Διακάτων<sup>2</sup>. Ἡ χρῆσις των παρεμένεν ἀνεξακριβώτως καὶ προβληματική. Ὁ Καββαδίας ἀναφέρει<sup>3</sup> ὅτι, «διὰ τῶν περαιτέρω ἀνασκαφῶν θέλει βεβαιωθῆ ἂν ταῦτα ἦσαν τάφοι ἢ ἐστίαι ἢ ἀποθήκαι ἢ βόθροι». Αἱ ἀνασκαφαί τῆς Λακκίθρας, ἂν δὲν ἐξηκριβώσαν τελείως τὴν χρονολογίαν τῶν ὀρυγμάτων τούτων, τοῦλάχιστον ἐβεβαίωσαν τὸν προορισμὸν των: Ἦσαν οἱ λεγόμενοι σιροί, ἤτοι ὑπόγειοι ἀποθήκαι πρὸς φύλαξιν σιτηρῶν, διότι μεταξὺ πάντων τῶν καθαρισθέντων ἐν Λακκίθρα εἰς καὶ μόνος ἔδειξεν εἰς τὸν πυθμένα του ἀπηνθρακωμένα λείψανα σίτου καὶ κριθῆς (εἰκ. 33).



Εἰκ. 32. Τομή ἐνὸς τῶν σιρῶν τῆς Λακκίθρας.

Τοιοῦτου εἴδους ὀρύγματα πρὸς φύλαξιν τῶν σιτηρῶν ἦσαν κοινὰ πρὸ 50 ἔτι ἐτῶν ἐν Κεφαλληνία, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπῆρχον ἔτι ἄλευρα, ἀλλ' εἰσήγοντο τὰ σιτηρὰ τὰ ὅποια ἠλέθοντο κατὰ μικρὸν εἰς τοὺς ἀνεμομύλους ἢ ἀλογομύλους τῶν χωρίων.

Εἰς τὴν ἐντοπίαν διάλεκτον (τοῦλάχιστον τοῦ Ληξουρίου) καλοῦνται τὰ ὀρύγματα ταῦτα μουρσιά (τὸ μουρσί), ἔχουν δὲ τὸ πλεονέκτημα νὰ διατηροῦν ἐπὶ μακρὸν ἀβλαβῆ τὰ σιτηρὰ ἅτινα ἐπιπροσθέτως καλυπτόμενα ἄνω δι' ὀλίγης ἄμμου ἦσαν ἀσφαλῆ ἀπὸ τῶν ἐντόμων καὶ τῶν τρωκτικῶν. Συνήθως οἱ σιροὶ οὗτοι, ὡς εἶναι καὶ τὸ λογικόν, εὐρίσκοντο εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν, ἐν τούτοις εἰς τὸ χωρίον Βόβικες ἔχω ἴδει τοιοῦτους καὶ ἐκτὸς τῶν οἰκημάτων, ἀλλ' εἰς οὐχὶ μακρὰν ἀπόστασιν.

Νομίζω ὅτι καὶ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος παρὰ τοὺς τάφους ὀρύγματα ἦσαν σιροὶ πρὸς φύλαξιν σιτηρῶν. Εἶναι βεβαίως περιέργον, πῶς οὗτοι ἔτυχε νὰ εὐρίσκωνται ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπου καὶ τὰ μυκηναϊκὰ νεκροταφεῖα. Ἴσως ὑπῆρξε κοινὸς λόγος εἰς καὶ ὁ αὐτός, ἡ εὐκολία

1 Καββαδία, Προϊστ. Ἀρχαιολογία 371, ἐνθα περιγράφονται ὡς «ἡμισφαιρικά λαξεύματα ἀπολήγοντα κάτω εἰς ὄξύ». Πραγματικῶς εἶναι σωστά φρέατα σκενούμενα πρὸς τὰ κάτω.

2 Γνωρίζω ταῦτα ἐξ αὐτοψίας. Δὲν μνημονεύονται εἰς τὴν δημοσίευσιν Κυπαρίσση.

3 Προϊστ. Ἀρχ. ἐ. ἀ.



πρὸς λάξευσιν τοῦ μαλακοῦ πετρώματος, τὸ ὁποῖον μετὰ φροντίδος ἀνεζητεῖτο καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀμμῶδες, ὡς πράγματι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις συμβαίνει. Παρὰ τὸ χωρίον Κοντογενάδα, (περὶ τὰ 5 λεπτὰ πρὸς Β.), ὅπου ὑπάρχει μαλακὸν ἀμμῶδες πέτρωμα, ἔχουσι λαξευθῆ



*Εἰκ. 33. Ὁ σιρὸς ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν τὰ ἀπηνθρακωμένα σιτηρά. Δεξιὰ ὀρθογώνιον λάξευμα εὐρυνόμενον πρὸς τὰ κάτω. Εἰς τὸ βάθος ἀπλοῦται ὁ κάμπος τῆς Λιβαθοῦς.*

πλήθος σιρῶν, ἡ δὲ τοποθεσία διὰ τοῦτο καλεῖται «Στὰ Μουρσιά». Οἱ σιροὶ οὗτοι εἶναι τόσον παλαιοί, ὥστε οὐδεὶς ἐνθυμεῖται τι περὶ τῆς λαξεύσεώς των. Ἐκ διαφόρων ἰχνῶν καὶ μικροευρημάτων, ὡς καὶ τάφων κατεσκευασμένων διὰ κεράμων, εἶχον συμπεράνει ἤδη πρὸ πολλοῦ ὅτι ἐκεῖ που θὰ ἔκειτο βυζαντινὸς συνοικισμὸς, οὗ τὴν θέσιν ὑποδεικνύει σήμερον τὸ ἐρημοκλήσιον τοῦ «Ἁΐ Νικόλα στὸ Σκίνο». Ὡς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐχαρακτήρισα καὶ τοὺς σιροὺς τῆς Λακκίθρας, ἐν τυχαῖον δ' εὕρημα ἤλθε νὰ καταστήσῃ τὴν εἰκασίαν πιθανωτάτην: Παραπλευρῶς ἑνὸς σιροῦ κειμένου πλησίον τοῦ τάφου Γ εὐρέθησαν ἐν σωρῶ δώδεκα σκυφωτὰ βυζαντινὰ χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων πέντε μὲν εἶναι Μανουήλ Δ' τοῦ Κομνηνοῦ (1143 - 1180), ἑπτὰ δὲ Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου<sup>1</sup> (1185 - 1195 καὶ 1203 - 1204). Εἰς τὰ περίχωρα εὐρέθη καὶ χαλκοῦν νόμισμα τῆς Λευκάδος, Δ' αἰῶνος π. Χ. Ταῦτα δεικνύουν ὅτι ἀρχαῖός τις, κυριώτατα ὅμως βυζαντινὸς συνοικισμὸς κατελάμβανε τὸν περὶ τοὺς τάφους τῆς Λακκίθρας χῶρον, ὡς τοῦτο ἄλλως δεικνύουν λακκοειδεῖς ἢ κιβωτόσχημοι τάφοι ἀκτέριστοι ἢ μετὰ λίαν εὐτελῶν κτερισμάτων, (βλ. εἰκ. 11) εὐρισκόμενοι πέριξ τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Ἀλιπράντηδων. Εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἀποδίδω τὴν λάξευσιν τῶν σιρῶν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὐρέθησαν τότε τυχαίως πλούσιοι μυκηναῖκοι τάφοι, ὡς ἀποδεικνύουν ὀρθογώνια λαξεύματα κατεστραμμένα (ἐν τούτων, ὅτε ἀνεσκάπτετο, ἐνομιζομεν ἐπὶ ἡμέρας ὅτι ἦτο τάφος, καὶ ἦτο ἴσως πράγματι) καὶ δύο σιροὶ λαξευθέντες, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τοῦ τάφου Δ. Ἡ ἀνάμνησις τοιούτων γεγονότων διατηρεῖται συνήθως ἐπὶ μακρόν, οὕτω δὲ καὶ οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τῆς Λακκίθρας ἐγνώριζον τὴν παράδοσιν, ὅτι κρύπτεται θησαυρὸς ἐκεῖ ὅπου πράγματι ἀνεκαλύφθησαν οἱ τάφοι.

<sup>1</sup> Κατ' εὐγενῆ ἀνακοίνωσιν τοῦ φίλου διευθυντοῦ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Κωνσταντοπούλου.

## 7. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τὸ πρῶτον γεγονός, ὅπερ ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν Λακκίθρας, εἶναι ὁ πρωτοφανής τῶν τάφων πλοῦτος. Χωρὶς νὰ ὑπολογισθῶσι τὰ λοιπὰ εὐρήματα, ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα ἄνω τῶν 400, ἐξ ὧν περὶ τὰ 300 τεμάχια συνεκροτήθησαν καὶ ἐξετέθησαν, ποσὸν ὅπερ οὔτε κατὰ προσέγγισιν δὲν παρουσίασαν τὰ πολυάριθμα σπήλαια τῶν Μάζαρακάτων καὶ Διακάτων ὁμοῦ. Κατὰ τὰ ἄλλα τὰ εὐρήματα πασῶν τούτων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι γενικῶς ὅμοια μεταξύ των, ὡς καὶ τὰ τοῦ μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ εἰς Σταροχώρα καὶ τὰ τοῦ τάφου τῶν Οἰκοπέδων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου «ὑπομυκηναϊκῆς», τῆς ὁποίας ἡ κεραμεικὴ παρουσιάζει τὰ ἀκόλουθα θεμελιώδη χαρακτηριστικά:

Γενικὴ κατὰπτωσις καὶ παρακμὴ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ βερνίκιου εἶναι ἀμέσως ἀντιληπτὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν τεχνοτροπίαν. Τὸ βερνίκιον εἶναι γενικῶς ἀλαμπές ἢ λάμπει ὀλίγον, χρώματος μελανωποῦ ἢ καστανοῦ διαφόρων ἀποχρώσεων. Ὅλίγα τινὰ μόνον τεμάχια ἐκ τοῦ τάφου Δ παρουσιάζουν τὸ ὠραῖον ἐρυθροπὸν ἢ ἐρυθρομέλαν σιλπνὸν μυκηναϊκὸν βερνίκιον, διατηροῦντα γενικῶς καὶ τὴν μυκηναϊκὴν τεχνοτροπίαν περισσότερον τῶν ἄλλων. Ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ τῶν πινάκων εἰκονιζόμενα ὑπ' ἀρ. 170, (1283) (προχοῖσκη) καὶ 174, (1346) 177, (1350) 180, (1352) (ψευδόστομοι ἀμφορεῖς)<sup>1</sup>. Ὁ πηλὸς τῆς κεραμεικῆς δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς τὰς ἀκόλουθους κατηγορίας:

1) Ἡ μεγίστη πλειονότης τῶν ἀγγείων ἀποτελεῖται ἐκ πηλοῦ καλῶς ὠπτημένου καὶ ἀρκούντως καθαροῦ. Τὸ χρῶμα ἀναλόγως τῆς ὀπτήσεως κυμαίνεται μεταξύ ἐλαφρῶς ἐρυθροποῦ, ἐλαφρῶς ροδόχρου, ἐλαφρῶς κεραμεοῦ, εἷς τινὰ δὲ παραδείγματα ἔνεκα τῆς παρατεταμένης ἰσχυρᾶς ὀπτήσεως τὸ χρῶμα ἀπέβη ἀνοικτὸν καστανόν. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ἰδίως ἡ τελευταία κατηγορία, διατηροῦν καλύτερον πάντων τῶν ἄλλων καὶ τὸ βερνίκιόν των, ἔνεκα τῆς στερεότητος τοῦ πηλοῦ.

2) Μία κατηγορία ἀρκετῶν ἀγγείων παρουσιάζει ὑπόλευκον ἢ ἐλαφρῶς πρὸς τὸ κίτρινον ἀποκλίνοντα καθαρῶτατον πηλόν, λίαν εὐθρυπτον ἔνεκα τῆς ἀτελοῦς ὀπτήσεως, εἰς τρόπον, ὥστε ἡ ἐπαφὴ τῶν ἀγγείων ἀφήνει εἰς τὴν χεῖρα λεπτὸν στρώμα κόνεως λευκῆς. Τὸν πηλὸν τοῦτον εἶχον ὀνομάσει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς «πρωτοκορινθιακόν», παρετήρησα δ' ὕστερον ὅτι τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν μετεχειρίσθη ὁ Sam Wide περὶ τινων συγχρόνων ἀγγείων τῆς Σαλαμῖνος<sup>2</sup>. Ὁ βαθμὸς τοῦ εὐθρύπτου ὡς καὶ τὸ ἐξωτερικὸν χρῶμα παρουσιάζουν μικρὰς διαφορὰς, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀπτήσεως<sup>3</sup>. Ἡ διακόσμησις τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι

<sup>1</sup> Τὰ ἀγγεῖα πρὸς εὐκολίαν ἠριθμήθησαν δι' αὐξοντος ἀριθμοῦ ἐπὶ τῶν πινάκων, τοποθετηθέντα κατὰ σειρὰν τάφων Α, Β, Γ καὶ Δ. Ὅσα ἀγγεῖα ἀπεικονίσθησαν δις ἴνα φανῆ καλύτερον ἢ διακόσμησις των φέρουν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν (λ. χ. 146 καὶ 146α). Τοῦ λοιποῦ θὰ παραπέμπωμεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, παρὰ τοὺς ὁποίους ἐντὸς παρενθέσεως σημειοῦται συνήθως ὁ ἀριθμὸς εὐρετηρίου τοῦ μουσείου Ἀργοστολίου.

<sup>2</sup> Α. Μ. 35 1910 18. (\* fast protokorinthisch »).

<sup>3</sup> Παραδείγματα τοιούτων ἀγγείων εἶναι τὰ 153 (1239), 163 (1254), 168 (1255), 184 (1270), 189 (1271), 190 (1279), 245 (1275), 182-3. (1276-77), 190 (1279) κλπ. Ἐπίσης τὸ 240 (1311) καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ προχοῖσκαὶ ἀπὸ τοῦ ἀρ. 230 καὶ ἐφεξῆς, ὡς καὶ ἡ πλειονότης τῶν κυλικῶν καὶ τῶν ἀρτυήρων.



πάντοτε εξίτηλος, πολλάκις δ' ἔχει ἀποπέσει ἐντελῶς (λ.χ. αἰ σπεῖραι τοῦ 163) ἔνεκα τῆς ἐλαχίστης συνοχῆς τοῦ πηλοῦ.

3) Μία συναφῆς κατηγορία ὀλιγαριθμῶν ἀγγείων παρουσιάζει ἀνάλογον πηλόν, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι οὗτος ἔχει ἰσχυροτέραν ἢ ἐλαφροτέραν πρᾶσινίζουσαν ἀπόχρωσιν. Οὗτος παρουσιάζει κάπως στερεωτέραν ὑφήν, δι' ὃ καὶ ἡ διακόσμησις δὲν εἶναι τόσον εξίτηλος<sup>1</sup>.

4) Μία περιορισμένη κατηγορία περιλαμβάνουσα μόνον μικρὰ ἀγγεῖα παρουσιάζει σκοτεινὸν τεφρὸν χρῶμα, ἐφ' οὗ προστίθεται μέλαν γάνωμα, εἰς τρόπον ὥστε τὰ σχετικὰ ἀγγεῖα λαμβάνουσι τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῶν καλουμένων *buchero*<sup>2</sup>.

5) Τελευταία τάξις εἶναι ἡ τῶν χειροποιήτων ἀγγείων τῆς ἐγγωρίας παραδόσεως. Τούτων ὁ πηλὸς εἶναι χονδροειδῆς, ἀκάθαρος καὶ γεώδης. Πιθανώτατα τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὠπτῶντο εἰς τὸ ἀνοικτὸν πῦρ, δι' ὃ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀπτήσεως καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ καπνοῦ ἐμποτίσεως κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ μέλανος, τοῦ ἐρυθροποῦ καὶ τοῦ καστανοῦ διαφόρων ἀποχρώσεων. Πολλάκις ὁ πηλὸς παρουσιάζει διαφορὰν χρώματος ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ὃ δὲ πυρὴν πάλιν ἐρυθρίζει, εἰς τρόπον ὥστε ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀστράκου νὰ ἔχωμεν τρία διάφορα χρώματα πηλοῦ.

*Σχήματα καὶ διακόσμησις τῶν ἀγγείων.* Ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν πινάκων ἀρκεῖ, ἵνα ἐμποιήσῃ ἐντύπωσιν ἢ μονότονος ἀφθονία ὠρισμένων εἰδῶν ἀγγείων. Κυρίως ἀφθονοῦσι τὰ τρία κύρια σκευῆ τοῦ συμποσίου: Ὁ κρατῆρ, ὁ ἀρυτήρ καὶ ἡ κύλιξ. Τῶν δύο τελευταίων εἰδῶν ὑπάρχει ἐκπληκτικὴ ἀφθονία, ἀλλ' οὔτε πάντων ἢ ἀνασυγκρότησις ἐπετεύχθη, οὔτε πάντα τὰ ἀνασυγκροτηθέντα ἀπεικονίσθησαν. Οἱ κρατῆρες παρουσιάζουσι ποικιλίαν σχημάτων. Ἄλλοι ἔχουσι καθέτους καὶ ἄλλοι ὀριζοντίως λοξὰς λαβὰς. Τινὲς εἶναι ἐφωδιασμένοι διὰ προχοῆς. Δύο μεταξὺ αὐτῶν στεροῦνται ἰδίας βάσεως (5 καὶ 153), ἐπὶ πάντων δὲ τῶν ἄλλων βλέπομεν τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν ἀπὸ τῆς δακτυλοειδοῦς βάσεως (145, 149 κλπ.) μέχρι τοῦ σαφοῦς ποδός, ὅστις εἰς τινὰ παραδείγματα εἶναι ἀρκεύτως ὑψηλός (12, 14-15, 138, 154, 156). Μοναδικὸν καὶ ἀσύνηθες σχῆμα ἔχει ὁ τριποδικὸς κρατῆρ 146-146<sup>α</sup>.

Αἱ «ὑψίποδες κύλικες» εἶναι πᾶσαι γενικῶς τοῦ αὐτοῦ τύπου, παραβλεπομένου τοῦ γεγονότος ὅτι ἄλλαι εἶναι βαθύτεραι (λ.χ. 43, 54, 214, 216) καὶ ἄλλαι ἀναλογικῶς εὐρύτεραι (48, 49, 51 κλπ.). Πᾶσαι γενικῶς εἶναι ἐφωδιασμέναι διὰ δύο καθέτων λαβῶν. Ὁ πούς εἰς ἄλλα παραδείγματα ἔχει τὸ κανονικὸν κιονοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω παχυνόμενον σχῆμα (27, 46, 49, 52 κλπ.), εἰς ἄλλα παρουσιάζει ἐλαφρὰν «ἔντασιν» (25, 29, 43, 214 κλπ.), εἰς ἄλλα δὲ τέλος φέρει μίαν χαρακτηριστικὴν ἰδιορρυθμίαν, ἥτοι ἐγκοίλους ἐντομὰς καὶ ἐξέχοντας δακτυλίους (44, 222, 225). Τὸ τελευταῖον τοῦτο χαρακτηριστικὸν παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ κυλίκων ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τοῦ Heurtley ἐν Ἰθάκῃ. ("Ὁρα BCH 1930 Chronique 482 εἰκ. 13).

Ἡ τάξις τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι κοινὴ καὶ χαρακτηριστικὴ τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Τοῦναντίον σπάνιοι ἀλλαγῶς εἶναι οἱ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀφθόνως εὐρεθέντες ἀρυτήρες. Ἐν Κρῆτῃ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἀνύπαρκοι<sup>3</sup>. Ἐξ Ἀργολίδος ἐν ἡ δύο τεμά-

1 Παραδείγματα 1 (993), 24 (1008), 117 (1161), 169 (1300).

2 Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀγγεῖα 253 (1354), 256 (1353), 194 (1357) καὶ ἐν μέρει ὁ ἀμφορέσκος ἐξ Οἰκοπέδων εἰκ. 13.

3 Ἐν παράδειγμα ὑπάρχει ἐκ Βροκάστρου καὶ ἴσως εἶναι

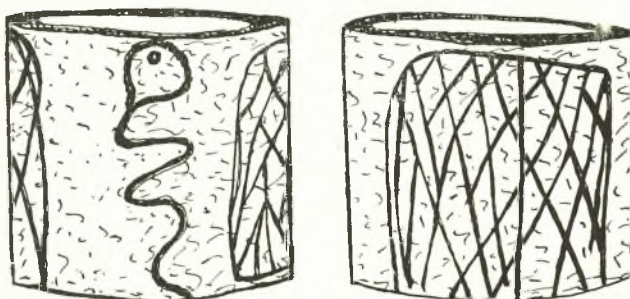
εἰσηγμένον. Εἶναι χειροποίητον, φέρει ἐγγάρακτον διακόσμησιν καὶ λαβὴν οὐχὶ τὴν συνήθη εἰς τοὺς ἀρυτήρας, ἀλλ' ἀπλῶς ῥαβδοειδῆ λήγουσαν ἄνω εἰς κεφαλὴν ζώου. Hall, Vrocastro 151 εἰκ. 90. Χαραριστικὸν γεγονός εἶναι,

για τοιούτων ἀγγείων εἶναι γνωστά<sup>1</sup>. Ὁ θολωτὸς τάφος τῆς Μεσσηνιακῆς Πύλου παρουσίασεν εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσίν του ὁμοῦ μετὰ τινων ὑψιπόδων κυλίκων καὶ τεμάχια ὀλίγων ἀρυτήρων<sup>2</sup>. Ἐπίσης εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐκ Κεφαλληνίας ἀγγείων De Bosset, ἣτις περιῆλθεν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Neuchâtel, ὑπάρχει εἰς ἀρυτῆρ περιγραφόμενος ὡς «οἰνήρουσις» κατὰ τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἄχαρν. 1067)<sup>3</sup>.

Τῶν ὑπολοίπων ἀγγείων τὰ σχήματα φαίνονται ἐπὶ τῶν πινάκων. Ἀφθονοῦσιν ὡς εἰκὸς οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ὧν εἷς μέγας (148) ἔχει 37 ἑκατοστὰ ὕψος. Οὗτος, ὡς καὶ ἄλλα παραδείγματα, φέρουν ἐπὶ τοῦ κέντρου τοῦ δίσκου τῆς λαβῆς μαστοειδῆ ἀπόφυσιν οἰκείαν εἰς τὴν παροῦσαν περίοδον<sup>4</sup>. Πρόχοι καὶ προχοῖσκαί εἶναι ἐπίσης κοιναί, ἀλλὰ δὲν ἀπαντᾷ ἐνταῦθα τὸ τριφυλλοειδὲς στόμιον τὸ τόσον χαρακτηριστικὸν δι' ἄλλας συγχρόνους περιοχάς<sup>5</sup>. Δις μόνον ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν μεγαλύτερων ἀκριβῶς παραδειγμάτων τὸ ὀαμφοειδὲς στόμιον (22 καὶ 227, εἰς τὸ δεύτερον παράδειγμα περισσότερον ἐκπεφρασμένον). Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἢ πρόχους 110 εὐρεθεῖσα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ τάφου Β. Πηλός, χρῶμα καὶ πρὸ παντὸς τὸ σχῆμα μετὰ τῆς ῥαδιῆς λαβῆς ὑποδεικνύουσιν, ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν τοῦ 7<sup>ου</sup> ἢ 6<sup>ου</sup> ἴσως αἰῶνος. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ αὐτοῦ τάφου εὐρέθησαν ἄλλως καὶ ἐν ἡ δύο ὄστρακα φαινόμενα ὡς μιμήσεις πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων, ἔτι δ' ὀλίγα τεμάχια μετὰ στιλποῦ βερνικίου τοῦ 6<sup>ου</sup> ἢ 5<sup>ου</sup> αἰῶνος.

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων σχημάτων ἰδιαίτερος μνημονευτέα εἶναι τὰ τριποδικὰ σκευῆ 171 καὶ 172, διπλᾶ συμπεπλεγμένα ἀγγεῖα (58, 210, ἔτι δὲ 208 καὶ 209, ἅτινα ἀνήκον εἰς διπλᾶ ἀγγεῖα) καὶ τὸ τριποῦν τοιοῦτο 212<sup>6</sup>. Τὸ βαρελοειδὲς 120 συνεπληρώθη εἰς τὸ στόμιον, εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι τοῦτο κατέληγεν εἰς κεφαλὴν ζφου<sup>7</sup>.

Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τῆς χειροποιήτου κεραμεικῆς ἀνήκουσιν, ὡς εἶναι ἀμέσως



Εἰκ. 34. Ἡ διακόσμησις τῆς πυξίδος ἀριθ. 262.

ὅτι εἰς ἀρκούντως προγενεστέραν ἐποχὴν (ΥΜΙ) αἰσθανθέντες ἐν Κρήτῃ τὴν ἀνάγκην καταλλήλου ἀγγείου ἵνα ἀρύωνται ὑγρὸν ἐξ ἄλλου μεγαλύτερου ἐφωδίασαν ἀπλοῦς κυάθους μετὰ τὴν ὑψηλὴν λαβὴν τοῦ ἀρυτήρος. Ἐν τοιοῦτον παράδειγμα ὑπάρχει ἐκ Τυλίσου (ἀρ. καταλ. 7282, προθήκη 70 Τυλίσου).

1 Φιλικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ καθηγητοῦ κ. Καγο. Βλ. καὶ Schliemann, Mykenæ 57 εἰκ. 23.

2 Κουρουνιώτης, Α Ε 1914 115 εἰκ. 27 ἄνω δεξιὰ. Πρόκειται περὶ λαβῆς χειροποιήτου ἀρυτήρος, οὗ ὁ πηλὸς κατὰ τὴν σχετικὴν περιγραφὴν τοῦ Κουρουνιώτου φαίνεται νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῶν κεφαλληνιακῶν χειροποιήτων ἀρυτήρων (105, ὅσους διατηρεῖ καὶ τὴν λαβὴν, βλ. ἐπίσης 283-84). Πρόκειται ἄρα περὶ εἰσηγμένων τεμαχίων ἐκ Κεφαλληνίας; Ἀρυτῆρες ἦσαν καὶ τέσσαρα τεμάχια, ὧν ἓν ἀπεικονίζεται ἐ. ἀ. εἰκ. 20, 2. Μικρὰ μόνον διαφορὰ ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν προσκόλλησιν τῆς λαβῆς. Ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου περι-

γράφονται ὡς κύπελλα «μεθ' ὑψηλῶν καθέτων κρικοειδῶν λαβῶν» ἐ. ἀ. 110.

3 Dessoulavy, R. A. 1900, 2 133 εἰκ. 1. Ἡ οἰνήρουσις ἐν τούτοις φαίνεται νὰ εἶχε μᾶλλον τὸ σχῆμα οἰνοχόης, ἢ κρῖνωμεν ἐκ τῶν ἀγγειογραφῶν. Τὸ σχετικὸν σχόλιον τοῦ Ἀριστοφάνους (ἐκδ. Didot) ἐρμηνεύει τὴν οἰνήρουσιν ὡς «τὴν τοῦ οἴνου κοτύλην, ἣ ἀρύονται».

4 Α Μ 1910 31.

5 Σαλαμίς: Α Μ ἐ. ἀ. 31.

6 Βλ. ἐν ἀνάλογον ἐκ Κοκκολάτων: Καββαδία, Προϊστ. Ἀρχαιολογία 371 εἰκ. 471.

7 Ἀναλογίαν λ. χ. ὄρα ἐξ Ἀμυκλαίου ΑΜ 52 1927 Beil 6, 14-15. Τὴν παραπομπὴν ὀφείλω εἰς τὸν ὑποδιευθυντὴν τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Wrede. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα παραδείγματα.



ἀντιληπτόν, εἰς ἄλλην κατηγορίαν. (94 - 99, 249 - 253 καὶ 261 - 276). Τὰ εὐμεγέθη ἀγγεῖα ἦσαν ὀλίγα. Προφανῶς ἡ κατασκευὴ τῶν ἦτο δυσκολωτέρα. Ἐν μόνον συνεκροτήθῃ πλήρως, τὸ 97, φέρει καθέτους ἀναγλύφους ῥαβδώσεις ἐπὶ τῆς κοιλίας. Κυαθίσκοι καὶ προχοῖσται εἶναι τὰ μακροῦ συνηθέστερα σχήματα. Μία σειρά μικρῶν λῖαν ἀνοικτῶν μονῶτων φιαλῶν (269 - 271) φέρει αἰχμηρὰν προχοὴν ὡσεὶ ἐπρόκειτο περὶ λύχνων (ἀλλ' οὐδὲν ἵχνος καύσεως παρατηρεῖται καὶ οἱ λύχνοι εἶναι ἄλλως ἄγνωστοι)<sup>1</sup>. Ἐν δίωτον σκυφοειδὲς ἀγγεῖον (99) ἔχει ἴσως ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σχήματος τῶν μυκηναϊκῶν κρατηρίσκων. Ἐκ τῶν κυάθων τινὲς φέρουσι πλὴν τῆς λαβῆς καὶ μίαν ἢ δύο ἔτι ψευδολαβὰς προσκεκολλημένας ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων (264 - 265). Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ πρωτόγονον σχῆμα τῆς κυλινδρικής πυξίδος 262, (εἰκ. 34) ἐνθυμίζον ἀμέσως τὴν πρωτοκυκλαδικὴν κεραμεικὴν<sup>2</sup>.

Ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν ἀγγείων τῆς Κεφαλληνίας, αὕτη καίτοι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁμοία πρὸς τὴν διακόσμησιν ἄλλων συναφῶν συλλογῶν (κυρίως τῆς ἐκ Σαλαμῖνος), ἐν τούτοις παρουσιάζει ἴδια γνωρίσματα δίδοντα εἰς αὐτὴν χαρακτηριστικὸν ἰδιαίτερον τόνον. Πάντες οἱ κρατῆρες καὶ αἱ ὑψίποδες κύλικες, ἐνίοτε δὲ καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, ἔχουσι τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν κεκαλυμμένην δι' ἀραιοῦ γάνωματος μελανοῦ, καστανοῦ ἢ ἐρυθροποῦ. Ἐνίοτε τὸ αὐτὸ μέλαν γάνωμα καλύπτει καὶ ὀλόκληρον τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν μεγαλυτέρων ἀγγείων ἄνευ ἄλλης διακοσμῆσεως, ἢ τὸ πολὺ ἐξαιρουμένης λεπτῆς ζώνης (22, 150, 227). Ἐπι συχνότερον συμβαίνει τοῦτο ἐπὶ μικροτέρων ἀγγείων (194, αἱ προχοῖσται ἀπὸ τοῦ 197 καὶ ἐξῆς κλπ.)<sup>3</sup>. Ὁ γενικὸς ὁμοιωσὶς κανὼν διὰ τὴν ἐξωτερικὴν διακόσμησιν ὄλων γενικῶς τῶν ἀγγείων εἶναι αἱ ὀριζόντιαι ζῶναι διὰ τὸ κατώτερον μέρος καὶ ἡ ἐπιφύλαξις τοῦ ἀνωτέρου μέρους καὶ τῶν ὤμων διὰ τὴν κυρίως διακόσμησιν, εὐθύγραμμον ἢ καμπυλόγραμμον. Ἐπὶ ὀλίγων σχετικῶς ἀγγείων ὑπάρχει ἡ μεσαία βαθμὶς μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν, ἦτοι καλύπτεται διὰ βερνικίου ὀλόκληρον τὸ ἀγγεῖον καὶ ἀφήνονται μόνον μία ζώνη ἢ δύο «μετόπαι» μὲ τὸ χροῶμα τοῦ πηλοῦ<sup>4</sup>, ἐφ' ὧν καὶ μόνων περιορίζεται ὁ διάκοσμος (5 - 5<sup>α</sup> 65, 80, 150 κλπ.). Οἱ κρατῆρες κατὰ κανόνα ἐπαναλαμβάνουσι τὴν διακόσμησιν καὶ εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ μόνον ὁ 5 - 5<sup>α</sup>. Τοῦ 146 τὸ ἔτερον ἄνω ἡμισυ εἶναι ἀδιακόσμητον.

Τὰ θέματα τῆς διακοσμῆσεως δὲν εἶναι πολυάριθμα, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἡ σπεῖρα κατέχει τὴν πρώτην θέσιν. Τὰ συγκεντρικὰ ἡμικύκλια εἶναι ἐπίσης κοινὰ καὶ κατέχουσι τὴν ἄλλοθεν γνωστὴν οἰκείαν θέσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀγγείων ἢ καὶ μιᾶς ζώνης (33, 36, 41, 148 κλπ.). Τρίγωνα καὶ ῥομβοειδῆ σχήματα πεπληρωμένα γραμμῶν εἶναι ἐπίσης συνήθη θέματα (5<sup>α</sup> 35, 145 κλπ.), τὸ ῥομβοειδὲς κόσμημα παρεμβαλλόμενον μεταξὺ σπειρῶν εἶναι ἐπίσης μία ἀγαπητὴ συνήθεια (8, 16, 139, 141, 147). Ἡ τεθλασμένη γραμμὴ, ἀπλῆ ἢ πολλαπλῆ, χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνάκις (1, 142, 154, 171 κλπ.), ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ κυματοειδὴς (80, 85).

1 Βλ. ὁμοία ἀγγεῖα Α Δ. 1919 113, εἰκ. 28, 6-7.

2 Ἴδ. λ. χ. Α Ε 1898 πιν. 9, 18. Ἐν τῇ συλλογῇ De Bosset ὑπάρχει ἐν ἑπι παράδειγμα ὁμοίας πυξίδος ἐκ Λιβανθοῦς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀνωτέρω σημειούμενον κυκλαδικὸν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐγγράφακτον διακόσμησιν ἐκ τεθλασμένων ὀριζοντίων γραμμῶν. Ὑπὸ τοῦ Dessoulavay σημειοῦται ὡς «exemplaire unique en son genre»: R. A.

1900, 2 134 εἰκ. 3.

3 Τὴν ἐρμηναίαν τοῦ μελανώματος τῶν ἀγγείων ἀνεξήτησαν ἐν τῇ μνήσει μονοχρῶμων ἀγγείων: Poulsen, *Dipylongräber u. Dipylonvasen* 80.

4 Βλ. ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου Alois Gotsmich, *Studien zur ältesten griech. Kunst* (1931) 16.

Ἄσυνηθέστερα ἢ μεμονωμένα θέματα εἶναι τὸ τοῦ «διπλοῦ πελέκεως» ἢ «πεταλούδας» (108, 149), τὸ τοῦ κρατῆρος 153, ὅπερ ὡς εἶναι νῦν ἐξίτηλον φαίνεται ὠσειδῆς<sup>1</sup>, καὶ τὸ ἄλυσσειδῆς τοῦ 146. Ὁ ψευδόστομος ἀμφορεὺς 174 φέρει κάλυκα ἄνθους, ὅστις ἐν τελείᾳ σχηματοποιήσει ἀπαντᾶ καὶ ἐπὶ τοῦ 180<sup>2</sup>. Ὁ 175 φέρει στιγμᾶς ἀκτινοειδῶς. Ὁ 39 φέρει θέμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ τελευταία ἀγνώριστος μορφή τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολύποδος. Ἐπὶ τῆς κύλικος 27 ὑπάρχει ἐν κόσμημα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ γεωμετροποιήσις οὕτως εἶπεῖν τοῦ κοινοῦ εἰς τὸν ὑστερομινωϊκὸν καὶ μυκηναϊκὸν ῥυθμὸν περιδεραίου<sup>3</sup>. Τέλος σημειωτέον ὅτι τινὲς κύλικες φέρουσιν ἐλικοειδῆ γραμμὴν ἀνερχομένην κατὰ μῆκος τοῦ ποδός, (25, 27, 29) οὐδέποτε ὅμως τοὺς χωριστοὺς δακτυλίους, οὓς βλέπομεν ἐπὶ ὑστεροελλαδικῶν 3 κυλίκων<sup>4</sup>. Ἀρκεταὶ τοιαῦται ὡς καὶ ἄλλα ἀγγεῖα φέρουσι τὸ περὶ τὰς λαβὰς πεδίον τοῦ ἀγγείου κεχωρισμένον διὰ γραμμῆς (6, 8, 17, 27, 29, 54, 80, 139, 157 κλπ.). Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἐπὶ τῶν κυλίκων τούτων ἔχει ἐκλείψει ἐντελῶς τὸ πνεῦμα τονισμοῦ τοῦ μεσαίου ἄξονος τοῦ ἀγγείου τὸ τόσον ἔκδηλον εἰς τὰς ὑστερομυκηναϊκὰς κύλικας διὰ τῆς ζωγραφίσεως πολύποδος ἐν σχηματοποιήσει<sup>5</sup>. Ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικῶς τὸ πνεῦμα ὀριζοντιότητος ἐν τῇ διακοσμήσει, ἰδιαίτερας δὲ σημειώσεως ἄξιος εἶναι ὁ καθαρῶς γεωμετρικὸς διάκοσμος τῆς κύλικος 25.



Εἰκ. 35. Αἱ λαβαὶ τῶν ἀγγείων 139 καὶ 148.

Ἐν ἄλλο γεγονὸς εἶναι ἀξιοπαρατήρητον, ὅτι οἱ δύο κρατῆρες 161 (1249) καὶ 167 (1250), ἔτι δὲ τὸ ληκυθοειδῆς ἀγγεῖον 172 ἔφερον διάκοσμον διὰ λευκοῦ πηκτοῦ χρώματος. Οὗτος συνίσταται ἐκ ζωνῶν ἐπὶ τοῦ μαύρου βερνικίου τῶν δύο πρώτων καὶ τῆς ἐρυθροπῆς ἐπαλείψεως τοῦ τρίτου [ἀγγείου<sup>6</sup>. Τὸ ἀσύνηθες τοῦτο φαινόμενον εἶναι σπουδαῖον ὡς πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν τῆς τεχνοτροπίας ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ, ἣτις γενικῶς θεωρεῖται καταγομένη ἐκ τῆς μεσομινωϊκῆς κεραμικῆς τῆς Κρήτης. Τὸ λευκὸν χρῶμα ἀγνοεῖ, ἐφόσον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, ὁ τὸν ὑπομυκηναϊκὸν διαδεχόμενος πρωτογεωμετρικὸς ῥυθμὸς, ἐνῶ τοῦτο ἀναφαίνεται πάλιν εἰς τὸν ὄριμον γεωμετρικὸν τὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀνατολίζοντος ῥυθμοῦ<sup>7</sup>.

1 Ἡ φύσις τοῦ κοσμήματος γίνεται νοητὴ διὰ παραβολῆς πρὸς τὸν κρατῆρα Διακάτων Α Δ 5, 1919 103 εἰκ. 18.

2 Ὅμοιον περίπτω ἀνθος ἐπὶ ψευδοστόμου ἀμφορέως Dessulavy ἑ. ἀ. 140 εἰκ. 20, περιέργως δ' ὁμοία σχηματοποιήσις ἄνθους ἐπὶ ἀμαυροχρώμου μεσοελλαδικοῦ δοστράκου Blegen, Κορακοῦ πίν. 3, 1.

3 Ὅρα λ. χ. τὸ περιδέραιον τοῦτο καμπυλογράμμως ἔτι ἐπὶ τῆς ἀθλίας δυστυχῶς ἀπεικονίσεως Α Δ 11, 1927-8 πίν. 1, 4. Περὶ ἐφαρμογῆς ἀνθρωπίνου διακόσμου ἐπὶ ἀγγείων

ἀπλοῦκῆς τέχνης ὄρα Wide, A M 1910 33.

4 Blegen, Κορακοῦ 66 εἰκ. 94.

5 Ὅρα περὶ τούτου Alois Gotschich, Studien zur ältesten griech. Kunst 19.

6 Ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν κρατῆρων τὸ πρᾶγμα φαίνεται καλῶς. Ὁ δεύτερος εἶναι τελείως ἐξίτηλος, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι λευκὸν χρῶμα ἔφερε καὶ οὗτος.

7 Payne, B S A 29 275-6.



Ἡ διακόσμησις ἐπὶ τῶν λαβῶν τῶν μεγάλων ἀγγείων περιορίζεται συνήθως εἰς τὴν κάλυψιν τούτων διὰ βερνικίου. Ἐνίοτε καλύπτεται καὶ τὸ περὶ ταύτας πεδίον, σχηματιζομένης οὕτω τῆς μετόπης (5, 5<sup>α</sup>), ἄλλοτε πάλιν τοῦτο ὀρίζεται ὑπὸ ἀπλῆς ἢ διπλῆς γραμμῆς (12)<sup>1</sup>. Ἐπὶ τῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια ἐγκαρσίων γραμμῶν ἐπὶ τῆς λαβῆς (148, 41, 88 κλπ.). Ἐπὶ μερικῶν κρατῆρων διὰ μιᾶς ἢ δύο αὐλάκων ἀντιστοίχως ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἡ λαβὴ μεταβάλλεται εἰς δίδυμον, ἢ τριδύμον, τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ψευδοστόμου ἀμφορέως 148. Ἡ εἰκ. 35 παριστᾷ δεξιὰ τὴν λαβὴν τοῦ ἀγγείου τούτου, ἀριστερὰ δὲ τὴν τοῦ κρατῆρος 139. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τῆς εἰκ. 4, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς εἰκ. 18,6 ἀπεικονίζονται τεμάχια ἐξ ὧν ἄφθονα εὐρέθησαν εἰς Οἰκόπεδα καὶ Ἀλαφῶναν, περὶ ὧν ἀμφιβάλλει τις ἂν πρόκειται περὶ λαβῶν ἢ μᾶλλον περὶ ποδῶν ἀγγείων. Ὁ πηλός των εἶναι ὁ εὐθύρυτος «πρωτοκορινθιακός», τὸ δὲ μέλαν βερνίκιον ἔχει ὀλοσχερῶς ἀπολεπισθῆ<sup>2</sup>.

Τῶν χειροποιήτων ἀγγείων ἡ διακόσμησις, ἐφόσον ἐνταῦθα οὐδέποτε γίνεται χρῆσις χρώματος, εἶναι μόνον ἐγγάρακτος ἢ ἀνάγλυφος, ἂν καὶ τὰ πλεῖστα εἶναι ἐντελῶς ἀκόσμητα. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι τὸ ἀγγεῖον 97 φέρει πλαστικὰς ῥάχεις, τὸ 264 (1222) μίαν ψευδολαβὴν καὶ τὸ 265 (1224) δύο τοιαύτας. Ἀσφαλῶς εἰς μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν ὀφείλεται τὸ ἐπὶ τῆς πυξίδος 262 ἐγγάρακτον κόσμημα (βλ. εἰκ. 34), τὸ ὁποῖον μιμεῖται τὴν ἐκφυλισμένην πορφύραν τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἀπαντᾷ ἐγγαράκτως καμπυλόγραμμον κόσμημα, ἀλλ' ἢ γραμμαὶ τεμνόμεναι κατὰ ῥόμβους (ἐπὶ τῆς αὐτῆς πυξίδος), ἢ γραμμὴ ὀρίζοντιᾶ τεμνομένη ὑπὸ πολλῶν καθέτων (ἐπὶ τοῦ 261 (1223)) ἢ τέλος ἔντυποι ἐπιμήκεις στιγμαὶ (265, ὄστρακα ἐπὶ τῆς εἰκ. 18 κάτω).

Πάντων ἢ σχεδὸν πάντων τῶν γραπτῶν ἀγγείων ἡ διακόσμησις φέρει τὸν χαρακτήρα τῆς ἀμελοῦς, τῆς ἀβεβαίας ἐλευθέρας χειρὸς τῆς οἰκείας εἰς τὴν ὑστερομυκηναϊκὴν κυρίως κεραμικήν. Σπανίως συμβαίνει νὰ ὑπάρχη φροντίς πρὸς κανονικὴν ὅπως δῆποτε συμμετρίαν. Συνήθως τὰ κοσμήματα εἶναι ἀνισομεγέθη καὶ κακῶς ὑπολογισμένα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ἐπὶ τοῦ 5<sup>α</sup> δὲν ἐχαράχθησαν κατόπιν ὑπολογισμοῦ αἱ τεμνόμεναι γραμμαὶ, ἵνα οἱ ῥόμβοι αὐτομάτως καὶ κανονικῶς σχηματισθοῦν, ἀλλ' ἐσχεδιάζοντο οὕτοι ἀνὰ ἓνα ἐντὸς τῆς μετόπης, εἰς τρόπον ὅστε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι μετριώτατον. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀμελείας εἶναι, ὅτι ἓνα ἐκ τῶν ῥόμβων τούτων ἐπλήρωσεν ὁ τεχνίτης πυκνῶν τεμνομένων γραμμῶν, ἐνῶ πάντας τοὺς ἄλλους παραλλήλων. Ὑπάρχουσιν ἐλάχιστα μόνον παραδείγματα μικρῶν ἀγγείων, ὅπου ἡ ἀσφάλεια τῆς χειρὸς τοῦ τεχνίτου ἐμποιεῖ εὐάρεστον ἐντύπωσιν, τούτων δ' ἀκριβῶς (ιδίως ψευδοστόμων ἀμφορέων) δὲν ἐπετεύχθη ἡ ἀνασυγκρότησις. Ἐν ἐκ τῶν ὄχι καλυτέρων τοιούτων ἀγγείων εἶναι ὁ ψευδόστομος ἀμφορεὺς 42.

<sup>1</sup> Περὶ τῆς ἐρμηνεύσεως τοῦ φαινομένου τούτου ὄρα Gotsmich ἐ. ἀ. 16.

<sup>2</sup> Ἡ συνήθεια τοιούτων ἐσχισμένων λαβῶν ἀλλὰ μόνον ἐξωτερικῶς, ἐφόσον τουλάχιστον δύναται νὰ κρῖνη τις ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων, εἶναι μυκηναϊκὴ καὶ ὑστερομυκηναϊκὴ, λ. χ. Karo, Schachtgräber v. Mykenae ἀρ. 611 (πίν. 171) 949 (πίν. 174). Κρατῆρες Υ Μ 3 ἐκ Μιλάτου: Evans, Prehistoric Tombs of Knossos 96, εἰκ. 105 (κατάλ. μουσείου 675 ἢ λαβὴ τετρασχιδῆς δι' ἀβαθῶν αὐλακώσεων) καὶ εἰκ. 106 (λαβὴ τρισχιδῆς ὄρατῆ καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος). Ὁ τρόπος ὁμοῦ

τῆς αὐλακώσεως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τῆς λαβῆς, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῶν κεφαλληνιακῶν ἀγγείων, ἀπαντᾷ παρόμοιος ἐπὶ γεωμετρικῶν, ἀνατολιζόντων ῥοδιακῶν κλπ. ἀγγείων. Ὅρα ἐπὶ παραδείγματι Levi, Arcades (Annuario 11-12) εἰκόνες 89, 99, 137, 176, 462 ἐτι δὲ πίν. 24. Ὅρα ἐπίσης περὶ τῶν λαβῶν τούτων Heurtley-Hutchinson, Vardaroftsa, BSA 27, 14-15 καὶ πίν. Π α. Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν ἀπαντᾷ ἡ κυκλωτερὴς ἐμπέσις κατὰ τὴν βᾶσιν τῆς λαβῆς, ἥτις ἀναμφιβόλως σκοπὸν εἶχε τὴν καλυτέραν ταύτης προσκόλλησιν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου.

Λίαν χαρακτηριστικὴ καὶ διδακτικὴ συγχρόνως εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῆς σπείρας ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἀγγείων. Αἱ συνεχεῖς σπείραι εἰκονίζονται ἄνευ ἐπιτυχίας, διότι ἡ ἐνοῦσα ταύτας ἐφαπτομένη δὲν ἔχει τὸν ἀπαιτούμενον ῥυθμὸν καμπυλότητος. Ἡ ἐπιτυχεστέρα παράστασις εἶναι ἡ τοῦ κρατήρος 159, ὅπου αἱ σπείραι διὰ «μονοκονδυλιᾶς» χαράσσονται ἀνὰ ζεύγη καὶ εἶτα ἐνοῦνται δι' ἐφαπτομένης. Ἐντὸς ὀλίγου ὅμως ὁ τεχνίτης λησμονεῖ τὴν ὑγιεστέραν ταύτην ἀρχὴν καὶ εἰκονίζει τὰς σπείρας ἀνὰ μίαν, προσκολλῶν εἶτα ταύτας μεταξύ των (165, 156, 151 κλπ.). Ἡ ἐξέλιξις προχωρεῖ κατὰ ἓν βῆμα: Αἱ σπείραι λύονται μεταξύ των, ἀλλὰ τὸ ἄκρον τῆς ἐλίξεως παραμένει ἀνοικτὸν (109, 14, 15 κλπ.). Ἐν τελευταῖον βῆμα κλείει τὸ ἄκρον τοῦτο πρὸς τὸ κυρίως σῶμα τῆς σπείρας (7, 9, 10). Ἐν τούτοις ὁ τελειωτικὸς σχηματισμὸς τῶν συγκεντρικῶν κύκλων οὐδὲ μίαν φορὰν ἀναφαίνεται ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν κεφαλληνιακῶν ἀγγείων τῶν ἡμετέρων ἀνασκαφῶν. Ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ δίσκου τῆς λαβῆς ψευδοστόμων ἀμφορέων, ὅπου οἱ συγκεντρικοὶ κύκλοι ἐμφανίζονται ἐπὶ ἀναλόγου κεραμεικῆς τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Σαλαμίνας<sup>1</sup>, ἐνταῦθα σπανίως βλέπομεν νὰ ἐφαρμόζονται. Ἐν τούτοις λανθάνει οὕτως εἰπεῖν ἢ χρησιμοποίησις των καὶ ἐνταῦθα: Ἐπὶ τοῦ ἀγγείου 158 - 158<sup>a</sup> (1280) αἱ ζῶναι τῆς κοιλίας ἐξακολουθοῦσι καὶ ὑπὸ τὸν πυθμένα, ὅπου φυσικὰ μεταβάλλονται εἰς συγκεντρικοὺς κύκλους. Τὸ ἀγγεῖον 190 φέρει ἐπίσης ἐπὶ τῆς βάσεως κανονικοὺς συγκεντρικοὺς κύκλους, ὡς καὶ ἐν ἓκ Διακιάτων<sup>2</sup> ἀρυβαλλοειδῆς ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τὸ ἡμέτερον 172 φέρει τοιούτους ἐγχαράκτους. Ἐπὶ πασῶν τούτων τῶν περιπτώσεων οἱ κύκλοι ἔχουσι ἀχθῆ δι' ἐλευθέρως χειρός, ἢ δὲ χρησιμοποίησις των δὲν διέπεται διόλου ὑπὸ πρωτογεωμετρικοῦ πνεύματος<sup>3</sup>.

Ὡς πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς διακοσμήσεως τῶν κεφαλληνιακῶν ἀγγείων, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐνότης τοῦ ὅλου ἀγγείου ὡς διακοσμητικῆς ἐπιφανείας ἔχει ἤδη ἐκπνεύσει. Ἡ αἴσθησις τοῦ δριζοντίου πρυτανεῦει πανταχοῦ, ἢ ζώνη καὶ ἢ μετόπη. Ἡ ἐνότης αὕτη τῶν



Εἰκ. 36. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ τάφου Δ 5.

1 Δελφοί: Fouilles de Delphes V, 9 ἐξ καὶ B. Schweitzer, Untersuchungen zur Chronol. d. ält. geom. Stile 52. Σαλαμίς: A M 1910 32.

2 Ἀρχ. Δελτ. 5 1919 108 εἰκ. 25, 3. (Κυπαρίσσης).

3 Οἱ συγκεντρικοὶ κύκλοι, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ κεντρικώτερον συστατικὸν τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ καὶ ἐκεῖθεν τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, δὲν εἶναι ἀγνωστοὶ εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν κεραμεικὴν. Τὰ συγκεντρικὰ ἡμικύκλια δι' ἐλευθέρως χειρός εἶναι ἐπίσης κοινότητα καὶ παραληφθέντα ἐγένοντο μόνον κανονικώτερα ἐν τῇ πρωτογεωμετρικῇ κεραμεικῇ. Τοὺς συγκεντρικοὺς κύκλους θεωρεῖ ὁ Payne μίαν πραιτέρω τῶν ἡμικυκλίων ἀνάπτυξιν (B S A 29 269 καὶ σημ. 1),

ἐν τούτοις ὑπάρχουσι καὶ οὗτοι εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν κεραμεικὴν, καὶ μάλιστα εἰς ἐνίας περιπτώσεις ἀναμφιβόλως διὰ διαβήτου κεχαραγμένοι. (Οὕτω λ. χ. ἐπὶ ἀδημοσιεύτου ἀρτοποιδοῦς Y M 2 ἀγγείου τὸ ὅποιον ἐγὼ εὔρον ἐν Ἀμνισῶ, εὔρετ. Μουσ. Ἡρακλείου 8982) ἢ ἐπὶ τοῦ μικροῦ φλασκοειδοῦς ἀγγείου Evans, Prehist. Tombs of Knossos 123 εἰκ. 117 ἀρ. 76 e. Ἡ διαφορὰ ἐγκτεται μόνον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐκάτερος ρυθμὸς χρησιμοποιεῖ τὸ κόσμημα κατ' ἰδίαν ἀρχιτεκτονικὴν, ἐνᾧ τουναντίον τῶν συγκεντρικῶν ἡμικυκλίων ἢ χρησιμοποίησις διέπεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ῥυθμοῖς.



διακοσμητικῶν ἀρχῶν, δὲν ἐξικνεῖται καὶ μέχρι τῶν μοτίβων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνόργανος σύνδεσις εἶναι φανερά. Ἐπὶ τοῦ τριποδικοῦ κρατῆρος 146 - 146<sup>α</sup> εἰς τὸ ἐν ἄκρον τῆς ἀλύσεως, ὁ τεχνίτης παρενέβαλε καὶ μίαν σπεῖραν. Ὁμοίως ἐπὶ τοῦ κρατῆρος 138 πέριξ τῶν δύο ὀφιοειδῶν κιγκλιδωτῶν γραμμῶν αἴτινες ἀπλοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀγγείου, ὁ τεχνίτης ἔρριψε μερικὰς σπεῖρας ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως συνοχῆς. Τόσον ὀλίγον αἰσθάνεται ὀργανικῶς τοὺς τύπους τούτους, οἱ ὅποιοι κατ' οὐσίαν εἶναι ἤδη νεκροί, παραδίδοντες τὴν θέσιν των εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐπερχομένης νέας ἐποχῆς.

*Τὰ ἀνάμεικτα εὐρήματα.* Τὸ πῆλινον γυναικεῖον εἰδώλιον εἰκ. 36 εὐρέθη εἰς τὸν πυθμένα τοῦ λάκκου Δ 5. Διατηρεῖ ἀκεραίαν τὴν μυκηναϊκὴν παράδοσιν. Ὁ κύλινδρος εἰς ὃν καταλήγει εἶναι συμπαγῆς ἐσωτερικῶς, ὁ δὲ πηλὸς εἶναι κιτρινωπὸς εὐθρυπτος τῆς «πρωτοκορινθιακῆς» κατηγορίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐξηφανίσθη ἐντελῶς τὸ μέλαν χρῶμα, οὗ ἐλάχιστα ἔχνη σφύζονται. Οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπετελοῦντο ἐκ δύο πλακουνητῶν πηλοῦ, ὧν τὸ ἐν ἔχει ἀποπέσει. Τὸ εἶδώλιον ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῆς ὑποδιαρέσεως τοῦ Τσουντα<sup>1</sup>, παραδείγματα δὲ ὑπάρχουσιν ἀρκετά<sup>2</sup>. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῶν εἰδωλίων τούτων τῶν κατατιθεμένων εἰς τάφους, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἵνα συζητηθῆ. Ὁ Τσουντας<sup>3</sup> θεωρεῖ «ἀναμφίβολον ὅτι πάντα τὰ εἰδῶλια παριστῶσι θεότητας», μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι μέχρι σήμερον ἀκόμη. Τοῦναντίον ἄλλοι ὑπεστήριξαν ἐξ ἴσου παλαιόθεν, ὅτι ἡ ποικιλία τῶν τύπων τῶν εἰδωλίων δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἰδέας, ὅτι παριστάνουσι θεότητα<sup>4</sup>. Ὁ Hogarth ἔρριψεν εἰς τὸ μέσον μίαν νέαν θεωρίαν, καθ' ἣν τὰ γυναικεῖα εἰδῶλια ἐντὸς τῶν κυκλαδικῶν τάφων παριστῶσι θνητὰς γυναῖκας πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ νεκροῦ, μάλιστα δὲ τὰ καλούμενα «στεατοπυγικά» ἐχρησίμευον εἰς εὐρύτερας γενετησίους ἀνάγκας τοῦ ταφέντος<sup>5</sup>. Ὁ Nilsson ἐπεκτείνει τὴν θεωρίαν περὶ θνητῶν γυναικῶν ὑπηρετικῶν τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων<sup>6</sup>. Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἄποψις ὁμοῦς ὑποστηρίζονται ὑπὸ ἀποφασιστικῶν ἐπιχειρημάτων<sup>7</sup>.

Τὰ ὑπόλοιπα ἀνάμεικτα μικροεὐρήματα εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν πινάκων 14-18. Εὐθὺς ἀμέσως ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν ἡ ἀπουσία τῶν γλυπτῶν λίθων καὶ τῆς πόρπης. Ἐκ τῶν πρώτων ἄφθονοι ἔχουσιν εὐρεθῆ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν Κοκκολάτων<sup>8</sup> τὸ ὁποῖον συνιστάμενον ἐκ θολωτῶν καὶ λακκοειδῶν τάφων εἶναι ὀφθαλμοφανῶς ἀρχαιότερον. Εἰς τὴν παροῦσαν περιοδὸν τῶν τάφων Λακκίθρας, ὡς ἐπίσης εἰς τὰ σύγχρονα νεκροταφεῖα Διακάτων καὶ Μαζαρακάτων, ἡ τέχνη αὕτη ἔχει ἐκλείψει, τὸ δὲ μοναδικὸν παράδειγμα, τελείως ἐκφυλισμένον, εἶναι ἡ φακοειδῆς περίπου λίθος πίν. 17 κάτω ἀριστερά, εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ τάφου Γ. Συνίσταται ἐξ ὀρείας κρυστάλλου εὐτελοῦς ποιότητος καὶ φέρει ἀπλᾶς γραμμὰς ὡς μόνην διακόσμησιν.

1 A E 1888 168.

2 Ἐν τελείως ἀνάλογον, ἄνευ οὐδενὸς «πόλου» ἢ ἄλλου διακόσμου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὡς εἶναι καὶ τὸ ἡμέτερον, ὄρα Schliemann, Mykenae 81 εἰκ. 112 (βλ. ἐπίσης τὸν ἐγχρωμον πίνακα C.).

3 A E ἐ. ἀ.

4 M. Mayer, Jahrb. 7, 1892 196.

5 Essays in Aegean Archaeology in honour of Sir A. Evans 55 - 62.

6 M. Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion 263 ἐξ.,

ιδίως 264.

7 Ἐγὼ ὑπεστήριξα ὅτι τὰ λεγόμενα περυγίωσχημα μυκηναϊκὰ εἰδῶλια τοῦλάχιστον πρέπει νὰ παριστῶσι θεότητα, διότι κατέδειξα τοὺς ἐνδιαμέσους σταθμοὺς βαθμιαίας σχηματοποιήσεως τοῦ τύπου ἀπὸ τῆς μινωικῆς μεγάλης θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἰς στάσιν εὐλογίας: Ἀρχ. Ἐφημ. 1927-28 20 καὶ σημ. 4-5. Οἱ μεταβατικοὶ τύποι ἐν σ. 21 εἰκ. 8, α - δ.

8 Πρακτικά Ἀρχ. Ἐτ. 1912 256 - 7.

Περισσότερον ξενίζει τών πορπών ή άπουσία. Έπειδή αί έδαφικαί συνθήκαι τών τάφων Λακκίθρας εΐναι δυσμενέσταται δια τήν διατήρησιν του χαλκου, πάντα τά λεπτότερα εκ του μετάλλου τούτου άντικείμενα κατεστράφησαν έντελως, έμποτισθέντα μέχρι του πυρηνος υπό κακοήθους όξειδώσεως. Ώξειδωμένα και εύθρυπτα ως ήσαν, εικονίσθησαν επί του πίνακος 16. Νομίζω ότι πάντα τά λεπτά συρματοειδή τεμάχια προέρχονται εκ καρφίδων ή βελονών, ουχι δ' εκ πορπών, τών όποιών τά τεμάχια θά ήσαν μάλλον ευδιάκριτα. Η άπουσία αυτη εΐναι τοσούτω μάλλον δυσεξήγητος, καθόσον τοιαυται υπάρχουν εκ τών συγχρόνων νεκροταφείων της Κεφαλληνίας και έξω της νήσου<sup>1</sup>.

Έπί τών υπολοίπων χαλκων εύρημάτων όλίγαι παρατηρήσεις υπολείπονται. Τά μαχαιρία (πίνακες 14 και 16) εΐναι κοινά εύρήματα. Ο τάφος Α 6 φαίνεται ότι ήτο ό μόνος, όπου έτάφη πολεμιστής έν εξαρτύσει. Το έντος του λάκκου τούτου εύρεθεν ξίφος (μήκος 0,41) έχει άνάλογα περίπου, αλλά διαφέροντα κατά τήν λαβήν και τους ήλους παράλληλα εκ Διακάτων<sup>2</sup>, ένφ τά έξ Ιθάκης προερχόμενα και τελευταίως δημοσιευθέντα δύο παραδείγματα άνήκουσιν εις άλλον τύπον<sup>3</sup>. Το ήμέτερον ξίφος στερείται ράχεως, εις δε τήν θέσιν της φέρει δύο παραλλήλους έλαφρως έγχαράκτους γραμμās κατά μήκος της λεπίδος. Διατηρεΐ τέσσαρας ήλους και κατά τήν στιγμήν της εύρέσεως περίξ αυτών διεκρίνοντο άσήμαντα ίχνη της ξυλίνης προφανως λαβής. (πίν. 16). Ο αυτος λάκκος παρέσχε και αίχμην λόγχης μετ' αυλου φέροντος όπήν ήλου προς καλυτέρα στερέωσιν του καυλου του δόρατος. Χαρακτηριστική εΐναι ή συστροφή της αίχμης σκοπίμως προτου κατατεθη εις τον τάφον, έθιμον συχνάκις συναντώμενον προς άποφυγήν της κλοπής τών κτερισμάτων, ως μη κεκτημένων πλέον πρακτικήν αξίαν. Μικράν αίχμην άκοντίου παρέσχε και ό λάκκος Β 2. Το άνω μέρος του πίν. 16 καταλαμβάνεται έξ όλοκληρου υπό τών χαλκων εύρημάτων του τάφου Δ. Πλήν τών δύο μαχαιρίων και της λεπτής μακρας περόνης πάντα τά λοιπα τεμάχια φαίνεται ότι προήρχοντο έξ ένός σκεύους, ου διεσώθη ή λαβή. Διετηρήθησαν πολλαι κεφαλαι μυκητοειδων ήλων, ών ό κορμος διακρίνεται εις δύο μόνον παραδείγματα. Ο τάφος τών Οικοπέδων παρέσχε και μικρόν χαλκουν πέλεκυν, (πίν. 14) σπουδαϊον κατά τουτο, ότι έπειδή ουδέν φέρει τρημα θά έστειλεοϋτο κατά το παμπάλαιον σύστημα τών νεολιθικων τοιούτων, ών φέρει περίπου και το σχημα. Επίσης απέδωκε μικράν σμίλην, εύρημα γνωστον από της Τροίας ΙΙ, και τών βασιλικων λάκκων της άκροπόλεως τών Μυκηνων μέχρι της ύστερομυκηναϊκής εποχής<sup>4</sup>.

Άλλα μετάλλινα μικροευρήματα εΐναι αί άφθονοι και ποικίλων σχημάτων χρυσαϊ ψήφοι, (αΐτινες κατά τάφους διηρημένοι εικονίζονται επί του πίν. 15, όλαι δ' όμοϋ επί του 18), εις δακτύλιος χρυσοϋς άνευ σφενδόνης εκ του Α 10 (πίν. 15), χρυσοϋν όστρακον του είδους *cardium* εκ του αυτου λάκκου (πίν. 15), το εκ του αυτου λάκκου χρυσοϋν σπειροειδές περιδέριον (πίν. 15 και 18), το χρυσοϋν έλασμα πίν. 18 κάτω, (εκ του Α 2) τέλος δ' ή άλυσιν, το άνθος παπύρου, το ιριδοειδές άνθος και το λεπτόν φυλλάριον εκ του τάφου Δ (πίν. 18 άνω).

1 Διακάτα: Άρχ. Δελτ. 5 1919 118 εικ. 33. Μαζαρακάτα: Καββαδία Προϊστ. Άρχαιολογία 367, εικ. 461. Σαλαμίδ: Α Μ 1910 30 εικ. 15. Δελφοί, Προϊστ. Άρχαιολογία σ. 325.

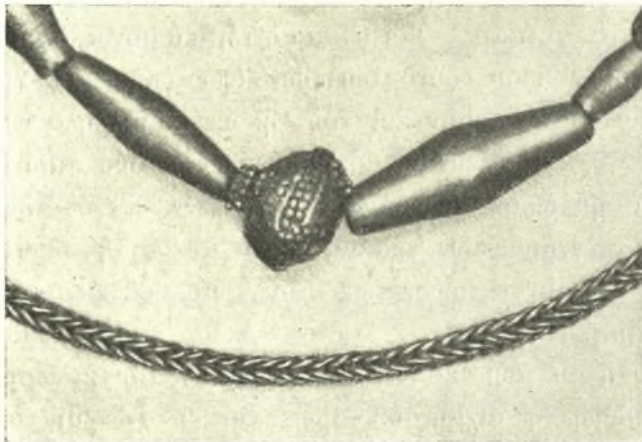
2 Άρχ. Δελτ. έ. ά. 118 εικ. 34.

3 Sylvania Benton, B S A 29 114 εικ. 1.

4 N. Åberg *Bronzezeitliche Chronologie κλπ.* 3, 134 και εικ. 244 - 246.



Ἐκ τούτων πάντων τὸ σπουδαιότατον ἴσως εἶναι τὸ σπειροειδὲς περιδέραϊον, εὐρεθὲν καὶ τοῦτο σκοπίμως κατεστραμμένον. Τὰ μέλη εἶχον συστραφῆ, ἐξαρθρωθῆ καὶ ἐν μέρει ἀκρωτηριασθῆ κατὰ τὴν ὄραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ, τὴν δὲ κατάστασιν εἰς ἣν εὐρέθησαν παρέχει ἡ *εἰκὼν 30*. Τῶν μελῶν, ἅτινα εἶναι ἐλαφρῶς ἄνισα μεταξύ των, ἕκαστον ἀποτελεῖται ἐκ σωλῆνος, ἐφ' οὗ εἶχον συγκολληθῆ ἀντιθετικῶς δύο ζεύγη σπειρῶν. Ἐκαστον ζεύγος σπειρῶν ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς τεμαχίου σύρματος, ἢ δ' ἔνωσις τῶν δύο σπειρῶν μεταξύ των δὲν γίνεται δι' ἐφαπτομένης, ἀλλὰ διὰ τοξοειδοῦς μεταβάσεως δίκην ὀμματουαλίων. Τὰ λεπτὰ ἐξαρθήματα ἐν σχήματι ἐλατηρίου ὑποθέτω ὅτι ἀνήκον καὶ ταῦτα εἰς τὸ περιδέραϊον, διότι



Εἰκ. 37. Τμήμα τοῦ πίν. 18 ὑπὸ μεγέθυνσιν.

οὐδεμίαν ἄλλην χρῆσιν τούτων διαβλέπω, ἐπὶ πλεόν δ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τεσσάρων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πέντε μελῶν τοῦ περιδεραίου (*πίν. 18*)<sup>1</sup>.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ περιδεραίου τούτου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι συνεχίζει αἰῶνων πολλῶν μυκηναϊκὴν καὶ προμυκηναϊκὴν ἀκόμη παράδοσιν. Ὅμοια μέλη ἔχουσιν εὐρεθῆ πέντε εἰς τοὺς συνοικισμοὺς II-III τῆς Τροίας<sup>2</sup>, καὶ ἑννέα ἔτι εἶναι γνωστὰ ἐκ τοῦ 3ου βασιλικοῦ τάφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν<sup>3</sup>. Τὰ συγγενέστερα πρὸς τὰ ἡμέτερα εἶναι δύο ἐκ

τοῦ τελευταίου τούτου τάφου<sup>4</sup>, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι αἱ σπεῖραι ἐνοῦνται μεταξύ των δι' εὐθείας μεταβάσεως. Τὰ κοσμήματα τῆς Τροίας παρεβλήθησαν πρὸς τὰ τῶν Μυκηνῶν ὑπὸ πολλῶν<sup>5</sup>, ἐν τούτοις ἢ μακραίων χρυσοχοϊκῆ παράδοσις, ἥτις βλέπομεν νῦν νὰ πιστοῦται πρὸ ἡμῶν, δεικνύει ἀπλῶς πόσον ἐπισφαλὲς εἶναι νὰ βασίῃ τις χρονολογικὰ συμπεράσματα ἐπὶ τοιούτων ἔργων, ἐφόσον ἀπὸ τῆς Τροίας II μέχρι τῶν τάφων τῆς Κεφαλληνίας ἐκτείνεται διάστημα ἡμισεαῖς, ἴσως καὶ πλεόν χιλιετηρίδος.

Ἡ ἐκ τοῦ τάφου Δ ἄλυσις, *πίν. 18* μήκους 0,17, εἶναι ἔργον ἀξιόλογον διὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας καὶ τὴν σταθερότητα τῆς χειρὸς τοῦ χρυσοχοῦ. Εἶναι πεποιημένη ἐκ λεπτοῦ σύρματος, τὸν δὲ τρόπον τῆς πλοκῆς δεικνύει καλύτερον ἢ ὑπὸ μεγέθυνσιν τριῶν περίπου διαμέτρων φωτογραφία τῆς *εἰκ. 37*. Τὸ μικρὸν μῆκος της δεικνύει, ὅτι ἐχρησιμοποιοῖτο ὡς ψέλιον μᾶλλον ἢ περιδέραϊον, ἐκτὸς ἐὰν δὲν διετηρήθη ὀλόκληρος. Ὑπάρχει μία ἔτι ὅμοια ἄλυσις, προερχομένη ἐκ τάφου τῶν Μυκηνῶν, ἥτις φέρει κατὰ τὰ ἄκρα τὰ ἐνταῦθα ἐλλείποντα κάλυκα καὶ βάλανον πρὸς στερέωσιν. Ὁ τρόπος τῆς τοιαύτης πλοκῆς ἀλύσεων ἐκ λεπτοῦ σύρματος εἶναι παμπάλαιος, παρακολουθούμενος ἐν Κρήτῃ μέχρι τῆς

<sup>1</sup> Ἴσως ὅμοια εἶναι καὶ τὰ ἐξαρθήματα τὰ ὁποῖα περιγράφει ὁ Persson, *Royal Tombs at Dendra* 89 εἰκ. 62. Two extremely small spirals of thin gold wire, so-called τέττιγες, d. 0,002 ». Δυστυχῶς δὲν διακρίνεται τίποτε ἐπὶ τῆς εἰκόνας.

<sup>2</sup> Hub. Schmidt, *Catal. Schliem.* ἀρ. 5988 καὶ 6042.

<sup>3</sup> Karo, *Schachtgräber v. Mykenae* ἀρ. 56-58, πίν. 21.

<sup>4</sup> Τὰ ὑπ' ἀρ. 58 ἐ. ἀ.

<sup>5</sup> Βλ. τελευταίως Nils Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie III*, *Στοκχόλμη* 1932 133 καὶ εἰκ. 238 καὶ 243.

3ης χιλιετηρίδος (ΠΜ τάφοι Μόχλου), ών πιθανώτατα έφεύρεσις ξένων και ούχι Ευρωπαϊών χρυσοχών<sup>1</sup>. Το έπί τοῦ πίνακος 18 κάτω χρυσοῦν έλασμα ήτο πιθανώς έπένδυσις λαβής κατόπτρου, άν και αί μέχρι τοῦδε γνωσταί τοιαῦται έχουσι άλλο σχήμα και δὴ στρογγύλον, ούχι πλακωτόν. Φέρει πέριξ έλαφρόν χειλος νεῦον κατ' ὀρθήν γωνίαν πρὸς τὰ έσω, οὐδέν δ' ἔχνος ήλου ή κᾶν ὀπὴν φέρει πρὸς στερέωσιν έπί τῆς ὑποκειμένης ὕλης. Προφανώς έχρησιμοποιήθη κόλλα. Το ὄλον σχήμα φέρει τὴν μυκηναϊκὴν ἀνάμνησιν συμμετρικῶς έλισσομένου φοινικοειδοῦς ή παπυροειδοῦς, ή δ' έντυπος διακόσμησις διατηρεῖ έπίσης τὴν παράδοσιν τοῦ μυκηναϊκοῦ στοιχείου. Έπί τοῦ κορμοῦ ὑπάρχει εκατέρωθεν τὸ κόσμημα τῶν γωνιωδῶς έναλλασσομένων γραμμῶν, κοινότατον εκ τῆς ὕστερομυκηναϊκῆς κεραμεικῆς και τέχνης γενικώτερον<sup>2</sup>. Το κάτω μέρος διαμορφοῦται εις κύκλον, έντὸς τοῦ ὁποίου εύρίσκειται έγγεγραμμένος σταυρός. Το θέμα είναι ασύνηθες, άλλ' ούχι και έντελῶς άγνωστον. Σταυρός ὑπάρχει έπίσης έπί τοῦ δίσκου τῆς λαβῆς τοῦ ψευδοστόμου άμφορέως 176, άπαντᾶ δ' έτι οὔτος έγγεγραμμένος έντὸς σπειρῶν έπί ένὸς μεγάλου ὁμοίου άμφορέως εκ τῆς νεκροπόλεως Σαλαμίνος<sup>3</sup>. Ο κοσμηματικὸς οὔτος τύπος, ξένος πρὸς τὸν κρητομυκηναϊκὸν ρυθμόν, είναι ασφαλῶς ήπειρωτικὴ κληρονομία, διότι άπαντᾶ έπί μεσοελλαδικῶν άγγείων τῆς άμαυροχρώμου κατηγορίας<sup>4</sup>. Οί μικροί έμπίεστοι κύκλοι μετὰ εύρέος ὄρατοῦ κέντρου, οἵτινες πληροῦσι τοὺς κενοὺς χώρους έπί τοῦ έλάσματος, είναι έν βήμα πρὸς τὸν πρωτογεωμετρικὸν κόσμον, έπί δὲ τῆς κεφαλληνιακῆς κεραμεικῆς, ὡς εἶδομεν, δὲν άπαντᾶ ὁ κοσμηματικὸς οὔτος τύπος.

Έπί τῶν άλλων χρυσῶν εὑρημάτων ὀλίγαι λέξεις ὑπολείπονται. Κοινὰ είναι τὰ περιάπτα έν σχήματι ὀστρέου<sup>5</sup>, ὡς έπίσης και τὰ έν σχήματι παπυροειδοῦς (πίν. 18)<sup>6</sup>. Ασύνηθες είναι τὸ έτερον περιάπτον, (πίν. 18 άνω άριστερὰ) ὅπερ εκ δύο έλασμάτων ὁμοῦ συγκεκολλημένων συγκείμενον μιμεῖται ιριδοειδὲς έν σχηματοποίησει. Ὅτι περι περιάπτου πρόκειται άποδεικνύει ὀπὴ κατὰ τὸ άνω μέρος. Το κόσμημα έχει έν μόνον πρόσωπον, ή δ' ὀπισθία επιφάνεια είναι επίπεδος.

Αί εύρεθεῖσαι χρυσαῖ ψῆφοι είναι ποικίλων σχημάτων (πίν. 18), τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν είναι ἐξ ήλέκτρου (κράματος χρυσοῦ και άργύρου). Πρωτανεύουσιν αί επιμήκεις άτρακτοειδεῖς ή μάλλον άμφικωνικαί, άλλαι μιμοῦνται τὸν τυρῆνα τῆς ψευδομελίας (πασχαλιᾶς) και μία έχει σχήμα κόκκου κριθῆς. (πίν. 18 άριστερὰ ὑπὸ τὸ σπειροειδὲς περιδέριον). Το σχήμα τοῦτο δὲν είναι ασύνηθες εις τὴν μυκηναϊκὴν έτι δὲ και τὴν μινωικὴν χρυσοχοίαν<sup>7</sup>, |άξιοσημείωτον

1 Ἡ ἄλυσις τῶν Μυκηνῶν: Stais, Coll. Myceniennne 76 άρ. 2882. Ἐλύσεις ὁμοίας πλοκῆς εκ Μόχλου: Seager, Excav. in the Island of Mochlos εικ. 10 (έναντι σ. 32), II 30. Εικ. 43. (έναντι σ. 72, XIX 20 και 22).

2 Παραδείγματα έπί άγγείων κοινότατα. Έπί τοιχογραφιῶν συναντᾶται έπίσης, μεταξὺ δ' άλλων έπί τεμαχίου εκ Κνωσοῦ. (άδημοσιεύτου και άκαταγράφου έν τῷ μουσεῖῳ Ἡρακλείου). Βλ. έπίσης και τὴν γραπτὴν επιτύμβιον στήλην τῶν Μυκηνῶν, ήτις ὁμως μάλλον άγγειογράφου ή ζωγράφου έργον είναι: Α Ε. 1896 πίν. 1.

3 Wide. Α Μ 1910 πίν. 5, 5.

4 Blegen, Korakou 21 εικ. 28, έτι δ' ὁμοιον άγγείων ἐξ Αίγινης, Fimmen Kretisch-Mycenische Kultur 142 εικ. 124.

5 Έν εύρέθῃ τυχαίως πρό τινος παρὰ τὰς έκβολὰς τοῦ

Καιράτου Κνωσοῦ, (κατάλ. μουσ. Ἡρακλείου άρ. 545 προθ. 27 Α), τέσσαρα δ' άλλα είναι πρὸ πολλοῦ γνωστὰ εκ Σπάτια Ἀττικῆς (Ἐθν. Μουσ. άρ. 2120 προθ. 82). Πάντα ταῦτα είναι τοῦ είδους Cytherea, ένῶ τὸ ήμέτερον, στερούμενον θραβδώσεων άνήκει εις τὸ είδος Cardium και ὡς συγκείμενον εκ λεπτοτάτου φύλλου ήτο εὔτελές ταφικῆς χρήσεως κόσμημα.

6 Ταῦτα είναι κοινότατα, εύρέθησαν δὲ και αί μητραι, δι' ὧν έχόνοντο ή έφ' ὧν έσφυρηλατοῦντο, λ. χ. Schliemann, Mycenae 121 εικ. 162.

7 Έκ Μαύρου Σπήλιου τῆς Κνωσοῦ: BSA 28 πίν. 18. Έπίσης εκ Μαλίων, καταλ. μουσ. Ἡρακλείου άρ. 560. Έκ τοῦ θησαυροῦ τῆς Τίρυνθος: Karg AM 55 1930 129. «Spätmykenische häufige Form».



δ' εἶναι ὅτι ὑπάρχουν καὶ μεταγενέστεραι ψῆφοι διατηροῦσαι τὴν παράδοσιν<sup>1</sup>. Ἡ σπουδαιότερα καὶ ὠραιοτέρα ἐξ ὄλων τῶν ψήφων (ἐλαφρῶς κολοβή) εἶναι ἡ ἐκ τοῦ τάφου Δ (*πίν. 18* ἄνω ἐν τῷ μέσῳ ὑπὲρ τὴν χρυσὴν ἄλυσιν ἔτι δ' ἐν μεγενθύσει *εἰκ. 37*). Εἶναι σφαιρικοῦ πεπιεσμένου σχήματος, κατὰ τὰ δύο ἄκρα τοῦ τμήματος ἔφερε δύο μικρὰς προσθέτους στεφάνας (ἡ μία λείπει), τὸ δ' ὄλον ἦτο πεποικιλμένον διὰ κοκκιδωτῆς διακοσμήσεως (*granulation*). Ἡ ἰσχυρὰ φθορὰ τῶν σφαιριδίων δεικνύει, ὅτι τὸ κόσμημα ἐφορεῖτο ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ζωῇ.

Ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων παντοίας ὕλης μικροευρημάτων τοῦ *πίν. 15* σχεδὸν δὲν ὑπάρχει τι ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας. Ἀκόνη ἐκ μαλακοῦ λίθου εἶναι τὸ πλακίδιον ἐκ τοῦ Β 8, ὡς καὶ ἐν ὁμοίῳ ἐξ Οἰκοπέδων (*πίν. 14*). Αἱ διάφοροι ψῆφοι σύγκεινται ἐκ τῶν συνήθων ὑλῶν, στεατίτου, σαρδίου, ὀρείας κρυστάλλου, ἰάσπιδος(;) καὶ ὑαλομάζης. Ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτος εἶναι μόνον ἡ ἐλαιόσχημος ἐκ σαρδώνυχος ψῆφος τῶν Οἰκοπέδων *πίν. 14* καὶ μία ὁμοία ἐκ τοῦ Α 3 Λακκίθρας, *πίν. 15*. Τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι σπάνιον ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ περιοχῇ. Ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς Τίρυνθος εἶναι γνωστὴ μία ὁμοία ψῆφος, δύο δ' ἄλλας ἀναφέρει ὁ Karo ἐν τῇ δημοσιεύσει τοῦ εὐρήματος τούτου (AM 551930 127, ἀριθ. 6216). Μία σειρὰ ὑαλίνων ψήφων κυανοῦ ἀνοικτοῦ χρώματος (*πίν. 15* Α 7 (δεξιὰ), Α 8 κλπ.), εἶναι κατὰ τοῦτο ἀξιοσημείωτος, ὅτι μᾶς παρουσιάζει τελείαν ὑελοποίησιν οἷα εἰς μεταγενεστέραν μόνον ἐποχὴν εἶναι συνήθης. Μόνοι τῶν αἰ ψῆφοι αὗται ἤθελον θεωρηθῆ ἑλληνιστικῆς ἢ ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ὑαλος. Ὡς γνωστὸν ἡ μυκηναϊκὴ ὑαλομάζα εἶναι λίαν εὐθρυπτος καὶ ἀλαμπής, λόγῳ ἀτελοῦς θερμάνσεως. Προφανῶς αἱ ἡμέτεραι ψῆφοι εἶναι ἄλλοθεν εἰσηγμένα. Μία ἄλλη κατηγορία ψήφων παρουσιάζει καὶ αὕτη τελείως ὑαλοποιημένην μᾶζαν, διαβιβρωσκομένην ἐν τούτοις καὶ μὴ μένουσαν τελείως ἀπρόσβλητον ὡς ἡ τῶν ἀνωτέρω. Ἡ χροιά τῆς ὑάλου ταύτης εἶναι κιτρίνη ἀνοικτὴ, σχεδὸν λεμονόχρους. Τὰ κυριώτερα παραδείγματα εἶναι αἱ μεγάλαι ραβδωταὶ ψῆφοι τοῦ Α 1 (*πίν. 15* ἄνω ἀριστερά).

Φυσικὸν ἤλεκτρον ἀπαντᾷ ἐντὸς τῶν τάφων Λακκίθρας, οὐχὶ ὁμως ἐν τῇ ἀφθονίᾳ, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν παλαιότεραν μυκηναϊκὴν περίοδον τῆς κυρίως Ἑλλάδος (Μυκῆναι, Κακόβατος—Πύλος). Πρόκειται περὶ ψήφων αἱ ὁποῖαι ἢ ἔχουν ἀκανόνιστον τροχοειδὲς σχῆμα ὡς πεποικιλμένοι ἐξ εὐτελῶν μικρῶν τεμαχίων (Α 10, *πίν. 15* κάτω ἀριστερά), ἢ μεγαλύτερον ὀρθογώνιον Α 3) ἢ τέλος ἀτρακτοειδὲς περίπου πεπιεσμένον (Α 5). Τοῦ τελευταίου τούτου σχήματος ἐν παράλληλον ὑπάρχει ἐκ Σαλαμῖνος, ἔτι δὲ ἐκ Διακάτων μία ἢ δύο ἡ ψῆφοι<sup>2</sup>. Τὸ σχῆμα τοῦτο (οὐχὶ ὁμως πεπιεσμένον) ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τῶν περιέργων τροχοειδῶν συρματοπλέκτων ἀντικειμένων τοῦ θησαυροῦ τῆς Τίρυνθος. Ταῦτα ὁ Karo κατατάσσει μεταξὺ τῶν νεωτάτων τοῦ θησαυροῦ, ἀκριβῶς ἔνεκα τοῦ «ἰδιορρύθμου» σχήματος τῶν ψήφων τοῦ ἤλεκτρον (AM ἐ. ἄ. 138-9).

Ἀσύνηθες εἶναι ἐν ἐκ πυριτοειδοῦς λίθου περιάπτον ἐκ τοῦ Α 3 (*πίν. 15* ἄνω δεξιὰ), τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα κοντῆς καὶ πλατείας μονοστόμου μαχαίρας. Ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέρον εἶναι ἐν ἄλλο περιάπτον ἐκ σαρδίου (*πίν. 17* κάτω δεξιὰ καὶ ἐν μεγενθύνσει παραπλεύρως). Τοῦτο

<sup>1</sup> Ἐξ Ἐφέσου: Marshall Brit. Mrs. Catal. of Jewellery πίν. 9 ἀρ. 982.

<sup>2</sup> Α Μ 1910 30, εἰκ. 30. Περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Wide ὡς

Knochen (?) καὶ ἴσως εἶναι ἤλεκτρον. Διακάτων: ἀρ. καταλ. 833-35. Εἰς τὴν δημοσίευσιν δὲν φαίνεται δυστυχῶς τίποτε ἐπὶ τῆς εἰκόνας. (Α Δ. 1919 116 εἰκ. 30).

δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ἀνάμνησις τοῦ παλαιοτάτου τύπου τῶν ὀκλαζόντων εἰδωλίων, ἢ δ' ὁμοιότης του πρὸς θεσσαλικά παραδείγματα καὶ πρὸς τὰ μαρμάρινα τοῦ «βιολοσχίμου» τύπου τῶν Κυκλάδων εἶναι ἀμέσως καταφανής<sup>1</sup>. Ὀλίγη ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μίμησιν ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ δὴ πιθανώτατα γυναικείας θεότητος. Εἰδώλια τοιούτων μορφῶν ὡς περιήπτα εἶναι γνωστά<sup>2</sup>.

Συνήθη τέλος εἶναι τὰ ἐξ ὑαλομάζης πλακίδια καὶ ῥόδακες τοῦ τάφου Δ (πίν. 17) καὶ τοῦ τῶν Οἰκοπέδων (πίν. 14). Ἡ διακόσμησις των, συνισταμένη ἐκ σπειρῶν, ροδάκων καὶ τοῦ γνωστοῦ μοτίβου ἐν σχήματι φύλλου κισσοῦ εἶναι ἐπίσης γνωστή. Ἐν τετράγωνον πλακίδιον ἐκ τοῦ τάφου Δ παρουσιάζει ἀσυνηθέστερον κόσμημα, τὸ Tritonium podiferum (πίν. 17 ἄνω, τὸ δεύτερον ἐξ ἀριστερῶν τῆς δευτέρας σειρᾶς). Τοῦτο τὸ ὄστρακον εὐρίσκεται καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων χαλκοῦ σκεύους ἐσχάτως εὐρεθέντος ὑπὸ τῶν Σουηδῶν ἐν Μιδέα<sup>3</sup>, πραγματικὰ δὲ κογχύλια τοῦ εἴδους τούτου, φέροντα ὅπας καὶ χρησιμοποιηθέντα ἀντὶ περιδεραίου, εὔρον ἐγὼ ἐν ΜΜ τάφῳ τῆς Μεσαρᾶς<sup>4</sup>. Ἀνάλογα πρὸς τὰ ὑπόλοιπα πλακίδια εὐρέθησαν εἰς τὰ Μαζαρακάτα καὶ τὸ Λόπεσι Ἀχαΐας<sup>5</sup>.

*Γενικὰ Συμπεράσματα. Χρονολογία.* Ὅτι οἱ τάφοι Λακκίθρας ὡς ἐν σύνολον εὐρίσκονται ἔτι ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι διὰ τοῦ πρώτου βλέμματος ἀντιληπτόν. Ἐξ ἄλλου σχήματα τῶν ἀγγείων, πηλὸς καὶ βερνίκιον παρουσιάζουν ἤδη τὸ προανάκρουσμα τῆς ἐπομένης περιόδου. Αὐτὰ ταῦτα τὰ θέματα εἶναι εἰς τινὰς περιπτώσεις πρωτογεωμετρικά<sup>6</sup>. Ἐν τούτοις ἡ ἐξάρτησις τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἀπὸ τοῦ ὑστερομυκηναϊκοῦ ἐν τῷ συνόλῳ εἶναι πλήρης. Εἰς τὴν περίοδον ἐδόθη τὸ ὄνομα τοῦ «ὑπομυκηναϊκοῦ» ρυθμοῦ (submykenisch, Submycenaean), ὅστις εἶναι ἤδη πρὸ δεκαετηρίδων γνωστός ἀπὸ τὰ διάφορα εὐρήματα τῆς Πύλου, Δελφῶν, Σαλαμῖνος κλπ. Τὰ εὐρήματα ταῦτα ἐν τούτοις οὐδέποτε παρουσιάσθησαν ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ. Τὰ σχετικῶς πολυπληθέστερα ἦσαν τὰ τῆς Σαλαμῖνος, τὰ ὅποια ὅμως εἶναι ἐλάχιστα, παραβαλλόμενα πρὸς τὸν ὄγκον τῶν Κεφαλληνιακῶν εὐρημάτων<sup>7</sup>. Ἐν τούτοις τὰ εὐρήματα ταῦτα τῆς Σαλαμῖνος χάρις εἰς τὴν πλήρη θεμελιωδῶν παρατηρήσεων δημοσίευσιν τοῦ Sam Vide ἐχρησίμευσαν ὡς ἀφετηρία πρὸς ἐπεξεργασίαν τοῦ ὁμοειδοῦς ὑλικοῦ καὶ συνεκρίθησαν πρὸς τὰ ἄλλα ἀνάλογα κεραμικὰ προϊόντα<sup>8</sup>. Τὰ εὐρήματα τῆς Κεφαλληνίας ἀποβαίνουσι νῦν, ὁμοῦ μετὰ τῶν προηγουμένων εὐρημάτων Μαζαρακάτων καὶ Διακάτων μία ἀφθονωτάτη καὶ χαρακτηριστικὴ ἐνιαία συλλογή, ἣτις οὔσα ἢ πλουσιωτέρα ὑπάρχουσα εἰς τὸ εἶδος τῆς θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν πρὸς συστηματικὴν

1 Ἄρχ. Ἐφημ. 1898 πίν. 11. Βλ. ὁσαύτως Val. Müller, Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien πίν. 1, 7, 2, 37 ἐξ κλπ. Κατὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἡμετέρου περιήπτου φαίνεται ὡσεὶ σχισμῇ, ἣτις θὰ ἠδύναντο νὰ ἀπατήσῃ τινὰ (ὡς δήλωσις αἰδοίου), ἐνῶ εἶναι ἀπλή σκιά ἐκ τοῦ φωτισμοῦ.

2 Μυκηναίων Stais, Coll. Myceniennne 75 ἀρ. 2946. Κνωσοῦ, Evans Prehistoric Tombs of Knossos (Archaeologia Τόμ. 59) 85 εἰκ. 95.

3 Persson, The Royal Tombs at Dendra 96 καὶ πίν. 32, 1.

4 Α Δ. 1930-31 σ. 160-161 καὶ εἰκ. 29.

5 Καββαδίας, Προϊστ. Ἀρχαιολογία 366-67 εἰκ. 455-57. Κυπαρίσσης, ΠΑΕ 1932, 57 ἐξ.

6 Οὕτω λ. γ. τὸ τοῦ κρατήρος 12 καὶ τοῦ 13, ὃν παράβαλε πρὸς τὸν πρωτογεωμετρικόν B S A 29 πίν. 6, 14. Ἐπίσης Πρβλ. τὴν διακόσμησιν τοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως 35 πρὸς τὴν τοῦ ὁμοίου ἀγγείου ἐ. ἀ. πίν. 5, 2 καὶ τὴν τοῦ πίθου σ. 233 εἰκ. 4.

7 Πρόκειται περὶ 50-60 μόνον ἀγγείων καὶ ὀλίγων μικροευρημάτων, ἀντιστοιχούντων πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν ὀλοκλήρου νεκροπόλεως ἐξ ἑκατὸν καὶ πλέον τάφων.

8 Βλ. αὐτὸν τοῦτον τὸν Wide, A M 1910 35, καὶ περὶ τέρῳ Schweitzer Untersuchungen zur Chronol. der ält. geom. Stile 37.



ἔρευναν τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου. Πρὸς τοῦτο θὰ ἀπητεῖτο μία συστηματικὴ δημοσίευσίς τοῦ ὄλου ὑλικοῦ, ἣτις ἴσως ἀναληφθῆ ἀλλαχοῦ ὑφ' ἡμῶν, ἂν αἱ περιστάσεις τὸ ἐπιτρέψουν, διότι τῶν μὲν Μαζαρακάτων τὰ εὐρήματα δὲν ἔτυχον συστηματικῆς δημοσιεύσεως, τῶν δὲ Διακάτων ἢ δημοσίευσίς εἶναι ἀπλῶς ἀνασκαφικὴ ἐκθέσις, ὡς ἄλλως εἶναι καὶ ἡ παροῦσα. Ἡ μέλλουσα ἔρευνα θὰ δείξῃ κυρίως οὐ μόνον τὴν ἐν τῇ ἀποκέντρῳ ἐπαρχίᾳ τῆς Κεφαλληνίας ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ μυκηναϊκοῦ πρὸς τὸν πρωτογεωμετρικὸν ῥυθμὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν



Εἰκ. 38.

Τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ τάφου Β μετὰ τοῦ σφισσομένου τμήματος τῆς στέγης.

συνάφειαν πρὸς προγενεστέρους περιόδους. Οὕτως ἢ παραδόσις τῶν χειροποιήτων ἀγγείων δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῆ δεόντως, ἄνευ συγκρίσεως πρὸς τὸ παλαιότερον ὑλικὸν τὸ ἤδη ὑπάρχον, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου γνωρίζομεν ἐλάχιστα ἀκόμη περὶ τῆς προμυκηναϊκῆς κεραμεικῆς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀπόκεντρον ταύτην περιφέρειαν ἐπόμενον εἶναι νὰ προσδοκῶμεν τὴν ἐπιβίωσιν παλαιότερων παραδόσεων<sup>1</sup>. Ἐπίσης ὠρισμένα σχήματα ἀγγείων ξένα πρὸς τὸν Κρητομυκηναϊκὸν κό-

σμον, ἀπαντῶντα δ' ἐν ἰδιαιτέρῳ ἀφθονίᾳ ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ μεμονωμένως καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς εἶναι οἱ ἀρυτῆρες, εὐλογον εἶναι νὰ ἀποδειχθῶσιν ὡς καταγόμενα ἐκ τῶν ἑλλαδικῶν περιόδων τῆς προμυκηναϊκῆς Ἑλλάδος<sup>2</sup>. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ πάντων τούτων τῶν ζητημάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ συστηματικὴ ἔρευνα ἐν τῇ παρούσῃ ἀνασκαφικῇ ἐκθέσει.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀρχαιότητος τῶν τάφων Λακκίθρας, ὁ τάφος Δ φαίνεται ὁ παλαιότερος, ὡς ἦτε ἀρχιτεκτονικῆ του καὶ τὸ περιεχόμενον ἀποδεικνύει. Μετ' αὐτὸν ἔρχεται ὁ Γ, ἂν καὶ τὸ περιεχόμενον του ἦτο πενιχρόν<sup>3</sup>. Οἱ τάφοι Α καὶ Β φαίνεται ὅτι ἔπονται χρονολογικῶς, ἀλλ' ἢ διαφορὰ μεταξὺ πάντων δὲν θὰ ὑπερβαίῃ ἴσως τὸ διάστημα ἡμίσεος αἰῶνος.

1 Βλ. ἐπὶ παραδείγματι τὴν κτυπητὴν ὁμοίότητα τῶν ψευδολαβῶν τῶν ἀγγείων 264-265 πρὸς ἀναλόγους ἐπὶ ἀγγείων τῆς προμυκηναϊκῆς Τροίας, Hub. Schmidt Katal. Schliem, Samml. 35 ἀρ. 638.

2 Ὅπως εἶναι γνωστοὶ ἀρυτῆρες ἐκ μεσοελλαδικῶν στρωμάτων τῆς μινυακῆς κιτρίνης κατηγορίας, ὧν γίνονται καὶ ἐντόπιοι μεσοελλαδικαὶ ἀπομιμήσεις: Blegen, Korakou 19 εἰκ. 26 καὶ 30 εἰκ. 44. Ἴσως ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου θὰ πορισθῶμεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου, ὅτι οὐδέποτε ἐν Κεφαλληνίᾳ οἱ ἀρυτῆρες παρουσιάζουν γραπτὴν διακόσμησιν οὐδὲ κἂν βερνίκωμα, ἀλλὰ φέρουν τὸ φυσικὸν κιτρινωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ. (Κατὰ τὴν διόρθωσιν τῶν δοκι-

μίων ἐγένετό μοι προσιτὸν ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Cahiers d'Art 1933, τεῦχος 5-6 (Ἰουλίου) σ. 212 εἰκ. 16 χρυσοῦν σκεῦος ἐκ Valtschi Tran τῆς Βουλγαρίας, νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ Σόφιας, ὅπερ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ μετάλλινον πρότυπον τῶν ἀρυτῆρων. Οἱ Βούλγαροι λόγιοι τοποθετοῦσι τὸ ὄλον εἶρημα περὶ τὸ 1200 π. Χ., παραπέμπεται δὲ περαιτέρω εἰς τὸ ἐνταῦθα ἀπρόσιτόν μοι Reallexikon der Vorgeschichte 14, 227).

3 Ὁ τάφος Δ παρέσχε μόνος αὐτὸς τὰ ὀλίγα μνημονευθέντα ἀγγεῖα μυκηναϊκῆς τεχνουργίας, ὁ δὲ Γ τὸν μόνον γλυπτὸν λίθον, ἂν καὶ ἐν τελείῳ ἐκφυλισμῷ.

Πρὸς ἀπόλυτον χρονολόγησιν θὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Schweitzer, τὰς ὁποίας οὐδεμία νεωτέρα ἐργασία μέχρι σήμερον ἤλθε νὰ ἀντικαταστήσῃ ἢ τροποποιήσῃ αἰσθητῶς. Κατ' αὐτὸν τὰ ἀγγεῖα Σαλαμίνοσ, Δελφῶν, Κεφαλληνίας, (τὰ ἐν Neuchâtel) καὶ τὰ ἐκ τοῦ ἀνωτάτου στρώματος τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆσ Μεσσηνιακῆσ Πύλου, χρονολογούμενα ὅπως δῆποτε ἀσφαλῶσ ἐκ τῶν ἀφθόνων ψευδοστόμων ἀμφορέων καὶ προχοϊδίων, τοποθετοῦνται ἐντὸσ τοῦ 12<sup>ου</sup> π.Χ. αἰῶνοσ<sup>1</sup>. Ἐκ τῶν εὗρημάτων τῆσ Λακκίθρασ οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖσ μετὰ κιγκλιδωτῶν τριγώνων ἢ συγκεντρικῶν ἡμικυκλίων ἐπὶ τῶν ὤμων (35, 37-38, 40-42) συνάπτονται ἀμέσωσ πρὸσ τὰ ὅμοια ἀγγεῖα ἐκ τῶν μνημονευθέντων τόπων<sup>2</sup>, περαιτέρω οἱ ἀμφορίσκοι μετὰ συγκεντρικῶν ἡμικυκλίων ἐν ζώνῃ (33, 36) σχετίζονται πρὸσ ἀνάλογα ἀγγεῖα ἀλλαχόθεν<sup>3</sup>, μετὰ τῆσ διαφορᾶσ ὅμως ὅτι ἐνταῦθα τὰ ἡμικύκλια χαράσσονται πάντοτε διὰ τῆσ ἐλευθέρασ χειρὸσ καὶ κατ' οὐδένα λόγον δύνανται νὰ κατέλθωσιν ἐντεῦθεν τοῦ 12<sup>ου</sup> αἰῶνοσ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ συγκεντρικοὶ κύκλοι, οἵτινεσ παρουσιάζονται ἐπὶ τῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων Δελφῶν καὶ Σαλαμίνοσ σπανιώτατα ἀναφαίνονται ἐν Κεφαλληνίᾳ, δι' ὃ δὲν πρέπει ἴσωσ νὰ κατέλθωμεν ἐντεῦθεν τῶν μέσων τοῦ 12<sup>ου</sup> αἰῶνοσ.



Εἰκ. 39. Ὁ τάφοσ Α μετὰ τῆσ Βορ. καὶ Ἀνατ. κόγχησ.

Τὰ μεγάλα ἀγγεῖα, οἱ κρατῆρεσ, καθὼσ καὶ τινεσ μικρότερα (32) κοσμοῦνται ἐξ ἄλλου διὰ τῆσ συνεχοῦσ σπείρασ κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν παράδοσιν. Τοῦτο θὰ ἐπέτρεπε νὰ ἀνέλθωμεν μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεοσ τοῦ 13<sup>ου</sup> αἰῶνοσ, κατὰ ταῦτα δέ, μετὰ πάσῃ ἐπιφυλάξεωσ λόγω τοῦ ἰδιορρύθμου ἐπαρχιακοῦ χαρακτῆροσ τῆσ Κεφαλληνιακῆσ κεραμεικῆσ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τοὺσ τάφοσ τῆσ Λακκίθρασ εἰσ ἑκατονταετῆσ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ 1250 μέχρι τοῦ 1150 π. Χ.

Ὀλίγαι λέξεισ ἔτι ὑπολείπονται ὡσ πρὸσ τὴν προαγωγήν τῶν ὀμηρικῶν ζητημάτων, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν ἐπεδίωξεν ἡ εὐγενῆσ χορηγὸσ διὰ τῶν Κεφαλληνιακῶν ἀνασκαφῶν. Οὐδεμία πλέον ἀμφιβολία ἀπομένει, ὅτι ἡ Κεφαλληνία ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ σπουδαιοτάτου ἴσωσ τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν βασιλείων τῆσ δυτικῆσ Ἑλλάδοσ. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν παρὰ τὰ Κοκκολᾶτα τάφων<sup>4</sup>, οἵτινεσ εἶναι

1 Untersuchungen κλπ. 51 ἐξ., 54. Τὰ ἐκ Δελφῶν εὗρηματα Fouilles de Delphes V, 9 ἐξ. μὸσ εἶναι δυστυχῶσ μόνον ἐκ δευτέρασ μνεῖασ γνωστά, διότι ἡ δημοσίευσισ δὲν μὸσ εἶναι προσιτή.

2 Ἐπὶ παραδείγματι Α Μ 1910 πίν. 5, 4 = ἡμέτερον 41. Πίν. 6, 4 = ἡμέτερον 42.

3 Κοῦρτεσ: Α J A 1910 πίν. 9, 15, βλ. Schweitzer ἐ. ἀ. 50.

4 Π Α Ε. 1912, 256-7.



οί αρχαιότατοι τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων, διατηροῦντες ἔτι μέγα πλῆθος γλυπτῶν λίθων, ὧν τινες ὑπάγονται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης. Ὁ εἰσαχθεὶς πολιτισμὸς, ἀπομονωθεὶς ἀρκοῦντως ἀπὸ τῶν μεγάλων κέντρων εἰς τὴν ἀπόμερον ἐκείνην γωνίαν ἐξελίσσεται εἰς τὸν ἰδιότυπον ῥυθμὸν τῆς Λακκίθρας, τὴν δὲ τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀποτελοῦσι τὰ νεκροταφεῖα Μαζαρακάτων καὶ Διακάτων, ἅτινα εἶναι προφανῶς κατὰ τι ὑστερώτερα τοῦ τῆς Λακκίθρας<sup>1</sup>. Ἡ παλαιότερα ἐντοπία κεραμεικῆ, ἣτις εὕρισκετο εἰς πρωτόγονον κατάστασιν, (χειροποίητα ἀγγεῖα, πηλὸς ἀκάθαρτος, τοιχώματα παχύτατα ὀπτησις ἴσως εἰς τὸ ἀνοικτὸν πῦρ) συνεχίζει τὴν παράδοσίν της παραπλεύρως τῆς μυκηναϊκῆς. Τὰ ἀγγεῖα τῆς τελευταίας ταύτης τέχνης θεωροῦνται ἀρκοῦντως πολῦτιμα, εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν ἐθραύοντο, δὲν ἀπερρίπτοντο, ἀλλ' ἐπεσκευάζοντο καὶ συνηρμόζοντο ἀνοιγομένων πρὸς τοῦτο ὀπῶν ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων. Ἴσως δὲν ἦσαν πλέον εἰς κατάστασιν νὰ χρησιμεύσουν εἰς τοὺς ζῶντας, ἐθεωροῦντο ὅμως κατάλληλα διὰ νὰ προσφέρουν τὰς περαιτέρω ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς νεκρούς<sup>2</sup>.



Εἰκ. 40. Ὁ τάφος Γ (ἐν τῷ μέσῳ) μετὰ τοῦ δρόμου τοῦ ἐξ Ἀνατολῶν. Αἱ δύο ἐκατέρωθεν φαινόμενα ὀπαὶ εἶναι σιροί.

τοπικὸς χαρακτῆρ τῶν ἀγγείων συνηγοροῦσι τοῦναντίον ὑπὲρ ἐγγωρίου παραγωγῆς, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ πιστευθῇ ὅλως τοῦναντίον, ὅτι δυνατὸν καὶ νὰ ἐξήγοντο Κεφαλληνιακὰ ἀγγεῖα εἰς τὴν ἀπέναντι Στερεὰν ἢ τὴν Πελοπόννησον (Πύλον;). Ἐξ ἄλλου οὐδὲν κέντρον κατασκευῆς ἀναλόγων ἀγγείων ἐγένετο μέχρι σήμερον γνωστόν, αἱ δ' ἔρευναι τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀνὰ τὴν δυτικὴν καὶ βορειοδυτικὴν ἐνδοχώραν τῆς Πελοποννήσου ἔφερον εἰς φῶς μόνον συνήθη

<sup>1</sup> Τὸ γεγονός ὅτι αἱ δύο αὐτὰ νεκροπόλεις ἀπέδωκαν πόρπας, ὧν ἡ Λακκίθρα στερεῖται, δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ τυχαῖον. Περισσότερον χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐξ αὐτῶν ἀπουσία ἀρυτήρων, οἵτινες ἐκλείπουσιν ἐφόσον βαίνομεν πρὸς τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν, τὸ δὲ σπουδαιότατον εἶναι ὁ κεραμεικὸς ῥυθμὸς. Οὗτος εἰς τὰ Μαζαρακάτα καὶ Διακάτα εἶναι περισσότερο ἐξελιγμένος, ἢ δὲ συνεχῆς σπειρα ἔχει ἤδη λησμονηθῆ. Τὰ Οἰκόπεδα φαίνονται συναπτόμενα μᾶλλον πρὸς τὴν ὑστερωτέραν περίοδον, ὃ δὲ συνοικισμὸς τῆς Ἀλαφώνας συνάπτεται ἀσφαλῶς πρὸς ταύτην. Τὸ μικρὸν ταφικὸν σπήλαιον Προκοπάτων καὶ Ραζάτων (Κυπαρίσσης

Α Δ 5 1919 114 εἰκ. 29) ἀνήκει εἰς τὴν πρώιμον ἐποχὴν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι γνησίας μυκηναϊκῆς τεχνολογίας, χαρακτηριστικὸν δ' ἔτι εἶναι, ὅτι ἐνταῦθα ὁ νεκρὸς ἢ οἱ νεκροὶ εἶχον ἀποτεθῆ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ σπηλαίου, ἐνῶ βραδύτερον ἢ λάξευσις λάκκων ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἰδιορρυθμίας τῆς Κεφαλληνίας.

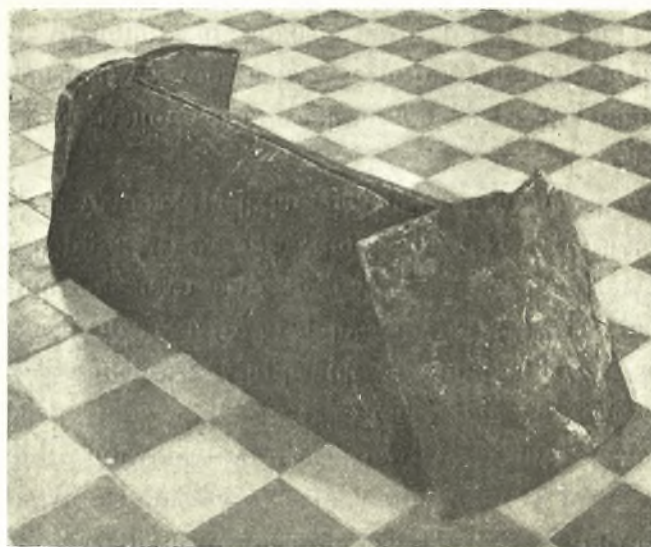
<sup>2</sup> Ἴγνη τοιοῦτων ἐπισκευῶν ὑπάρχουσιν ἐπ' ἀρκειῶν ἀγγείων τῆς Λακκίθρας. Ἐπὶ τῶν πινάκων φαίνονται αἱ ὀπαί, δι' ὧν διήρχοντο τὰ θάματα ἐπὶ τινων ἀγγείων.



ύστερομυκηναϊκὴν κεραμεικὴν<sup>1</sup>. Ὁ πηλὸς τῶν Κεφαλληνιακῶν ἀγγείων, ἰδιαίτατα ὁ «πρωτοκορινθιακὸς» δύναται ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθῆ ἔντοπιός προελεύσεως, διότι πρόκειται περὶ ἀργιλώδους λευκῆς γῆς χρησιμοποιομένης καὶ σήμερον εἰς κατασκευὴν πλίνθων καὶ κεράμων. (Καραβάδο καὶ ἰδιαίτατα ὀλόκληρον τὸ νότιον τμήμα τῆς χερσονήσου Πάλης, ἡ Κατωῆ λεγομένη, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα σημεῖα τῆς νήσου). Κατὰ ταῦτα ἡ Κεφαλληνία ἀποδεικνύεται ἐν ἰσχυρὸν καὶ ἀκμάζον κέντρον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἀξιολόγων μυκηναϊκῶν ἰχνῶν ἐξ ὅλων τῶν ὑπολοίπων Ἰονίων νήσων. Οἱ φορεῖς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἅπαξ θέσαντες πόδα ἐπὶ τῆς νήσου εὗρον ἡσυχίαν εἰς τὴν ἀπόμερον ταύτην γωνίαν τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Ἡ νῆσος παρεῖχε πλοῦτον γαιῶν πρὸς καλλιέργειαν, τὰ ἀπέραντα δάση τῆς πρὸς ἐκμετάλλευσιν καὶ πληθὸς λιμένων καὶ ὀρμίσκων πρὸς θαλασσίας ἐπιχειρήσεις. Οὕτως εὗρον εὐκαιρίαν οἱ κάτοικοι νὰ παρατείνουν ἐν εὐημερίᾳ τὸν πολιτισμὸν των. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος διὰ τῶν νεκροταφείων Λακκίθρας, Μαζαρακάτων καὶ Διακάτων καλύπτει ἀσφαλῶς ὀλόκληρον τὸν δωδέκατον αἰῶνα π. Χ. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν εἰς τὴν Τρωϊκὴν ἐπιχειρήσιν ἔλαβε μέρος καὶ τὸ ὑστερομυκηναϊκὸν σπουδαῖον βασιλεῖον τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἀναλόγως ὀνομαστὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ὀδυσσεύς, ὡς ὀνομαστοὶ ἦσαν καὶ οἱ ἄνακτες τῶν ὁμοίων κέντρων τῆς Πύλου καὶ τῆς Σαλαμίνας. Χρονικῶς ἐπίσης εὐρισκόμεθα ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν Τρωϊκὴν ἐκστρατείαν, ἣν αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις τοποθετοῦσιν εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ δωδεκάτου π. Χ. αἰῶνος. Ἐντὸς τῶν ἀποκαλυφθέντων νεκροταφείων τῆς Κεφαλληνίας εἶχον ταφῆ ἀκριβῶς οἱ ἄμεσοι πρόγονοι καὶ ἄμεσοι ἀπόγονοι τῆς γενεᾶς, ἣτις ἔλαβε μέρος εἰς τὴν περιπέτειαν τῆς Τροίας<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Ηράκλειον, Μάρτιος 1933.

ΣΠ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ



Εἰκ. 41. Ἀετοειδὴς τάφος ἐκ Κορώνης, ἀναπαρασταθεὶς ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἀργοστολίου.

<sup>1</sup> Ἀχαῖα Π Α Ε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1926 καὶ ἐξῆς (Κυπαρίσσης). Τριφυλλία - Μεσσηνία *Arsberättelse* 1926-7 55 ἐξ. καὶ 1927-8 1 ἐξ. (Swensson). (Προσθήκη Δοκιμίων : Ἴσως ἐξαιρέσειν ἀποτελοῦν τὰ μόλις ἰδημοσιευθέντα ὑπὸ Κυπαρίσσης ἀρχαῖα Γουρζουμίσσης ἐν Ἀχαῖα, ΠΑΕ 1932 57 ἐξ.).

<sup>2</sup> Αἱ χρονολογίαι τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς μυθικῆς καὶ ἡμιμυθικῆς περιόδου ἐβασίζοντο ἐπὶ τῶν γενεαλογιῶν. Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέρην χρονολογίαν ἡ πτώσις τῆς Τροίας τοπο-

θετεῖται εἰς τὸ ἔτος 1183. (Ἐρατοσθένης, Κάστωρ, Ἀπόλλόδωρος, Ἀφρικανός). Ὁ Σωσίβιος καὶ ὁ Ἐφορος ἐτοποθέτουσαν ταύτην κατὰ τι χαμηλότερον (1171 καὶ 1136), κατὰ τι ὑψηλότερον δὲ ὁ Τίμαιος (1194) καὶ τὸ Πάριον χρονικόν (1209). Αἱ χρονολογίαι ἅς ἐδίδον ὁ Ἡρόδοτος (περὶ τὸ 1250) καὶ ὁ Δοῦρις (1334) ἀφίστανται ἀρκούντως τοῦ ἀνωτέρου κέντρου. Ὅρα *The Cambridge Ancient History* 2, 497.



## ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

## ΚΥΡΙΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ἀνασκαφαὶ ἐν Λύγκῳ (Φλωρίνη).
2. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλιμείᾳ παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα.
3. Παλαιὰ φρούρια τῆς Μακεδονίας.
4. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος (48 π.Χ.) ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ.

## 1. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΦΛΩΡΙΝΗΙ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1930 ἐπεχείρησα μελέτην τινὰ τῆς Ἄνω Μακεδονίας λαβὼν ἀφορμὴν κυρίως ἐκ τῶν παρὰ τὴν Ἀχρίδα εὐρημάτων τῆς Τρεμπένιστας, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ὁ Β. Filow (Die archaische Necropole von Trebeniste am Ochridasee 1927) καὶ περὶ ὧν ἔγραψα καὶ ἐγὼ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον (Ἀρχ. Ἐφημ. 1927-8 σελ. 41-112 πρβλ. καὶ Ἑλληνικά τόμ. Β' 105 ἐξ. καὶ τὸ βιβλίον μου Μακεδονία καὶ Μακεδόνες 1930). Ἐφρόνουν καὶ ἐξακολουθῶ νὰ φρονῶ, ὅτι τὰ εὐρήματα ταῦτα, ἐξαιρουμένης τῆς πολυτελείας καὶ τοῦ πλούτου αὐτῶν, δὲν δύνανται νὰ εἶνε μεμονωμένα ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ καὶ ὅτι ἡ δι' αὐτῶν πιστευμένη διάδοσις τῆς νοτίας Ἑλληνικῆς τέχνης ἐν τῷ βορείῳ Ἑλληνισμῷ καθὼς καὶ τὰ τεκμήρια τῶν ἐγχωρίων τεχνοτροπιῶν κατὰ τὸν 6<sup>ον</sup> καὶ τοὺς ἔπειτα αἰῶνας, ἔπρεπε νὰ ἀπαντῶσι διάχυτα ἐν πάσῃ τῇ Μακεδονίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φαινόμενον τοῦτο εἰς τὰ παράλια εἶνε ἀναμφισβήτητον καὶ ἔνεκα τῆς αὐτόθι παρουσίας τῶν ἑλλ. ἀποικιῶν καὶ ἔνεκα τῶν γενομένων μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν καὶ εὐρημάτων, ἐνόμισα, ὅτι μεγάλην ῥοπὴν θὰ εἶχεν ἐπὶ τὴν γενικὴν ἡμῶν γνῶσιν καὶ κρίσιν περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ πολιτισμοῦ, ἂν ὁ ἑλληνικὸς παράγων ἢ χαρακτήρ τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐπιστοῦτο γενικώτερον ἐν τῇ μεσογαίᾳ καὶ βορείῳ ἐκείνῃ χώρῃ. Τὰ βορειότατα ὄρια τῆς ἐρεύνης μου ἦσαν καθωρισμένα ὑπὸ τῶν σημερινῶν ὄριων τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους.

Πέραν αὐτῶν ἐν τῇ σημερινῇ Γιουγκοσλαυικῇ Μακεδονίᾳ ἐπεχείρησεν ἐρεύνας τινὰς ὁ ἐν Βελιγραδίῳ καθηγητῆς κ. Ν. Vuliç ἀποβλέψας νὰ ἀνακαθάρῃ τοὺς τάφους τῆς Τρεμπένιστας, οὓς ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς εἶχεν ἀνασκάψει ἄνευ ἐπιστήμης φυσικὰ καὶ ἐν μέσῳ πολεμικῶν ἀναγκῶν, καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὰ προβλήματα, ἅτινα εἶχον θέσει διὰ τῆς ἄνω μνημονευθείσης μελέτης μου. Ἄλλ' ὁ κ. Vuliç δὲν ἠδυνήθη νὰ πιστώσῃ τὸ σχῆμα τῶν τάφων, εἰ καὶ εὔρεν πρὸς τοῖς ἑπτὰ τοῦ Filow καὶ ἐτέρους πέντε<sup>1</sup>. Οὕτω χάριν βεβαιώσεως τοῦ σχήματος τῶν τάφων θὰ εἶνε ἀνάγκη, νομίζω, νὰ ἀνασκαφῶσι καὶ πάλιν οὗτοι πάντες ἢ τινὲς μόνον ὑπὸ ἀρχαιολόγου ἐμπείρου, εἰ μὴ ὑπὸ ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπείας, εἰς ἣν εὐχαρίστως θὰ μετεἶχον. Διότι ἡ βεβαίωσις τοῦ σχήματος ἔχει, νομίζω, σπουδαίαν σημασίαν<sup>2</sup>, ὅσῃν ἴσως καὶ δυσχέρεϊαν.

1 Oesterr. Jahresh. XXVII, 1 ἐξ. XXVIII, 164 ἐξ. Spomenic LXXLI (59) 1933 σ. 3 ἐξ. πρβλ. Praschniker, Oest. Jahresh. XXVII σ. 106 ἐξ. ὅστις πρὸς ζημίαν τῆς ἐνότητος τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐπομένως δὲ καὶ τῆς ἑαυτοῦ μελέτης οὐδαμῶς ἔλαβε δυστυχῶς ὑπ' ὄψιν τὰς ἐμὰς περὶ τῶν εὐρημάτων γνώμας.

2 Τὸ σχῆμα τῶν τάφων, ὁ καθῶρισα ἐν ΑΕ ἔ. ἄ. 49 ἐξ. κ. ἄλλ. πιστοῦται ἤδη ἐν Ἀσίῃ Bull. de la société de Lund 1924-5 fasc. 2 σελ. 55· ἐν Μεσσηνίᾳ Valmin, Etud. topogr. sur la Mess. 1930, 137· ἐν Δuvanli τῆς Βουλγαρίας Filof, Bull. de l'inst. archéol. Bulg. 1932-3, 255 ἐξ. 279.

Ἄφ' οὗ λοιπὸν ἡ ἀκτις τῆς μελέτης μου δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ τὰ βόρεια ὄρια τοῦ Ἑλλ. κράτους, μετέβην εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς πόλεως Φλωρίνης, τὴν ἀρχαίαν Λύγκον. Περιῆλθον τὰ χωρία αὐτῆς, ἐν οἷς καὶ πρότερον ἄλλοι καὶ τῷ 1913 ὁ Παππαδάκις εὔρε ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφὰς (Ἀθηνᾶ 1913, 436 ἐξ.). Τοιαύτας εὔρον καὶ ἐγὼ καὶ θὰ δημοσιεύσω ἀλλαχοῦ. Εὔρον δὲ καὶ θέσεις τινὰς ἀρχαίων συνοικισμῶν ὡς ὁ ὑπὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπου ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ αὐτόθι παραποτάμου ὑπὲρ τὸ στόμιον τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ νῦν Λιγνιτωρυχείου, εἰς ἀπόστασιν 1 ὥρας πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Σέτινα (νῦν Ἀγλάδα) (πρβλ. Παππαδάκιν ἔ.ἄ. 439). Ἐνταῦθα ἡ διάβρωσις



Εἰκ. 1. Ὁ λαιμὸς τοῦ πρὸς Δ. τῆς Φλωρίνης στενοῦ τοῦ Πισσοδερίου. Δεξιὰ (πρὸς Α.) μακρὰν κεῖται ἡ Φλώρινα, ἀριστερὰ (πρὸς Α.) ὑπόκειται τὸ χωρίον Πισσοδέρι. Δεξιὰ τὰ ὕδατα χύνονται εἰς τὸν Ἐριγῶνα, ἀριστερὰ εἰς τὸν Ἀλιάκμονα.

τῆς ὄχθης ἀπεκάλυψε τάφους καὶ τοιχάρια καὶ ὄστρακα, ὧν ἐν ὡς terra sigillata ἐρυθρόν. Ἐν τοῖς τάφοις εὑρέθησαν καὶ σιδηρᾶ πράγματα, λέγεται δέ, ὅτι εὑρέθη καὶ οὐσία τις ῥητινώδης ἰσχυρῶς ὄζουσα (σμύρναν ὠνόμαζον αὐτὴν οἱ μαρτυροῦντες). Ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου



Εἰκ. 2. Ἡ ἐκ τοῦ λαιμοῦ τοῦ Πισσοδερίου (εἰκ. 1) θέα τοῦ στενοῦ πρὸς Α. Τὸ ὄρωμενον χωρίον ἐν τῷ στενῷ εἶναι τὸ Πισσοδέρι. Ἡ ὁδὸς διακλαδίζεται περαιτέρω πρὸς τὴν λίμνην Πρέσπαν δεξιὰ, πρὸς Κοριτσᾶν ἐν μέσῳ, πρὸς Καστοριᾶν ἀριστερὰ.

ἐπιφανείας τοῦ τόπου κατέκειντο καὶ κεράμων καὶ ἀγγείων ὄστρακα. Ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ Σέτινα εὑρηται κάτω μέρος βάρθρου εἰς τὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, μάρμαρον εἰς τὸν περίβολον τῆς Παναγίας καὶ ἀνάγλυφον προτομῆς εἰς τὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου. Πάντα δὲ λέγονται κομισθέντα ἐκ τοῦ μίαν ὥραν ἀνατολικώτερον κειμένου τείχους, ὅπερ δὲν ἐπεσκέφθη.

Ἐκρίνα ὁμως καλὸν νὰ ἐπιμείνω εἰς τὴν πόλιν Φλώριναν, ἥτις κεῖται εἰς τὴν ἐκβολὴν φυσικῆς σπουδαίας ὁδοῦ, ἀγούσης ἐξ Ἰλλυρίας διὰ τῶν ὀρέων τῆς Κανδαουίας (εἰκ. 1 καὶ 2) εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λύγκου<sup>1</sup>, ἥς τὰ νότια ὄρια ἦσαν ἡ λοφοσειρὰ τῆς Μπανίτσης (νῦν Βεύης) (πρβλ. Leake III 307 ἐξ.), ἔνθα που διέσχισε τὰ ὄρη πρὸς Α. ἢ ἐπὶ τῆς φυσικῆς

<sup>1</sup> Τὴν ἐργασίαν τοῦ Dittenberger ἐν Satura philologica Saurprio oblata σελ. 49, καθ' ἣν οἱ Λυγκῆσαι εἶνε μοῖρα

τῶν Πελαγόνων, γινώσκω μόνον ἐκ τῆς Sylloge<sup>3</sup>, ἀρ. 174.



διόδου Ἐγνατία ὁδὸς καὶ ἔνθα θὰ ἐπολέμησεν ὁ Βρασίδας (εἰκ. 3) καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας ὁ πατὴρ τοῦ Ἀρχελάου κατὰ τοῦ δυσηγίου βασιλέως τῶν Λυγκηστῶν Ἀρραβαίου, ὅστις ἦτο υἱὸς τοῦ Βρομεροῦ (=Βροντεροῦ) καὶ πάππος τῆς Εὐρυδίκης (ἐκ θυγατρὸς, ἣν εἶχε νυμφεύσει μετὰ τοῦ Ἴρρα ἡγεμόνος τῶν Ὀρεστῶν) συζύγου τοῦ βασιλέως Ἀμύντου, μητρὸς τοῦ Φιλίππου καὶ μάμμης τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου<sup>1</sup>. Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ὁδὸς ἐκείνη ὑπῆρξε πάντοτε σπουδαία. Εἶνε δὲ δεδομένη φύσει ὑπὸ τῶν σχιζόντων τὰ ὄρη ποταμῶν, οἵτινες εἶνε ὁ Φλωρινιώτικος, ὁ Ἀλιάκμων καὶ ὁ Ἄψος. Ὁ Φλωρινιώτικος θὰ ἐλέγετο πάλαι Λύγκος ἢ Λύκος κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν Dittenberger Sylloge<sup>3</sup> 762 καὶ ἦτο ἄλλος ἢ ὁ Ἐριγῶν, ὥστε Ἡράκλεια μέχρι τοῦ 48 π.χ. κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἦτο



Εἰκ. 3. Τὸ ἐκ Μπανίτης (Βεύης) πρὸς Α βαῖνον στενὸν ὑπὸ τὴν Κέλλην (Γκορνίτσοβον) καὶ ὀπισθεν (βορείως) τῆς λίμνης τοῦ Ὀστρούβου.

ἢ Φλώρινα καὶ ὄχι τὸ Μοναστήριον (ὄρα τὸ Ἐπίμετρον). Ἐκαλεῖτο δὲ «Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Λύκου» κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, κατὰ τὸν Ἱεροκλ. δὲ Συνέκδ. 639 «Ἡράκλ. λαούκου» καὶ κατὰ τὸν Πορφυρογένν. περὶ θεμ. 49 «Ἡράκλεια λάκκου» = Λύκου.

Αἰτίαν ἵνα ἐπιμείνω εἰς Φλώριναν, εἶχον τὴν αὐτόθι εὗρεσιν τῷ 1929 ἀγγείου μετ' ἐκτύπων παραστάσεων τῆς ἀλώ-

σεως τῆς Τροίας καὶ ἐκτύπων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Τὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς εὐρέθη ἀκέραιον τὸ ἀγγεῖον ἐκεῖνο καὶ πῶς συνετρίβη καὶ πῶς ἔπειτα ἐκομίσθησαν θραύσματά τινα εἰς Ἀθήνας, ἀνέγραψα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1930<sup>2</sup>. (Ὅρα καὶ Ἀρχ. Δελτ. XI Παράρτ. σ. 4 Rev. des études grecques 1931, XLIV σ. 209 καὶ κατωτέρω τὴν περιγραφὴν τῶν ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς ἀριθ. 68). Ἦδη περισυνέλεξα καὶ ἄλλα τινὰ μέρη τοῦ ἀγγείου ἐπὶ τόπου.

Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εὐρέθη ἐπὶ τοῦ λόφου, ὅστις ὑπέρκειται πρὸς Ν. τῆς σημερινῆς πόλεως (εἰκ. 4). Ἡ πόλις αὕτη εἶνε στενὴ καὶ ἐπιμήκης ἐντὸς χαράδρας τοῦ ὄρους Βαρνοῦντος<sup>3</sup>, δι' ἧς ῥεεὶ ὁ Φλωρινιώτικος παραπόταμος τοῦ Ἐριγῶνος, ὁ Λύκος, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ δὴ καὶ μετὰ τὸν μέγαν πόλεμον, ἐν ζωηροτάτῃ προόδῳ εὐρισκομένη,

<sup>1</sup> Στρεβ. 326. πρβλ. Beloch, Griech. Gesch.<sup>2</sup> III 2 σελ. 76, 78 ἔξ.

<sup>2</sup> Ἐκφράζω ἐνταῦθα τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τοὺς ὑποστηρίξαντάς με ἐν ταῖς ἐργασίαις μου· εἶνε δὲ οὗτοι ὀλόκληρος ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος τῆς πόλεως καὶ πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ καὶ δημοτικαί. Ἰδιαιτέρως ὁμως θὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματα τῶν κ.κ. Μαργαρίτου ἀντιπροέδρου τοῦ γεωργικοῦ ἐπιμελητηρίου, Ν. Πύρζα ἐμπόρου, παντὸς τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου μάλιστα δὲ τῶν συμβούλων κ.κ. Σιάκου ἱατροῦ καὶ Ἀργυροπούλου φαρμα-

κοποιοῦ, τοῦ δημάρχου κ. Σαπουντζῆ καὶ τῶν νομαρχῶν κ.κ. Μπάλκου καὶ Πετρούλα. Εἰς τὰς φιλοπόλιδας πάντων προσπαθείας ὀφείλεται τὸ ὅτι ὁ Δῆμος Φλωρίνης καὶ τὸν ἀνασκαπτόμενον χώρον ἀπηλοτρίωσε καὶ χρήματα πρὸς ἀνασκαφὴν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1933 ἐδαπάνησε. Ἐλπίζομεν δὲ νὰ γίνῃ δυνατὴ καὶ ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ἀρχικοῦ τουλάχιστον πυρῆνος τοῦ μουσείου, ἀναγκαίου διὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν κινητῶν ἀρχαίων τῆς τε πόλεως καὶ τῆς περιχώρου.

<sup>3</sup> Πρβλ. Δήμιτσα, Μακεδονικῶν I, 37 ἔξ.

ἐκτείνεται βαθμηδὸν ἔξω τῶν παρυφῶν τῶν ὄρέων πρὸς ἀνατολὰς ἐν τῇ ἀνοικτῇ πεδιάδι (εἰκ. 5). Μέχρι πρὸ μικροῦ λοιπὸν ἢ πόλις ἔτερματίζετο πρὸς ἀνατολὰς ὅπου καὶ τὰ ὄρη. Οἱ πρὸς μεσημβρίαν λόφοι, καίπερ ἀποψιλωθέντες κατὰ τὸν μέγαν πόλεμον, ἐνεδύθησαν καὶ πάλιν τὴν δασώδη περιβολὴν αὐτῶν ἐκ δρυῶν, λεπτοκαρυῶν καὶ ἄλλων δένδρων φυομένων μέχρι σχεδὸν τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως καὶ καθιστώντων αὐτὴν εὐχάριστον καὶ ὑγιεινὴν διαμονὴν κατὰ τὸ θέρος. Οἱ λόφοι συνεχεῖς ὄντες γίνονται ὑψηλότεροι πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς



Εἰκ. 4. Χαρτογραφικὴ ὑποτύπωσις τῶν πρὸς Ν. τῆς Φλωρίνης λόφων, ἐνθα ἡ ἀνασκαφὴ εἰς ὑψ. 695.04 ἀριστερὰ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τοῦ νεκροταφείου.

Βίγλας καὶ τοῦ ἑλβετικῆς ὄψεως καὶ φύσεως χωρίου Πισοδερίου. Ὁ ἀνατολικώτατος λόφος φέρει χαμηλὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς σημερινῆς πόλεως. Ὑπὲρ αὐτὸ σχηματίζονται κλιμακωτὰ εὐφορα πεδία (πρβλ. τὴν σχηματικὴν εἰκ. 1 ἐν Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1930, 75) καλλιεργούμενα μέχρι τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος πρὸς νότον (εἰκ. 4), ἐνθα ἀνυψοῦται ἐν συνεχείᾳ ὁ ὑψηλὸς κῶνος Κοῦλα φέρων κατεστραμμένην στεφάνην ἀσβεστοκίστων τειχῶν μνημονευομένων καὶ ὑπὸ Παππαδάκι (Ἀθηνᾶ 1913, 438).

Ἐν ἐνὶ τῶν κλιμακωτῶν πεδίων εὐρέθη τὸ ἀγγεῖον μετ' ἐκτύπου παραστάσεως τῆς Ἰλίου Πέρσεως.



Προσεκτικὴ ἐξέτασις ἔδειξεν, ὅτι τὰ κλιμακωτὰ πεδία, περιβαλλόμενα ὑπὸ νεωτέρων ξηροτοίχων, ἀπετέλουν γῶρον, οὔτινος ἢ μέλαινα γῆ, ἐντελῶς διάφορος τῆς ἔξω τῶν περιβόλων καθαρᾶς, περιείχεν ἀναρίθμητα ὄστρακα ἀγγείων μεγάλων ἢ μικρῶν καὶ κεράμων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ πελεκητούς τινας λίθους ἐξαχθέντας κατὰ τὴν φύτευσιν ἀμπέλων ἐκ τοίχων, οὓς συνήντα ἢ ἐργασία. Ἐπειδὴ τὰ φανερά ὄστρακα ἐδείκνυον, ὅτι ἡ ἐντὸς τῶν περιτειχισμάτων τῶν κλιμακωτῶν πεδίων διακριτικὴ κατάστασις ἀνήρχετο εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ χρόνους, τὰ δὲ περιτειχίσματα τὰ συντηροῦντα αὐτὴν εἶνε νεότερα καὶ θὰ ἐπεσκευάσθησαν



Εἰκ. 5. Ὁ τόπος τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπισθεν δ' αὐτοῦ ᾄκει ὁ Λύκος. Παράκειται τὸ ἀνατολικὸν παλαιὸν μέρος τῆς πόλεως καὶ περαιτέρω ὀπισθεν καὶ δεξιὰ αἱ νεότεραι ἐπεκτάσεις.

ἴσως πολλάκις, ἐγένετο οὕτω σχεδὸν φανερόν, ὅτι ὁ περίκλειστος γῶρος κατωκεῖτο πάλαι καὶ ὅτι, ἀφ' οὗ τὰ περιτειχίσματα εἶνε νεότερα, θὰ ὑπῆρχε πρὸ αὐτῶν περίβολος πόλεως συγκρατῶν τὰ χῶματα, καταστραφεῖς ποτε ὕστερον καὶ ἀντικατασταθεῖς ὑπὸ τῶν σημερινῶν ξηροτοίχων. Ἀληθῶς ἐντὸς τοῦ ὑψίστου τῶν κλιμακωτῶν πεδίων ἐφαίνετο τιτανόλιθος μέγας, ὃν ἐγύμνωσα διὰ σκαφῆς καὶ εἶδον οὕτω, ὅτι εἶχε σχῆμα τραπεζίου (πάχ. 0.70) ἐπὶ δὲ τῆς ὄψεως ἀδρᾶς αὐλακᾶς ἐσηματισμένης διὰ τοῦ ὀξέος τῆς σφύρας πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν μεγάλων ἀνωμαλιῶν τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου, ὡς γίνεται συνήθως εἰς τὰ λίθινα τεῖχη τῆς νοτίου Ἑλλάδος κατὰ τὸν 4<sup>ον</sup> τοῦλάχιστον αἰῶνα. Ὁ λίθος λοιπὸν οὗτος ἐγγὺς τοῦ ξηροτοίχου ἦτοι τῆς πιθανῆς γραμμῆς τοῦ ποτε τείχους κείμενος, μαρτυρεῖ, ὅτι τῷ



ὄντι ὑπῆρχε τεῖχος ἄλλοτε καὶ ὅτι ἡ ἐργασία αὐτοῦ ἀπέφαινε καθαρῶς ἑλληνικὸν τρόπον. Τὸ τεῖχος δὲν ἦτο ἰσοδομικὸν κανονικόν, ἀλλ' ἔρρεπε πρὸς τὸν ἰσόδομον τρόπον.

Πλησίον τοῦ λίθου τούτου ἀλλ' ἔξω τοῦ ξηροτοίχου κατάκειται ἕτερος πάχ. 0.68 μὴ σφῶων ὀλόκληρον τὸ μῆκος μήτε τὸ ὕψος αὐτοῦ. Φέρει καὶ οὗτος ὁμοίας αὐλακας ἐπὶ τῆς ὄψεως, ὥστε προέρχεται ἐπίσης ἐκ τοῦ ποτε τείχους. Εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι κατελείφθη ἐνταῦθα, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ κατακυλισθῆ πρὸς τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ, ὅπως, θὰ εἶχον πάθει καὶ οἱ ἄλλοι. Διότι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον φαίνεται ὅτι εἶχον ἀπομακρυνθῆ πάντες οἱ λίθοι τοῦ τείχους χάριν τῶν ἀναγκῶν τῆς νεωτέρας πόλεως, περὶ ὧν ὁμως ἡ μνήμη τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν γνωρίζει. Ὑπὸ τὸν λίθον τοῦτον μέχρι τοῦ ποταμοῦ εὑρηναὶ ἐν κατιούσῃ γραμμῇ καὶ ὄστρακα, ἅτινα συγκατέρρεον μετὰ τῶν λίθων. Αὐτὸ τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλο τι σημεῖον ἀνατολικώτερον, δι' οὗ θὰ κατεκρημνίζοντο οἱ λίθοι τῶν ταπεινοτέρων μερῶν τῶν τειχῶν. Εἰκόνας τῶν λίθων ὄρα ἐν Πρ. Ἀρχ. Ἐτ. 1930, 75.

Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι πρόκεινται ἡμῖν κλιμακωτὰ πεδία. Ἄλλ' ὁ φυσικὸς σχηματισμὸς πάσης φυσικῆς κλιτύος εἶνε κατηφορικὸς. Πῶς ἐδῶ ἐσχηματίσθησαν πεδία; Σήμερον τὰ χῶματα τούτων καὶ ἐντὸς τῆς γραμμῆς τοῦ παλαιοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, ὅστις ἐγίνε κατὰ τὰνωτέρω πιθανός, συγκρατοῦνται ὑπὸ διαμέσων ξηροτοίχων, οἵτινες ἐπιβάλλουσι νὰ δεχθῶμεν ἄλλους ἐν ταῖς αὐταῖς θέσεσι προηγηθέντας· διότι ἄλλως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε καταρρεύσει ἡ γῆ, πρὶν κτισθῶσιν οἱ ξηρότοιχοι, καὶ νὰ εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἀνωμάλως τὰ ὑποκείμενα καὶ διὰ σκαφῶν πιστωθέντα ἐρείπια, ἐν ᾧ ταῦτα (ἐξαιρέσει τοῦ ἀνωμάλου ὑψίστου πεδίου, τῆς ἀκροπόλεως) εὑρηναὶ πανταχοῦ τεθαμμένα εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος. Ὡστε καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν διαμέσων ξηροτοίχων ὑπῆρχον ἄλλοτε τεῖχη διαιροῦντα τὴν ὅλην πόλιν εἰς τὰ αὐτὰ ἐπάλληλα πεδία, εἰς ἃ διαιρεῖται ὁ τόπος καὶ νῦν. Ὡστε ἡ ἐπίπεδος ὄψις τῶν πεδίων τούτων δύναται νὰ ὀνομασθῆ τεχνητὴ καὶ εἶνε τοιαύτη ἀπὸ τῶν πρὸ Χριστοῦ χρόνων, εἰς οὓς θὰ ἀναχθῶσι ταῦτα ἀρχαιολογικῶς κατωτέρω ἀκριβέστερον<sup>1</sup>.

Ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πόλεως, ἐμαρτύρουν καὶ τάφοι τινὲς ΒΔ. τοῦ νῦν νεκροταφείου λαξευτοὶ εἰς τὸν βράχον ἐν σχήματι μικροῦ θαλάμου προσιτοῦ διὰ θυροειδοῦς ἀνοίγματος ἐν τῷ βράχῳ, οἱοὶ εὑρηναὶ καὶ ἀλλαχοῦ π. χ. ἐν Δελφοῖς. Ἐν τινι τούτων λέγεται εὐρεθεῖσα εὐμεγέθης πηλίγη πλαγγών, ἣτις, κατὰ τὸν μέγαν πόλεμον περιελθούσα καὶ εἰς χεῖρας ξένου ἀξιωματικοῦ, φέρεται ὡς καταλήξασα ἔπειτα διὰ τοῦ τότε Μητροπολίτου Φλωρίνης εἰς τὸ Δημαρχεῖον τῆς πόλεως, ἐνθα ὁμως δὲν ἀνερεύθη μέχρι τοῦδε.

Ἐντὸς τοῦ κατὰ τὰνωτέρω καθωρισμένου χώρου τῆς ἀρχαίας πόλεως ἠνοιξα δοκιμαστικὰς τάφρους εἰς πάντα τὰ ἐπίπεδα. Πανταχοῦ ἐπιστώθη πυρκαϊὰ καταστρέψασα τὴν πόλιν πᾶσαν, ἣτις δὲν ἀνεκτίσθη ἔκτοτε. Ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων τμημάτων αὐτῆς ἐσχηματίσθησαν ἀγροί, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἄμπελοι. Τὸ στρῶμα τῶν ἐρειπίων φαίνεται μὴ βλαφθὲν ὑπὸ τῆς ἐπιπολαίας καλλιεργείας. Καὶ αἱ ἄμπελοι δέ, φυτευόμεναι ἄλλοτε κατὰ πρωτόγονον τρόπον, ὑπῆρξαν ἀβλαβεῖς· ἐπειδὴ οἱ παλαιότεροι ἄνθρωποι ἀντὶ νὰ σκάψωσι καὶ καθάρωσι τὸ βάθος τῶν χωμάτων τῆς φυτείας, ἤρχοῦντο συνήθως ἀνοίγοντες διὰ σιδηρᾶς ἢ χαλυβδίνης

<sup>1</sup> Τοιαύτη κλιμακωτὴ διαίρεσις τοῦ περιτειχίστου ἔμβαδοῦ πόλεως εὑρηται καὶ ἐν τῇ γειτονικῇ Ἱερακλείᾳ Πελαγονίας ἢ Πελαγονίᾳ περὶ τὰ 2 στάδια νοτιοδυτικῶς τοῦ Μοναστη-

ρίου (Βιτωλίων) (Heuzey, Mission archéol. de Macedoine 300) καὶ εἰς ἄλλας πόλεις νοτιώτερον (ὄρα κατωτ.) μέχρι Περραιβίας (Πρακτ. τ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1914, 196) καὶ περαιτέρω.



ράβδου (μοχλοῦ) ὀπήν, εἰς ἣν ἐνεφύτευον ἕκαστον κλῆμα. Τοῦτο συνέβαινε κυρίως ὅπου τὰ χώματα ἦσαν μαλακά, ὡς ἐνταῦθα. Μόνον ἡ τελευταία φυτευθεῖσα ἄμπελος, ἐν ἣ εὐρέθη τὸ ἀγγεῖον τὸ εἰκονίζον ἐκτύπως τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας, ἔβλαψε τὰ ἐρείπια, ὧν τοὺς ἀργοὺς πλακώδεις λίθους βλέπει τις παρασωρευθέντας. Μεταξὺ τούτων εὐρέθησαν κατ' ἀποστάσεις καὶ ἕξ κύβοι πελεκητοὶ ἕξ ἐρυθροποῦ πώρου τῆς Μπανίτσης.

Πανταχοῦ τὰ ἐρείπια εὐρισκόμενα εἰς βάθος 0.75-1.00 μ. δεικνύουσι θεμελίους τοίχους συνήθους πάχους 0.55-0.65 ἕξ ἀργῶν, τὸ πλεῖστον πλακωδῶν λίθων, ὕψ. δὲ μέχρι 0.80 τερματιζομένους ὀριζοντιῶς ἐπάνω. Ὡστε τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν οἰκοδομημάτων ἦσαν ἕξ ὤμων πλίνθων διαλυθεισῶν· ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται τὸ καλύπτρον τὰ ἐρείπια στρώμα ὑπομελαίνης ὁμογενοῦς καθαρᾶς καὶ εὐφόρου γῆς. Ἄν τὸ στρώμα τοῦτο ἦτο παχύτερον



Εἰκ. 6. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ Δ. (δεξιὰ τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος εἰκ. 4). Μεταξὺ τοῦ προσθίου καὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς εἰκόνης σχηματίζεται λαιμὸς καὶ δίοδος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀντιθέτως.

ἦτοι ἂν αἱ οἰκίαι ἦσαν πολὺ ὑψηλαί, ἴσως εἰς τὸ κατώτερον μέρος αὐτοῦ θὰ διεκρίνοντο αἱ πλίνθοι, ἀλλ' ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα, ἡ καλλιέργεια καὶ αἱ ῥίζαι τῶν φυτῶν συνέχεαν καὶ ἠφάνισαν τοὺς διακριτικούς ἀρμούς καὶ τὰς γραμμάς τῶν πλίνθων. Ἄλλ' ἐνιαχοῦ συνήνησα κεκαυμένας πλίνθους τεθραυσμένας καὶ ἠδυνήθην νὰ μετρήσω πάχ. 0.10, ἐκ δὲ τοῦ πλάτους καὶ τοῦ μήκους ἐσφῆξετο μόνον 0.30×0.30. Ἦσαν δ' ἐντὸς μέ-

λαιναι, τὴν δ' ἐπιφάνειαν ἐρυθραί, κεραμεαῖ, ὥστε κακῶς ἦτοι ἀνεπαρκῶς ὠπτημένοι καὶ ἐπομένως μαλακαὶ καὶ εὐθραστοὶ, ὅτε ἦσαν ὑγραί, ὡς ἐξήγοντο.

Ἡ Ἀκρόπολις. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 6) φαίνονται λείποντα χώματα. Τὸ τεῖχος ἐκλιπὸν, δὲν ἀντικατεστάθη πιθανῶς ὑπὸ ξηροτόχου ἀναλόγου ὕψους, ὥστε μέρος τῶν χωμάτων ἐξέρρευσε. Φαίνεται δ' ὅτι ἡ φυσικὴ διάπλασις τοῦ ἐδάφους ἦτο βραχῶδης ἀνώμαλος καὶ εἶχεν ἰσοπεδωθῆ διὰ τεχνητῆς ἐπιχώσεως, ἥτις ἐν τῷ κέντρῳ κατέλιπεν ὄγκον τοῦ βράχου φανερόν, ἐν ᾧ πέριξ μεταξὺ τοῦ βράχου καὶ τοῦ περιβόλου τὰ χώματα ἦσαν βαθέα. Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν σφίζονται ἀκόμη αἱ στεναὶ τάφροι καὶ τὰ προχώματα πρὸ αὐτῶν, ἅτινα οἱ πολεμήσαντες στρατοὶ κατὰ τὸν μέγαν πόλεμον εἰς τὴν Λύγκον, εἶχον ἀνοίξει καὶ σχηματίσει εἰς ἀνδρομήκεις βάθος.

Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Ἀκροπόλεως, προέχει λαιμὸς βραχῶδης, ἀποστενωθεὶς τεχνητῶς, δι' οὗ συνεδέετο αὕτη πρὸς τὸν ὑψηλὸν κῶνον τῆς Κούλας, καὶ εἶχεν ἔξοδον πρὸς τὸ ὄρος καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, καὶ δὴ πρὸς νότον, ἔνθα πηγὴ ὕδατος, περὶ ἣν εὐρηναὶ συχνὰ καὶ νομίσματα<sup>1</sup>. Ἐνδον τοῦ τείχους αὐτοῦ ἀνέσκαψα κρηπίδωμα ἐκ λογάδων λίθων,

<sup>1</sup> Τὰ νομίσματα ἐρρίπτοντο προφανῶς ὡς θυσίαι εἰς τὴν κρήνην, ὡς ἐγένετο ἐν Ὠρωπῷ (Παυσ. 1, 34, 4) καὶ γενικῶς

ἐν τῷ ἑλληνικῷ, τῷ ῥωμαϊκῷ καὶ Γαλατικῷ κόσμῳ, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Σβορώνος ἐν Διεθν. ἐφημ. τῆς νομισματ.

ἐφ' ὧν δύο ὀγκόλιθοι εἰργασμένοι ἀδρῶς ὡς κύβοι (α,  $1.00 \times 0.67 \times 0.35$ . β,  $0.57 \times 0.55 \times 0.50$  ἑλλιπής). Δὲν ἠδυνήθηεν νὰ καθορίσω δι' εὐρείας σκαφῆς, ἂν πρόκειται κρηπίδωμα ναοῦ τινος ἢ ἄλλου κατασκευάσματος. Τὸ κρηπίδωμα σφῆζει ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μίαν πλευρὰν εἰς μῆκ. 7.50 καὶ ἀτελὲς πλ. 3,00 μ., κάμπτεται δὲ ἐπὶ μικρὸν κατὰ τὸν νότον εἰς γωνίαν πρὸς Δ.

Κατὰ τὸ κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ ἐξέχοντος βράχου προγενέστεροί μου σκαφεῖς, θησαυροθῆραι τοῦρκοι πιθανῶς, ἤνοιξαν ὄρυγμα ὑπάρχον ἐν τῷ βράχῳ καὶ κατέλιπον πέριξ χώματα καὶ λίθους καὶ κεράμους, ὧν τινα δηλοῦσιν ἀσβεστόκτιστόν τι κτίσμα ἐνταῦθα, ἴσως ἐκκλησιδίον τι χριστιανικὸν διάδοχον παλαιότερου ἱεροῦ πιθανῶς, ἀφ' οὗ πολλὰ θραύσματα κεράμων ἦσαν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ σχήματος. Ἐπειδὴ αἱ δοκιμαί μου ἐστοχάζοντο ἀθίκτων σημείων, ἔσκαψα παραπλεύρως πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀπεκάλυψα τοῖχον ἐκ λογάδων λίθων, βαίνοντα ἀπ' Α. πρὸς Δ. μῆκ. 3.50, πλ. 0.90 καὶ ὕψ. 0.30 μ. Τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτοῦ ἐπεκάθητο ἐπὶ πίθου μεγάλου ἐντὸς σκληροτάτων χωμάτων ἐντεθειμένου καὶ ἐστερημένου τὸ ἄνω μέρος, ἀποκοπὲν κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ θεμελίου. Ὡστε ὁ πίθος εἶνε παλαιότερος τοῦ θεμελίου. Παρ' αὐτὸν πρὸς βορρᾶν ἕτερος ὁμοῖος ἐστερημένος καὶ οὗτος τὸ ἄνω μέρος, οὗ τεμάχια ἦσαν ἐντὸς μετ' ὀστράκων ἄλλων μικροτέρων ἀγγείων. Ἄπαντα ἔφερον ἐπίζημα ἐντὸς ἐκ λιπαρᾶς οὐσίας, ὡς φαίνεται. Εὐρέθησαν ἐντὸς καὶ τεμάχια εὐθρύπτου μαρμάρου ἐσχηματισμένου οἰονεὶ διὰ γλυφῶν ἐν μορφῇ πτυχῶν. Ὅμοια τεμάχια μαρμάρου τριβόμενα ὡς ἄλλας εὐρέθησαν καὶ πέριξ ἐν τοῖς χώμασι.

Εἰς ἀπόστασιν 1.65 ἀπὸ τοῦ τοίχου τούτου πρὸς βορρᾶν ἦτο παράλληλος τοῖχος, οὗτινος σφῆζονται τρεῖς λίθοι πῶροι τῆς Μπανίτης ἐρυθρωποὶ εἰργασμένοι τετραγώνως καὶ κείμενοι ἐν δευτέρᾳ τοῦλάχιστον χρήσει: εἶνε ἀνίσου πάχους, ὁ δὲ στενότερος ἔχει κοιλότητα κατὰ τὴν πρὸς νότον βλέπουσαν πλευρὰν ὡς εἰ ἦτο ποτε οὐδὸς θύρας καὶ ἡ ὑποκάτω δὲ πλευρὰ ἦτο ποτε ἐν ἄλλῃ θέσει ἄλλως χρήσιμος.

Προφανῶς οἱ πίθοι ἀντιπροσωπεύουσιν ἐνταῦθα τὴν παλαιὰν κατάστασιν, ὡς δηλοῦσι καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρεθέντα ὀστρακα καὶ πυξίδιον μετ' ἐρυθρωποῦ βερνικίου εὐρεθὲν ὑπὸ τὸν βόρειον τοῖχον ἐντὸς τῶν σκληρῶν χωμάτων παρὰ τὸν βόρειον πίθον (ὄρα τὸν κατάλογον τῶν ἀγγείων ἀριθ. 48).

Ἄλλὰ παρὰ τὸ κρηπίδωμα εὐρέθησαν καὶ δύο τεμάχια μελαμβραφῆ δι' ἀρίστου ἑλληνικοῦ βερνικίου, ἀνακτέα ἴσως μέχρι τοῦ 5<sup>ου</sup> αἰ. π. Χρ. Τὸ ἐν εἶνε λαβὴ κύλικος πιθανῶς, τὸ δ' ἕτερον πυθμῆν.

Τοιαῦτα σποραδικὰ τεμάχια εὗρον καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἀποπειρατικῶν τούτων σκαφῶν ἐὰν δὲ μεθοδικῆ ἔρευνα ἐνισχύσῃ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, θὰ ἀποδειχθῇ ἀναμφισβήτητον, ἐκεῖνο, ὅπερ ἀπὸ τοῦδε δύνανται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι δηλ. ἂν τὰ σκευὴ τῶν οἰκιῶν τῆς πυρποληθείσης πόλεως δηλοῦσι τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ πυρπόλησις, ἢ πόλις ὁμοῦ δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι ἅμα κτισθεῖσα ἐκάη: πρέπει νὰ εἶχε ζῆσει ἱκανὸν χρόνον πρότερον, τὸ

ἀρχαιολογίας IX 1906 σελ. 2-11. Καὶ ἐγὼ δὲ εὗρον νομίσματα ἐν τοῖς ἐρείπιοις ἀπεξηραμμένης κρήνης ἐν Σαλαμῖνι εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τῆς χερσονήσου Πούντας παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἀμπελακίου. Ἐπειδὴ ὁ τόπος ἐκεῖ εἶνε ἀνυδροσ, φαίνεται ὅτι ἡ κρήνη ἐτρέφετο ὑπὸ τινος τῶν πολλῶν δεξα-

μενῶν τῆς αὐτόθι πόλεως. Περὶ τῆς ἀναθέσεως νομισμάτων εἰς κρήνας ὄρα καὶ Saria ἐν XVI Bericht der Römisch-germanischen Commission 1925-6 σελ. 92. Καροῦζος-Karo, Archäol. Anzeiger 1932 σ. 131.



δὲ παλαιότερον χρονικὸν σημεῖον τῆς ζωῆς αὐτῆς δηλοῦσι τὰ σποραδικὰ εὐρήματα, ἅτινα ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων μεταβολῶν περιεσώθησαν ἐν τοῖς χώμασι καὶ τοῖς ἐρειπίοις. Ἀρχαῖα λείψανα φαίνονται ὄστρακά τινα ἄχροα χειροποίητα καὶ δύο γεωμετρικὰ ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Μπουμποῦστι «προϊστορικά». Ὑπολείπεται ὁμως νὰ εὐρεθῇ πόσος χρόνος χωρίζει τὰ «προϊστορικά» ταῦτα ἀπὸ τῶν μελαμβραφῶν, ἵνα νοήσωμεν, ἂν ἀπὸ τῶν «προϊστορικῶν» χρόνων ἔμεινεν ὁ λόφος ἀκατοικήτος μέχρι τῆς ἀνακατοικήσεως αὐτοῦ, ἣν ἔτερμάτισεν ἡ πυρκαϊά. Ἀλλὰ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι ἐγείρεται ὑπόνοια μήπως τὰ «προϊστορικά» ἐξηκολούθουν κατασκευαζόμενα μέχρι τοῦ α' αἰ. π. Χρ. (ὄρα κατωτέρω τὸν κατάλογον τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων ὑπὸ τὸν τίτλον «προϊστορικά»)<sup>1</sup>.

Ἐν τοῖς χώμασι τῆς σκαφῆς τοῦ κρηπιδώματος εὐρέθη καὶ πόρπη χαλκῆ μετ' ἀνθεμίου ὡς κοσμήματος (ὄρα κατωτέρω κατάλογον χαλκῶν ἀριθ. 6), ἀλλ' αὕτη δύναται νὰ ἀνήκη εἰς τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως.

Περὶ τῆς σκαφῆς ταύτης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πρβλ. καὶ Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1930, 74 ἐξ.

**Τὰ ἐρείπια.** Παραλείπων τὴν ἀρίθμησιν καὶ ἄλλων στενῶν σκαμμάτων, καθ' ἃ εὗρον τοίχους καὶ κεράμους καὶ πανταχοῦ πολλοὺς πίθους, ὧν εἷς ἔχει ἐπὶ τοῦ δισκοειδοῦς πηλίνου κυκλικοῦ καλύμματος τὸ γράμμα Π ἐπὶ μαλακοῦ τοῦ πηλοῦ χαρακτὸν, ἔρχομαι εἰς σκαφὴν γενομένην εἰς τὸ πρὸς τὴν νῦν πόλιν χαμηλότερον ἐπίπεδον (*εἰκ. 4* καὶ *5*)<sup>2</sup>.

Ἐνταῦθα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὑπὸ τοῦ δήμου Φλωρίνης ἀγορασθέντος ἀγροῦ ἀνεσκάφη ταινία ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, ἀπεκαλύφθησαν δὲ ἐρείπια οἰκιῶν συνεχῆ εἰς βάθος 0.50-1.30 μ. Ἀβαθέστερον εὐρέθησαν τὰ ἐρείπια τοῦ νοτίου μέρους, ἐπειδὴ ἐκεῖ ὁ ἀγρὸς εἶνε ἀνάντης, τὰ δὲ χώματα κατέρρευσαν πρὸς τὸ ταπεινότερον βόρειον μέρος. Ἐνεκα τῆς ἀπογυμνώσεως τοῦ νοτίου μέρους ἔπαθον ὑπὸ τῆς καλλιεργείας ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τὰ τε ἐρείπια καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς σκεύη. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸ βόρειον μέρος καὶ αὐτὰ τὰ ἐπιπόλαια χώματα ἀκόμη ἐνεῖχον θραύσματα ἀγγείων, ἅτινα ἔδει νὰ κείνται νοτιώτερον ἐντὸς τῶν οἰκιῶν βαθέως.

Ὅλοκλήρους οἰκίας δὲν εἶχεν ἀποκαλύψει ἀκόμη ἡ ἀνασκαφή, τῷ 1931, ἀλλ' ὅσα μόνον μέρη εὐρέθησαν ἐν τῇ σκαφεῖσι ταινία<sup>3</sup>.

Δημοσιεύω ἐνταῦθα τὸ νέον σχέδιον τῶν ἐρειπίων (*εἰκ. 7*). καὶ καθορίζω τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρεθέντα ἀντικείμενα κατὰ τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1931, 56 ἐξ. Περὶ τῶν νέων εὐρημάτων θὰ δημοσιεύσω τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Μπακαλάκη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1933, ἐπειδὴ εἰς αὐτὸν ὡς βοηθὸν μου ἀνέθηκα τὴν ἐποπτείαν τῆς σκαφῆς τοῦ θέρους τοῦ 1933, περιλαμβανομένης ἐν τῷ σχεδίῳ.

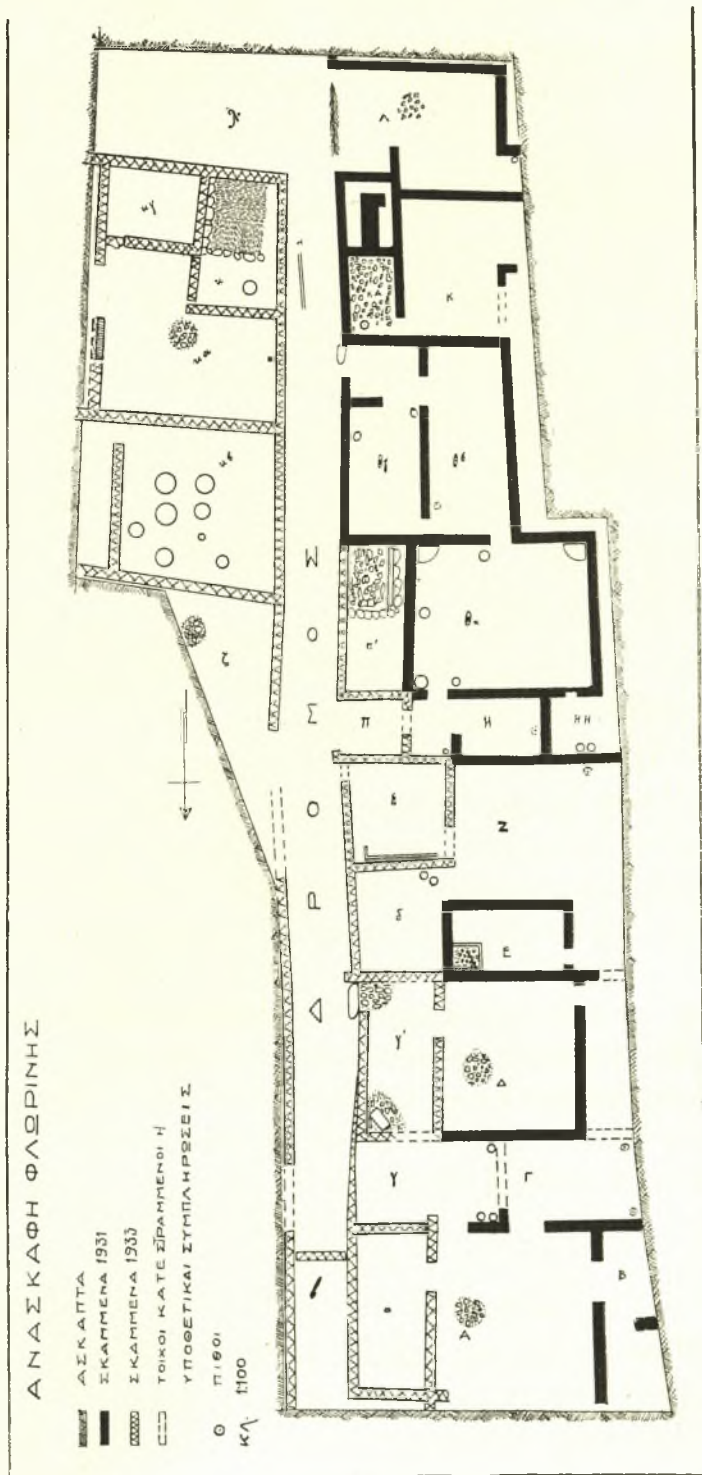
1 Περὶ τῶν γραπτῶν πρβλ. τὰ τοῦ Ἀλιάκμονος (Μπουμποῦστι νῦν Πλατανιά) Heurtley, ἐν Annual of the Brit. School, Athens 1926-7 σ. 165, Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 4, 1929, 61 καὶ Α Ε. 1927-8 σ. 215. Ὁ Βέκνιγνον (Β C H 1932 σ. 169) εὗρεν ἀνάλογα ἐν Κτωῦρι τῆς Θεσσαλίας εἰς στρώματα τελευταῖα μυκηναϊκὰ ἢ πρωτογεωμετρικὰ. Θὰ ἦσαν τὰ κατὰ παράδοσιν γεωμετρικὰ κοσμήματα, ἅτινα συναπεκόμισαν ἐκ τῶν βορείων τούτων χωρῶν τὰ Ἑλλ. φύλα, ὅτε κατέβησαν εἰς Ἑλλάδα. ὄρα Persson ἐν Bull. de la société royale des lettres de Lund 1924-5 fasc. 2, σελ. 93

καὶ πρβλ. Myres, Journ. of the Brit. Anthropol. Inst. 1933, 300 ἐξ. — Περὶ τῶν ἀπλῶν χειροποιήτων, ἅτινα ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς, ἀναφέρω τὴν ὑπόνοιαν τοῦ Μαρινάτου, μήπως ταῦτα κατασκευάζοντο κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ μάλιστα τῶν γυναικῶν ἐν τῷ οἴκῳ. Τὰ ὄστρακα ταῦτα ὄρα κατωτ. ἐν τοῖς ἀγγείοις μετὰ τὸν ἀριθ. 70.

2 Πρβλ. Πρακτ. τ. Ἀρχ. Ἐτ. 1932 σ. 55 ἐξ.

3 Ἡ ἀνασκαφὴ προήχθη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1933 δαπάνη τοῦ δήμου Φλωρίνης.

Ὁ χώρος Α, εἶνε αὐτὴ οἰκία, εἰς ἣν ἀνήκουσι τὰ δωμάτια Β, Β<sup>α</sup>, Γ προσετὰ ἐκ τῆς αὐτῆς Α. Ἐν τῇ αὐτῇ τὸ βαθύτερον χῶμα πεπατημένον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μέλανα ἢ ἐρυθροπὰ χῶματα, τεμάχια πλίνθων, ἀνθρακες, ὄστρακα. Πρὸς ἀνατολ. ἀπόκροτον κεκαυμένον μέρος, ἐν μέρει ἐστρωμένον δι' ὄστράκων, εἶνε βεβαίως ἐστία πυρᾶς. Ἐπ' αὐτῆς τμήμα σιδηροῦ ὄβελου. Ἄλλος ὄβελος περαιτέρω ἀκέραιος μετὰ λαβῆς πεπλατυσμένης, αἰχμῆς δ' ἐλαφρῶς πλατείας, ἵσως ἵνα μὴ ἀποπίπτωσι τὰ κρέατα ἢ ἵνα μὴ ὁ ὄβελος ἐκφεύγῃ τοῦ κραυτοῦ κατὰ τὴν ὀπτησιν. Ἀνθρακῆς τινες εἶνε ἐκ ξύλων λεπτοκαρυᾶς, ἣτις φύεται καὶ νῦν πέριξ ἀγρία. Πολλὰ ἀγγεῖα κοινὰ ἢ μελαμβραφῆ (κυρίως κύλικες μετ' ἐντύπων ἀστεροειδῶν κοσμημάτων καὶ ἀνθεμίων ἐντὸς) ἢ ἐρυθρὰ στιλπνά τινα. Εὐρέθησαν προσέτι δύο αἰχμαὶ δοράτων σιδηραῖ, μία μάχαιρα, ἐν χαλκοῦν κοχλιάριον, χαλκοῦν ῥωμαϊκὸν πιθανῶς νόμισμα ἐντελῶς κατεστραμμένον, ἄκρα κέρατος ἐλάφου προιονισμένα καὶ τεμάχια πηλίνου προσώπου Σειληνοῦ (;). Τὰ ὑπὸ τὸ δάπεδον χῶματα δὲν ἠρεννήθησαν οὐδ' ἐσκάφη τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ ἰσοπέδου τούτου τῆς πόλεως πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς αὐτόθι πιθανῆς γραμμῆς τοῦ τείχους εἰς τὸ χεῖλος τοῦ λόφου περὶ τὰ 3 1/2 μ. βορείως τοῦ ἄκρου τῶν χώρων Α καὶ Β<sup>α</sup>.



Εἰκ. 7. Κάτοπις τῶν ἀνεοκαμμένων κτιομάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἡρακλείας παρὰ τὴν Φλώριναν.

Εἰς τὸν χώρον Α καὶ Β<sup>α</sup> εὐρέθησαν ὡσαύτως ὄστρακα μελαμβραφῆ, καὶ τινα μετ' ἐκτύπων πολεμιστῶν καὶ μέρη πηλίνου προσώπου (τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ Α);).



Εἰς τὸν χώρον Γ ἐπὶ τοῦ ἀνθρακούχου καὶ κεκαυμένου δαπέδου ὄστρακα κοινὰ καὶ μελαμβραφῆ ὡς ἐν τῷ Α. Φωλεὰ 55 ἀστραγάλων προβάτων ἢ αἰγῶν (τινὲς τετριμμένοι τὰς ἔξοχὰς πρὸς ἐπιπέδωσιν, ὡς γίνεται καὶ σήμερον ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν ἀστραγαλιζόντων παίδων), ἄλλοι τινὲς περαιτέρω σποράδην, τεμάχιον πίσης, χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου τοῦ 5<sup>ου</sup> (ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου εὑρεθὲν τοῦτο ἐν τοῖς χώμασι). Πέντε τεθραυσμένοι πίθοι παρὰ τοὺς τοίχους (τῶν 4 οἱ πυθμένες δὲν ἐθίχθησαν).

Εἰς τὸν χώρον Δ, ὅστις φαίνεται αὐτὴ ἄλλης οἰκίας συνεχομένης, εὑρηται ἄλλη ἐστία ἐστρωμένη δι' ὄστράκων καὶ κεράμων καὶ ἐσκληρυμμένη ὑπὸ τοῦ πυρός. Βορείως αὐτῆς δοκὸς ἀπνηθρακωμένη ἴσως ἐκ θύρας τινὸς ἀνοιγομένης πρὸς ἀνατολὰς (ὁ αὐτόθι τοῖχος δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀποκεκαλυμμένος κατὰ τὰ δύο πρόσωπα ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ ΠΑΕ). Πολλοὶ ἤλιοι εὑρέθησαν, ὧν ἄλλοι μὲν στρογγυλοκέφαλοι, ἄλλοι δ' ἀτεχνότεροι, ἔχοντες ἀντὶ κεφαλῆς τοιαύτης κεκαμμένον τὸ ἄνω ἄκρον πρὸς ἐν σημεῖον διὰ σφυρηλατήσεως. Ἐπειδὴ πανταχοῦ εὑρέθησαν ἤλιοι, θὰ ἠδύναντο νὰ διακριθῶσιν αἱ οἰκίαι καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ἤλων, οὐς προετίμων, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀνεμείχθησαν. Μόνον εἰς Η καὶ ΗΗ εἶνε ἠκριβωμένον, ὅτι οἱ ἤλιοι ἦσαν στρογγυλοκέφαλοι. Δύο λίθινα καλύμματα πίθων εὑρέθησαν ἄνευ πίθων. Προσέτι δὲ ὄστρακα σκύφων μετ' ἐκτύπων κοσμημάτων, μελαίνων κυλίκων ὡς ἐν Α, Β, τεμάχια πίσης, τεμάχια ὑαλίνων ἀγγείων ὀλίγα, ἀγνῦθες πρὸς τὸ Ε.

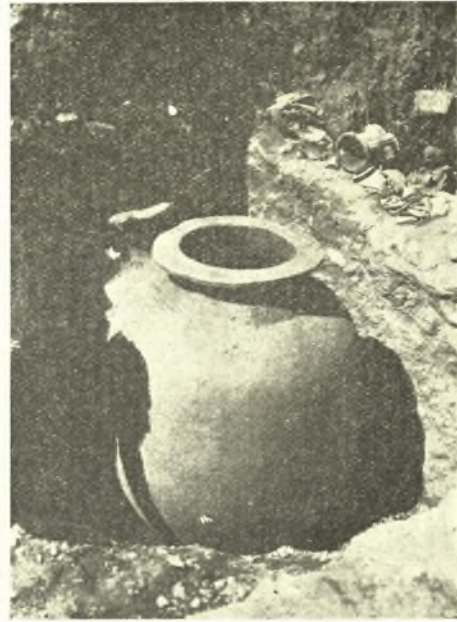
Εἰς τὸν χώρον Ε ἐν τῷ σχεδίῳ τῶν ΠΑΕ ὁ ἀπὸ νότου εἰσερχόμενος τοῖχος λείπει εἰς τὰ σχέδια τοῦ ἡμερολογίου μου καὶ ἐβεβαιώθη, ὅτι τὸ σχέδιον παρηρμήνευσε λίθους τινὰς ἀποτεθέντας αὐτόθι. Ἡ βορειανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου τούτου εἶνε ἐσχηματισμένη ὡς ἐστία διὰ τοιχαρίου καὶ ἀνυψώσεως τοῦ χώρου διὰ χειροπληθῶν λίθων. Ἐστίαν τοιαύτην ἐν τῇ γωνίᾳ δωματίου εὔρον καὶ παρὰ τὰς Ἀθήνας εἰς οἰκίαν τοῦ 5<sup>ου</sup> π. Χ. ἐν Παιανίᾳ (παρὰ τὸ Λιόπεσι). Καὶ εἰς τὸ Ε εὑρέθησαν ὀλίγα ὑάλινα ὄστρακα, ἀλλ' ἐλάχιστα πήλινα.

Κατὰ τὸν χώρον Ζ ἐπιπολαίως εὑρέθη μεταγενέστερον τοιχάριον ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων κατὰ πλάτος καὶ μῆκος. Ὡς ἄλογον καὶ ἄσχετον πρὸς τὰ βαθύτερον κείμενα ἐρείπια διελύθη. Παρὰ τὸν μεσότοιχον πρὸς τὸ Ε εὔρον ἱκανὰ ἀγγεῖα, ὧν μία λάγνος (πρβλ. Leroux, Lagynos N° 125). Προσέτι εὔρον ὄστρακα ὑάλινα ὀλίγα, στροῶμα παχὺ ἀχνῶδες οἰνοεὶ ἀλεύρου κεκαυμένου, ἓνα φασιόλον κεκαυμένον, χειροποίητον μικρὸν ἀγγεῖον πλήρες τέφρας τινός, ἤλους καὶ ἓνα πίθον.

Εἰς τὸν χώρον Η, ὅστις μετὰ τοῦ ΗΗ καὶ Θ<sup>α</sup> ἀποτελεῖ συγκρότημα ὡς μία οἰκία, εὑρέθησαν πολλὰ ὀστᾶ ζώων (προβάτων, χοίρων) ἐκ τροφῶν, δύο μαχαίρια, μία ἀξίνη ἀμφίστομος (ἐν στόμα πρὸς σκαφήν, ἐν πρὸς κοπήν), μία σιδηρᾶ βαλανοδόκη (τὸ εἰς τὴν παραστάδα τῆς θύρας μέρος τοῦ κλειθροῦ, εἰς ὃ εἰσέρχεται ὁ σύρτης, ὅταν ἡ θύρα εἶνε κλειστή), πολλοὶ ἤλιοι στρογγυλοκέφαλοι, μία κλείς, μία ξύστρα ζύμης, μέγα πλῆθος ὄστράκων ἀγγείων κοινῶν, σκύφων μετ' ἐκτύπων κοσμημάτων, ἑνὸς μετὰ πλειόνων εἰκόνων συνουσίας (ἀριθ. 63) καὶ ὁ μικρὸς ἀρχαῖζων χαλκοῦς Ἑρμῆς τετραγώνου ἐργασίας.

Εἰς τὸν χώρον ΗΗ εὐρέθη ὀστεῖνον κόσμημα πλακῶδες διὰ ῥόμβων καὶ τριγώνων ἐσχηματισμένον (ἴσως ἐπικάλυμμα λαβῆς τινος), λαβὴ μαχαιρίου (ὄρα κατωτ. σιδηρᾶ ἀριθ. 9), μία κλείς. Δύο μεγάλοι πίθοι ἀκέραιοι ἦσαν κατορωρυγμένοι ἱκανῶς εἰς τὸ ἔδαφος. Τούτων ὁ εἰς ἐξήχθη καὶ μετεκομίσθη εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως (εἰκ. 8). Ἐντὸς δὲ τῶν χωμάτων, ἐν οἷς ἦτο κεχωσμένος, εὐρέθησαν δύο λίθινα ἐργαλεῖα νεολιθικά, τὸ μὲν πέλεκυς πρασινωπός, τὸ δὲ ὡς σφῦρα ἐπὶ θάτερα ὑπομέλανος λίθου.

Εἰς τὸν χώρον Θ<sup>α</sup>, ὅστις φαίνεται ὡς αὐλὴ τῆς οἰκίας, ὑπάρχει ἀνὰ εἰς μῦλος ἐστερεωμένος εἰς ὕψος ὁ μὲν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ὁ δὲ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν, εὐρέθησαν δὲ καὶ τῶν ἐλευθέρως χειροκινήτων ἐπιμυλίων μέρη. Ὁ μεσότοιχος πρὸς τὸ Θ<sup>β</sup> πεπτωκός. Οἱ παρὰ τὴν θύραν τοῦ Η πίθοι ἴσως ἐδέχοντο τὸ ὑέτιον ὕδωρ τῆς στέγης αὐτοῦ ὡς καὶ ὁ παρὰ τὴν θύραν τῆς αὐλῆς, πρὸς τὸ Θ<sup>β</sup>, τὸ ὕδωρ τοῦ αὐλείου προπύλου. Ἐνταῦθα εὐρέθη τῆς θύρας ἡ βαλανοδόκη. Ἐνδοτέρω δὲ πλαγγόνος μέσον σῶμα, τεμάχια μαρμαρίνης λεκανίδος εὐθρύπτου ὡς ἄλας, ἐπειδὴ τὸ ἐγχώριον μάρμαρον τοῦτο φθίρειται οὕτω (ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶδομεν θραύσματα εὐθρυπτα ὡσεὶ ἐκ συντριβέντος ἀγάλματος ἀυλακώδη, ἀλλὰ οὐδεὶς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἂν εἶνε αἱ αὐλακες χρόνιαι διαβρώσεις ἢ λαξεύσεις). Εὐρέθη ἐπίσης ἐνταῦθα ἀργυροῦν ἐνώτιον ἀποτελούμενον ἐκ φολίδος κεκοσμημένης ἐπὶ θάτερα συρματερῶς (filigran) διὰ κεραυνοῦ. Παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν σιδηροῦν κλαδευτήριον εἰς τρία τεμάχια.



Εἰκ. 8.

Ὁ ἕτερος πίθος τῶν ἐν τῷ δωματίῳ ΗΗ.

Εἰς τὸν χώρον Θ<sup>β</sup> εὐρέθησαν τεμάχια μυλοπετρῶν, δύο κοινὰ μετρίου μεγέθους ὕδρια δῖωτοι βεβλαμμένοι ὀλιγώτερον τοῦ συνήθους. Φαίνεται, ὅτι ἐδῶ ἦτο αὐλὴ καὶ δὲν κατέπεσον ἀποτόμως βάρη κατὰ τὴν πυρκαϊάν τῆς πόλεως. Ὁ σημειούμενος πίθος ἦτο διερρηγμένος καὶ ἐστερεωμένος μολύβδῳ, ὡς εἶνε γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ὥστε δὲν ἐχρησίμευε πρὸς φύλαξιν ὑγροῦ τινος.

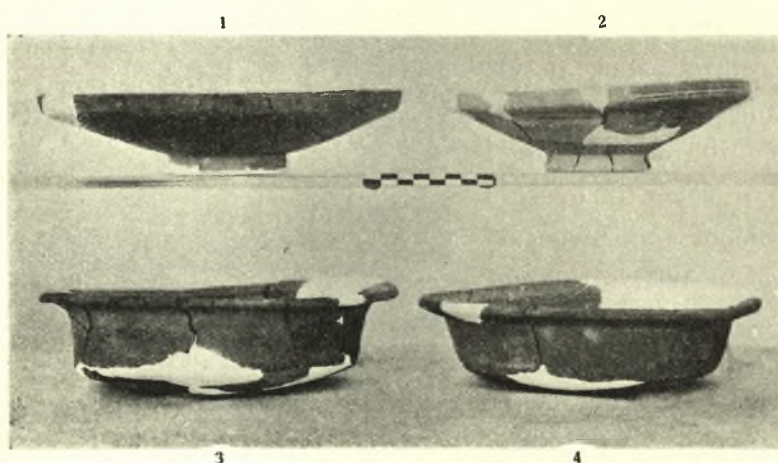
Εἰς τὸν χώρον Θ<sup>γ</sup> πολλὰ ἀγγεῖα κοινά, πολλαὶ ἀγνῦθες καὶ τεμάχια μυλοπετρῶν. Ὁ πρὸς ἀνατολὰς πίθος περιεῖχε κεκαυμένον σίτον μετὰ βρίζης (μέρος ἐκομίσθη εἰς Ἀθήνας, μέρος ἔμεινεν εἰς τὸ Γυμνάσιον Φλωρίνης).

Εἰς τὸν χώρον Ι εὐρέθη στόμιον πίθου φέρον τὴν σφραγίδα ΠΑΡΑΜΟΝΟΥ· τοῦτο τὸ ὄνομα ἦτο καὶ ἐν Μακεδονίᾳ εὔχρηστον (πρβλ. Παρμενίων Hoffmann Die Makedonen 194 Δήμισσα ΙΙΙ σ. 65, 78 κ. ἀ. Ἀθηνᾶ 1913, 477 1900 σ. 70 ἐξ. — περὶ «παραμονῆς» δούλων — J. H. St. 33, σ. 321. Ἀρχ. Δελτ. 1923, 226), χαλκῆ ἀρύταινα, σιδηρᾶ ξύστρα ζύμης, μακρὸν κοχλιάριον ὡς ἱατρικῆς χρήσεως καὶ πόρπη χαλκῆ.



Εἰς τὸν χώρον Κ πλὴν ἀγγείων εὐρέθησαν ἀμφιπέλεκκον σιδηροῦν, λόγχη καὶ ῥαβδῶδες τι χονδρὸν σιδηροῦν εἰς τεμάχια.

Εἰς τὸν χώρον Κ<sup>α</sup> ὑπάρχει ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀδρὸν διὰ ποταμίων χαλίκων ἐν κοινῷ πληῶ, εὐδιάλυτον, καὶ ἐν αὐτῷ κεχωσμένος πίθος. Πιστεύω, ὅτι ὁ χώρος οὗτος, προσιτὸς ἐκ τοῦ Κ διὰ θυρίδος, θὰ ἦτο ἐστεγασμένος. Ὅπισθεν τοῦ χώρου τούτου πρὸς νότον εἶνε ἴσου πλάτους συνέχεια διηρημένη διὰ τοιχαρίου γωνιώδους οὕτως, ὥστε, ἂν δὲν ἦτο ἀπόπατος, μόνον ὡς βᾶσις κλίμακος καμπτομένης ἐρμηνεύεται, νομίζω. Ἄν ἔχω δίκαιον, τότε τὸ οἰκίδιον τοῦτο εἶχεν ἄνω ὄροφον. Ἡ κλίμαξ θὰ ἦτο πλάτους ἀναλόγου πρὸς τὸ μεταξὺ Κ καὶ Κ<sup>α</sup> θύρωμα. Ὁ βίος λοιπὸν ἦτο πενιχρός, τὰ σκευὴ μικρά, τὰ ἀνοίγματα τῆς συγκοινωνίας ἀνάλογα. Ὀλίγα ὄστρακα εἰς τὰ ἀβαθῆ χώματα.



Εἰκ. 9. Ἀγγεῖα ἐξ Ἡρακλείας (Φλωρίνης) τῆς Λυγκηστικῆς.

Εἰς τὸν χώρον Α, ἐπίσης ἀβαθῆ καὶ τεταραγμένον, εὐρέθη πυρὰ, οἷα εἰς τὸ Α καὶ Δ. Τὰ ὄστρακα πίθων καὶ ἀγγείων κεκινημένα καὶ ἔλλιπῆ.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐξετάσεως δύνανται μὲν νὰ διακριθῶσιν μετὰ πιθανότητός τινος οἰκίαι τινὲς ὡς 1) ἢ Α, Β, Β<sup>α</sup>, Γ 2) ἢ Η, ΗΗ, Θ<sup>α</sup>, ἀλλὰ ὁδὸς

οὐδεμία, ἐκτὸς ἂν εἶναι διάβασίς τις τὸ ἀνοίγμα μεταξὺ Θ<sup>α</sup> καὶ Θβ Θγ, ἀδοκίμως, εἰς ἐμὲ τουλάχιστον, στενή, ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο διδακτικὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ διηυκρίνησε τὰ πράγματα, ὡς δεικνύει νῦν τὸ σχέδιον καὶ ὡς θὰ ἴδῃ τις εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1933.

Ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ὄστράκων ἐκομίσθησαν τὰ πλεῖστα εἰς Ἀθήνας, κιβώτια δέ τινα πλήρη ὄστράκων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων παρέμειναν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Φλωρίνης. Ἐκ τῶν εἰς Ἀθήνας κομισθέντων συνεκολλήθησαν ὀλίγα σχετικῶς ἀγγεῖα, ἅτινα περιγράψω κατωτέρω.

**Ἀγγεῖα πήλινα.** 1. (εἰκ. 9, 1). Κύλιξ ἀπλὰς πηλοῦ ὠχρεοῦρου, βαφῆς ὕδαρου, ἐνιαχοῦ μελανθείσης ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς κατὰ θραύσματα. Διαμ. χειλέων 0.228. Ὑψ. ποδὸς περ. 0.001, διάμ. 0.08. Ἐντὸς περὶ τὸ κέντρον τρεῖς συγκεντρικοὶ κύκλοι αὐλακώδεις. Ἐντὸς τῶν δύο μειζόνων βραχεῖαι γραμμαὶ ἔντυποι ὁμόροποι κατὰ συστήματα περιφερικὰ διαμέτρου ἀεὶ μείζονος. Πρβλ. κατωτέρω εὐρήματα Ἐρατύρας ἀριθ. 1-3.

2. (εἰκ. 9, 2). Ὅμοια τὸν πηλὸν καὶ τὴν βαφήν. Διάμ. χειλέων 0.027, ποδὸς 0.07. Ἐντὸς περὶ τὸ κέντρον δύο συγκεντρικοὶ κύκλοι. Ἐν τῷ ἔσω τέσσαρα ἔντυπα φύλλα πτέριδος ἀκτι-

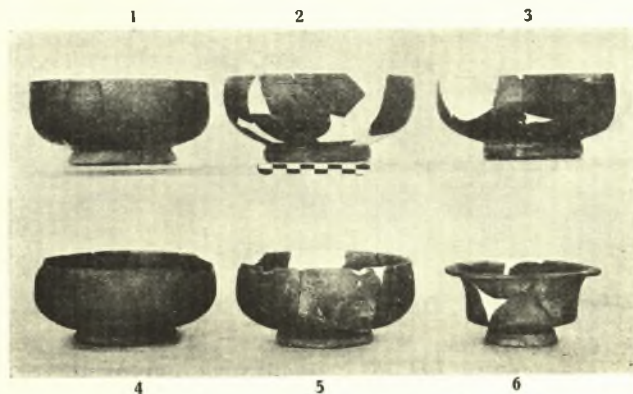
νοειδῶς διατεταγμένα περὶ τὸ κέντρον. Μεταξὺ τῶν δύο κύκλων 4 ἢ 5 συνεχῆ συστήματα ὁμορρόπων μικρῶν γραμμῶν. Πρβλ. Ἐρατύρας 1-3.

3. Ὅμοια πηλοῦ σκοτεινόχρου· ἡ βαφή καλύπτει τὸ ἐντὸς καὶ ἔξω περὶ τὸ χεῖλος καὶ μικρὸν κατωτέρω, χυνομένη ἐνιαχοῦ ἀμόρφως. Ἐντὸς τρεῖς αὐλακες κυκλικοὶ συγκεντρικοί· μεταξὺ τῶν δύο ἐσωτέρων ἔξ ἀνθέμια ἔντυπα. Διάμ. χειλῶν 0.022, ποδὸς 0.072.

4. Ὅμοια. Βαφή μέλαινα καλή. Ἐντὸς τρεῖς κυκλικοὶ αὐλακες συγκεντρικοί. Περὶ τὸν ἐσώτατον πέντε ἔντυπα ἀνθέμια, μεταξὺ τῶν ἑξωτέρων ἔντεχνοι ὁμόρροποι πυκναὶ γραμμαὶ ἀκτινοειδῶς, τὸ χρῶμα τῆς ἀλοιφῆς ὑπωχρον. Διάμ. χειλῶν (κατακορύφως ἀναστρεφομένων) 0.277, τοῦ ποδὸς 0.075.

5. Ὅμοια. Ἡ βαφή ὡς εἰς τὴν προηγουμένην. Ἐντὸς ὁμοία διακόσμησις, ἀλλ' ὄχι τόσον ἔντεχνος καὶ λεπτή, οὔτε ὑπωχρος ὁ κεντρικὸς χῶρος. Διάμ. χειλῶν 0.22 τοῦ ποδὸς 0.067.

6. Ὅμοια. Ἡ ἀλοιφή ἐπίσης ὁμοία, ἀλλὰ καλύπτει καὶ πᾶσαν τὴν ἔξω ἐπιφάνειαν. Ἐντὸς ὑπωχρος ἢ ὑπέρυθρος ὁ κεντρικὸς χῶρος, ἔνθα τέσσαρες συγκεντρικοί αὐλακες. Μεταξὺ τῶν ἐσωτάτων πέντε ἔντυπα ἀνθέμια, τὸ δὲ μέχρι τοῦ ἑξωτάτου κύκλου μέρος διὰ γραμμῶν λεπτῶν πυκνῶν πρὸς τὰ ἔξω παχυνομένων καὶ ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων. Διάμετρος χειλῶν 0.217, τοῦ ποδὸς 0.066.



Εἰκ. 10. Ἀγγεῖα ἐξ Ἡρακλείας (Φλωρίνης) τῆς Λυγκηστικῆς.

7. Ὅμοια ἀλλὰ μικροτέρα καὶ βαθύτερα. Μέλαινα πανταχοῦ βαφή. Ἐντὸς τρεῖς συγκεντρικοί αὐλακες. Μεταξὺ τῶν δύο ἐσωτάτων πέντε ἔντυπα ἀνθέμια, μεταξὺ τῶν ἑξωτάτων ὁμοίαι ἀκτῖνες. Διάμ. χειλῶν 0.133.

8. (εἰκ. 9, 3). Πινάκιον πηλοῦ ἐρυθροῦ ἀκαθάρτου· τὰ χεῖλη (πλ. 002) ἐπίπεδα, κλίνοντα πρὸς ἔσω καὶ ἔχοντα κατὰ τὴν ἔσω καὶ ἔξω διάμετρον των ἀνὰ μίαν αὐλακα. Διάμ. χειλῶν 0.235.

9. (εἰκ. 9, 4). Ὅμοιον ἄνευ αὐλάκων εἰς τὰ χεῖλη. Διάμ. 0.225.

10. Κύλιξ ἢ πινάκιον μελαμβαφὲς μετὰ βάσεως δακτυλιοειδοῦς. Ἐντὸς μεταξὺ δύο συγκεντρικῶν κύκλων προσφυόμενα εἰς τὸν ἔξω κύκλον τέσσαρα βάνουσα ἀνθέμια ἔντυπα. Διάμ. τῶν ἀναστρόφων πρὸς ἔξω χειλῶν 0.116, τῆς βάσεως 0.047.

11. (εἰκ. 29, 3). Ἡμίτομον παρομοίου μελαμβαφοῦς ἔχοντος ἔσω τὸν κεντρικὸν χῶρον ἐν βαθύτερον ἀναπλάστῳ κύκλῳ. Μεγ. διάστασις 0.185.

12. Ὅμοιον βαθύτερον μετ' ἀποπιπτούσης ἀλοιφῆς. Διάμ. χειλ. 0.177, τῆς βάσεως 0.062.

13-18. (εἰκ. 10, 1-5=13-17). Ἐξ σκύφοι ἄωτοι μελαμβαφεῖς διὰ κακῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἀλοιφῆς, μετὰ δακτυλιοειδοῦς βάσεως. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἴσως ἐκ τῆς αὐτῆς χειρός. Περὶ τὸ χεῖλος ἔξω μία ἢ δύο αὐλακες, ἐντὸς δὲ τρεῖς συγκεντρικοί αὐλακώδεις κύκλοι. Διάμ. 0.133-0.145. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 18 (εἰκ. 29, 1), ἔχει περὶ τὸ κέντρον ἔντυπα ἀνθέμια, ὧν δύο σφύζονται, μεταξὺ δὲ τῶν ἑξω κύκλων τὸ ἀκτινοειδὲς γραμμικὸν κόσμημα,



ὃ εἶδομεν ἐν ἀριθ. 1, 2. Τὸ ἀπλοῦν, ἀγγεῖον τοῦτο, ὅμοιον κατὰ τὰ ἄλλα πρὸς τὰ ὁμοταγῆ ὄν, δεικνύει, ὅτι καὶ αἱ κύλικες μετ' ἐντύπων κοσμημάτων εἶνε ἐγγώρια προϊόντα τέχνης.

19. Σκύφος μελαμβαφῆς μετὰ βάσεως δακτυλιοειδοῦς καὶ χειλέων διακριτῶν κατα-



Εἰκ. 11. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγμησιακῆς Ἡρακλείας.

κορύφων μετὰ τριῶν αὐλάκων πέραξ ἔξω. Εἶχε δύο λαβὰς ὡς «ὄτα» προσκεκολλημένα ὀριζοντίως μὲ τὰ πτερύγια πρὸς τὰ ἄνω ἀψιδωτῶς (οἶονεὶ ξ πρηνές). Ἀσυμπλήρωτον ἑλλίπες.

20. (εἰκ. 10, 6). Σκύφος ἄωτος μελαμβαφῆς μετὰ βάσεως διακριτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου διὰ βαθείας συστολῆς τῆς διαμέτρου. Ἐντὸς εἰς αὐλακώδης κύκλος. Διάμετρος χειλέων 0.117, τῆς βάσεως 0.055. Πρβλ. Ἐρατύρας ἀριθ. 8.

21. (εἰκ. 19, 1). Σκυφίδιον χονδρὸν βάνησον ἄωτον, ἀκόσμητον ὄλως, ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου, μετ' ἐπιπέδων χειλέων. Διάμ. χειλ. 0.104, τῆς βάσεως 0.045.

22-23. (εἰκ. 11, 4, 2). Δύο σκύφοι δίωτοι μετὰ βάσεως δακτυλιοειδοῦς καὶ χειλέων κατακορύφων, μετὰ βαφῆς ἀραιᾶς μελαίνης ἔξω περὶ τὸ χεῖλος, πανταχοῦ δ' ἀλλάχου ἐρυθρωπῆς. Τῆς αὐτῆς χειρὸς ἔργα. Δύο αὐλακες ἔξω περὶ τὸ χεῖλος. Διάμ. χειλέων 0.11-0.113 τῆς βάσεως 0.07.

24-25. (εἰκ. 11, 6=24 καὶ 29, 1). Δύο ἀρύταιναι μόνωτοι πηλοῦ ἀκαθάρτου ἀβαφοῦς μετὰ χειλέων διευρυνομένων καὶ πυθμένους σφαιρικοῦ (ὥστε ἀνηρτῶντο ἐκ τῆς λαβῆς). Διάμ. χειλέων 0.143-0.148. Τοιαῦτα καὶ ἐν Ἐρατύρα (ἀριθ. 14).



Εἰκ. 12. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγμησιακῆς Ἡρακλείας (Μακεδονίας).

26-33. (εἰκ. 12, 2-6=26-30 καὶ εἰκ. 13, 4-6=31-33). Ὀκτὼ χύτραι μόνωτοι ἀβαθεῖς μετὰ πυθμένους στρογγύλου (πλὴν τοῦ 28 ἐπιπέδου κάτω). Τὸ 30, 31 καὶ 33 ἔχουσιν αὐλακα ἐπὶ τοῦ χείλους. Ὑψ. 1) 0.092 μὲ διάμ. χειλέων 0.078. 2) 0.095 × 0.087. 3) 0.11 × 0.087. 4)

0.10 × 0.086. 5) 0.115 × 0.09. 6) 0.173 × 0.11. 7) 0.165 × 0.107 8) 0.18 × 0.126. Τοιαῦτα εὐρέθησαν καὶ ἐν Ἐρατύρᾳ (ἀριθ. 13).

34. (εἰκ. 13, 3). Παρόμοιον χονδρὸν μετὰ διακριτῆς ἐπιπέδου βάσεως. Ὑψ. 0.219. Διάμετρος πυθμ. 0.1.

35. (εἰκ. 13, 1). Ἄωτος «χύτρα» ἀβαφῆς χονδρῆ, φέρουσα χαρακτῆρ ἐφ' ὕγροισ γραμμῆν ζικ-ζάκ ἐπὶ τοῦ ὤμου. Ὑψ. 0.18. Διάμ. χειλέων 0.195, βάσεως 0.088.

36. (εἰκ. 15, 2). Δίωτος χονδρῆ χύτρα μετὰ πυθμένους στρογγύλου καὶ χειλέων προσφόρων νὰ δέχωνται κάλυμμα. Διάμ. χειλέων 0.26.

37. (εἰκ. 13, 2). Δίωτος χονδρῆ χύτρα μετ' ἐπιπέδου βάσεως, αὐλακώδους πέριξ χειλούς καὶ δύο ἐλαφρῶς ἀναπλάστων κύκλων κατὰ τὴν πρόσφυσιν τοῦ ὤμου μετὰ τῆς κοιλίας. Ὑψος 0.19. Διάμετρος χειλέων 0.133, βάσεως 0.095.

38-40. (εἰκ. 14, 4, 1=38, 39. (Εἰκ. 11, 5=40). Τρεῖς ἀμοφορίσκοι δίωτοι πηλοῦ ἀκαθάρου μετὰ βάσεως ταπεινῆς. Ὁ 38 ἔχει ἐπὶ τῶν χειλέων τὰ κοχλιοειδῆ προσφύματα τῶν λαβῶν κατὰ τοὺς χαλκοῦς λέβητας. Ὑψ. 0.095, 0.11, 0.11.

41. (εἰκ. 14, 5). Μόνωτον μελαμβαφῆς φέρον αὐλακα ἐπὶ τοῦ χειλούς καὶ περὶ τὸν ὤμον, μαστοειδῆ προχοϊκὴν ἀπόφυσιν κατὰ τὸν ὤμον (ἐν τῇ εἰκόνι δὲν φαίνεται) καὶ ἐντὸς τοῦ λαιμοῦ ἡθμοειδῆ διάφραγμα μετὰ 5 ὀπῶν. Ὑψ. 0.75.

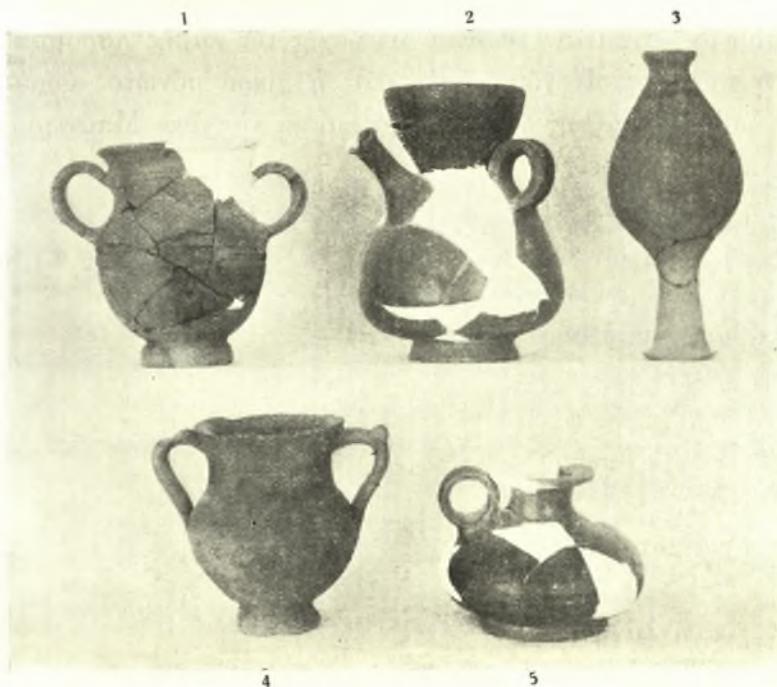
42. (εἰκ. 14, 2). Ὅμοιον, ἀλλ' ἢ προχοϊκὴ ἀπόφυσις εἶνε μακρὰ σωληνοειδῆς, τὰ χεῖλη μεγάλα διευρυνόμενα καὶ ὁ ἡθμὸς ἔχει ἕξ ὀπᾶς. 0.14.

43. (εἰκ. 14, 3). Ληκύθιον (lacrimaterium) τῶν συνήθων ὕψ. 0.155. Καὶ ἐν Ἐρατύρᾳ τοιαῦτα.

44. (εἰκ. 12, 1). Μόνωτον μετ' ἀλοιφῆς ὕδαρου. Τὸ συμπληρωθὲν στόμιον ἦτο πιθανῶς τρίλοβον, ὥστε τὸ ἀγγεῖον ἦτο ἴσως οἰνοχόη. Ὑψ. 0.123.



Εἰκ. 13. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας τῆς Μακεδονίας.



Εἰκ. 14. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.



45. (εἰκ. 29, 5). Πίθος μελαμβαφής μετὰ δύο ὀρθίων λαβῶν, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἀνὰ δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις. Πέριξ τῆς κοιλίας δύο αὐλακες. Ὑψ. κατὰ τὰς λαβὰς 0.145, κατὰ τὰ χεῖλη 0.13.



Εἰκ. 15. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας (Μακεδονίας).

46-47. (εἰκ. 11, 1 3). Δύο ἑλαφρά, λεπτά, ἄωτα, ἄχροα πιθοειδῆ μετὰ διακριτῶν χειλέων καὶ ἀβαθῶν αὐλάκων περὶ τὸν ὄμον. Ὑψ. 0.135, 0.125. Διάμετρος χειλέων 0.085, 0.08.

48. (εἰκ. 19, 3). Πυξίς μελαμβαφής, πηλοῦ καθαροῦ ἀποτριβομένου. Ὑψ. 0.045. Διάμετρος 0.09. Εὐρέθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (προβλ. ἄνω σελ. 55).

49-51. (εἰκ. 15, 1 καὶ εἰκ. 16). Τρεῖς ὕδρια ἢ λάγνηοι ἀβαφεῖς (προβλ. Ἐρατύρας ἀρ. 42). Ὑψ. 0.42, 0.35, 0.41.

52-53. (εἰκ. 17, 1 2). Στά-

μνοι ἀβαφεῖς (λέγονται ἐν Μακεδονίᾳ «στάμναι» αἱ ἄνευ ὑπεροχῆς τῆς λαβῆς παρόμοιαι νῦν μεγάλοι λάγνηοι, «λαένα» ἢ τρίλοβος οἰνοχόη, «λαένι» δὲ ἡ μικρὰ μόνωτος ὕδρια) μόνωτοι μετὰ προεξεχούσης, ἄνω λαβῆς. Τοιαύτην λαβὴν εὗρον καὶ εἰς τὴν ἄνω Μπάνισσαν (Ἄνω κόμην) μεταξὺ Κοζάνης καὶ Καισαρείας. Ἐπὶ τοῦ χεῖλους αὐλαξ. Ἡ ἑτέρα, ἡ μικροτέρα, ἔχει στρογγύλον πυθμένα καὶ ἴσως ἐχρησίμευε καὶ ὡς χύτρα. Ὑψ. 0.255 μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς λαβῆς, 0.45.

54. (εἰκ. 18, 1). Πιθάριον ἀβαφές μετὰ δύο ἰδιοσχῆμων ἀνοικτῶν λαβῶν. Ὑψ. 0.305.

55. (εἰκ. 18, 3). Ἀμφορεὺς ἐρυθροβαφῆς φέρον περὶ τὸν λαιμὸν καὶ τὸν ὄμον ζώνας διὰ λευκοῦ χρώματος. Ὑψ. 0.53. Διάμ. χειλέων 0.16.

56. (εἰκ. 18, 2). Ὑδρία τυπικοῦ σχήματος ἀβαφῆς. Ὑψ. 0.44.

57-58. (εἰκ. 19, 5, 4). Δύο οἰνοχόαι ἢ «λάγνηοι» μετὰ συμπεπιεσμένης κοιλίας καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ. Εἰς τὸ 57 (ὄλον ὕψος 0.175) ἡ λαβὴ ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ λαιμοῦ ὑπὸ τὸ χεῖλος καὶ καταλήγει ἐπὶ τῆς κοιλίας ἐν τῷ μέσῳ περιπίου. Ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ ἀπὸ ἀναπλάστου ζώνης, χωριζούσης αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ὄμου, ἐξαρτῶνται ἀνὰ ἓν διλήμνιον (φιόγγος) ἑκατέρωθεν τῆς λαβῆς καὶ ἐν ἓκ διαμέτρου ἀντιθέτως πρὸς αὐτήν,



Εἰκ. 16. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.



ἐσχηματισμένα χαρακτῶς καὶ ἐνούμενα πρὸς ἄλληλα διὰ δύο κλάδων ἐσχηματισμένων διὰ χαρακτῆς γραμμῆς καὶ φύλλων λευκοῦ χρώματος ὁμορρόπων μέχρι τοῦ μέσου ἐκάστου κλάδου, ἀντιρρόπων δὲ πρὸς ταῦτα κατὰ τὸ ἕτερον ἡμισυ. Εἰς τὸ 58 (ὄλον ὕψ. 0.107) ἡ λαβὴ ἐπὶ τῆς κοιλίας δακτυλιοειδῆς, ἐπὶ δὲ τῆς κοιλίας ὡσαύτως οἴναρίδες ἐλισσόμεναι ὀφιοειδῶς καὶ καταλήγουσαι ἐκάστη εἰς τρίλοβον φύλλον ἀμπέλου διὰ λευκοῦ χρώματος. Πρβλ. Πρακτ. τ. ἀρχ. Ἔτ. 1930, 76 καὶ ἄνω σ. 58.

59. Σκύφος «μεγαρικός», μελαμβαφῆς ὄλος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς. Ὑπὸ τὸν πυθμένα μικρὸς ἀνθινὸς ῥόδαξ ἐκτεινόμενος δι' ὄξυκορύφων φύλλων μέχρι κύκλου ἐκ «μαργαριτῶν», ὅστις εἶνε ἐντὸς ἐτέρου ὁμοίου, ἀφ' οὗ ἐκφύονται φύλλα μακρὰ καμπυλοκόρυφα καταλήγοντα εἰς ζώνην ἐξ ἀσαφῶν φύλλων ὑπὸ τὸν συστελλόμενον λαιμόν. Διάμ. 0.113. Ὑψ. 0.075.

60. (εἰκ. 20, 2). Ὅμοιος τὸ σχῆμα, μελαμβαφῆς, ἔχων ὑπὸ τὸν πυθμένα ῥόδακα διπλοῦν ἐξ ὄξυκορύφων φύλλων καταληγόντων εἰς κύκλον, ἀφ' οὗ ἐκφύονται ὄξυκόρυφα φύλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔλιξ ἀνθοφόρος μέχρι τριῶν ζωνῶν ἀναπλάστων ὑπὸ τὸν συστελλόμενον λαιμόν. Διάμ. 0.115, ὕψ. 0.09.



Εἰκ. 18. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.

λήγοντα ὑπὸ τὸν λαιμόν, ἔνθα ἔξ ἔγκοιλοι ζῶναι, ὧν δύο ἢ τρεῖς τέμνουσι τὰς κορυφὰς τῶν φύλλων. Διάμ. 0.172. Ὑψ. 0.105.

62. (εἰκ. 19, 2 καὶ εἰκ. 21). Ὅμοιος ἐρυθροβαφῆς, ὄχι λεπτῆς ἐργασίας. Ὑπὸ τὸν πυθμένα περὶ κύκλον 12 φύλλα βραχέα διαιρούμενα διὰ δύο δριζοντίων καὶ μιᾶς κατακο-



ρύφου γραμμῆς. Ἐξω αὐτῶν μακρὰ καμπυλοκόρυφα φύλλα μέχρι τῶν ἀναπλάστων δύο ζωνῶν ὑπὸ τὸν συστελλόμενον λαιμὸν καὶ μεταξὺ τῶν φύλλων ἰσομήκης κοκκιωτὴ γραμμὴ.



Εἰκ. 19. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυκησιακῆς Ἡρακλείας.

ὄρθιος ἀναίρων τὰ σκέλη αὐτῆς. Περαιτέρω δεξ. ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ τορευτοῦ σκίμποδος πρὸς ἀριστ. ἐφέλκεται τὴν γυμνὴν γυναῖκα εἰς τὴν ἀγκάλην του, ἐν ᾧ οἱ ὀπίσθιοι πόδες τοῦ σκίμποδος ἀνυψοῦνται ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Ἐπειτα εἶνε βεβλαμμένος ἀνὴρ ὄρθιος χειρονομῶν, ἐν ᾧ σπεύδει πρὸς ἀριστερά, πρὸς τὸ προηγούμενον ζεῦγος.

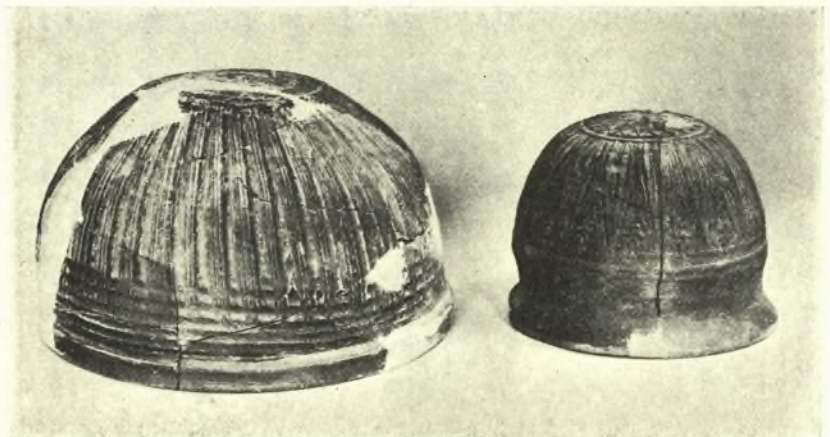
Ἐπειτα εἶνε ζεῦγος γυμνὸν ἐπὶ κλίνης (εἰκ. 23). Ἡ γυνὴ ἐξηπλωμένη, ὁ δ' ἀνὴρ (βεβλαμμένος) ἀναίρων τὸ ἀριστερὸν αὐτῆς σκέλος. Ἐπειτα ἀνὴρ ἐνδεδυμένος σπεύδων καὶ χειρονομῶν πρὸς δεξιὰ, πρὸς γυμνὸν ζεῦγος, (εἰκ. 24), οὗ ὁ ἀνὴρ ἐξηπλωμένος ἐπὶ κλίνης, ἡ δὲ γυμνὴ γυνὴ ἐπι-

καθημένη (ὁμοία ἢ γυνὴ αὕτη πρὸς τὴν τεμαχίου τινὸς τῆς Ἐρατύρας εἰκ. 38, 12). Ἐπειτα ἀνὴρ ἐνδεδυμένος σπεύδων μὲν πρὸς δεξ. ἀλλ' ἀναστρεφόμενος καὶ χειρονομῶν πρὸς ἀριστερά, καὶ περαιτέρω εἶνε ζεῦγος, οὗτινος ἢ γυμνὴ γυνὴ εἶνε <κύβδα πονευμένη> πρὸς δεξιὰ,

Διάμετρος 0.12. Ὑψ. 0.075.

63. (εἰκ. 22, 23, 24).

Ὅμοιος μελαμβαφῆς ἔχων ὑπὸ τὸν πυθμένα ῥόδακα διπλοῦν. Μεταξὺ τῶν ὀξειῶν κορυφῶν τῶν ἔξω φύλλων ἔλιξ καταλήγουσα εἰς κόκκον κάλυκος. Πέραν τρεῖς ἀνάπλαστοι κύκλοι, ἔξω δὲ τοῦ τελευταίου καὶ ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τῆς κοιλίας πέντε αἰσχροὶ ἔκτυποι εἰκόνες συνουσίας καὶ ἄλλαι μορφαί. Ἴδου διὰ βραχέων ἢ σειρᾶ. Γυνὴ ἐνδεδυμένη (εἰκ. 22 μέσον), πρὸς δεξ. ἐστραμμένη, παίζει πνευστὸν ὄργανον (αὐλόν;). Ἐπειτα δεξ. ζεῦγος γυμνόν ἢ γυνὴ καθήμενη ἐπὶ βωμοειδοῦς ἔδρας, ὁ δ' ἀνὴρ



Εἰκ. 20. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς λυκησιακῆς Ἡρακλείας.



ὁ δ' ἀνὴρ ἐξόπισθεν. Ὑπὲρ τὴν ζώνην ταύτην τῶν εἰκόνων κενὸς χῶρος μέχρι τοῦ ὑπὸ τὸν λαιμὸν πλοχμώδους κοσμήματος. Διάμ. 0.111. Ὑψ. 0.094.

64. (εἰκ. 25). Ἐρυθροβαφὲς τεμάχιον κοιλίας ἐκτύπου σκύφου. Κάτω σφύζεται μέρος τοῦ ῥοδακοφόρου κύκλου τοῦ πυθμένος, ἄνω μέρος ζώνης μαιάνδρου, μεταξὺ δὲ κύπτων γυμνὸς ἀνὴρ, πρὸς δεξιὰ, φορῶν ἀττικὸν κράνος, στρέφων δὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ὀπισθεν· ἢ ἀριστερὰ κρατεῖ τὴν ἀσπίδα, ἢ δὲ δεξιὰ, τείνεται πρὸς δεξιὰ, ἔνθα ἀσπιδοφόρος ἀνὴρ ἢ κένταυρος πεπτωκώς. Μεγ. διάστασις 0.086.

65. (εἰκ. 26, 2). Μέρος κοιλίας μελαμβροφοῦς σκύφου. Σφύζονται τὰ ἄκρα τῶν φύλλων τοῦ πυθμένος καὶ μεταξὺ αὐτῶν κοκκίδες, ὑπεράνω δὲ κακότεχνος ἵππος πρὸς ἀριστερά, ἀριστερώτερα ἀνὴρ ἔτοιμος νὰ ἀκοντίσῃ, ἀριστερώτερα ἕτερος ἀσπιδοφόρος καὶ ὡσεὶ τρέχων ἢ πίπτων, ἔτι δ' ἀριστερώτερα λείψανα ἑτέρου καὶ δόρου.

66. (εἰκ. 26, 1). Μέρος σκύφου ὁμοίου. Ἡ πυρκαϊὰ κατέλιπεν ἐλάχιστα λείψανα τῆς μελαίνης ἀλοιφῆς. Σφύζεται ὁ ὑπὸ τὸν λαιμὸν πλοχμὸς, μέρος τοῦ ῥόδακος τοῦ πυθμένος καὶ μεταξὺ ἐπὶ τῆς κοιλίας τέσσαρα πρὸς δεξιὰ



Εἰκ. 22. Ὅπισς σκύφου ἐκτύπου ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.

τρέχοντα ἑτερομειγῆ ζῶα (τὰ ἀκραῖα ὄχι δλόκληρα) ἔχοντα κεφαλὴν κερασφόρον τετράποδος, σῶμα λέοντος ἢ κυνός, ἀλλὰ καὶ περὰ. Μεγ. διάστασις 0.10.



Εἰκ. 21. Σκύφος ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.

67. Κρατὴρ μελαμβαφῆς φέρων ἐπὶ τῆς κοιλίας τετυπωμένας καμπυλοκορύφους ῥαβδώσεις φυλλομόρφους μεταξὺ ζεύγους ἐγκοίλων ζωνῶν. Ἐπὶ τῆς σφζομένης λαβῆς ἀπεκολλήθη πιθανῶς κοχλίας (πρβλ. σχῆμα ἀριθ. 68).

Ὑψ. 0.215. Διάμ. βάσεως 0.085.

68. (εἰκ. 27 καὶ 28). Ὅμοιον. Ἐπὶ τῶν λαβῶν κοχλίας, εἰς τὴν βάσιν αὐτῶν παγωνοφόροι κεφαλαὶ σιληνῶν· εἰς τὸ μέσον τοῦ λαιμοῦ δύο ἐγκοίλοι ζῶναι, ὁμοίως δὲ εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ. Ἡ κοιλία διαιρεῖται διὰ

τριῶν ζωνῶν κοίλων γραμμῶν εἰς δύο ζώνας πλατείας, ὧν ἡ κάτω καλύπτεται ὑπὸ ῥαβδώσεων καμπύλων φυλλομόρφων, ἢ δ' ἄνω φέρει τὴν ἐκτυπὸν εἰκόνα τῆς Ἰλίου πέρσεως. (Ὅρα Πρακτ. Ἄρχ. Ἐτ. 1930, 75 ἐξ. ἄνω σελ. 50). Ἀνθρώπιναι μορφαὶ σφύζονται ἐν λειψάνοις,



ὡς δηλοῖ προσέτι τὸ ὑπολειφθὲν μέρος τοῦ ὀνόματος τῆς *Κ/ασσάνδρα(ς)* κλ. Δεξιὰ αὐτοῦ εἶνε ὁ *ναός Ἀθηνᾶς* καὶ περαιτέρω τὸ *Ἴλιον*. Ὅπισθεν σφύζεται τὸ ὄνομα *Ἐκτωρ*, ὑπὸ δὲ τὴν ἐτέραν λαβὴν τὸ ὄνομα *Κάλχα[ς]*. Τῶν ἀντιστοιχῶν δύο μορφῶν ἐλάχιστα λείψανα ἄνω. Ὑψ. 0.24.



Εἰκ. 23. Ἄλλη ὄψεις τοῦ σκύφου εἰκ. 22.

καὶ τῆς βάσεως μελαμβαφοῦς ἀγγείου, οἶον τὸ 67. Ἐπὶ κορυφῆς ζώνη πολυλόβων φύλλων. Ὑπ' αὐτὴν ἐτέρα ἐκ μεγάλων ἀπλῶν φύλλων, ὧν μεταξὺ ἀνά τρεῖς κοκκίδες ἀντὶ ἄνθους, ὑπ' αὐτὴν ἐτέρα ἐκ φύλλων μεγάλων καὶ μικρῶν ἐναλλάξ καὶ ὑπ' αὐτὴν ἢ παρὰ τὴν βᾶσιν κατωτάτη ἐξ ἀκανθοειδῶν ἀνακαμπτομένων φύλλων.

71. (εἰκ. 31). Δύο μέρη ἐνὸς ἀγγείου μετ' ἀρίστων ἐκτύπων φύλλων ὀξυκορύφων, ὧν μεταξὺ ἀνά δύο ἑλικες ἐκατέρωθεν μακρομίσχου ῥοδακώδους ἄνθους. Τὸ τρίτον εἰκονιζόμενον τεμάχιον εἶνε ἐξ Ἐρατύρας πυθμὴν ἀγγείου δεικνύων προτομὴν ἀνδρός.

Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἄλλων πηλίνων, ἅτινα δὲν συνεκολλήθησαν, μέγας εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγνύθων ποικίλων σχημάτων (εἰκ. 32 καὶ 33, 5), ὧν τινες φέρουσι σφραγίδας ἀσαφεῖς, μίαν ἢ πλείονας.

Ἄξιοσημείωτοι εἶνε προσέτι τρεῖς ἐπιμήκεις πλίνθοι, ὧν μία ἀπηρτίσθη πλήρης (εἰκ. 33, 4) μήκ. 0.23, πλ. 0.075 καὶ πάχ. 0.065-0.075. Δὲν γνωρίζω τὴν χρησιμότητα αὐτῶν. Τὰ «προϊστορικά» (εἰκ. 34) εἶνε χειροποίητα καὶ γραπτὰ δι' οἰνόχρου βαφῆς. Τὸ πρῶτον εἶνε λαβή.



Εἰκ. 24. Ἄλλη ὄψεις τοῦ σκύφου εἰκ. 22, 23.



Τὰ ἐν τῇ (εἰκ. 33, 1-3 καὶ εἰκ. 35) ὁμως εἶνε μὲν ἐπίσης χειροποίητα ἀλλ' ἀβαφῆ. Φέρουσιν ὅτα ἀνάπλαστα ἀψιδοειδῆ. Ἄξιον ἰδίου λόγου εἶνε τὸ μέγιστον πάντων, ὅπερ εἶνε τὸ μέγιστον μέρος τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου, συγκολληθέντος ἐκ τριῶν θραυσμάτων καὶ συμπληρωθέντος κατ' εἰκασίαν (εἰκ. 35). Τούτων τὸ μέγιστον τὸ φέρον τὸ οὖς ἐβάφη ὑπὸ τοῦ καπνοῦ τῆς πυρκαϊᾶς μέλαν, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα εἶνε ἐρυθρωπά. Προφανῶς ἐκεῖνο ἔπεσεν, ἀποθραυσθὲν κατὰ τὴν πυρκαϊάν, μεταξὺ καιομένων ξύλων καὶ ἐκαπνίσθη οὕτω, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα δὲν ἔπαθον τοιοῦτόν τι. Ἀλλὰ διὰ νὰ πάθῃ τοιοῦτον πάθημα τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ἔπρεπε νὰ εἶνε ἐν χρῆσει κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πυρκαϊᾶς (48 π.Χ.!), τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ ἡ διάσωσης τοῦ μεγίστου μέρους τῆς κοιλίας. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως ἐκδοχῇ γεννᾶται τὸ ζήτημα, πῶς ἠδύνατο τοιοῦτον ἀγγεῖον νὰ σφύζεται ἐκ προϊστορικῶν νεολιθικῶν χρόνων μέχρι τοῦ α' αἰ. π. Χ. Θὰ ἠδύνατο τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὰ παθήματα τοῦ ἀγγείου προέρχονται ἐκ προϊστορικῆς τινος πυρκαϊᾶς ἀλλ' ἡ ἀνασκαφὴ μου ἔφθασε μέχρι τοῦ βράχου, μόνον ὅπου καὶ τὰ ἀγγεῖα τὰ ἀνή-



Εἰκ. 25. Τεμάχιον ἐρυθροῦ ἀγγείου μετ' ἐκτύπων παραστάσεων ἐξ Ἡρακλείας (Λύγκου).



Εἰκ. 26. Τεμάχια ἐκτύπων ἀγγείων ἐκ Λύγκου.

κοντα εἰς τὴν πυρποληθεῖσαν κατὰ τὸν α' αἰ. π. Χ. πόλιν κατήρχοντο μέχρι τοῦ βράχου (τοῦτο συνέβη εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τῆς πόλεως) πανταχοῦ δ' ἀλλαχοῦ ἐβεβαιοῦτο τὸ στερεὸν ἔδαφος τῶν διαπέδων εἰς τε τὰς αὐλὰς καὶ τὰ δωμάτια τῶν οἰκιῶν καὶ δὲν προουχώρησε βαθύτερον (πρβλ. καὶ τὰς εὐρεθείσας πυρὰς αὐτόθι εἰκ. 7. Πρακτ. Ἄρχ. Ἐτ. 1931, 56 ἐξ). Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὁ λόγος ἄγει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἀγγεῖον καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ ἕτερα τρία τεμάχια καὶ ἄλλα τρία διαφόρου σχήματος ἀλλὰ τῆς αὐτῆς κατηγορίας κατεσκευάζοντο ὑπὸ ἐγχωρίων συντηρητικῶν ἢ καθυστερημένων ἐργαστηρίων ἐν χρόνοις ὑστάτοις, κειμένοις ἐγγύτατα πρὸς τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως τῆς Φλωρίνης. Τοῦτο δηλοῖ καὶ ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ ἐνέχοντος ψήγματα μαρμαρυγίου (mica) εἰς τε τὰ χειροποίητα ταῦτα καὶ τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα τῆς κατεστραμμένης πόλεως. Τὸ πόρισμα εἶνε ἀδόκητον καίπερ λογικόν, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ σιωπηθῇ, ἵνα δώσῃ ἀφορμὴν πρὸς ἔλεγχον ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐγὼ

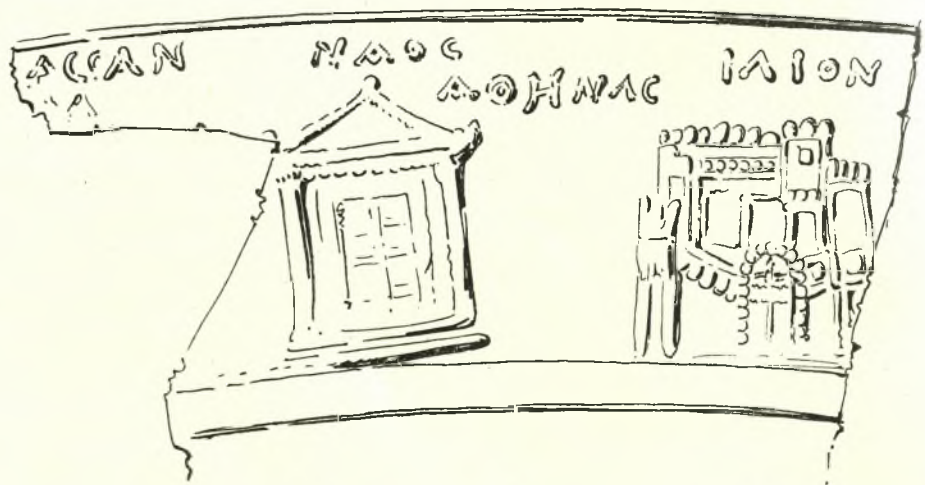




Εἰκ. 27. Κρατήρ εἰκονίζων ἔκτυπον «Ἰλίου πέριον» ἐκ Λύγκου.

χρὸν τὸν βίον τῶν κατὰ κόμας συναφισμένων ἀνθρώπων αὐτῆς. Αἱ σκέψεις αὗται πρέπει νὰ ἀπασχολήσωσι τοὺς αἰσθανομένους καθῆκον νὰ διαφωτίσωσιν ὄχι μόνον τὸν πολιτισμὸν τῶν παραλίων, ὅστις εἶνε ἐτερόφωτος κατὰ μέγα μέρος, ὑποκείμενος εἰς τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἐπίδρασιν διὰ θαλάσσης, ἀλλὰ καὶ τῶν μεσογείων, ὅστις ἦτο, φαίνεται, μᾶλλον ἀνεπηρέαστος, καθαρὸς μακεδονικὸς καὶ ἐπομένως γνησιώτερος μάρτυς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας. Ἄν δὲ τὰ «προϊστορικὰ» λεγόμενα ἀγγεῖα κατεσκευάζοντο καὶ ἐν ὑστάτοις χρόνοις, θὰ

ὁμολογῶ, ὅτι ἐπιχειρήσας ἐρεῦνας ἐν Μακεδονίᾳ, ὅτε ἐγνωρίζομεν μόνον τὰ προϊστορικὰ καὶ τὰ τῆς Τρεμπένιστας ἀγγεῖα ἐκ τῶν μεσογείων αὐτῆς, ἀπέβλεπον νὰ γεφυρώσω δι' ἄλλων εὐρημάτων τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μετὰ τοῦ 6<sup>ου</sup> αἰ. π. Χ. καὶ νὰ κατέλθω βαθμηδὸν εἰς νεωτέρους χρόνους, εἰς τὸν 5 καὶ τὸν 4 αἰ. Ἐκπλήττομαι δὲ εὐρίσκων μόνον προϊστορικὰ καὶ ἐλληνιστικὰ κυρίως. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐγείρει εὐθύς καὶ κατ' ἀρχὴν τὴν ὑπόνοιαν μήπως τὰ λεγόμενα προϊστορικὰ δὲν εἶνε μόνον τοιαῦτα, ἀλλ' ἔζησαν ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας, ἐπὶ χιλιετηρίδας καὶ εἶνε προωρισμένα νὰ χαρακτηρίσωσιν ὡς ἰσχυρῶς βραδείαν τὴν πρόοδον τῆς τέχνης ἐν Μακεδονίᾳ, μάλιστα διὰ τὰ καθημερινῆς χρήσεως οἰκιακὰ ἀγγεῖα (πρβλ. Θηβαϊκὰ μου Πίν. λ. «ἀγγεῖα»), καὶ ὡς σφόδρα ὀλιγαρχικὴ καὶ πενι-



Εἰκ. 28. Μῆρος τῆς Ἰλίου πέρισεως τοῦ ἀγγείου εἰκ. 27. Ἐκ Λύγκου.



χρειασθῆ πολλή ἐργασία, ἵνα σχηματισθῶσι κανόνες καὶ νόμοι καὶ διακριθῶσιν οὕτω τὰ παλαιότερα τῶν νεωτέρων. Ὅτι τὰ ὄντα τῶν ἀγγείων τούτων εἶνε προϊστορικὴ κληρονομία, ἀποδεικνύει ἡ εὕρεσις αὐτῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα, Προϊστορ. Ἀκροπόλεις



Εἰκ. 29. Παραλειφθεῖσα ἀνωτέρω. Τὸ 1=ἀριθ. 18. Τὸ 2=25. 3=11. Τὸ 4 εἶνε κλίξ τῶν ἀριθ. 3-7, τὸ 5=ἀριθ. 45.

σ. 262 ἔξ. Καὶ ὁ Κουρουνιώτης δὲ εἰς Ἑλληνιστικούς χρόνους ἀπέδωκε ζωόμορφα πρωτογόνως κατασκευάσματα τῆς Λυκοσοῦρας (Ἀρχ. Ἐφ. 1912, 154).

Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν σκέψεων τούτων δύνανται νὰ εἰσέλθωσι τεμάχιον ὀψιανοῦ καὶ τρία λίθινα ἐργαλεῖα (εἰκ. 36 καὶ 37, 1, 2, 4), ὧν τὸ 1 καὶ τὸ 2 μέλανα, τὸ δὲ 4 ἀνοικτὸν πράσινον. (Πρβλ. καὶ τὸ ἔξ Ἄνω Κώμης τοῦ Ἀλιάκμονος Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1932, 46). Τὸ 3 εἶνε ἀκόνη ἐκ μαλακοῦ λίθου κιτρινωποῦ. Ὑπάρχουσι καὶ σφαιρικοὶ τινες λίθοι χρησιμοποιούμενοι ποτε, νομίζω, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, ἵνα δηλ. στερεῶσι τὰς θύρας ἀνοικτὰς ἢ κλειστάς.

Εἰς τοὺς χρόνους τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως τῆς Φλωρίνης ἀνήκουσι καὶ θραύσματά τινα πλαγγόνων (εἰκ. 38), ὧν τρία (ἀριθ. 1, 5, 8) ἐκ κεφαλῆς γέροντος σιληνοῦ ἴσως (ἐσώθη τὸ οὖς, ὁ δεξιὸς ὀφθαλμὸς μετὰ τῆς ὀφρύος καὶ μέρος τῆς παρεϊᾶς καὶ τοῦ πώγωνος. τὸ 5 εἶνε κάτω χεῖλος καὶ πώγων). Ἡ γυναικεῖα πολοφόρος κεφαλὴ ἀριθ. 6 εἶνε κομψὴ κεκαμμένη πρὸς δεξιὰ καὶ καλύπτεται ὅλη ὑπὸ μέλανος βερνικίου.



Εἰκ. 30. Μέρος ἀγγείου ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.



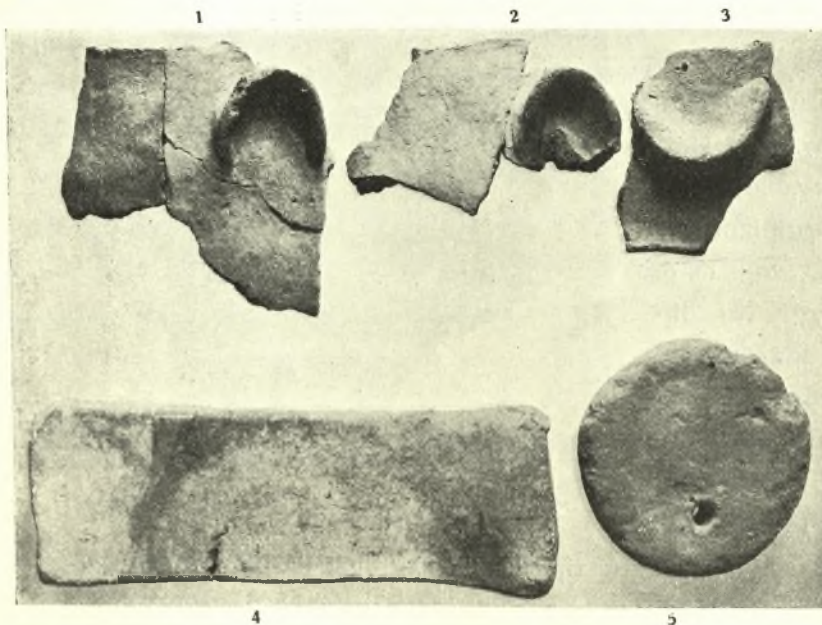


Εἰκ. 31. Δύο μέρη ἐνὸς ἀγγείου καὶ πυθμὴν ἑτέρου φέρων ἔκτυπον προτομήν.

Τὸ 12 προέρχεται ἐξ Ἐρατύρας δεικνύον ζώνην τρεχόντων ζώων καὶ γυναῖκα συνουσιαζομένην (πρβλ. εἰκ. 24 καὶ σ. 66).

**Χαλκᾶ.** Ἐκ χαλκῶν σκευῶν ἔχομεν λείψανά τινα νοητὰ καὶ πολλὰ θρύψαλα. Ἀπεικονίζω καὶ καταλέγω τὰ ἑξῆς.

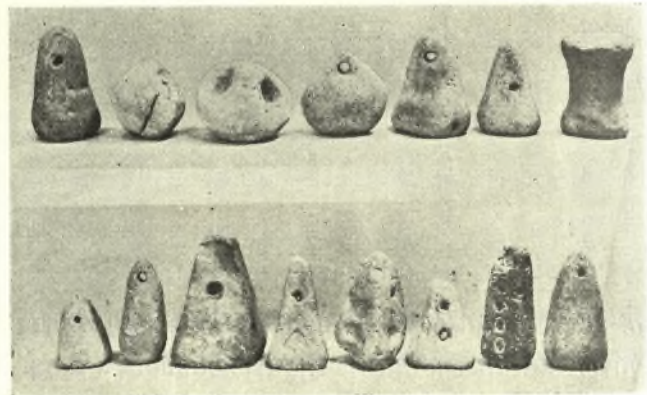
1) **Εἰκ. 39** ἀρ. 1-5. Λαβαὶ ἀρυταινῶν (μέγ. μῆκ. 0,077, 0,076, 0,12, 0,082, 0,115).



Εἰκ. 33. Θραύσματα χειροποίητων ἀγγείων (1-3), πλίνθος, ἀγῶς ἐξ Ἡρακλείας.

Ἐξ ἄλλης μείζονος γυναικείας πλαγγόνας ἀριθ. 11 τεφροῦ πηλοῦ σφάζεται μέρος τὸ κατὰ τὸ δεξιὸν γόνυ μετὰ τῶν πλουσιῶν πτυχῶν τῶν ἐσθῆτων.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 3, 4 δύο τεμάχια ἐρυθροῦ πηλοῦ ἀνήκουσιν ἴσως εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γυναικείαν πλαγγόνα εἰκονίζοντα τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ἑτέραν χεῖρα κρατοῦσαν πτυχὴν τινὰ τῆς ἐσθῆτος. Τὸ 2 εἶνε ἐξ ἄλλης πλαγγόνας. Τὸ 7 εἶνε ὀστεόμορφος πούς τριποδικοῦ ἀγγείου. Τὸ 9 καὶ 13 εἶνε τεμάχια ἀγγείου ἐρυθροῦ στιλπνοῦ χρώματος μετ' ἔκτυπων μικρῶν Ἐρώτων καὶ βωμῶν. Τὸ 10 φέρει γράμματα



Εἰκ. 32. Ἀγῶδες πήλινα ἐκ τῆς λυγκησιακῆς Ἡρακλείας. Ἄνω δεξιὰ τριπήρ.

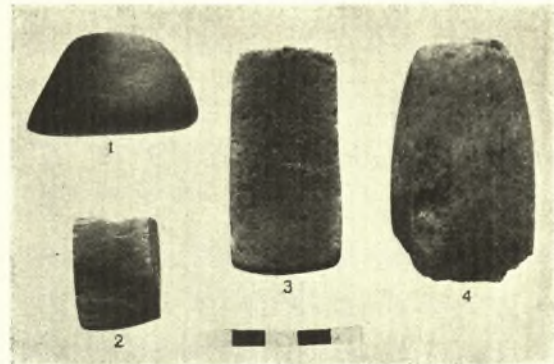
2) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 6. Λαβὴ καὶ μέρος τοῦ χείλους τηγανίου, μέγ. μῆκ. 0,285. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα μέρη τοῦ χείλους καὶ πιθανῶς τοῦ πυθμένου - δίσκου. Ἡ λαβὴ κεκαμμένη κατὰ τὸ λεπτότερον ἄκρον πρὸς ἀνάρτησιν.

3) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 7. Ἐξάρτημα τετρασμένον κάτω. Μέγ. μῆκ. 0,06. Ἄνω ὡς κέρατα δύο,

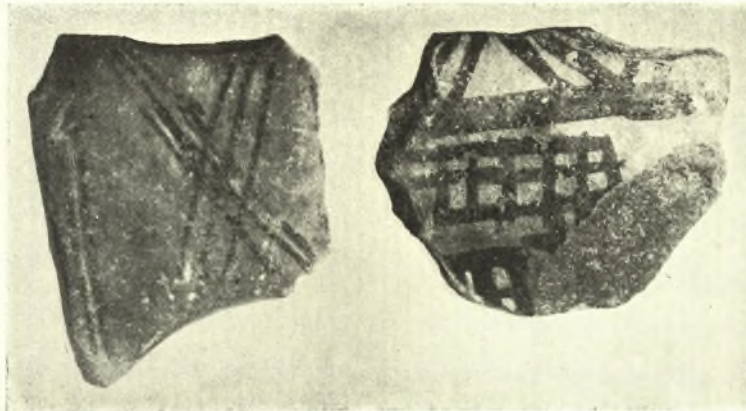




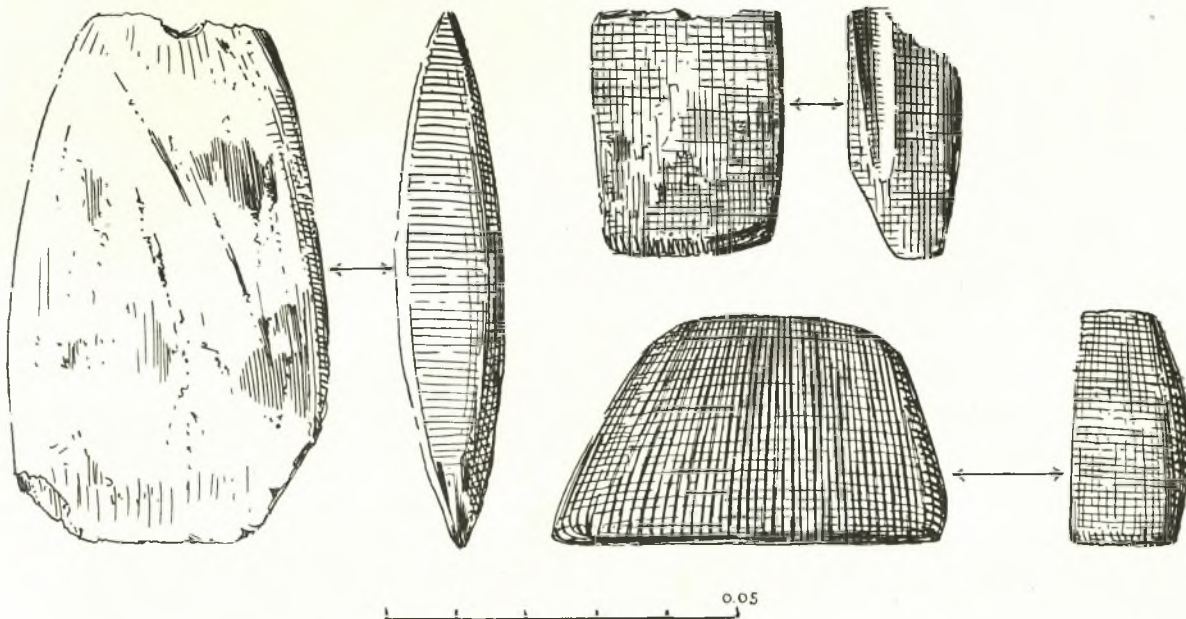
Εἰκ. 35. Χειροποίητον ἄβαφον ἀγγεῖον τοῦ 4<sup>ου</sup> αἰ. π.Χρ. ἐξ Ἡρακλείας τῆς Λύγκων.



Εἰκ. 37. Τὰ τρία λίθινα ἐργαλεῖα (1, 2, 4) τῆς εἰκ. 36 καὶ μίᾳ ἀκόνῃ (3) ἐξ Ἡρακλείας.



Εἰκ. 34. Προϊστορικὰ ὄστρακα ἐξ Ἡρακλείας.



Εἰκ. 36. Τρία λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.



κάτω πλάξ ἐπιμήκης φέρουσα ἐπὶ τῆς ὄψεως παρὰ τὰ χεῖλη ἑκατέρωθι ἀνὰ δύο ἀναγλύπτους γραμμάς.

4) *Εἰκ. 39* ἀριθ. 8. Διακοσμητικὴ κεφαλὴ ἡλου πιθανῶς (πρβλ. *Die Bronzen von Olympia* πίν. LXVII). Διάμ. 0.05. Ὑπόκοιλος φέρουσα πρόσθετον κατὰ τὰ χεῖλη δίσκον καθηλωμένον καὶ κλείοντα τὴν κοιλότητα. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ δίσκου διακρίνεται ἀποτεθραυσμένος ὁ σιδηροῦς ἦλος.



*Εἰκ. 38. Θραύσματα πλαγίων καὶ ἀγγείων ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείου.*

5) *Εἰκ. 39* ἀριθ. 9. Ἐπίκυρτον ἔλασμα στρογγύλον ἔχον ὀπὴν ἐν μέσῳ. Διάμ. μεγ. 0.13. Ἴσως ὀμφαλὸς ἀσπίδος.

6) *Εἰκ. 39* ἀριθ. 10, 11, 12. Πόρπαι. Τῆς 10 (δύο τεμάχια) λείπει ἡ βελόνη, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄκρου, εἰς ὃ ἦτο προσκεκολλημένη αὐτή, εἶνε χαρακτὸν ἀνθέμιον. Μεγ. διάστ. 0.035. Τῆς 11 λείπει καὶ ἡ βελόνη καὶ μέρος τοῦ ἐλασματώδους σώματος διακοσμήτου ἐπάνω χαρακτῶς καὶ διατροτήτως. Ἡ 12 ἀρτία καὶ λειτουργοῦσα. Μῆκ. 0.032.

7) *Εἰκ. 39* ἀριθ. 13, 15, 20. Λαβαὶ ἀγγείων. Ἡ 13 μῆκ. 0.08. Τὸ 20 ἐξ ὁμοίας λαβῆς (ἴσως τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου) τὸ κάτω μέρος. Τοῦ 15 μῆκ. 0.056.

8) *Εἰκ. 39* ἀριθ. 14. Ἐξάρτημα ἢ πρόσφυμα ἀγγείου πρβλ. *Bronz. v. Olympia* πίν. XXIII ἀριθ. 413-4. Μῆκ. 0.075.





Εἰκ. 39. Χαλκᾶ σκευὴ ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.

9) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 16. Ἀποτεθραυσμένον ἄνω (πλακῶδες) καὶ κάτω (λεπτοτέρα ἡλώδης προβολή), ἔνθα σχηματίζονται ὡς δύο ὄγκοι ἤτοι ἀκίδες βέλους. Ἐπὶ τοῦ πλατέος ἐπάνω καὶ κάτω ῥάχισ. Ἐπικαμπὲς ὀλίγον. Μῆκ. 0.046.

10) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 17. Ἐλασμα ἴσως ἐκ λαβῆς ἀγγείου.

11) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 18. Σύρμα εἰς σχῆμα κρικελίου. Τὸ ἕτερον ἄκρον ὡς κεφαλὴ ζώου.

12) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 19. Ἀλύσεως μέρος.

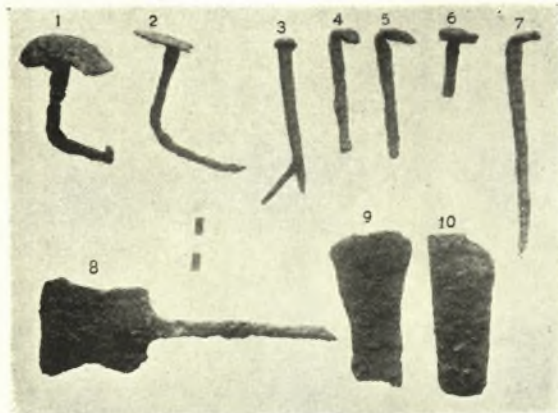
13) **Εἰκ. 39** ἀριθ. 21. Κεφαλὴ ἡλου ὑπόκοιλος σφύζουσα ὑποκάτω μέρος τοῦ ἡλου.

14) **Εἰκ. 40**. Ὁ Ἐρμῆς, περὶ οὗ ὄρα Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1931, 56 καὶ προβλ. τὸν ἐκ Περλεπέ



Εἰκ. 40. Χαλκοῦς Ἐρμῆς (ὑψ. 55 χιλσ.) ἐκ τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας.





Εἰκ. 41. Ἥλοι, ξύστρα καὶ ἄλλα σιδηρᾶ σκεύη  
ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.

γνωστος. Πολλὰ εἶνε ἔγκοιλα καὶ διατηροῦσι  
ξύλον διαπεποτισμένον ὑπὸ τῆς σκωρίας.  
Τούτων τινὰ εἶνε σαυρωτῆρες. Ἐκ τοῦ συνό-  
λου ἀπεικονίζω καὶ καταλέγω τὰ ἑξῆς:

1) **Εἰκ. 41** ἀριθ. 1-7. Ἥλοι ἔχοντες  
τὴν κεφαλὴν ἢ μεγάλην ὑπόκοilon (1) δια-  
κοσμητικὴν (σφύζονται παρόμοιοι καὶ νῦν εἰς  
παλαιὰς οἰκίας τῆς περιχώρου), ἢ ἐπίπεδον  
(ἀριθ. 2) ἢ ἀπλῶς στρογγύλην (3, 6) ἢ ἐσχη-  
ματισμένην ὑπὸ τοῦ σιδηρουργοῦ δι' ἐπι-  
κάμψεως ἐπὶ θάτερα τοῦ ἄνω ἄκρου (4, 5, 7).

2) **Εἰκ. 41** ἀριθ. 8. Ξύστρα τῆς ζύμης,  
οἷα καὶ ἐν Ἐρατύρᾳ. Μῆκ. 0.163.

3) **Εἰκ. 41** ἀριθ. 9, 10. Ἴσως ξύστραι ὡς ἡ προηγουμένη. Ἡ λεπίς ὁμοίως λεπτή.

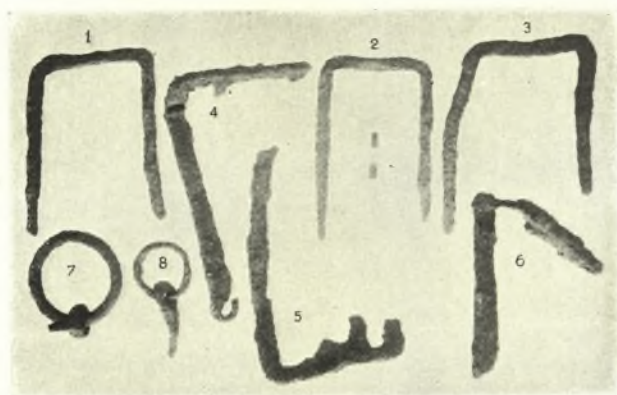


Εἰκ. 43. Μάχαιραι καὶ δρεπάνη ἐκ τῆς λυγκηστικῆς  
Ἡρακλείας.

(Ποιλάπου) ἐν *Sromenik* τῆς Σερβικῆς Ἀκα-  
δημίας LXXI 1931 σ. 174 ἀριθ. 458.

Ἔχει ὕψ. 0.055. Ἡ κόμη εἶνε μακρὰ καὶ  
ἐκτενισμένη, καταπίπτει μέχρι κάτω τοῦ αὐχέ-  
νος ὀπισθεν, διαδεῖται δὲ καὶ σχηματίζει περὶ  
τὴν κεφαλὴν ὄγκον περιφερῆ, ἔχουσα κατὰ μὲν  
τὸ κέντρον τοῦ μετώπου χωρίστραν, ὑπὲρ δὲ τὸν  
αὐχένα κόμβον. Περὶ τὸν φαλλὸν ταινία ἀνα-  
δεδεμένη εἰς διλήμιον ἢ λημνίσκον, ὑποκάτω  
δ' αὐτοῦ κηρύκειον φέρον ἐν μέσῳ πτέρυγας.

**Σιδηρᾶ.** Εἶνε πολλά, μάλιστα ἤλοι, ἀλλ'  
ἐβλάβησαν ὑπὸ τῆς σκωρίας καὶ ἐθραύσθησαν  
πολλαχῶς, ὥστε ἱκανῶν ἢ χρῆσις εἶνε ἀδιά-



Εἰκ. 42. Βαλανοδόκαι, κλειδὲς καὶ κρῖκοι θυρῶν  
ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας.

4) **Εἰκ. 42** ἀριθ. 1, 2, 3. Ἐκ κλειθρῶν  
θυρῶν βαλανοδόκη («θηλειὰ» ἢ «σπίτι»),  
ἔνθα εἰσέρχεται ὁ σύρτης, ὅταν κλειδώνεται  
ἡ θύρα. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἐσω-  
τερικὸν μῆκος τοῦ μέσου σκέλους 0.067,  
0.055, 0.06.

5) **Εἰκ. 42** ἀριθ. 4, 5, 6. Κλειδὲς, ὧν ἡ  
4 εἶχε δύο ὀδόντιας, ἡ 5 τρεῖς καὶ ἡ 6 δύο. Ἡ  
λαβὴ ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ ὀδοντοφόρου σκέλους  
παράλληλος πρὸς τοὺς ὀδόντιας, ἀλλ' ἔπειτα  
κάμπτεται καθέτως σχεδὸν πρὸς τὸ ἀρχικὸν  
μέρος αὐτῆς τὸ παρὰ τὸ ὀδοντωτὸν σκέλος.  
Μῆκ. τοῦ ὀδοντ. σκέλους 0.095, 0.095, 0.078.

6) *Εἰκ. 42* ἀριθ. 7, 8. Κρικέλλια, λαβαὶ θυρῶν, κινητὰ ἐν διατροτῷ ἤλω. Ἐξωτερικὴ διάμ. 0.065, 0.045.

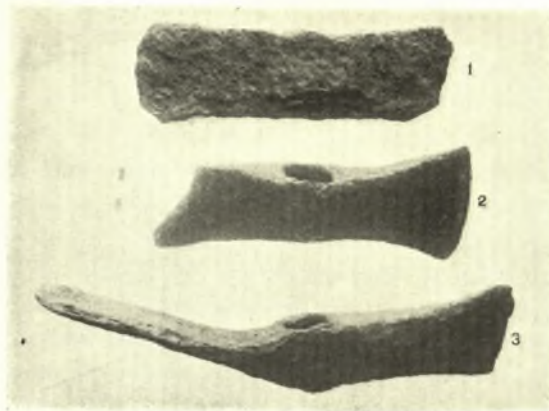
7) *Εἰκ. 43* ἀριθ. 1 - 4. Μάχαιραι μῆκ. 0.17, 0.21, 0.225, 0.222. Ἡ ράχης παχυτέρα.

8) *Εἰκ. 43* ἀριθ. 5-7. Δρέπανα. Τοῦ 6 μέγιστον πλ. 0.06. Μεγ. διάστασις 0.212.

9) *Εἰκ. 43* ἀρ. 8. Ἐνόμισα, ὅτι εἶνε «κλειδομάχαιρον», ὡς λέγεται ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ὁ «σουγιᾶς» ἦτοι, τὸ κλειόμενον κονδυλομάχαιρον. Ἀλλὰ μοὶ φαίνεται τώρα, ὅτι εἶνε μᾶλλον λαβὴ μαχαιρίου ἔχουσα τὴν λεπίδα κεκαλυμμένην ἑκατέρωθεν διὰ πλακιδίων καθηλωμένων.

10) *Εἰκ. 44* ἀριθ. 1-3 ἀξίνοι, ὧν αἱ δύο πρῶται μόνον πρὸς κόψιν ἢ δὲ 3 καὶ πρὸς σκαφήν ἐπιτηδεῖα. Μῆκ. 0.21, 0.21, 0.30.

11) *Εἰκ. 45* ἀριθ. 1-5. Λόγχαι ἦτοι αἰχμαὶ δοράτων ἀμφίστομοι ἔχουσαι στρογγύλον καὶ κοῖλον τὸ ὀπίσθιον (κάτω) ἄκρον (αὐλὸν) μετὰ λειψάνων ξύλου. Τὸ 6 αἰχμὴ ἑλλειπῆς τὸν



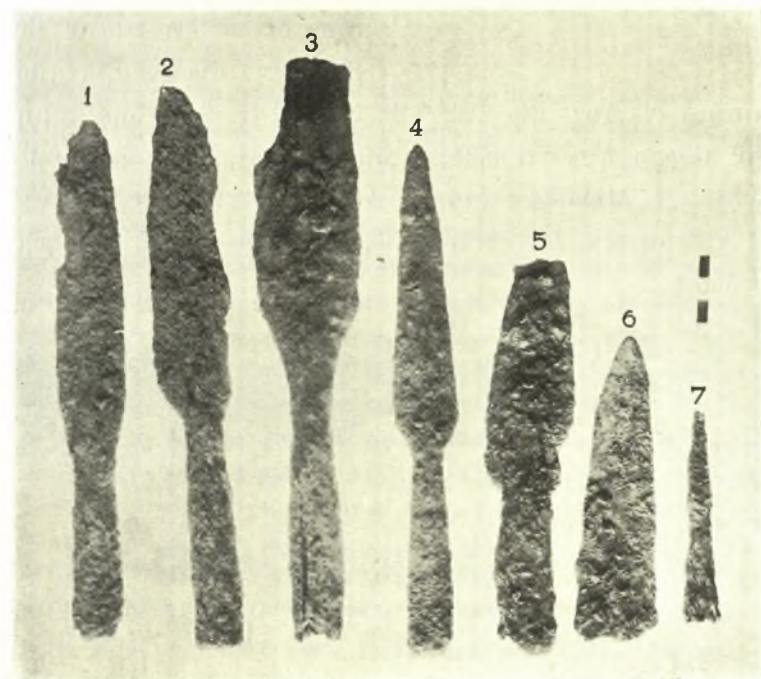
*Εἰκ. 44.* Ἀξίνοι ἐκ τῆς λυκαητικῆς Ἡρακλείας.

σωλήνα. Μῆκ. 0.24, 0.255, 0.27, 0.235, 0.185, 0.145.

12) *Εἰκ. 45* ἀριθ. 7. Σαυρωτὴρ κοῖλος κάτω μετὰ λειψάνων ξύλου. Τὸ ἄνω, ὃ ἦν τὸ ἔσχατον ἄκρον, τετράπλευρον. Μῆκ. 0.10. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι στρογγύλοι ἢ τετράπλευροι μετὰ λειψάνων ξύλου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν (*εἰκ. 46*) μνημονεύω λαβῆς τοξοειδοῦς ἐκ κακαβίου (ἀριθ. 1), ἀγγιστροτῆς βαλάνου θύρας (8) λαβῆς θύρας (3) καὶ ἄλλων τινῶν προσαμμάτων ἐκ συνηλώσεως θυρῶν πιθανῶς (4, 5-7).

**Ὀστεῖνα.** *Εἰκ. 47.* Πλακῶδες ἐπικόσμημα σκεύους τινὸς (μῆκ. 0.076) ἔχον ὀπὴν εἰς τὸ



*Εἰκ. 45.* Λόγχαι καὶ σαυρωτῆρ ἐκ τῆς λυκαητικῆς Ἡρακλείας.

ἔτερον ἄκρον πρὸς προσήλωσιν (τὸ ἕτερον εἶνε ἀποτεθραυσμένον), ἐπὶ δὲ τῆς ὄρατῆς ποτε ἐπιφανείας διακοσμητικὰς κοιλότητος. Τὸ κατὰ ῥόμβους καὶ ἄλλας ἐντομὰς περίγραμμα δεικνύει ἢ εἰκῶν. Εὔρηται καὶ ὀστεῖνον τρυπητήριον (σουβλί) πελεκητὸν μῆκ. 0.145 καὶ ἀπορισηθεῖσαι κορυφαὶ κέρατος ἐλάφου.

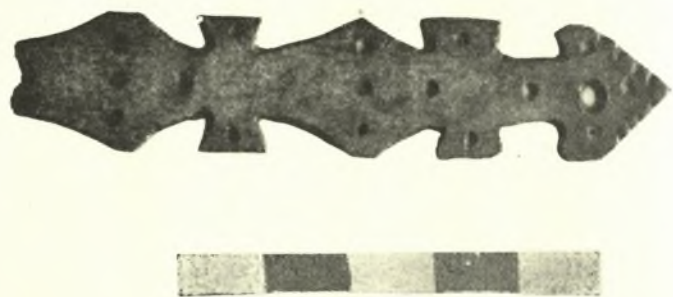


Ἐπιπέδων ἀγγείων εὐρέθησαν πολλά θραύσματα, τινὰ δὲ ἐτάκησαν ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς καὶ ἀπετέλεσαν ἀμόρφους ὄγκους, ὡς συμβαίνει εἰς τὸν μόλυβδον. Εὐρέθη δὲ καὶ μόλυβδος ἄλλος τε καὶ ἐξ ἐπισκευῆς τεθραυσμένων ἀγγείων καὶ τεμάχια πίσης (πρβλ. τὴν ἐκθεσιν ἐν Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1931).



Εἰκ. 46. Σιδηρὰ σκεύη ἐξ Ἡρακλείας.

τὸ σχῆμα αὐτοῦ, οἷον εἶχον εἰκάσει αὐτὸ ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1927-28 σελ. 49 ἐξ., ἔχον δηλ. τομὴν κατὰ πλάτος  $\sqsubset$ . Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλακῶν, ὡς παρετηρήθη καὶ ἐν τῷ τάφῳ «τοῦ Ἀγαμέμνονος» ἐν Μυκῆναις (πρβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1910, σ. 193 ἐξ.). Ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως ἦσαν τὰ κτερίσματα, ἐπὶ τούτων ξύλα (τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς) παθόντα φυσικὴν ὀργανικὴν ἀνθράκωσιν καὶ ἐπὶ τούτων λίθοι μετὰ χωμάτων (τοῦ τύμβου). Ἐκ τῶν ἀνεκδότων ἀγγείων ἀναφέρω ἀδεία τοῦ συναδέλφου ἐν ὁμοίον πρὸς τὸ ἀνωτέρω εἰκ. 35 εἰκονιζόμενον, ὥστε, τὰ ῥηθέντα περὶ αὐτοῦ ἀνωτέρω σελ. 69 ἐξ. ἀληθεύουσι. Διὰ τοῦ ἀγγείου δὲ τῆς Τρεμπένιστας γεφυροῦται τὸ διάστημα μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν χρόνων τοῦ Διμηνίου καὶ Σέσκλου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ α' π. Χ. αἰ. ἀφ' ἑτέρου, εἶνε δὲ βέβαιον, ὅτι κατὰ τοὺς μεταξὺ χρόνους ἀντιπροσωπεύεται ὁ τύπος οὗτος καὶ θὰ εὐρεθῆ. Ἐγὼ συνεπλήρωσα τὸ ἀγγεῖον τῆς Φλωρίνης ἐσφαλμένως μετὰ κυρτοῦ πυθμένου, ἐν ᾧ τῆς Τρεμπένιστας ἔχει ἐπίπεδον δισκοειδῆ πυθμένα.



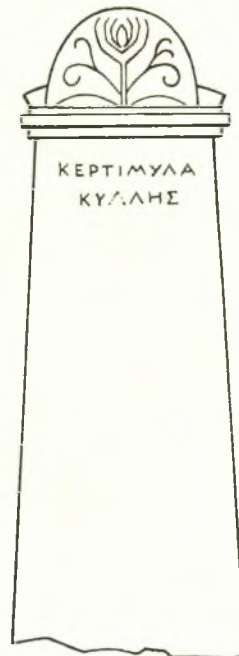
Εἰκ. 47. Ὄστεινον ἐπικάλυμμα σκεύους ἐξ Ἡρακλείας.

## 2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ ΕΝ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην, ἐταλαντεύθην, ἂν ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσω τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καστορίας, ἢ τὸ Ἀρμενοχώρι τῆς Χρούπιστας (Ὁρεστικὸν Ἄργος νῦν) ἢ τὴν θέσιν Τσάκωνη παρὰ τὴν Κορησσόν.

Ἐνταῦθα εὐρίσκονται νομίσματα ἄλλα τε καὶ Ἀθηναϊκὰ τῆς σειρᾶς τῶν ἀρχόντων (πρβλ. Dittenberger Sylloge<sup>3</sup> 729)-καὶ ἀλλαχοῦ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας συνήντησα τοιαῦτα νεόκοπα-καὶ κέραμοι καὶ λιθόστρωτα ἐδάφη καὶ λίθοι ἐρειπίων καὶ ἀγγεῖα μετὰ βερνικίου. Ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Κορησοῦ εἶδον:

1) Ἐν τῇ οἰκίᾳ Νικολάου Παπαδαμιανοῦ ὡς ἐπίστρωμα πεζουλίου ἐπιτάφιον στήλην ἐκ λίθου πωρώδους ἢ ὕδατογενοῦς, ὕψους 1,52 ἔχουσαν ἐπὶ κορυφῆς ἀνθῆμιον στρογγύλως περικεκομμένον καὶ ἐπιγραφὴν ἄνευ ἀκρεμόνων (*εἰκ. 48*). Ἴσως τοῦ γ' αἰ. π. Χ. Τὸ ὄνομα Κερτιμύλα εἶνε σύνθετον. Τὸ πρῶτον μέρος εἶνε ἑλληνικόν, τὸ δὲ δεύτερον ἑλληνικὸν καὶ μακεδονικόν (Hoffmann, Die Makedonen σ. 53. 198 ἔξ.). Τὸ ὄνομα Κύλλης ὡς ὀνομαστικὴ εἶνε ἀμφίβολον ἂν εἶνε κεχαραγμένον Κυ ἢ Κι· τὸ πρῶτον σκέλος τοῦ Υ εἶνε εὐθὺ κατακόρυφον, ἢ δὲ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ἔπειτα εἶνε ἐφθαρμένη καὶ ἀσαφὲς τὸ πρῶτον Λ. Κίλλης δ' ὄνομα εἶνε γνωστὸν ἐν Μακεδονίᾳ (Hoffmann ἔ.ἀ. 195. Pauly-Wissowa R. E. ἄρθρ. Makedonia σ. 685). Κύλλος (Ἀρχ. Ἐφ. 1925-6 παράρτημα σ. 207=Θεσ. ἐπιγραφαί, 409, 229, 27, 33). Κιλλεὺς «ἦρος» ἐν Ἐλιμίᾳ (Ἀθηνᾶ 1913, 449).



Εἰκ. 48. Ἐπιτάφιος στήλη ἐκ Κορησοῦ (Γκόρρεντσι) κειμένης ἀνατολικῶς τῆς λίμνης τῆς Καστορίας.

2) Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς Ἐκκλησίας Παναγίας ἔξω παρὰ τὴν ἀψίδα καὶ τὸ κωδωνοστάσιον ἐντετειχισμένον μάρμαρον δεικνύον τρεῖς μορφὰς (ἄνδρα, γυναῖκα, γυναῖκα) ὀρθίας ἀνωπιάς, ὑπὲρ αὐτὰς ταινίαν καὶ ἴσως καὶ ἀέτωμα, ὑποκάτω δ' ἐπιγραφὴν

ΑΛ . . ΑΝΔΡΟΣ Ἀλ[έ]ξανδρος  
ΧΑΙΡΙΝ χαίριν

3) Ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ σχολείου μέγαν πύθον ἀρτίως ἐξορυχθέντα ἐπὶ τόπου.

Ἐπεσκέφθην δὲ καὶ ἄλλα τινὰ σημεῖα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας.

Τῇ 17-7-33 ἀπεστάλη πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων Καστορίας Π. Τσαμίση ἀντίγραφον ἐπιγραφῆς ἐπιταφίου ἐκ τοῦ χωρίου Πενταβρύσου (πρῶην Ζελεγκόσδι) κειμένου δυτικῶς τοῦ Ὁρεστικοῦ Ἄργους καὶ τῆς λίμνης τῆς Καστορίας. Ἐχει πλ. 0.41, μῆκ. 0.43 καὶ πάχ. 0.24. Ἐκ τοῦ ἀντιγράφου παρέχω τὴν *εἰκ. 49*, καθ' ἣν ἀναγινώσκειται ἢ ἐπιγραφὴ Κ/ασσάνδρ[α] Ἄρραβαίου. Προετίμησα ὁμῶς τελευταῖον νὰ σκάψω ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἐρατύρας (Σελίτσης)<sup>1</sup> διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους.

<sup>1</sup> Τὸ ὄνομα Ἐράτυρα ἐδόθη ἐσχάτως εἰς τὴν Σέλιτσαν ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου. Παρὰ Στράβ. 326 τὸ ὄνομα φαίνεται δηλοῦν χώραν τῆς Μακεδονίας, παρὰ δὲ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. δηλοῖ πόλιν τῆς Ἠπείρου ἀγνωστον ἄλλοθεν (πρβλ. καὶ Δήμιτσαν. Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις κλ. σελ.

227). Ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ ἐν τῷ Γεωγραφικῷ Λεξικῷ τοῦ Βουτυρᾶ φανταστικοῦ ἄρθρου Σελάτεια δίδει εἰς τὴν Σέλιτσαν τὸ ὄνομα τοῦτο. ἄγνωστον ἐντελῶς ὑπὸ τῆς παραδόσεως.



Ἡ πρὸς νότον τῆς κωμοπόλεως ταύτης ἐκτεινομένη πεδιάς εἶνε μέρος τῆς ἐπαρχίας Βοῦτου (Ἀνασελίτσης) ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος. Εἶνε εὐφορος, ἀξιόλογος δ' εἶνε κυρίως ὁ παραγόμενος νῦν καπνός, ὅστις παρεμέρισέ πως τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν δημητριακῶν. Διαρρέει δὲ αὐτὴν παραπόταμος τοῦ Ἀλιάκμονος πηγάζων ἀπὸ



Εἰκ. 49. Ἐπιτάφιος στήλη ἐκ Πενταπόλεως τῆς Καστορίας.

τὴν ὄρεινὴν λεκάνην τῆς Βλάστης (Βλάτσι) ἐπὶ τοῦ Μορικίου ὄρους, παραφυάδος τοῦ Βαρνοῦντος καὶ διερχόμενος τὴν κλεισώρειαν Σισανίου - Πέλκας, ὅθεν καὶ λαμβάνει τὸ ὄνομά του<sup>1</sup>. Ὁ παραπόταμος οὗτος δέχεται καὶ τὰ ὕδατα τοῦ ὄρους Σ(ι)νιάτσ(ι)κο<sup>2</sup>, εἰς τὴν νοτιὰν κλιτὴν τοῦ ὁποίου εἶνε ἡ Σέλιτσα. Διὰ τῆς κλεισωρείας Πέλκας - Σισανίου καὶ διὰ τοῦ ὄροπέδιου τῆς Βλάστης ἄγει ἐκ τῆς Ἑλιμείας ὁδὸς ὄρεινὴ εἰς Ἑορδαίαν (ἦτοι τὴν πεδιάδα τῆς Πτολεμαΐδος, πρῶην Καϊλαριῶν). Πρὸς Ν τῆς Πέλκας εἶνε ὄγκος μεμονωμένος ἐπιμήκης φέρων τὸ ὄνομα Ῥιζὸ ἢ Βρατινιώτικο ἐκ τοῦ ὑποκειμένου χωρίου Βρατίνι, ἔνθα εὐρέθη ἡ ἀρχαία μαρμαρίνη κεφαλὴ (Ἡμερολ. τ. Μεγ. Ἑλλάδος 1922, 308, Ἀθηνᾶ 1913 σ. 448), ἣτις, θησαυρισθεῖσα ἐν τοῖς γραφείοις τῆς Χωροφυλακῆς Κοζάνης, φαίνεται ἐξαφανισθεῖσα

νῦν. Μεταξὺ τῆς ῥάχεως ταύτης καὶ τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πέλκας διὰ τοῦ ταπεινοῦ λαιμοῦ Σαΐττα, ἔνθα εὐρέθησαν παλαιοὶ πῖθοι, βραίνει παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος ὁδός, ἣτις εἶνε κατὰ παράδοσιν παλαιά. Δι' αὐτῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας συνεκοινώνει διὰ τῆς κλεισούρας τῆς Σιατίστης (Καραγιάννια) ἢ Θεσσαλονίκη μετὰ τῆς Καστορίας - Μπίγλιστας - Κοριτσᾶς, ὥστε μεταφερόμενοι εἰς παλαιούς χρόνους λέγομεν, ὅτι αὕτη εἶνε ὁδὸς ἐξ Ἰλλυρίας εἰς Ὀρεστίδα, Ἑλίμειαν, Πιερίαν, Ἡμαθίαν κλ. Ὡστε ἔχομεν ἐνταῦθα στενοπόρον συνάντησιν ὁδῶν μεταξὺ βορρᾶ καὶ νότου καὶ ἄλλων μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως.

#### ΦΡΟΥΡΙΑ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ ΠΡΟΣ Δ. ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ

(ἴδρα τὴν εἰκ. 50).

Τίνα σημασίαν εἶχε πάλαι ὁ συγκοινωνιακὸς οὗτος κόμβος δεικνύουσι τὰ τεῖχη, ἅτινα προστατεύουσιν αὐτόν.

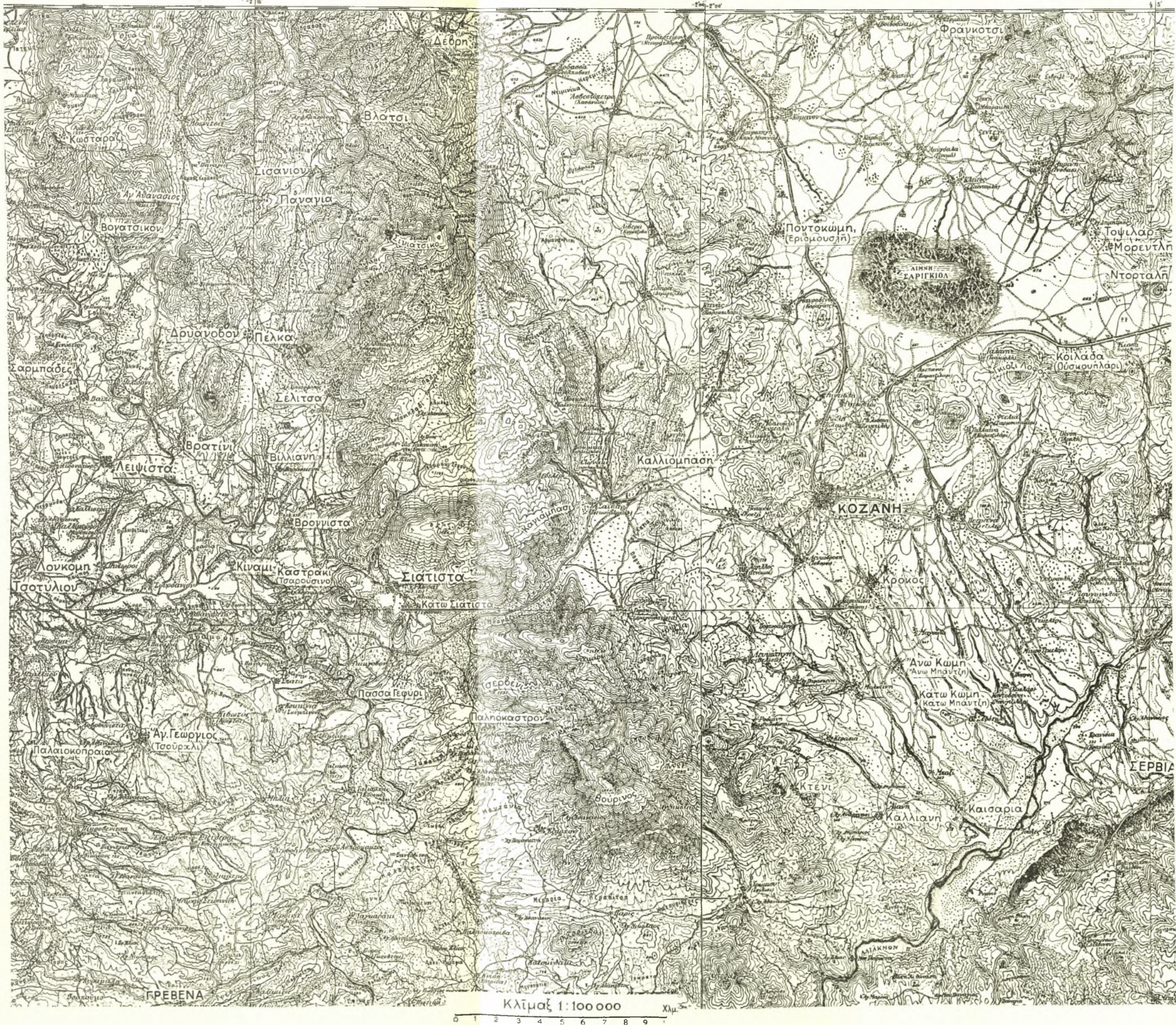
Τεῖχη τῶν χωρῶν τῆς Μακεδονίας εἶχον παρατηρηθῆ ἔλαχιστα, ὥστε καὶ ἐγὼ ἠπόρουν,

1 Οἱ ἐγχώριοι σοφοὶ ὀνομάζουσιν αὐτὸν Μόρικον ὡς ἐπίσης καὶ τὸ Μορίκι ὄρος - κατὰ τὸ ἄνω φανταστικὸν ἄρθρον Σελάττω ἐν τῷ Γεωγραφικῷ Λεξικῷ τοῦ Βουτυρᾶ. Τώρα καλεῖται κατὰ τοὺς τόπους Σιανιώτικο ἢ Πελεκιώτικο ποτάμι.

2 Ὁ Rouqueville Voyage de la Grèce III, 1826 σ. 77 καλεῖ αὐτὸ Σινιάζυγον, ἄγνωστον διατί. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ

ὀνόματος δεικνύει αὐτὸ πιθανῶς σλαβικόν: snek = γεμ. Schnee = χιόν. Ἀληθῶς ἐκ πάντων τῶν πέριξ ὀρέων μόνον τοῦτο κρατεῖ χιόνα καὶ ἐν θέρει. Ἄλλοι γράφουσι καὶ λέγουσι τὸ γυμνόν τοῦτο ὄρος Ἄσκιον. Τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα, πρόσφορον ὄν, δύναται νὰ υἰοθετηθῆ.





ΕΙΚ. 50. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ ΧΩΡΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΑΙ ΤΣΟΤΥΛΙΟΥ



πῶς τὰ κρατεῖδια τῆς Μακεδονίας πρὸ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν ἐπροστάτευον τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Τώρα γινώσκομεν ἱκανὰ ἔν τι μόνον μέρει τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἀναμφιβόλως δ' ὑπάρχουσι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἄλλα, ἀναμένοντα τὴν ἔρευναν εὐρώστων ἀρχαιολόγων. Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμέν τινα καὶ θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα περὶ



Εἰκ. 51. Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ ὑπὲρ τὴν Πέλλαν λόφου.

τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως αὐτῶν, θὰ βασανίσωμεν δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς διατάξεως αὐτῶν, ὅστις εἶνε σημαντικώτατος διὰ τε τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ πολιτισμοῦ των.

Ὑπεράνω τῆς Πέλλας ὑπέγκειται κῶνος ἐπιστεφόμενος ὑπὸ τῆς καταγράφου Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (εἰκ. 51). Πέριξ τῆς ἐκκλησίας περιβάλλει τὴν κορυφὴν τοῦ ὑψηλοῦ κῶνου τεῖχος ἐκ τιτανολίθων ἄνευ κολλητικῆς ὕλης, κατεστραμμένον νῦν. Ἡ γραμμὴ τοῦ τεύχους διακρίνεται ἐκ τινων λειψάνων καὶ ἐκ τῶν θρυψάλων τῶν τιτανολίθων, διαλυθέντων ὑπὸ τῶν καιρῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, λιθαγωγούντων ἐντεῦθεν. Ἀκόμη καὶ προσ-

φάτως φαίνεται ὅτι ἐλιθολόγουν ἐντεῦθεν οἱ χωρικοί, διότι ὀρύγματά τινα πρὸς τοῦτο παρὰ τὴν στεφάνην τοῦ τείχους εἶνε ὄχι πολὺ παλαιά. Ἡ εἴσοδος τοῦ τείχους ἦτο, ὡς φαίνεται καὶ ὡς ἀπαιτεῖ ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους, πρὸς βορρᾶν. Εἰς τὸ νότιον, τὸ ὑψιστον μέρος ὑπάρχει ἐρείπιον μεγάλου πύργου ἀσβεστοκτίστου. Ἐτερος πύργος εἶνε πρὸς τὸ ΒΑ μέρος ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Ἐκ τῆς κορυφῆς ἡ θέα ὀλοκλήρου τοῦ ὄροπεδίου τῆς Ὀρεσιτίδος καὶ Ἐλιμείας εἶνε θαυμαστή, ἐκτεινομένη μέχρι τοῦ Βοΐου, τῆς Πίνδου, τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου. Δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὰς πεδιάδας οὔτε τῆς Θεσσαλίας οὔτε τῆς Πέλλης οὔτε τῶν Σερρῶν. Δὲν ἔχει τὴν μονοτονίαν αὐτῶν, διότι δὲν εἶνε ὁμαλὴ ὡς δῶρον τῶν ποταμῶν, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐξ ἀπειρῶν πτυχῶν πάσης μορφῆς. Μεταξὺ ῥέουσιν πλεῖστοι ποταμοὶ σπεύδοντες πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα, ἄλλοι μὲν αἰετοὶ, ἄλλοι δὲ χεῖμαρροι. Τὸ κάλλος τῆς χώρας αὐξάνεται ὑπὸ τῶν κατεσπαρμένων κωμῶν, τῆς παντοίας φυτείας ἀγρίας τε καὶ ἡμέρου, ὑπὸ τῆς ἄλλης καλλιεργείας καὶ ὑπὸ τῆς κυμάνσεως τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιάς, αἵτινα συγγέονται εἰς τὸν ἀπέραντον ὀρίζοντα. Πάντα ταῦτα ὑπέμνησαν εἰς τὸν συνοδόν μου Σεβασμιώτατον Κοζάνης κ. Ἰωακείμ ιουὺς λόγους τοῦ Ἐ. Ῥενάν, (*Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος*, μετάφρ. Γ. Βουτσινᾶ I, 157 ἐξ.), οἵτινες, ἂν ὡς προφητεία περὶ Ἑλλάδος ἠνωμένης νῦν μετὰ τῆς Μακεδονίας εἶνε ἀμφισβητήσιμοι, περὶ Μακεδονίας ὅμως καὶ μάλιστα τῆς δυτικῆς ὡς πραγματικὴ κρίσις φαίνονται μοι ἔγκυροι: «Εἶνε χώρα διατελοῦσα ὑπὸ τὰς συνήθεις συνθήκας τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωῆς, δένδρόφυτος, εὐφορος, περιβρεχομένη ἀπὸ μεγάλους ποταμούς, ἔχουσα ἐσωτερικὰς πηγὰς πλούτου, ἐν ᾗ ἡ Ἑλλάς, πτωχὴ, ἰσχνή, παράδοξος εἰς ὅλα, δὲν ἔχει παρὰ τὴν δόξαν τῆς καὶ τὴν εὐμορφίαν τῆς. Γῆ θαυμάτων, ὅπως ἡ Ἰουδαία καὶ τὸ Σινά, ἡ Ἑλλάς ἠνθῆσε μίαν φορὰν, ἀλλ' εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀκμάσῃ καὶ πάλιν ἐδημιούργησε κᾶτι μοναδικόν, πού δὲν ἠμπορεῖ νὰ ξαναγίνῃ· φαίνεται, ὅτι, ὅταν ὁ Θεὸς φανερόνεται εἰς ἓνα τόπον, τὸν ἀποξηραίνει διὰ παντός. Γῆ κλεφτῶν<sup>1</sup> καὶ καλλιτεχνῶν ἡ Ἑλλάς δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ παίξῃ ῥόλον πρωτεύοντα, εἰς ἐποχὴν ὅπου ὁ κόσμος εἰσέρχεται εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πλούτου, τῆς βιομηχανίας, τῆς εὐρείας καταναλώσεως· δὲν παράγει παρὰ πνεῦμα· παραξενεύεται κανεῖς, ὅταν τὴν διατρέχῃ, πῶς μία φυλὴ ἰσχυρὰ ἠδυνήθη νὰ ζήσῃ εἰς ἐκεῖνον τὸν σωρὸν τῶν ξηρῶν καὶ ἀγόνων βουνῶν, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα μία κοιλὰς μὲ ὀλίγην ὑγρασίαν, μία μικρὰ πεδιάς ἐκτάσεως ἑνὸς χιλιομέτρου, θεωροῦνται θαύματα. Ποτὲ δὲν ἐφανερώθη τόσον ἔντονος ἡ ἀντίθεσις, πού ὑπάρχει πάντοτε μεταξὺ τοῦ ὄλβου καὶ τῆς μεγάλης τέχνης. Ἡ Μακεδονία ἀπεναντίας θὰ ὁμοιάσῃ μίαν ἡμέραν μὲ τὴν Ἑλβετίαν ἢ τὴν μεσημβρινὴν Γερμανίαν. Τὰ χωρία τῆς εἶνε τοῦφες ἀπὸ γιγαντιαῖα δένδρα· ἔχει κάθε τι πού χρειάζεται, διὰ νὰ γίνῃ χώρα μεγάλης γεωργίας καὶ βιομηχανίας, ἀπεράντους πεδιάδας, πλούσια βουνά, γλοερὰ λιβάδια, εὐρείας ἀπόψεις, πολὺ διαφορετικὰς ἀπὸ τὰς θελκτικὰς ἐκεῖνας μικρὰς δαιδάλους τῶν ἑλληνικῶν τοπειῶν...» (Πρὸβλ. καὶ Desdevises - du - Dezert La Macédoine 305).

Ἐτερον ἀλλὰ μέγα φρούριον, ὑπάρχει πρὸς Ν. τῆς Πέλλας, ὄρατὸν μακρόθεν ἐπὶ τοῦ νοτίου ἡμίσεως τοῦ ἐπιμήκους βραχώδους βουνοῦ *Ριζοῦ* (Βρατινιώτικου), ὅστις χωρίζεται,

<sup>1</sup> Καὶ ὅμως πατρίς τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματωλῶν εἶνε τὰ μεγάλα καὶ σύνθετα ὄρη τῆς νοτίου Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου.



ἀπὸ τοῦ βουνοῦ τῆς Πέλλας διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Σαΐττας. Πρὸς φρούρησιν δὲ τῆς Σαΐττας ἀπὸ νότου εἶχε κτισθῆ τὸ φρούριον.

Ἐνεκα ἀσθενείας δὲν ἀνέβην εἰς τὸ φρούριον ὡς οὐδ' ὁ Παπαδάκις (Ἀθηνᾶ 1913, 450), ἀλλ' ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκθεσιν τῶν φίλων μου κ.κ. Γραμμένου καὶ Σουγκάρη, ἀναβάντων ἐπίτηδες χάριν μου ἔπειτα, ὡς καὶ τὸν χάρτην (εἰκ. 52) τοῦ λοχαγοῦ κ. Μάντζιου.

Τὸ Ριζὸ εἶνε ἀπόκρημνον πρὸς Α καὶ πρὸς Δ, ὥστε δὲν ἔχει τείχη πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα. Ἐχει ὅμως τέσσαρα ἢ πέντε ἐγκάρσια τείχη ἀπ' Α πρὸς Δ ἢτοι ἀπὸ κρημνοῦ εἰς κρημνόν, (μῆκ. 30,100-150,300,350 μ. περίπου), ἐκτισμένα δι' ἀκανονίστων λίθων ἡρμο-

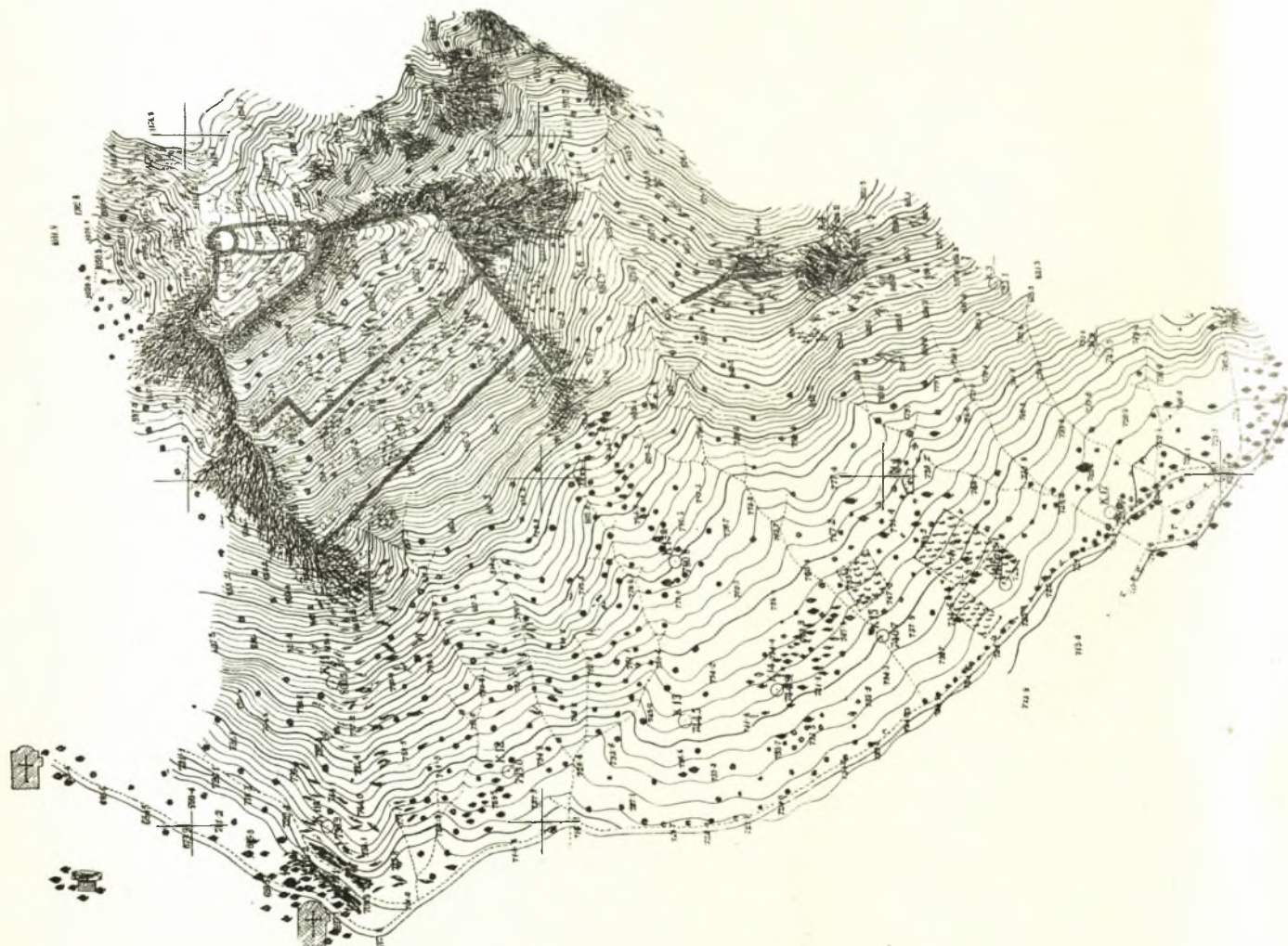


Εἰκ. 52. Χαρτογραφικὴ ἀποτίπωσις τοῦ βουνοῦ Ριζὸ ἢ Βρατινώτικο.

σμένων ἄνευ κολλητικῆς ὕλης. Κυρίως ἦσαν προωρισμένα νὰ ἀποκρούσωσι προσβολὰς ἀπὸ βορρᾶ, ὀλιγώτερον δὲ ἀπὸ νότου, ἐπειδὴ ἀπὸ νότου καὶ δυσμῶν εἶνε δυσκολώτερον ἀναβατὸς ὁ βουνός. Ἐν μέσῳ παρατηροῦνται τρεῖς δεξαμενὰ κεχωσμένα. Ὅστρακα ἐλάχιστα καὶ κυρίως μόνον εἰς τὸν ἔξω τῶν τειχῶν νοτιώτατον χῶρον (ἐνθα καὶ κτισμάτων λείψανα) καὶ εἰς τὸν γείτονα αὐτοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν, ἐνθα καθορῶνται καὶ λείψανα πύργου πρὸς Δ. Τὸ σφζόμενον ὕψος εἶνε 0.30-0.40 μ., ἐν ᾧ μακρόθεν βλέπων ἐνόμιζον αὐτὸ μεγαλύτερον. Ἐπειδὴ τὸ μέγεθος τοῦ φρουρίου εἶνε μέγα, γίνεται φανερόν, ὅτι τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς καταφύγιον τῶν περίξ ἀτειχίστων πεδινῶν πληθυσμῶν. Ὡς μόνιμος ὅμως κατοικία ἀνθρώπων εἶνε ἀπρόσφορος ὁ τόπος διὰ τὸ βραχῶδες καὶ ἄγονον καὶ δυσπρόσιτον καὶ ἄνυδρον καὶ ὑψηλὸν (1001,40 μ.) αὐτοῦ.



Ἐτερον μέγα φρούριον καλούμενον **Κτίσματα** (Χτίσματα) εἶνε ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ Σιανιώτικου ποταμοῦ, ἀπέναντι τῆς Πέλκας, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς παρωρείας τοῦ Σινιάτσικου, ἣτις κλείει ἀπ' ἀνατολῶν τὴν χαραδρῶδη διάβασιν πρὸς Σισάνιον καὶ Ἑορδίαν. Εἶνε μέγα καὶ σύνθετον καὶ θαυμάσιον. Ὅρα τὴν ἀποτύπωσιν αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Μάντζιου (*εἰκ. 53*). Αἱ κύριαι γραμμαὶ αὐτοῦ, ὅταν δὲν χρησιμοποιῶσιν ὠφελίμους ἀνωμαλίας, εἶνε εὐθείαι καὶ αἱ γωνίαι ὀρθαί, ὥστε καὶ τοῦτο δὲν ἐκτίσθη πέραξ ὑπαρχούσης



*Εἰκ. 53. Χαρτογραφικὴ ἀπότυπσις τοῦ φρουρίου Χτίσματα μεταξὺ Σελίτσης καὶ Πέλκας (προβλ. εἰκ. 54).*

πόλεως, ἀλλ' ἀπὸ σχεδίου εἰς ἔρημον τόπον πετρώδη, ἄγονον, ἄνυδρον, ὑψηλὸν καὶ ἀπρόσβατον, ἵνα χρησιμεύσῃ ἐν ἀνάγκῃ ὡς καταφύγιον τῶν πεδινῶν ἀκαλύπτων πληθυσμῶν. Σήμερον μεγάλη ζῶα δὲν δύναται νὰ ἀναβῶσι εἰς αὐτό. Εἶνε πιθανὸν ὅμως, ὅτι ἄλλοτε θὰ ὑπῆρχον χῶματα περισσότερα, καὶ προσβάσεις δὲ θὰ εἶχον διαρρυθμισθῆ πρὸς ἐπικοινωνίαν ἀναγκαιοτάτην διὰ τὴν χρησιμότητα τοῦ ὄχυροῦ. Ἀνέβην μέχρι τῆς πρώτης γραμμῆς αὐτοῦ καὶ εἶδον, ὅτι εἶνε ἐκτισμένον ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων καλῶς ἡρμοσμένων τιτανολίθων. Οἱ ὑψηλὰ κείμενοι τιτανόλιθοι ἐρράγησαν ὑπὸ τῶν καιρῶν, καὶ διελύθησαν εἰς θραύσματα, ὥστε εἰς πολλὰ σημεῖα τὸ ἐκ τῶν θραυσμάτων αὐτῶν ἀποτελούμενον καμπύλωμα (σαμάρι)



σχηματίζει γραμμὴν καλύπτουσαν ἀναμφιβόλως τὰ ταπεινὰ μέρη ἢ τὰ θεμέλια· ἐνιαχοῦ μάλιστα εἰς τοιαῦτα βεβλαμμένα μέρη σφύζονται καὶ τμήματα ὀρθια ὄρατά, μέχρις ὕψ. 2 μ., ὥστε ἡ γραμμὴ νὰ εἶνε ἀπαραγνώριστος. Ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν ἐλήφθη ἡ φωτογραφία (εἰκ. 54).

Οἱ δύο ὁμῶς φίλοι μου κάτοικοι τῆς Ἐρατύρας, ὁ κ. Ἀναστάσιος Γραμμένος καὶ ὁ κ. Γ. Σουγκάρης διευθυντῆς τοῦ σχολείου, ἔχουσι δικαιώματα ἐπὶ τῆς εὐγνωμοσύνης μου, διότι ἐμοῦ ἀρρωστήσαντος, ὑπεβλήθησαν δις εἰς τὸν κόπον νὰ μεταβῶσι καὶ μελετήσωσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ ὄχυρῶμα τοῦτο συνοδεύσαντες καὶ τὸν χαρτογράφον λοχαγὸν κ. Μάντζιον παρ' αὐτῶν ἀρῦομαι τὰς ἐξῆς εἰδήσεις, διατασσομένας καὶ κατὰ τὴν ἐμὴν αὐτοψίαν πόρρωθεν, ἐπειδὴ τὰ κύρια μέρη τοῦ ὄχυρῶματος εἶνε μακρόθεν ὄρατά.

Τὰ Κτίσματα διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ ἀνατολικόν, καὶ τὸ δυτικόν. Τὸ δυτικὸν στερεῖται πρὸς δυσμὰς τείχους, ἐπειδὴ ὁ βράχος κατακρημνίζεται ἀπρόσιτος πρὸς τὴν χαράδραν τοῦ Σιανιώτικου ἢ Πελλιώτικου (Μυρίχου) ποταμοῦ. Πρὸς Ν ἔχει ἐπὶ τῆς βρα-



Εἰκ. 54. Τὸ τεῖχος Χτίσματα (πρὸβλ. εἰκ. 53).

χώδους καὶ δυσπροσίτου κλιτύος, ἱκανῶς ὑψηλὰ ἀπὸ τῆς πεδιάδος, τὴν κατωτάτην πλευρὰν αὐτοῦ, ὑψηλότερον δὲ ἑτέρας τρεῖς παραλλήλους, ὧν ἡ πρώτη θλάται κατὰ τὸ μέσον ὀρθογωνίως. Ἡ ἀνωτάτη γραμμὴ τείχους, ἔχουσα φορὰν νοτιοανατολικὴν καὶ κλείουσα οὕτω τριγωνικὸν χώρον, ἔχει ἐπὶ ἐκτάσεως 50 μ. περίπου ἑτέραν παράλληλον ἑξωτερικὴν ἢτοι βορειότεραν γραμμὴν εἰς ἀπόστασιν 10 μ. περίπου πρὸς ἐνίσχυσιν κατὰ προσβολῆς ἀπὸ τῶν ὑπὲρ τὴν Ἐρατύραν προσβάσεων. Ἐντὸς τῆς ἐσωτερικῆς τῶν δύο τούτων γραμμῶν ὑπάρχουσι δύο κυκλικὰ θεμέλια πύργων, ὧν ἑκάτερος ἔχει ἀνὰ μίαν δεξαμενὴν κατεσκευασμένην, ὡς φαίνεται, δι' ἀσβέστου καὶ τετριμμένης κεράμου. Ἄλλαι 10 ἐπιστώθησαν ἐν τῷ ὄλῳ περικλείστω τούτῳ χώρῳ καὶ ἴσως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι. Οἱ πύργοι ὁμῶς εἶνε ἐκτισμένοι διὰ πλῖθων ἀκανονίστων καλῶς προσηρμοσμένων. Ἡ θέσις αὕτη λέγεται Παλαιογλᾶς (= Παλαιόπυργος). Λέγεται δέ, ὅτι ἐδῶ εὐρέθησαν πολλὰ βέλη. Ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης νοτιοανατολικῶς βαινούσης πλευρᾶς εἰς σημεῖον ἀπέχον ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ τοῦ Μυρίχου περὶ τὰ 400 μέτρα ἀποσπᾶται πρὸς Ν ἢτοι πρὸς τὸ κάταντες βραχίων, ὅστις σχηματίζει τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τούτου μέρους τοῦ ὄχυρῶματος. Τῶν τειχῶν τὸ πάχος εἶνε γενικῶς 1.80 μ. τὸ ὕψος σφύζεται εἰς πλεῖστα σημεῖα μέχρι 1 μ., εἰς πολλὰ 1,50 καὶ εἰς τινα 2 καὶ 2,50 μ. Οἱ λίθοι τῶν τειχῶν κυρίως εἰς τὰς ἔξω γραμμὰς εἶνε μήκους 1 μ. ἢ 1.50 ἢ 2 μ., εἰς τὰς ἄλλας δὲ μικρότεροι.

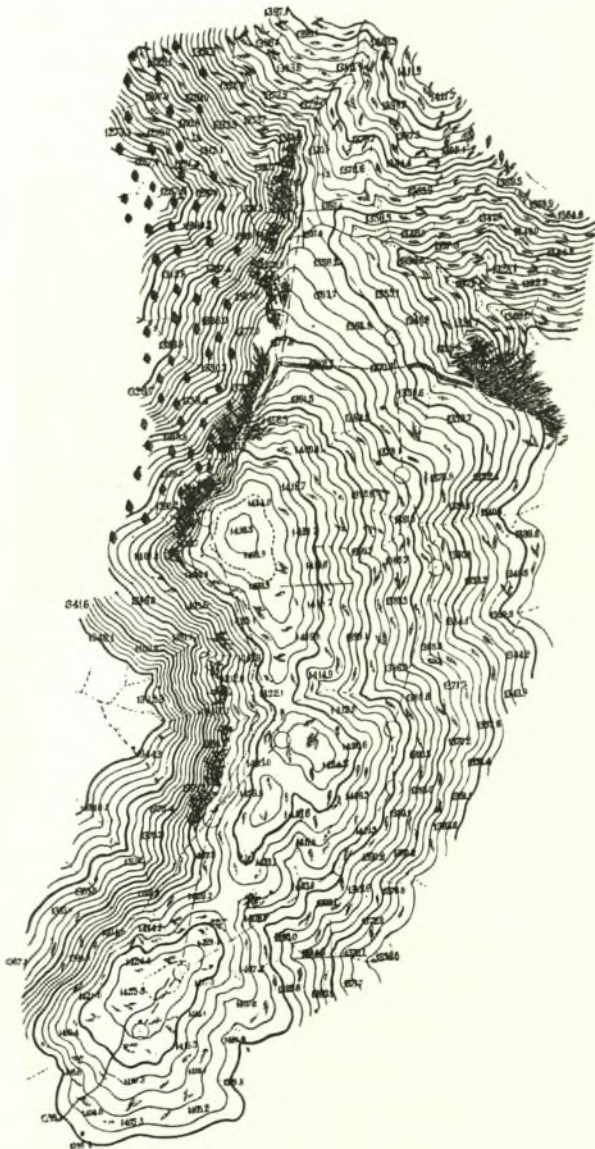
Ὁ μεταξὺ τῶν τειχῶν χώρος εἶνε ἐσπαρμένος ἀπὸ θραύματα κεράμων, πίθων καὶ ἄλλων



ἀγγείων, πάντων ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Τὰ ὄστρακα ταῦτα εἶνε ἀφθονώτερα ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χώρους ὑπάρχουσι θεμέλια καὶ ἐρείπια πολλῶν οἰκημάτων, συνήθως τετραγώνων καὶ μετὰ πλευρῶν  $5 \times 3$ ,  $4 \times 3$ ,  $4 \times 2$  μ. Τὰ κτίσματα ταῦτα εἶνε πλείονα εἰς τὰ ἄνωτερα μέρη, ἀραιότερα δὲ εἰς τὰ ταπεινὰ καὶ κεῖνται μάλιστα εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα. Ἐκ τινων καλῶς σωζομένων τοίχων φαίνονται ὅτι ἦσαν ἐκτισμένα ἄνευ ἀσβέστου ἐκ λίθων ἀκανονίστων καλῶς ἡρμοσμένων πλὴν τοῦ ὑψίστου μέρους, ἔνθα εἶνε τινα ἀσβεστόκτιστα.

Μεταξὺ τῶν λίθων τούτων ὑπάρχουσι καὶ τινες πῶροι. Τὰ ἐρείπια τῶν κτισμάτων τούτων πρὸ πάντων εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη εἶνε πολλά, ἀκανόνιστα τὴν θέσιν καὶ παρέχουσιν εἰκόνα ἡρειπωμένου συνοικισμού, ὥστε, ὅπουδήποτε καὶ ἂν σταθῇ τις, δὲν ἔχει ἀναπεπταμένην θέαν πέραν τῶν 20 βημάτων. Ταῦτα περὶ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῶν κτισμάτων.

Πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ σχηματίζεται χοάνη τοῦ ὄρους ἔχουσα πλείονα χῶματα, μάλιστα χαμηλά, καὶ ὀλιγωτέρας πέτρας ὄρατάς, κατὰ δὲ τὸ ταπεινότερον μέρος καὶ καλλιεργουμένη. Δύναται τις νὰ φαντασθῇ, ὅτι πάλαι θὰ ἐκαλύπτετο ὅλη διὰ χωμάτων καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ παρέχῃ τροφήν εἰς τὰ ζῷα ὡς νομή. Ἡ χοάνη αὕτη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὄλου ὄχυρωματος. Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ὡς νοτιοανατολικῶς βαίνουσα πλευρὰ τοῦ τείχους συνάπτεται κατὰ τὸ ὑψηλὸν ἦτοι τὸ βόρειον μέρος τῆς χοάνης πρὸς κτένα βράχου καθ' ὅμοίαν φορὰν διακειμένου καὶ τείνοντος διὰ συνεχῶν ἀβάτων κρημνῶν πρὸς τὴν ἀνατολικῶς τῆς χοάνης ῥάχιν (ἐφ' ἧς ἐνόμισα μακρόθεν ὄρων, ὅτι ἀνέρχονται λείψανά τινα τείχους συνεχίζοντα τὴν γραμμὴν τοῦ βράχου) μέχρι που τῶν ὑπὲρ τὴν ῥάχιν πρὸς ἀνατολὰς ἦτοι πρὸς τὴν Ἐράτυραν κρημνῶν, ἔνθα καὶ ἐρείπιον ὡς λείψανον πύργου. Ἐξ ἄλλου ἢ ἀνατολικῆ πλευρὰ τοῦ



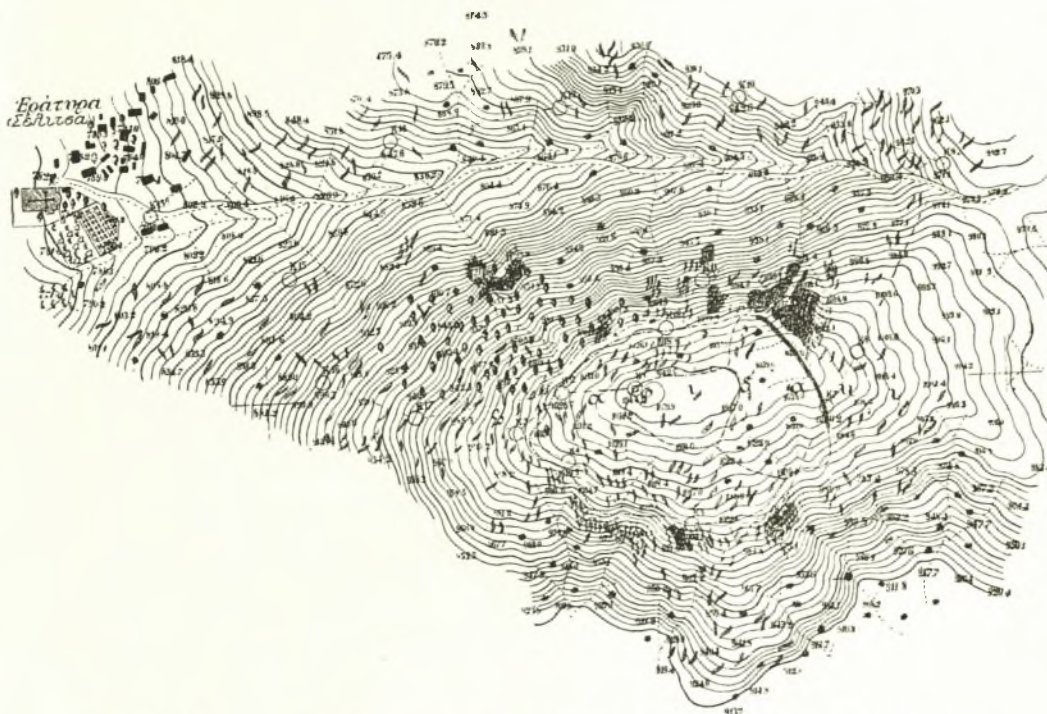
Εἰκ. 55. Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τῆς ὑπὲρ τὰ Χτίσματα (εἰκ. 53) ὄροσειαῖς Γρεντιάς.

δυτικοῦ μέρους τῶν Κτισμάτων, προσεκβαλλομένη ταπεινότερον τῆς νοτίας περὶ τὰ 80 μέτρα, στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς, κατέρχεται εἰς τὴν χοάνην καὶ ἔπειτα ἀνέρχεται εὐθεῖα εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς ῥάχιν χωροῦσα ὡσαύτως μέχρι τῶν πρὸς τὴν Ἐράτυραν κρημνῶν. Αἱ γραμμαὶ αὗται τειχῶν ἢ κρημνωδῶν βράχων κλείουσιν εἰς ἓν τὴν χοάνην καὶ τὴν πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς ῥάχιν. Ὅλος οὗτος ὁ χῶρος στερεῖται ἐρειπίων οἰκιῶν καὶ βεβαίως θὰ ἦτο



προωρισμένος νὰ δέχεται κυρίως τὰ κτήνη τῶν προσφευγόντων εἰς τὸ φρούριον τῶν Κτισμάτων ἀτειχίστων πληθυσμῶν τῆς πεδιάδος.

Τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ ὄχυροῦ εἶνε ἐν γένει ὑψηλότερον καὶ δύναται νὰ ἐπιβλέπη ὅλην τὴν πρὸς νότον πεδιάδα, ὅσον δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ὀφθαλμὸς, καὶ τὴν χαράδραν τοῦ Μορίχου καὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ φρουρίου. Εἶνε ἡ ἀκρόπολις τοῦ ὅλου συγκροτήματος καὶ



Εἰκ. 56. Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ λόφου Σκαφιδάκι παρὰ τὴν Σέλτσουα (Ἐράτρουα).

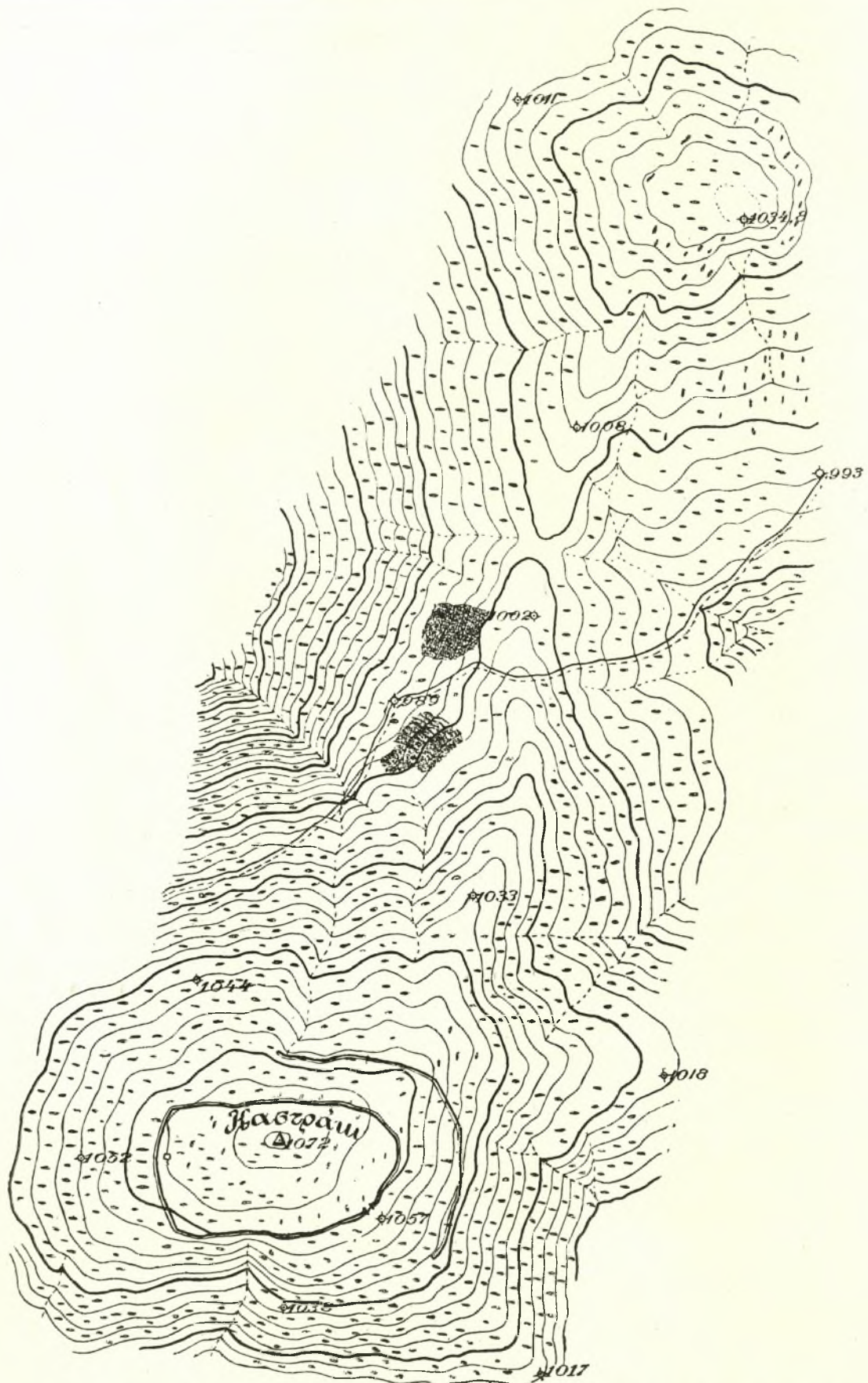
συγχρόνως ἡ πόλις αὐτοῦ, ἀφ' οὗ μόνον ἐν αὐτῷ εἶνε ἐρείπια οἰκοδομημάτων. Κατ' ἔκτασιν φαίνεται μικρότερον τῶν δύο ἄλλων πρὸς ἀνατολὰς μερῶν, χοάνης δηλ. καὶ ῥάχεως, ἐπειδὴ ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἐπὶ τῆς ῥάχεως τὰ τεῖχη ἠνοίγοντο περισσότερον<sup>1</sup>.

Ὑπὸ τὰ Κτίσματα πρὸς νότον ἐκτείνεται, ὡς εἴπομεν, εὐρεία ἢ κυματοειδῆς πεδιάς τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν παραποτάμων αὐτοῦ. Ἐγγὺς δὲ τῶν Κτισμάτων ἐντὸς τῆς πεδιάδος προβάλλει πέραν τοῦ Μορίχου ἢ συνέχεια τῆς Πέλκας διὰ τῆς ὄχυρᾶς ῥάχεως τοῦ Βρατινιώτικου (ΡΙζοῦ), κλείουσα οὕτω ἀπὸ δυσμῶν τὸ ἀνήκον εἰς τὴν Ἐράτρουα μέρος τῆς πεδιάδος, ἐν ᾧ ὡς ἀπόκλεισις αὐτῆς ἀνατολικῆ εἶνε αἱ παρῳρειαι τοῦ Ἀσκίου, ἐφ' ὧν ἡ Σιάτιστα, καὶ πρὸς Ν αὐτῆς, παρεμβαλλομένου τοῦ στενοῦ τῆς Κλεισούρας-Καραγιαννίων, ὁ Βούρινος.

<sup>1</sup> Ἴδου τίνα παράδοσιν περὶ τῶν Κτισμάτων διηγήθη μοι ὁ Δημ. Δελήμπασης ἀκούσας αὐτὴν παρὰ τοῦ πάππου του: «Στὸν κάμπο κάτω κοντὰ στὴ Μαγούλα καὶ στὴ Βύλλιανη πού εἶνε τσιφλικί, καὶ στὴν Παλαιοκόζιανη, πού εἶνε ὁ Αἰμάρκος (στενοχωρία μεταξὺ παραφυάδων τοῦ Ἀσκίου βορείως τῆς Ἐρατύρας) καὶ στὴν Παλιόχωρα (αὐτόθι ἐγγύτερον τῆς Ἐρατύρας) ἦταν χωριά. Καὶ στὴ Χωρίστρα, πού εἶνε ἰσῳμα κοντὰ στὸ ποτάμι, γίνονταν τὸ βιλαέτ παζάρι καὶ μαζώνονταν ὁ κόσμος ἀπὸ τρόγυρα ἀπ' τὰ περὶχωρα.

Οἱ τοῦρκοι τὸ χάλασαν τὸ παζάρι καὶ ἄφκαν μονάχα πέτρες. Λέν ὅτι βρισκονται καὶ κιοῦπια ὅπως στὸν Ἀϊθανάση τῆς Σέλτσουα. Ἀπὸ τότε γίνεται τὸ παζάρι στὸ Τσοτύλι. Οἱ χωριανοί, πού κάθονταν στὸν κάμπο, εἶχαν χτίσει τὰ Κτίσματα, μεγάλο κάστρο, καὶ μέσα εἶχαν σπίτια. Κάθε πέντε οἰκογένειες εἶχαν ἓνα σπίτι καὶ ἅμα ἐγλεπαν κίντυνον, πάιαιναν οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γερόντοι στὰ σπίτια καὶ κάθονταν, καὶ οἱ ἄντρες πολεμοῦσαν. Ἄμα τελείωνεν ὁ πόλεμος, γύριζαν πάλι πίσω στὰ χωριά τους».

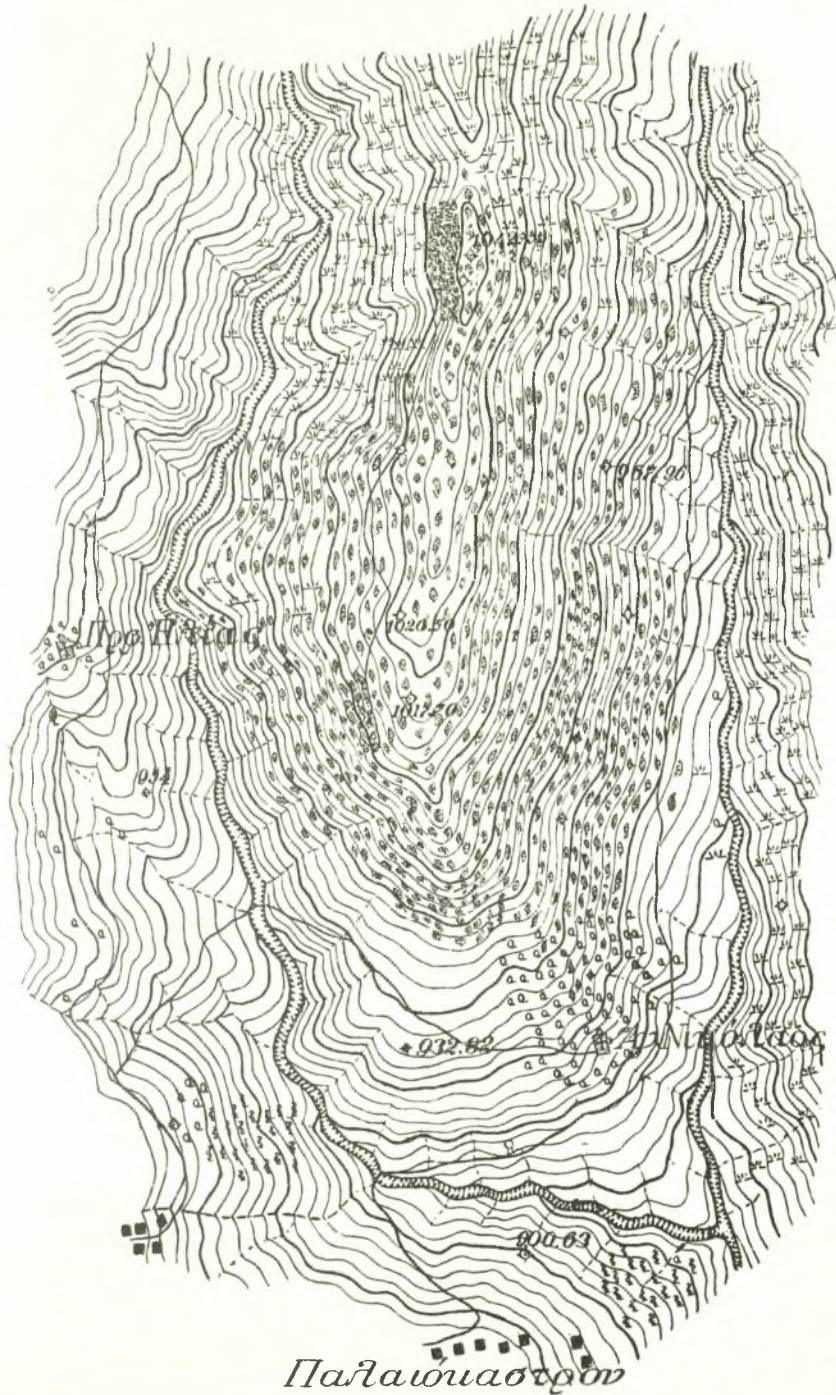




Εικ. 57. Χαρτογραφική ατοτύπωση τοῦ λόφου Καστροάκι παρὰ τὴν Σιάτισαν ὑπὲρ τὸ χωριὸν Τοιφούνο.



Ὑπεράνω τῶν Κτισμάτων ἀνυψοῦται ἡ ὄροσειρὰ *Γρεντιὰ* μέχρι τῆς ὑψίστης κορυφῆς τοῦ Ἄσκιου (2068 μ.). Πανταχοῦ, ἔνθα ὑπάρχει φυσικὴ τις διάβασις ὑπάρχουσι τείχη (*εἰκ.*



Εἰκ. 58. Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ λόφου Παλαιόκαστρο  
εἰς τὸ ὄρος Βούρινος πρὸς Ν. τῆς Σιατίστης.

κῶν. Ἡ γῆ ἀπεπλύθη τελείως ἐκ τοῦ ἐδάφους, ὅπερ ἀπέβη γυμνὸς βράχος.

1 Travels I 313. Ἐπορον εἶνε πῶς ἐν Annual of the Brit. school 1911 - 2,182 λέγεται μεσαιωνικόν.

55) διακεκομμένα, ὡς εἰς τὰς θέσεις: Σέλλωμα, Σκόκου, εἰς τὴν μεταξὺ αὐτῶν χαμηλοτέραν Κερασιὰν τὴν μετὰ πολλῶν ὑδάτων, ἐξ ὧν ὑδρεύοντο πιθανῶς καὶ τὰ Κτίσματα, ἀφ' οὗ ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν παλαιὰ ἀτραπός.

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ἡ νοτιοανατολικῶς τῆς Ἐρατύρας μεταξὺ αὐτῆς καὶ Κοντικοῦ (ἢ νῦν Γαλατινῆς) ἐπὶ τοῦ λόφου *Σναβδάκι* (=σκαφιδάκι) εἶνε φρούριον ἐπίσης παλαιὸν (*εἰκ.* 56)· ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Γαλατινῆς καὶ Σιατίστης λέγεται ὅτι ὑπάρχει ἕτερον (θέσις Ροῦπες).

Βέβαιον ὅμως εἶνε πρὸς ΒΔ τῆς Σιατίστης ἐπὶ τινος αὐτόθι γυμνῆς κορυφῆς τὸ φρούριον (*εἰκ.* 57) «*Καστράκι*», ὑπὲρ τὸ χωριὸν Τσιρούσινο, κατοπτευτήριον καὶ φυλακτήριο τῆς πεδιάδος ἅμα καὶ τῆς ὄρεινῆς διὰ τῆς Σιατίστης ὁδοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπεσκέφθη αὐτὸς ὡς καὶ ὁ Leake<sup>1</sup>. Εἶνε ἐκτισμένον διὰ μεγάλων ἀκανονίστων ἠρμοσμένων λίθων ἄνευ κολλητικῆς ὕλης, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ δύο κύκλων ὁμοκέντρων, ὧν ὁ ἔσω σφίζει πρὸς Α καὶ ἄνοιγμα πύλης, ἐντὸς δὲ καὶ ὄρυγμα ὡς δεξαμενῆς ἐστεγασμένης διὰ πλα-



Ὑπὲρ χαράδραν δέ τινα τοῦ Βουρίνου ὑπὸ τὴν κορυφὴν Τσερβένα παρὰ τὸ χωρίον **Παλαιόκαστρον** ὑπὲρ τὴν κλεισοῦραν κεῖται ἕτερον «ἑλληνικὸν» φρούριον, τὸ ὁποῖον εἶδον αὐτός, ὡς καὶ ὁ Leake I 313 (*εἰκ.* 58). Τὰ δύο ταῦτα φρούρια φρουροῦσι κυρίως τὴν



*Εἰκ. 59. Λείψανον τοῦ τείχους τοῦ Παλαιόκαστρον (εἰκ. 58).*

πεδιάδα, ἀλλὰ ὀλιγώτερον ἴσως τὴν κλεισοῦραν, δι' ἧς ἄγει ἡ ὁδὸς πρὸς Κοζάνην - Ἐορδίαν καὶ διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ κάτω Ἀλιάκμονος (Ἐηρολίβαδο-Βέροια) πρὸς τὴν Μέσην Μακεδονίαν (Ἡμαθίαν κλ.). Τὸ Παλαιόκαστρο δὲν βλέπει τὴν κλεισώρειαν τῶν Καραγιαννίων, ἀλλὰ τὴν πρὸς Δ καὶ ΝΔ πρὸς Βέντζια πεδιάδα τοῦ Ἀλιάκμονος. Τοῦτο κεῖται μεταξὺ δύο χαράδρων ἐπὶ ἀποτόμου ἑκατέρωθεν λόφου ἀπολήγοντος εἰς στενὸν κτένα ἢ λαιμόν. Παρὰ τοῦτον σφίζονται δύο λείψανα τοῦ τείχους (*εἰκ.* 59), τῶν λοιπῶν μερῶν καταρρυσθέντων. Ἐνταῦθα που εὐρέθησαν δύο χαλκᾶ βέλη, ὧν ἓν περιέσωσε καὶ μοι ἔδωκεν ὁ ἐν Σιατίστη ἔγκριτος ἰατρός κ. Μηνᾶς Θεοδώρου (*εἰκ.* 60)<sup>1</sup>. Δεικνύει δὲ τοῦτο, ὅτι τὸ Παλαιόκαστρο θὰ καταρκεῖτο καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις, ὅτε τὸ τείχος αὐτοῦ εἶχε καταρρεῦσει,

ὡς εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τὸ τῆς Παλατίτσας. Τὸ βέλος ἔχει μῆκ. 0,095, αὐτὸν ὀπισθεν, καὶ ἀνά δύο ἀκίδας ἑκατέρωθεν.

Θὰ ἦσαν ταῦτα τὰ φρούρια ἀρκετὰ ἴσως πρὸς ἀσφάλειαν τῆς πεδιάδος τῆς Ἐρατύρας καὶ προσφυγὴν τῶν πληθυσμῶν ἐν ἀνάγκῃ, ἀλλ' ὅμως ἔχομεν καὶ ἄλλο ἐντὸς αὐτῆς τῆς πεδιάδος εἰς ἀπόστασιν 1/2 ὥρας ἀπὸ τῆς Ἐρατύρας πρὸς ΝΔ. Ἐνταῦθα ὑψοῦται μεμονωμένος πετρώδης λόφος ὕψ. 60 μ. περίπου, καλούμενος **Μαγούλα**. Ἡ κορυφὴ του καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀναλήψεως<sup>2</sup>, τὰ δὲ χεῖλη περιστέφονται ὑπὸ τείχους ἐκ τιτανολίθων μεγέθους μέχρις 1 μ. Τὸ τείχος εἶνε μέχρι θεμελίων κατεστραμμένον (ἐν τῇ ἀποτυπώσει (*εἰκ.* 61) εἶνε πέραν τοῦ δέοντος σαφές), ἀλλ' ἐνιαχοῦ εἶνε καθαρὰ ἢ γραμμὴ του, ἀλλαχοῦ δὲ δηλοῦται αὕτη ὑπὸ τοῦ σωροῦ, ὃν ἀπετέλεσεν ἐπιμήκη ἢ διάσπασις τῶν



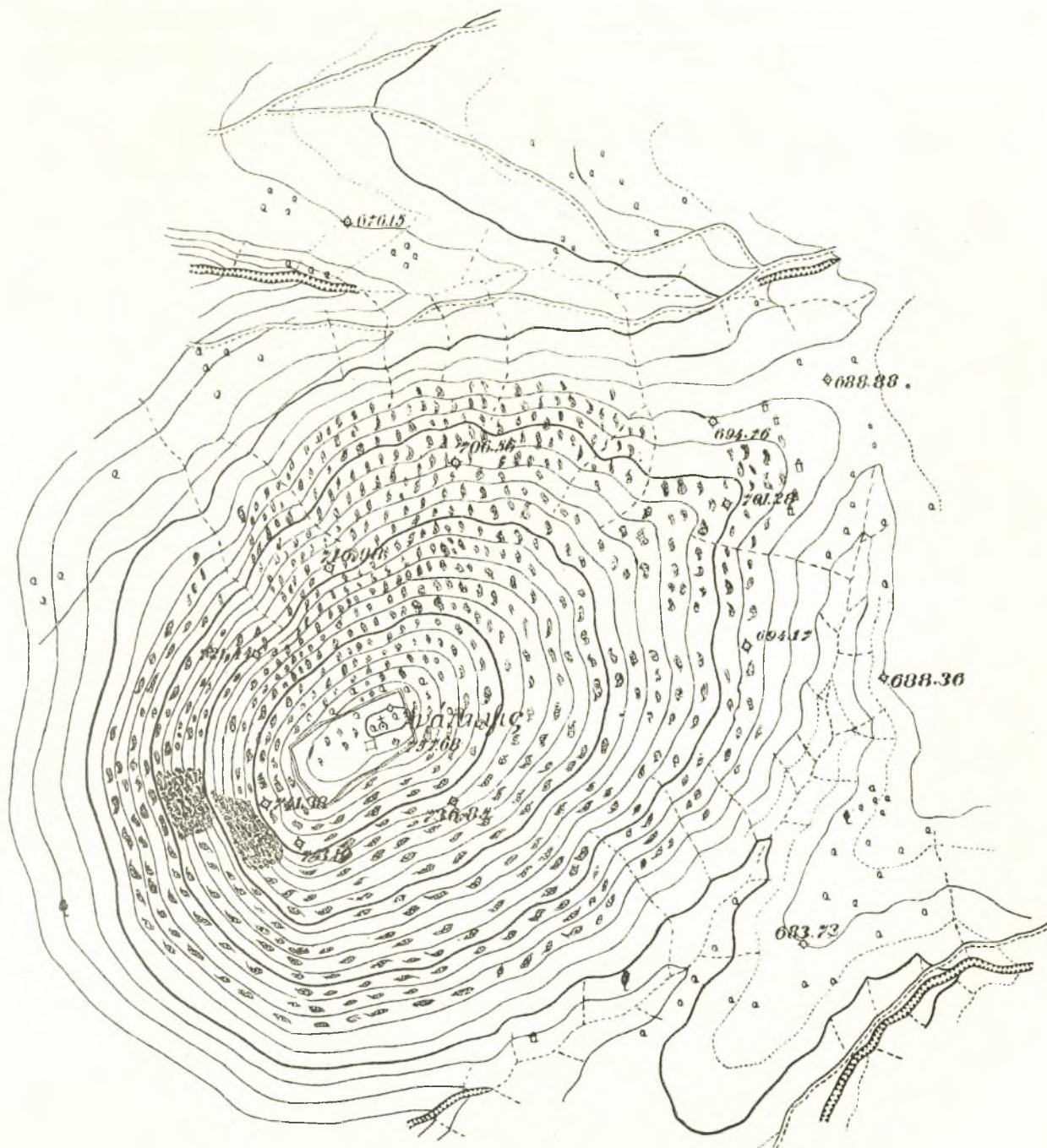
*Εἰκ. 60. Βέλος χαλκοῦν ἐκ τοῦ Παλαιόκαστρον (εἰκ. 59).*

<sup>1</sup> Πρβλ. Ἄρχ. Δελτ. 1923, σ. 262 εἰκ. 3.

<sup>2</sup> Ἐκτίσθη αὕτη κατὰ τὴν πρὸ τῆς Ἁγ. Τραπεζῆς γραπτὴν ἐπιγραφὴν ἀρχιερατεύοντος τοῦ μακαριωτάτου κ(υρίου) Ζωσιμᾶ «ἐν ἔτει σωτηρίῳ ραψλς, Ἰουνίου κγ». Κτήτωρ αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Ἰωάννου, οὗ τὸ ἐπίθετον λέγεται ὅτι ἦτο Κουϊμτζόπουλος. Ἡ εἰκὼν του κρατοῦντος ἐν χειρὶ τὴν ἐκκλησίαν εἶνε ἐξωγραφημένη ἐντὸς ἀριστ. τῆς εἰσόδου εἶνε νέος ὥρατος ἔχων μόλις μικρὸν μύστακα. Φορεῖ «στραβὸ τσακιστὸ φέσι μὲ μακριὰ φούντα» πρὸς τὸν ἀριστερὸν ὄμων. Τοῦ φεσίου τὸ ἐπὶ τοῦ μετώπου μέρος εἶνε μέλαν (ἴσως γούνα ἐπίθετος ἢ μανδήλιον), ἢ δὲ πρὸς τὰ κάτω κεκαμμένη κορυφὴ ἐρυθρά. Τὸ πρόσωπον, εἰκονικὸν καὶ κατὰ τὰ 3/4 ἀνωπὸν. εἶνε δείγμα καλῆς τέχνης ἀπροσδόκητον εἰς τοὺς

χρόνους τοῦ 1736 καὶ εἰς τὴν ἀπόκεντρον ἐπαρχίαν. Φορεῖ γούνα (σισύραν) μακρὰν ὑπὸ τεφροκύανον ὄφασμα ἐρραμμένην ὑπ' αὐτὴν βραχύτερον ὑπενδύτην μέχρι τῆς βάσεως τῆς κοιλίας ὑποκάτω ποδηρῆς «ἀντερί», ὡς ἐφόρου καὶ ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος (πρβλ. τὸν ἀνδριάντα τοῦ Ρήγα τοῦ Φεραίου ἐν Ἀθήναις καὶ τὸν τοῦ Χριστοπούλου ἐν Καστοριά) καὶ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας (1912), ἀκόμη δὲ καὶ μέχρι σήμερον οσοραδικῶς, ἐπειδὴ ἐσχάτως ἐπέρχεται ῥαγδαία ἢ μεταβολὴ τῶν πατρίων ἐθίμων (πρβλ. Ἄρχ. Ἐφ. 1927 - 8 σελ. 65 ἔξ.). Τὸ ἀντερί ἔχει βαθὺ κόκκινον χρῶμα καὶ εἶνε μὲ πολλὰ κομβία κατὰ τὸ στήθος κομβιωμένον ἐν μέσῳ. Ἐκατέρωθεν τῶν κομβίων εἶνε κεντήματα πρασινωπά. Εἰς τὸ μέσον φορεῖ ὕφαντην ζώνην





Εἰκ. 61. Χαρτογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ λόφου Μαγούλα πρὸς Ν τῆς Ἐρατρᾶς (Σελίτις).

(ζουναρί) ἀνοιχτοτέρου ἐρυθροῦ χρώματος με-  
λαινας. Ἐμπρὸς εἰς τὴν ζώνην εἶνε χωμένα τρία μαχαίρια  
ἐν θήκαις μετὰ λαβῶν λευκῶν (ὄστεινων), οἷας ἐνθυμούμαι  
κατασκευαζομένας κατὰ τοὺς παιδικούς μου χρόνους ἐν  
Μακεδονίᾳ καὶ ἀπαντώσας ἀκόμη ἐν χρήσει, εἰ καὶ ἡ κατα-  
σκευὴ τοιούτων τώρα ἐξέλιπον, ὡς ἐξέλιπον καὶ οἱ κατα-  
σκευάζοντες αὐτὰς τεχνῖται, ἔνεκα τῆς πληθωρικῆς βιομη-

χανικῆς παραγωγῆς πάντων τῶν σκευῶν ὑπὸ τῆς Εὐρωπαϊ-  
κῆς βιομηχανίας. Τὸ ἐκατέρωθεν τῶν κομβουμένων ἔμπρὸς  
τοῦ στήθους κρασπέδων τοῦ ἀντεριοῦ πρασινωπῶν κέντημα  
προχωρεῖ μέχρι τῆς κάτω φᾶς αὐτοῦ, ἣν καὶ περιθέει. Τὸ  
ἀντερὶ εἶνε μακρότερον τῆς γούνας. Ὑπὸ τὸ ἀντερὶ περὶ τὰ  
σφυρὰ φαίνονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ ζώνη ὑφάσματος  
«φουντωτὰ βρακιά», ὅποια ἐφόρουν κατὰ τοὺς παιδικούς

λίθων εἰς τεμάχια μικρότερα. Τὸ μέγεθός του εἶνε περίπου ὅσον τὸ τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῆς Πέλκας, ἤτοι μικρόν. Εἶνε δὲ ὁμοιον τὴν κατασκευὴν καὶ ἄνευ κολλητικῆς ὕλης ὅπως τὸ τῆς Πέλκας καὶ ὅπως τὰ Κτίσματα.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω καταλεχθέντα φρούρια πλὴν τοῦ Παλαιοκάστρου βλέπουσι πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν πεδιάδα.

Ὑπὸ τὴν Μαγούλαν πρὸς Α, ΝΑ καὶ ΒΑ ἦσαν ὄρατὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πολλὰ ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων καὶ πίθων καὶ κεράμων καὶ τινα ἀγνύθων, οἱ δὲ καλλιεργηταὶ ἐβεβαίουν, ὅτι καὶ τοῖχοι καὶ νομίσματα εὐρίσκονται. Ἀνάλογα ἰσχύουσι καὶ περὶ τῶν ταπεινοτέρων παρὰ τὸν Μύριχον θέσεων Βαρκό, Βίλιανη, Τσάι-παζαρ. Αἱ θέσεις αὗται, εἰ καὶ κατφοκῶντο, ἦσαν ὁμῶς ἀτειχίστοι. Οὔτε δὲ ἀλλαχοῦ τῆς πεδιάδος ὑπάρχουσι τεῖχη πλησίον.

Ἐξ ἀνωνύμου χειρογράφου γεωγραφίας ἑλλιποῦς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, τηρουμένης ἐν τῇ δημοτικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Κοζάνης ὑπ' ἀριθ. 127, γραφείσης δ' ἴσως ἀρχομένου τοῦ 19<sup>ου</sup> αἰ. ὑπὸ τοῦ ἱερέως Χαρισίου Μεγδάνου (:), Κοζανίτου συγγραφέως, (περὶ τούτου ὄρα Π. Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης 1924 σ. 12 ἐξ., 15, 209 ἐξ.), παραλαμβάνω ἐκ τῆς σελ. 3 ἐξ. τάδε :

«Πρὸς τὴν ὑπώρειαν τοῦ Κιταρίου (ἐννοεῖ τὸ νῦν λεγόμενον Βέρμιον ὄρος τὸ μεταξὺ Ἑορδίας καὶ Ἑδέσσης - Βεροίας, καὶ πρόκειται περὶ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς) εἶνε εἰς τεκὲς δερβισάδων πλούσιος, εἰς τὰ ἵπποφορβεῖα τοῦ ὁποίου γίνονται οἱ καλλίτεροι ἵπποι· εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ αὐτοῦ ὄρους φαίνονται πολλὰ τεμάχια ἀπὸ τὰ *τείχη μιᾶς παλαιᾶς πόλεως*· πολλὰ σημεῖα καὶ μάλιστα χαρακτῆρες λατινικῶν στοιχείων δεικνύουσιν, ὅτι θὰ ἐκτίσθη ἢ θὰ ἀνεκαινίσθη ἀπὸ τοὺς Ρωμάνους (= Ρωμαίους). *Τὸ ὑπ' αὐτὴν ἤδη χωρίον ὀνομάζεται Φραγκότσι* (= Ἑρμακιά νῦν), ἴσως ἐλέγετο καὶ αὐτὴ Φραγγοσία τὸ πάλαι. Εἰς τὸ ἀντικρὺ μέρος πρὸς τὸν Ἄσκιον τὸ ὄρος, ἐπάνω εἰς ἓνα λόφον ὄχρῶν φαίνονται ὁμοίως *ξερείτια ἀπὸ ἰσχυρὸν πολίχμον*· ὑπ' αὐτὸ εἶνε ἤδη χωρίον *τουρκικὸν ὀνομαζόμενον Γερντομουζλι* (πρὸβλ. Ἄθηνᾶ 1913 σ. 435, Ποντοκάμη νῦν), ἤγουν χοιροτόπιον, ἴσως διὰ τὸ νὰ ἐτρέφοντο τὸ πάλαι πολλοὶ χοῖροι εἰς τὰ περὶ αὐτὸ ἔλη· ἀνωτέρω πάλιν ὡς δύο ὄρας εἰς χωρίον *Χασάνκιοι* (= Ἀσβεστόπετρα νῦν), ἄλλα εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Ἄσκιον καὶ ἄλλα ὁμοίως εἰς τὸ χωρίον *Ντέμπερη* (= Ἀναρράχη νῦν· ὄρα Ἄθηνᾶ ἔ. ἄ.)· ὁμοίως *σῶζονται λείψανα ἀπὸ ἄλλο ἐπάνω εἰς ἓνα λόφον πλησίον εἰς τὸ χωρίον ὀνομαζόμενον Παλαιοχώριον* καὶ ἀπὸ ἄλλο ἐν προσέτι εἰς τὸν ἀλλῶνα τὸν προχωροῦντα πρὸς τὸ μεταξὺ *Βορινοῦ* (= Ὁ Μπούρινος) καὶ Ἄσκιον στενὸν πέραμα, λεγόμενον ἤδη Δερβένι τῆς Σιατίστης, ὅστις ὀνομάζεται ἤδη *Καραγιάννια* καὶ τὸ *χωρίον Καϊλόμπασι*»· Καὶ σελ. 4 ἐξ. «τοπαρχία Ἑγρὶ Μπουτζιάκ... συνορεύει αὐτὴ ἢ τοπαρχία πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς ἄρκτον μὲ τὴν τοῦ Ἰσκι Τζουμά, πρὸς ἀνατολὰς μὲ τὴν τῆς Βεροίας· μεσολαβοῦντος τοῦ Κιταρίου, καὶ πρὸς μεσημβρίαν μὲ τὴν Κοζάνην. Εἰς τεκὲς δερβισάδων, ὁμοίως μὲ τὸν τοῦ Ἰσκι Τζουμά πλούσιος καὶ καλλιίππος εὐρίσκεται καὶ αὐτοῦ εἰς τὴν ῥίζαν ἐνὸς *ὑψηλοτάτου πετρολόφου*, ὅστις ὀνομάζεται παρ' αὐτῶν *γκιόζ-Τεπέ*, δηλ. ἔξοχος θέα, ἐπειδὴ βλέπει ὄλην τὴν Σαριγγιόλην, ὄλην τὴν πεδιάδα τῆς Κοζάνης καὶ ὄλον τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Βαρδαρινοῦ κάμπου καὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον. *Εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ σῶζονται ξερείτια παλαιοῦ πολίχμου*· ἀπὸ τὸν ἱματισμὸν ἐνὸς εἰδώλου καταβιβασθέντος εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν εἰρημένον *Τεκὲν* καὶ ἀπὸ ἄλλα τινὰ μάρμαρα μὲ διεφθαρμένα στοιχεῖα λατινικῶν γραμμάτων συμπεραίνεται νὰ ἦτον

μου χρόνους αἱ διατηροῦσαι τοὺς παλαιούς συρμούς ἡλικιωμένοι γυναῖκες καὶ ὅποια ἐθεάθησαν ἐν Ἀθήναις φοροῦσαι καὶ πρόσφυγες γυναῖκες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ τὸ 1922. Τὰ περιπόδια εἶνε πρασινωπά, τὰ δὲ ὑποδήματα κίτρινα, τὸ δὲ διὰ τὰς πτέρνας μέρος πεπατημένον ὑπ' αὐτάς. Ἐνεκα τῆς ἐκκλησίας ἢ Μαγούλα ἤκουσα νὰ καλεῖται καὶ Ἄϊμα-

γούλα. Περὶ τοῦ περιφήμου Μητροπολίτου Ζωσιμά, ἐφ' οὗ καὶ ἐν Σιατίστη καὶ ἐν Ἀχρίδι καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτίσθησαν πλείστα ἐκκλησίαι καὶ ἐκοσμήθησαν, ὄρα τελευταῖον Ivan Snegarof, Ἱστορία τῆς ἀρχιεπισκοπῆς - Πατριαρχείου τῆς Ἀχρίδος (βουλγαριστί) Σόφια 1932.



κατοικημένον ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους<sup>1</sup>. Ὁμοίως φαίνονται ἐρείπια παλαιοῦ φρουρίου καὶ εἰς ἄλλον, ὡς μίαν ὄραν κατωτέρω πρὸς τὸ μέρος τῆς πεδιάδος τῆς Κοζάνης· πλησίον εἰς αὐτὸν εἶνε χωρίον ἤδη καλούμενον Ἰλισί<sup>2</sup>.

Σελ. 12 (περὶ Κοζάνης)... εἰς τὴν περιοχὴν αὐτῆς τῆς πολιτείας φαίνονται ἐρείπια ἀρχαίων κτιρίων, πλὴν ὄχι ἀξιολόγων· εἰς ἓνα τόπον ὀνομαζόμενον Τριπόταμον, συνεχῆ μὲ τὴν πολιτείαν, εὐρέθησαν πολλάκις λίθινα εἰδωλάκια καὶ μάρμαρα ἀπὸ βωμόν... (ἔπεται περιγραφή τοῦ ἐπιτυμβίου ἐπικράνου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Κρίσπου καὶ τῆς θυγατρὸς Κρισπεινῆς εἰς μνήμην τῆς συμβίου Κλεοπάτρας Leake III 299), ὅθεν ὀρμώμενος λέγει σελ. 15, ὅτι ὁ Καῖσαρ ἔκτισε τὴν Καισαρειάν «καὶ σφίεται τὸ ἴδιον ὄνομα καὶ τὴν σήμερον εἰς ἓν χωρίον πλησίον τῶν ἐρειπίων του εἰς 3 ὄρας κατωτέρω τῆς Κοζάνης». Καὶ σελ. 18 ἔξ. «τοπαρχία Τσαρσαμπά» πρὸς Ν δηλ. τοῦ Ἑγγὶ Μπουτζιάκ μέχρι Ἀλιάκμονος καὶ τοῦ ἔπειτα προστεθέντος Βελβεντοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ ἀνώνυμος νομίζει προελθὸν ἐκ τοῦ Βενεβέντου: Σελ. 19. «Εἰς αὐτὴν περιέχεται καὶ ἡ εἰς τὸ περὶ Κοζάνης εἰρημένη Καισάρεια. Ὁμοίως καὶ τὸ χωρίον Γαλλιανῆ<sup>2</sup> εἰς τὸ ὁποῖον σφίεται καὶ εἰς βωμός, ἣδη ἐκκλησία τῆς Παναγίας· οἱ κίονές του καὶ ἡ ἄλλη οἰκοδομὴ του εἶναι κατὰ τὴν τοσκανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ φαίνεται νὰ ἐκτίσθη ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους· εἶνε τετραγωνικὸς τὸ σχῆμα καὶ ἔχει ὡς δεκαπῆγεις τὰς πλευράς του (ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἀναγινώσκωμεν λόγους διδασκάλου τινὸς τοῦ Leake III 304 ἔξ.). Ὡς μίαν ὄραν ἀνωτέρω τῆς Γαλλιανῆς πρὸς τὸ ὄρος τὸν Βορεινὸν εἶναι χωρίον ὀνομαζόμενον Κτένιον (ἄρα κατωτέρω), εἰς τὸ ὁποῖον φαίνονται ἐρείπια ἐνὸς πολιχνίου μὲ ἀκρόπολιν εἰς ὄχρῶν τοποθεσίαν.» Ἐν δὲ σελ. 12 ἀναφέρει καὶ περὶ τοῦ συγχρόνου του πολυγράφου ἱατροῦ Γεωργίου Σακελλαρίου (Διούφη, ἔ. ἀ. 293 ἔξ.): «καὶ πρῶτος ἐκ τοῦ γένους ἔκαμε μίαν ἀξιόμιμητον συνάθροισιν κατὰ τὴν κατάστασιν του ἀπὸ νομίσματα καὶ ἄλλα σπάνια καὶ ζητούμενα τῆς Ἑλλ. ἀρχαιότητος.»

Ἡ εὐλαβὴς προσοχὴ τοῦ ἀνωνύμου τούτου γεωγράφου πρὸς πᾶν ἀρχαῖον λείψανον καὶ οἱ λόγοι του περὶ τοῦ ἱατροῦ Σακελλαρίου δεικνύουσιν ἐν τῇ ἀποκέντρῳ μάλιστα ταύτῃ γωνίᾳ τῆς Ἑλλάδος τὸν σεβασμὸν τοῦ τότε δούλου ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν κληρονομίαν του. Ἐπειδὴ δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, καθ' ὃν χρόνον ὁ λόρδος Ἑλγιν ἐσύλει τὸν Παρθενῶνα, ὀρθῶς ὁ Σεφεριάδης ἀποκρούει (Revue de Droit international N° 3, 1932 σελ. 10 ἔξ. τοῦ ἀπεσπασμένου ἀντιτύπου) τὴν δικαιολογίαν τῆς πράξεως τοῦ Ἑλγιν τὴν στηριζομένην ἐπὶ ὑποτιθεμένης ἀδιαφορίας τῶν τότε Ἑλλήνων πρὸς ὑπέροχα μάλιστα καλλιτεχνικὰ μνημεῖα, οἷος ὁ Παρθενῶν.

Ἄλλας ἀρχαιότητος ἀλλαγῆς πέριξ τῆς Κοζάνης ἄρα Π. Λιούφην ἔ. ἀ. σ. 30 ἔξ. Γενικώτερον δὲ παρὰ Παππαδάκι ἐν Ἀθηνᾶ 1913.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω καταλεχθέντα ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου ἀρχαῖα φρούρια, παραθέτω καὶ ἐγὼ τινα, ὅσα ἠκριβώσα πῶς εἶτε δι' αὐτοψίας ἐγγύθεν ἢ μακρόθεν εἶτε ἀπλῶς ἐρωτήσας καὶ μαθῶν. Οὕτω 1) πρὸς δυσμὰς τῆς Πέλκας ὑπεράνω τοῦ μοναστηρίου τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Βογατσικοῦ εἶνε τείχος ἄνευ ἀσδέστου· 2) δυτικώτερον μεταξὺ τῶν χωρίων Κωσταράτσι καὶ Σλίμιστα (νῦν Μηλίτσα) ἕτερον ἐπὶ τῆς θέσεως Ψέλια πρὸς Δ τοῦ Κωσταρατζίου 2<sup>α</sup>) (εἰκ. 62) ἕτερον ἐν χερσονήσῳ τῆς λίμνης τῆς Καστορίας παρὰ

1 Ὑπὸ τοὺς βορείους πόδας τοῦ ὑψηλοτάτου πετρολόφου» εὐρίσκονται τάφοι καὶ πολλὰ λείψανα (ὄστρακα κλ.) ὡς ἐκ κατεστραμμένου χωρίου. Ἐντεθθεν ἐκομίσθη εἰς τὸ περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς κείμενον χωρίον Κοιλάδα (πρῶην Ἰσκιουπλέρ) ἡμίτομον χριστιανικὸν κιονόκρανον (φυλάσσεται εἰς τὸν ἐκεῖ μῦλον) καὶ ἐπιγραφὴ ἐγκτισθεῖσα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χρ. Ἐμμανουηλίδου. Γυμνασιόπαις τῆς Κοιλάδος μ' ἐβεβαίωσεν (19. IX. 32), ὅτι εἶδε καὶ λατινικὰς ἐπιγραφὰς ἐπιγραφὰς, αἵτινες ἢ ἐκτίσθησαν ἢ ἐκινήθησαν καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς καλλιεργείας. Μίαν ἐπιγραφὴν κομισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Τσάκωνα εἰς Κοζάνην μετήνεγκεν εἰς Θεσσαλονίκην ὁ ἐπιμελητὴς Μακαρώνας καὶ πρόκειται νὰ ἐκδώσῃ. Εἶνε βασιλικὴ ἐπιστολὴ Φιλίππου Ε',

ἐν ἣ εὐρηται ὀρθῶς ἐκπεφρασμένον *Εὐνέεται*, τὸ παρὰ Λιβίῳ (42, 51) ἐσφαλμένον ἔθνικόν *Eulyestae*.

2 Κάλλιανη (πρβλ. καὶ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Ἀνωνύμου Παλαιογράφου = Παλαιογρατιανόν) εἶνε δυνατόν νὰ ἔχη σχέσιν τὸ ὄνομα πρὸς βυζαντικὸν τι ἀνδρωνύμιον Ἀγαλλιανὸς γραφόμενον ἐν Λέσβῳ καὶ Γαλιανός· πρβλ. Καρυδῶνη, Τὰ ἐν Καλλονῇ τῆς Λέσβου ἱερὰ σταυροπηγικὰ μοναστήρια κλ., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1900 Β σελ. 35. Γ. Μ. Βαλέττα ἐν Θεολογίᾳ τόμ. I «ὁ ἅγ. Ἰγνάτιος Ἀγαλλιανός» σ. τοῦ ἰδίου ἀντιτύπου 6,19. Τὸ Παλαιογράτσανον ὁμοίως φαίνεται ἔχον σχέσιν πρὸς πολλὰ ἐν Μακεδονίᾳ τοπωνύμια *Γράτσανη*.

τὸ χωρίον Δουπιάκοι (νῦν Δισπηλιό, περὶ οὗ ὄρα Κεραμοπούλλον, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες σ. 16 εἰκ. 26. 3) ἕτερον ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τοῦ βουνοῦ τῆς χερσονήσου τῆς Καστορίας πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως ἄνευ ἀσβέστου καί, ὡς μοι εἶπαν, τετραγώνου κατόψεως. Ἡ θέσις λέγεται Ἅγιος Ἀθανάσιος. 4) Ὑπεράνω τοῦ χωρίου Ντέμπενη (νῦν Δενδροχώρι) ἐπὶ τῆς στενωποῦ τοῦ Ἀλιάκμονος ΒΔ τῆς Καστο-



Εἰκ. 62. Τὸ τεῖχος τῶν Δουπιάνων (Δισπηλιό) ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Καστορίας.

ρίας ἕτερον ἄνευ ἀσβέστου. 5) Εἰς τὴν αὐτὴν στενωπὸν μεταξὺ Γκαμπρέσι (νῦν Γάβρος) καὶ Μπρέσνιτσα (νῦν Βατοχώρι) ἕτερον ἐπὶ ἀποτόμου κορυφῆς. Εἰς τὴν ἀπότομον πλευρὰν δὲν ἔχει τεῖχος. Λέγεται, ὅτι εὕρισκονται αὐτόθι νομίσματα «τοῦ Ἀλεξάνδρου», ἀλλ' ὅτι τὸ τεῖχος εἶνε ἀσβεστόκτιστον, ὡς καὶ τὸ 6) κατὰ τὸ χωρίον Σιστέβο (νῦν Σιδηροχώρι) ὑπὲρ τὴν πεδιάδα τῆς Καστορίας πρὸς βορρᾶν τῆς λίμνης, ἔνθα καὶ νομίσματα καὶ κεραμωτοὶ τάφοι εὕρισκονται. Εἰς τὴν αὐτὴν στενωπὸν τοῦ Ἀλιάκμονος περαιτέρω πρὸς

ΝΔ τοῦ χωρίου Κονοπλάτι πλησίον

αὐτοῦ παρὰ τὴν πρὸς Ρούλια (Κατωχώρι) ἡμιονικὴν ὁδὸν εἶνε «παχὺ τεῖχος μὲ μεγάλες πέτρες χωρὶς ἀσβεστον». Ἡ Ρούλια ἔχει βυζαντιακὰ λείψανα καὶ ἓνα κτιστὸν ὑπόγειον τάφον χριστιανικὸν παλαιὸν παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας. 7) Μεταξὺ Βατοχωρίου καὶ Κρυσταλλοπηγῆς (πρῶην Σμαρδέσι) πλησίον τοῦ δευτέρου χωρίου ἐν τῇ στενωπῷ εἶνε λείψανον τείχους οἰοῦναι διατέμνοντος καὶ κλειόντος αὐτὴν. Ἄλλὰ εἶνε μέρος μόνον μικρὸν ἐν γραμμῇ εὐθείᾳ καὶ διακεκομμένη ἐκ κατασκευῆς, ὥστε φαίνεται μοι μᾶλλον λείψανον γεφύρας ἐκ πλειόνων ποδῶν συνισταμένης (εἰκ. 63, 64, 65). Ὑπὲρ τὴν Κρυσταλλοπηγὴν ὑπάρχει, λέγουσι, θέσις παλαιὰ τοῦ χωρίου μετὰ λειψάνων κεράμων, ἐν δὲ τοῖς ἀγροῖς δυτικώτερον εὕρισκονται βέλη. 8) Περαιτέρω ἐντὸς τῆς νῦν Ἀλβανίας εἶνε τὸ τεῖχος τῆς Πλιάσσας ἐκεῖ, ἔνθα ζητεῖται τὸ τεῖχος τοῦ Πηλίου (Ἄρριανοῦ Ἀνάβ. 1, 5, 5. Παππαδάκις Ἀθηνᾶ 1913. σ. 452). 9) Τὸ παρὰ τὴν Κοριτσᾶν ὑπὲρ τὸ προάστιον Μπόριαν (Ἐμπορίαν εἶπαν αὐτὸ πρὸς με), ὅπερ ὁ Παππαδάκις ἔ. ἀ. καλεῖ πασίγνωστον βυζαντιακόν, εἰς ἔμὲ δὲ περιέγραψαν ἐν Κορυτσᾶ (31. VIII. 31) ὡς



Εἰκ. 63. Ὅρις τῆς γεφύρας τῆς Κρυσταλλοπηγῆς.

«ἄνευ ἀσβέστου μὲ μεγάλες πέτρες». Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Κοριτσᾶς παρὰ τὸν Ἅγ. Γεώργιον ἀξιωματικοὶ Γάλλοι ἐτοποθέτησαν ἐπὶ σιδηρᾶς βάσεως μέγαν πίθον εὐρεθέντα τῷ 1917 παρὰ τὸ ὄχυρόν ποτε χωρίον Τρέν πρὸς νότον τῆς μικρᾶς Βρυγηίδος λίμνης (Βέντροκ) καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Μπιγλίστης (Ἀθηνᾶ 1913, 451). Εἶνε ὀξυπύθμενος καὶ φέρει ἐπὶ τοῦ χείλους σφραγίδα ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ. 10) Παρερχόμενοι τὴν Φλώριναν λέγομεν, ὅτι πρὸς βορρᾶν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ δεξιῦ λόφου κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς πρὸς τὸ Μπουφι στενωποῦ ὑπεράνω τοῦ χωρίου Ἄνω Κλειναὶ (Κλέσταινα) εἶνε ἀρχαῖον τεῖχος ἀλλὰ μετ' ἀσβέστου ἐκτισμένον καὶ



προσιτὸν ἐξ ἀνατολῶν, ἔνθα καὶ τὸ ἀνοιγμα τῆς πύλης ἐν ὑλομανοῦντι τόπῳ. Ἐπὶ κορυφῆς εἶναι κοίλωμα ὡς δεξαμενὴ. 11) Ἐν τῇ στενωπῷ μεταξὺ Γκορνιτσόβου (νῦν Κέλλη) καὶ Ὀστρόβου πρὸς Β τῆς ὁμωνύμου λίμνης (ὕψ. 907) δεξιὰ τῷ κατιόντι τὴν Ἐγνατίαν ὁδόν, εἶνε τεῖχος ὄρατὸν καλῶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἴσως ὁ Ὀστρόβος τῶν μέσων χρόνων ἐπὶ παλαιότερον. 12) Κατὰ τὴν ἄλλην στενωπὸν ἀπὸ Λύγκου πρὸς νότον πρὸς Ἑορδίαν (Θουκ. 4, 83;) εἶνε ὑπεράνω τοῦ Λιγνιτωρυχείου τῆς Μπανίτσης (νῦν Βεύης) τεῖχος παχὺ ἄνευ ἀσβεστοῦ. 13) Νοτιώτερον τούτου ὑπὲρ τὸ χωρίον Πέτερσκον (νῦν Πέτρες) εἶνε δύο φρούρια (Ἀθηνᾶ 1913, 430, 433, ὄρα καὶ κατωτ.). 14) Ἀπέναντι τῆς Κλεισοῦρας πρὸς ΒΑ καὶ ἀπέναντι τοῦ χωρίου Μόκραινη (νῦν Βαρικὸ), πρὸς Β εἶνε λοφώδης σειρὰ ἔχουσα ἑκατέρωθεν δύο ὁδοὺς, ὧν ἡ μὲν δυτικὴ, ἁμαξιτὸς δημοσία νῦν, ἄγει εἰς τὴν λίμνην Ροῦδνικ, ἡ δ' ἀνατολικὴ εἰς Ρακίταν (ἀριστερὰ) καὶ Παλαιοχώριον (δεξιὰ). Ἐπὶ τοῦ λόφου πρὸς τὴν Κλεισοῦραν εἶνε βράχος μέγας, ὃν οἱ Παλαιοχωριταὶ καλοῦσιν Ἀλῆ-Χότζα-τας. Περί τὸν βράχον καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς αὐτὸν εἶνε τεῖχος ἐπιβλέπον τὰς διόδους καὶ ὄρατὸν καὶ ἐκ τῆς ἁμαξιτοῦ, ἀλλὰ δὲν διέκρινα, ἂν εἶνε ἀσβεστόκτιστον· οἱ δ' ἐρωτηθέντες εἶπον οἱ μὲν τοῦτο οἱ δὲ τὸ ἀντίθετον. Ἴσως τοῦτο τὸ φρούριον εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου τῆς Κοζάνης ἀναφερόμενον εἰς τὸ Παλαιοχώριον.



Εἰκ. 64. Ὅμοι τῶν «ποδῶν γεφύρας» τῆς Κονσταλλοπηγῆς (Σμαρδέσι).



Εἰκ. 65. Οἱ πόδες τῆς γεφύρας τῆς Κονσταλλοπηγῆς (εἰκ. 63, 64).

λουμένων τριῶν περικλείστων χώρων ὁ ὑψηλότερος, τριγωνικὸς τὸ σχῆμα, ἐπέχει τόπον ἀκροπόλεως.

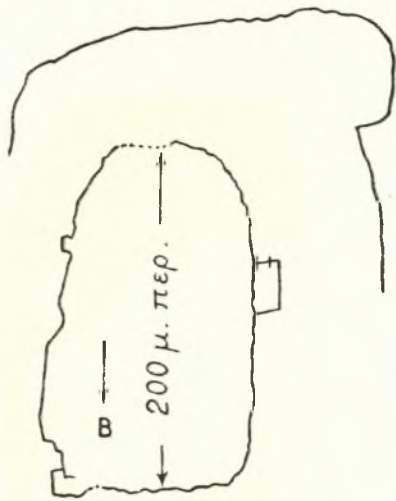
Καὶ πρὸς Δ τῆς Νεαπόλεως (Λιαψίστι) μεταξὺ τῶν χωρίων Δράμιστας (Μακροπλαγιάς) καὶ Κλεπιστίου (Πολυκαστάνου) ἐπὶ τοῦ λόφου Κλέψιος εἶνε «κάστρο ἀσβεστόκτιστον» (:), ἕτερον δὲ παρὰ τὸ Τσοῦρχλι μεταξὺ Τσοτυλίου καὶ Γρεβενῶν<sup>1</sup>.

Καὶ παρὰ τὰ Γρεβενὰ νοτιοδυτικῶς ὑπάρχουσι τοιαῦτα δυσπρόσιτα κάστρα, ὧν τρία ἐπεσκέφθη

<sup>1</sup> Πρβλ. Παπαδάκη ἐν Ἀθηνᾶ 1913.



ὁ καθηγητὴς κ. Χ. Ἐνισλείδης καὶ περιέγραψεν, ἀτελῶς δυστυχῶς, εἰς τὸ «Μακεδονικὸν Βῆμα», ἐφημερίδα τῆς Κοζάνης, εἰς τὰ φύλλα τῆς 1, τῆς 8, καὶ τῆς 15 Μαρτίου 1931. Εἶνε δὲ ταῦτα παρὰ τὸ Σπίλιο, τὸ Πολυνέρι (Βοδέντσικο) καὶ τοὺς Φιλιππαιούς. Πρὸβλ. καὶ Desdèvises-du-Dezert, La Macedoine σ. 306. Ὅμοιον εἶνε τὸ τοῦ Παλαιογριατσάνου<sup>1</sup>, τὸ τῆς Παλατίτσας ἐπὶ τῶν Πιερίων<sup>2</sup>, καὶ ἄλλα τινα<sup>3</sup>. Εἰς τὸ τοῦ Παλαιογριατσάνου εὔρεν ὁ Heurtley ὄστρακα τῆς περιόδου τοῦ σιδήρου προϊστορικά<sup>4</sup>.



Εἰκ. 66. Σχηματικὴ εἰκὼν τοῦ φρουρίου Καστροῦ ὑπεράνω τῆς Ντέμπρης (Ἀναρράχης) ἐν Ἑορδία.

Τὰ μεγαλόλιθα ταῦτα κάστρα διαψεύδουσι παταγωδῶς τὴν πρότερον μου γνώμην, ὅτι τοιαῦτα κτίσματα ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστα ἐν Μακεδονίᾳ (δρα ΑΕ 1927-8 σ. 88. Μακεδονία καὶ Μακεδόνες, σ. 16, ἔνθα ἡ εἰκ. 26 τοῦ φρουρίου τῶν Δουπιάκων, Δισπηλιὸ νῦν, ἐν μικρῇ χερσονήσῳ τῆς λίμνης τῆς Καστορίας, ὅπερ περικλυστον ἐν πεδίῳ ὃν ἦτο ὁμως ὄχυρον ὡς τὰ ὄρεινά)<sup>5</sup>. Δὲν ἤμην ὁμως μόνος ἐν τῇ πλάνῃ ταύτῃ<sup>6</sup>.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταλεχθέντων φρουρίων ἐπεσκέφθη ἐσχάτως (Σεπτ. 1933) τρία, ἧτοι τὸ ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου βεβαιούμενον ὑπεράνω τοῦ χωρίου **Ντέμπρη** (νῦν **Ἀναρράχη**), καὶ τὰ ὑπεράνω παρὰ τὸ χωρίον Πέτερσκο (Πέτρες νῦν),

πάντα τῆς Ἑορδίας. Τὸ πρῶτον (εἰκ. 66-68) περιβάλλει τὴν κορυφὴν Καστρὶ (ὑψ. 1103 μ.), ἣτις κεῖται πρὸς Ν τῆς Ἀναρράχης καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς Ραδούνιστας (νῦν Κρυόβρυσση). Εἶνε ἀσβεστόκτιστον, πᾶσι 1 μ., εἶχε τὴν κυρίαν εἴσοδον πιθανῶς πρὸς βορρᾶν, ἑτέραν πρὸς νότον, καὶ ἑτέραν ἐν ἐπιμήκει προσφύσει τοῦ τείχους διὰ διπλώσεως, πρὸς δυσμὰς, ἀνοιγομένην ὁμως πρὸς νότον (διατηροῦνται καὶ αἱ ὀπαὶ τῶν ἐκλιπόντων ξύλων, μογλοῦ κ.τ.τ.) Πρὸς Β καὶ Α ὑπῆρχον πιθανῶς καὶ πύργοι. Τὸ ὅλον εἶνε ἐπίμηκες ἀπὸ Β πρὸς Ν, μήκους περίπου 200 μ. Ἐνιαχοῦ σφίζεται πρὸς Δ εἰς ὑψ. 2 μ. Ἐντὸς ὑπάρχουσιν ἐρείπια οἰκημάτων, ὧν αἱ στέγαι κατέπεσον καὶ αἱ κέραμοι αὐτῶν (μεγάλοι στρωτῆρες καὶ καμπύλοι καλυπτῆρες ἑλληνικοῦ τύπου μὲ χρῶμα καστανοῦν βαθὺ εἰς τὴν ὄρατὴν ποτε ἐπιφανείαν) ἀπετέλεσαν στρῶμα συνεχές. Προφανῶς τὰ κτίσματα ἐγκατελείφθησαν ὄρθια καὶ κατέρρευσαν. Ἐκ τῶν σκευῶν παρέμειναν ἐπὶ τόπου, εἰς βάθος 1 μέτρ. περίπου, πίθοι ὀξυπύθμενοι (ὄχι πλατέων χειλέων) καὶ ἄλλα ὄστρακα μικροτέρων ἀγγείων ἄχροα. Τινὰ φαίνονται χειροποίητα παλαιῶν χρόνων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὔρεν νόμισμα χαλκοῦν



Εἰκ. 67. Κάτω ἐμπρὸς μέρος τοῦ προϊστορικοῦ τείχους, ἄνω δὲ μέρος τοῦ Ἰουστινιανείου τείχους τῆς Ἀναρράχης (Δέβρης).

1 Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie 216 ἔξ.

2 Heuzey, Mission 255 ἔξ.

3 Αὐτ. 296 ἔξ. καὶ Ἀθηνᾶ ἔ.ἄ. 449 κ. ἄ.

4 Annual of the Br. School XXX, 149.

5 Πρὸβλ. Ἀθηνᾶ 1913, 441.

6 Πρὸβλ. L. Heuzey, ἔ.ἄ. σ. 286 Δήμιτσα ἔ.ἄ. 220. Περί τῶν προϊστορικῶν φρουρίων τούτων δρα καὶ Forschungen und Fortschritte 1932 σ. 291 ἔξ. Investigacion y progreso (Madrid) 1933,76 ἔξ.



διαμ. 21 χιλ., τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α (527-566 μ. Χρ.) φέρον ἐν στεφάνῳ περίξ προτομῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς δεξ. τὴν ἐπιγραφὴν: DN.IVSTINI-[ANVS P.P.AVG], ὀπισθεν δὲ  $\frac{AI}{TES}$ <sup>K</sup><sub>SP</sub> ἐν στεφάνῳ προβλ. Brit Mus. Cat. Byz. coins I, 41, 163. Pl. VI, 11).

Ὡστε τὸ ἀσβεστόκτιστον τοῦτο τεῖχος δύναται νὰ περιέχεται μεταξὺ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπὸ τοῦ Προκοπίου περὶ κτισμ. IV 48 — V 444, μένει δὲ νὰ ταυτισθῆ, ἀφ' οὗ τὰ παλαιὰ ὀνόματα δὲν ἐσώθησαν πλὴν ἴσως τοῦ Γερμαῖ (Γέρμαν) καὶ Πέλεκον (Πέλκα). Προβλ. καὶ Πρακτ. Ἄρχ. Ἐτ. 1930, σ. 78.

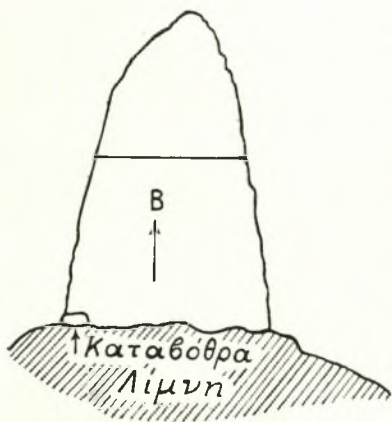
Ἡ Ἀκρόπολις αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ ἄλλου τείχους παλαιότερου καὶ παχύτερου διπλασίως, διὰ μεγάλων λίθων (— 1.50 μ.) ἐκτισμένου ἄνευ κολλητικῆς ὕλης. Ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους τούτου δὲν σφύζεται ὅλη, τὸ μὲν διότι κατέρρευσεν εἰς τὸν πρηνῆ χώρον, τὸ δὲ διότι πιθανῶς οἱ κτίσαντες τὸ ἐπὶ κορυφῆς βυζαντιακὸν τεῖχος ἀφήρεσαν τοὺς λίθους καὶ συντρίψαντες ἐνετείχισαν αὐτοὺς ἐκεῖ. Ἡ γραμμὴ τοῦ εἶνε ὀρατὴ χαμηλὰ παρ' ὄλον τὸ νότιον ἡμισυ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ βυζαντιακοῦ τείχους, εἶτα ἐξέρχεται διὰ γωνίας περαιτέρω καὶ περικάμπει τὸν λόφον ἔξω τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ βυζαντιακοῦ, στρεφομένη εἶτα πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τι διάστημα, μεθ' ὃ ἀφανίζεται. Ἐσκαψα εἰς τὰ χώματα, ἅτινα συνεκρατοῦντο ὀπισθεν τοῦ τείχους, καὶ πλὴν χονδρῶν τετριμμένων κεράμων εὔρον καὶ τινα ἀβαφῆ ὄστρακα ἀγγείων χειροποιήτων. Προφανῶς τὸ τεῖχος τοῦτο εἶνε παλαιότερον, ἄσχετον πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ ἐπὶ κορυφῆς, εἰ καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι καὶ ἡ κορυφὴ θὰ εἶχε παλαιότεραν στεφάνην κατὰ τὸ σύστημα τῶν ἐναλλήλων τειχῶν, ἅτινα ἦσαν συνηθέστατα ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς εἴπομεν. Τὸ φρούριον τοῦτο μετ' ἄλλων, ἅτινα ὁ Ἀνώνυμος ὀρίζει ὑπὲρ τὸ Χασάνκιοϊ (νῦν Ἀσβεστόπετρα) καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἀσκίου, ἦσαν μὲν καταφύγια τῶν ἐν τῇ πεδιάδι κατοίκων, ἀλλὰ καὶ ἐπέβλεπον τὰς ὀρεινὰς διαβάσεις ἐξ Ἑλιμείας Ἐρατύρας, Γαλατινῆς, Σιατίστης) πρὸς τὴν Ἑορδαίαν.



Εἰκ. 68. Μέρος τοῦ προϊστορικοῦ τείχους τῆς Ἀναρράχης (Δέβρης).

Τὰ παρὰ τὸ Πέτερσκον (Πέτρες) πολίσματα εἶνε ἀκριβέστερον τρία. Τὰ δύο κεῖνται ὑπεράνω τῆς καταβόθρας, εἰς ἣν ἀφανίζονται τὰ ἐκχειλίζοντα ὕδατα τῆς ὀμωνύμου λίμνης, κειμένης δυτικώτερον τῆς λίμνης τοῦ Ὀστρούβου. Ἡ καταβόθρα εἶνε εἰς τὴν βορειοανατολικὴν ἄκρην τῆς λίμνης, ὑπὲρ τὴν καταβόθραν δ' ἀνέρχεται βραχῶδης ῥάχις, ἣς ἀνατολικῶς ἐκτείνεται χοάνη, ὀριζομένη ἀνατολικώτερον ὑπὸ ἄλλης ὀμοίως γυμνῆς ῥάχεως ὀρχομένης ὀσαύτως ἀπὸ τῆς ὀχθῆς τῆς λίμνης. Ἐπὶ τοῦ κτενὸς τῶν συγκλινουσῶν ῥάχεων τούτων ἀνέρχονται καὶ ἐνοῦνται ἐπὶ κορυφῆς δύο σκέλη τείχους, ἅτινα μετὰ τῆς λίμνης ἀποτελοῦσι τρίγωνον περικλείον τὴν χοάνην καὶ τὸ ὕψηλότερον πρὸς τὴν κορυφὴν μέρος τοῦ ὄρους. Τὸ πρὸς τὴν κορυφὴν μέρος, τὸ  $\frac{1}{3}$  περίπου τοῦ ὄλου, χωρίζεται δι' ἐγκαρσίου τείχους διήκοντος ἀπὸ σκέλους εἰς σκέλος (εἰκ. 69). Τὸ ἐγκάρσιον τοῦτο τεῖχος ὡς καὶ τὰ μέρη τῶν δύο σκελῶν τὸ

ἀπὸ αὐτοῦ ἀρχόμενα καὶ ἐνούμενα εἰς τὴν κορυφήν, σφζόμενα εἰς ὕψος ἄνω τῶν 2 μ., εἶνε ἀσβεστόκτιστα, ἀποτελοῦντα οἰονεὶ ἰσοσκελὲς τρίγωνον μικρότερον τοῦ συνόλου. Τὰ κάτω ὁμως τοῦ ἐγκαρσίου τείχους μέρη τῶν σκελῶν εἶνε παχύτερα (2.50 μ.), ἐκτισμένα διὰ μεγάλων λίθων (1 μ. +) ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ σφζονται μόλις ὑπὲρ τὸν γυμνὸν βράχον, παραθεόμενον ὑπὸ συντριμμάτων ἀποτελούντων «σαμάρι» ὄρατὸν καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς τῆς λίμνης καὶ ἐκ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τοῦ Ἄμυνταίου (Σόροβιτις).

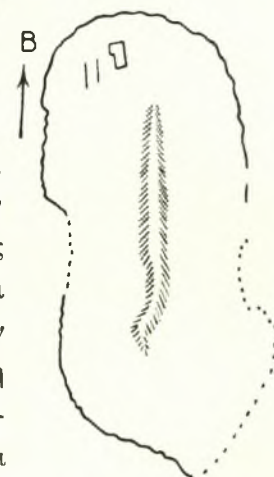


Εἰκ. 69. Σχηματικὴ εἰκὼν φρουρίου ὑπὲρ τὴν καταβόθραν τῆς λίμνης Πέτρων (Πέτεροσκο) ἐν Ἑορδαίᾳ.

Μακρόθεν ὁρώμενον τὸ κτίσμα τοῦτο σύνολον, προξενεῖ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐσχεδιάσθη σύνολον, τοῦτο δὲ πιστεύω, ἐγὼ τοῦλάχιστον, ὡς ἀληθὲς ποτε: πιστεύω δηλ., ὅτι τὸ φρούριον εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὰ Κτίσματα τῆς Ἑρατύρας καὶ λοιπὰ ὅμοια, ἐπίσης παλαιὸν καὶ μέγα, καί, ὡς ἐν ἐκείνοις, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ὁ ἄνω τοῦ διατειχίσματος χῶρος ἦτο χάριν τῶν ἀνθρώπων, ἢ δὲ κάτω αὐτοῦ χοάνη χάριν τῶν κτηνῶν. Κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς δὲ χρόνους ἐπανέκτισαν μετ' ἀσβέστου τὴν κορυφήν, ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς, λαμβάνοντες τοὺς λίθους ἐκ τοῦ παλαιοῦ. Ἴσως μάλιστα ἐν τοῖς Κτίσμασι τοῦ Ἰουστινιανοῦ λανθάνει που παρὰ Προκοπίῳ (ἔ. ἄ.) τὸ παλαιὸν ὄνομα τοῦ φρουρίου ἀδιάγνωστον νῦν, ὡς καὶ τόσα ἄλλα.

Ἐντὸς τοῦ ὑψηλοῦ τριγώνου ὑπάρχουσι χώματα καὶ ἐρείπια ἐκκλησίας, συνελέχθησαν δὲ ὄστρακα ἀβαφῆ νεώτερα καὶ ἐν ἴσως ἐλληνιστικόν. Ἐν τῷ κατωτέρῳ χώρῳ καὶ πρὸς τὴν λίμνην εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ βράχου ἀραιὰ τετριμμένα καὶ ἀδιάγνωστα θραύσματα.

Πρὸς δυσμὰς τοῦ φρουρίου τούτου ὑπόκειται μικρὰ κοιλάς, δι' ἧς ἄγει ὁδὸς ἔξω τῆς Ἑορδαίας πρὸς τὴν ὀπισθεν τοῦ ὄρους ἐρχομένην Ἑγνατιανὴν ὁδὸν ἐκ τῆς Λύγκου διὰ Κέλλης πρὸς τὴν Ἑδεσσαν. Ὁ τόπος λέγεται Πλέμη. Ἄν τὸ εἰρημένον παλαιὸν φρούριον ἐχρησίμευεν ὄχι μόνον πρὸς καταφυγὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς προστασίαν τῶν βορείων ὁρίων τῆς Ἑορδαίας ἀπὸ εἰσβολῆς ἐκ τῆς «Ἑγνατίας», ἣτις εἶνε κοσμογονικὴ ὁδός, τότε κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς φρουρήσεως τῆς διόδου Πέλκας-Βλάστης θὰ ἔπρεπε καὶ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ κώνου Λίλικ, ὅστις ὑπέγκειται τοῦ χωρίου Πέτρες καὶ τῆς εἰρημένης μικρᾶς κοιλάδος ἀπὸ δυσμῶν, νὰ ὑπάρχη ἕτερον τεῖχος. Ὄντως δ' ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γυμνῆς κορυφῆς διατεμνόμενον ὑπὸ βράχου ὀξέος (εἰκ. 70). Ἔχει πάχος 2.20, εἶνε δ' ἐκτισμένον ἄνευ συνδετικῆς ὕλης διὰ μεγάλων λίθων (1 μ.) ἀκανονίστου σχήματος, ὡς ὅλα τὰ ὅμοια, καὶ οἰκτρῶς πολλάκις διεσπασμένων ἕνεκα τῶν πάγων καὶ τῶν χημικῶν ἐνώσεων. Σφζεται μόλις ὑπὲρ τὸ ἔδαφος καὶ πολλαχοῦ ἐβλάβη κατὰ τὸν τελευταῖον παγκόσμιον πόλεμον πρὸς κατασκευὴν προκαλυμμάτων. Κατὰ τὸ μέσον τῆς Δ πλευρᾶς ταπεινοῦται ὁ βράχος καὶ ἀφανίζεται τὸ τεῖχος ἐπὶ μικρὸν, ὡς εἰ ἦτο ἐνταῦθα



Εἰκ. 70. Σχηματικὴ εἰκὼν φρουρίου κεκλιμένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς Λίλικ ὑπὲρ τὸ χωρίον Πέτρες (Πέτεροσκο) ἐν Ἑορδαίᾳ.



πύλη. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ λείπει κατὰ μέγα μέρος, ἀλλ' ἴσως οὐδέποτε ὑπῆρξεν, ἐπειδὴ ὁ τόπος ἐδῶ εἶνε κρημνώδης. Ἡ πλευρὰ αὕτη ἐπιβλέπει τὴν κοιλάδα καὶ τὸ φρούριον τῆς καταβόθρας. Ἡ βορεία βλέπει πρὸς τὴν ὄπισθεν λόφων Ἐγνατίαν, ἡ δὲ δυτικὴ ὑπέρεκειται ὄροπέδιου καλλιεργούμενου καὶ βλέπει δυτικώτερον πρὸς τὸ ἕτερον στενὸν Κλειδί (Κιλίτ-δερβέντ), ὅπερ εἶνε ἡ φυσικὴ κυρία δίοδος μεταξὺ Ἑορδαίας καὶ Λύγκου.

Τὸ τεῖχος τοῦτο ἔχει μῆκος ἀπὸ Β πρὸς Ν μέχρις 800 μ. καὶ πλ. μέχρι 300 εἰς εὐθύ. Κατὰ τὸ βόρειον μέρος σφίζονται ἐρείπια 2-3 κτισμάτων καθ' ὅμοιον οἰκοδομικὸν τρόπον πεποιημένων καὶ διατηρουμένων ὀλίγα χῶματα ὡς καὶ βαθύτερά τινα μέρη τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἄλλως γυμνοῦ βράχου. Σκάψας ὅμως, ἐπέισθην, ὅτι τὰ χῶματα εἶνε καθαρὰ, φυσικά, καὶ ὅτι ἡ παλαιὰ ἐπιφάνεια τοῦ τόπου, ἣτις ἐνεῖχε βεβαίως καὶ ὄστρακα, ἔχει ἀφανισθῆ ὑπὸ τῶν καιρῶν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ. Ἡ ἐπιφάνεια αὕτη ἴσως θὰ ἦτο καὶ μέχρις ἐνὸς μέτρου ὑψηλοτέρα, ὥστε νῦν ἔχομεν λείψανα παρθένου μόνον γῆς. Ἐλάχιστα ὄστρακα τῆδε κακεῖσε εἰς τὴν κατωφέρειαν εἶνε λίαν τετριμμένα, οὐδὲν διδάσκοντα.

#### ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΟΛΙΘΩΝ ΦΡΟΥΡΙΩΝ ΤΗΣ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἄν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὴν διάταξιν τῶν περὶ τὴν κοιλάδα τῆς Σελίτσης φρουρίων, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ταῦτα εἶνε ἰδρυμένα ἐκατέρωθεν τῶν κλεισωρειῶν καὶ τῶν διαβάσεων. Οὕτω, ὡς ἐδηλώθη καὶ ἀνωτέρω, τὰ Κτίσματα καὶ τὸ φρούριον τῆς Πέλκας φρουροῦσι τὴν μεταξὺ διάβασιν ἀπὸ τῆς Ἑορδαίας διὰ Βλάστης, Σισανίου, Πέλκας εἰς τὴν πρὸς νότον τούτων χώραν τοῦ Ἀλιάκμονος, ὡσεὶ ἡ διάβασις αὕτη ἔτεμνε τὰ ὄρια Ἑορδαίας καὶ Ἐλιμείας. Τὸ φρούριον τῆς Πέλκας καὶ τὸ τοῦ Ριζοῦ φρουροῦσι τὸ στενὸν τῆς Σαῖττας, ὅπερ εἶνε ἡ διάβασις ἀπὸ Χρουπίστης (Ὁρεστικοῦ Ἄργου) πρὸς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ στενοῦ χώραν τῆς Σελίτσης, ὡσεὶ τὸ στενὸν ἦτο ὄριον τῆς Ὁρεστίδος καὶ τῆς Ἐλιμείας. Ἀνάλογος εἶνε ἡ σκέψις περὶ τῶν παλαιῶν φρουρίων τῶν Πετρῶν κατὰ τὰ ὄρια Ἑορδαίας καὶ Λύγκου. Τὸ παρὰ τὴν Σιατίστην φρούριον καὶ τὸ τοῦ Ἀωνύμου παρὰ τὸ χωρίον Καϊλόμ-πασι, εἰμὴ καὶ τὸ ἀπέναντι τῆς Σιατίστης ἐπὶ τῆς Τσερβένας, ὄρους ἀνήκοντος εἰς τὸν ὄγκον τοῦ Βουρίνου, φρουρεῖ τὴν κλεισοῦραν, ἦτοι τὴν ὑποκειμένην τῇ Σιατίστη διάβασιν Καραγιαννίων-Κοζάνης ὡς δευτέρα γραμμὴ τοῦ στενοῦ τῆς Σαῖττας πρὸς προστάσιαν τῆς Ἐλιμείας, ἣτις ἐκτείνεται καὶ ἀνατολικώτερον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ἀλιάκμονος (Κοζάνη, Αἰάνη-Καισαρεία), ἃν ὁ μῦθος (Πτολ. Σουῖδ. ἐν λ. Αἰάνη) περὶ τῆς ιδρύσεως τῆς Αἰάνης ὑπὸ τοῦ Αἰανοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἐλύμου δηλοῖ, ὅτι ἡ Αἰάνη ἀνήκεν εἰς τὴν Ἐλί(ύ)μειαν ἢ (Θουκ.) Ἐλιμίαν (πρβλ. ὅμως καὶ Leake III 314 ἐξ.).

Εἶπομεν δ' ἀνωτέρω, ὅτι τὰ φρούρια ταῦτα εὐρίσκονται ἐπὶ τόσων ὑψηλῶν καὶ δυσπροσίτων θέσεων, ὥστε εἶνε ὄλως ἀπαράδεκτον, ὅτι θὰ ἦσαν προωρισμένα ὡς μόνιμοι κατοικίαι τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ δυσχειμέρῳ ἐκείνῃ χώρᾳ. Εἶδομεν δὲ προσέτι, ὅτι καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοσις πιστεύει αὐτὰ χρήσιμά ποτε μόνον πρὸς ἀναγκαίαν προσωρινὴν ἐν πολέμῳ ἐνοί-

1 Πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἀπτόθι κοινοῦ τῶν Ὁρεστών ἐν Annual of the Br. School at Athens 1911-2 σελ. 179, Πρακτ. τῆς ἀρχ. ἐτ. 1912, 243 καὶ κάλλιον ἐν Ἀθηνᾶ 1913,

440. Κεραμόπουλλος ἐν Byzantinisch - neugriech. Jahrbücher 1932, 55 ἐξ.

κησιν. Τοῦτο δὲ διδάσκομαι καὶ ἐγὼ ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἐξαίρεσις δὲ πρέπει νὰ ὑποληφθῆ, ἂν που, ὡς εἰς τὸ φρούριον τῆς Παλατίσης, ταπεινά τινα καὶ χλοερὰ καὶ ὑγιεινὰ μέρη κατοικοῦντο ἐν ὑστέροις χρόνοις.

Ἄλλὰ πότε εἶχον ἀνάγκην αἱ διάφοροι περιοχαὶ τῆς Μακεδονίας, ὑποπεύουσαι ἀλλήλας, νὰ ὀπλίζονται οὕτω καὶ νὰ ἀμύνονται κατ' ἀλλήλων; Πότε τὰ φρούρια ταῦτα ἦσαν κατὰ τῶν γειτόνων ἀσπίδες ἀσφαλείας; πότε αἱ στεναὶ διαβάσεις ἀπετέλουν τὰς κλείδας τῶν περιοχῶν ἐκείνων, κεκλεισμένων ἀπ' ἀλλήλων, καὶ πότε αἱ ὄχυραὶ κλεισώρειαι ἐγένοντο θέατρον ἐμφυλίων συγκρούσεων καὶ σπαραγμῶν, ἐν ᾧ οἱ ἄμαχοι πληθυσμοὶ κατέφευγον εἰς τὰ ἀπρόσιτα ὄχυρά καταφύγια; Ἐπειτα ποία πλουσία πόλις τῆς πεδιάδος εἶχε τὴν ὑλικὴν δύναμιν καὶ τὴν μεγαλόπρουν ἐπιχειρηματικότητα νὰ ἰδρῦν ἀπὸ σχεδίου ἐν ἐρήμοις τόποις τοιαῦτα δαπανηρὰ καὶ θαυμαστὰ φρούρια πέριξ μιᾶς στενῆς καὶ μικρᾶς πεδιάδος, ὡς ἡ τῆς Σελίσης, ἵνα ἐμμείνωμεν εἰς τὸ καίριον τοῦτο σημεῖον; Καὶ ἂν τοιαύτη πόλις λείπη καὶ δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ἀφ' οὗ δὲν κατέλιπεν ἀνάλογα ἔγνη, τίς ἴδρυσεν τὰ φρούρια καὶ πότε;

Τὰ φρούρια εἶνε παλαιότερα τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ἀναμφισβητήτως, ὡς θὰ φανῆ ἀπτότερον κατωτέρω. Ἄλλ' εἶνε παλαιότερα καὶ τῶν ῥωμαϊκῶν, διότι αἱ συγκρούσεις π. γ. τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος τῷ 48 π. Χ. γίνονται ἐπὶ τῶν πεδιάδων καὶ τῶν ἐλαφρῶν πτυχῶν αὐτῶν, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῶνται οὐδὲ νὰ μνημονεύωνται πρὸς οἰανδήποτε χρῆσιν φρούρια ἐν Μακεδονίᾳ, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἔνθα καὶ ἡ Λάρισα καὶ οἱ Γόμφοι καὶ ἡ Μητρόπολις μετέχουσιν ὡς ὄχυραὶ πόλεις.

Οὔτε δὲ κατὰ τὰς συγκρούσεις τοῦ Περδίκκα II καὶ τοῦ Βρασιίδα πρὸς τοὺς Λυγκήστας τῷ 425 π. Χ. «ἐπὶ τῇ ἐσβολῇ τῆς Λύγκου» (Θουκ. 4,83.124 ἐξ.) ἐμφανίζονται τὰ φρούρια τοῦ Πέτερσκου ἢ τῆς Μπανίσης ἢ τοῦ Γκορνιτόβου (ἄνω σελ. 95), «κόμας» δὲ καὶ οὐχὶ πόλεις εἶχεν ὁ Ἀρριβαῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Λυγκηστῶν ἐν τῇ χώρᾳ του, εἰς ἣν εἶχον εἰσβάλει ὁ Βρασιίδα καὶ ὁ Περδίκκας.

Ὅρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Heuzey<sup>1</sup>, ὅτι ὁ μετὰ τὴν μάχην τῆς Πύδνης ἀφοπλισμὸς τῆς Μακεδονίας ἐσήμαινε «l'abandon ou tout au moins le démantèlement des enceintes fortifiées», ὅσαι ὑπῆρχον τότε.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς ἀκμῆς τοῦ ἠνωμένου Μακεδονικοῦ κράτους, ὑπῆρχον μὲν τὰ διάφορα πατροπαράδοτα μακεδονικὰ βασίλεια Ἐλιμία, Ὀρεστίς, Ἐορδία, Λυγκηστικὴ καὶ ἄλλα, ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν «σύμμαχα καὶ ὑπήκοα τοῦ κεντρικοῦ κράτους» (Θουκ. II. 99), ὥστε ἀπειλεῖτο ἐν τῷ συνόλῳ ὁμοσπονδιακόν τι κράτος, οἷον περίπου τὸ Γερμανικὸν νῦν. Ἄλλὰ τοιαύτη πολιτικὴ ὀργάνωσις ἀποκλείει ἐν τοῖς ὁμοσπόνδοις κράτεσι τὴν ὑπαρξίν φρουριῶν στρεφομένων εἴτε κατὰ τοῦ κεντρικοῦ κράτους εἴτε κατὰ τῶν ὁμοσπόνδων μερῶν αὐτοῦ. Ἡ ὀργάνωσις δ' αὕτη παρὰ τὰ διαλείμματα τὰ κυροῦντα τὸν κανόνα<sup>2</sup>, ἰσχύουσα κατὰ τὸν 5<sup>ον</sup> αἰ. π. Χ., ἐπεκράτησε στερεωθεῖσα κατὰ τοὺς ἔπειτα αἰῶνας μέχρι τῶν Ρωμαίων, ὅτε πρῶτοι τῇ βοήθειᾳ τῶν Ρωμαίων ἀπεσπάσθησαν, ἐξ αἰσθήματος κακῶς κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων νοουμένου φιλελευθέρου, οἱ Ὀρέσται<sup>3</sup>.

1 Mission archéol. de Macédoine σ. 309.

3 Πολύβ. 18, 47, 6. Λιβ. 33, 34, 6.

2 Beloch gG<sup>2</sup> III I σ. 227.



Ὡστε τὰ φρούρια εἶνε παλαιότερα τοῦ 5<sup>ου</sup> αἰ. Πόσον παλαιότερα εἶνε, δεικνύει ὁ Θουκυδίδης ἔ. ἄ. λέγων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν Ἡρόδοτον 8,137, ὅτι, ἀφ' οὗ οἱ Ὀρέσται διὰ τῆς δυναστείας τῶν Ἀργεαδῶν βασιλέων τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους<sup>1</sup> κατέλαβον τὴν Ἄνω Μακεδονίαν, τὴν δυτικὴν δηλ. μέχρι τοῦλάχιστον Δευριοπίας καὶ Πελαγονίας, ἔπειτα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5<sup>ου</sup> αἰ., ὅτε ἐβασίλευεν Ἀλέξανδρος ὁ Φιλέλλην, κατέλαβον τὰ παράλια ἤτοι τὴν Πιερίαν, τὴν Βοττίαν, μέρος τῆς Παιονίας, τὴν Ἀλμωπίαν καὶ τὴν μεταξὺ Ἀξιοῦ καὶ Στρυμόνος: «τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται». Πάντα ταῦτα ἐγένοντο ἐπὶ τῶν προγόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' τοῦ Φιλέλλητος καὶ ἐπ' αὐτοῦ τούτου, βασιλεύοντος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5<sup>ου</sup> μέχρις ἐντεῦθεν τοῦ 480 π. Χ. Προφανῶς ὁ βασιλεὺς οὗτος προσήρτησεν εἰς τὸ Μακεδονικὸν κράτος τὰς πέραν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀξιοῦ χώρας, ἃς κατέλιπον ἔρμαιον αὐτοῦ οἱ ἠττηθέντες Πέρσαι. Τὰ δυτικὰ μέρη, προσηρτήθησαν ὑπὸ τῶν προγόνων αὐτοῦ, τοῦτο δ' ἐγένετο τόσῳ παλαιότερον, ὅσῳ δυτικώτερον καὶ βορειοδυτικώτερον βαίνομεν. Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφ. 1927-8 σ. 75 ἐξ. καὶ σ. 84 ἐξ. καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ μου Μακεδονία καὶ Μακεδόνες 1930 σ. 7 ἐξ. πρβλ. Ἑλληνικὰ Β' σ. 105 ἐξ. διέτριψα ἐκτενέστερον περὶ τὸ θέμα τοῦτο καὶ χρησιμοποιῶν τὰς ἀναπτύξεις τοῦ Beloch ἔδειξα, νομίζω, ὅτι ἡ κατακτητικὴ αὕτη πολιτικὴ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους ἤρχισε περὶ τὸ 700 π. Χ.<sup>2</sup>

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀνωτέρω καταλεχθέντων φρουρίων ἐφάνη, ὅτι ταῦτα δὲν εἶνε πάντα διατεθειμένα πρὸς ἄμυναν κατὰ μόνης τῆς Ὀρεστίδος, συνάγεται, ὅτι δὲν ἐκτίσθησαν καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐξεδήλωσε τὰς κατακτητικὰς ὁρέξεις αὐτῆς, ἀλλὰ πρότερον ἤδη, καὶ ἦσαν προωρισμένα νὰ προασπίσωσι τὰς ἀνεξαρτήτους περιοχὰς κατὰ οἰασδήποτε προσβολῆς, ὅποθενδήποτε προερχομένης. Ὡστε εἶνε παλαιότερα τοῦ 7<sup>ου</sup> αἰ. π. Χ.

Ἄλλ' ἡ παλαιότης αὕτη προσεγγίζει ἢ καὶ ἐξικνεῖται εἰς τοὺς χρόνους, ἢ ὑπερβαίνει τοὺς χρόνους, καθ' οὓς κατῆλθεν ἐκ Θεσσαλίας Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα τὸ τελευταῖον κύμα τῶν ἐλληνικῶν φύλων μετὰ τῶν Δωριέων. Φυσικὸν λοιπὸν εἶνε νὰ ἐγνώριζον τὰ φύλα ταῦτα τὸν τρόπον τῆς ἐπὶ τῶν πεδιάδων μὲν κατὰ κόμας ἐγκαταστάσεως καὶ κατοικίας, ἐπὶ τῶν ἀποκρήμων δὲ καὶ ἀπροσίτων ὀρέων ἰδρύσεως ὄχυρῶν καταφυγίων. Ἀληθῶς δὲ ὁ Θουκυδίδης I,10,2 περὶ Σπάρτης λέγων καὶ τοῦ κατὰ κόμας ἀτειχίστους οἰκισμοῦ αὐτῆς, καλεῖ ταύτην τὴν κατὰ κόμας οἰκισιν ὡς «τὸν παλαιὸν τῆς Ἑλλάδος τρόπον». Ὁ δὲ Busolt, Griech. Staatskunde 127, 143, 145 ἐξ. 151 διασαφεῖ, ὅτι παλαιὸν τρόπον ἐννοεῖ ὁ Θουκυδίδης τὸν εἰσαχθέντα ὑπὸ τῶν Δωρικῶν φύλων. Ἐξηκολούθει δ' ὁ τρόπος οὗτος καὶ ἐπὶ Θουκυδίδου εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας, αἵτινες, ὡς οἱ Αἰτωλοὶ, ὑπελείποντο ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ οἰκονομικῇ προόδῳ, ὡς συνέβαινε καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ πατρίδι τῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ τρόπος οὗτος ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν κατ' ὄχυρὰς πόλεις οἰκισιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ εὐτυχία τῶν κατὰ κόμας ἐγκατεστημένων χωρῶν ἦτο δυνατόν, μάλιστα ἐν τῇ πρωτογόνῳ ἐποχῇ τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ κινδυνεύσῃ, ἀφ' οὗ «πᾶσα ἡ Ἑλλὰς ἐσιδηροφόρει», ἡ ληστεία ἦτο οὐ μόνον ἀνάγκη ἀλλὰ καὶ sport, καὶ οἱ Ἕλληνες ἤγον καὶ «ἔφερον ἀλλήλους» ἤτοι ἐλεγγάτου καὶ «κατ' ἀλλήλους μᾶλλον ὡς ἕκαστοι οἱ ἀστυγείτονες ἐπολέμουν», καθὼς πολλαχοῦ λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ προοιμίῳ, διὰ τοῦτο (Busolt ἔ. ἄ. 151) ἐκτιζον «ὡς ἐπὶ τὸ

1 Στρβ. 329, 11. 330. 20.

2 Περὶ τῶν σκοτεινῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας

καὶ πῶς καὶ τῶν ὕστερον πρβλ. καὶ τοὺς εὐφυεῖς συλλογισμοὺς τοῦ Α. J. Reinach BCH 1913, 349 ἐξ.

πλείστον ὄχυράματα καὶ τείχη, ἅτινα ἐχρησίμευον τοῖς κατοικοῖς τῆς περιοχῆς ἐν πολεμικῇ ἀνάγκῃ ὡς καταφύγια, καὶ διὰ τοῦτο, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς μυκηναϊκὰς βασιλικὰς ἀκροπόλεις, τὰ καταφύγια ταῦτα ἰδρύνοντο πολλαχῶς ἐπὶ κορυφῶν ὑψηλῶν ὄρέων ὡς ἡ Κρεμαστὴ Λάρισα, ὁ Ἀκροκόρινθος, ἡ Λάρισα τοῦ Ἔργου» κλ.

Ἡ γνώμη αὕτη, ἣν ἐξήνεγκον καὶ ἄλλοι, εἰς οὓς παραπέμπει ὁ Busolt, εὗρισκει τὴν ἰσχυροτάτην βεβαίωσιν εἰς τὰ Μακεδονικὰ παραδείγματα, ἅτινα σὺν τῷ χρόνῳ θὰ πολλαπλασιασθῶσι καὶ ἅτινα ἐπέχουσι τὴν πρώτην θέσιν ἐν ταύτῃ τῇ κατὰ παράδοσιν ἐγκαταστάσει καὶ ὄχυρωτικῇ εἶνε τὰ πρῶτα παραδείγματα καὶ πρότυπα αὐτῆς. Οἱ πολεμικοὶ γεωργοὶ τῆς Μακεδονίας ἐπιδραμόντες πρὸς νότον μετήνεγκον ἐκεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐγκαταστάσεως καὶ τὴν ὄχυρωτικὴν τέχνην<sup>1</sup> (ᾄρα τὸ ἄρθρον μου «Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες» Ἑλληνικά Ζ').

Ἡ σημασία τούτων ὡς καὶ ἄλλων τινῶν γενικῶς ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων, ἅτινα ἔθιξα ἐν τῇ ΑΕ 1927-8, φαίνεται εἰς ἐμὲ ἀπόδειξις περὶ τῆς ὁμοφυλίας τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν νοτιῶν Ἑλλήνων ἰσχυροτέρα οἰασθήποτε ἄλλης γλωσσολογικῆς ἀποδείξεως, στηριζομένης εἰς μόνον τὰ λεξείδια, ἅτινα οἱ λεξικογράφοι ὡς παράδοξα ἐν Μακεδονίᾳ ἔκριναν ἀξιοσημείωτα. Ἡ Μακεδονία καὶ πρὸ τῆς ἐν αὐτῇ ἐνοικήσεως τῶν ἑλληνικῶν φύλων εἶχε κατοίκους προέλληνας (ᾄρα ΑΕ 1927-8, 217, I) ὡς καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλάς, περιεβάλλετο δὲ πάντοτε ὑπὸ ξένων λαῶν, ἐξ ὧν ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ ἢ εἰσδεχθῇ ἀνελληνίστους τινὰς λέξεις. Καὶ σήμερον παρὰ τὴν μεθοδικὴν παιδείαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς αἰγλῆς τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ἱστορικοῦ, γραμματειακοῦ, πολιτικοῦ, εἰσχωροῦσιν ὁμως ξένα ἑλληνιστὶ λέξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἡμῶν γλῶσσαν. Ἄν σήμερον συνέλεγε λεξικογράφος τις τὰς ξένας ταύτας λέξεις καὶ, ἀφανιζομένου ἔπειτα παντὸς γραμματειακοῦ μνημείου τῆς Ἑλλάδος, ἐξηκρίβου μετὰ αἰῶνας γλωσσολόγος τις τοῦ μέλλοντος τὴν γλωσσικὴν τάξιν τῶν λέξεων ἐκείνων, θὰ ἐπετρέπετο νὰ κρίνῃ κατ' αὐτὰς τὴν φυλὴν τῶν σημερινῶν ἑλλήνων; λέγω ταῦτα μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι αἱ ἀξιοσημείωτοι ἐκεῖναι ὀλίγαι τῶν λεξικογράφων παλαιαὶ λέξεις, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Hoffmann, τοῦ Χατζηδάκι καὶ ἄλλων, εἶνε ὄντως ἀνελληνιστοὶ, καὶ χωρὶς νὰ μειῶ τὴν ὑπόληψιν, ἣν ἔχω πρὸς τὴν γλωσσικὴν ἐπιστήμην ὡς θετικωτάτην καὶ σχεδὸν μαθηματικὴν, ὅταν ἔχη στερεὰν βᾶσιν καὶ ἀποφεύγῃ τὰς πλάνας.

Ἡ παλαιότης τῶν φρουρίων τούτων, ὡς καθωρίσθη ἀνωτέρω, ὑπερβαίνει τὸν χρόνον τῆς ἰδρύσεως τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας τῶν Ἀργεαδῶν, ἦτοι τὸ 700 περίπου π. Χ. Ἄλλ' ὁ Σύγγελλος ἐκδ. Dindorf ἢ τῆς Bonn σ. 401 λέγει ὅτι: «οὗτος ὁ Ἀργαῖος πρῶτος ἐν Μακεδονίᾳ τείχη ἤγειρε», ἦτοι καταβιβάζει τὴν χρονολογίαν τῶν τειχῶν ἐντεῦθεν τοῦ 700 ἐπειδὴ ὁ Ἀργαῖος εἶνε μέσον μέλος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ἄν ὁμως ἀληθεύῃ ἡ γνώμη τοῦ Hoffmann<sup>2</sup>, ὅτι τὸ γένος τῶν Ἀργεαδῶν δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ τὸ ὄνομά του ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀργαίου (ὁ -ος), μὴ ὄντος ἀρχεγόνου μέλους τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἐπώνυμον Ἀργεάν τινὰ πολὺ παλαιότερον, ἦσαν δὲ συνήθη τὰ εἰς -εας ὀνόματα παρὰ τοῖς Μακεδόσιν, τότε ἡ μαρτυρία τοῦ Συγκέλλου περὶ τῆς παλαιότητος ἐγέρ-

<sup>1</sup> «Πρωτόγονα τείχη καταφυγῆς καὶ φρουρᾶς ἀνὰ τὰς καιρίας ράγεις καὶ διόδους» εἶδεν ὁ Παπαδάκις ἐν τῇ Ἑσπερία Λοκρίδι καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ (Ἀρχ. Δελτ. 1920-1 παράρτ. σ. 147, 152). Πρβλ. Beloch *gG* III 1 σ. 469, Νομίζω δ' ἐγώ, ὅτι

καὶ τὸ Πελαργικὸν ἢ τὸ Ἐννεάφυλον τῶν Ἀθηναίων τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ ἔχει ἐκ τούτων τῶν ἀπὸ βορρᾶ ἑλληνικῶν παραδόσεων.

<sup>2</sup> *Die Makedonen* σ. 121, πρβλ. Geyer, *Makedonien* 37.



σεως τειχῶν ἐν Μακεδονίᾳ πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τοῦτον τὸν παλαιὸν Ἀργεῖον. Δὲν εἶνε δ' οὗτος ἐντελῶς ἄγνωστος, ἐπειδὴ ὁ Στ. Βυζ. λ. «Ἀργεῖου [νῆσος]» λέγει... «ἀπὸ Ἀργεῖου Μακεδόνας, ἀφ' οὗ Ἀργεάδαι». Οὕτω δύναται νὰ ἀληθεύῃ ἡ μαρτυρία, ἂν ὄντως τὰ τεῖχη, περὶ ὧν πρόκειται, εἶνε ὅσον ἐδείχθη ἢ ἐρρήθη ἀνωτέρω παλαιά. Πρέπει δὲ ἐξαιρετικόν τινα σημασίαν νὰ ἔχη ἡ σημείωσις αὕτη τοῦ Συγκέλλου, πρέπει νὰ ἐπλήρου ἱστορικὴν τινα ἀνάγκην· ἐπειδὴ δὲν ἐννοεῖται, πῶς ὁ ἀνὴρ ἐν τοσαύτῃ γενικότητι εἰδήσεων, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ μνημονεύσῃ τὴν εἰδικὴν ταύτην λεπτομέρειαν. Πιστεύω δέ, ὅτι ἐν παλαιοῖς χρόνοις ἐσφύζετο ἀκόμη ἡ παλαιὰ ἱστορία τῶν τειχῶν, αὐτὰ ταῦτα διετηροῦντο κάλλιον βεβαίως ἢ νῦν καὶ διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ μεγέθους ἢ τοῦ πλήθους συνετέλουν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἱστορίας των. Ὁ Σύγκελλος πρέπει νὰ ἠντλησεν ἐκ παλαιᾶς τινος πηγῆς τὴν εἶδησιν, ἣν περὶ αὐτῶν παρέχει, ἢ δὲ ἐγγυτέρα πρὸς ἡμᾶς χρονικὴ τοποθέτησις αὐτῶν προῆλθεν ἐκ τῆς, ἀδιάφορον ὑπὸ τίνος τὸ πρῶτον γενομένης, συγχύσεως τοῦ ἀρχηγόνου Ἀργεῖα τοῦ Βυζαντίου Στεφάνου πρὸς τὸν ἔπειτα βασιλέα Ἀργαῖον τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ Συγκέλλου. Οὕτω δὲ πάλιν ἀνάγονται εἰς παλαιούς χρόνους τὰ φρούρια τῆς Μακεδονίας.

Καὶ εἶπομεν μὲν ἀνωτέρω καὶ ἐδέχθημεν, ὅτι ἡ ὄχυρωτικὴ αὕτη κατήχθη ὑπὸ τῶν Δωριέων εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἀλλ' ἂν ἀληθεύῃ ἡ θεωρία, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ φῦλα πάντα κατῆλθον ἀπὸ βορρᾶ ἤτοι ἐκ Μακεδονίας ἢ διὰ Μακεδονίας, δὲν ἔχομεν δ' ἐν Μακεδονίᾳ ἄλλο εἶδος ἐγκαταστάσεως καὶ ὄχυρώσεως, πρέπει καὶ πρὸ τῶν Δωριέων, τὰ προγενέστερον κατελθόντα πλήθη νὰ εἶχον τὸν αὐτὸν ὄχυρωτικὸν τρόπον, ἀφ' οὗ οὐδένα ἄλλον ἐγνώριζον ἐκ τῆς παλαιᾶς μακεδονικῆς πατρίδος. Οὕτω δ' ἦτο ὄχυρωμένη ἡ Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας, ἔνθα δὲν ἐπάτησαν Δωριεῖς ἀλλ' Ἀχαιοί· ὁμοίως δ' ἦτο ὄχυρωμένη ἡ Ἰθώμη, πρὸς ἣν ἀγωνίζονται κατελθόντες οἱ Δωριεῖς. Ἄν δ' εἰς τὰ παράλια τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἀνεπτύχθησαν ἀστικαὶ βάσεις, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ὃν οἱ ἐκ Μακεδονίας Ἑλληνες (Ἀχαιοὶ) προσέθησαν τεῖχη, ἅτινα ἠγνόει ἡ θαλασσοκράτωρ Κνωσός. Ὡστε οὕτω κερδαίνομεν σπουδαιότατον χρονολογικὸν τεκμήριον διὰ τὰ πελασγικὰ τεῖχη τῶν μυκηναϊκῶν πόλεων τῆς νοτίου Ἑλλάδος.

Καὶ ὁ Τσουντας δὲ ἀπέδειξεν, ὅτι οἱ νότιοι Ἑλληνες παρέλαβον τὴν ὄχυρωτικὴν αὐτῶν ἀπὸ βορρᾶ<sup>1</sup> εὐρῶν (αὐτ. σ. 16 ἔξ.), ἐν Θεσσαλίᾳ φρούρια τινα ἐπὶ ὑψηλῶν βραχωδῶν λόφων ἀναγόμενα εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ χαλκοῦ Ἰσως δὲ καὶ τὴν νεολιθικὴν (3000 π. Χ.)<sup>2</sup>. Οὕτως ὅμως ἄγει ὁ λόγος νὰ δεχθῶμεν ὡς δυνατὴν τὴν ἐκδοχὴν καὶ προδωρείου καταγωγῆς τινων τουλάχιστον φρουρίων τῆς Μακεδονίας, ἅτινα δύναται νὰ λέγωνται τὰ ἀρχαιότατα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Οὕτω δὲ διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου ἐξηγεῖται ἡ ἐσχάτη τῆς ἐπιφανείας καὶ τῶν κλιτύων αὐτῶν ἀπὸ τῶν χωμάτων ἀπογύμνωσις, καθιστῶσα αὐτὰ σήμερον ἀπροσβατότερα καὶ ἀγριώτερα ἢ ὅσον ἦσαν ἀρχικῶς. Ἐξηγεῖται δὲ καὶ ἡ καταπλήσσοις πολλοῦ (Σιάτιστα π. Χ.) διάλυσις καὶ εἰς συντρίμματα διάσπασις τῶν λίθων τῶν τειχῶν ὑπὸ τῶν καιρῶν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, διάλυσις ἄγνωστος εἰς ἄλλα τεῖχη τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς τε βορείου Ἑλλάδος καὶ τῆς νοτίου, ἀπὸ Θεσσαλίας καὶ κάτω.

Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν εἶνε ἀπλοῦν· ἐπειδὴ εἶνε πιθανόν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ προδωρεία

<sup>1</sup> Αἱ προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου  
σελ. 385 ἔξ.

<sup>2</sup> Πρὸβλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1927 - 8 σ. 217.

(Ἀχαιῶν ἢ Ἰωνικῶν) καὶ δωρικὰ καὶ νεώτερά πως τοῦ 700 π. Χ. (ἐφ' ὅσον καθίστα ἴσως ἀναγκαίαν τὴν κρίσιν τοιούτων ἢ μήπω συντελεσθεῖσα βιαία ἐνότης τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Ἀργεαδῶν) ὥστε τὰ παλαιότατα φρούρια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ζητητέα μὲν ἐν Μακεδονία, ἀλλὰ τὴν διάκρισιν θὰ ἐπιτύχη ἴσως ἡ ἀνασκαφικὴ ἐν πολλοῖς τούτων ἔρευνα, ἣτις ὑπολείπεται νὰ γίνῃ, ὅπου σφύζεται ἐρευνητὸν χῶμα. Ὅτι ὁμως οἱ Ἀργεάδαι προσέκοψαν πρὸς φρούρια ὑποτάσσοντες τὰ διάφορα τμήματα τῆς Μακεδονίας, ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ κύρους τοῦ Στράβωνος, ὅσον οὗτος δύναται νὰ ἔχη περὶ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων, λέγων 330 ἀπ. 20 πρβλ. καὶ 23: «ἐπίκειται δὲ τῷ ποταμῷ τούτῳ (τῷ Ἀξιῷ) χωρίον ἐρευμόν, ὃ νῦν μὲν καλεῖται Ἀβυδῶν, Ὅμηρος δ' Ἀμυδῶνα καλεῖ καὶ φησι τοὺς Παίονας ἐντεῦθεν εἰς Τροίαν ἐλθεῖν ἐπικούρους «τηλόθεν ἔξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιῷ εὐρυρέοντος». Κατεσκάφη δ' ὑπὸ τῶν Ἀργεαδῶν»<sup>1</sup>.

[Κατὰ τὰς διορθώσεις προσθέτω τὰς ἐξῆς γνώμας, ἃς ὁ Dr Jáspar v. Geist, ἀκούσας διάλεξίν μου ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Βουδαπέστης (14, V, 34) περὶ τοῦ θέματος τούτου, εὐηρεστήθη νὰ μοι ἀναπτύξῃ καὶ κατὰ παράκλησίν μου νὰ διατυπώσῃ γραπτῶς. Διὰ τὴν ἀξιολογωτάτην ταύτην συμβολὴν τοῦ φιλοῦντος τὰ ἱστορικὰ γεωπονικὰ ζητήματα ἀνδρὸς εἶμαι εὐγνώμων καὶ φρονῶ, ὅτι καὶ ὁ ἀναγνώστης ὁμοίον αἴσθημα θὰ αἰσθανθῇ.

«... Τὸ ἐνδιαφέρον μου ὡς γεωπόνου εἴλκυσαν πρῶτιστα τὰ συμπεράσματα, ἅτινα δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῶν Μακεδονικῶν φρουρίων ὡς πρὸς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν κατ' ἀγροικίας (Farm) γεωργικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς χώρας.

Ἡ ἰσχυρὰ κατασκευὴ καὶ ἡ μεγάλη περιοχὴ τῶν φρουρίων προϋποθέτει μόνιμον ἐγκατάστασιν τοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις ἐπομένως κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ εἶχε μεταβῆ ἐκ τῆς πρωτογενοῦς ἀγροικίας καὶ τῆς ὑπὸ νομάδων χρησιμοποίησεως τῆς γῆς ὡς νομῆς — δηλ. ἐκ τῆς παντοειδοῦς θήρας καὶ κτηνοτροφίας — εἰς τὴν ὑψηλοτέραν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν τῆς γεωργίας.

Τοῦτο φαίνεται πιθανὸν καὶ ἐκ τούτου προσέτι, ἐπειδὴ δηλ. ἡ περιορισμένη ἐπιφάνεια πάσης ὑπὸ ὀρέων περιβαλλομένης κοιλάδος δὲν θὰ ἠδύνατο κατὰ τὴν νομαδικὴν ἐκμετάλλευσιν (Nomaden-Weidewirtschaft) νὰ θρέψῃ τόσον μέγαν ἀριθμὸν κατοίκων, ὅσον ὑποθέτει ἡ ἔκτασις τῶν φρουρίων.

Πρὸς τούτοις πιστεύω, ὅτι ἡ κατ' ἀγροικίας γεωργία ἠσκειτο ὑπὸ μικρῶν ἐπαυλίων παραπλησίων πρὸς ἀγροικίας (farmartige Gehöfte). Τοῦτο προκύπτει κατὰ τὴν γνώμην μου ἐκ τοῦ ὅτι τὰ φρούρια δὲν προστατεύουσι μονίμους ἐν ἑαυτοῖς κατοικίας ἀλλὰ τόπους καταφυγῆς ἐν πολεμικοῖς κινδύνοις.

Ἄν ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀγρῶν ἐγένετο ἔξ ὑπαρχόντων χωρίων, ὡς συνέβαινε κατὰ τὸ πλεῖστον ὕστερον κατὰ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην ἐν ὁμοίᾳ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ, τότε οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων θὰ ἐνίσχυον πιθανῶς καὶ θὰ ὠχύρουν αὐτά.

Ἡ παρουσία τῶν προστατευτικῶν ἀκροπόλεων, αἵτινες ἦσαν ἀνεπιτήδευτοι πρὸς σταθερὰν κατοικίαν τοῦ πλήθους ὡς καὶ ἐνδεχομένων δυναστειῶν, ἄγει νὰ δεχθῶμεν κατεσπαρμέ-

<sup>1</sup> Πρβλ. ΑΕ 1927-8 σ. 78, 86, 102, 213. Ἑλληνικά Β, σ. 105 ἔξ.



νωσ ζῶντα πληθυσμόν, ὅστις, ἐντονώτατα προσκεκολλημένος πρὸς τὴν γῆν, ἐγεώργει τὴν χώραν του κατ' ἰδίας ἀγροτικὰς ἐπιχειρήσεις.

Τί δὲ δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τούτων περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἰδιοκτησίας, θὰ ὑποδηλώσω μόνον.

Ἡ παραγωγή ἦτο πιθανῶς ἀτομικὴ ἢ πατριαρχικὴ, ὥστε εἶχε βάσιν τὴν ἰδιοκτησίαν.

Τούναντίον δὲ ἡ κτίσις τῶν μεγάλων ἀκροπόλεων (ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν προῆλθον ἐκ τῆς ἀδιατρέπτου ἐπιταγῆς δυνάστου τινός) ἐλέγχει ἰσχυρὸν συλλογικὸν νοῦν».

Ἡ κεντρικὴ γνώμη τοῦ κ. v. Geist, ὅτι οἱ κάτοικοι δὲν ἀπετέλουν χωρία ἀλλὰ μικρὰς ἀγροικίας, ἔχει ἤδη πραγματικὴν ἀπόδειξιν διότι ὁ Heurtley ἀνέσκαψε παρὰ τὸ Μπομποῦσι (νῦν Πλατανιά) τοῦ Ἀλιάκμονος τοιαύτην ἀγροικίαν, ἣτις ἀρξαμένη ἴσως ἀπὸ τοῦ 13<sup>ου</sup> αἰ. π. Χ., ἔζησεν ἐπὶ αἰῶνας (Annual of the Br. School at Athens XXVIII, 1926-7, σ. 158 ἐξ.) Ἄλλ' ὁ Heurtley δὲν συνήγαγε τὸ πόρισμα τοῦ v. Geist, διότι πιστεύει (πβ. σ. 192, 194), ὅτι πρόκειται περὶ λαοῦ νομαδικοῦ. Ἐγὼ διέκρινα εἰς τοὺς περὶ τὸ Τσοτύλιον λόφους πλὴν χωρίων καὶ ἄλλας μεμονωμένας ἀγροικίας, ὡς ἐγκαταστάσεων κατὰ γένη (καθὼς ἐσκεπτόμην) καὶ ἀναφέρω ταῦτα εἰς ἔκθεσίν μου δημοσιευομένην νῦν ἐν τοῖς Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἐτ. τοῦ 1933, ἀλλ' ἀνασκαφὰς δὲν ἔκαμα, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κατεσπαρμένα ὄστρακα ἀγγείων εἶνε ἐλληνιστικὰ συνήθως ἀλλὰ καὶ προϊστορικὰ εἰς τι χωρίον ἀρχαῖον ἐν θέσει Μπουφάρι ὑπὲρ τὸ σημερινὸν χωρίον Λιόπεσι. Τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο χωρίον, φαίνεται, ὅτι, ἐξελιχθὲν ἐξ ἀρχαίας τινός πατριαρχικῆς ἀγροικίας, εἶχε, καθὼς σημειῶνω εἰς τὴν ἔκθεσίν μου, καταλήξει κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους νὰ ὀχυρωθῇ κατὰ τρόπον ἰδιόρρυθμον, ὡς παρετήρησα καὶ περὶ ἄλλων ἀρχαίων χωρίων τῆς Μακεδονίας. Μοὶ φαίνεται δηλ., ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῶν ἀκραίων οἰκιῶν τῶν χωρίων ἠνοῦντο καί, τυφλοὶ ὄντες, ἀπετέλουν τὸ ἔρυμα τοῦ χωρίου, ὡς συνέβαινε κατὰ τὸν Μεσαίωνα (πρβλ. τὸ χωρίον Πυργὶ τῆς Χίου). Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν περὶ τούτου. Ἐλπίζω δ' ἐπίσης, ὅτι καὶ ἀγροικίαι προϊστορικαὶ θὰ εὐρεθῶσι πλείονες ἔν τε τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἠπειρῷ, ἐπειδὴ πιστεύω, ὅτι ἀμφότεραι αἱ χῶραι διήλθον τὰ αὐτὰ στάδια πολιτισμοῦ καὶ ἐγκλείουσιν ὅμοια τεκμήρια αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ αἰῶνας ἐκμετάλλευσις τῆς χώρας ἐξηκολούθησε κληρονομικῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἶνε πιθανόν, ὅτι ἀνασκάπτοντες νεωτέρας τοιαύτας ἐγκαταστάσεις, θὰ εὕρωμεν ὑπ' αὐτὰς πολλαχοῦ τὰς παλαιότερας. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς πολλὰ σημεῖα θὰ εἶνε μόνον νεώτεροι, ὡς συμβαίνει ἴσως εἰς τὰς δύο παρὰ τὴν Μαγοῦλαν ἐγκαταστάσεις, περὶ ὧν κατωτέρω, μάλιστα δὲ εἰς τὴν δευτέραν, ἐνθα σκαλίζων μόνον ἠρέυνησα (ὄρα κατωτ.). Ὅσαι ὁμως εὐρεθῶσι παλαιότεροι, θὰ εἶνε μικραί, ἀνάλογοι πρὸς τὸν συλλογισμόν τοῦ v. Geist καὶ πρὸς τὴν ἀνασκαφείσαν ὑπὸ τοῦ Heurtley, ἣτις εἶχε χῶρον πέντε περιῶπου καλυβῶν.

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ κατὰ ἀγροικίας βίου εἰς τὸν κατὰ κώμας ἢ «πόλεις» ἐγένετο κυρίως ἐπὶ Φιλίππου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ἀρχαιαν. Ἀναβ. 7, 9, 2, χωρὶς νὰ σημαίνῃ τοῦτο, ὅτι πρὸ τοῦ Φιλίππου οὐδαμῶς ὑπῆρχον πόλεις, ἢ κῶμαι. Ἐπὶ Φιλίππου σημειοῦται ἡ μεγάλη πολιτικὴ εὐτυχία ἐκ τῆς μεγεθύνσεως τοῦ κράτους καὶ γίνεται ὀριστικὴ ἢ τροπὴ ἐπὶ τὸν ἀστικὸν βίον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πεδιάς τῆς Πέλλης, ἐλώδης οὖσα καὶ κατακλυζομένη ὑπὸ τῶν ποταμῶν (τώρα καθαιρέται καὶ ἀποξηραίνεται καὶ κατοικίζεται), ἦτο τότε ὀλι-

γάνθρωπος, οἱ δὲ ἀνατολικώτερον κατοικοῦντες Θραῖκες, ἦσαν καὶ ὀνομάζοντο Θραῖκες, ὅτε ἐστρατεύθησαν μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, συνάγομεν ὅτι, ὁ Μακεδονικὸς κύριος πυρῆν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ νικήσας καὶ διαλύσας καὶ ὑποτάξας τὸ περσικὸν κράτος καὶ τὰς ἄλλας ἀσιατικὰς χώρας εἶχε συναχθῆ ἔκ τῶν ὄροπεδίων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἣτις ἔχει φύσει ὑγιᾶ καὶ ῥωμαλέον πληθυσμόν. Ἐκεῖθεν ἦσαν καὶ οἱ ἀξιολογώτατοι στρατηγοὶ (Πτολεμαῖος, Περδίκκας κ. ἄ.) οἱ διανείμαντες τὸ κράτος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Διὰ τοῦτο ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ κατοικίαι, ἐν αἷς ἐγεννήθησαν οὗτοι, παρ' ἃς ἐτάφησαν οἱ γονεῖς καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν καὶ ἔνθα ἐξηκολούθησεν ἔπειτα ἡ ζωὴ, (πρβλ. Ἀθηνᾶ 1913 462, ἐξ.), ὥστε εἰς πάσας τὰς κόμας, ἃς συνήνητσα, νὰ εὐρεθῶσιν ἀφθονα ἑλληνιστικὰ λείψανα. Τίς καταστροφή εὗρε τὰς κόμας ταύτας, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσι βυζαντιακὰ λείψανα, θὰ διευκρινήσῃ ἡ περαιτέρω ἔρευνα καὶ μελέτη.

Ἡ ἄλλη γνώμη τοῦ v. Geist, ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν παλαιῶν Μακεδόνων ἐπεκράτει ὄχι κοινοκτημοσύνη, ἀλλὰ ἰδιοκτησία ἀτομικὴ ἢ πατριαρχική, κυροῦται καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, ἣν εὐρίσκομεν ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ὅσον ἐκτείνεται ἡ ἱστορία. Ὁ Ὅμηρος μόνον τοιαύτην κατάστασιν γνωρίζει καὶ δὴ καὶ ὡς παλαιὰν τότε. Οἱ ἐκ Μακεδονίας λοιπὸν κατελθόντες μετανάσται διένειμαν τὴν κατακτηθεῖσαν γῆν κατὰ κλήρους ἴσους, ἢ δὲ ἀνάμνησις τῆς τοιαύτης διανομῆς ἔζη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πάντοτε, ὥστε, ὁσάκις ἐδυστύχει, ἐζήτει «ἀναδασμὸν γῆς» (πρβλ. ἐν γένει Busolt, Staatskunde<sup>3</sup> σ. 141 ἐξ.). Τὸ δίκαιον τοῦτο τῆς ἰδιοκτησίας εἶνε πρόσθετον τεκμήριον τῆς ἀπὸ βορρᾶ καθόδου τῶν Ἑλλήνων.

Ὅτι δὲ ὁ συλλογικὸς νοῦς, ὅστις ἔκτιζε τὰς θαυμασίας ἀκροπόλεις τῆς Μακεδονίας (ὅμοιαι πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἐν Ἠπειρῷ), ἐκορυφούτο εἰς τὴν θέλησιν μοναρχῶν, μαρτυρεῖ ἢ παράδοσις, ἣτις μόνον μοναρχίας γινώσκει ἐν Μακεδονίᾳ ἀνέκαθεν.

Πρέπει δὲ νὰ προσθέσω καὶ τοῦτο, ὅτι δηλ. τὴν ἀνωτέρω μέθοδον ὀχυρώσεως τῶν ἀφράκτων πεδινῶν ἐγκαταστάσεων ἀνέπτυξαν τὰ ἑλληνικὰ φύλα ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ, ἐπειδὴ τοιαύτη ὀχύρωσις δὲν ἐπιστώθη εἰς βορειότερας χώρας ὑπὲρ τὴν Μακεδονίαν. Γίνεται δ' οὕτω πιθανόν, ὅτι τὰ ἑλλην. φύλα διέμενον ἐν Μακεδονίᾳ πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ λυκόφωτος τῆς ἱστορίας.

#### Ο ΑΡΧΕΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἀλλὰ πρὸς τὰς γνώμας ταύτας θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῇ μαρτυρία τις τοῦ Θουκυδίδου (II 98 ἐξ.). Οὗτος δηλ. ἱστορῶν τὸν πόλεμον (429 π. Χ.) τοῦ Σιτάλκου, βασιλέως τῶν Θρακῶν, πρὸς τὸν Περδίκκαν Β' βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ἔρχεται εἰς τὸ ζήτημα τῶν φρουρῶν ἀρχόμενος τοῦ λόγου ὡς ἐξῆς: 99,1. «Συνηθροίζοντο οὖν (οἱ Θραῖκες) ἐν τῇ Δοβήρῳ καὶ παρεσκευάζοντο ὅπως κατὰ κορυφὴν ἐσβαλοῦσιν εἰς τὴν κάτω Μακεδονίαν, (πρβλ. Στρεβ. 330, 20) ἣς ὁ Περδίκκας ἦρχε». Ἐπειδὴ τότε ἡ ἀπὸ τοῦ Περδίκκα ἐξάρτησις τινῶν τῶν «αὐτονόμων καὶ ὑπηκόων»<sup>1</sup> κρατῶν τῆς Ἄνω Μακεδονίας, ἦτοι τῆς δυτικῆς, ἦτο χαλαρά,

<sup>1</sup> Πρβλ. Κεραμοπούλλου Ἀρχ. Ἐφ. 1927 - 8 σελ. 75 ἐξ. der Grosse 23. Μακεδονία καὶ Μακεδόνες 1931, 10 ἐξ. Wilcken, Alexander



ὥστε πρὸς τοὺς Λυγκήστας τουλάχιστον διετέλει ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐν πολέμῳ (Θουκ. 4,83, 124 - 128), γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ στρατεία τῶν Θρακῶν ἐγένετο στενῶς κατὰ τοῦ κράτους τοῦ Περδίκκου καὶ τοῦτο ἐννοεῖ ὁ ὄρος «κάτω Μακεδονία» ἦτοι πεδινή, οἷα ἦτο ἡ κεντρικὴ ἢ ἀποτελοῦσα κυρίως τὸ κράτος τοῦ Περδίκκου. Πρὸς τὴν πεδινὴν δὲ ταύτην χώραν ἀντιτίθενται αἱ ὄρειναι κατὰ τὴν Δόβηρον (κατὰ τὴν Δοϊράνην ἢ τὴν Στρούμνισαν) χῶραι, ἀφ' ὧν («κατὰ κορυφὴν») παρεσκευάζοντο οἱ Θραῖκες νὰ εἰσβάλωσιν. Τὴν ἕκτασιν δὲ τῆς χώρας ταύτης διασαφεῖ ὁ Θουκυδίδης κατωτέρω 100,3 ἐξ. ὀνομάζων πόλεις αὐτῆς τὴν Εἰδομένην, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Ἀταλάντην, τὴν παρὰ τὸν Ἀξιὸν Εὐρώπον, ἔπειτα τὰ ἐν ἀριστερᾷ τῆς Πέλλης καὶ Κύρρου δηλ. τὰ μεταξὺ τούτων καὶ τῆς θαλάσσης πρὸς τὴν Θέρμην καὶ τέλος τὴν πέραν τούτων Βοττιαίαν καὶ Πιερίαν, ἣν δὲν προσέβαλον οἱ Θραῖκες, στραφέντες πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κράτους ἦτοι τὴν Μυγδονίαν καὶ Γρησιωνίαν καὶ τὸν Ἀνθεμοῦντα κατὰ τὴν Χαλκιδικήν. Αὕτη ἦτο ἡ κάτω Μακεδονία, τὸ κράτος τοῦ Περδίκκου, κατὰ ταύτης δὲ τῆς πεδινῆς χώρας ἠτοιμάζετο νὰ εἰσβάλῃ καὶ εἰσέβαλεν ἔπειτα ὁ Σιτάλκης.

Ἐπειδὴ ἡ χώρα αὕτη πρὸς βορρᾶν τουλάχιστον καὶ βορειοδυτικὰ συνώρρευε μετὰ βαρβάρων ἐθνῶν, εἶνε εὐλογον νὰ εἶχε πόλεις τινὰς ὄχυράς, ἵνα ἐπέχη ἐνδεχόμενον ἐπιδρομέα. Ἀλλὰ καὶ ὡς ψυχὴ τοῦ ὅλου Μακεδονικοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συγκροτήματος, ἔπρεπε νὰ ἔχη φρούριά τινα, ἵνα δύναται τὸ κράτος αὐτῆς νὰ διατηρῇ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τὰ ἄλλα ὁμόσπονδα Μακεδονικὰ κράτη, μάλιστα δὲ τῆς ἄνω Μακεδονίας, «ἃ ξύμμαχα μὲν ἦν... καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' εἶχε καθ' ἑαυτὰ» ἐπὶ Θουκυδίδου (II 99,2). Εἶνε τοῦτο μυστικὴ πτυχὴ τοῦ τρόπου τῆς συνοχῆς τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους. Ἐν Θεσσαλίᾳ δὲν λείπουν τὰ τεῖχη τῶν ἱστορικῶν χρόνων καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ἐπειδὴ ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν ὁμοσπονδιακὴ ἐξάρτησις τῆς περιφερείας ἀπὸ τινος κέντρου, ὡς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ δὲ διάπλασις τῆς χώρας ὑπῆρξε παράγων σπουδαιότατος πρὸς πολιτικὴν διαμόρφωσιν ἢ συγκρότησιν τῶν κατοίκων πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐν πρωτογόνοις χρόνοις. Ἀληθῶς δὲ τὸ κράτος τοῦ Περδίκκου εἶχε τοιαῦτα φρούρια τὴν Εἰδομένην, ἣν ὁ Σιτάλκης «εἶλε κατὰ κράτος», (II,100,3) καὶ βεβαίως καὶ τὴν «Γορτυνίαν καὶ Ἀταλάντην καὶ ἄλλα ἅττα χωρία», ἅτινα παρατάσσονται μὲν μετὰ τὴν Εἰδομένην, ἀλλ' «ὁμολογία προσεχώρησαν», ἐν ᾧ τὴν «Εὐρώπον ἐπολιόρησαν μὲν, ἐλεῖν δὲ οὐκ ἐδύναντο» οἱ Θραῖκες<sup>1</sup>.

Ἡ ἀντίστασις, ἣν εὗρεν ὁ Σιτάλκης εἰς τὴν Εἰδομένην πρῶτον καὶ ἔπειτα εἰς τὴν

<sup>1</sup> Ἡ ἀμερίμνωσ ἀπλή ὀνομασία τῆς Εὐρώπου ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (πρβλ. Στρωβ 327,9) δεικνύει, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ μία μόνη πόλις φέρουσα τοῦτο τὸ ὄνομα ὑπῆρχεν ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τὸν Ἀξιόν. Αὕτη αὕτη σφύζεται καὶ ἔπειτα, ὅτε ὁ Μάρκος Μινούκιος Ρούφος ἐτιμήθη ὡς εὐεργέτης τῆς πόλεως τῶν «Ερωπαίων» νικήσας (108 π. Χ.) «τὸν πρὸς τοὺς Γαλάτας Σκορδίστας καὶ Βέσσους καὶ τοὺς λοιποὺς Θραῖκας πόλεμον», ὡς λέγει ἐπιγραφή εὐρεθεῖσα κατὰ τὰ τετειχισμένα ἐρείπια τῆς πόλεως παρὰ τὸ χωρίον Ἀσικκλάρ καὶ τὸν Ἀξιόν, 2 ὥρας μακρὰν τῆς Γουμενίσσας (δρα Κουγιάν Ἑλληνικά Ε' σελ. 5 ἐξ.). Τὴν Εὐρώπον δὲ ὀνομάζει Ὁρωπὸν ὁ κατάλογος τῶν θεαροδόκων τῶν Δελφῶν (BCH 1921 1 ἐξ. καὶ δὴ ἀπὸ σελ. 16, ἐνθα κεῖνται αἱ πόλεις τῆς Θεσσαλίας καὶ

τῆς Μακεδονίας ἐν γεωγραφικῇ τάξει), μνημονεῖ δ' αὐτῆς μόνης καὶ ἀπλῶς ἄτε ἀσυγγύτου πρὸς ἄλλην, μάλιστα γείτονα καὶ ὁμώνυμον. Ταύτην ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἄππιαν. Συρ. 57 πρβλ. Ἄμαντον, «Εἰσαγ. εἰς τὴν Βυζαντ. Ἱστορ. 1933 σ. 26, Ὁρα καὶ Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Ὁρωπός. Τίνα εἶνε τὰ «ἄλλα ἅττα» χωρία τοῦ Θουκυδίδου, ἀγνοοῦμεν. Ἡ κατεσπευσμένη ἐπίσκεψις τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Γευγελῆς χώρας ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς (δρα Bull. American school of prehist. research, May 1933 σ. 21) μνημονεῖ δύο πιθανῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων παρὰ τὸ Διαβατὸ (ἀριστ. δὲ τοῦ Ἀξιοῦ), οὓς διὰ τὸ δύσκολον δὲν ἐπισκέφθη, ὥστε οὔτε τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν ὀρίζει. Περὶ τῆς ΒΔ Μακεδονίας αὐτ. σελ. 19.

Εὐρωπον, καὶ ἡ ἐνόχλησις, ἣν παρέσχεν αὐτῷ τὸ ἄριστον Μακεδονικὸν ἰππικόν, ὅπερ εἶχε μετακαλέσει ὁ Περδίκας ἐκ τῆς ἄνω Μακεδονίας («ἀπὸ τῶν ἄνω ξυμμάχων») καὶ δὴ καὶ ἐξ Ὅρεστίδος καὶ Ἑλιμείας πιθανῶς (πρβλ. καὶ Geyer, Makedonien bis zur Throubesteigung Philipps II, 1930 σ. 63) παρὰ τὴν κόπωσιν, ἣν ἠσθάνθη τοῦτο καὶ ἦν ἐνδέχεται νὰ μὴ ἀντελήφθη καλῶς ὁ Σιτάλκης, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ καταλίπη ἀνενοχλήτους τὴν Πέλλαν καὶ τὴν Κύρρον φρασσοῦσας αὐτῷ τὴν πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ κράτους ὁδόν. Ἡ τοιαύτη μνεία τῶν δύο τούτων πόλεων ἐμβάλλει τὴν γνώμην, ὅτι καὶ αὗται ἦσαν ὄχυραί. Καὶ ἡ ἐκλογή δὲ τῆς Πέλλης ὑπὸ τοῦ Ἀρχελάου ὡς πρωτεύουσης τοῦ κράτους μετὰ 15 περίπου ἔτη δεικνύει, ὅτι δὲν κατεσκευάζεν οὗτος ἐκ θεμελίων πόλιν πρόσφορον ὡς πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῖ ὑπάρχουσας καὶ ἀποδεδειγμένην ὡς ἀξιόλογον. Ἰσχυρότατα δὲ τετειχισμένην εὐρίσκει αὐτὴν τῷ 168 π. Χ. ὁ Παῦλος Αἰμίλιος (Λίβ. 44, 46). Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προσθέσωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπὶ Περδίκκα πρωτεύουσαν, τὰς Αἰγὰς, αἵτινες δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἦσαν ἀνοχύρωτοι, ἀφ' οὗ ἐπὶ αἰῶνας μὲν ἦσαν ἡ καρδιά τοῦ κράτους, εἶχον δὲ ὑπάρξει ἀφετηρία τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦνται τὰ τεῖχη αὐτῆς ἐπὶ Φιλίππου II παρὰ Διοδ. 16,94: διότι ὁ δολοφόνος τοῦ Φιλίππου Πausanias, πρὶν προβῆ εἰς τὴν δολοφονίαν, εἶχε προετοιμάσει εἰς τὰς «πύλας» ἵππους, ἵνα δραπετεύσῃ μετὰ τὴν πρᾶξιν, καὶ ἐκεῖσε ἔδραμε μετ' αὐτὴν αἱ πύλαι δ' αὗται δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῶσι ἄλλως ἢ ὡς πύλαι τοῦ τεύχους. Ἦτο δὲ πάντοτε ἡ ἀκρόπολις Αἰγαὶ καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις ὄχυρά ὡς π.χ. ἐπὶ Πύρρου, ὅστις νικήσας τὸν βασιλέα Ἀντίγονον τὸν Δημητρίου ἐπολέμησεν ἰδίαν μάχην πρὸς τοὺς Αἰγαίους, καὶ τὰς Αἰγὰς κυριεύσας, «φρουρὰν Γαλατικὴν ἐν τῇ πόλει κατέλιπε». (Πλουτ. Πύρρ. 26). Οὐδὲ εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ τότε συληθέντες τάφοι τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας θὰ ἦσαν ἐντὸς ἀφράκτου πόλεως<sup>1</sup>. Ὅτι δ' αἱ Αἰγαὶ εἰς τὰς αὐτόθι πύλας τῆς Ἄνω Μακεδονίας καὶ ἐπὶ φύσει ὄχυρᾶς θέσεως κείμεναι θὰ ἦσαν καὶ ἔπειτα ὄχυραί, μαρτυρεῖται διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν βυζαντιακῶν χρόνων κατὰ τὸν Κεδρηνὸν καὶ τὸν Κατακουζηνόν<sup>2</sup>. Τότε μάλιστα ἦτο καὶ ἡ κάτω πόλις ὄχυρά, ὃ δὲ Πελεκίδης ἀπεκάλυψε μίαν πύλην τοῦ τεύχους αὐτῆς καταλείπων διὰ τὴν μικρότητα τῆς ἀνασκαφῆς ἄλυτον τὸ ζήτημα, ἀν ὑπῆρχε καὶ παλαιότερον τεῖχος<sup>3</sup>.

Ἀλλὰ καὶ ἡ «πόλις» (Στροβ. 330,26) Βέροια διατηρεῖ ἀξιόλογα λείψανα τειχῶν οὐχὶ λίαν παλαιῶν<sup>4</sup>, ἐνεχόντων ὅμως πλείστους λίθους, κύβους ἢ πλίνθους ἐκ παλαιότερας περιόδου· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ θέσις εἶνε πρόσφορος καὶ ἡ χώρα πλουσία καὶ ἡ μνεία τῆς πόλεως παλαιά (Θουκ. I, 61) καὶ ἡ σημασία αὐτῆς ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς χρόνοις ἀξιόλογος, πιστεύω ὅτι ἦτο ὄχυρά. Ὁ Λίβιος 44,45 ὁμιλεῖ περὶ τῆς παραδόσεως αὐτῆς εἰς τὸν Παῦλον Αἰμίλιον, ὡσεὶ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιστῇ αὕτη: «interim Hippias et Midon et Pantauchus, principes amicorum regis (Persei), Beroeam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti Romanis dedunt». Καὶ ἐν 45,30 λέγει: «*tertia regio nobiles urbes Edessam et Beroeam et Pellam habet*».

1 ΑΕ 1927-8 σ. 93 ἔξ.

2 Πρβλ. Δήμιτσα Μακεδονικῶν II 1874 σ. 26, 31.

3 Ἀρχαιολ. Δελτ. 1923, 259 ἔξ.

4 Πρβλ. Δήμιτσα ἔ. ἄ. II σελ. 39 ἔξ. III, 1896 σ. 59 ἔξ.

Τρ. Εὐαγγελίδης, Νέα Ἑλλάς 1913 σ. 38 ἔξ.



Καὶ ἡ πόλις<sup>1</sup> Δίον ἦτο ὠχυρωμένη διὰ τειχῶν ἤδη τῷ 220 π.Χ., ὅτε κατεστράφη ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν (Πολύβ. 4,61,8. (62,2) καὶ ὁ Λίβιος δὲ 44,7 καλεῖ αὐτὸ urbem munitam egregie, ὁ δὲ Σωτηριάδης<sup>2</sup> ἀνακαθάρως ἱκανὰ μέρη τῶν τειχῶν, πιστεύει, ὅτι τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ Ἀρχελάου, πρώτου προσθέντος σκηνηκούς ἀγῶνας εἰς τὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς (καὶ τῶν Μουσῶν) πανήγυριν τοῦ Δίου, ἦτο ἡ πόλις αὕτη τετειχισμένη, ἐν ᾧ πρότερον ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ ἀτειχιστος. Ἄλλ' ἐγώ, πιστεύων ὅτι καὶ οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες τῆς Ἡλίδος μετεφυτεύθησαν ἐκ Μακεδονίας ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς (πόθεν ἄλλως Ὀλύμπια ταῦτα;)<sup>3</sup> καὶ ἔχων ὑπ' ὄψει, ὅτι μέχρι τοῦ 472 π.Χ. ἡ ἱερὰ Ἄλτις ἦτο τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἡλίδος καὶ τὸ ταμεῖον καὶ τὸ βουλευτήριον αὐτῆς, εἶχε δὲ καὶ πλῆθος πολυτίμων ἀναθημάτων, ὥστε δὲν ἦτο ἀτειχιστος, πιστεύω, ὅτι καὶ ἐν Δίῳ τὸ «τέμενος» τοῦ Διὸς τοῦλάχιστον ἦτο τετειχισμένον ὡς ἡ Ἄλτις, ὁ δὲ Σωτηριάδης καθορίζει καὶ τὴν θέσιν τοῦ τεμένους τούτου ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως καὶ δὴ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ, ἔνθα ὁ τόπος εἶνε ὑψηλὸς καὶ περιόπτος. Ὑπομιμνήσκω δέ, ὅτι καὶ τὸ τέμενος τῶν Δελφῶν τό τε παλαιότερον<sup>4</sup> καὶ τὸ νεώτερον ἔκειτο ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ

1 Στρεβ. 330, 17 «ἔχει δ' ἡ πόλις τὸ Δίον κάμην πλησίον Πίμπλειαν», 18,22. Περβλ. Δήμιτσα ἔ. ἄ. II 56 ἔξ.

2 Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 6,1931 σελ. 4 ἔξ. Ἑλληνικά Δ, 1931 σ. 305 ἔξ. καὶ ἰδίᾳ 317.

3 Ἐγγραφα δὲ ἄλλοτε (ἐν Βιβλιοθ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας Τοπογραφ. τῶν Δελφῶν 1912 - 1917 σ. 4 ἔξ.), ὅτι οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἀμιλλαι ἦσαν συναφεῖς πρὸς πάσας τὰς πρωτογενεῖς θρησκευτικὰς πανηγύρεις τοῦ ἑλλ. λαοῦ, αἵτινες ἦσαν ἀγροτικά καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον. Πόλεις τότε δὲν ὑπῆρχον, οὔτε θέατρα οὔτε ἄλλα θέλγητρα ἐν τῷ πενιχρῷ βίῳ. Καὶ ἡ ἀπλή συνθήρσις πλειόνων ἀνθρώπων ἦτο θέαμα τερπνόν, ἡ δὲ παιδιὰ καὶ ἡ ἀμιλλα τῶν σωματικῶν ἀρετῶν, καὶ ἂν δὲν ἦτο ἔμφυτος, παράγεται ὁμως ἐκ τῆς εὐδιαθεσίας, τῆς εὐθυμίας. Οἱ ὄροι τοῦ βίου κατὰ τὰ παιδικὰ μου ἔτη ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ δὲν ἦσαν πολὺ διάφοροι. Σιδηρόδρομοι δὲν ὑπῆρχον, ὁδοὶ ἀμαξιτοὶ τότε κατεσκευάζοντο δι' ἀγγραφείας πρὸς στρατιωτικὰς μόνον ἀνάγκας, τηλεγραφικὰ καὶ ταχυδρομικὰ γραφεῖα ἦσαν σπάνια καὶ μόνον εἰς τουρκικὰ κέντρα διοικητικά. Ὁ βίος τῶν Ἑλλήνων ἦτο κλειστός καὶ ἡ χαρὰ του ἐξεδηλοῦτο εἰς τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα συμπλεκόμενα πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἑορτάς, πρὸς ἃς δὲν ἦτο πολὺ φιλόποτος ἡ ξένη κυβέρνησις. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κοζάνης «Βορείῳ Ἑλλάδι» 27. III, 32 σελ. 2 τὰς ἀναμνήσεις του ὁ ἱερεὺς Καλλονῆς (Λούνησι) Εὐθύμιος Γρηγορίου «πῶς διεσκεδάσαν οἱ παλαιοὶ» τῆς παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα χώρας: Τὲς γιορτὲς τῶν Χριστουγέννων. τῆς Πρωτοχρονιάς... τὴν ἑβδομάδα τοῦ Πάσχα καὶ τὰ (θρησκευτικὰ) πανηγύρια ἔβγαιναν ἔξω στὸ μισοχώρι, σὲ ἀλώνια ἄνδρες, γυναῖκες καὶ κορίτσια κι' ἐπαιναν ὅλοι μαζί ἕνα χορὸν μὲ τὰ τραγοῦδια. Βαζοκοποῦσε ὁ τόπος. Καὶ οἱ ἄλλοι χωριανοὶ καθισμένοι ἐκεῖ γύρω ἔβλεπαν, ἄκουαν, διεσκεδάσαν. Ἐκεῖ εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν... νὰ διαλέξουν τὴν ταιριαστὴν νύφη... ἐκεῖ καμάρωναν οἱ γονεῖς τὰ παιδιὰ των... Ἀμα τελείωνεν ὁ χορὸς, ἀρχίζαν τὰ παιγνίδια, τὸ σκλαβάκι, ἡ καμηλίτσα, τὸ τόμπολο, τὶς τρεῖς (πῆδημα), τὰ σκαμνάκια, ὁ ἀρτερμαῖς

καὶ τὸ κλέφτικο. Αὐτὸ ἦταν πολὺ νόστιμο καὶ διασκεδαστικό. Οἱ μισοὶ γίνονταν κλέφτες καὶ οἱ ἄλλοι μισοὶ Τουρκοὶ, οἱ ὅποιοι κυνηγοῦσαν τοὺς κλέφτες... τέλος κάνουν συμπλοκή· οἱ μισοὶ ἀπὸ τὸνα μέρος καὶ οἱ μισοὶ ἀπ' ἄλλο τρανοῦσαν ἕνα ξύλο, ἀραδιασμένοι καὶ πιασμένοι ὁ ἕνας πῖσω στὸν ἄλλο· καὶ ὅποια μερίδα ἐπαιρνε τὸ ξύλο, ἐκείνη καὶ νικοῦσε· καὶ αὐτὴ ἡ μερίδα, ἐννοεῖται, ἦταν οἱ κλέφτες. Καὶ οἱ γυναῖκες παρὰ πέρα ἐπαιζαν ἄλλα παιγνίδια, τὸ καλογράκι, τὸ στρι-στρί. Ἰδίως οἱ καλύτερες διασκεδάσεις γίνονταν στοὺς γάμους... Δὲν ἔλειπεν ἐποχή, ποὺ νὰ μὴν ἀκουσθῆ τὸ τραγοῦδι τῆς ἑλληνίδος χωριάτισσας καὶ χωριατοπούλας. Καθόταν στὸν ἀργαλειό, μόρφαιναν ὁ μαχαλᾶς (συνοικία) ἀπ' τὸ γλυκοτραγοῦδημα (σημ. ἐμή: πῶς ἄρα γε διεμορφώθησαν αἱ Μοῦσαι ἐν Πιερίᾳ;). Ἐσκαβαν ἀμπέλια ἢ θέριζαν χωράφια, τραγουδοῦσαν... Τότε, σκαβαμένος ὁ κόσμος, εἶχαν καρδιά καὶ γλεντοῦσαν. Τώρα ποὺ ζοῦν λίγο καλύτερα ὁ κόσμος παρὰ οἱ παλαιοί, καὶ ἔχομε καὶ τὸ μεγαλύτερον καλὸ τῆ λευτεριά μας, δὲ γλεντοῦμε καθόλου...» Τοῦτο ἀποδίδει κατωτέρω ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν δαπανηρότερον νῦν βίον καὶ τὴν πείναν καὶ ἐνθυμεῖται καὶ τὸν διάλογον τοῦ Σωκράτους μετὰ τοῦ Ἀντιφῶντος (Ξενοφ. Ἀπομν. I, 6, 1 ἔξ.). Ἀκολούθως δὲ ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 24 Ἀπριλ. 1931 τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος εὐρίσκω τὰς δηλώσεις δύο προέδρων κοινοτήτων, τοῦ Παληουρίου καὶ τοῦ Χορηγοῦ, ὅτι ἡ πανήγυρις τῆς Ζωοδόχου πηγῆς (τὴν Παρασκευὴν μετὰ τὸ Πάσχα) καταργεῖται «ἐνεκα τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως», ἐπειδὴ ἡ συρροὴ ξένων ἐπάγεται δαπάνας τῶν φιλοξενούντων αἰτούς ἐντοπίων. Ἐν δὲ τῷ φύλλῳ τῆς 1 Μαΐου ὁ ἔξ Ἐρατοῦρας ἀνταποκριτὴς μετὰ λύπης παρατηρεῖ τὸν ἀφανισμόν οὕτω τῶν ὁραίων ἐθίμων τῶν χωρικῶν πανηγύρεων, προσθέτων, ὅτι εἰς τὰ Σέρβια ὁ κῆρυξ διελάλει ἐν τῇ ἀγορᾷ τὴν κατάργησιν καὶ ἄλλων πανηγύρεων ἐν χωρῶν εἰνεκα τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας.

4 Κεραμοπούλλου Ὁδηγ. τῶν Δελφῶν 1008 σ. 46,50 = γαλλ. ἐκδ. 1909 σ. 44,50.

«πελασγικοῦ περιβόλου τῆς πόλεως<sup>1</sup>, ὅστις εἶνε λίαν παλαιός, ἀλλὰ μεταμυκηναϊκός, ἅτε διατέμνων μυκηναϊκοὺς τάφους. Ἐπειδὴ δὲ πάντα λόγον ἔχομεν, νὰ πιστεύωμεν μετὰ τοῦ Σωτηριάδου,<sup>2</sup> ὅτι τὸ Δῖον δὲν ἦτο μόνον ἱερόν, ἀλλ' εἶχε πάντοτε καὶ συνοικισμὸν τινα ἀνθρώπων, γίνεται πιθανόν, ὅτι, ὡς τὸ ἱερόν τέμενος, πλούσιον πάντοτε, καθὼς πάντα παντὸς χρόνου τὰ λαϊκὰ προσκυνήματα, διέτρεχε κίνδυνον ληστείας καὶ εἶχεν ἀνάγκην τειχῶν, οὕτω καὶ οἱ περιοικοῦντες αὐτὸ εἶχον ἀνάγκην ὁμοίας ἀσφαλείας.

Τὸ στενὸν τῆς Πέτρας ἔχει πλὴν τοῦ βυζαντιακοῦ, καὶ μέγα παλαιὸν φρούριον ὃ εἶδεν ὁ Σωτηριάδης<sup>3</sup>. Ὁ αὐτὸς ἀπλῶς ἐπίστωσεν, ἀλλὰ δὲν ἠρεύνησεν ἀκόμη, καὶ πόλισμά τι ἐπὶ ὑψηλοῦ λόφου ὑπὲρ τὸ Δῖον.

Ταῦτα νομίζω ἀναγόμενα εἰς παλαιούς σκοτεινοὺς χρόνους<sup>4</sup> ὡς τὰ ὑπ' ἐμοῦ πιστωθέντα ἐν Ἄνω Μακεδονίᾳ, ἐπομένως δὲ ἄγνωστα ἢ ἄχρηστα ἔπειτα, ἀφ' οὗ, ὡς ἐκεῖνα, οὐδεμιᾶς χρήσεως τυγχάνουσιν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις· ἐπειδὴ π. χ. ὁ Περσεὺς θὰ ἠδύνατο ἀντὶ τοῦ Δίου νὰ κατέχη αὐτὰ ἢ καὶ αὐτά, ὅτε ἐπολέμει κατὰ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου. Οὕτε δ' εἰς τὸν Ξέρξην ὑπῆρξαν ταῦτα ἐμπόδιον, καθὼς τὰ δάση τοῦ στενοῦ (Ἡρόδ. 8,98) τῆς Πέτρας.

Πιστεύω δέ, ὅτι καὶ τὸ Ἡράκλειον (ὃ ἔπειτα Πλαταμῶν πιθανῶς) ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατακτῆσεως τῆς Πιερίας ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ὡς φρονεῖ ὁ Δήμιτσας ἔ. ἄ. Π σ. 61, κτισάντων αὐτὸ ἐπώνυμον τοῦ Ἡρακλέως, ὡς τόσας Ἡρακλείας. Ἡ αὐτοψία καὶ διακρίσις πάντων τῶν φρουρίων, ἅτινα ἠκριβώθησαν μέχρι τοῦδε ἐξ ἀποστάσεως ἢ καὶ ἄλλως, ἔργον μεγίστης ἱστορικῆς σημασίας, κατ' ἀνάγκην ἀφίεται εἰς νεωτέρους καὶ ῥωμαλεωτέρους ἀρχαιολόγους, οἵτινες θὰ ἔχωσι τὴν χαρὰν ὄχι μόνον ἡμᾶς τοὺς πρεσβυτέρους νὰ διορθώσωσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ζήτημα νὰ διασαφήσωσιν. Τὸ Ἡράκλειον ὅμως τοῦτο εἶνε ἐντὸς τῶν Τεμπῶν φύσει κλεῖς τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ θὰ ἦτο, νομίζω, μόνον αὐτόθι φρούριον πρὸ πάσης ἀνοικοδομήσεως αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Φίλας (Λυκοστομίου) δυτικώτερον ἐντὸς τῶν Τεμπῶν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου.

Εἰς τὰ καταλεχθέντα φρούρια θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ καὶ τινα ἄλλα, ἂν ἦτο γνωστὸν ποῦ ἀκριβῶς ἔκειτο ἡ Χαλάστρα, ἡ Σκύδρα, ἡ Σίνδος, ἡ Ἄλωρος, τὸ Κίτιον, (oppidum Liv. 42, 51) ἡ Μίεζα κ. ἄ. καὶ ἂν ἐπιστοῦτο, ὅτι ὄντως αἱ πόλεις αὗται πᾶσαι ἢ τινὲς εἶχον τείχη. Διὰ τοὺς χρόνους ὅμως τοῦ Περδίκκου Π δύναται ἐκ τῶν παραλίων πόλεων νὰ συναριθμηθῇ εἰς τὰς ὀχυρὰς πόλεις τοῦ κράτους αὐτοῦ καὶ ἡ Πύδνα, πόλις διὰ τὸ ὄνομα παλαιότητα<sup>5</sup>, ὑποταχθεῖσα ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Ι<sup>6</sup>, καὶ ἡ σύμμαχος τότε τῶν Ἀθηναίων Μεθώνη (Ἐλευθεροχώρι)<sup>7</sup>.

1 Αὐτ. σελ. 66 = γαλλ. ἐκδ. 66. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι τοὺς δύο τούτους περιβόλους τῶν Δελφῶν παραλαμβάνουσι πάντες νῦν ὡς πασίγνωστα πράγματα, χωρὶς νὰ ῥηθῇ ὑπ' οὐδενός, ὅτι πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ὁδηγῶν μου ἦσαν ἄγνωστοι, ἦτοι δὲν εἶχον παρατηρηθῆ.

2 Πρβλ. καὶ Πρακτ. τ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 7 (1932) σ. 69. Ἐπιστημ. ἐπετ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης Β' 1932, 18.

3 Πρακτ. τ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 1932 σ. 71 καὶ Πρακτικά τ. ΑΕ 1930, 51.

4 Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ θεσσαλονικέως Ἀντιπάτρου Ἀνθολ.

Παλατ. 9.26 λέγον, ὅτι τὰς θεογλώσσους Μούσας ἔθρεψεν ὁ «Μακεδῶν Πιερίας σκόπελος», ἂν δὲν ἐννοῆ τὸν Ὀλυμπον, εἶνε δυνατὸν νὰ δηλοῖ τὸ Πιερικὸν τοῦτο πόλισμα, παρ' ὃ ἦλθε διάδοχος τὸ Μακεδονικὸν Δῖον ἔδρα ἄλλου ἔθνους, ἄλλου πολιτισμοῦ.

5 Κεραμοπούλλος ΑΕ 1927 - 8, 217. Geyer, Makedonien 47. Δήμιτσας ἔ. ἄ. III, 116.

6 Θουκ. 1, 137 πρβλ. Δίοδ. 13, 49.

7 Πολυαιν. 4, 2, 15. Dittenberger Sylloge<sup>3</sup> 75 Geyer ἔ. ἄ. 64 ἐξ.



Ἄλλ' ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὴν κατὰ κώμας ἐξάπλωσιν τῶν γεωργῶν Μακεδόνων, μάλιστα δ' ἐν πεδιάδι<sup>47</sup>, πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κάτω Μακεδονίας, ἦτοι τοῦ κράτους τοῦ Περδίκκου, κατόκει ἔξω τῶν ὀχυρῶν πολισμάτων, ἄφρακτον ἐν μικραῖς κώμαις ἢ ἀγροικίαις.

Τάνωτέρω ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν, ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κατὰ φθινόπωρον τοῦ 429 ἐπικειμένην εἰσβολὴν τῶν Θρακῶν τοῦ Σιτάλκου καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου. Εἰπὼν οὗτος (ὄρα ἄνω σελ. 106), ὅτι οἱ Θραῖκες «παρεσκευάζοντο ὅπως κατὰ κορυφὴν ἐσβαλοῦσιν εἰς τὴν κάτω Μακεδονίαν, ἣς ὁ Περδίκκας ἤρχε» καὶ παρεκβάς ἐπὶ τὴν παλαιότεραν ἱστορίαν τῆς Μακεδονίας, ἀναλαμβάνει τὸν λόγον II, 100: «καὶ οἱ μὲν Μακεδόνες οὗτοι ἐπιόντος πολλοῦ στρατοῦ ἀδύνατοι ὄντες ἀμύνεσθαι, ἔς τε τὰ καρτερὰ καὶ τὰ τεῖχη, ὅσα ἦν ἐν τῇ χώρᾳ, ἐσεκομίσθησαν· ἦν δὲ οὐ πολλά, ἀλλὰ ὕστερον Ἀρχελαὸς ὁ Περδίκκου υἱός, βασιλεὺς γενόμενος, τὰ νῦν ὄντα ἐν τῇ χώρᾳ ὠκοδόμησε καὶ ὁδοὺς εὐθείας ἔτεμε καὶ τᾶλλα διεκόσμησε τὰ τε κατὰ τὸν πόλεμον ἵπποις καὶ ὀπλοῖς καὶ τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ κρείσσοι ἢ ξύμπαντες οἱ ἄλλοι βασιλεῖς ὀκτὼ οἱ πρὸ αὐτοῦ γενόμενοι».

Προφανῶς γράφων ταῦτα ὁ Θουκυδίδης, ἐγένωσκε δύο καταστάσεις ἐν κάτω Μακεδονίᾳ, ἦτοι τὴν πρὸ τοῦ Ἀρχελαοῦ, ἐπὶ Περδίκκα, ὅτε τὰ τεῖχη ἦσαν ὀλίγα, καὶ δεύτερον τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀρχελαοῦ (εἰς οὗ τὴν αὐλὴν καὶ διέτριψεν ὁ ἀνὴρ), ὅτε τὰ τεῖχη εἶχον πληθυνθῆ. Ἀριθμήσαντες ἡμεῖς ἄνωτέρω ἱκανὰ τοιαῦτα, ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν, πόσα τούτων δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ Περδίκκου, ἀλλὰ ὠκοδομήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχελαοῦ. Προὔπηρχον νομίζω, τὰ τῆς Εἰδομένης, τῆς Εὐρώπου καὶ ἴσως τῆς Πέλλης καὶ τῆς Κύρρου ἐν τῇ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ χώρᾳ, ἣν ἐπέδραμον οἱ Θραῖκες. Ὁ Θουκυδίδης ὁμως ὀρίζων τὰ τεῖχη ὡς «οὐ πολλά» παρέβαλλεν αὐτὰ πρὸς τὴν ὅλην ἔκτασιν τοῦ κράτους τῆς Κάτω Μακεδονίας καὶ εὗρισκεν, ὅτι ἦσαν ἀνεπαρκῆ πρὸς σωτηρίαν τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων. Θὰ ἦσαν βεβαίως ἀραιὰ καὶ πιθανῶς καὶ μικρᾶς περιοχῆς τὰ πλεῖστα. Ἄν δὲ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι πρὸς δυσμὰς ἢ Κάτω Μακεδονία συνώρευε μετὰ τῆς Ἄνω ὁμοφύλου καὶ ὁμοσπόνδου Μακεδονίας, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἀπαραίτητον ἀνάγκην φρουρίων, θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι καὶ τὰ ὀλίγα τεῖχη καὶ κρατερὰ αὐτῆς κατενέμοντο κυρίως πρὸς τὰ βόρεια καὶ βορειοανατολικά σύνορα. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα πάντα πιθανῶς ἦσαν νεώτερα τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑλληνικῶν φύλων ἐν Μακεδονίᾳ· ἐπειδὴ, ὅσα εἶδομεν ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ ἐκείνων τῶν παλαιῶν χρόνων τεῖχη καὶ φρούρια, εἶνε ἐκτισμένα ἐπὶ ἀποτόμων καὶ ἀπροσβάτων βραχωδῶν ὀρέων, οὐδὲν δὲ ἐν πεδίῳ. Τοῦτο δὲν νομίζω ὡς τυχαῖον φαινόμενον, ἀλλ' ὡς στοιχεῖον διαφόρου πολιτισμοῦ. Τὰ παλαιὰ τεῖχη ἦσαν καταφύγια ἀνάγκης, ἐν ᾗ τὰ τοῦ κράτους τοῦ Περδίκκου ἦσαν ὀχυραὶ κατοικούμεναι πόλεις, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς Εἰδομένης καὶ τῆς Εὐρώπου. Τὰ δεύτερα ταῦτα ἐκτίσθησαν, νομίζω, κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου καὶ τοῦ πολέμου, ὡς εἶχον ἀναπτυχθῆ αὐταὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις καὶ ἐν τῇ κάτω Ἑλλάδι. Τοιαῦτα δὲ θὰ ἦσαν καὶ τὰ κτισθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρχελαοῦ, περιορισθέντα, ἂν δὲν πλανῶμαι, εἰς μόνην τὴν Κάτω Μακεδονίαν, ἀφ' οὗ εἰς τὴν Ἄνω λείπουσιν, ὡς φαίνεται. Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν φρουρίων τῆς Κάτω Μακεδονίας μόνον τὸ τῆς Παλατίτσας καὶ

1 Πρβλ. Heuzey, Mission 207 Ἀθηνᾶ 1913, 470.

τὸ ἄρτι μνημονευθὲν παρὰ τὸ Δῖον φαίνονται μοι ἀνήκοντα εἰς τὴν παλαιὰν περίοδον. Ἄλλὰ ταῦτα, παρὰ τὸ νεώτερον «ἀνάκτορον» τὸ ἀνασκαφέν ὑπὸ τοῦ Heuzey εἰς τὸ ταπεινὸν ἡμερον μέρος τῆς Παλατίτσας, δὲν ἀποδεικνύονται ἐν ζωῇ ὄντα ὡς φρούρια κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, διότι π. χ. οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ 432 π. Χ. ἐβάδισαν ἐκ Πύδνης πρὸς τὴν Βέροιαν, ὡς περιγράφει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ δυσνοήτῳ διὰ τὰ περαιτέρω χωρίῳ 1,61,4<sup>1</sup>. Ἄλλὰ τοιαύτη πορεία θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος, ἂν τὰ δύο ἐκεῖνα πολισμοὶ ἤκμαζον· οὔτε δὲ ὁ τότε σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων Δέρδας ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἐλιμείας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στενοῦ τοῦ Ἀλιάκμονος, οὗ πυλωρὸς ἦτο ἡ Παλατίτσα.

Ὡστε ἡ μαρτυρία τοῦ Θουκυδίδου περὶ τειχῶν ὑπαρχόντων πρὸ τοῦ Ἀρχελαίου ἢ οἰκοδομηθέντων ὑπ' αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ ἄγρια, ὑψηλά, ἀπρόσιτα καὶ πρὸς διηνεκὴ ἐγκατοίκησιν ἀπρόσφορα φρούρια τοῦ τύπου, περὶ οὗ ὁ λόγος.

Ταῦτα εἶχον ἀμεληθῆ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χώρας, καὶ ἂν δὲ τυχὸν ἐνίοτε ἔνεκα τῶν ἀποστατικῶν ἀπὸ τοῦ κέντρου ῥοπῶν τῶν κρατειδίων τῆς Ἄνω Μακεδονίας ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν ἀπόπειρά τις ὀχυρωτικῆς ἐπιρρώσεως, θὰ ἀπετρέπετο ἢ θὰ ἀνετρέπετο ὑπὸ τοῦ κέντρου τοῦ κράτους. Εἶνε δὲ πιθανὸν μόνον, ὅτι παρὰ τὰ πρὸς τοὺς βαρβάρους ὄρια τῆς Μακεδονίας τῆς Ἄνω τε καὶ τῆς Κάτω θὰ διετηροῦντο παλαιὰ ἢ θὰ ἐκτίζοντο νέα· διότι ὡς εἶδομεν τὴν Εἰδομένην καὶ τὴν Εὐρωπὸν ἐν τῇ Κάτῳ, δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν, ὅτι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Πελαγονίας ὑπῆρχον φρούριά τινά παρόμοια, ἀντίπαλα ἐκείνων, ἅτινα εἶχον οἱ Ἰλλυριοί, (πρβλ. π. χ. Ἀρριαν. Ἀναβ. 1,4,58) καὶ ἀσφαλιζόντα τὰς εἰσόδους τῆς χώρας. Διὰ τοῦτο εὐρίσκομεν ἐν ὑστέροις χρόνοις φρούρια καὶ ἐν «Ἡρακλείᾳ» (Μοναστηρίῳ καὶ Φλωρίνῃ· ὄρα τὸ τέλος τῆς μελέτης ταύτης) καὶ ἐν Στυβέροις τῆς Δευριοπίας, ἀφ' ὧν ἀφορμᾶτο ὁ Περσεὺς κατὰ τῶν Πενεστῶν (πρβλ. ΑΕ 1927-77). Ἀφ' οὗ μέχρι τοῦ Φιλίππου συνεχεῖς ἦσαν οἱ ἀγῶνες πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, τοὺς Τριβαλλοὺς καὶ τοὺς Θρᾶκας (Ἀρριαν. 7,9,2) καὶ ἄλλους γείτονας, ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔχῃσι φρούρια παρὰ τὰ σύνορα.

#### ΥΣΤΕΡΑΙ ΤΥΧΑΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΦΡΟΥΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Τὰ φρούρια, ἅτινα ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, ἔμειναν πάντοτε ἐστερημένα μονίμων κατοίκων ἔνεκα τῆς τοποθεσίας αὐτῶν, ὡς εἶπομεν. Ἐχρησίμευσαν ὡς καταφύγια, ὅτε ἡ Μακεδονία ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐνωθῆ εἰς ἓν κράτος, καὶ παρέμειναν ἄχρηστα μετὰ τὴν ἐνωσιν ταύτην, ὥστε ἀφέθησαν νὰ καταστραφῶσιν ἡρέμα διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν καιρῶν κυρίως ἐν τῇ ὄρεινῃ ἀπροσίτῳ ἐρημίᾳ αὐτῶν. Ὁ πάγος, αἱ χημικαὶ ἐνώσεις καὶ ὅ,τι ἄλλο συντελεῖ τὰς φυσικὰς ἀλλοιώσεις τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, διέρρηξαν τοὺς λίθους αὐτῶν εἰς συντρίμματα καὶ τῇ παρεμβάσει καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐσώρευσαν αὐτὰ ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ἐκατέρωθεν τῶν γραμμῶν τῶν τοίχων ἢ τειχῶν καὶ ἐπ' αὐτῶν. Ἀλλαχοῦ οἱ χεῖμαρροι καὶ τὰ ἀκανονίστου ῥοῦ ὕδατα τῶν πρηνῶν κλιτύων ἀπέπλυναν τὴν γῆν καὶ παρέσυραν τοὺς λίθους.

Εἰς τοὺς αὐτοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἀνήγαγον καὶ δύο μεταλλεῖα, ὧν τὸ ἐν σιδήρου εὖρον ἐγὼ ἐπὶ βουνοῦ τῆς Βλάστης, τὸ δ' ἕτερον ὁ κ. Ἀτσεῦ, γραμματεὺς τῆς ἐν Ἀθήναις

<sup>1</sup> Πρβλ. τὰς γενομένας ἀποπείρας πρὸς φιλολογικὴν διόρθωσιν καὶ τοπογραφικὴν κατανόησιν τοῦ χωρίου Δήμιτσα ἔ. ἄ. III, 58. Geyer ἔ. ἄ. 57 ἔξ.



ἀγγλικῆς πρεσβείας, ἐπὶ βουνοῦ τῆς Σαμαρίνας (ὄρα Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1931 σελ. 83 ἔξ.)<sup>1</sup>.

Ἐνιαχοῦ ιδρύθησαν ἀσβεστόκλιστα νεώτερα κάστρα ὡς ἐπὶ τοῦ κώνου τῆς Πέλκας (ἄνω σελ. 81 ἔξ.) καὶ ἐπὶ ἄλλων, ἅτινα ἐν ὁμοίαις θέσεσι κείμενα μνημονεύονται ἄνευ αὐτοψίας ὑπὸ τοῦ Παππαδάκι ἐν Ἀθηνᾶ 1913 ὡς μεσαιωνικά, ἐπειδὴ κατὰ τὰ ὑψηλότερα αὐτῶν μέρη, ἀσβεστόκλιστα ὄντα (κυρίως πύργοι, «πυργοκάστελλα»), ἐκρίθησαν οὕτω κατὰ τὸ εὐπόριστον τοῦτο πᾶσι τοῖς ἀρχαιολόγοις χαρακτηριστικόν<sup>2</sup>. Ἀνάλογα ἤκουσα καὶ ἐγὼ περὶ τοῦ κάστρου ὑπὲρ τὴν Ποντοκώμην (Ἐρδομουσλί) τῆς Ἐορδίας (ἄνω σελ. 92).

Τὰ ἀσβεστόκλιστα ταῦτα κάστρα εἶνε μεσαιωνικά. Ἐν τοῦλάχιστον τούτων ἐκτίσθη, ὡς ἴσως βεβαιοῖ ἡ παράδοσις, ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Προκόπιος δηλ. IV 4B (= V 444) ἀπαριθμῶν πολλὰ «ἐπὶ Μακεδονίας» κάστρα κτισθέντα ὑπ' αὐτοῦ καταλέγει καὶ τὸ Πέλεκον, τὸ ὁποῖον, ὡς πιστεύω μετὰ τοῦ Παππαδάκι ἔ. ἀ. 450, εἶνε τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς Πέλκας.

Ἄν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, τότε τὰ ἐπὶ τῶν παλαιῶν θεμελίων τοῦ ἀρχαιοπινούσ φρουρίου τοῦ κώνου τῆς Πέλκας ἀσβεστόκλιστα ἐπικτίσματα ἐγένοντο ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου μικρὸν καὶ ἀνάξιον τῆς ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἀπονεμηθείσης αὐτῷ ἀθανασίας. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ αἱ δεξαμεναὶ τῶν πύργων τοῦ Παλαιογουλᾶ τῶν Κτισμάτων εἶνε ἀσβεστόκλιστοι, ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ τῶν ἐπὶ τοῦ Ριζοῦ φρουρίων, συνάγω, ὅτι πάντα ταῦτα εἶνε «κτίσματα» τοῦ Ἰουστινιανοῦ (ὁ ὄρος Κτίσματα θὰ ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἐκ τῆς ἐπισήμου γλώσσης)<sup>3</sup> καὶ περιελήφθησαν ὑπὸ τὸ ἐνιαῖον ὄνομα Πέλεκον, ἐπειδὴ ἀνήκον κυρίως εἰς τὸ ὑπὸ τὸν κῶνον χωρίον. Ἐπειδὴ δὲ σύμπαντα ἕνεκα τῆς ἐν ἐρημίαις θέσεως αὐτῶν ἐδηλοῦντο ἐν τῇ διοικητικῇ ἢ στρατιωτικῇ ὁρολογίᾳ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πλησιεστάτου χωρίου, συνέβαιναν ὥστε τὸ χωρίον τοῦτο Πέλεκον νὰ δηλοῖ πολλά, ἐν ᾧ ἦτο ἓν, καὶ κατέληξεν οὕτω, νὰ λέγεται, ὡς νομίζω, πληθυντικῶς, ἵνα δηλοῖ ὅλα ἀπαρεξηγήτως. Οὕτω τὸ Πέλεκον ἐγένετο Πέλεκα (τὰ) καὶ ἐντεῦθεν ἡ Πέλεκα μέχρι πρὸ πενταετίας περίπου, ὅτε ἀνιστορήτως καὶ ἄνευ οὐδενὸς λόγου μετωνόμασαν αὐτὴν ἄγνωστοι εἰσηγηταὶ εἰς Πελεκᾶνον! Παρὰ τὰ ὑπ' ἐμοῦ δὲ κατ' ἐπανάληψιν γραφέντα ἐν ἐγχωρίαις ἐφημερίσιν οὐδεὶς συνεκινήθη, ἵνα μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἐπισήμου ἐπαναφορᾶς τοῦ ὀνόματος

1 Ἐχω δὲ τὴν πληροφορίαν, ὅτι καὶ εἰς τὸ Περιβόλι (25 χιλίωμ. ἀπὸ τῶν Γρεβενῶν) καὶ εἰς τὴν Ἀβδέλλαν καὶ εἰς τὸ Σπήλαιον (ἢ Σπίλιο, πρβλ. Hoffmann, Die Makedonen 39) εἶνε ἀρχαῖα μεταλλεῖα «χαλκοῦ» καὶ σκωρία καὶ ἔργα ὀρύξεως. Ὡσαύτως δὲ εἰς τὸ ὄρος Γράμμος ὑπεράνω τῆς Νικολίτσας πρὸς ἀνατολὰς εἶνε δύο ἢ τρία «μεταλλεῖα» (= χροάναι;) μετὰ σκωριῶν ἐν δάσει εἰς θέσιν Κοκκινόχωμα. Ἐπίσης δὲ ἐν τῇ ὁμόρῳ νῦν Ἀλβανίᾳ πρὸς δ. τῆς Πρέσπας 1 1/2 ὄραν βορείως τῆς Σβέσδας (τῆς βυζαντιακῆς Σελασφόρου) ἐντὸς δάσους μεταλλεῖον καὶ σκωρία. Σημειοῦμεν ὁμως ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τοὺς πρῶτους βυζαντιακοὺς χρόνους ἡ Δαλματία καὶ ἡ Μακεδονία μαρτυροῦνται ὡς παράγουσαι σίδηρον καὶ μόλυβδον (Cambridge Mediaeval History I 1924 σ. 548).

Δυστυχῶς καθυστεροῦσιν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, μελέται ὡς ἡ «περὶ λατομείων καὶ μεταλλείων ἐν τῇ Πτολεμαϊκῇ καὶ ῥωμαϊκῇ Αἰγύ-

πτω τοῦ Fitzler 1910. Πρβλ. Rostowzeff ἐν Journ. of Economic and business History 1932, 731.

2 Ὁ Παπαδάκις ἔ. ἀ. 449 ἔξ. καὶ τὸ «ἀσύγκριτον» τεῖχος τῶν Κτισμάτων τῆς Σελίτσας καλεῖ μεσαιωνικὸν ἕνεκα τῆς ἀσβέστου τῶν δεξαμενῶν καὶ τινῶν οἰκοδομημάτων τῆς ἀκροπόλεως αὐτῶν Παλαιογουλᾶς (ὄρα ἄνω σελ. 85. Ἄλλ. ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκτίξε καὶ μόνας δεξαμενάς ἐν φρουρίοις, λέγει ὁ Προκόπ. π. κτισμ. 4, 4, Β. 279 «καὶ ἐν φρουρίῳ Κώμη κινστάρνα».

3 Ὁ Προκόπιος ἐν τέλει τοῦ ἔργου του περὶ κτισμάτων λέγει, ὅτι κατέλεξεν ὅσα ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ἢ μάθῃ. Γνωρίζει ὁμως, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, ἅτινα διέλαθον αὐτόν. Προσπανεῖ δὲ ἐκεῖνον, ὅστις θὰ συμπληρώσῃ τὸν κατάλογον. Ἀλλὰ μὴ οὕσης δυνατῆς τῆς ταυτίσεως τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλεγόμενων πρὸς τὰ περιγραφόμενα ἀνωτέρω, καθίσταται δυσχερὴς ἢ ἀδύνατος ἡ ἀπόλασις τῶν ἐπαίων του.

τούτου, ὅπερ εἶνε πολύτιμον ἱστορικὸν τεκμήριον ἐν χώρᾳ, ἧς ἐλάχιστα γινώσκομεν παλαιὰ τοπωνύμια.

Κατὰ τὰνωτέρω ὁ Ἰουστινιανὸς «ἀνενέωσε» τὰ τέσσαρα φρουρία, ἅτινα, διατηρούμενα ἐπὶ τῶν χρόνων του πολλῶ κάλλιον ἢ νῦν, ἐπροστάτευον τὴν διάβασιν διὰ τῆς Σαίττας ἀπ' Α πρὸς Δ καὶ ἀντιθέτως, ὡσαύτως δὲ τὴν διὰ τῆς χαράδρας τοῦ Σιανιώτικου ἢ Πελεκιώτικου παραποτάμου καὶ διὰ Βλάστης πρὸς Ἑορδιαν καὶ ἀντιθέτως. Ὡστε ἡ τελευταία αὕτη διάβασις εἶχε σπουδαιότητα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὡς εἶχε καὶ κατὰ τὴν ἐν σκοτεινοῖς χρόνοις κτίσιν τῶν παλαιῶν φρουρίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπρωκοδόμησεν ὁ Ἰουστινιανός. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονικῶν ὁρίων οἱ συγκοινωνιακοὶ ὄροι, τοῦλάχιστον διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας δὲν εἶχον μεταβληθῆ, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ διὰ τῆς χαράδρας ταύτης ὁδὸς εἶχε τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤτοι ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων—τοῦτο δὲ θὰ φανῆ χρήσιμον περαιτέρω—καθὼς καὶ ἔτι παλαιότερον ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀμύνης τῆς μιᾶς ἐπαρχίας ἢ περιοχῆς κατὰ τῆς ἄλλης, ἀλλὰ περὶ γενικῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους ἐκ περιπλοκῶν γενικωτέρων ἕνεκα τῆς τότε ταραχῆς τῶν ἐθνῶν καὶ ἕνεκα τῶν κινδύνων, οἵτινες ἠπειλοῦν τὸ Βυζάντιον πανταχόθεν, ὥστε τὰ πολεμικὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ νὰ ἐκτείνωνται ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας μέχρι τῶν ἐσχάτων εὐρωπαϊκῶν ὁρίων τοῦ κράτους.

#### ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΥΠΟ ΤΗΝ ΜΑΓΟΥΛΑΝ ΠΡΟΣ Ν. ΤΗΣ ΣΕΛΙΤΣΗΣ

Ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μαγούλας εἶδομεν ἀνωτέρω σελ. 90 ἐξ. λείψανα στεφάνης τείχους τῶν παλαιῶν. Ὑπὸ τὴν Μαγουῦλαν πρὸς Α, ΝΑ καὶ ΒΑ ἦσαν ἐν συνεχείᾳ ὄρατὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πολλὰ ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων καὶ πίθων καὶ κεράμων καὶ τινες ἀγνῦθες, οἱ δὲ καλλιεργηταὶ τῶν αὐτόθι ἀγρῶν ἐβεβαίουν, ὅτι καὶ τοῖχοι καὶ νομίσματα εὐρίσκονται<sup>1</sup>. Ἀνάλογα ἰσχύουσι καὶ περὶ τῶν ταπεινότερων παρὰ τὸν Μύριχον θέσεων Βαρκό, Βίλιανη, Τσαί-Παζάρ. Αἱ θέσεις αὗται, εἰ καὶ κατωκοῦντο, ἦσαν ὁμως ἀτείχιστοι. Οὔτε δὲ ἀλλαχοῦ τῆς πεδιάδος ὑπάρχουσι τείχη πλησίον.

Ἐκρίνα καλὸν νὰ ἀνασκάψω ὑπὸ τὴν Μαγούλαν<sup>2</sup>. Διὰ πολλῶν τάφρων ἀνεζήτησα ἄθικτα ἐρείπια, ἀλλ' ἡ καλλιέργεια καὶ τὰ ῥεῦματα τῶν ὑδάτων ἀνεμόχλευσαν τὰ ἐδάφη, ὥστε πρὸς Α εὐρισκόν μόνον διαλελυμένους σχεδὸν ἐντελῶς τοίχους, τὰ δὲ λείψανα τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν σκευῶν ἀνεπανορθώτως κατεστραμμένα καὶ διεσκεδασμένα. Βέβαιον

<sup>1</sup> Εἶδον δὲ ἐπιδειχθέντα μοι ἐν χαλκοῦν Ἀμφιπολιτῶν μετὰ ῥοπαλοῦ καὶ ἀρότρου καὶ κρανοφόρου κεφαλῆς, ἐν Πέλλης μετὰ ζῆφου καὶ κρανοφόρου κεφαλῆς, ἐν μετ' ἀσπίδος μακεδονικῆς καὶ «μακεδονικοῦ» κράνους, ἐν ἀργυροῦν Ἀθηναϊκὸν τῆς σειρᾶς τῶν ἀρχόντων ἀρίστα διατηρούμενον. Ἀστυβαστὸς μένει πέλεκυς λίθινος ἡμισυς βαθέος τεφροῦ χρώματος, ἔχων τὴν ἐτέραν πλευρὰν καμπυλωτέραν καὶ τὴν κόψιν ἀποκεκρουμένην. Ἄλλὰ πρβλ. ἄνω σελ. 71 εἰκ. 36. 37. καὶ Πρακτ. τ. ἀρχ. ἐτ. 1932, σ. 46.

<sup>2</sup> Κατὰ τὴν ἐργασίαν μου ταύτην ἔτυχον πολλαπλῆς συν-

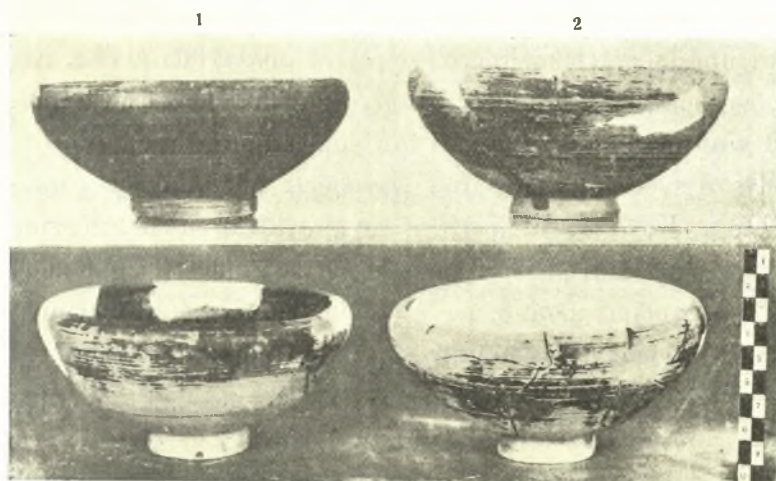
δρομῆς παρὰ τῶν διδασκάλων κ. κ. Σουγκάρη καὶ Νούτσου καὶ τῆς οἰκογενείας τούτου, παρὰ τῶν ἱατρῶν κ. κ. Μιχαηλίδου καὶ Ζιώγα καὶ παρὰ τοῦ κ. Γραμμένου. Παρακαλῶ πάντας νὰ δεχθῶσι τὰς εὐχαριστίας μου. Ἐπίσης ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Ἐρατύρας κ. Πούλιος καὶ τὸ κοινοτικὸν Συμβούλιον ἐδείχθησαν ἀξιοὶ τῶν εὐχαριστιῶν μου καὶ τῶν ἀνωτέρων συμφερόντων τῆς πατρίδος τῶν προσενηκόντες κοινοτικὴν οἰκίαν ἐν τῷ περιθόλῳ τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαν πρότερον ὡς κατοικίαν τοῦ Μητροπολίτου, ἵνα διαμορφωθῆ ὡς μουσεῖον.



μόνον ἐγένετο πανταχοῦ, ὅτι πῦρ κατέστρεψε τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων. Αἱ ὤμαι πλίνθοι, δι' ὧν θὰ ἦσαν ἐκτισμένα τὰ ὑπέργεια μέρη τῶν οἰκιῶν, εἶνε ἐσκληρυμμένα ὑπὸ τοῦ πυρός. Ἐκ τῶν καταγείων μερῶν εὑρηται ἐνίοτε μία σειρὰ λίθων καὶ τινες ἀδιατάρακτοι φωλεαὶ ἀνθρώπων καὶ ὄστρακα ἄλλα τε καὶ κεράμων ἐν μέλανι στρώματι. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Κων. Τάχου παρὰ τὸν ΒΑ πόδα τῆς Μαγούλας εὐρέθη μέγας (μέχρι 2 μ. ὕψους) κεχωσμένος πίθος, οὔτινος τὸ μὲν στόμιον εἶχεν ἀφανίσει ἢ καλλιέργεια, ὁ δὲ πυθμὴν περιεῖχεν ἀκόμη κεκαυμένον σίτον. Ἐν τῷ παραπλεύρως ἀγρῷ τοῦ Γ. Γκαντῶνα ὀλόκληρος ἀγνῦς.

Εἰς τὸν συνεχόμενον πρὸς Β ἀγρὸν τοῦ Θωμᾶ Ζωγράφου δύο παλαιαὶ δρύες, λείψανα βεβαίως πυκνοῦ ποτε δάσους,

ἀπεμάκρυνον τὸν γεωργὸν καὶ ἠμπόδιζον τὸ ἄροτρον νὰ πλησιάσῃ πρὸς τοὺς κορμούς καὶ τὰς ρίζας αὐτῶν, καὶ ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ εὐρεθῶσι τὰ λείψανα τῶν οἰκιῶν μᾶλλον ἀδιατάρακτα. Ἡ ἑτέρα δρυς εἶχε κοπῆ προσφάτως. Ὑπὸ τὴν ὀρθίαν ἢ σκαφή ἔδειξε μακρὸν ἀπὸ Β πρὸς Ν βαίνοντα τοῖχον πᾶχ. 0.75 μ., ὅστις ὁμως, φαίνεται ἀνήκεν εἰς πλευρὰν περιβόλου



Εἰκ. 72. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς παρὰ τὴν Μαγούλαν τῆς Ἐρατύρας κώμης ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.

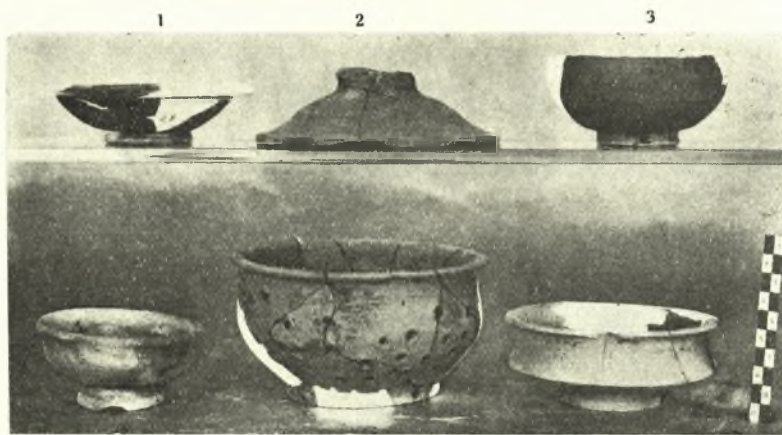
τινὸς καὶ διὰ τοῦτο δὲν εὔρομεν, καθ' ὅσον ἐσκάψαμεν (περὶ τὰ 10 μ.), οὐδένα ἄλλον κάθετον, οὔτε δὲ καὶ κινητὰ εὐρήματα ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Εἰς ἀπόστασιν 15 μ. νοτιώτερον ἦτο ἄλλου τοίχου λείψανον διήκον ἀπ' Α πρὸς Δ καὶ παρ' αὐτὸ ξύστρα σιδηρᾶ (δρα κατωτέρω εὐρήματα μετὰ ἀριθ. 9).

Εὐτυχέστεροι ὑπήρξαμεν παρὰ τὴν κεκομμένην δρυῖν. Ἐνταῦθα ἡ σκαφή ἔδειξεν εἰς μικρὸν βάθος ἐν μικρὸν δωμάτιον (2.22 × 5.40) συνεχόμενον βορείως πρὸς ἕτερον ἰσοπλατὲς (5.40) ἀλλὰ περαιτέρω βεβλαμμένον ὁμως, εἰ καὶ ὑπῆρχε σημεῖόν τι, καταλειφθὲν ὑφ' ἡμῶν ἀσκαφές, ἔνθα κεχωσμένος πίθος.

Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων ἦσαν ἐκ λογάδων λίθων μετὰ πηλοῦ ἐκτισμένοι πᾶχ. 0.65 μ. περίπου, πλὴν τοῦ μεσοτοίχου, ὅστις ἦτο λεπτότερος, ἀποτελούμενος ἐξ ἑνὸς ἢ δύο λίθων ἐν μιᾷ σειρᾷ ὡς στυλοβάτης πλινθίνου καὶ ξυλίνου ἅμα τοιχίου μετὰ ρυμῶν πιθανῶς ἑκα-

τέρωθεν πρὸς ἐναπόθεσιν ἀγγείων, ἅτινα κατὰ τὴν πυρκαϊὰν κατέπεσον ἐκατέρωθεν καὶ συνετρίβησαν πέριξ πίθων, οἷτινες θὰ ἦσαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἢ κατορωρυγμένοι, καὶ ξυλίνων κιβωτίων ἢ σάκκων πλήρων δημητριακῶν καρπῶν, οἷτινες κατεσπάρησαν κατὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς στέγης καὶ τῶν τοίχων. Προφανῶς ἡ καταστροφή ἐγένετο μετὰ τὴν ὥραν τῆς συγκομιδῆς, ὅτε αἱ ἀποθήκαι τῶν οἰκιῶν ἦσαν πλήρεις.

Τὸ μικρὸν πάχος τῶν τοίχων καὶ ἡ ἔλλειψις παντὸς ἀντιθέτου τεκμηρίου δεικνύουσιν, ὅτι αἱ οἰκίαι ἦσαν ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ μονόροφοι. Ἡ βᾶσις δὲ τῶν τοίχων τούτων μόνη ἦτο λιθίνη, ἐπειδὴ εἰς τὸ ἀδιατάρακτον μέλαν καὶ πλήρες ἀνθράκων στρώμα τῆς πυρκαϊᾶς ἦσαν



Εἰκ. 73. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτρουαν ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.

πολλὰ ἐσκληρωμένα ἐκ τοῦ πυρὸς τεμάχια γηίνων πλίνθων, ἅτινα προήρχοντο βεβαίως ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τῶν τοίχων. Ἄλλα τεμάχια δὲ ὡσαύτως σκληροῦ πηλοῦ ἐδήλουν, πῶς ἦτο κατεσκευασμένη ἡ ὀροφή. Τὰ τεμάχια ταῦτα ἐπὶ τοῦ κάτω μὲν μέρους ἔφερον ἀποτυπώματα λεπτῶν βεργῶν λύγου ἢ ἀχύρου ὀριζοντίως καὶ παραλλήλως διακείμενα καὶ συγχεόμενα,

ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας πάντοτε λείαν ἔγκοιλον ἐπιφάνειαν ἐκ τῆς ἐπικαθίσεως τῶν στρωτήρων κεράμων, ὧν ἀμπολλα θραύσματα εὐρέθησαν, χωρὶς νὰ συλλεχθῶσιν ὅλα. Εἷς τι σημεῖον μάλιστα εὐρέθη κεκαυμένη δοκὸς καὶ ἐπ' αὐτῆς ὁ πηλὸς καὶ δύο συναφῶν στρωτήρων τεμάχια καλυπτόμενα κατὰ τὸν ἄρμον διὰ τεμαχίου τοῦ καλυπτῆρος, ὡς ἦσαν ποτε ἐπὶ τῆς στέγης. Οἱ καλυπτῆρες εἶνε στενοὶ καμπύλοι (ὄχι γωνιώδεις δηλ.), οἱ δὲ στρωτήρες πλατεῖς ὡς ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι. Κατὰ ταῦτα ἡ στέγη ἐσχηματίζετο εἰς τὰς εὐρείας ἐπιφανείας ὑποκάτω μὲν διὰ τῶν ἐκ τῆς κορυφῆς κατερχομένων ψαλιδίων (σφηκίσκων) πυκνῶς διατεθειμένων, ἐφ' ὧν ἐτίθετο στρώμα κλαδίσκων ἢ ἀχύρου μᾶλλον, (ἐν Φλωρίνῃ σανίδες ΠΑΕ 1933, 80), ἐπ' αὐτῶν δὲ δόρωσις ἐκ πηλοῦ πάχ. μέχρι 0.10 μ. καὶ ἐπ' αὐτῆς οἱ κέραμοι. Τοιοῦτοτρόπως, ἂν ἡ στέγη ἔσωθεν ἦτο ἀκάλυπτος, ἐνεφανίζετο πενιχρά, ἀλλ' ἦτο στεγανὴ καὶ κατὰ τῆς βροχῆς καὶ κατὰ τοῦ ψύχους καὶ κατὰ τῆς θερμότητος<sup>1</sup>.

1 Δὲν ἦτο διάφορος ἡ κατάστασις μέχρι πρὸ ἑκατονταετίας περίπου εἰς τὰ ἀπόκεντρα χωρία τῆς παραλιακῆς Μακεδονίας καὶ παρὰ τὸ Βόιον ὄρος, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ μνημονευθεὶς ἄνω σελ. 109, ἱερεὺς Καλλονῆς Εὐθ. Γρηγορίου ἐν τῇ μελέτῃ του τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ «Βορείῳ Ἑλλάδι» τῆς Κοζάνης. Οὗτος ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 13 Μαρτίου 1932 σελ. 2 λέγει: «Οἱ πρῶτες κατοικίαι των (δηλ. τῶν ἀμέσων προγόνων μας) ἦσαν καλύβες ξύλινες μὲ σκεπὴ ἀπὸ χερόβολα (δηλ. ἀτεμάχιστη καλάμι) βρίζας ἢ ἀπὸ πλάκας σχιστολίθου, ἢ λιθόκτιστα σπιτάκια χωρὶς πολλὰς διατυπώ-

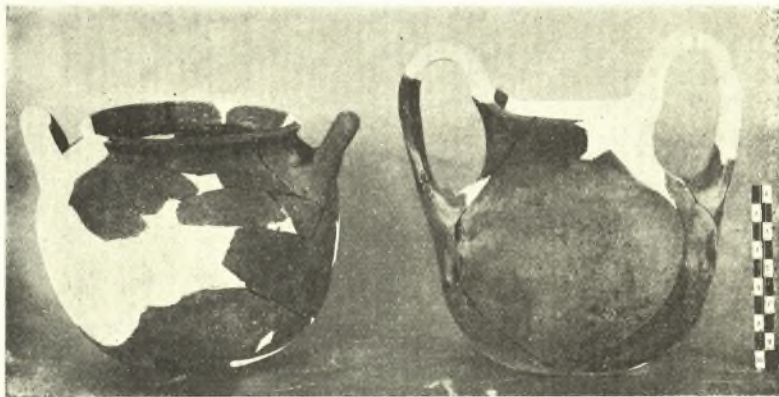
σεις, γὰρ νὰ τα παρατοῦν εὐκόλα, ὅσες φορές ἤθελαν νὰ μεταθέσουν τὸ συνοικισμό τους. Ἀργότερα, ἀφ' οὗ ἄρχισαν οἱ συνοικισμοὶ νὰ γίνωνται πλέον μόνιμοι, ἔχτιζαν κάπως τὰ σπίτια τους μὲ καλῦτερο σχέδιο, μὲ ἓνα πάτωμα... Τὴν ξυλεία γὰρ τὰ σπίτια ἔκοβαν κατ' ἀρχὰς στὸ ἴδιο μέρος ποὺ τὰ ἔχτιζαν. Ἐχω ἰδῆ γρεντιές (δοκοὺς) τόσο πολὺ χονδρῆς, ὥστε ἀποροῦσα, πῶς τις ἔφεραν ἀπὸ τὸ δάσος. Καὶ εἰς ἀπάντησιν οἱ γέροι μᾶλεγαν, πῶς τις εἶχαν κόψει στὸ ἴδιο μέρος, ὅτι ὅλο τὸ μέρος αὐτὸ ποὺ εἶνε τὸ χωριό, ἦταν δάσος πυκνὸ μὲ τις κατοικίαι τῶν ἀγριμῶν (ἀρκουδῆς κτλ. [πρβλ. καὶ



Πλησίον τοῦ χωρίσματος τῶν δύο δωματίων καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. ἐντὸς τοῦ μικροῦ δωματίου εὐρέθῃ κεκαυμένον ἄκρον ὀρθίας δοκοῦ, ἣτις, ἂν δὲν ἔπεσε τυχαίως οὕτω κατὰ τὴν πυρκαϊάν τῆς οἰκίας, θὰ ἀπετέλει ἓνα τῶν ὀρθίων κίωνων συστήματος ῥυμῶν, ἐφ' ὧν ἦσαν τοποθετημένα τὰ πολλὰ ἀγγεῖα, ἅτινα κατέπεσον ἐντὸς τοῦ δωματίου καὶ ἐπλήρωσαν τὸ μέλαν στρῶμα τῆς πυρκαϊᾶς. Τὸ μικρὸν λοιπὸν δωμάτιον ἦτο φαίνεται ἀποθήκη τις, ταμεῖον, ἐπειδὴ πλὴν τῶν ἀγγείων εὐρέθῃ διάχυτος ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν ἀγγείων, μάλιστα δ' ἐντὸς τριῶν πίθων, φακῆ κεκαυμένη, προσέτι διάχυτος σῖτος κεκαυμένος διασπαρείς ἐκ καέντων πιθανῶς σάκκων ἢ κιβωτίων, εἰς τὸν πυθμένα δὲ πίθου καὶ περὶ αὐτὸν σταφυλαὶ κεκαυμένα. Ἐκ δύο πλακιδίων λίθου εὐρεθέντων ἐπὶ τῶν σταφυλῶν ἐν τῷ πίθῳ γίνεται φανερώτατον, ὅτι καὶ πάλαι, ὅπως καὶ νῦν ἐν Ἐρατύρᾳ καὶ ἐν γένει ἐν ἀπάσῃ τῇ ἀγροτικῇ Δ. Μακεδονίᾳ, συνετήρουν τὰς σταφυλάς ἐν οἴνῳ ποιοῦντες τὴν «σταφυλαρμίαν»<sup>1</sup>.

Ἐπομένως ἡ καταστροφή ἐγένετο μετὰ τὸν τρυγητὸν καὶ πιθανῶς ἐν καιρῷ χειμῶνος, πρὸ τῆς καταναλώσεως τῶν καρπῶν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ καταστροφή ὅλης τῆς κώμης—οὕτω θὰ τὴν δεχθῶ—διὰ πυρκαϊᾶς εἶνε γενικὴ, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐπηκολούθησεν ἀνοικοδόμησις, γίνεται πιθανόν, ὅτι ὅλα εἶνε ἀπο-



Εἰκ. 74. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐρατύραν (Σέλιπσαν) κώμης ἐν Δ. Μακεδονίᾳ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος.

Σωτηριάδην ἐν Πρακτ. τ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 7 (1932) σ. 70]. Τὸ πάτωμα ἔστρωσαν μὲ σχίζες ἀπὸ κορμούς δένδρων καὶ λάσπη ἐπάνω εἶχαν καὶ κανένα ντουλάπι ἢ σεντουκι ἀπὸ σανίδια πελεκημένα μὲ τὴ σκεπαριὰ καὶ σπανίως προιονίσια. Παράθυρα πολὺ μικρά, μὲ φύλλα ἀπὸ σανίδια, χωρὶς τζάμια, ὅλην τὴν ἡμέραν ἀνοικτά. Μόνον ὅταν ἔρχιχνε χιόνι, ἔβαζαν μπροστὰ καμμιά βελέντζα».

Τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκιῶν εἰς λόγον σχεδίου ἀποδίδει ὁ ἱερεὺς αὐτόθι εἰς τὴν ξενιτείαν καὶ τὴν γνωριμίαν τῶν ἀνθρώπων πρὸς καλυτέρους ὄρους βίου ἀλλαχοῦ. Ἐπέδρασσαν δὲ πρὸς τοῦτο καὶ αἱ μείζονες κωμοπόλεις ἢ πόλεις τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἐκπέμπουσαι ἐμπόρους εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ εἰσάγουσαι δι' αὐτῶν τὸν νεώτερον πολιτισμὸν καὶ ἰδρύουσαι σχολεῖα πολὺ πρὶν ἐξυπνήσῃ ἡ νοτιωτέρα Ἑλλάς. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἡ μὴ πεδινὴ Μακεδονία (αὕτη ἡ πεδινὴ κατφεῖτο κυρίως ὑπὸ Τούρκων) ἦτο ὠριμωτέρα πρὸς ἐλευθερίαν ἢ ἡ νότιος Ἑλλάς.—Ἀποδείξεις εἶναι αἱ βιβλιοθήκαι τῶν σχολείων, ὧν τινες σφῆζονται ἀκόμη (Κοζάνη, Καστορία, Βλάστη κλπ.) περιέχουσαι χειρογράφα καὶ παλαιὰς ἐκδόσεις, καὶ οἱ λόγοι ἀνδρῶν οἱ ζῶντες αὐτόθι τότε, οὓς ὄρα ἐν τῇ Ἱστορ. τῆς Κοζάνης ὑπὸ Π. Λιούφη (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 93). Ὁ

Ρουσιάδης ἔγραψεν ἐν Κοζάνῃ τὸ Α τοῦ λεξικοῦ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ.— Δὲν ἠλευθερώθη ὁμως τότε, ἐπειδὴ ἀβοήθητος ὑπέστη μόνῃ ὀλόκληρον τὸ βάρος τῆς τουρκικῆς ἐπιβολῆς, ἢ κατέτριψε πρὸς ὄφελος τῶν νοτιωτέρων. Ἀλλὰ τὸν βόρειον τοῦτον ἀγῶνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐδεὶς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐμελέτησεν ἐν τῷ μεταξῷ, ἢ δ' ἔρευνα σήμερον εἶνε δυσχερεστέρα, ἐπειδὴ τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια (ἔγγραφα κτ.) ἀπώλοντο ἐν τῇ παρατάσει τῆς δουλείας, ἢ δὲ προφορικὴ παράδοσις ἠμβλύθη ἢ ἐσβέσθη ὅλως. Ἴσως τὰ ἀρχεῖα τῶν ξένων κρατῶν θὰ δυνηθῶσι νὰ φωτίσωσι τοὺς νέους τούτους χρόνους τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας, ἵνα μὴ παραμείνωσι σκοτεινοί, ὡς οἱ παλαιοί. Περὶ τῆς πρωῒμου καλλιεργείας τῶν γραμμάτων ἐνταῦθα πρβλ. Μακεδ. ἡμερολόγιον ἐτ. Β' σ. 25. Λιούφη Ἱστορ. Κοζάνης σελ. 175 ἐξ. Παπακωνσταντίνου Μεγ. Ἐγκυκλ. ἄρθρ. Καστορία καὶ ἴδιον ἀπόσπασμα αὐτόθεν σελ. 34 ἐξ. Δραγάτση τὸ σχολεῖον καὶ ὁ διδάσκαλος, διάλεξις ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι 1930.

<sup>1</sup> Ἄλλον τρόπον διατηρήσεως τῶν σταφυλῶν ἀνηρημένων ποθὲν ἐν τῇ οἰκίᾳ (π.χ. ἐκ τῆς ὀροφῆς) γνωρίζει γενικώτερον ἡ Ἑλλάς, εἶδε δὲ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ὁ Leake, Travels in Northern Greece 1835, III σ. 294. Ἀλλὰ ἡ σταφυλαρμίαν ἐν Δ. Μακεδονίᾳ γίνεται ὡς ἐξῆς: Κατὰ τὸν τρύγον ἀποχω-

τέλεσμα πολέμου ἐν τῷ χρόνῳ, ὃν καθορίζουσι τὰ εὐρήματα σύνολα. Εἶνε δὲ ταῦτα σύγχρονα πρὸς τὰ τῆς ἄλλης παρὰ τὴν Φλώριναν κεκαυμένης πόλεως καὶ μέλλουσι περαιτέρω νὰ σχολιάσωσιν εἴδησιν τινὰ ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὴν παράδοσιν.

Ὁ πίθος τῆς σταφυλαρμιάς ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοποθετημένος, ὡς γίνεται καὶ σήμερον, συνετρίβη ὑπὸ τῆς καταπεσοῦσης στέγης, τὸ περιεχόμενον του ἐχύθη πέριξ καὶ ἔμεινεν ἐντὸς μόνον ὅσον ἐχώρει ἐν τῷ κατορωρυγμένῳ ἀβλαβεῖ πυθμένι. Τὸ πῦρ ὑποβόσκον ἀπεξήρανε τὸ ὑγρὸν καὶ ἐν τέλει ἀπηνθράκωσε καὶ τὰς σταφυλάς.

Ἄλλος τις πλατύστομος πίθος ἰδιόσημος μετὰ λαβῶν, ἔχων περὶ τὸν ὄμον δριζόντιον



Εἰκ. 75. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) κώμης ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.

ἀνάπλαστον ταινίαν ἐξέχουσαν, (κόθορον), ἦτο κεχωσμένος καὶ περιεῖχεν ἐντὸς μικρὰν οἰνοχόην, 4 «δακρυδόχα» (lacrimateria), τεμάχιον σωλῆνος ἐκ λιθαργύρου καὶ φακῆν. Ἐὰν τὰ δακρυδόχα ἦσαν ἀγγεῖα πρὸς ἐναπόθεσιν ἀρωμάτων, θὰ ἠδύνατό τις νὰ φαντασθῆ, ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς οἰκίας ἐναπέθεσαν

ἐκεῖ τὰ προσφιλῆ ταῦτα «κάλλυντρα κοσμητήρια» κατὰ τὴν ταραχὴν ἐκ τῆς ἀπειλούσης συμφορᾶς, ἐν τῇ ἐλπίδι ὅτι, καὶ ἂν ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα οἰκία περιήρχετο εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, θὰ ἐπανέυρισκον ὅμως αὐταὶ ἔπειτα ἐκεῖ πάντα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀρεσκείας των. Ἄλλ' ἢ συμφορὰ φαίνεται ὅτι δὲν εὔρε μόνον τὰς οἰκίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἀφ' οὗ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων δὲν ἀνφοδομήθησαν κατοικίαι. Καὶ ὅμως ἠριθμήσαμεν ἀνωτέρω πλείονα ἐρύματα καταφυγῆς τῶν ἀνοικτῶν κωμῶν τῆς πεδιάδος. Δὲν κατέφυγον λοιπὸν ἐκεῖ οἱ κάτοικοι, ἵνα σωθῶσι; ἢ ἐκυριεύθησαν καὶ ταῦτα καὶ ἐσφάγησαν οἱ ἐν αὐτοῖς; ἢ τὰ φρούρια ἦσαν παλαιότερων τῆς καταστροφῆς χρόνων καὶ εἶχον καταστῆ ἄχρηστα, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς κώμης ἔπεσον μετ' αὐτῆς εἰς χεῖρας τοῦ ἀσπλάγχχνου ἐχθροῦ; ἢ συμφορὰ ἐπῆλθε ταχεῖα καὶ ἀπρόοπτος, ἢ ἐγένετο ὑπὸ ἐχθροῦ ἀπαγορεύσαντος τὴν ἀνάκτισιν; ἢ οἱ ὀλίγοι κάτοικοι τῆς κώμης

ρίζουσι ποσότητα γλεύκους (μούστου) δηλ. ὀποῦ τῶν σταφυλῶν, τὸν ὁποῖον «σέρνουν» (σύρουν) ἀμέσως μετὰ τὸ «πάτημα» τῶν σταφυλῶν, πρὶν οὗτος ὑποστῆ ζύμωσιν («πρὶν βράση» κατὰ τὴν λαϊκὴν κυριολεξίαν) καί, ἀφ' οὗ τὸν καθαρίσουν διὰ ἐγγύσεως στάκτης καθιζανούσης, καὶ τὸν βράσουν ὀλίγον εἰς τὸ πῦρ, θέτουσιν ἐντὸς ποσότητά τινὰ ἱκανὴν σπόρων σινάπεως. Μετὰ δύο δὲ ἢ τρεῖς ἡμέρας θέτουσιν ἐντὸς πίθου ἐκλεκτὰς σταφυλάς ἡλιασθείσας ὀλίγον καὶ ἀπίδια· θέτουσι δὲ εἰς τὸν πίθον μίαν σειρὰν σταφυλάς καὶ μίαν σειρὰν φύλλα συκῆς ἢ ἀμπέλου καὶ ἐγγύνουσιν εἶτα τὸ ὑγρὸν. Ἴνα δὲ ταῦτα διατελῶσι βεβυθισμένα ἐντὸς τοῦ ὑγροῦ, τοποθετοῦσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τούτου φύλλα ἀμπέλου ἢ στέφανον πυκνὸν ἐκ φυλλοφόρου κλήματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ πλάκα ἢ πλακίδιον λίθου ἀνάλογον πρὸς τὸ συνήθως στενὸν στόμιον τοῦ πίθου. Ἡ πιπερωτὴ ὀξύτης τοῦ σινά-

πεως μεταδίδεται εἰς τὸ γλεῦκος, διατηρούμενον συγχρόνως γλυκύ, καὶ εἰς τοὺς ἐντὸς καρπούς, οἵτινες καταναλίσκονται ἐντὸς τοῦ χειμῶνος κατὰ Φεβρουάριον περίπου καὶ ὅτε ἄρχεται ἡ κλάδευσις τῶν ἀμπέλων. Τὸ ὄνομα σταφυλαρμιά γίνεται ἐκ τοῦ σταφυλῆ καὶ ἄλμη, ἄρμη, κατὰ τὴν (λαχαν)-ἀρμιάν, ἣτις εἶνε κραιμολάχανα ἐντὸς ἄλμης, γινομένης δι' ὕδατος καὶ ἄλατος. Τὸ ἄλας τῆς ἄλμης εἰς τὴν σταφυλαρμιάν ἐλησημονήθη, ἐξήρθη δ' ἡ παρουσία τῆς ὑγρᾶς ιδιότητος, ἣν ἔχει καὶ ἡ ἄρμη καὶ οὕτω τὸ ὄνομα μετέπεσεν εἰς δῆλωσιν τοῦ πιπερωμένου μούστου. Καὶ σήμερον λέγουσι συχνὰ τὸ ὑγρὸν μέρος τῶν γλυκισμάτων «σάλτσα» ἀντὶ «σιρόπι». Εἰς τὰ Γεωπονικὰ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Κασσιανὸν Βάσσον βιβλ. IV κεφ. 15, § 19 μετὰ πολλοὺς τρόπους διατηρήσεως σταφυλῶν ἀνεκρεμασμένων προστίθεται: «τινὲς φυλάσσουσιν ἐν οἴνῳ ὕδατι κεκραμένῳ», ἀλλ' οὐδὲν πλέον.



σωθέντες εἰς ἄλλας γειτονικὰς δὲν ἐπανήλθον εἰς τὸν τόπον τῆς συμφορᾶς των; Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι τὰ περίξ φρούρια οὐδεμίαν εἶχον σημασίαν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ μικροῦ δωματίου κατέκειντο τὰ θραύσματα πύθων τινῶν καὶ πλείστων μικροτέρων ἀγγείων, μεθ' ὧν συνήπτοντο ποσότητες σίτου, φακῆς, λαθύρου. Τῶν ἀγγείων ἄλλα μὲν εἶνε καθημερινῆς χρήσεως, ἄγραφα, βιομηχανικῆς ἀθρόας παραγωγῆς ἐκ κοινοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ, προφανῶς ἐγγώρια, ἄλλα δὲ ἐκ καθαροῦ πηλοῦ πρασινοποῦ μετὰ γανώματος μέλανος καὶ ἄλλα ἐκ φαιοῦ ἢ ὑπομέλανος πηλοῦ, σκύφοι μεγαρικοὶ ταῦτα, μετ' ἐκτύπων κομμοτάτων κοσμημάτων, ἐν οἷς οἰναρίδες, ἄνθη καὶ ἄλλα φανταστικὰ φυτικά. Ἄν τὰ παρόμοια εὐρήματα τῆς Φλωρίνης εἶνε μακεδονικὰ ἔργα ποιηθέντα εἰς τινὰ σημαντικὰ ὁπωσδήποτε κέντρα τῆς ἐκτενοῦς ταύτης χώρας, δι' οὓς λόγους εἶπομεν ἐν τῇ προχειρῶ ἐκθέσει τῆς ἐν Φλωρίνῃ ἀνασκαφῆς (Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1930 σ. 76), τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἔργων τούτων, τῶν παρὰ τὴν Ἐράτυραν εὑρεθέντων. Φαίνεται δέ, ὅτι τὰ μετ' ἀναγλύπτων κοσμημάτων ἢ παραστάσεων καὶ τὰ μελαμβαφῆ ἀπλῶς ἀγγεῖα ἦσαν γενικῶς διαδεδομένα ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ἐπειδὴ καὶ εἰς τοὺς λόφους παρὰ τὴν Κάλιανην εὔρον



Εἰκ. 76. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγοῦλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς Ἀ. Μακεδονίας.

μελαμβαφῆ, ἅτινα ἐν ΑΕ 1927-8 σ. 215 Π ἐκάλεσα ἑλληνιστικά, καὶ ἐν Ἐορδαίᾳ εὔρον ὁ φιλόλογος Μ. Καλιντέρης ἐπὶ τῆς μεταξὺ Ἀναρράχης-Περδίκκας (= Δέβρης-Ναλπάνκιοι) λοφοσειρᾶς τῆς ἐκ Πτολεμαΐδος (Καϊλὰρ) πρὸς τὸ χωρίον Τσιώρη ὁδοῦ, ἐν χώρῳ παλαιᾶς κόμης πληρὴν ἄλλων ἀναριθμῆτων ὀστράκων καὶ μελαμβαφῆ λεπτὰ καὶ ἀνάγλυπτα μέλανος πηλοῦ, ὧν ἐν εἰκονίζει θρόνον μετὰ λεοντοπόδων καὶ παρ' αὐτὸν δύο πόδας ἐνὸς ἢ δύο ἀνδρῶν. Καὶ ἐντὸς δὲ τῆς Κοζάνης εὔρον ὅμοια μελαμβαφῆ ἀκέραια ἐν τάφῳ ὁ Ἰω. Γκουζγκούνης. Εἶνε δ' εὐλογον τοιαύτης κοινῆς χρήσεως ἀγγείων ἢ τέχνη νὰ εἶχε διαδοθῆ ἐν τῷ βορρᾷ, εἰ καὶ αἱ μήτραι τῶν ἐκτύπων ἀγγείων, ἰδιορρυθμῶν ἐν ἄνω Μακεδονίᾳ, ἠδύναντο νὰ ἔρχωνται ἐξ ἄλλων μᾶλλον προηγμένων κέντρων.

Σπουδαῖον εὔρημα εἶνε νόμισμα ἀργυροῦν δηνάριον (διάμ. 19) ῥωμαϊκόν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ὥραν τῆς εὐρέσεως ἦτο περιβεβλημένον δι' ἀφρώδους καπνιάς, οἷαν σχηματίζει καιόμενον μάλλινον ὕφασμα. Ὡστε ἀπέκειτο ἐν βαλαντίῳ ἢ θυλακίῳ μαλλίνου ὕφασματος· τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὅτι τὸ νόμισμα δὲν ἀπέκειτο ἐν τοῖς χώμασιν ἐξ ἀγνώστων χρόνων, ἀλλ' ἐκυκλοφορεῖτο κατὰ τὸν χρόνον τῆς πυρκαϊᾶς. Τὸ νόμισμα τοῦτο δεικνύει ἐπὶ θάτερα προτομὴν Νίκης πρὸς δεξ. καὶ πρὸ αὐτῆς ✕. ὅπισθεν δὲ L. VALERI FLACCI, Ἄρην γυμνὴν πρὸς ἀρ. κρατοῦντα τρόπαιον καὶ δόρυ· δεξ. στάχυς, ἀριστ. πῖλος ἱερατικὸς (apex). Ὁ νομι-

σματικὸς ἄρχων L. Valerius Flaccus ἤγκμασεν ἀπὸ τοῦ 104-86 π.Χ.<sup>1</sup> (ὄρα Ἀρχ. Δελτ. 1930-1 Παράρτ. σελ. 31 ἀριθ. 7 εἰκ. 1). Ἡ χρονολογία δὲ αὕτη τοῦ Φλάκκου δριζεῖ στενότερα τὰ ὄρια τοῦ χρόνου, καθ' ὃν κατεστράφη ἡ κώμη καὶ εἶνε terminus, post quem ἐγένετο ἡ καταστροφή τῆς κώμης<sup>2</sup>.

Καὶ ἐντὸς τοῦ μεγάλου δωματίου ἀμέσως παρὰ τὸν μεσότοιχον ἦσαν πολυπληθέστατα καὶ ἐπάλληλα τὰ θραύσματα τῶν κεράμων, τῶν πλίνθων (ἄνευ γωνιῶν συνήθως) καὶ τοῦ πηλοῦ καὶ τῶν ἀγγείων ἐντὸς τοῦ μέλανος στρώματος τῆς πυρκαϊᾶς. Καὶ φακῆ κεκαυμένη



Εἰκ. 77. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς παρὰ τὴν Μαγούλαν τῆς Ἐρατύρας (Σελίτης) κώμης ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ.

καὶ σῖτος κατὰ τόπους καὶ ἀρύταινα χαλκῆ μετὰ λεπτῶν τοιχωμάτων, καὶ χύματα μολύβδου ἄμορφα ἐκ τῆς τήξεως καὶ δύο πίθου κατορωρυγμένοι καὶ πήλινον πίθου κάλυμμα διαμ. 0.35 μ. καὶ τινες ἥλοι σιδηροῖ καὶ φωλεαὶ ἀγνύθων.

Καὶ μεταξὺ τῶν δύο δρυῶν ἦτοι πρὸς Δ τῶν δύο δωματίων εὐρέθη ἐν μέσῳ ἄλλων ὀστράκων πολυπληθῶν, ἀλλὰ ἐντὸς κεκινημένων χωμάτων κειμένων, πίθος βαθύτερον κεχωσμένος περιέχων «ἀρα-

ποφάσουλα» κεκαυμένα. Ἐπορὸν μοι φαίνεται, πῶς δὲν εὐρέθησαν κοινοὶ φασίολοι, οἵτινες σήμερον εἶνε ἐν Μακεδονίᾳ τὸ προσφιλέστατον ὄσπριον<sup>3</sup>.

Ἐκ τῶν ὀστράκων συνεκολλήθησαν τὰ ἐξῆς πήλινα ἀγγεῖα, οἷς ἐπιτάσσονται τὰ λοιπὰ εὐρήματα.

Ἐκ τῶν ὀστράκων συνεκολλήθησαν τὰ ἐξῆς πήλινα ἀγγεῖα, οἷς ἐπιτάσσονται τὰ λοιπὰ εὐρήματα.

Πέλλα μετὰ τὸ 168 π.Χρ.

1) Ἀ 19 Κεφαλὴ Περασῶς πρὸς δεξιὰ. ὄπ. ΠΕΛΛΗ ΑΓ ἐν στεφάνῳ δρυός. BMC. 90. Μακεδονία ὡς Ρωμ. ἐπαρχία (142-141 π.Χ.).

2) Ἀ 23. Κεφ. Σειληνοῦ κατ' ἐνώπιον. ὄπ. D ΜΑΚΕ[ΔΟΝΩΝ] ἐν στεφάνῳ κισσοῦ.

Imhoof - Blumer, Die antiken Münzen. Nord-Griechenlands III<sup>1</sup> πίν. III 8. 231-246 μ.Χ.

3) Ἀ 26. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Κεφ. τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου μετὰ κράνου ἀττικοῦ πρὸς δεξιὰ.

ὄπ. [ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ.]. Ἰππεὺς δεξ. ὄρα ἐνθ. ἀν.

Πίν. III 25. Τὰ νομίσματα ταῦτα εἶνε ἄγνωστον ἂν εὐρέθησαν ἐντὸς ἀδιαταράκτων χωμάτων ἢ ἀπλῶς ἐν τοῖς ἀγροῖς, ὅτε δύναται νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ νὰ δηλώσῃ τὴν ὑπαρξίν τῆς κώμης ἐν τοῖς ἀντιστοιχοῦς χρόνοις πρὸ τῆς πυρπολήσεως, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον δηλοῖ μόνον τὴν ὑπαρξίν ζωῆς ἐν τοῖς πέριξ καὶ καλλιεργείας ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς πρὶν κώμης, ὅστις μετὰ τὴν καταστροφὴν ποτε «ἤροῦτο καὶ ἐσπείρετο».

3 Ὁ συνάδελφός μου κ. Ἰω. Πολίτης, καθηγητῆς τῆς Βοτανικῆς, ἐξετάσας δείγματα τῶν εὐρεθέντων σπόρων, μοι ἀπέστειλε τὴν ἐξῆς γνώμην: «... τὰ ἀποσταλέντα μοι πρὸς ἐξέτασιν σπέρματα εἶναι 4 εἰδῶν.

1) Dolichos Lubia = Δόλιχος ὁ Λοβός, κοινῶς Συμυραϊκὰ φασούλια ἢ ἀραποφάσουλα.

2) Lens esculenta ἢ Ervum lens = Φακὴ ἢ βρώσιμος ἢ Ἐρβον ὁ Φακός, κ. Φακὴ.

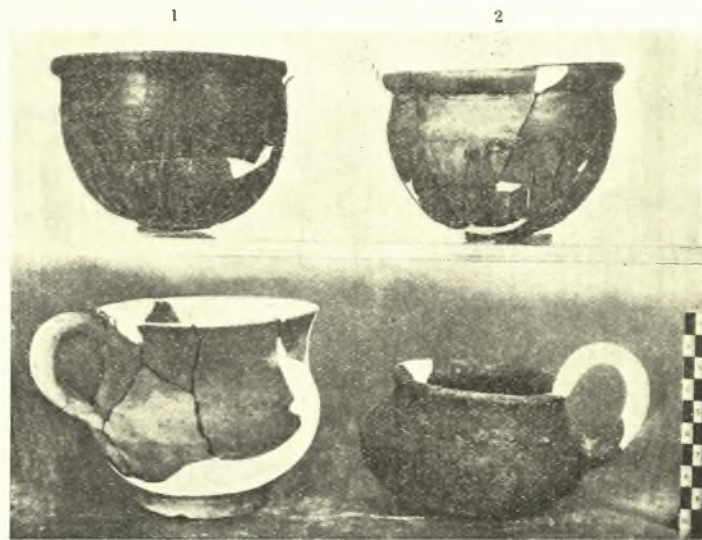
3) Lathyrus Sativus = Λάθυρος ὁ ἡμερος, κ. λαθοῦρι.

4) Triticum = Σῖτος, Triticum vulgare=σίτος ὁ κοινός.»



1) (εἰκ. 71, 3) Κύλιξ ἄωτος διαμ. 0.205, ὕψ. 0.045. Πούς δακτυλιοειδῆς ὕψ. 0.01. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Βερνίκιον ἔσω καὶ ἔξω μέλαν ἢ ἐρυθρωπὸν ὕδαρες, ἀλαμπές, ἀποπεσὸν ἢ εἰς ὀλίγα μέρη σφζόμενον. Ἐντὸς περὶ τὸ κέντρον διπλοῦς αὐλακωτὸς κύκλος διαμ. 0.055, ἐν ᾧ ἔντυπον κόσμημα ἀποτελούμενον ἐκ 5 ἀνθεμίων ἐκπορευομένων διὰ μίσχων ἐκ μικροῦ ἐπίσης ἐντύπου κύκλου κατὰ τὸ κέντρον τῆς κύλικος. Τὰ ἔντυπα ταῦτα κοσμήματα ἐμφανισθέντα ἐντὸς ἀνοικτῶν ἀγγείων περὶ τὸ 460π. Χ. διατηροῦνται μέχρι καὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων (πρβλ. Ἄρχ. Δελτ. 1917 — Κεραμοπούλλου Θηβαϊκὰ σελ. 212 ἔξ. Ἀποτυμπανισμὸς σ. 8. Ure, Black glaze pottery 32 καὶ 39, ἔνθα ὁ Ure εὐρίσκει, ὅτι τὰ μελαμβραφῆ ἀγγεῖα κατεσκευάζοντο ἐν τῷ Μακεδονικῷ κόσμῳ διαδοθέντα ἐκ Βοιωτίας).

2) (εἰκ. 71, 2). Κύλιξ ἄωτος διαμ. 0.195 - 0.20, ὕψ. 0.04 - 0.045. Πούς δακτυλιοειδῆς ὕψ. 0.015. Βερνίκιον μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, ἀλλ' ἀποπεσὸν τὸ πλεῖστον. Ἐντὸς περὶ τὸ κέντρον ἔντυπον κόσμημα: μεταξὺ δύο συγκεντρικῶν κύκλων τέσσαρα συστήματα παραλλήλων γραμμῶν κύκλω χωροῦντα ὡς κάθετα πρὸς τοὺς κύκλους. Ἐντὸς δὲ τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου πέντε ἀνθέμια ἐκφυόμενα ἀπὸ μικροτέρου κεντρικοῦ κύκλου.



Εἰκ. 78. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτουραν κόμης ὑπὸ τὴν Μαγούλαν ἐν Ἀντικῇ Μακεδονίᾳ.

3) (εἰκ. 71, 1). Κύλιξ ἄωτος διαμ. σχεδὸν 0.20, ὕψ. 0.06. Πούς δακτυλιοειδῆς ὕψ. ὑπὲρ τὸ 0.01. Τὸ ἥμισυ περίπου ἐκ συμπληρώσεως. Πηλὸς ἐρυθρός, ὄχι πολὺ καθαρός. Παχέα τοιχώματα. Βερνίκιον ὕδαρες μόνις που σφζόμενον. Ἐξω ἐντύπως κεκοσμημένον: περὶ τὸ χεῖλος ζικ-ζακ γραμμὴ συνεχῆς, ἑτέρα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας, ἔπειτα ἑκατέρωθεν ἐντύπου γραμμῆς, κύκλω περιθούσης τὸ ἀγγεῖον, γραμμαὶ ὥστε νὰ ἀποτελεῖται «ψαροκόκκαλον» καὶ παρὰ τὸν πόδα κύκλω σύστημα παραλλήλων πλαγίων γραμμῶν.

4 - 7) (εἰκ. 72, 1 - 4). Τέσσαρες ἄωτοι κύλικες βαθύτεραι τῶν προηγουμένων καὶ ἔχουσαι συνεσταλμένα τὰ χεῖλη. Πηλὸς τεφρός. Πούς δακτυλιοειδῆς. Βερνίκιον μέλαν ἐντὸς καὶ ἐκτός, εἰς τὰ τρία διατηρούμενος καλῶς ἐντὸς. Διάμ. 0.128, 0.125, 0.126, 0.127. ὕψ. 0.062, 0.07, 0.065, 0.066.

8) (εἰκ. 73, 6). Κύλιξ ἄωτος. Πηλὸς ἐρυθρός. Διατηροῦνται ἐντὸς καὶ ἐκτός λείψανα ἐρυθρωποῦ βερνίκιου. Πούς δακτυλιοειδῆς. Τῶν διαστελλομένων ἄνω χειλέων ἢ πρὸς τὴν κοιλίαν πρόσφυσις γωνιώδης. Διαμ. 0.12. ὕψ. 0.05.

9) (εἰκ. 73, 4). Μικρὸν σκυφίδιον ἄωτον πηλοῦ ἀκαθάρτου τεφροῦ. Διάμ. 0.09. ὕψ. 0.04 - 0.05. πούς δακτυλιοειδῆς. Τὸ βερνίκιον ἀπέπεσε.

10) (εἰκ. 73, 2). Κάλυμμα χύτρας, ἴσως τῆς ὑπ' ἀριθ. 11, πηλοῦ ὑπομέλανος. Διαμ. 0.14.

11) (εἰκ. 74, 1). Χύτρα δίωτος, σφαιρική ὑποκάτω. Τὰ χεῖλη αὐλακώδη. Πηλὸς ἀκάθαρτος. Κεκαυμένη καὶ ἐκ τῆς χρήσεως. Διάμ. χειλέων 0.12. ὕψ. 0.14.

12) (εἰκ. 74, 2). Χύτρα δίωτος χειροποίητος. Ὁριζόντιος ὑποκάτω. Διάμ. χειλέων 0.09. ὕψ. μέχρι χειλέων 0.14, μέχρι ἄνω τῶν συμπεληρωμένων λαβῶν 0.18. Ὅμοια ἐν Ἀρμενωχωρίῳ Φλωρίνης προϊστορικὰ [καὶ ἐν Δακίᾳ]. Ὡστε τὸ σχῆμα πατροπαράδοτον.

13) (εἰκ. 75, 1). Χύτρα μόνωτος ἐρυθροῦ πηλοῦ, στρογγύλη ὑποκάτω καὶ κεκαυμένη ἐκ τῆς χρήσεως. Ὑψος 0.154. Διάμ. χειλέων 0.18.



Εἰκ. 79. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας.

14) (εἰκ. 78, 4). Χυτρίδιον μόνωτον ἐκ μέλανος ἀκαθάρτου πηλοῦ κεκαυμένον ἐκ τῆς χρήσεως. Στρογγύλον ὑποκάτω. Διαμ. χειλέων 0.085, ὕψ. 0.065-0.07.

15) (εἰκ. 75, 2). Λοπάς ἐρυθροῦ πηλοῦ διατηροῦσα λείψανα ἐρυθροποῦ βερνικίου. Βάσις ὀλίγον ἐξέχουσα δακτυλιοειδῶς. Ὑψ. 0.125, διάμ. χειλέων σχεδὸν 0.27.

16) (εἰκ. 76, 2). Λήκνυθος ἢ λάγηνος δίωτος πηλοῦ ἐρυθροῦ, ὕψος 0.245. Ἄνωθεν μέχρι σχεδὸν τοῦ

μέσου τῆς κοιλίας κεκαλυμμένον διὰ μέλανος βερνικίου. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ ὤμου περιθέεται ὑπὸ γραμμῆς βαθείας.

17) (εἰκ. 76, 1). Ὅμοιον ὕψ. 0.19 περίπου, βεβαμμένον ἄνω μέχρι τοῦ μέσου τῆς κοιλίας δι' ἀλαμποῦς μέλανος χρώματος ὕδαροῦς.

18) (εἰκ. 83, 84). Μέγα κάλυμμα ὡς πυξίδος ἢ ἄλλου ἀγγείου. Διάμ. κάτω 0.16. Ὑψ. 0.14. Μέχρι τοῦ ἄνω περιθέοντος περιχειλώματος 0.10. Δὲν ἔχει λαβήν. Τὰ τοιχώματα παχέα μέχρις 0.01. Ὁ πηλὸς ἐρυθρός. Τὸ περιχέλωμα δεικνύει, ὅτι τὸ κάλυμμα εἰσήραχτο ἐντὸς τῆς πυξίδος, ὅτε μόνον ὑγρὸν περιεχόμενον δὲν θὰ ἐβλάπτετο ὑπὸ τοῦ βαρέος τούτου σκεύους. Ἄλλὰ συστολή τις τῆς διαμέτρου ὑπὸ τὸ περιχέλωμα θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε τεκμήριον, ὅτι ἐκάλυπτεν ἔξωθεν τὸ ὑποκείμενον ἀγγεῖον. Πιστεύω τὸ πρῶτον καὶ δέχομαι, ὅτι τὸ καλυπτόμενον ἀγγεῖον ἦτο ἀναλόγως χονδρὸν καὶ μέγα δι' οἰκιακὰς ἀνάγκας. Εἶνε πιθανῶς κάλυμμα τοῦ ἀμφορέως à colinettes ἀριθ. 41.

19-25. (εἰκ. 77). Ἐπτὰ lacrimateria ἄωτα, ὧν τὰ τρία ἐρυθροποῦ πηλοῦ, τὰ δὲ τέσσαρα σκοτεινοῦ. Ὑψ. 0.18. 0.18 (βεβαμμένον μέλαν περὶ τὸ χεῖλος). 0.23. - 1.19 (βεβαμμένον μέλαν περὶ τὸ χεῖλος). 0.23 (βεβαμμένον ἐπίσης). 0.18 (ἐλλιπὲς τὸ στόμιον). 0.185 (ἐλλιπὲς τὸ στόμιον).



26) (εἰκ. 78, 3). Ποτήριον μόνωτον μετὰ δακτυλοειδοῦς βάσεως. Περὶ τὸν ὄμον βαφὴ μέλαινα ἀλαμπῆς λίαν ὑδαρῆς ἐπὶ τοῦ τεφροῦ πηλοῦ. Ὑψ. 0.095 διάμ. 0.105.

27) Ποτήριον ἄωτον ἐρυθροῦ πηλοῦ μετὰ δακτυλοειδοῦς βάσεως. Ἐνδον λείψανα ὑδαροῦς μελαίνης ἀλοιφῆς μέχρι χειλέων. Ὑψ. 0.047, διάμ. χειλέων 0.096.

28) (εἰκ. 73, 1). Πινάκιον πηλοῦ τεφροῦ μετὰ βάσεως δακτυλοειδοῦς καὶ ἀναστρεφόμενων πρὸς ἔξω χειλέων. Ἐντὸς ἐν μέσῳ γραμμικὸς κύκλος, ὅμοιος δὲ περὶ τὸ χεῖλος. Ὑψος 0.03. Διάμετρος 0.12.

29) (εἰκ. 73, 5). Διάτρητον ἄωτον ἐρυθροῦ πηλοῦ. Ὑψ. 0.08, διάμ. χειλέων



Εἰκ. 80. Ἀμφορεῖς κρατηροειδῆς ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐρρίτυραν.



Εἰκ. 81.

Ἄλλη ὄψις τοῦ ἀγγείου εἰκ. 80.

0.15. Προφανῶς ἦτο χρήσιμον πρὸς μεταφορὰν ἢ δανεισμόν πυρὸς ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχον πυρεῖα, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐτιμῶρουν τοὺς τρέσαντας καὶ δι' ἀρνήσεως πυρὸς.

30) (εἰκ. 78, 2. 79, 2). «Μεγαρικὸς» σκύφος πηλοῦ τεφροῦ, συστελλόμενος ἐλαφρῶς κατὰ τὴν πρόσφυσιν τοῦ χείλους, ὃ διαστελλεται. Ἐνδον λείψανα μελαίνης ἀλοιφῆς. Ἐξω ὑπὸ τὰ λείψανα ὁμοίας ἀλοιφῆς ἀνάπλαστον κόσμημα δηλοῦν τρίνευρα φύλλα χωριζόμενα δι' ἐλικώδους μίσχου κορυφουμένου ὑπὸ ἄνθους. Τὰ φύλλα ἐκφύονται ἐκ κοκκιωτοῦ περὶ τὸν κυρτὸν πυθμένα κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔκτυπος ῥόδαξ. Ὑψ. 0.075. Διάμ. 0.107.

31) (εἰκ. 78, 1). Σχήμα, πηλός, ἀλοιφή ὁμοία. Ὑπὸ τὸν λαιμὸν τρίγραμμος ζώνη ἔκτυπος. Ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐν γραμμικῷ κύκλῳ ὁ ῥόδαξ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας παραπλήσια φύλλα, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀνέρχεται ἐλικῶδες ἄνθος μεταξὺ δύο ἀνιουσῶν ὡσαύτως ἐλίκων. Ὑψ. 0.08. Διάμετρος 0.113.



32) Σχήμα καὶ ἀλοιφή ὅμοια. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ εἰς τινὰ κεκαυμένα τεμάχια ἐρυθροπόν. Ὑπὸ τὸν λαιμὸν ἔκτυπος ζώνη κοσμήματος ὡς πλοχμοῦ, ὑπ' αὐτὴν γραμμὴ, εἰς ἣν καταλήγουσιν ἑλικες, χωρίζουσαι τὰς κορυφὰς φύλλων, ὡς τὰ ἀνωτέρω, ὧν μία σειρὰ ὑποτίθεται ἔμπροσθεν, ἢ δ' ἄλλη



Εἰκ. 82. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἐράτουραν (Σέλιτσαν) κόμης παρὰ τὴν ἀριστ. ὁχθὴν τοῦ Ἀλιάκμονος ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ.

ὀπισθεν, ὥστε προκαλύπτονται τὰ φύλλα ταῦτα ἐν μέρει. Πάντα ἐκφύονται ἐκ τοῦ περὶ τὸν πυθμένα διγροάμμου κύκλου, ἐν ᾧ κοκκιωτὸς δμόκεντρος, ἐν ᾧ τέσσαρες ἐνάλληλοι ῥόδακες. Ὑψ. 0.01, διάμ. 0.183.

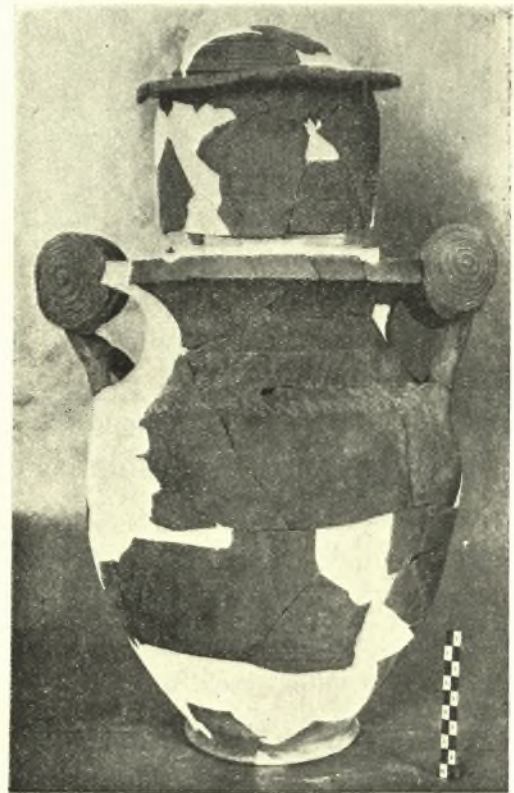
33) (εἰκ. 79, 1). Ὑψίπους ἄωτος κύλιξ ἢ κρατήρ. Πηλός, ἀλοιφή, διάκοσμος ἔκτυπος ὡς ἐν τοῖς «μεγαρικοῖς» σκύφοις. Τὰ χεῖλη ὀριζόντια πλ. 0.015. Ὑπ' αὐτὰ κενὸς χῶρος πλάτ.

0.045, κατωτέρω ἕξ ἔγκοιλοι γραμμαί, ὑφ' ἃς ἀραιὰ τρίνευρα φύλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐλικώδης ῥόδαξ μεταξὺ δύο μεγάλων ἐλίκων καὶ δύο βραχυτέρων πάντα ἐκφύονται ἐκ κοινῆς ῥίζης. Ὑποκάτω ὑψηλὸς ποὺς διευρυνόμενος κλιμακηδόν. Ὑψ. 0,19, διάμ. χειλέων 0.157. Πρβλ. Φλωρίνης ἀριθ. 69.

34) (εἰκ. 80, 81). Κρατηροειδὲς δίωτον. Ἡ βάσις διευρυνομένη. Πηλός, ἀλοιφή ὡς τῶν μεγαρικῶν σκύφων. Ὑψ. 0.25. Διάμ. χειλέων 0.155. Ἐνδον τῶν χειλέων δύο ἀύλακες, ἕξω μία καὶ περὶ τὸν λαιμὸν δύο. Ἐξέχει ἢ πρόσφυσις τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου. Τὰ ὦτα ἔχουσιν ἀνω ἀνά δύο κοχλίας ὡς τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα καὶ λαβαί τινες χαλκῶν ἀγγείων, κατὰ δὲ τὴν κάτω βάσιν τῶν ἀνά μίαν ἔκτυπον λίαν χαρακτηριστικὴν κεφαλὴν αἰθίοπος. Ἡ ἑτέρα ἀποκεκρουμένη. Κατὰ τὴν βάσιν τῶν λαβῶν σύστημα τριῶν ἀυλάκων-ζωνῶν. Ὑπ' αὐτὴν ἕτερον ὅμοιον σύστημα. Ὑπ' αὐτὸ ἔκτυπα τετράνευρα φύλλα, ὧν μεταξὺ ἑλικες μετὰ σταφυλῶν καὶ ἀνθέων.

35-36. Μέρη κοιλίας σκύφων μεγαρικῶν μετ' ἐκτύπων φύλλων καὶ ἐλίκων καὶ ἀνθέων.

37) (εἰκ. 38, 12). Τεμάχιον σκύφου ἐρυθροποῦ πηλοῦ καὶ ὁμοίας ἀλοιφῆς φέρον ἔκτυπους δύο ζώνας παραστάσεων, ὧν ἡ ἀνω δεικνύει ζῶα (πιθα-



Εἰκ. 83. Ἀγγεῖον ἐκ τῆς κόμης τῆς Μαγούλας ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ παρὰ τὴν Ἐράτουραν.



νῶς θήραν διὰ κυνῶν), ἢ δὲ κάτω ἄκοσμον στάσιν ἀνδρὸς καὶ γυναικός· ἢ γυνὴ γυμνὴ ἐπικαθημένη πρὸ βλ. τὸν ἐκ Φλωρίνης σκύφον εἰκ. 24).

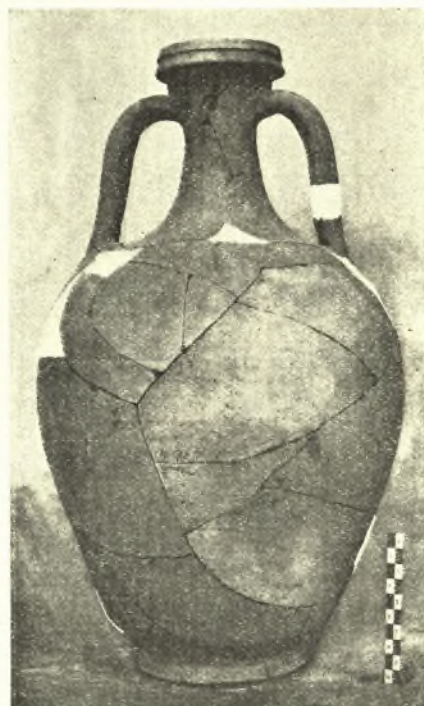
38) (εἰκ. 31, 3. 86, 4). Τεμάχιον πιθανῶς πυθμένος σκύφου εἰκονίζον ἐν κύκλῳ ἐξέχοντι (διάμ. 0.04) ἔκτυπον προτομὴν γυναικείαν (;) ἐνδεδυμένην.

39) (εἰκ. 82, 2). Ἰδιόσχημος πίθος μετ' ἐπιπέδου πυθμένος στενοῦ (διάμ. 0.12) διευρυνόμενου μέχρι ὕψ. 0.07, ὅθεν σχηματίζεται ἡ κοιλία εὐθεῖα κατακορύφως μέχρις ὕψ. 0.28. Κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸ ἄνω τέρμα τῆς κοιλίας ἐξέχει (0.007) ἀνὰ εἰς «κόθορος» (ἐπιτόπιος ὁ ὄρος) πάχους 0,007 πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀντοχῆς τοῦ ἀγγείου. Οἱ κόθορνοι σχηματίζονται κάτω διακοσμητικῶς διὰ τῶν δακτύλων τοῦ πηλοπλάστου. Ἡ κοιλία προσέτι κοσμεῖται διὰ ζωνῶν



Εἰκ. 84.

Ἄλλη ὄψις τοῦ ἀγγείου εἰκ. 83.



Εἰκ. 85. Ἀγγεῖον ἐκ τῆς κόμης τῆς Μαγούλας ἐν Ἀντικῇ Μακεδονίᾳ.

τριῶν μονογράμμων ἐγκοίλων, ἀφ' ὧν ἐκπορεύονται ἑκατέρωθεν ὁμόροποι βραχεῖαι γραμμαὶ ὡς ἀνάμνησις φύλλων. Κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτως ἀνὰ μία ὀριζόντιος ἐλικτὴ λαβή. Ὑπὲρ τὸν ἄνω κόθορον συστέλλεται ἀποτόμως ὁ ὤμος κοσμούμενος διὰ μιᾶς γραπτῆς ζώνης καὶ καταλήγων εἰς ἐλαφρῶς ἀνέχον χεῖλος. Ὅλον νῦν ὕψος 0.32. Διάμ. τοῦ στομίου 0.15.

40) (εἰκ. 82, 1). Ὅμοιον ἐρυθροῦ πηλοῦ ὕψ. 0.35. Τὸ στόμιον ἀνοιχτότερον. Διαμ. 0.21. Αἱ λαβαὶ ὄχι ἐλικταὶ καὶ μετ' ἄκρων ἀναιρομένων. Οὐδὲν ἶχνος βαφῆς.

41) (εἰκ. 83, 84). Ἀμφορεὺς ἐρυθροῦ πηλοῦ ἀβαφῆς. Ὑψ. 0.35. Διάμ. πυθμένος 0.12. Τοῦ στομίου 0.23. Χαρακτηριστικαὶ εἶνε αἱ λαβαί, αἵτινες κάτω εἶνε δίποδες, ἄνω δὲ ὀγκοῦνται ἑκατέρωθεν εἰς ἑλικὰς σπειροειδεῖς συμπαγεῖς.

42) (*εἰκ. 85*). Ὑδρία κοινὴ ἐρυθροῦ πηλοῦ ἀβαφῆς δίωτος, σχήματος συνήθους καὶ νῦν, ἐξαιρουμένου τοῦ πλαστικοῦ χεῖλους. Ὑψ. 0.435. Ἄνοιγμα στομίου 0.085. (Ὅμοιαι καὶ ἐν Φλωρίνῃ, πρβλ. εἰκ. 15, 16).

Εὐρέθησαν προσέτι καὶ αἱ ἐξῆς *πλαγγόνες*.

1) (*εἰκ. 86, 3*). Κόρη ἐνδεδυμένη δώριον πέπλον μετ' ἀποπτύγματος, ἐξωσμένη, ἔχουσα καθειμένην τὴν δεξιάν, διὰ δὲ τῆς ἀριστεραῦς βεβλαμμένης κρατοῦσά τι (ἴσως τὸ ἐπίβλημα



Εἰκ. 86. Πλαγγόνες (1-2) ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κόμης παρὰ τὴν Ἐράτυραν (Σέλιτσαν) τῆς διτ. Μακεδονίας.

διαφαινόμενον καὶ ὑπὲρ τὸν δεξ. ὄμιον). Ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ πόδες λείπουσι. Πηλὸς ἐρυθρὸς ὕψ. 0.0115.

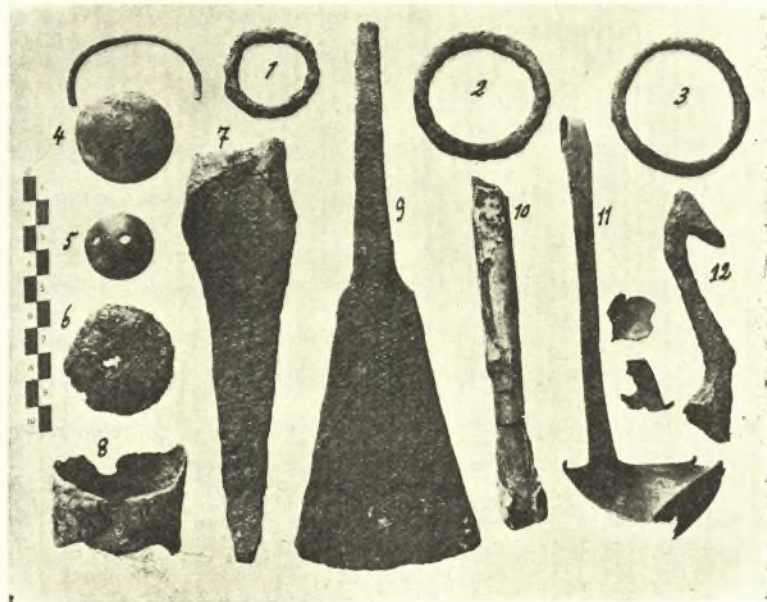
2) (*εἰκ. 86, 1*). Μεγάλῃς γυναικείας πλαγγόνος τὸ ἄνω μέρος μέχρι τῆς ὀσφύος. Μεγ. διάστασις 0.14. Πηλὸς ἐρυθρὸς. Οὐδὲν ἴχνος ἀλοιφῆς ἢ χρώματος ὡς οὐδ' εἰς τὴν προηγουμένην πλαγγόνα. Καλύπτρα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν σφίγγεται περὶ τὸ μέτωπον. Ἐκατέρωθεν φαίνεται ἡ κόμη καὶ ἐνώτια. Τὸ ἔνδυμα περὶ τὸ ἄνω στήθος ἀσαφές. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὄμιου κάθηται γυμνὸν παιδίον φέρον ἐπίβλημα ὑπὲρ τοὺς ὄμιους καὶ κατὰ τὸ ἀριστερὸν κυρίως μέρος τοῦ στήθους, ἐπιθέτον τὴν δεξιάν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς γυναικός ἵνα στερεωθῇ, ἐν ᾧ ἡ «μήτηρ» κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστεραῦς τὴν δεξιάν του κνήμην. Ἐκ τῆς αὐτῆς



πλαγγόνος εὐρέθη καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ κρατοῦσα τὸ ἱμάτιον, (εἰκ. 86, 2) ἀλλὰ δὲν συγκολλᾶται. Ἀμφότεροι οἱ τύποι τῶν πλαγγόνων πολὺ παλαιότεροι τοῦ α' αἰ. π.Χ.

Προσέτι εὐρέθησαν πολυάριθμοι ἀγνῦθες πυραμιδοειδεῖς κυρίως, πηλοῦ ἐρυθροῦ συνήθως, φέρουσαί τινες ἀσαφεῖς σφραγίδας προτομῶν ἢ ἄλλων εἰκόνων.

Ἐκ τῶν ἄνω περιγραφέντων ἀγγείων τὰ μὲν κοινῆς χρήσεως, ὡς οἱ πίθοι παντὸς σχήματος, αἱ ὑδρῖαι ἢ λάγνηοι (τὰ λαένια ἢ λαγένια λέγονται σήμερον ἐν Δ. Μακεδονίᾳ τὰ τοῦ σχήματος ἄνω ἀριθ. 42, τὸ λεγέει λέγεται ἢ λεκάνη, τὸ χειρόνιπτρον) καθὼς καὶ αἱ ἀγνῦθες εἶνε ἀναμφισβητήτως ἐπιτοπίου κατασκευῆς, διὰ τε τὴν ἀνάγκην τὴν ἐπιβάλλουσαν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης ταύτης ἐν παντὶ χρόνῳ πανταχοῦ καὶ διὰ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐμφάνειαν. Ἀλλὰ καὶ τὰ lacrimateria εἶνε ὅμοια, εἰ καὶ φέρουσί τινα ἴχνη ὑδαροῦς καὶ ἐξιτήλου ἀλοιφῆς μελαίνης. Ὁ πηλὸς τινων τούτων εἶνε φαῖός, ἄλλων δ' ἐρυθρός, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὰ δύο ληκύθια (ἀρ. 16, 17) ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀλοιφήν, ὥστε καὶ ταῦτα εἶνε ἐπιτόπια ἔργα. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς ἰσχύει καὶ περὶ τῶν κυλίκων (3-8) καὶ περαιτέρω περὶ τῶν κυλίκων 1-2 τῶν φερουσῶν τὰ ἔντυπα κοσμήματα. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶνε πανελλήνια, ἀπαντῶντα ἀπὸ τοῦ Παντικαπαίου μέχρις Ἀλεξανδρείας καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ μέγα μέρος τῆς Ἰταλίας. Διατὶ δὲν θὰ ἠδύναντο καὶ ἐν Μακεδονίᾳ οἱ τεχνῖται νὰ ἔχωσι σφραγίδας



Εἰκ. 87. Μετάλλια σκεῦη ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλαν κώμης παρὰ τὴν Ἐράτωραν (Σέλιτσαν) ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ.

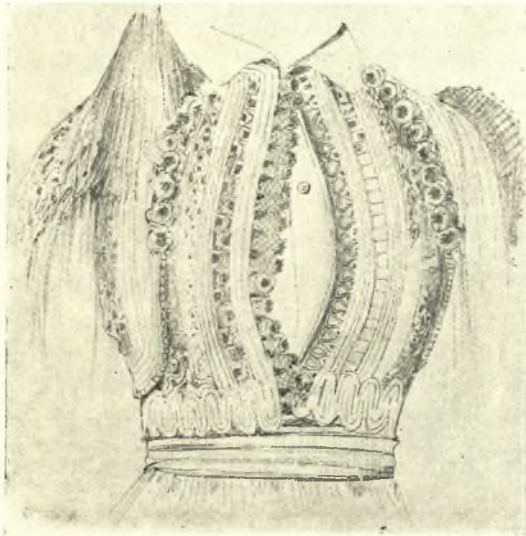
τινας πρὸς τύπωσιν τῶν κοσμημάτων, ἀφ' οὔ αἱ μακεδονικαὶ παραλῖαι καὶ αἱ αὐτόθι ἀποικίαι τῶν νοτίων Ἑλλήνων δὲν ἦσαν μακρὰν; Δὲν εἶνε δὲ σπάνια τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα οὐδὲ σπανίας χρήσεως ἐν τῷ βίῳ, ἀφ' οὔ εὔρηται ἐν ἀναλογίᾳ κανονικῇ ἀριθμητικῶς ὡς πρὸς τὰ λοιπά. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι εἶνε καὶ ταῦτα ἐγχώρια. Ἀλλ' ἐπίσης ἀφθονα εἶνε καὶ τὰ τοῦ τύπου ἢ τῆς διακοσμήσεως τῶν «μεγαρικῶν» σκύφων. Σχήματα μάλιστα ὡς τὸ 33 καὶ 34 δὲν εἶνε ἄλλοθεν γνωστά. Ἡ μαλακότης τοῦ πηλοῦ τινων προέρχεται ἐκ τῆς ὀπτήσεως καὶ διὰ τοῦτο εἷς τινα εἶνε σκληρὸς ἔνεκα τοῦ ἰσχυροτέρου πυρός. Ἡ διαφορὰ τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ προέρχεται πάντως καὶ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς, ἀφ' οὔ εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον τεμάχια τινα εἶνε ἐρυθρά, ἄλλα δὲ σκοτεινόχροα, διαφόρων βαθμῶν τεφρά.

Νομίζω λοιπόν, ὅτι πάντα τὰ ἀγγεῖα εἶνε ἐπιτόπια ἔργα, οὐχὶ ὅμως ἐνὸς πάντα ἐργαστηρίου. Ποῦ ἦτο τὸ λεπτότερον καὶ ἐπιτηδειότερον ἐργαστήριον, ἐν ἧ πλείονα, ἀγνοοῦμεν. Ἡ φυσικὴ σκέψις ἄγει πρὸς τὰ παραλῖαι, ἀλλὰ θὰ ἦτο δύσκολον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐπὶ

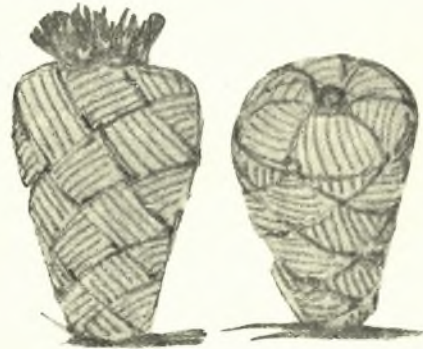
μακροὺς χρόνους οἱ βιοτέχναι τῶν χρησιμωτάτων τούτων ἐν τῷ βίῳ ἀγγείων θὰ ἐσκέπτοντο τὴν μεσογαίαν τῆς Μακεδονίας δσάκις μόνον ἐπρόκειτο νὰ φορτώσῃσι ζῶα διὰ τῶν προϊόντων τοῦ ἐργαστηρίου των καὶ νὰ μεταβῶσιν ἐκεῖσε θέτοντες εἰς κίνδυνον τὸ εὐθραυστον ἐμπόρευμά των. Ἀπλουστάτη σκέψις θὰ ὠδήγει ἕνα ἢ πλείονας τεχνίτας νὰ μεταθέσῃσι τὸ ἐργαστήριόν των εἰς τὴν μεσογαίαν, ἣτις ἦτο τὸ πεδῖον τῆς καταναλώσεως.

Διὰ πάντα ταῦτα πιστεύω, ὅτι τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἐρατύρας εἶνε ἐγγῶρια Μακεδονικὰ (πρβλ. καὶ Ure, Black glaze pottery 39).

Ἐκ τῶν *μεταλλίνων* εὐρημάτων τὰ ἀξιολογώτερα καὶ εὐδιάκριτα εἰκονίζονται καὶ περιγράφονται κατωτέρω :



1 - 3) (*εἰκ. 87, 1-3*). Κρίκοι σιδηροῦ (διάμ. 0.027 - 0.047). Ἡ χρῆσις αὐτῶν γνωστὴ καὶ νῦν ἐν χωρίοις: περῶμενοι



*Εἰκ. 88. Ἐκ τῆς ἐνδυμασίας ἀγωνιστοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. (Ἐθνικὸν ἱστορικὸν Μουσεῖον ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ Ἀθηνῶν).*

εἰς κρίκον μικρότερον σχηματίζοντα κεφαλὴν ἤλου καὶ προσηλούμενοι εἰς θύρας χρησιμεύουσιν ὡς ἐπίσπαστρα, ἵνα αὐταὶ ἔλκωνται διὰ τῶν κρίκων. Εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι. Ὁ πρὸ τοῦ 1 εἶνε χαλκοῦς ἡμίτομος.

4) (*εἰκ. 87, 4*). Χαλκῆ ὑπόκοιλος κεφαλὴ ἤλου σιδηροῦ, ὅστις ἀπεθραύσθη.

5) (*εἰκ. 87, 5*). Ἀργυροῦν ὑπόκοιλον «κομβίον», φέρον δύο ὀπὰς, ἴσως ἵνα διαπερᾶται τὸ σχοινίον, δι' οὗ συνήπτετο πρὸς τὸ ἐνδύμα, καὶ «θηλυκῶνεται» οὕτω εἰς τὴν ὀπὴν ἢ θηλειὰν τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τοῦ συγκλειομένου ἐνδύματος. Τοιαύτη διὰ τῶν ὀπῶν στερέωσις τοῦ κομβίου ἐνθυμίζει τὰ σφονδύλια στεατίτου τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἅτινα ὑπολαμβάνω κομβία πρωτόγονα: Τὸ μονὸν σχοινίον διεπερᾶτο εἰς τὸ χονδρὸν ὕφασμα τοῦ ἐνδύματος καὶ εἰς τὸ κομβίον, δύο δὲ δετοὶ κόμβοι τοῦ σχοινίου, ὁ μὲν ὑπὸ τὸ ὕφασμα, ὁ δὲ ὑπὲρ τὴν κορυφὴν τοῦ κομβίου, ἐστερέουν αὐτὸ πρὸς τὴν περαιτέρω χρῆσιν. Ὁ κόμβος ὑπὲρ τὴν κορυφὴν ἠδύνατο νὰ περιέχῃ καὶ ψηφιδά τινα λίθου διάτρητον, ἵνα ἡ στερεότης τοῦ κόμβου ὑπάρχῃ σταθερὰ καὶ συγχρόνως κοσμηθῇ τοῦτο διὰ τοῦ χρώματος τοῦ λίθου. Διὰ τοῦτο ἐν Θήβαις εὔρον παρὰ τὸ κομβίον καὶ ψηφίδα granat (ΑΕ 1910, 219). Ἄλλοτε τὸ ἔξω τοῦ κόμβου τῆς κορυφῆς ἄκρον τοῦ σχοινίου ἐξεκλώθητο καὶ ἀπετέλει διακοσμητικὸν θύσανον. Ἀμφότεροι



οὗ τρόποι ἐσφύζοντο εἰς τὰ κομβία τῆς φέρμελης τῆς φουστανέλλας μέχρι πρὸ τοῦ μεγάλου παγκοσμίου πολέμου, ὅτε ἔπαυσαν νὰ κατασκευάζονται τοιαῦτα κομβία, ἀφ' οὗ ἡ φουστανέλλα ἔγινεν ἤδη ἀρχαιολογικὸν ἀντικείμενον. Πρὸβλ. τὴν εἰκ. 88 καὶ Persson Bull. de la société de Lund, 1922-3, σ. 37. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ εἰκόνες μυκηναϊκῶν χρόνων (τοιχογραφαίαι κλ.) δὲν δεικνύουσι στολὰς μετὰ κομβίων, εἶνε καὶ τοῦτο τεκμήριον πρόσθετον, ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται δὲν ἀποδίδουσι κατάστασιν σύγχρονον, ἀλλὰ παλαιάν, καθ' ἃ εἶπον ἐν Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1927, 431· ὥστε ὑπολείπεται νὰ ἀνασυγκροτηθῇ ἡ ἐνδυμασία τῶν ἀνθρώπων τῶν θαλαμοειδῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ἐπὶ τῆς βάσεως ἄλλων στοιχείων, ὧν ἐν εἶνε τὰ κομβία-σφονδύλια<sup>1</sup>.

6) (εἰκ. 87, 6). Σιδηρᾶ κεφαλὴ ἡλου.

7) (εἰκ. 87, 8). Σιδηροῦν περιβλήμα στυλεοῦ πιθανῶς.

8) (εἰκ. 87, 7). Ἐξ ἀναλόγου σκεύους μέρος· σιδηρᾶ σκαλὶς πιθανῶς.

9) (εἰκ. 87, 9). Σιδηρᾶ ξύστρα, δι' ἧς ἀπέξεον τὴν ζύμην ἀπὸ τῶν τοιχωμάτων τῆς κἀφης, ἐν ἧ ἔξυμωνον τὸν ἄρτον. Τὸ στέλεχος τῆς λαβῆς θὰ ἦτο ἐκ φθαρτῆς ὕλης (ξύλου ἢ κέρατος). Τὸ σκεῦος ζῆ καὶ σήμερον ἐν Μακεδονίᾳ ὅμοιον. Μῆκ. 0.21. (Πρὸβλ. τῆς Φλωρίνης ἄνω σελ. 76, εἰκ. 41 ἀριθ. 8).

10) (εἰκ. 87, 10). Δύο τεμάχια ἀργυρίτου<sup>2</sup> βαρέος λίθου εἰς σωλῆνα, λειὸν ἐντός, ἐσχη-

<sup>1</sup> Τὰ κομβία τῆς φέρμελης ἐγίνοντο διὰ συμπίσεως τεμαχίου ὑφάσματος, περὶ τὸν ὄγκον τοῦ ὁποίου ἐγένετο πλέγμα, ὡς δεικνύουσι τὰ ἐν τῇ εἰκ. 88 πλησίον εἰκονιζόμενα δύο κομβία, ὧν τὸ ἐν ἀπολήγει εἰς θύσανον, τὸ δὲ εἰς ὑαλίνην χρωματιστὴν διάτρητον ψηφίδα (χάνδραν). Ἀμφότερα ἔχει ἡ εἰκονιζομένη στολὴ ἀντιγραφείσα ὑπὸ τοῦ Ζιλλιερόν ἐν τῷ ἐθνικῷ ἱστορικῷ μουσεῖῳ Ἀθηνῶν. Περὶ ἄλλων κομβίων τῶν ἀρχαίων γινόμενων διὰ πυρήνων καρποῦ τινος περιτυλισσομένων ἐν ὑφάσματι (πυρήνια, πουρεΐνια κτ.) ὄρα Wolters, Berichte aus dem Knorfmuseum 1916 Nr 3· 4

<sup>2</sup> Ὁ καθηγητὴς τῆς χημείας κ. Κ. Ζέγγελος, ἐξετάσας τὸ σκεῦος, μοὶ ἀπέστειλε τὴν ἐξῆς ἐπιστολὴν περὶ αὐτοῦ: «Ὁ σωλῆν, τὸν ὅποιον μοὶ ἐστείλατε πρὸς ἐξέτασιν, ἀποτελεῖται ἐκ δύο θραυσμάτων τελείως προσαρμοζομένων, ἔχει ἐξωτερικὴν διάμετρον 15 χλστμ. καὶ ἐσωτερικὴν 8, μὲ πάχος τοιχωμάτων 3.5 χλστμ. ὁ σωλῆν οὗτος καὶ ἐσωτερικῶς εἶνε τελείως λειὸς καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων ἀποστρογγυλούμενος καταλήγει εἰς ἐξόγκωμα καὶ σχηματίζει οἰοῦνι στόμιον. ἔχει χρῶμα μεταξὺ πορτογαλλιοχρόου καὶ ἀσθενῶς κεραμοχρόου ἐμφανίζων συγκεντρικὰ κρυσταλλικὰ στρώματα.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως, ἣν παραθέτω ὧδε, καταδεικνύεται, ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ τετηκότα λιθάργυρον.

Ἀναλύσεως ἀποτελέσματα:

Εἰδικὸν βάρος	7. 65
ὑγρασία	0, 12 %
ἀδιάλυτα εἰς νιτρικὸν ὀξύ	3. 44
ὄξειδ. σιδήρου καὶ ἀργιλ. (Fe <sub>2</sub> O <sub>3</sub> καὶ I. 24 Al <sub>2</sub> O <sub>3</sub> )	
Mn O	
ὄξειδ. μαγγανίου	0, 09
• ἄσβεστ. Ca	0 0, 92
• μαγνησ Mg.	0 0, 04

ἀπώλεια διὰ πυρώσεως	1. 72
ὄξειδιον μολύβδου	92. 24
Μὴ προσδιορισθέντα	0. 19
	100.000

Ἐπιπλέον νὰ σημειώσω ὑμῖν, ὅτι πρῶτην φοράν, καθ' ὅσον γνωρίζω, συναντᾶται ἀντικείμενον ἀρχαιολογικὸν τέχνης ἐκ λιθαργύρου, ἢτοι ὄξειδιου τοῦ μολύβδου παρασκευασμένου κατὰ τὴν φρῆξιν εἰς τὸν ἀέρα τοῦ μολύβδου κατὰ τὴν μεταλλουργικὴν τοῦ μολύβδου παρασκευὴν.

Ὁ λιθάργυρος εἶναι γνωστότατος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ὁ Πλίνιος ἰδιαιτέρως περιγράφει τὰ τῆς παρασκευῆς του. Ἐχρησιμοποιεῖτο εἴτε διὰ ἔμπλαστρα ὡς σήμερον (κηρωτὴ —τιροτό) εἴτε εἰς τὴν θαλουργίαν. Διέκρινον διαφόρους παραλλαγὰς ἀναλόγως τῶν μεταλλευμάτων τοῦ μολύβδου, ἐξ οὗ ἐξήγετο καὶ τῆς ἀπ' εὐθείας ἢ ὡς δευτερεύοντος προϊόντος, κατὰ τὴν μεταλλουργίαν τοῦ μολύβδου, παρασκευῆς του ὑπὸ τὰ ὀνόματα, χρυσίτις, ἀργυρίτις, μολυβδίτις, μολυβδαίνα. Εἰς τί ἄρα γε ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ εὐρεθὲν ἀντικείμενον; Ἐνεκα τοῦ πολὺ εὐθραύστου αὐτοῦ ἀποκλείεται ἡ χρησιμοποίησίς του εἰς μηχανικὰς χρήσεις.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ εἰς τὸ ἐξαιρετικῶς λειὸν καὶ ὁμοίομορφον ἐσωτερικῶς τοῦ σωλῆνος, ἐπιτευχθὲν δι' ἐπιμελημένης λειάνσεως. Προφανέστατα ὁ κυλινδρικός οὗτος σωλῆν ἐστρέφετο περὶ στερεὸν ἄξονα μεταλλικὸν εἴτε καὶ ξύλινον. Τοῦτο ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ἐξαιρετικῶς βαρὺ τοῦ σώματος, ἔχοντος βάρος εἰδικὸν ἀνώτερον τοῦ σιδήρου, φέρει ὡς πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο ἦτο ἐργαλεῖον μαλάξεως. Παρόμοια ἐργαλεῖα μαλάξεως τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος ὑπάρχον σήμερον ἐν εὐρείᾳ χρήσει. Εἶνε δὲ γνωστὸν ἐξ ἄλλου, ὅτι τῆς μαλάξεως ἐγένετο εὐρεῖα χρῆσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν.

ματισμένου. Τὰ δύο τεμάχια ἀρμόζουσιν, ὥστε τὸ μήκος εἶνε 0.010. Τὸ ἕτερον ἄκρον διαπαχύνεται καὶ εἶτα συστέλλεται ἡπίως κανονικῶς ὡς κεφαλὴ πίπας σιγαρέττου. Τὸ σῶμα τοῦ σκεύους σχηματίζεται ἐξ ἀλλεπαλλήλων στρωμάτων πλακωδῶν κεραμεοῦ χρώματος. Διάμετρος τοῦ σωλήνος 0.007.

11) (εἰκ. 87, 11). Ἀρύταινα χαλκῆ λεπτή.

12) (εἰκ. 87, 12). Σιδηροῦν σκεῦος, ἴσως πούς, ἴσως ἄγκιστρον ἐν ἐκ πλειόνων, δι' ὧν συλλαμβάνουσι τοὺς εἰς τὰ φρέατα πίπτοντας γαυλοὺς (κουβάδες).

Πάντως τὸ ἐν τῇ εἰκόνι ἄνω μέρος πρέπει νὰ στραφῆ κάτω, τὸ δὲ ἕτερον ἄκρον (τοῦτο ἀπεκολλήθη ἐκ τοῦ πυρήνος τοῦ ὄλου σκεύους) κάτω.

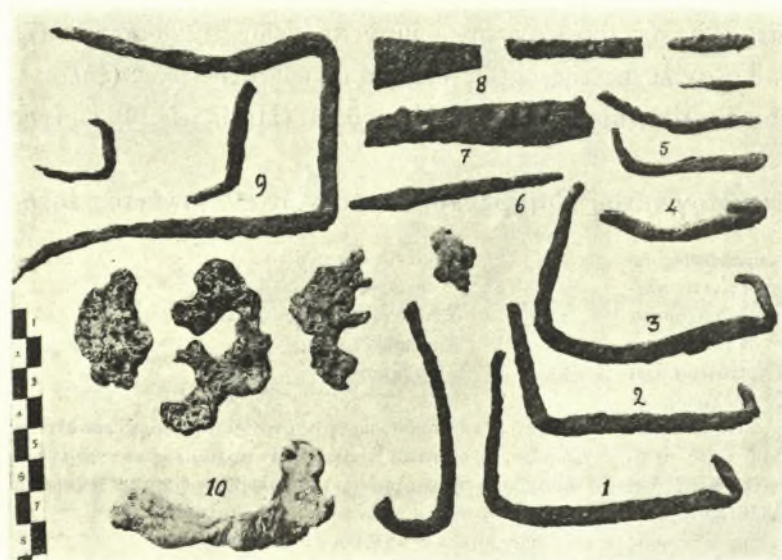
13) *Εἰκ. 89* ἀριθ. 1-5. Ἴηλοι σιδηροῦ, ὧν ἡ κεφαλὴ κατὰ πρωτόγονον τρόπον ἀπο-

τελεῖται διὰ κάμψεως τοῦ ἀμβλέος ἄκρου ὑπὸ τοῦ σιδηρουργοῦ, ὥστε νὰ παρέχῃ ἐπιφάνειαν εὐρείαν εἰς τὴν σφῦραν τῆς καθηλώσεως. Ὑπάρχουσι καὶ ἡλοὶ μετ' ἐντεχνοτέρας στρογγύλης κεφαλῆς.

14) *Εἰκ. 89* ἀριθ. 6. Σμίλη ἀμφίστομος ἢ τρύπανον κατὰ τὰς ἀνάγκας ἐνετίθητο τὸ ἕτερον ἄκρον ἐντὸς τῆς ἐπικρουομένης λαβῆς, ἐν ᾧ τὸ ἕτερον ἔτεμνεν. Ὑπάρχει καὶ ἄλλη μείζων, ἧς τὸ ἕτερον στόμα εἶνε πλατύτερον.

15-16 *Εἰκ. 89* ἀριθ. 7, 8.

Τεμάχια σιδηρῶν μαχαιρίων.



*Εἰκ. 89. Μετάλλια ἀντικείμενα ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν Μαγούλιαν κόμης παρὰ τὴν Ἐρατύραν (Σελίτσιαν) τῆς Ἀντικῆς Μακεδονίας.*

17) *Εἰκ. 89* ἀριθ. 9. Συρτοδόκος (τὸ «σπίτι τοῦ σύρτου τῆς κλειδαριάς» λέγουσιν οἱ ἐντόπιοι), ὅστις ἐμπεπηγμένος εἰς τὴν παραστάδα τῆς θύρας ἐδέχετο τὸν σύρτην τοῦ κλειθροῦ κλειστῆς οὔσης τῆς θύρας. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον παρόμοιον.

18) *Εἰκ. 89* ἀριθ. 10. Χύματα μολύβδου τακέντα κατὰ τὴν πυρκαϊάν καὶ παγέντα εἰς τυχαίας μορφάς.

Μεταξὺ τῆς Μαγούλας καὶ τῆς Πέλκας ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Μορίχου εἰς τοὺς Σελιτσιώτικους κήπους ὠδηγήθη (VII, '31) εἰς τυμβοειδῆ μαστόν, ὅστις ὅμως μοὶ ἐφάνη φυσικός, ἀφ' οὗ σκαφή τις ἔδειξε φυσικὰ χρώματα. Βορειότερον τοῦ μαστοῦ τούτου ἄγει ἐξ Ἐρατύρας ἐρχομένη ἀτραπὸς εἰς Πέλκαν. Ἐπὶ τῆς ἀτραποῦ τὰ ρεύματα ἔδειξαν κεκαυμένην οἰκίαν μετὰ πλήθους θραυσμάτων κεράμων καὶ πίθων καὶ τετραγώνων ὀπτῶν πλίνθων.

Ὀλίγα στρέμματα βορειότερον ἐπὶ ἄλλης ἀτραποῦ παραλλήλου πρὸς τὴν προηγουμένην, πάντοτε ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Μορίχου, εἶδον ἄλλης κεκαυμένης οἰκίας ἐρείπια, ὑαλίνων ἀγγείων θραύσματα ἄλλα ὄστρακα καὶ τετραγώνων ὀπτῶν πλίνθων μέρος, καὶ σίτον,



κεκαυμένον καὶ φακῆν, ὄρατὰ πάντα εἰς τοὺς κρημνοὺς μικρῶν ρευμάτων καὶ διὰ ξυλαρίου ἐρευνώμενα. Πλησίον πρὸς τὸν ποταμὸν διέρχεται ὑδραγωγεῖον ποσίου ὕδατος, ἐσχηματισμένον διὰ παχέων πηλίνων σωλήνων καὶ βαῖνον ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ὑπόκεινται πού παρὰ τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ ἀνοικτοὶ τινες τάφοι, διὰ πλακῶν πεποιημένοι.

Ἐπειδὴ καὶ τὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων καὶ τὰ ἄλλα τεκμήρια μαρτυροῦσιν, ὅτι αἱ ἐνταῦθα ἀγροικίαι εἶνε σύγχρονοι τῆς παρὰ τὴν Μαγούλαν καὶ ἐκάησαν συγχρόνως καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν τοῦ ἔτους μετὰ τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν, δὲν ἐνόμισα ἀναγκαῖον νὰ ἀνασκάψω τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ καὶ ὕστερον· τώρα ἡ γενομένη πίστισις ἀρκεῖ πρὸς τὸν ἱστορικὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἤχθη, ὡς θὰ φανῇ κατωτέρω.

Ἡ ἀνασκαφὴ ὁμῶς καὶ αἱ ἀνασκαφικαὶ παρατηρήσεις περὶ ἀτειχίστων κωμῶν ἐνθυμί-



Εἰκ. 90. Κράνος χαλκοῦν εὑρεθὲν μεταξὺ Μαγούλας καὶ Ἐρατύρας παρὰ τὸν Μόριχον παραπόταμον τοῦ Ἀλιάκμονος.



Εἰκ. 91.  
Ἄλλη ὄψις τοῦ κράνου εἰκ. 90.

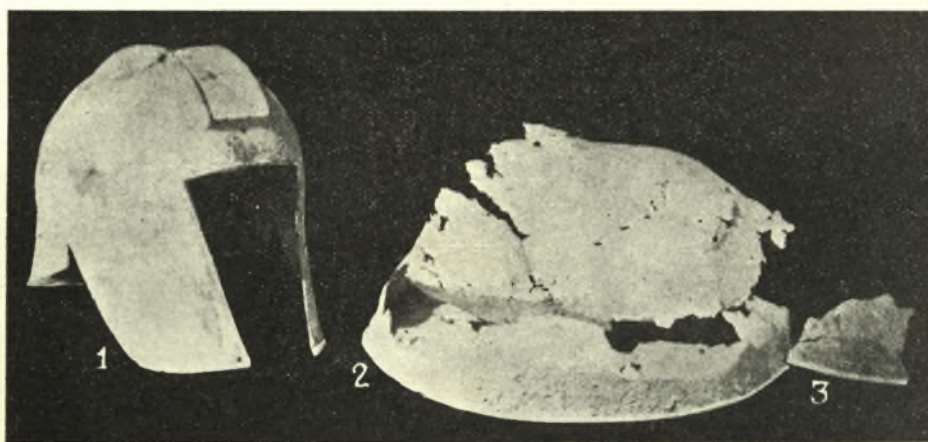
ζουσι τοὺς λόγους τοῦ Στράβωνος 7,327,9 «πρότερον μὲν οὖν καὶ πόλεις ἦσαν ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις (δηλ. τῆς Ἄνω Μακεδονίας καὶ Ἠπειροῦ μέχρις Ἰλλυρίας)· τρίπολις γοῦν ἡ Πελαγονία ἐλέγετο [καθάπερ καὶ ἡ Περραιβία], ἧς καὶ Ἄζωρος ἦν... νῦν δὲ τὰ πολλὰ μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρειπίοις λείπεται».

Εἰς ἀτραπὸν ἐτέραν νοτιωτέραν τῶν ἀτραπῶν τούτων εὔρεν χωρικός τις χαλκοῦν κράνος (ὁ ἵππος τοῦ χωρικοῦ προσέκοψεν εἰς ἐξοχὴν τοῦ κράνου), τὸ ὁποῖον ἀγοράσας ὁ ἀρχιτέκτων Ἀριστοτ. Ζάχος ἐδώρησεν τῷ 1924 εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον Ἀθηνῶν (ἀριθ. εὑρετηρίου 15073). (εἰκ. 90, 91). Εἶνε τοῦ τύπου τῶν μακεδονικῶν καὶ γενικώτερον ἑλληνικῶν, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ὁ Filow<sup>1</sup>. Εἶνε χυτὸν μετὰ σταθερῶν παραγναθίδων, ὧν ἔμπροσθεν ἀνοίγεται τετράγωνος τομὴ διὰ τὸ πρόσωπον, ὀπισθεν δὲ ἐντομὴ κατὰ τὸ οὖς, οὗ πέραν τὸ βραχυτέρον καταυχένιον ἀναστρεφόμενον ὡς ὀριζόντιον γείσον (πλ. μέχρι 0.027). Πέριξ ὅλου τοῦ χείλους τοῦ κράνου δύο ἐλαφρῶς ἀνάπλαστοι γραμμαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁμοίως ἀνά-

<sup>1</sup> Die archaische Necropole von Trebenishte 1927 σ. 80 κέξ. πρβλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1927-8 σ. 94 ἔξ.

πλαστος κοκκιδωτή σειρά. Εἰς τὰς γωνίας ἔμπρὸς κάτω ἀνὰ μίαν ὀπὴν πρὸς στερέωσιν τοῦ πηλῆματος ἴσως, ἑτέρα δὲ ὑπὲρ τὸ μέτωπον ἴσως πρὸς στερέωσιν τοῦ λόφου, ἀρχομένου 0.01 ὑψηλότερον (0.043 ὑπὲρ τὴν ἀποτομὴν) καὶ χωροῦντος μεταξὺ τῶν αὐτόθι ἐμφανιζομένων δύο ἑξαγμάτων ἀπεχόντων ἀπ' ἀλλήλων 0.05 καὶ καταβαινόντων ὑπὲρ τὸ κρανίον ὀπισθεν μέχρι 0.045 ὑπὲρ τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τοῦ καταυγενίου. Ἐνταῦθα εἶναι ἰσχυρὸς κρίκος, πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ γεῖσον τοῦ αὐχένος ὀπή. Μεταξὺ τῶν δύο ἑξάρσεων διήκει σύστημα τριῶν παραλλήλων γραμμῶν. Ἡ ὁμοιότης τοῦ κράνουσ τούτου πρὸς τὰ τῆς Τρεμπένιστας εἶνε τοιαύτη, ὥστε, ἂν δὲν εἶνε σύγχρονα, πρέπει ὁ τύπος νὰ διτηρηθῆ ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ αἰῶνας ἢ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ κράνη νὰ ἐσώζοντο ἐν χρήσει<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Ἀλλὰ καὶ πέραν πρὸς Δ τοῦ Ἀλιάκμονος εἰς τὴν γραμμὴν τῆς Μαγούλας, κτιζομένης



Εἰκ. 92. Χαλκοῦν κράνος καὶ χαλκῆς ὀμφαλὸς ἀσπίδος (:) εὑρεθέντα ἐν ἀμπέλῳ ἔξω τῆς Νεαπόλεως (Λιαψίστι) παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος.

τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες (νῦν Βαλανιδιά), εὑρέθησαν ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ κεκαυμένος σῖτος μετ' ἀνθράκων. Μεταβὰς δ' ἐγὼ ἐκεῖ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1932 ἀνέσκαψα τοιαῦτα πράγματα (Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1932 σ. 44).

Πέραν δ' ἐπίσης τοῦ Ἀλιάκμονος ἔξω τῆς Νεαπόλεως (Λιαψίστι πρόφην) πρὸς Β. Δ. αὐτοῦ 20' ἐντὸς ἀμπέλου εὑρέθησαν εἰς βάθος 0.50 μ. μόνα (ἤτοι ἄνευ ὀστῶν ἢ ἄλλων πραγμάτων) χαλκοῦν κράνος καὶ χαλκῆ «ἀσπίς» (εἰκ. 92). Ἠγγέλθησάν μοι τῇ 13 V 31 καὶ τὰ ἐπεσκέφθην 29 VII 31. Τὸ κράνος εἶνε ὁμοιον πρὸς τὸ τῆς Ἐρατύρας μέχρι τῆς ἀπούσης ὀπῆς τοῦ ἐπιτραχηλίου γείσου. Ἐπὶ τῶν ἑξαγμάτων ἔχει τὸ κράνος πληγὰς ὡς διὰ μαχαίρας, ἑτέρας δὲ τινὰς ἐκατέρωθι ὡς διὰ βελῶν ἢ ἀκοντίων. Ἡ ἀσπίς, ἐξ ἑνὸς μεγάλου καὶ ἑνὸς μικροῦ θραύσματος ἀποτελουμένη, ἔχει διάμετρον 0.34. Ἡ κοιλότης φθάνει μέχρι 0.08. Πολὺ λεπτὸν τὸ ἔλασμα πλὴν τοῦ χεῖλους, ὅπερ παχύνεται καὶ ἐξέχει πρὸς τὰ ἔξω κανονικῶς ὡς γεῖσον ἢ πατοῦρα περὶ τὰ 0.003. Ἀλλὰ καὶ ὑποκάτω ἐξέχει ὀλίγον τὸ χεῖλος καὶ εἶνε μάλιστα κοπτερὸν ὀδοντωτῶς πως, ὥστε νὰ πολεμῆται οὕτω πᾶσα σκέψις, ὅτι τὸ σκεῦος ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ἀγγεῖόν τι. Ὡς ἀσπίς ὅμως δὲν ἔχει ἰκανὴν διάμετρον, οὔτε δὲ καὶ πόρπακα. Φαίνεται

<sup>1</sup> Ὡς πρὸς τὰ χρυσᾶ κοσμήματα τῶν κρανῶν τῆς Τρεμπένιστας ἐνθυμίζω τὸν κατάδεσμον τοῦ κρανοποιοῦ καὶ τῆς χρυσοῦρας Dittenberger Sylloge<sup>3</sup> 1177.



λοιπόν, ὅτι εἶνε τὸ κεντρικὸν κάλυμμα τῆς ἀσπίδος, ἣς τό τε ὑποκείμενον σῶμα καὶ τὸ περιθώριον (ἄντυξ) λείπουνσι. Τὸ σφζόμενον τοῦτο κοιλόκυρτον μέρος δεικνύει ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς καμπυλότητος ἴχνος κυκλικὸν διάμ. 0.12 ἀποτελούμενον ὑπὸ ταινίας πλ. 0.01 λευκαζούσης ὡς ἐξ ὕλης, δι' ἣς ἦτο κεκολλημένος ὀμφαλός τις ἢ τι ἐπίσημον ἐξ ἄλλης (πολυτελοῦς) ὕλης. Ἐπὶ τῆς καμπυλότητος παρὰ τὴν πατούραν ἔχει ἀπλοῦν φυλλωτὸν κόσμημα χαρακτὸν.

Ἡ προιονοειδῆς ἐξοχὴ πρὸς τὰ κάτω φέρει τέσσαρας πληγὰς ὡς διὰ μαχαίρας<sup>1</sup>.

Ἐν τῷ προσεχεῖ τόμῳ θέλει δημοσιευθῆ τὸ τέταρτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης.

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

## ΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΑΓ. ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ ναὸς τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων εἶναι ἀναμφιβόλως ἐν τῶν ὠραιότερων μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης, διακρινόμενος διὰ τὴν κομψὴν αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν ἀριστοτεχνικὴν διὰ πλίνθων ἐξωτερικὴν του διακόσμησιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ὁ ἐσωτερικὸς αὐτοῦ διὰ ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν διάκοσμος ἦτο ἄλλοτε σπουδαιότατος, ὡς ἐπιτρέπουνσι εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν τὰ τμήματα αὐτοῦ τὰ καθαριζόμενα ἀπὸ τὸ ἐπικαθήμενον τουρκικὸν ἐπίχρισμα. Ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμος τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῆς διακοσμήσεως βεβαίως δὲν εἶναι σύγχρονα. Τὰ ψηφιδωτά, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, προηγούνται κατὰ τινα ἔτη τῶν τοιχογραφιῶν. Καὶ περὶ μὲν τῶν τοιχογραφιῶν δὲν δύναται ἀκόμη νὰ γίνῃ εὐρὺς λόγος, διότι τὸ μεγαλύτερον αὐτῶν μέρος κρύπτεται εἰσέτι ὑπὸ τὸ τουρκικὸν ἐπίχρισμα. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τῶν ἀνευρεθέντων ψηφιδωτῶν, καθόσον ταῦτα ἀπεκαλύφθησαν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου<sup>2</sup>.

Τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀνευρεθέντων τούτων ψηφιδωτῶν ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαίαν διότι ταῦτα εἶναι, κατὰ τὴν ἡμετέραν τοῦλάχιστον γνώμην, τὰ σπουδαιότερα ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους λείψανα ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τῆς τελευταίας πρὸ τῆς Ἀλώσεως περιόδου τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς, ἐξ ἣς ἔχομεν, ὡς γνωστὸν, ἐν Ἑλλάδι μόνον τὰς δύο ψηφιδωτὰς εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτας Παναγιᾶς) ἐν Θεσσαλίᾳ<sup>3</sup> καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ τρούλλου τῆς Παρηγορητίσεως ἐν Ἄρτῃ<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Ἀμφότερα τὰ ἀρχαῖα ταῦτα διατηροῦνται ἐν τῷ σχολείῳ τῆς Νεαπόλεως ὑπὸ τοῦ συλλέξαντος καὶ σώσαντος αὐτὰ ἀξιεπαίνου διδασκάλου κ. Κεραμάρη.

<sup>2</sup> Μέρος τούτων, ὡς καὶ αἱ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι, ἐκαθαρίσθησαν ὑφ' ἡμῶν κατὰ τὰ ἔτη 1926-1928. Μέρος ἐπίσης τῶν ψηφιδωτῶν ἐκαθαρίσθη κατόπιν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Ν. Κοτζιά, ὅστις λίαν φιλοφρόνως ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς τὴν δημοσίευσιν καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντων.

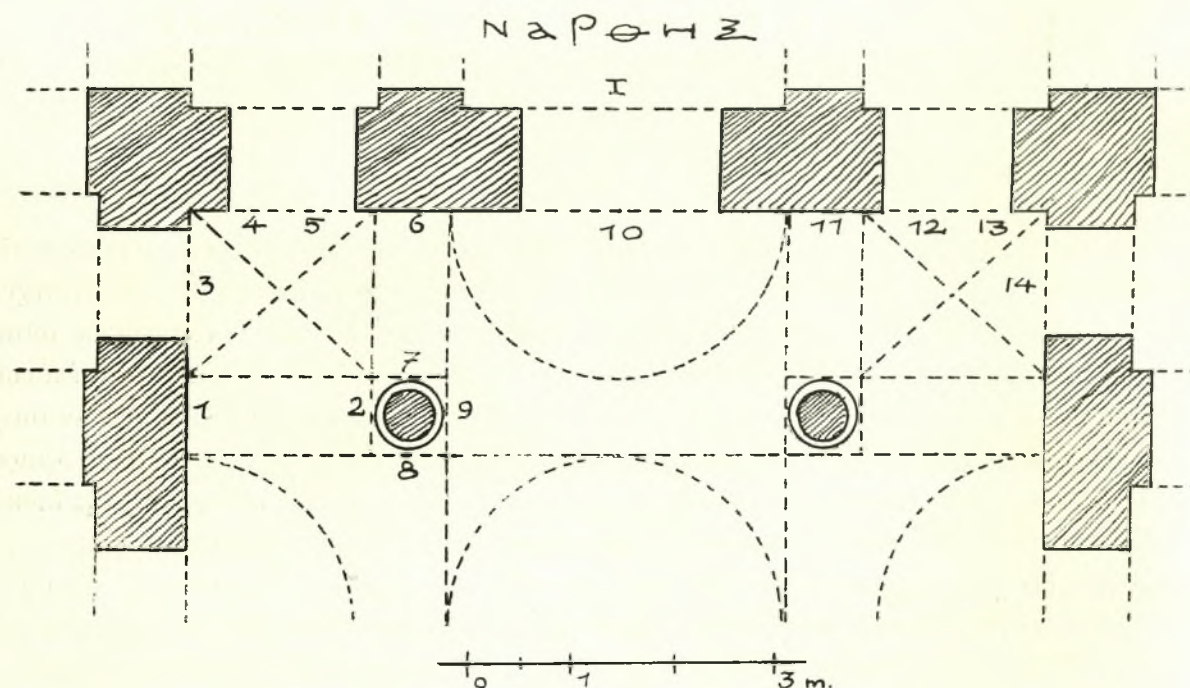
<sup>3</sup> G. Lampakis, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de la Grèce, Athènes, 1902, 74, εἰκ. 141. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν Ν. Κονδακῶν. Εἰκονογραφία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Πετρούπολις, 1905 (ρωσ.) 33, εἰκ. 50, ἡ δὲ τῆς Θεοτόκου παρὰ Ν. Κονδακῶν, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου, Πετρούπολις, 1914-15 (ρωσ.) II, 283, εἰκ. 154.

<sup>4</sup> Ἄ. Ὁρλάνδος, ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V, 1919, 57 κ. ἑξ. εἰκ. 37-42.

Ἀμφότεραι ὁμως αἱ διακοσμήσεις αὐταί, ἀνήκουσαι εἰς τὰ τέλη τοῦ 13<sup>ου</sup> αἰῶνος, εἶναι ἔργα κατωτέρας τέχνης, μὴ δυνάμενα νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ νῦν δημοσιευόμενα ψηφιδωτὰ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, τὰ ὁποῖα μόνον πρὸς τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριε Τζαμι) ἐν Κωνσταντινουπόλει θὰ ἠδύναντο, ὡς θὰ ἴδωμεν, νὰ συγκριθῶσι.

## I

Τὰ μέλλοντα ν' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς ψηφιδωτὰ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ, τοῦ τοίχου δηλαδή τοῦ χωρίζοντος τὸν κυρίως ναὸν ἀπὸ τοῦ νάρθηκος, ἐπίσης δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς δυσμὰς ἄκρων



Εἰκ. 1. Διάγραμμα τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης.  
(Οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὴν θέσιν τῶν ψηφιδωτῶν).

τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 1).<sup>1</sup> Οὕτω τὰ ψηφιδωτὰ κατέχουσι τὰς πλευρὰς τῶν δύο κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κυρίως ναοῦ σταυροθολίων, τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τόξων τῶν συνδεόντων τοὺς δύο πρὸς δυσμὰς κίονας τοῦ ναοῦ πρὸς τὴν νοτίαν, δυτικὴν καὶ βορειάν πλευρὰν καὶ τέλος τὴν ὑπεράνω τῆς κεντρικῆς εἰσόδου ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου.

Πᾶσαι αἱ διασωθεῖσαι ψηφιδωταὶ παραστάσεις πλαισιοῦνται ὑπὸ ταινίας κοσμουμένης διὰ σειρᾶς σταυρῶν, ὀλοκλήρων εἰς τὸ μέσον καὶ ἡμίσεων κατὰ τὰ ἄκρα, ἐναλλάξ κυανῶν καὶ ἐρυθρῶν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους (εἰκ. 2, 3, 16). Τὸ ἐν εἴδει πολυσταυρίου κόσμημα τοῦτο εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν καὶ συνηθέστατον εἰς τὰς διακοσμήσεις τῶν χρόνων τῶν

<sup>1</sup> Βλ. τὴν ὄλην κάτωψιν τοῦ Ναοῦ παρὰ Ch. Diehl, M. Salonique, Paris, 1918, πίν. LXII.  
Le Tourneau, H. Saladin, Les monuments chrétiens de



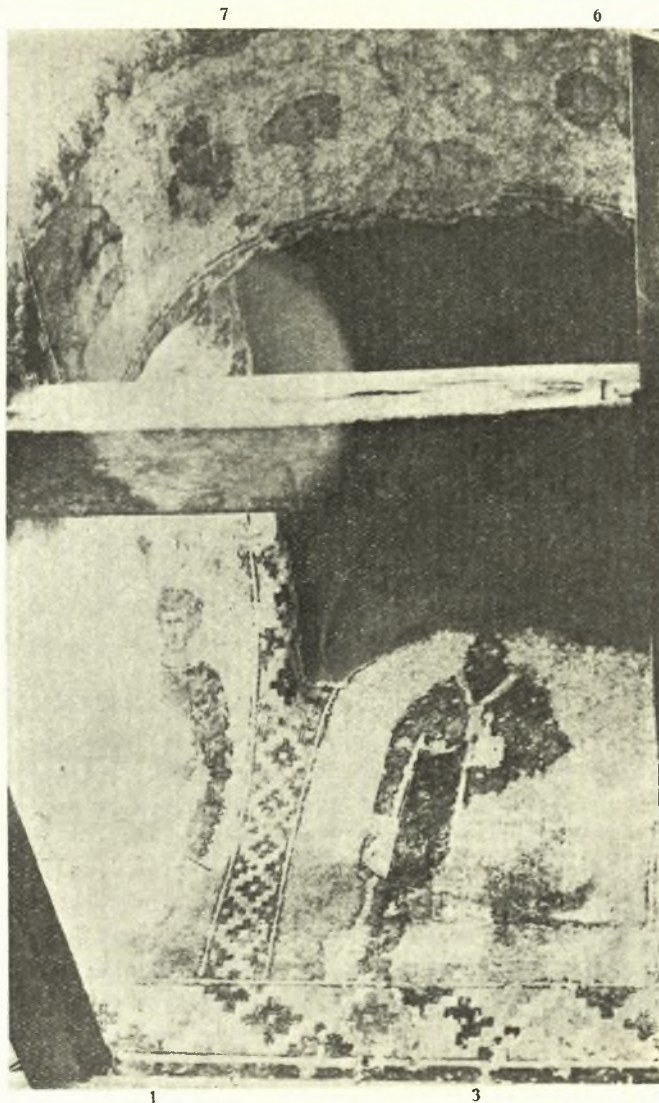
Παλαιολόγων<sup>1</sup>. Τὸ περιβάλλον τὰς μορφὰς ἔδαφος ἦτο χρυσοῦν, ἀλλὰ ἔχει ἀφαιρεθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐξηφανίσθησαν καὶ αἱ συνοδεύουσαι τοὺς Ἁγίους ἐπιγραφαί, καὶ οὕτω σήμερον εἶναι ἐξαιρετικῶς δύσκολον νὰ καθορισθῇ τίνα τὰ εἰκονιζόμενα ἱερὰ πρόσωπα.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ψηφιδωτῶν σημειοῦντες ὅτι ὁ προηγούμενος ἐκάστης παραστάσεως ἀριθμὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἐν τῷ διαγράμματι (εἰκ. 1) καὶ δεικνύει τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς θέσιν.

1. (Εἰκ. 4. Πρβ. καὶ εἰκ. 2). Μορφὴ ἀνδρική ἀγένειος. Φέρει μανδύαν καφφέχρουν μετὰ μελανῶν σκιῶν. Τὸ πλεῖστον τοῦ σώματος κατεστραμμένον.

2. (Εἰκ. 5). Ἀνδρική μορφὴ με βαθέως καστανὴν κόμην καὶ μόλις διακρινόμενον γένειον. Εἶναι ἐνδεδυμένη χιτῶνα βαθέως κεραμόχρουν ἢ χλαμῦς ἐντελῶς κατεστραμμένη. Εἰς τὴν δεξιάν ἢ μορφὴ κρατεῖ μικρὸν λευκὸν σταυρόν.

3. (Εἰκ. 6. Πρβ. καὶ εἰκ. 2). Ἁγ. Εὐστράτιος. Παρίσταται με καστανὴν κόμην καὶ γένειον. Φέρει χλαμύδα χρώματος στακτοπρασίνου καὶ χιτῶνα κεραμόχρουν. Ἐπὶ τῶν ὤμων ἔχει ταινίαν ἐν εἴδει ἐσάρπας, ἐλαφρῶς στακτόχρουν σχηματίζουσαν πρὸ τοῦ στήθους κόμβον. Εἰς τὴν δεξιάν κρατεῖ σταυρόν. Ὅτι ἐνταῦθα εἰκονίζεται ὁ Ἁγιος Εὐστράτιος, δεικνύει ἢ ἐντελῶς ἀνάλογος ψηφιδωτὴ παράστασις τῆς μονῆς τῆς Χώρας, ὅπου εὐρίσκομεν ὄχι μόνον τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν εἴδει ἐσάρπας ταινίαν τὴν σχηματίζουσαν πρὸ τοῦ στήθους κόμβον (εἰκ. 7)<sup>2</sup>. Τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτὸν εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον τοῦ Ἁγίου τὸν ἐπικρατήσαντα ἀπὸ τοῦ 14<sup>ου</sup> αἰῶνος. Ἡ ἐπὶ τοῦ στήθους ταινία, ἣτις εἰς παλαιότερα μνημεῖα, ὅπως τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Δαφνίου<sup>3</sup>, εὐρίσκεται κάτωθεν τῆς χρυσοκεντήτου χλαμύδος,



Εἰκ. 2. Ἀπομικρὸς ἀπὸ Β. τοῦ σταυροθολίου τῆς ΝΑ γωνίας. Μορφαὶ 1, 3, 6 καὶ 7.

1 Μονὴ τῆς Χώρας (Καχριε Τζαμί), Πρωτάτον, Στουδέ-  
νιτσα, Λέονοβον κ.λ.π.

2 Th. Smitth, Καχριε Τζαμί (ρωσ.) ἐν Δελτίῳ τοῦ ἐν Κων-

σταντινουπόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου, τόμ. ΧΙ.  
1906, Λεύκωμα, πίν. LXII, 125.

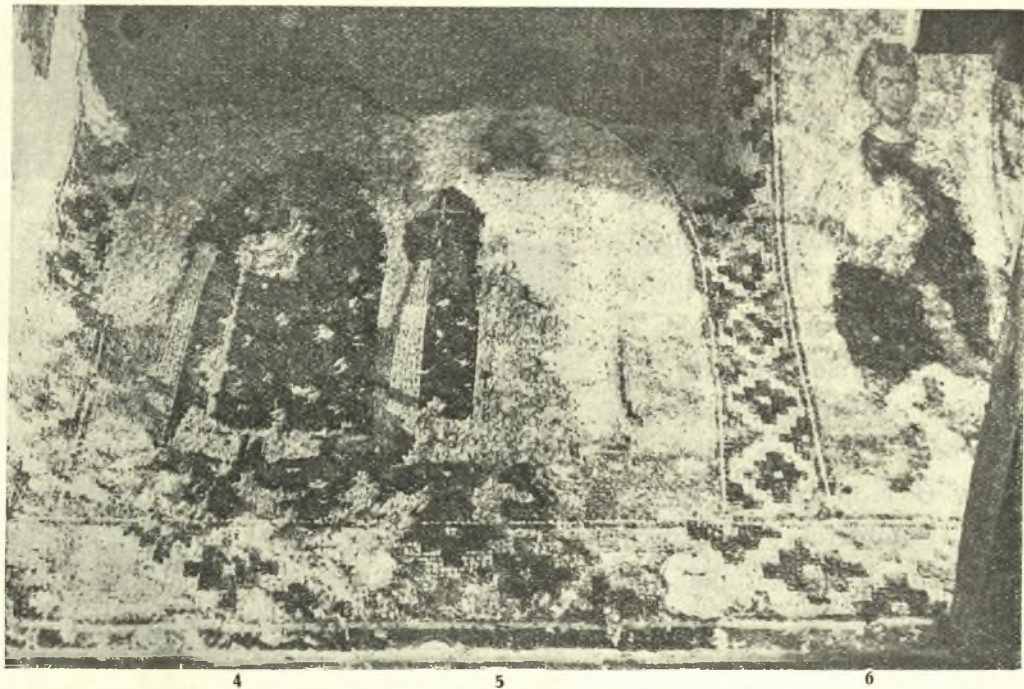
3 G. Millet, Le monastère de Daphni, Paris, 1899, πίν. X. 3.



ἢ εἶναι δηλωτικὴ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἁγίου (Σκρινιάριος τῆς δουκικῆς τάξεως) ἢ, ὅπερ θεωροῦμεν πιθανώτερον, παριστᾶ τὴν «ζώνην» τοῦ Ἁγίου, περὶ ἧς γίνεται εὐρύτατος λόγος εἰς τὸ συναξάριον αὐτοῦ<sup>1</sup>,

4. (*Εἰκ. 3*). Μορφὴ ἀνδρική ἧς ἐλλεῖπει ἡ κεφαλὴ. Φορεῖ χιτῶνα βαθέως πρασίνου χρώματος καὶ χλαμύδα κοκκίνην. Εἰς τὴν δεξιὰν κρατεῖ μικρὸν λευκὸν σταυρόν.

5. (*Εἰκ. 8*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 3*). Ἀνδρική μορφὴ μὲ καστανὴν κόμην καὶ γένειον. Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ σώματος καὶ ἰδίως ἡ χλαμὺς ἐντελῶς κατεστραμμένα. Ὁ χιτῶν βαθέως κόκκινος. Εἰς τὴν δεξιὰν φέρει μικρὸν λευκὸν σταυρόν.



*Εἰκ. 3.* Ἀποψις ἀπ' Α. τοῦ σταυροθολίου τῆς ΝΑ γωνίας. Μορφαι 4, 5, καὶ 6.

6. (*Εἰκ. 9*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 3*). Μορφὴ ἀνδρική ἀγένειος μὲ κόμην καστανήν. Ὁ χιτῶν κατεστραμμένος, ἡ χλαμὺς κοκκίνη.

7. (*Εἰκ. 10*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 2*). Ἀγένειος ἀνδρική μορφὴ μὲ ἀνοικτὴν καστανὴν κόμην. Ἐκ τῆς βραχείας χλαμύδος, χρώματος βαθέως κυανοῦ, ἀπέμεινεν μικρὸν μόνον μέρος. Οἱ πόδες διασώζονται ἀπὸ τῶν γονάτων. Περικνημίδες ἀνοικτοῦ κοκκίνου χρώματος, πέδιλα βαθέως κυανά. Εἰς τὴν δεξιὰν κρατεῖ μικρὸν λευκὸν σταυρόν.

8. (*Εἰκ. 11*). Θεοτόκος *Εὐαγγελισμοῦ* (;) Γυναικεία μορφὴ ὀρθία πρὸς δεξιὰ. Σώζεται μέρος μόνον τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ στήθους ὡς καὶ οἱ πόδες. Φέρει καλύπτραν καὶ ἔνδυμα βαθέως κυανοῦ χρώματος. Ὅπισθεν τῆς γυναικὸς εἰκονίζονται οἰκοδομήματα καὶ δένδρον.

Ἡ μορφὴ αὕτη εἰκονίζει πιθανώτατα τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ θὰ εὕρισκετο ὑπεράνω τοῦ ἀντιστοίχου ΒΔ κίονος τοῦ ναοῦ. Διὰ τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης

<sup>1</sup> Βλ. Migne, P. G. 116, στ. 469 D κ.εξ. 473 B καὶ Νικοδήμου Συναξαριστὴν 13 Δεκεμβρίου.



ὅτι ἡ λίαν κατεστραμμένη μορφή αὕτη εἰκονίζει πράγματι τὴν Θεοτόκον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ὑπάρχουσι δύο δυσκολίαι. Ἄφ' ἑνὸς ὅτι σκηνή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰκονίζεται πάντοτε ἐπὶ τῶν δύο πεσσῶν πρὸ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν αὐτὴν σύνθεσιν ἡ Θεοτόκος εὐρίσκεται δεξιὰ, ὁ δὲ Γαβριὴλ ἀριστερὰ καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως, ὅπως ἐνταῦθα. Ἄλλὰ αἱ δυσκολίαι αὐταὶ εἶναι φαινομενικαὶ μόνον, διότι καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς εἰκό- νος, καὶ ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν προσώ- πων ὑπάρχουσι παραδείγματα εὐοδοῦντα τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν θέσιν τῆς εἰκό- νος εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ ναοῦ ὑπάρχει τὸ ἐντελῶς ἀνάλογον παράδειγμα τῆς τοιχο- γραφίας τοῦ ναοῦ τῆς Παλιοπαναγιᾶς πλη- σίον τῆς Σπάρτης. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, διακοσμηθέντα ἀρχομένου τοῦ 14<sup>ου</sup> αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Κωνσταντίνου Μανασῆ, ὁ Εὐαγγελισμὸς εὐρίσκεται ὑπεράνω τῶν δύο πρὸς δυσμὰς κίωνων τῶν βασταζόντων τὸν τρούλλον, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τοὺς Ἁγ. Ἀποστόλους<sup>1</sup>.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν πρὸς ἀριστερὰ θέσιν τῆς Θεοτόκου, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ- στον ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας παραστά- σεις τοῦ Εὐαγγελισμοῦ<sup>2</sup>, ἂν καὶ ἡ περίπτω- σις εἰς τὰ κυρίως βυζαντινὰ μνημεῖα εἶναι ἀρκούντως σπανία, ἐν τούτοις δὲν λείπουν παραδείγματα μὲ ἀνάλογον διάταξιν<sup>3</sup>.

Δυνάμεθα λοιπὸν μετὰ πολλῆς πιθανό- τητος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς ἐνταῦθα μορφή εἰκονίζει πράγματι τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν σκηνήν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

9. (Εἰκ. 12). Κοσμάς Μαῖουμᾶ. Μονα- χός, οὗ ἑλλείπει ἡ κεφαλή, ὄρθιος ἐστραμμένος πρὸς δεξιὰ. Φέρει ράσον καφφέχρουν ἀνοι- κτὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ μανδύαν βαθέως κυανοῦ χρώματος. Διὰ τῆς μὴ διασωζομένης ἀριστερᾶς



Εἰκ. 4. Μορφή ἐπὶ ἀριθ. 1.

1 Περί τοῦ μνημείου βλ. Ἀ. Εὐγγουπούλου, Τοιχογραφίαι καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Παλιοπαναγιᾶς. ἐν περιοδ. «Μαλεβός» ἔτ. Γ', 1923, ἀριθ. 23-24, ὅπου καὶ ἀπεικόνισις τῆς Θεοτό- κου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

2 Πρβ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Évangile, Paris, 1916, 67 κ.έξ.

3 Πλὴν τῶν παρὰ Millet, ἐνθ' ἀν. 69, ἀναφερομένων μνημείων βλ. καὶ ὑπόθεσιν Sancta Sanctorum ἐν Ρώμῃ: Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2<sup>a</sup> ἔκδ. Paris, 1925-26,

271, εἰκ. 133, Λάτμος: Th. Wiegand, Der Latmos, Berlin, 1913 (Milet, III. 1) 209 καὶ πίν. III. 4 (διασώζεται μόνον ὁ Γαβριὴλ δεξιὰ). Καππαδοκία: G. de Jerphanion, Les Eglises rupèstres de Cappadoce, 1<sup>er</sup> album, Paris, 1925, πίν. 34.2, 35.4, 37.3, 41.1, 64.1. Μικρογραφία Κωδ. 2400 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Σικάγου: The Rockefeller - McCormick New Testament, III, H. Willoughby, The miniatures, Chi- cago, 1932, 141 κ.έξ.



ἐκράτει ἀνοικτὸν εἰλητάριον, ἐφ' οὗ γράφει διὰ καλάμου, ὃν ἔχει εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα. Ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου διακρίνονται ἀμυδρῶς τὰ γράμματα: . . . ΤΟΥ | . . . ΑΟΡ. Ἡ μορφή αὕτη δὲν εἶναι ἐνταῦθα μεμονωμένη, ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς τὴν ὑπεράνω τῆς εἰσόδου παραστάσιν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἣν εὐθὺς κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν. Πράγματι εἰς τινὰς ἀπεικονίσεις τῆς Κοιμήσεως εὕρισκομεν ἑκατέρωθεν τῆς κυρίως παραστάσεως δύο μορφὰς μὲ ἔνδυμα μοναχικὸν κρατούσας εἰλητάρια ἀνεπτυγμένα. Αὗται εἰκονίζουσι τοὺς δύο μεγάλους ὑμνωδοὺς τῆς Ἐκκλησίας Ἰωάννην τὸν Δαμασκητὸν καὶ Κοσμᾶν τὸν Μαΐουμᾶ, οἱ ὅποιοι ἔχουσι συνθέσει λόγους καὶ ὕμνους εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου<sup>1</sup>. Αἱ εἰκόνες αὗται τῶν ὑμνωδῶν ἐμφανίζονται εἰς τὴν παραστάσιν τῆς Κοιμήσεως διὰ πρώτην φορὰν, καθ' ὅσον τουλάχιστον εἶναι γνωστὸν, κατὰ τὸν 12<sup>ον</sup> αἰῶνα εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Βατοκόβου ἐν Βουλγαρίᾳ<sup>2</sup> ἔκτοτε δὲ ἀπαντῶσι πολὺ συχνὰ κατὰ τὸν 14<sup>ον</sup> αἰῶνα καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας οἱ ὑμνωδοὶ εἰκονίζονται εἴτε ὀλόσωμοι εἴτε ἐν προτομῇ<sup>3</sup>. Μεταξὺ τῶν διαφόρων παραστάσεων τῆς Κοιμήσεως, εἰς τὰς ὁποίας εἰκονίζονται καὶ τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα, ἡ εἰκονογραφικῶς ἐγγύτατα πρὸς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτὸν εὕρισκομένη εἶναι ἢ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1315 χρονολογουμένη τοιχογραφία τοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν Βερροῖᾳ<sup>4</sup>. Ὁ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς παραστάσεως ταύτης εἰκονιζόμενος ὑμνωδὸς παρουσιάζει πρᾶγματι πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς εἰκόνα τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων.



Εἰκ. 5. Μορφή ὑπ' ἀριθ. 2.

<sup>1</sup> Ὁ Α. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris, 1928, 79, σημ. 4, καὶ τοῦτον ἀκολουθοῦντες ἢ L. Wratislaw-Mitrovic καὶ ὁ Ν. Okunev ἐν *Byzantinoslavica*, III, 1931, 146, παρατηροῦσιν ὅτι τοῦ Κοσμᾶ Μαΐουμᾶ δὲν εἶναι γνωστοὶ ὕμνοι ἢ ὁμιλίας εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' ὅτι οὗτος ἀπεικονίζεται ὡς σχετιζόμενος πρὸς τὸν Ἰωάννην Δαμασκητὸν. Ἐντούτοις εἰς τὸ Μηναῖον τῆς 15 Αὐγούστου εὕρσκεται, πλὴν τοῦ Κανόνος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ ἕτερος «ποίημα τοῦ Κυρίου Κοσμᾶ», οὗ ἡ ἀκροστοιχία: «Πανηγυριζέτωσαν οἱ θεόφρονες».

<sup>2</sup> Grabar, ἐνθ' ἄν. 79 κ.εξ. πίν. IV.

<sup>3</sup> Πλὴν τῶν παρὰ Grabar, ἐνθ' ἄν. 80, ἀναφερομένων παραδειγμάτων πρὸς καὶ G. Millet, *Monuments de l' Athos*, I, *Les peintures*, Paris, 1927, πίν. 132<sub>1</sub>, 133<sub>2</sub> (Λαύρα), 163<sub>1</sub> (Κουτλουμουσίου), 197<sub>1</sub> (Διονυσίου).

<sup>4</sup> Εἰκὼν παρὰ Diehl, *Manuel*, 819, εἰκ. 407. Αἱ τοιχογραφίαι εἶναι ἔργα τοῦ ζωγράφου Καλιέργη. Τὴν σχετικὴν ἐπιγραφὴν βλ. ὀρθότερον ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι, V, 1908 280 ὅπου καὶ αἱ παλαιότεραι δημοσιεύσεις αὐτῆς. Εἰς πάσας τὰς δημοσιεύσεις ὁ Ναὸς ὀνομάζεται ἐσφαλμένως τῆς Παναγίας Περιβλέπτου ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ.



Ποῖον ὅμως τῶν δύο ὑμνωδῶν εἰκονίζει ἡ ἡμετέρα ἀκέφαλος μορφή; Ἦδη ἀπὸ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Βατοκόβου εἰς ὅλας τὰς παραστάσεις τῆς Κοιμήσεως, εἰς τὰς ὁποίας εἰκονίζονται οἱ ὑμνωδοί, τὴν ἀριστερὰν θέσιν κατέχει πάντοτε ὁ Κοσμᾶς. Τοῦτο παραγγέλλει ρητῶς καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων ἀκολουθοῦσα πιστῶς τὴν παλαιὰν εἰκονογραφικὴν

παράδοσιν<sup>1</sup>. Ἐν ἄλλο ἐπίσης χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Βερροίας, ὅπως καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρων ἀγιορειτικὰς παραστάσεις, ὁ ἀριστερὰ εὐρισκόμενος Κοσμᾶς εἰκονίζεται γράφων, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτόν. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ ψηφιδωτὴ αὕτη μορφή τῶν



Εἰκ. 6.  
Μορφή ὑπ' ἀριθ. 3. Ἁγ. Ἐυστοράσιος.



Εἰκ. 7. Ἁγ. Ἐυστοράσιος. Ψηφιδωτὸν τῆς Μ. τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ἁγίων Ἀποστόλων εἰκονίζει τὸν Κοσμᾶν Μαΐουμᾶ. Τέλος ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἣν ὁ Κοσμᾶς κατέχει ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, μὴ εὐρισκόμενος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τοίχου ἐφ' οὗ καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλαγίου, δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τοῦτο συνέβη ἀναμφιβόλως ἐλλείψει χώρου. Ἐντελῶς ὁμοίαν θέσιν ἄλλωστε κατέχουσιν οἱ δύο ὑμνωδοὶ καὶ μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 1259 χρονολογουμένων τοιχογραφιῶν τῆς Βογιάννας ἐν Βουλγαρίᾳ<sup>2</sup>.

10. (Εἰκ. 13-15). Τμῆμα ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Διασώζεται τὸ πρὸς δεξιὰ

<sup>1</sup> Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολις, 1909, 144 κ.ἐξ. § 6.

<sup>2</sup> A. Grabar, L'Eglise de Boïana, Sofia, 1924, 48, ἀριθ. 29 καὶ πίν. XXIX β. Περβ. καὶ τὸ ἐν σ. 30 σχῆμα III τῆς διατάξεως τῶν τοιχογραφιῶν.



μέρος τῆς συνθέσεως. Εἰς αὐτὸ παρίστανται Ἀπόστολοι καὶ εἰς Ἱεράρχης διατεταγμένοι εἰς ἐπαλλήλους σειράς. Εἰς τὴν πρώτην κάτω σειρὰν εἰκονίζονται τρεῖς Ἀπόστολοι, ὧν ὁ πρὸς ἀριστερὰ ἐλαφρῶς κύπτων καὶ τείνων πρὸς τὰ κάτω τὴν χεῖρα παριστᾷ ἀναμφιβόλως τὸν Πέτρον, ὁ δὲ τελευταῖος ἴσως τὸν Ἀνδρέαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν εἰς τὴν ἄνω σειρὰν εἰκονιζό-



Εἰκ. 8. Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 5.

μενον Ἱεράρχην, οὗτος εἶναι εἰς τῶν τεσσάρων Ἐπισκόπων Ἀγ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἀγ. Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, Ἀγ. Ἱεροθέου καὶ Ἀγ. Τιμοθέου, οἵτινες συνήθως παρίστανται εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου<sup>1</sup>. Τέλος εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ διασωθέντος τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ διακρίνονται οἰκοδομήματα πληροῦντα τὸ βάθος τῆς εἰκόνος.

Ἐκ τῆς θέσεως, ἣν κατέχει ὁ Ἀπόστ. Πέτρος, εἶναι εὐκόλον νὰ προσδιορίσωμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν εἰκονίζετο ἡ ἀπωλεσθεῖσα νῦν μορφή τῆς νεκρᾶς Θεοτόκου. Πράγματι εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς ὅλας τὰς διασωθείσας ἀπεικονίσεις τῆς Κοιμήσεως ὁ Πέτρος παρίσταται πάντοτε παρὰ τὴν κεφαλὴν τῆς Θεοτόκου, ὁ δὲ Παῦλος παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς<sup>2</sup>. Εἰς τὸ ψηφιδωτὸν λοιπὸν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἡ Θεοτόκος ἦτο ἐξηπλωμένη μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δεξιὰ, δηλαδὴ ἀντιστρόφως πρὸς τὸν κανονικὸν τρόπον παραστάσεως. Ἀλλὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ψηφιδωτὸν δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν παράδειγμα τῆς τοιαύτης ἀντιστρόφου ἀπεικονίσεως τῆς νεκρᾶς Θεοτόκου, λόγῳ τῆς ὁποίας ἐπῆλθε καὶ ἡ ἀναστροφή ὀλοκλήρου τῆς συν-

1 Wratislav - Mitrovic καὶ Okunev, ἐνθ' ἄν. 138 κ.εξ. Ἑρμηνεία, 144 § 6.

2 Πρβ. Wratislav - Mitrovic καὶ Okunev, ἐνθ' ἄν. 137. Παραδόξως ὁ Διονύσιος ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ, ἐνθ' ἄν. τοποθετεῖ, ἐκ παραδρομῆς ἴσως, τὸν Πέτρον εἰς τοὺς πόδας, τὸν δὲ Παῦλον εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Θεοτόκου. Ἐντούτοις καὶ αἱ παραστάσεις τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων τηροῦσιν ἀπαρεγκλίτως τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ Πέτρος εὐρίσκειται παρὰ τὴν κεφαλὴν τῆς Θεοτόκου. Ὁ H. E. Del Medico ἐν Byzantion, VII, 1932, περιγράφων τὸ τελευ-

ταίως ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχριε Τζαμι) ἐν Κων/πόλει ἀνακαλυφθὲν ψηφιδωτὸν τῆς Κοιμήσεως, ταυτίζει οὐχὶ ὀρθῶς τὸν ὑπεράνω τοῦ Πέτρον Ἀπόστολον πρὸς τὸν Παῦλον (σ. 129 καὶ εἰκ. 25), τὸν δὲ εἰς τοὺς πόδας τῆς Θεοτόκου εἰκονιζόμενον Παῦλον πρὸς τὸν Ἰακώβον (σ. 128 καὶ εἰκ. 24).

3 Βλ. τὸ ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον τοῦ Μονάχου ἐν Wratislav - Mitrovic καὶ Okunev, ἐνθ' ἄν. 138, εἰκ. 4, καὶ τὸν στεατίτην τῆς Βιέννης παρὰ F. Volbach, G. Salles, G. Du-thuit, Art byzantin, Paris, 1933, πίν. 39 B.



ἐπίσης ἀρχομένου τοῦ 14<sup>ου</sup> αἰῶνος ὁ Μανουὴλ Πανσέληνος εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Πρωτάτου ἐν Ἁγίῳ Ὄρει (εἰκ. 21)<sup>1</sup>. Πράγματι δὲ ἡ ἐνταῦθα ἐξεταζομένη σύνθεσις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων παρουσιάζει πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Πρωτάτου καὶ τὰς ὁμοίας πρὸς αὐτὴν ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἑτέρου γηραιοῦ



Εἰκ. 9. Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 6.



Εἰκ. 10. Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 7.

Ἀποστόλου, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διατάξεως τῶν μορφῶν οὐδὲ τοῦ εἰς τὸ βάθος Ἱεράρχου ἐξαιρουμένου.

Ὁ εὐρὺς χώρος, ὃν διέθετεν ὁ ζωγράφος Καλιέργης εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ναοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν Βερροία, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ τοποθετήσῃ τοὺς δύο ὑμνωδοὺς εἰς τὰ ἄκρα τῆς συνθέσεώς του ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τοίχου. Ὁ ψηφοθέτης ὁμοίως τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων δὲν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τοσοῦτον χώρον καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ προεκτείνῃ τὴν εἰκόνα τῆς Κοιμήσεως καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἑκατέρωθεν τόξων τῶν

<sup>1</sup> Millet, Athos, πίν. 30<sub>1</sub>, 31<sub>2</sub>. Ὁμοία εἶναι ἡ σύνθεσις καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1303 χρονολογούμενην τοιχογραφίαν τοῦ Παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Εὐθυμίου ἐν τῷ Ἁγ. Δημητρίῳ Θεσσαλονίκης. Βλ. ἀντίγραφον ὑπ' ἀριθ. 74 ἐν τῷ

Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν. Πρβ. Γ. Σωτηρίου. Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἐκδ. 2α, Ἀθῆναι, 1931, 137.



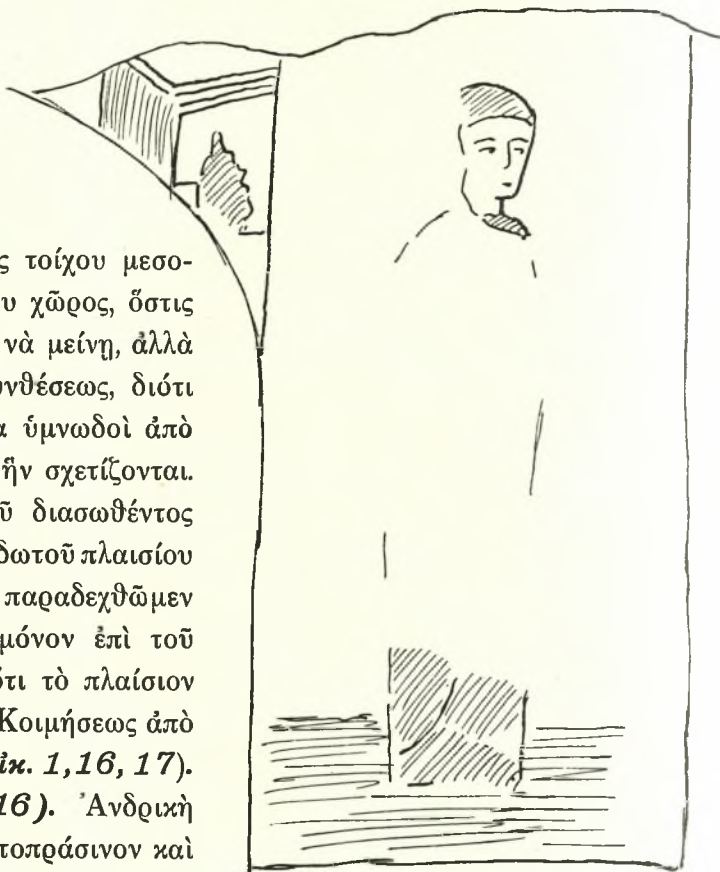
συνδεόντων τοὺς δύο πρὸς δυσμὰς κίονας μὲ τὸν δυτικὸν τοῖχον. Καὶ ἔχνη μὲν τῆς ἐπὶ τῶν τόξων συνεχίσεως τῆς συνθέσεως δὲν διεσώθησαν, ἢ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὅμως ἄκρου ὑπεράνω τοῦ κίονος ἀπεικόνισις τοῦ ὑμνωδοῦ Κοσμᾶ (*εἰκ. 11*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 1*, ἀριθ. 9), ἀποτελοῦντος, ὡς εἶδομεν μέρος τῆς Κοιμήσεως, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ εικάσωμεν ὅτι ἡ σύνθεσις αὕτη ἐξετείνετο καὶ ὑπεράνω τῶν τόξων, κλείουσα κατὰ τὰ ἄκρα μὲ τὰς εἰκόνας τῶν δύο ὑμνωδῶν. Καὶ θὰ ἠδύνατο μὲν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι καὶ ἐνταῦθα συνέβαιναν ὅ,τι καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βογιάνας, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ὅπου ἐπὶ τῶν πλαγίων τοίχων εἰκονίζονται οἱ ὑμνωδοὶ ἐλλείπει χώρου. Εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους ὅμως μεταξὺ τῆς εἰκόνας τοῦ Κοσμᾶ καὶ τῆς γωνίας τοῦ καθέτου

πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἡ Κοίμησις τοίχου μεσολαβεῖ ὀλόκληρος ὁ ὑπεράνω τοῦ τόξου χώρος, ὅστις ἀσφαλῶς οὔτε κενὸς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μείνη, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ πληρωθῆ ὑπὸ ἄλλης συνθέσεως, διότι οὕτω θ' ἀπεχωρίζοντο οἱ κατὰ τὰ ἄκρα ὑμνωδοὶ ἀπὸ τῆς παραστάσεως τῆς Κοιμήσεως, πρὸς ἣν σχετίζονται. Ἐπίσης ἢ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ διασωθέντος τμήματος τῆς Κοιμήσεως ὑπαρξίς ψηφιδωτοῦ πλαισίου δὲν θὰ ἦτο ἴσως, ἰσχυρὸς λόγος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ παράστασις αὕτη περιορίζετο μόνον ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι τὸ πλαίσιον ἐτέθη ἵνα διαχωρίσῃ τὴν σύνθεσιν τῆς Κοιμήσεως ἀπὸ τῆς πλησίον κειμένης μορφῆς 11 (πρβ. *εἰκ. 1, 16, 17*).

11. (*Εἰκ. 17*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 16*). Ἀνδρική μορφή ἀκέφαλος. Φέρει χιτῶνα στακτοπράσινον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μανδύαν βαθέως πρασίνου χρώματος. Διὰ τῆς κάτω τοῦ μανδύου εὐρισκομένης ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ ξίφος(;) τοῦ ὁποίου φαίνεται μόνον ἡ λαβή.

12. (*Εἰκ. 18*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 16*). Ἀγ. Ἑλένη(;) Γυναικεία μορφή φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα(;) Εἶναι ἐνδεδυμένη μανδύαν βαθέως καφφέχρουν πορπούμενον εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους. Τὸ ὑπὸ τὸν μανδύαν ἔνδυμα ἐντελῶς κατεστραμμένον. Κρατεῖ πρὸ τοῦ στήθους μικρὸν σταυρόν.

Ἡ μορφή αὕτη εἰκονίζει πιθανότατα ἁγίαν βασίλισσαν. Εἰς τὰς προσωπογραφίας βασιλισσῶν τοῦ 13<sup>ου</sup> καὶ 14<sup>ου</sup> αἰῶνος εὐρισκομέν ὄχι σπανίως τὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους πορπούμενον μανδύαν<sup>1</sup>. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐξετάζοντες τὴν παρὰ τὴν μορφήν



*Εἰκ. 11. Μορφή ὑπ' ἀριθ. 8.  
Θεοτόκος Ἐθαγγελισμοῦ(;).*

<sup>1</sup> Βλ. προχείρως V. Petković, *La peinture serbe du Moyen Age*, I, Beograd, 1930, πίν. 15α, καὶ Σ. Λάμπρου,

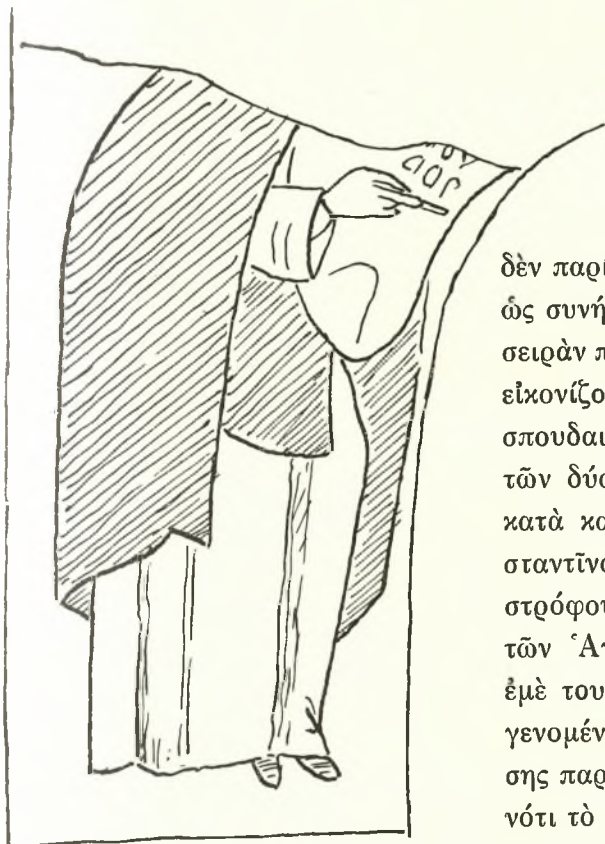
Λεύκωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, Ἀθήναι, 1930, πίν. 83, 84.



ταύτην εἰκόνα ἀνδρός, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἔχομεν ἴσως ἐνταῦθα παράστασιν τῆς Ἁγίας Ἐλένης.

13. (*Εἰκ. 18*. Πρβ. καὶ *εἰκ. 16*). Ἁγ. Κωνσταντῖνος (;) Ἄνδρική μορφή με καστανὴν κόμην καὶ γένειον φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα (;) Εἶναι ἐνδεδυμένη μανδύαν χρώματος στακτοπρασίνου. Τὸ ὑπὸ τὸν μανδύαν ἔνδυμα ἐντελῶς κατεστραμμένον.

Ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι πιθανώτατα ὁ Ἁγ. Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου τὰ χαρακτηριστικὰ συμφωνοῦσι πράγματι πρὸς παραστάσεις ἐπὶ ἄλλων μνημείων εὐρισκομένας<sup>1</sup>.



*Εἰκ. 12. Μορφή ὑπ' ἀριθ. 9.  
Ὁ Ὑμνωδὸς Κοσμᾶς.*

Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι αἱ δύο ψηφιδωταὶ μορφαὶ 12 καὶ 13 (*εἰκ. 18* καὶ *19*) εἰκονίζουσι τὴν Ἁγ. Ἐλένην καὶ τὸν Ἁγιον Κωνσταντῖνον. Διὰ τὴν παραδοχὴν ὅμως τῆς εἰκασίας ταύτης ὑπάρχουσι δυσκολίαι τινές. Καὶ τὸ ὅτι μὲν οἱ ἅγιοι βασιλεῖς

δὲν παρίστανται κρατοῦντες εἰς τὸ μέσον τὸν σταυρόν, ὡς συνήθως, δὲν εἶναι οὐσιῶδες κώλυμα, διότι ἔχομεν σειρὰν παραδειγμάτων βυζαντινῶν χρόνων, ὅπου οὗτοι εἰκονίζονται κρατοῦντες ἕκαστος μικρὸν σταυρόν<sup>2</sup>. Τὸ σπουδαιότερον ἐμπόδιον εἶναι ἡ ἀντίστροφος διάταξις τῶν δύο μορφῶν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ, διότι κατὰ κανόνα ἀριστερὰ μὲν εἰκονίζεται ὁ Ἁγ. Κωνσταντῖνος, δεξιὰ δὲ ἡ Ἁγ. Ἐλένη. Τῆς τοιαύτης ἀντιστροφῆς διατάξεως, ἣν παρουσιάζει τὸ ψηφιδωτὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, ἐν καὶ μόνον παράδειγμα εἰς ἐμὲ τουλάχιστον εἶναι γνωστόν, ἢ κατὰ τὸ ἔτος 1290 γενομένη τοιχογραφία ἐν τῷ Ναῷ τῆς Χρυσαιωτίσσης παρὰ τὸ χωρίον Χρύσαφα τῆς Λακωνίας<sup>3</sup>. Μολονότι τὸ παράδειγμα τοῦτο θὰ ἦτο ἀρκετόν, ἐν τούτοις θὰ ἔπρεπε μέ τινας ἐπιφυλάξεις νὰ ταυτίσωμεν τὰς δύο ἐνταῦθα ἐξεταζόμενας ψηφιδωτὰς μορφὰς πρὸς τὴν Ἁγ. Ἐλένην καὶ τὸν Ἁγ. Κωνσταντῖνον.

14. Ἰχνη ἐλάχιστα, ψηφιδωτοῦ ἐντελῶς δυσδιάκριτα.

## II

Καὶ αὐτὰ μὲν εἶναι τὰ διασωθέντα λείψανα τῆς ψηφιδωτῆς διακοσμῆσεως τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ὅμως γενομένην περιγραφὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὴν τεχνικὴν τῶν ψηφιδωτῶν τούτων καὶ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῶν.

<sup>1</sup> Πρβ. τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Μιλέσεβο ἐν Σερβίᾳ παρὰ Ν. Okunev, Monumenta artis serbicae, II, Pragae, 1930, πίν. 2.

<sup>2</sup> Βλ. προχείρως O. M. Dalton, Byzantine art and archaeology, Oxford, 1911, 521, εἰκ. 310 (Ἐσμαλωμένον τρίπτυχον Συλλογῆς Pierpont Morgan), G. Schlumberger, L'Épo-

que byzantine, II, 81 (Σταυροθήκη Nonantola) III, 804 (Στεατίτης Lentini Σικελίας).

<sup>3</sup> Εἰκόν ἐν Chr. Zervos, L'art en Grèce, Paris, 1934, πίν. 343-344. Φωτογραφία τῆς παραστάσεως εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸ ὑπὸ Γ. Γεωργιάδου ἐκδοθὲν λεύκωμα τοῦ Μυστρά.



Ὁ χρωματισμὸς τῶν προσώπων εἰς τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα ψηφιδωτὰ εἶναι ὀχροκίτρινος καὶ λίαν φωτεινός. Αἱ σκιάι, φωτειναὶ ἐπίσης, ἀποδίδονται διὰ καφφεκιτρίων



Εἰκ. 13. Τμήμα ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. (Ἄριθ. 10).

ψηφίδων καὶ γίνονται ἔτι φωτεινότεραι διὰ τῶν πρασίνων τόνων, τῶν ὁποίων ἡ ψυχρότης ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ θερμὸν χρῶμα τῶν σκιῶν. Εἰς τὰς παρειάς ἔχουσιν ἀποτεθῆ ὀλίγαι





Fig. 15. Αετιομέγεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

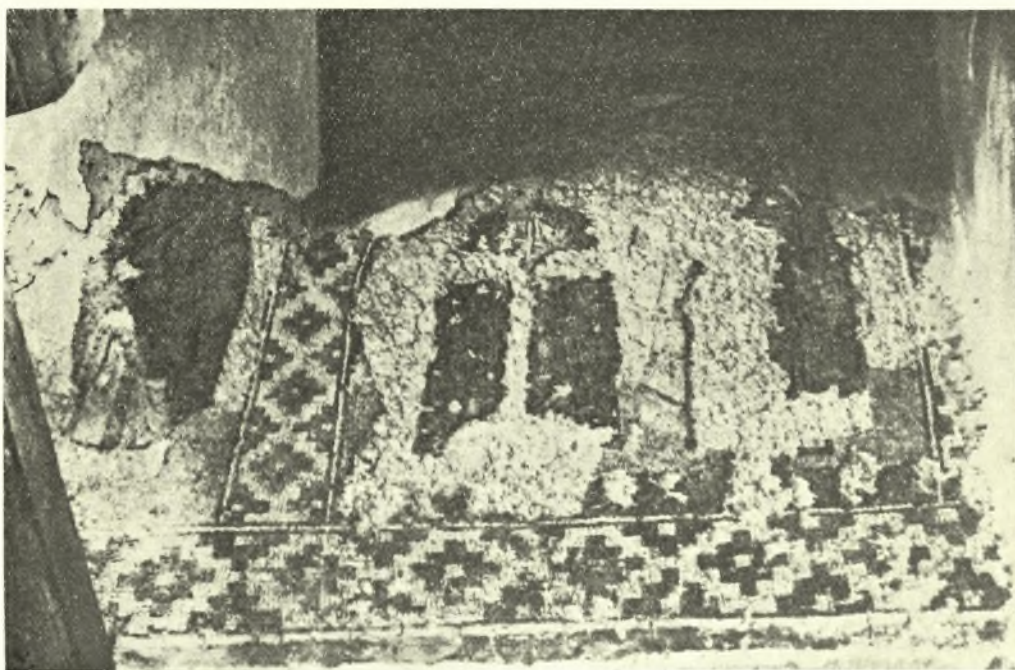


Fig. 14. Αετιομέγεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.



ἐλαφρῶς ρόδιναί ψηφίδες, εἰς δὲ τὰ λίαν προεξέχοντα σημεῖα τοῦ προσώπου μικραὶ σειραὶ ἐντελῶς λευκαί, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουν λίαν ζωηρῶς τὴν τεχνικὴν τῶν φορητῶν εἰκόνων κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Τέλος τὰ περιγράμματα σημειοῦνται διὰ γραμμῆς σκοτεινοῦ φαιοῦ χρώματος. Ἡ κόμη καὶ τὸ γένειον εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα εἶναι καστανὰ εἰς διαφόρους τόνους μὲ σκιάς βαθυτέρου χρώματος εἰς τινὰς δὲ μορφὰς καὶ μὲ καφφεκιτρίνας φωτεινὰς ἀποχρώσεις.

Τὰ ἐνδύματα, ἂν καὶ ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι κατεστραμμένα, δὲν παρουσιάζουσι πλοῦτον χρωμάτων. Τὰ κυριαρχοῦντα χρώματα εἶναι τὸ καφφέχρουν, τὸ καφφεκίτρινον, τὸ



11

12

13

Εἰκ. 16. Ἐπιτομή ἀπ' Α. τοῦ σταυροθολίου τῆς ΒΔ γωνίας. Μορφαὶ 11, 12 καὶ 13.

κεραμόχρουν, τὸ βαθὺ ἐρυθρόν, τὸ στακτοπράσινον, τὸ βαθὺ πράσινον καὶ τέλος τὸ βαθὺ κυανοῦν. Εἰς τὸ διασωθὲν τμήμα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὸ μόνον λείψανον πολυπροσώπου συνθέσεως, αἱ κυριαρχοῦσαι ἀποχρώσεις εἶναι τὸ στακτόχρουν καὶ τὸ καφφέχρουν.

Τέλος πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι σήμερον εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἰδέαν τῆς πολυχρωμίας τῶν ψηφιδωτῶν τούτων καὶ τῆς ἐντυπώσεως, ἣν ἄλλοτε ταῦτα παρεῖχον, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι τὸ περιβάλλον τὰς μορφὰς χρυσοῦν βάθος δὲν ὑπάρχει πλέον καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι τὰ περισσότερα τῶν χρωμάτων ἔχουσιν ὑποστῆ οὐσιώδεις ἀλλοιώσεις.

Ἡ ἐξέτασις τῆς τεχνοτροπίας τῶν ἡμετέρων ψηφιδωτῶν δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς σημασίας καὶ τῆς θέσεως, ἣν ταῦτα κατέχουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ζωγραφικῆς τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων.

Εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτὴν πρέπει νὰ προχωρήσωμεν ἰδιαίτερος διὰ τὰς μεμονωμένας



μορφὰς καὶ χωριστὰ διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς Κοιμήσεως. Οὕτω εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν καλλίτερον τὸν χαρακτῆρα τῶν ψηφιδωτῶν τούτων.

Τὸ κυριώτερον μνημεῖον, πρὸς τὸ ὁποῖον φυσικὰ πρέπει νὰ συγκρίνωμεν τὰ ἡμέτερα ψηφιδωτά, εἶναι ἡ ἐπίσης ψηφιδωτὴ διακόσμησις τῆς μονῆς τῆς Χώρας (Καχριε Τζαμι) ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐν παραβάλωμεν τὰς μεμονωμένας μορφὰς τὰς κοσμούσας τὸν ἔξωτερικὸν νάρθηκα τῆς Μ. τῆς Χώρας<sup>1</sup> πρὸς τὰς τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὑπάρχουσι βεβαίως πολλαὶ ὁμοιότητες, ἀλλὰ τὸ κυριαρχοῦν εἰς τὰ δύο ταῦτα μνημεῖα πνεῦμα εἶναι πολὺ διάφορον. Εἰς τὰς μορφὰς ἐκείνας εὐρίσκομεν, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα ψηφιδωτά, τὰ αὐτὰ ἐπιμήκη πρόσωπα, τὰ ὁποῖα δὲν συναντῶμεν εἰς τὰ Μακεδονικὰ ἔργα, ὅπως αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Πανσελήνου εἰς τὸ Πρωτάτον, βλέπομεν ὅμως εἰς τὰς ἐν ἔτει 1379 γενομένας τοιχογραφίας ὑπὸ τοῦ «Ἑλληνοσ Θεοφάνους» ἐν Νοβογορόδ τῆς Ρωσσίας<sup>2</sup>. Κοινὰς ἐπίσης ἔχουσιν αἱ μορφαὶ τῆς Μ. τῆς Χώρας πρὸς τὰς ἡμέτερας τὰς λίαν ἐπιμήκεις ἀναλογίας τῶν σωμάτων ἐν ἀντιθέσει πάλιν πρὸς τὰ Μακεδονικὰ ἔργα μὲ τὰ εὐρέα καὶ βαρέα σώματα.

Τὰ ψηφιδωτὰ ὅμως τῆς Μ. τῆς Χώρας διέπει πνεῦμα κομψότητος καὶ ἀκαδημαϊσμοῦ λίαν αἰσθητὸν εἰς τὰς στάσεις καὶ εἰς τὰς πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων. Ἡ ἐπιδιώξις αὐτῆ τῆς κομψότητος καὶ ὁ ἀκαδημαϊσμός εἶναι στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ὁ ψηφιδογράφος τῆς Μ. τῆς Χώρας ἐκληρονόμησεν ἀπὸ μίαν τῶν κατευθύνσεων τῆς τέχνης τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσιν τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Δαφνίου, κληρονομίαν, ἣν εὐρίσκομεν καὶ εἰς σύγχρονον πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Χώρας καὶ λίαν συγγενὲς πρὸς αὐτὰ ἔργον ἐξηκριβωμένως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προερχόμενον, τὰς εἰς τὸ πρῶτον δηλαδὴ τέταρτον τοῦ 14<sup>ου</sup> αἰῶνος ἀνηκούσας δύο φορητὰς ψηφιδωτὰς εἰκόνας τοῦ δωδεκαόρτου, τὰς ἀποκειμένας εἰς τὸ ἐν Φλωρεντίᾳ Museo dell'Opera del Duomo<sup>3</sup>. Τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως αὐτὰ οὐδόλως εὐρίσκομεν εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. Ταῦτα τοῦναντίον διέπονται ἀπὸ πνεῦμα ἰσχυροῦ ρεαλισμοῦ, ἴσως ὅμως εἶναι πάντοτε συγκρατημένος καὶ δὲν ἐκφεύγει ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις χαρακτῆρας τοὺς διέποντας τὴν Βυζαντινὴν ζωγραφικὴν.

Τὰς ὁμοιότητας αὐτὰς καὶ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν μεμονωμένων μορφῶν τῶν ἡμετέρων ψηφιδωτῶν καὶ τῆς Μ. τῆς Χώρας δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ καλλίτερον ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης εἰκόνας τοῦ Ἁγ. Εὐστρατίου τῆς εὐρίσκομένης εἰς τὸ



Εἰκ. 17. Μορφή ὑπ' ἀριθ. 11.

1 Th. Smitt, Καχριε Τζαμι, ἐνθ' ἄν. πίν. LXI-LXVII, πρβ. καὶ τὰ ἐν πίν. LIII στηθάφια Ἀγγέλων.

2 P. Muratoff, La peinture byzantine, Paris, 1928, πίν. CCLII. Πρβ. καὶ Ph. Schweinfurth, Geschichte der russischen Malerei, Haag, 1930, 166, εἰκ. 62.

3 O. Wulff - M. Alpatoff, Denkmäler der Ikonenmalerei, Hellerau bei Dresden, 1925, 110 κ.ἐξ. εἰκ. 41-42, βλ. καὶ τὰς ἐν σ. 270 παρατηρήσεις. Volbach, Salles, Duthuit, ἐνθ' ἄν. πίν. 73-74 καὶ σ. 69, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Diehl, Manuel, 563 κ.ἐξ.



τελευταῖον τοῦτο μνημεῖον (*εἰκ. 7*) πρὸς τὴν ὁμοίαν παράστασιν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων (*εἰκ. 6*). Ἐνῶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς εἰκόνας τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ αὐτά, ἐντούτοις ὁ ψηφοθέτης τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων εὐρίσκεται ἐγγύτατα πρὸς τὴν ζωὴν ἀποδίδων φυσιογνωμίαν πραγματικὴν, ἀπηλλαγμένην οἰασθήποτε ἐπιτηδεύσεως. Ἀντιθέτως ὁ τεχνίτης τῆς Χώρας, παραλαβὼν τὴν ἤδη ἀκαδημαϊκὴν μορφήν τοῦ Δαφνίου, καθιστᾷ αὐτὴν ἀκόμη περισσότερον κομπήν, οὕτως ὥστε αὕτη νὰ γίνῃ μία τυπικὴ φυσιογνωμία ἐστερημένη πραγματικότητος.



*Εἰκ. 18. Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 12. Ἁγ. Ἑλένη (·).*



*Εἰκ. 19. Μορφὴ ὑπ' ἀριθ. 13. Ἁγ. Κωνσταντῖνος (·).*

Καὶ αὐτὴ ὅμως ἡ ὁπωσδήποτε σχετικὴ ὁμοιότης, ἡ παρατηρουμένη μεταξὺ τῶν μεμονωμένων μορφῶν τῆς Μ. τῆς Χώρας καὶ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, ὁμοιότης, ἥτις ὡς εἶδομεν, εἶναι ἐπιφανειακὴ μόνον, δὲν ἀνευρίσκεται πλέον εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἡμετέρων ψηφιδωτῶν διασωθὲν τμήμα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. (*εἰκ. 13 - 15*). Ἄν παραβάλωμεν τὸ τμήμα τοῦτο πρὸς τὸ ἀνάλογον τῆς Κοιμήσεως ἐν τῇ Μ. τῆς Χώρας (*εἰκ. 20*)<sup>1</sup> καὶ ἐξετάσωμεν μερικὰς τῶν μορφῶν τῶν Ἀποστόλων, αἱ ὁποῖα εἶναι κοινὰ εἰς τὰς δύο παραστάσεις, θὰ

<sup>1</sup> Ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη εἰκὼν ἐγένετο ἐξ ἀνεκδότου φωτογραφίας εὐγενῶς παραχωρηθείσης ἡμῖν ὑπὸ τοῦ κ. Del

Medico. Πρβ. καὶ Byzantion, VII, 1932, 130, εἰκ. 26.



ἐννοήσωμεν ἀμέσως τὰς ἐντελῶς διαφορετικὰς τάσεις καὶ τὰ διαφορετικὰ ἰδεώδη τῶν δύο τεχνιτῶν. Ἄν παραβάλωμεν ἐπὶ παραδείγματι τὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ Ἀπόστολον μὲ τὴν μαύρην πυκνὴν κόμην καὶ τὸ μαῦρον γένειον, τὸν εὐρισκόμενον ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ Πέτρου καὶ ἐστραμμένον πρὸς ἀριστερά, (*εἰκ. 14* ἄνω) μὲ τὴν ἀνάλογον μορφήν τῆς Χώρας (*εἰκ. 20* ἄνω εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὰ) θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ μὲν τεχνίτης τῆς Χώρας ὡς κύριον αὐτοῦ σκοπὸν ἔχει τὴν παράστασιν ὠραίας ἀκαδημαϊκῆς κεφαλῆς, ἐνῶ



*Εἰκ. 20. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μ. τῆς Χώρας Κωνσταντινουπόλεως.*

ἀντιθέτως ὁ ψηφιδογράφος τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων κατέχει ἀπὸ τὴν φροντίδα τῆς ἀποδόσεως τῆς πραγματικότητος εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ διστάσῃ νὰ κατασκευάσῃ τὸ παράδοxon ῥοειδῆ καὶ ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω ἐξέχον κρανίον τοῦ Ἀποστόλου τούτου. Τὸ αὐτὸ θὰ εἶχέ τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ διὰ τὸν ἄλλον Ἀπόστολον τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ, τὸν εὐρισκόμενον ὑπεράνω τοῦ ὤμου τοῦ Πέτρου καὶ ἐστραμμένον πρὸς δεξιὰ. (*εἰκ. 14* δεξιὰ). Ἡ μορφή αὕτη εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Χώρας (*εἰκ. 20* ἄνω ἢ δευτέρα ἐξ ἀριστερῶν) εἶναι περίπου ἐπανάληψις, μὲ τινὰς διαφορὰς ὡς πρὸς τὸ χρῶμα καὶ τὸ σχῆμα τῆς κόμης καὶ τοῦ



γενείου, τῆς κεφαλῆς τοῦ ὀλίγον κατωτέρω εὐρισκομένου Πέτρου (*εἰκ. 20* κάτω εἰς τὸ μέσον) χωρὶς κανένα ἰδιαιτέρως τονισμένον ἀτομικὸν χαρακτήρα, ἐν ἀντιθέσει πάλιν πρὸς τὴν πλήρη ἀτομικότητα μορφῆν τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ.

Ἐν ἄλλο ἐπίσης χαρακτηριστικὸν τοῦ ψηφιδωτοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐν σχέσει πρὸς τὸ τῆς Χώρας, εἶναι ἢ εἰς αὐτὸ ζωγραφικὴ ἀπόδοσις τῶν μορφῶν, ἢ ἀτμόσφαιρα ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκονται τὰ πρόσωπα, ἅτινα δὲν εἶναι ἀπομονωμένα ἀπὸ τὸ περιβάλλον των.



*Εἰκ. 21. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Πρωτάτῳ τοῦ Ἁγίου Ὄρους.*

Ἀντιθέτως εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Χώρας ἐκάστη μορφή περιβάλλεται ἀπὸ ἰσχυρὸν περίγραμμα, φωτεινὸν ἢ σκοτεινόν, ἀναλόγως τῆς θέσεως ἣν αὕτη κατέχει, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὰ γύρω, ἀποτελοῦσα ἴδιον θέμα. Τὴν ἀπομόνωσιν αὐτὴν, στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ὁ τεχνίτης τῆς Χώρας ἐκληρονόμησεν ἐπίσης ἀπὸ τὸ Δαφνί, δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτὸν, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν, αἱ μορφαὶ περιβάλλονται ὑπὸ ἀτμοσφαίρας. Ἡ ζωγραφικότης αὕτη εἶναι χαρακτηριστικόν, ὡς νομίζω, τῆς ρεαλιστικῆς διαθέσεως τοῦ ψηφιδωγράφου τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, ὅστις ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τοῦτο μίαν ἀπὸ τὰς τάσεις τῆς ἑλληνιστικῆς ζωγραφικῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποῖαν εἰς τὴν ἀμέσως προηγουμένην ἐποχὴν εὐρίσκομεν εἰς μικρογραφίας μερικῶν χειρογράφων, ὅπως ὁ Κώδ. 5 τῆς Ἀγιορειτικῆς Μονῆς Ἰβήρων, κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῶν Παλαιολόγων εἰς φορητὰς ἰδίως εἰκόνας.

Αὕτη ἄλλωστε ἢ ἐντύπωσις φορητῆς

εἰκόνας εἶναι λίαν αἰσθητὴ εἰς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτὸν τῆς Κοιμήσεως.

Τὴν ἰσχυρὰν ἀτομικότητα καὶ τὸν ρεαλισμὸν τοῦ ψηφιδωτοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων καθιστᾷ ἔτι ἐμφανέστερα ἢ παραβολὴ πρὸς τὴν σύγχρονον περίπου τοιχογραφίαν τοῦ Πανσελήνου εἰς τὸ Πρωτάτον (*εἰκ. 21*). Λόγῳ τῆς αὐτῆς εἰκονογραφικῆς παραδόσεως, ἣν ἀμφότεροι οἱ τεχνῖται ἀκολουθοῦσι, ἢ σύνθεσις καὶ εἰς τὰς δύο παραστάσεις εἶναι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἢ ἰδίᾳ. Ἡ αὐτὴ διάταξις εἰς σχῆμα πυραμίδος, ἣς τὴν βᾶσιν ἀποτελεῖ ἢ κάτω σειρὰ τῶν Ἀποστόλων τὴν δὲ κορυφὴν ὁ Ἱεράρχης, αἱ αὐταὶ στάσεις καὶ χειρονομίαι



τῶν Ἀποστόλων τῆς πρώτης σειρᾶς, ὧν ὁ μὲν Πέτρος φέρει τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὰ κάτω, κρατῶν μίαν πτυχήν τοῦ ἱματίου του, ἐνῶ μὲ τὴν δεξιάν, ἣτις λείπει ἀπὸ τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτόν, βαστάζει θυμιατήριον, ὁ δὲ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον γηραιὸς Μαθητὴς φέρει τὴν δεξιάν πρὸ τοῦ στήθους. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν ὅμως τοῦ Πρωτάτου δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὑπάρχει διακεκριμένος ἀτομικὸς χαρακτήρ δι' ἕνα ἕκαστον τῶν εἰκονιζομένων Ἀποστόλων. Ὑπάρχουσι μόνον γεροντικαὶ ἢ νεανικαὶ μορφαί, ὧν τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι περίπου τὰ αὐτά. Ἡ μορφή ἐπὶ παραδείγματι τοῦ γηραιοῦ Ἀποστόλου τοῦ φέροντος τὴν χεῖρα παρὰ τὸ στήθος εἶναι ἢ αὐτὴ μὲ τὴν μορφήν τοῦ Πέτρου μὲ μικρὰς μόνον παραλλαγὰς, ἐντελῶς ἔξωτερικὰς. Ἡ ἰδίᾳ ὅμως μορφή, εὐρισκομένη εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ ψηφιδωτοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων (*εἰκ. 15* κάτω δεξιὰ), εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ψηφιδωτοῦ μορφήν τοῦ Πέτρου (*εἰκ. 14* κάτω), ὅπως διαφορετικὰ καὶ μὲ ἔντονα ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ διασωθέντα πρόσωπα.

Θὰ ἔπρεπεν ὅμως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ὁμοιομορφία, ἣν βλέπομεν εἰς τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Πανσελήνου, δὲν ὀφείλεται βεβαίως εἰς ἀδυναμίαν τοῦ τεχνίτου. Αὕτη προέρχεται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξιν ἐνὸς αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ὅπως ἀπὸ τὴν ἰδίαν αἰτίαν πηγάζει ὁ ἀκαδημαϊσμός τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Μ. τῆς Χώρας καὶ τῶν συγγενῶν πρὸς αὐτὰ ἔργων.

Ὁ ψηφιδογράφος ὅμως τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται τοῦ δεσπόζοντος ρυθμοῦ, ἀκολουθεῖ ἰδανικὰ ἐντελῶς διαφορετικὰ καὶ ἀπὸ τὸν τεχνίτην τῆς Χώρας καὶ ἀπὸ τὰ Μακεδονικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύει ὁ Πανσέληνος εἰς τὸ Πρωτάτον. Ὁ ψηφιδωτὴς τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων εὐρίσκεται βεβαίως πλησιέστερον πρὸς τὴν τέχνην τῆς Μ. τῆς Χώρας, ἀλλὰ εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴν κομψότητα ἐκείνης, ὅπως ἐπίσης συγγενεῦει πρὸς τὴν σχολήν, ἣν ἀκολουθεῖ ὁ Πανσέληνος εἰς τὸ Πρωτάτον, μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν εἰκονογραφίαν. Δὲν παραλείπει ὅμως ὁ ἡμέτερος τεχνίτης νὰ δανεισθῇ ἀπὸ τὰς αὐτὰς πηγὰς, ἀπὸ τὰς ὁποίας καὶ ὁ σύγχρονός του περίπου Πανσέληνος, τὰ παλαιότερα δηλαδὴ ἐπὶ Μακεδονικοῦ ἐδάφους ἑλληνιστικὰ ἔργα, ὠρισμένας λεπτομερείας, ὅπως εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῶν χειρῶν καὶ μάλιστα ὁ ἰδιάζων τρόπος δι' οὗ ὁ Πέτρος καὶ ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον Ἀπόστολος κρατοῦσι μίαν τῶν πτυχῶν τοῦ ἱματίου των (*εἰκ. 13*). Τὸν ἰδιάζοντα τοῦτον τρόπον, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ ὁ Πανσέληνος (*εἰκ. 21*), εὐρίσκομεν πράγματι περὶ τὸ ἔτος 1265 εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Σοπότσани ἐν Σερβίᾳ<sup>1</sup>.

Ὅτι λοιπὸν ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζει τὸν τεχνίτην τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων εἶναι ὁ ἰσχυρὸς ρεαλισμὸς, λόγῳ τοῦ ὁποίου δὲν διστάζει καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς δυσμορφίας τῆς πραγματικότητος ν' ἀπεικονίσῃ. Εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ὅμως αὐτὴν τῆς πραγματικότητος ὁ ἡμέτερος τεχνίτης δὲν εἶναι μεμονωμένος. Ἀκολουθεῖ μίαν τῶν πολλῶν τάσεων τῆς κατ' ἐξοχὴν πολυμόρφου ζωγραφικῆς τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. Εἰς τὴν ρεαλιστικὴν αὐτὴν τάσιν, εἰς ἣν ἀνήκουσι τ' ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς ψηφιδωτὰ, καὶ τῆς ὁποίας τοὺς προγόνους κατὰ τὴν

<sup>1</sup> N. Okunev, Monumenta artis serbicae, I, Zagrebiae - Pragaе, 1928, πίν. 3, 5. Petkovic, ἐνθ' ἄν. πίν. 17α.

προηγηθεῖσαν περίοδον θὰ ἡδυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν μεταξύ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ τροῦλου τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ, πρέπει νὰ κατατάξωμεν τὰς συγχρόνους περίπου τοιχογραφίας τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, τὰ ὀλίγα δηλαδή τμήματα τὰ παραμείναντα ἀνέπαφα ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους μεταγενεστέρως ἐπισκευάς<sup>1</sup>, καθὼς καὶ τὰς τοιχογραφίας μέρους τοῦ νοτίου κλίτους τῆς μητροπόλεως τοῦ Μυστρᾶ<sup>2</sup>, τὰς ὁποίας ὁ Millet χαρακτηρίζει ὡς «ἱμπεριονιστικᾶς»<sup>3</sup>. Βεβαίως τὰ μνημεῖα ταῦτα πολὺ ὀλίγας ἐξωτερικὰς ὁμοιότητας παρουσιάζουν μεταξύ των, ὁ βαθύτερος ὅμως αὐτῶν χαρακτήρ, ἢ ρεαλιστικὴ δηλαδή διάθεσις, εἶναι εἰς ὅλα ὁ αὐτός, ἐκδηλούμενος μόνον κατὰ τρόπον διαφορετικόν.

### III

Ὑπολείπεται ἤδη πρὸς ἐξέτασιν τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς ψηφιδωτῶν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων. Τὸ ζήτημα τοῦτο σχετίζεται, ὡς εἶναι εὐνόητον, καὶ πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ οἰκοδομήματος, ἀλλὰ καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦσι τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ.

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐλέχθησαν καὶ ἐκ τῶν γενομένων συγκρίσεων πρὸς δύο σύγχρονα περίπου ἔργα, ἀφ' ἑνὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Μ. τῆς Χώρας<sup>4</sup> καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Πανσελήνου εἰς τὸ Πρωτάτον, δύναται βεβαίως νὰ ἐξαχθῇ τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι τὰ ψηφιδωτὰ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 14<sup>ου</sup> αἰῶνος. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερον ἢ χρονολογία αὐτῶν.

Ὡς γνωστὸν, εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου δηλαδή τῆς εἰσόδου καὶ ἐπὶ τριῶν ἐκ τῶν ἐπιθημάτων τῶν κίωνων, εὐρίσκειται χαραγμένη ὀλογράφως ἢ εἰς συμπλήματα ἢ ἐπιγραφῆ: «*Νίφων Πατριάρχης καὶ κτήτωρ*», ἣτις ἐπαναλαμβάνεται καὶ διὰ κεράμων ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἐξωνάρθηκος<sup>5</sup>. Τὸν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας μνημονευόμενον ἐταῦτισαν ἤδη πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπό-

1 Millet, Athos, πίν. 89·94.

2 G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 78.

3 G. Millet, L'art byzantin II (ἐν A. Michel, Histoire generale de l'art, III) 946. Πρβ. καὶ Diehl, Manuel, 808.

4 Ὁ κ. Del Medico, εἰς μελέτην του δημοσιευθεῖσαν ἐν Revue archeologique, 1933, 58 κ.ἐξ. ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἐν τῇ Μ. τῆς Χώρας ψηφιδωτὸν τῆς Κοιμήσεως κατεσκευάσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 8<sup>ου</sup> ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9<sup>ου</sup> αἰῶνος. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη οὔτε ἀπὸ τεχνικῆς οὔτε ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως δύναται, ὡς νομίζομεν, νὰ στηριχθῇ. Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονος πρὸς τὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ τῆς Χώρας.

5 Τὰς ἐπιγραφὰς μετὰ πανομοιότητων ἐδημοσίευσεν ὁ

Π. Παπαγεωργίου ἐν Byzantinische Zeitschrift, X, 1901, 25 κ.ἐξ. πίν. IV, V. Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1918 γενομένην καταδάφισιν τοῦ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος στηριζομένου μινάρε, ἀπεκαλύφθη καὶ τρίτον συμπλήμα διὰ κεράμων ἀναγινωσκόμενον ΚΤΗΤΩΡ. Τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὰ δύο ἄλλα ἐπὶ τὰς προσόψεως τ' ἀναγινωσκόμενα ΝΙΦΩΝ ΠΑΤΡ[Ι]ΑΡ[Χ]Ι(ης), ἅτινα εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει ὁ Παπαγεωργίου (ἐνθ' ἄν. πίν. IV, 22, 23 καὶ σ. 27 κ.ἐξ.). Ἐπὶ τῆς ἰδίας προσόψεως μεταξύ τῶν καθέτων πλευρῶν τῶν δόμων εὐρίσκειται ἐσχηματισμένον διὰ κεράμων τὸ γράμμα Ν. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀναμφιβόλως ἄσχετον πρὸς τὸν Νίφωνα διότι ἀνευρίσκεται καὶ ἐπὶ ἄλλων μνημείων καὶ ἔχει διακοσμητικὸν χαρακτήρα. Πρβ. G. Millet, L' Ecole grèque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, 253, εἰκ. 114c.



λεως Νίφωνα Α', ὅστις ἐπατριάρχευσε κατὰ τὰ ἔτη 1312-1315<sup>1</sup>. Ὁ Diehl, ἀκολουθῶν γνώμας παλαιότερων καὶ μάλιστα τοῦ Παπαγεωργίου, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μνημεῖον ἐκτίσθη λήγοντος τοῦ 13<sup>ου</sup> αἰῶνος καὶ ὅτι εἰς αὐτὸ ὁ Πατριάρχης Νίφων προσέθηκε μόνον τὸν ἐξωνάρθηκα, ἐφ' οὗ ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ ἀναφέρουσαι αὐτὸν ὡς κτήτορα<sup>2</sup>.

Τὰ γενόμενα ὁμῶς ἐν τῷ Ναῷ εὐρήματα κατὰ τὴν ἀρξαμένην ἀποκάλυψιν τῶν τοιχογραφιῶν ὁδηγοῦσιν εἰς ἄλλα περισσότερον ἀσφαλῆ συμπεράσματα.



Εἰκ. 22. Τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Ἡγουμένου Παύλου ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐν Θεσσαλονίκη.

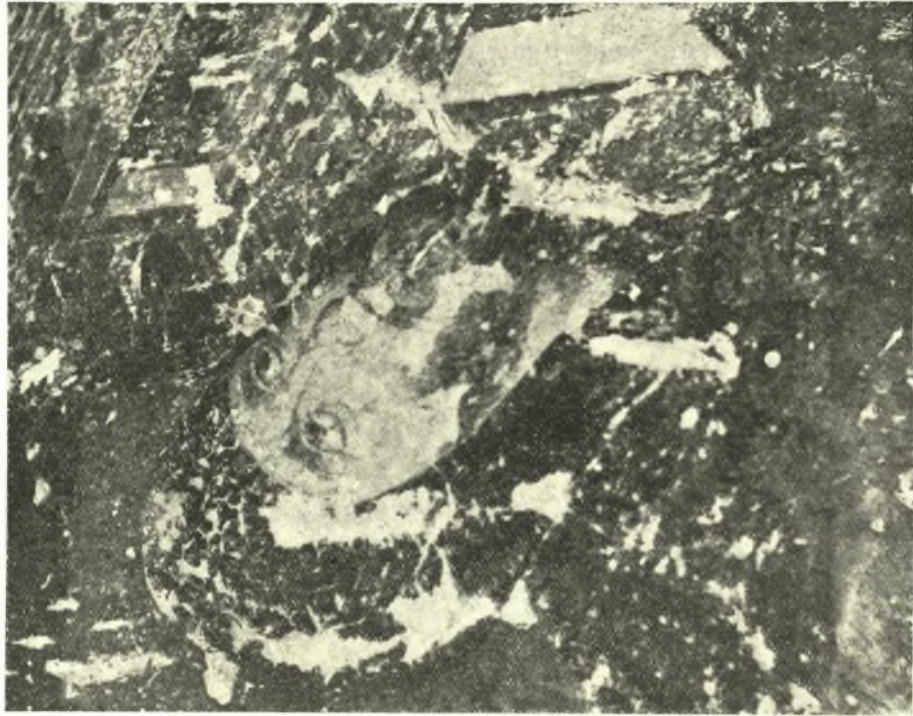
Ὑπεράνω τῆς μεσαίας θύρας τῆς ὁδηγούσης ἀπὸ τοῦ ἐσωνάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν<sup>3</sup> ἀπεκαλύφθη τοιχογραφία παριστῶσα τὴν Θεοτόκον καθήμενην ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦσαν τὸν Ἰησοῦν, ἐκατέρωθεν δὲ αὐτῆς τοὺς δύο Ἀρχαγγέλους προσκλίνοντας (εἰκ. 22). Εἰς τὸ ἀριστερὸν κάτω ἄκρον τῆς παραστάσεως, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἀρχαγγέλου καὶ

1 Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἄν. 32. Ο. Tafrafi, Topographie de Thessalonique, Paris, 1913, 179 κ.εξ. Diehl, Le Tourneau, Saladin, ἐνθ' ἄν. 198.

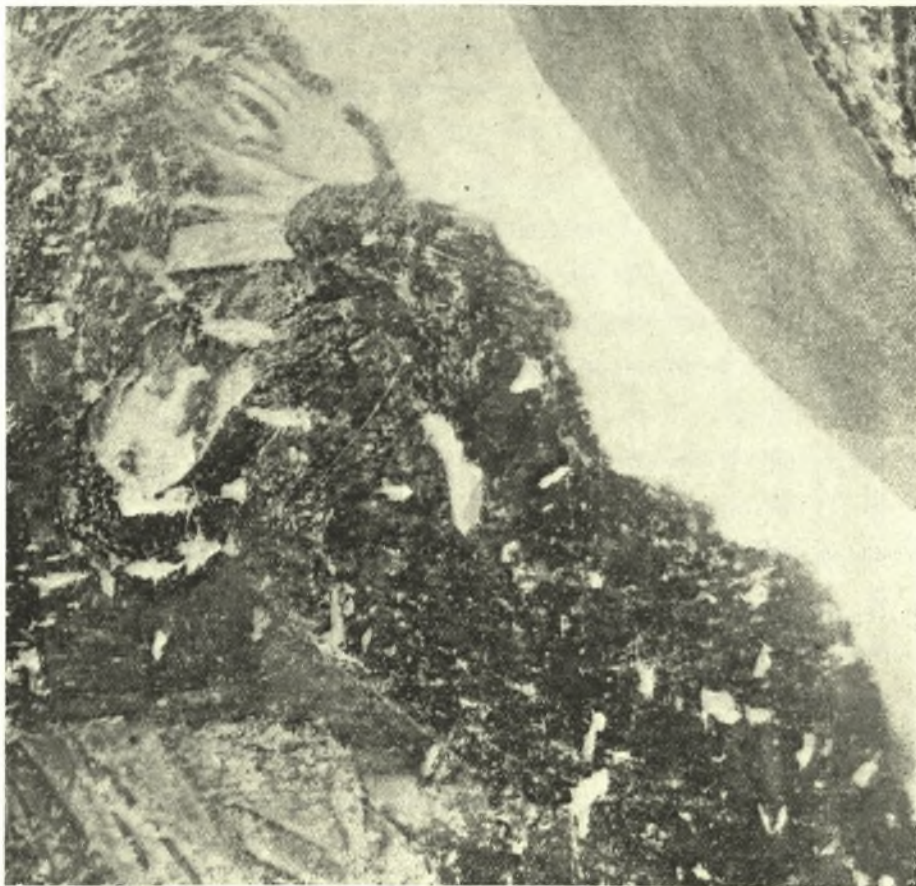
2 Diehl, Le Tourneau, Saladin, ἐνθ' ἄν. 199. Πρβ. καὶ

Diehl, Manuel, 754.

3 Ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς παραστάσεως σημειοῦται διὰ τοῦ γράμματος I ἐν τῷ διαγράμματι τῆς εἰκ. 1.



Εἰκ. 24. Προσωπογραφία τοῦ Ἡγομένου Παύλου ἐν τῷ κατῷ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης. (Δεπτομέρεια).



Εἰκ. 23. Προσωπογραφία τοῦ Ἡγομένου Παύλου ἐν τῷ κατῷ Ἁγ. Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης. (Προβ. εἰκ. 22 καὶ 24).



πλησίον τοῦ θρόνου τῆς Θεοτόκου, εἰκονίζεται μοναχὸς γονυπετῆς καὶ μὲ τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως (εἰκ. 23, 24). Ὅπισθεν τοῦ μοναχοῦ τούτου ἀπεκαλύφθη ἐπιγραφή διὰ λευκοῦ χρώματος, ἣτις διασώζεται ἀμυδρῶς εἰς τινὰ δὲ σημεῖα εἶναι ἀπεσβεσμένη (εἰκ. 25).

Ο  
 † ΠΑΥΛ ΜΟΝΑΧΟΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜ<sup>Ο</sup> Τ-ΣΕ  
 ΒΑΣΜΙΑΣ Μ ΝΗΣ ΤΑΝ ΗΣ Κ<sup>Χ</sup> ΜΑΘΗΤ<sup>Η</sup>  
 ΩΤΑΤ<sup>Χ</sup> ΟΙΚ<sup>Υ</sup> ΜΕΝΚ<sup>Χ</sup> Π<sup>Ρ</sup>ΙΑ<sup>Χ</sup> Χ<sup>Υ</sup>  
 Κ<sup>Χ</sup> ΚΤΙΤΟ<sup>Ρ</sup> ΚΥΡ ΝΙΦΩ<sup>Ν</sup> Κ<sup>Χ</sup> ΔΕΝ<sup>Ι</sup>  
 ΤΕ<sup>Ρ</sup>Ο<sup>Σ</sup> ΚΤΙΤΩ<sup>Ρ</sup>.

Εἰκ. 25. Ἐπιγραφή τοῦ Ἡγουμένου Παύλου ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης.

Αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς:

+ Παῦλο(ς) μοναχὸς [καὶ] προῖστάμ(εν)ο(ς) τῆ(ς) σε-  
 βασμίας Μ[ο]νῆς ταύ[τ]ης κ(αὶ) μαθητῆ(ς)  
 [τοῦ ἀγι]ωτάτου οἰκουμεν[ι]κοῦ Π(ατ)ριάρχου  
 κ(αὶ) κτίτορο(ς) κυρ[οῦ] Νίφωνο(ς) κ(αὶ) δεύ-  
 τερος κτίτωρ.

Ἡ πολύτιμος αὕτη ἐπιγραφή, πλὴν ἄλλων ζητημάτων περὶ ὧν ἄλλοτε θέλομεν ἀσχο-  
 ληθεῖ, λύει ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τοῦ κτήτορος τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. Οὗτος βεβαίως εἶναι  
 ὁ Πατριάρχης Νίφων Α΄<sup>1</sup>. Αὕτη ὅμως διαφωτίζει ἡμᾶς καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν  
 περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνταῦθα ψηφιδωτῶν. Πρέπει δηλαδὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ οἰκοδομὴ  
 τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐγένετο κατὰ τὸν χρόνον τῆς πατριαρχίας τοῦ Νίφωνος Α΄,  
 δηλαδὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1312 καὶ 1315<sup>2</sup>. Ὅτε ὅμως οὗτος ἐξώσθη τοῦ πατριαρχικοῦ  
 θρόνου ἐν ἔτει 1315 φαίνεται ὅτι ἡ διὰ ψηφιδωτῶν διακόσμησις τοῦ Ναοῦ δὲν εἶχεν εἰσέτι  
 περατωθῆ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Νίφων ἐξώσθη τῆς πατριαρχίας ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐν  
 Κωνσταντινουπόλει μονὴν τῆς Περιβλέπτου, ὅπου καὶ κατεβίωσε<sup>3</sup>. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ  
 εἰκάσωμεν ὅτι δι' ἔλλειψιν ἴσως χρημάτων ἢ καὶ δι' ἄλλην αἰτίαν, ἣν δὲν γνωρίζομεν, ὁ

<sup>1</sup> Τὸν Νίφωνα Α΄ ὡς κτήτορα τοῦ Ναοῦ εἶχον ἤδη παρα-  
 δεχθῆ ὁ O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*,  
 495 καὶ ὁ G. Millet, *L'école gréque* 11.

<sup>2</sup> Ὁ Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, Κων/πολις, 1890,  
 411, θέτει τὴν πατριαρχίαν τοῦ Νίφωνος Α΄ εἰς τὰ ἔτη

1311-1314, ὁ δὲ K. Krumbacher, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς*  
*λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, III. 716 καὶ ὁ Millet,  
 ἐνθ' ἄν. 11, σημ. 4, εἰς τὰ ἔτη 1311-1315.

<sup>3</sup> Γεδεών, ἐνθ' ἄν. 412.

Νίφων δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποπερατώσῃ τὴν διὰ ψηφιδωτῶν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν τοῦ Ναοῦ. Ταύτην ἀπετελείωσεν, ἀλλὰ διὰ τοιχογραφιῶν πλέον, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Παῦλος, ὅστις ἐν τῇ ἀνευρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ὀνομάζεται «δεύτερος κτήτωρ» καὶ τοῦ ὁποίου ἡ προσωπογραφία διεσώθη μέχρις ἡμῶν.

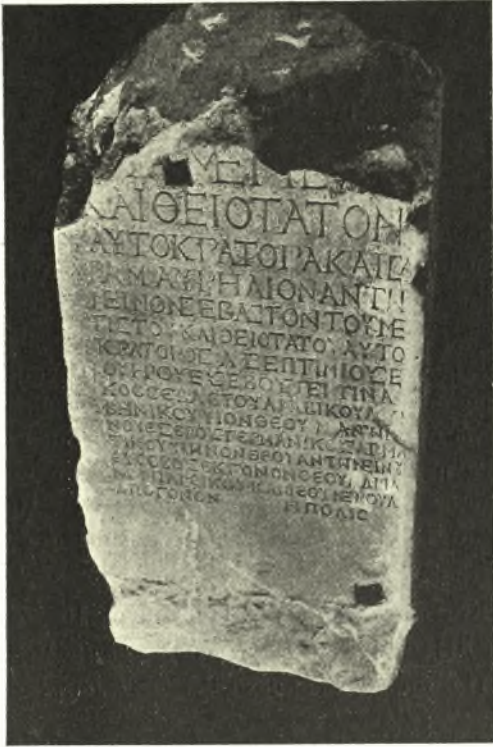
Οὕτω λοιπὸν νομίζω ὅτι δυνάμεθα μετὰ πολλῆς βεβαιότητος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Ναοῦ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ψηφιδωτὰ ἐγένοντο εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1312 καὶ 1315 χρονικὸν διάστημα, ὀλίγον δὲ κατόπιν ἢ διὰ τοιχογραφιῶν ἀποπεράτωσις τῆς ἐσωτερικῆς διακοσμήσεως τοῦ μνημείου.

Ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης εἶπομεν, περὶ τῶν σπουδαιοτάτων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, ὧν ἰδέαν λαμβάνει τις ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης προσωπογραφίας τοῦ ἡγουμένου Παύλου (*εἰκ. 23, 24*), δὲν δύναται ἀκόμη νὰ γίνῃ εὐρὺς λόγος, διότι τὸ μεγαλύτερον αὐτῶν μέρος κρύπτεται εἰσέτι ὑπὸ τὸ Τουρκικὸν ἐπίχρισμα. Ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι πολὺ συντόμως αἱ τοιχογραφίαι αὗται θὰ καθαρισθῶσι καὶ τότε θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γραφῇ πλήρης περὶ αὐτῶν μελέτη, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ πολλὰ ἄλλα ζητήματα σχετικὰ πρὸς τὸν ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, τὸ ὄραϊον αὐτὸ μνημεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ ἐξετασθῶσι λεπτομερέστερον.

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ







Εἰκ. 1. Βάθρον ἀνδριάντος τοῦ Καρακάλα ἐξ Ἀμφιπόλεως.

- κ]α[ί] μέγισ[τον]  
καὶ θεϊότατον  
αὐτοκράτορα καίσα-  
ρα Μ. Αὐρήλιον Ἄντω-  
5 νεῖνον σεβαστόν τοῦ με-  
γίστου καὶ θειοτάτου αὐτο-  
κράτορος Α. Σεπτιμίον Σε-  
ουήρου εὐσεβοῦς Περγίνα-  
κος σεβαστοῦ Ἀραβικοῦ Ἀδια-  
10 θητικοῦ υἱόν, θεοῦ Μ. Ἀντωνεί-  
νου εὐσεβοῦς Γερμανικοῦ Σαρματι-  
κοῦ υἱωνόν, Θεοῦ Ἀντωνεῖνου  
εὐσεβοῦς ἔκγονον, θεοῦ Ἀδρια-  
νοῦ Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Νεροῦα  
15 ἀπόγονον ἢ πόλις.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου στίχου ἀνέμενον ΤΟΝ καὶ ἀρκεσθεῖς εἰς τὴν εὐκρίνειαν τῆς φωτογραφίας, ἣτις εἶχε γίνεαι πρὸ τῆς μεταβάσεώς μου εἰς τὸν τόπον, δὲν ὑπῆρξα παρατηρητικὸς εἰς τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ὥστε τώρα διαγιγνώσκων τὰ κάτω λείψανα Α, ἀναγκαίως συμπληρῶ κ]α[ί], κατ' ἀκολουθίαν δὲ δέχομαι ἀποκρουσθέντα ἕνα ὄλον στίχον, τὸν πρῶτον, περιλαμβάνοντα ἐπιθετικόν τινα προσδιορισμόν, οἷον τὸν ἔξοχον (-ότατον) ἢ τὸν εὐσεβῆ ἢ τι τοιοῦτον.

Ὁ λίθος πρέπει νὰ ἦτο βάθρον ἀνδριάντος τοῦ Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνίνου Καρακάλα, μόνου αὐτοκράτορος ὄντος ἀπὸ τῆς 26 Φεβρουαρίου τοῦ 212 μέχρι 4 Ἀπριλίου 217 μ. Χ. Ὁ δ' ἀνδριάς θὰ εἶχε, νομίζω ἐμφάνειαν Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν γνωστὸν θάναμ ασμὸν τοῦ Ρωμαίου πρὸς τὸν Μακεδόνα (Δίων Κάσσ. Καρακ. 22, 7-9 Ἡρωδιαν. 4, 8. 5, 7, 3). Ἄλλ' ἢ Ἀμφίπολις εἶχεν ἰδρύσει καὶ πρότερον μνημεῖον κοινὸν εἰς τοὺς τρεῖς ἀπὸ τῆς 2 Ἰουν. 198-4 Φεβρ. 211 συγκαίσαρας, δηλ. τὸν πατέρα Α. Σεπτίμιον Σεουήρον καὶ τοὺς υἱοὺς Μ. Αὐρήλιον Ἀντωνίνον (Καρακάλλαν) καὶ Π. Σεπτίμιον Γέταν (ᾶρα Δήμιτσα, Μακεδονικῶν Γ' μέρος σελ. 706 ἀριθ. 866 = BCH 1895. 111). Τοῦ μνημεῖου τούτου ὁ λίθος εὐρέθη ἐν «Προβίστη».

Πλὴν τούτων τῶν ἐπιγραφῶν ἀπόκειται παρὰ τὸ παλαιὸν φράγμα καὶ

18) ἀνάγλυφον ἐσχάτων ὤμ. χρόνων σφόδρα διαβεβρωμένον. Διακρίνεται ὑψηλὰ τράπεζα, ὑποκάτω τρεῖς προτομαί, κατωτέρω ἕτεροι τρεῖς προτομαί, κατωτέρω ἕτεροι τρεῖς μικρότεροι καὶ ὑποκάτω ἐπίπεδος χῶρος.

Ἐκ τοῦ διαλυθέντος παλαιοῦ φράγματος ἔξαχθέντα ἐσχάτως μετεκομίσθησαν εἰς νέαν Κερκίνην παρὰ τὸν νέον μέγαν ῥουφράκτην τὰ ἑξῆς ἐνεπίγραφα μάρμαρα.

19) CΑΝΒΘ (ὄλον).

20) ΚΟΥΜΙΚΚΟΥΔΟΟ ΔΙ (ὄλον)

21) ΒΡΑΜ

X

22) ΒΙΤΟΣ

23) Ἐπιτυμβία στήλη λεπτή ἐλιπτῆς πανταχοῦ πλὴν ἄνω

ΑΚΚΕΙΛΑΕΦΤ	ας Κεῖλας
ΟΝΤΑΝΑΜΝΕ'	μνή[μης] χάριν
ΑΙΤΗΕΥΜΒΙ	καὶ τῇ συμβί[φ]ω αὐτοῦ
ἸΜΦΟΡΩΖΙ	Σ]υμφόρω ζῶ[ν] ἐποίησε

Ἡ ἐγκαρσία γραμμῆ τῶν Α καὶ Η εἶνε ἀπλῆ στιγμή ἐπὶ τοῦ λίθου.

24) Μάρμαρον κυανωπὸν ἑλλιπὲς ἄνω, πλ. 0.60.

CIICII	AI
HC EKATONΓA...EIAS...	
CIANOYEGΔ...IKHCIC	
NEKELEYCEN...I'ATEYCA	
OENLEGIWNIE TH. IΓ EN ΠPAI	
TWP IΩETH. T. EZHCENETHMĒ	



τῆς ἑκατονταρχείας

ἐκέλευσεν [ἔστ]ρατεύσα-  
τ]ο ἐν λεγιῶνι ἔτη γ', ἐν πραι-  
τωρίῳ ἔτη ι', ἔζησεν ἔτη με'.

Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λίθων φαίνονται ἀνήκουσαι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ φράγματος (πρβλ. ἀριθ. 9) καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶνε νεώτεραι τῶν ἐπιτυμβίων. Τὸν terminum post quem παρεχει τὸ βᾶθρον ἀριθ. 17. Ἐπειδὴ ὁ Καρακάλλας ἐφρονεύθη τῇ 4 Ἀπριλίου 217, τὸ φράγμα θὰ κατεσκευάσθη ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὅτε ὁ ἀνδριάς τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ἴστατο πλέον ὄρθιος, ἢ δὲ νέα χρησιμοποίησις τοῦ βᾶθρου δὲν ἦτο ἀσέβεια.

Εἰς ταύτας τὰς ἐκ τοῦ παλαιοῦ φράγματος ἐπιγραφὰς προσθέτω καὶ δύο, αἷς εὔρον ἐντὸς τοῦ Νεοχωρίου, ὅπερ κεῖται κατὰ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως:

25) Ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ πρόσφυγος Β. Κοχλιαρίδου εἰς τὸ δάπεδον μεγάλη πλάξ μῆκ. 1.55 καὶ πλ. 0.68. Ἑλληνικῆς ἀριστερά. Ἐκομίσθη ἐκ παλαιοῦ νεκροταφείου τῆς Ἀμφιπόλεως. Παρὰ τὴν ἄνω μακρὰν πλευρὰν τῆς πλακὸς ἐπιγραφή ἑλληνικῆς ἀριστερά:

ΚΑΤΑ ΘΕΣΣΘΕΔΩΙΩΠΕΡΩΤΑΤΩΤΑΜΙΩ  
ΕΤΟΣΘΥΤΑΡΤΕΜΙΣΙΟΥΒ

π.χ. Ἐὰν δέ τις τολμήσῃ ἕτερον νεκρὸν καταθέ-  
(σ)θ(αι), δώσει τῷ ἱερωτάτῳ ταμ(ε)ίῳ  
π.χ. τόσα δηνάρια ἢ λίτραν χρυσοῦ μίαν). Ἔτος  
θρη Ἀρτεμίον β'

τὸ ἔτος 399 ἀπὸ τοῦ 146 π. Χ. ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 253 μ. Χ.

26) Ἐντὸς τοῦ ὑψηλότερον κειμένου ἀχυρῶνος τοῦ αὐτοῦ Κοχλιαρίδου εἶνε ἐντετειχισμένη ἢ ἑξῆς ἐπιγραφή τοῦ τετάρτου αἰῶνος π. Χ., ἧς οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι ποιητικοὶ καὶ ἔχοντες μέτρον τι.

1 ΔΙΦΙΛΟΞ  
ΔΙΟΝΥΣΙΟ  
ΚΑΥΝΙΟΞ  
ΞΤΡΥΜΟΝΟΞΕΝΞΤΟΜΑΤΙ  
5 ΝΑΥΑΓΗΞΑΞΕΛΙΠΟΝΦΩΞ

1 Δίφιλος  
Διονυσίος  
Καύνιος  
Στρυμόνος ἐν στόματι  
5 ναυαγῆσας ἔλιπον φῶς.

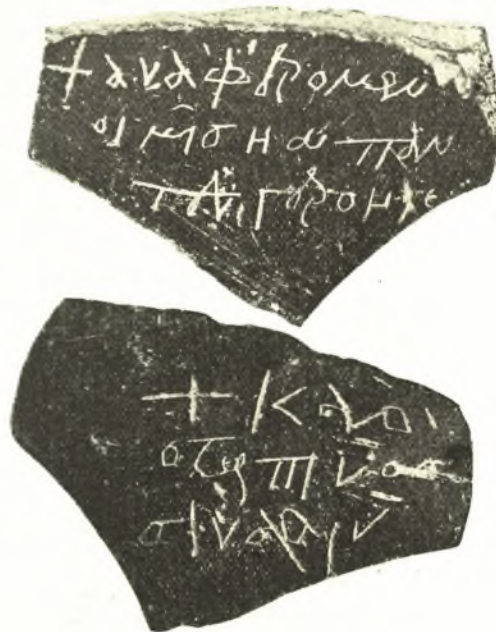
Ἐσχάτως μοι ἀπεστάλη ἀντίγραφον τῆς ἀκολουθου ἐπιγραφῆς ὑπὸ τοῦ κ. Δημητριάδου μετὰ τοῦ ἑξῆς σημειώματος:

«Ῥωμαϊκὴ πλάξ εὔρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος εἰς τὸ χιλιόμετρον 69+700 (περίπου 250 μ. μετὰ τὸ φράγμα) καὶ εἰς βάθος 2 μέτρων».

1 IMP. CAESARE  
DIVI F. AVG.  
L. TARIO. RVFPR  
PR  
5 LEG. X. FRET  
PONTEM. FECIT

1 Imp(eratore) Caesare  
Divi f(ilio) Aug(usto)  
L(ucio) Tario Ruf(o) pr(o)c(utatore)  
pr(aefectus)  
5 Leg(ionis) X Fret(ensis)  
pontem fecit.

Ἡ ἐπιγραφή εἶνε τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, εἰσποιήτου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Αὐγούστου, ὅτε ἐπίτροπος τοῦ αὐτοκράτορος αὐτόθι



Εἰκ. 2. Ὀστρακὸν ἀρρητινὸν ἐκ Νιγρίτης τῆς Μακεδονίας

ἦτο ὁ Τάριος (Τάριος Δί. Κάσσ. 50,14) Ροῦφος. Τότε ὁ ἀνώνυμος ἀρχηγὸς τοῦ δεκάτου λεγιῶνος κατεσκεύασε τὴν γέφυραν τοῦ Στρυμόνος. Ἡ γέφυρα αὕτη δὲν ἦτο βεβαίως τὸ φράγμα, ἀφ' οὗ τοῦτο κατὰ τὰνωτέρω εἶνε πολὺ νεώτερον.

Περὶ τοῦ Λουκίου Ταρ(ρ)ίου Ρούφου, γνωστοῦ ὡς δραστηρίου στρατιωτικοῦ ἀνδρὸς κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν εὐνοσηθέντος δὲ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ὄρα Δίωνα Κάσσ. ἔ. ἀ Πλίν. φυσ. ἱστ. 18, 37. Σενέκ. de clement. 1,15. Γενικώτερον ὄρα Prosopogr. imper. Romani λ. Tarius. Πρβλ. καὶ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 9, 1934, 12 ἔξ.

Ἡ Νομαρχία Σερωῶν μοὶ ἀπέστειλε (28.XI.'33) κιβωτίδιον μετ' ἐφθαρμένων τινῶν νομισμάτων καὶ τεμαχίων ἀγγείων ἀκοσμήτων, ἐχρώμων «μακεδονικῶν», καὶ terra sigillata, εὐρεθέντων κατὰ τὴν ἐκχέρσασιν χωραφίων εἰς τὸ χωρίον Βέργη

(πρόφην Κοπάτις) τῆς περιφερείας Νιγρίτης. Ἐπὶ ἑνὸς (εἰκ. 2) terra sigillata εἶνε ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων κεχαραγμένα τὰ ἑξῆς ὑστεροβυζαντινὰ χαράγματα, ἀναγνωσθέντα τῇ βοηθείᾳ τοῦ κ. Κουγέας ὡς ἑξῆς:

† ἀναφέρομεν / οἰμῆς ἡ απαν-/τ(ῶντες;) γέροντες  
† κα(γός;) / ὁ ταπεινός / Σιναδιν(ός).

Ὁ κ. Κουγέας νομίζει, ὅτι τὸ ὄστρακον ἐδόθη εἰς ἀπεσταλμένον τινα ὑπὸ τῶν γερόντων, (καλογήρων;) κομιστὴν προφορικῆς ἀπαντήσεως αὐτῶν καὶ τοῦ ταπεινοῦ Σιναδινού.

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

#### ΑΙΓΙΝΗΤΙΚΑ

ΥΠΟ ΑΝΤ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Ὁ Πausanías, γράφων περὶ Αἰγίνης II, 29,11 λέγει: «τοῦ λιμένος δὲ οὐ πόρρω τοῦ Κρυπτοῦ θεάτρον ἐστὶ θέας ἄξιον, κατὰ τὸ Ἐπιδαυρίων μάλιστα μέγεθος καὶ ἐργασίαν τὴν λοιπὴν τούτου δὲ ὄπισθεν ᾠκοδομηταὶ σταδίου πλευρὰ μία ἀνεχουσα τε αὐτὴ τὸ θέατρον καὶ ἀντὶ ἐρείσματος ἀνάλογον ἐκείνῳ χρωμένη». Τὸ χωρίον τοῦτο εἴλκυσε καὶ ἄλλοτε τὴν προσοχὴν μου, ἔχω δὲ ἤδη παρατηρήσει Ἀρχ. Δελτ. 1917, σ. 406, ὅτι τὸ στάδιον τῆς Αἰγίνης θὰ εἶχε μόνον μίαν πλευρὰν διότι ἂν εἶχε δύο, ἔδει νὰ γράψῃ ὁ Πausanías ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ «σταδίου πλευρὰ ἢ ἑτέρα».

Πρὸς ἔρευναν τῶν δύο τούτων αἰγινητικῶν ἰδρυμάτων ἐπεχείρησα κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1923 ἀνασκαφῆν. Ἡ θέσις τῆς ἐργασίας ἐνεδεικνύετο ὑπὸ τοῦ τοπογραφικοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Πausanίου καὶ ὑπὸ τῆς νῦν θέας τῶν τόπων, ὧν ἡ εἰκὼν μοὶ ἦτο γνωστὴ καὶ ἐκ προτέρας ἐν τῇ νήσῳ ἀσχολίας μου (πρβλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1910, σ. 177 ἔξ.). Πρὸς ἀνατολὰς δηλ. τοῦ ἰσθμοῦ, δι' οὗ ἡ μικρὰ χερσόνησος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, σχηματίζουσα τὸν Κρυπτὸν λιμένα, συνδέεται μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τῆς νήσου, ἐκτείνεται κοῖλος θεατροειδὴς χώρος, ἀνοιγόμενος πρὸς τὴν χερσόνησον καὶ τὴν θάλασσαν. Ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἦτο ἰδρυμένον πρό τινων δεκαετηρίδων λοιμοκαθατήριον, ὥστε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε γνωστὸς καὶ τώρα ὁ τόπος οὗτος. Τοποθετημένου ἐν τῇ χώνῃ ταύτῃ τοῦ θεάτρον, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτείνηται τὸ στάδιον κατὰ τὴν παραλίαν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, ἔχον οὕτω κατ' ἀνάγκην καὶ συμφώνως πρὸς τὸν Πau-

σανίαν μίαν μόνην ᾠκοδομημένην (κτιστὴν) πλευρὰν δεχομένην θεατᾶς. Ἡ πλευρὰ αὕτη θὰ ἔκειτο μὲν ὄπισθεν οὐχὶ ὀλοκλήρου τοῦ θεάτρον, ἀλλὰ μόνον τοῦ δεξιοῦ αὐτοῦ μέρους, τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀντίφασιν πρὸς τὸν λόγον τοῦ Πausanίου. Οὕτω σκεπτόμενος ἀνεζήτησα τὸ θέατρον δι' ὀρυγμάτων καὶ τάφρων ἐν τε τῷ ἐπιπέδῳ καὶ κατὰ τὰς κλιτύς τοῦ κοίλου θεατροειδοῦς χώρου. Πρὸς μεγάλην μου ὄμως ἐκπληξιν δὲν εὗρον οὐδὲν ἴχνος ἢ μαρτύριον, τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους εὐρισκομένου ὑπὸ παντοίαν συρρυσίαν πρόσχωσιν εἰς βάθος 0.80 συνήθως.

Ἐπειδὴ δὲ ὑπώπτευσα, ὅτι ἴσως ἠπατώμην ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν, ἐνόμισα, ὅτι τὸ θέατρον θὰ ἠδύνατο νὰ κεῖται ἀμέσως νοτιώτερον τοῦ κοίλου χώρου κατὰ τὴν ἑτέραν πλευρὰν τοῦ προβλήτος λόφου (κτῆμα τῶν Γονατᾶ καὶ Αἰσωπίδου), ὃν ἐδέχθην σχηματίζοντα τὴν δεξιὰν πλευρὰν κατὰ τὴν ἀνωτέρω τοποθέτησιν καὶ πρὸ τοῦ ὁποίου (πρὸς δυσμὰς) εἶνε αἱ οἰκίαι τοῦ Σταματέλλου Σταματιάδου (πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 1891, σ. 91) βλέπουσαι πρὸς τὴν θάλασσαν. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην τοποθέτησιν, τὸ ἐπιθαλάσσιον στάδιον, θὰ ἔκειτο ὄπισθεν τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ θεάτρον, ἰσχυροῦσης τῆς αὐτῆς ἐρμηνείας τοῦ Πausanίου. Ἡ δευτέρα αὕτη θέσις τοῦ θεάτρον δὲν εἶνε κοίλη ὅσον ἡ πρώτη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ' ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ πρόσχωσεις ἐγένοντο ἱκαναὶ καὶ αἱ ἀποστενωσασαὶ τὸν ἐκεῖ χώρον οἰκίαι πάντως μετέβαλον ἐν τινὶ βαθμῷ τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐκεῖ ἦτο τὸ θέατρον. Ὁ χώρος εἶνε ἀγρὸς τοῦ Πετρίτου τοῦ ἐπιλεγόμενου Καλοκρασᾶ, οὗ ἡ οἰκία εἶνε ἀμέσως νοτιώτερον.



Ἡ ἐνταῦθα ἀνασκαφὴ ἔδειξε τοίχους ἰδιωτικῶν οἰκιῶν καὶ μέγα πλῆθος δοτράκων καθημερινῆς χρήσεως (χυτρῶν ἐμπύρων, δέξυπυθμένων ἀμφορέων, μικρῶν πυξίδων ψιμυθίου κττ.) σπανίως δὲ κυλίκων ἢ σκύφων μελαμβαφῶν κττ. Εὐρέθη καὶ ἐν τεμάχιον ἐρυθρομόρφου τρόπου μετ' ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος ἐν τοῖς ἱματίοις, (τούτων αἱ πτυχαὶ διακρίνονται δι' ἀραιοῦ καστανοῦ χρώματος), καὶ ἄλλα τινὰ ἐρυθρόμορφα, ὧν ἐν δεικνύει δορκάδα, τὸ δὲ μεῖζον, ἐκ πάματος μεγάλης πυξίδος, γυναικῶν καθημένην ἐπὶ θρόνου μετὰ γυμνοῦ τοῦ ἄνω σώματος, ὅπισθεν δ' αὐτῆς ἀλάβαστρον καὶ ταινίας (εἰκῶν 1). Πρόκειται, νομίζω, περὶ νυμφοστολίας ἢ γαμικῆς εἰκόνας ἀρίστης τέχνης.



Εἰκ. 1. Τοῖα δοτράκα ἐξ Αἰγίνης.

Ἐκ τῶν τοίχων, οὓς ἀπεκάλυψεν ἡ ἀνασκαφὴ ἐνταῦθα, εἰς εἶνε νεώτερος, ἀσβεστόκτιστος, βαίνων ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ καὶ πίπτων σχεδὸν καθέτως ἐπὶ ἄλλον, παλαιοῦ τούτου, ἰσοδομικοῦ ἐκ πύρων μεγάλων, βαίνοντος ἀπὸ Β πρὸς Ν. Παρηκολοθήσαμεν τὸ τοίχιον τοῦτο πρὸς Β ἐπὶ μικρὸν καὶ συνηγήσαμεν βορειότερον περὶ τὰ 3.50 μ. στόμιον φρέατος ὑψηλὰ μὲν κτιστὸν μικραῖς πύρων πλίνθοις πελεκηταῖς, κατωτέρω δὲ ὀρυκτόν. Τὸ στόμιον τοῦτο ἀνήκει πιθανώτατα ὄχι εἰς φρέαρον ἀνεξάρτητον ἀλλ' εἰς δεξαμενὴν, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ἰσοδομικὸν τοίχιον, ὅπερ ὀλίγω νοτιώτερον κάμπτεται πρὸς ἀνατολὰς σχηματίζον τὴν γωνίαν τῆς δεξαμενῆς κεκαλυμμένης δι' ἀλοιφῆς κεραμομιγοῦς ἀποστρογγυλούς ἐνδον τὴν γωνίαν. Μέρος μόνον τῆς πρὸς βορρᾶν ἐκτεινομένης ταύτης γωνίας ἐκα-

θάρισα καὶ εἰς μικρὸν μόνον βάθος. Τὸ ἔξω τῆς δεξαμενῆς δάπεδον πρὸς Ν εἶνε ἐστρωμένον διὰ πύρων ἢ ἀλοιφῆς ὁμοίας τῇ τῆς δεξαμενῆς. Ἐπειδὴ πάντα τὰ εὐρήματα ἐνταῦθα ἐμαρτύρουν, ὅτι τὰ ἐρείπια ἀνήκουσιν εἰς ἰδιωτικὴν κατοικίαν διέκοψα τὴν ἀνασκαφὴν.

Παρατηρῶ ὅμως, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐπικουρούμενον καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν ἐπιπολαίων ἐρευνῶν πέριξ ἐν ταῖς ἀυλαῖς καὶ τοῖς κήποις, ἐνισχύει τὴν πρώτην γνώμην, ὅτι τὸ θέατρον ἦτο εἰς τὴν πρώτην θέσιν, τὴν χωνιοειδῆ, ἐνθα ὅλος ὁ χαρακτήρ τοῦ τόπου οἰοεὶ φωνάζει περὶ τοῦ πράγματος, λείπουσι δὲ μόνον οἱ λίθοι, δι' ὧν ὀκοδόμητο ἡ κοινὴ τοῦ θεάτρον καὶ τοῦ σταδίου πλευρὰ καὶ πιθανῶς καὶ τὰ ἐδώλια τοῦ συνόλου ἢ καὶ πᾶν ἄλλο.

Τί ἀπέγιναν οἱ λίθοι οὗτοι; Νομίζω ὅτι εἶνε καιρὸς νὰ σχηματίσωμεν περὶ τούτου γνώμην. Διότι καὶ τῶν τειχῶν τῆς Αἰγίνης, ἅτινα κατηδαφίσθησαν τῷ 457 π. Χ. (Θουκ. 1,108,4), τὴν θέσιν οὐδεὶς λίθος μαρτυρεῖ, εἰκαζομένην ἄλλως ἐκ τῆς περιθεούσης τὴν νῦν πόλιν ὀρυκτῆς εὐρείας τάφρου. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἡ ἐμπορία τῶν Αἰγιναιῶν λίθων, ἣν γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν (π. χ. Michel *Recueil* 581, 1,52) καὶ ἣτις ἀσκεῖται καὶ σήμερον, θὰ ἤσκειτο καὶ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, ὅτε τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἰδρύματα, ἦσαν ἄχρηστα ὥστε οἱ λίθοι αὐτῶν πιθανώτατα ἀπεκομίσθησαν καὶ ἐπωλήθησαν ἔξω τῆς Αἰγίνης. Διὰ τοῦτο οὔτε ἄλλος τις οὔτε ὁ γέρον νῦν σχολάρχης κ. Ἡρειώτης, καίπερ ἐντόπιος καὶ πάντοτε ἐν Αἰγίνῃ ζήσας καὶ τὸν νοῦν εἰδικῶς προσσχών, οὐδέποτε συνήτησεν, ὡς μοι ἐβεβαίωσεν, οὐδὲν θραῦσμα ἐδωλίου θεατρικοῦ.

\*

Τοιαύτην τύχην λαμβανούσης τῆς ἄνω ἐρεύνης, ἀνεζήτησα νοτιώτερον τοῦ ἄνω χώρου τὸ ψηφιδωτόν, οὗ τὴν ἐπιγραφὴν δημοσιεύει ὁ Fränkel IG IV, προτιθέμενος νὰ ἐξακριβώσω τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ καὶ ἀντιγράψω τὸ σύνολον. Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ πέριξ οἰκίαι παρὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς πόλεως ἐπυκνώθησαν καὶ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον εὐρήται νῦν συγκεκλεισμένον ἐν στενῷ χώρῳ ὑπὸ διαβατικὴν ὁδόν, ὃ δὲ κληθεὶς ζωγράφος ἐκωλύθη νὰ ἔλθῃ ἐν καιρῷ, οὔτε ὅλον καθάπαξ ἀπεκαλύφθη τὸ δάπεδον, καίπερ δις ἀποκαλυφθέντων μερῶν τινῶν αὐτοῦ, οὔτε ἐπὶ τέλους καὶ ἀντεγράφη, καλυφθὲν πάλιν καὶ ἀναβληθείσης τῆς ἀντιγραφῆς κατ' ἀνάγκην.

Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ

στίχῳ ἢ βραχυγραφία πρέπει νὰ συμπληρωθῆ ἴσως «νεωκόρου» ἀντὶ «νεωτέρου», τὸ δὲ ἐκ τριῶν στίχων δεύτερον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς νὰ ἀναγνωσθῆ ὡς ἑξῆς:

ΘΕΟΔΩΙΟΝ ΟΝΤΙΣΑΣΕΤΗΤΕΣΣΕΡΑ  
ΕΧΘΕΜΕΛΙΩΝΤΗΝΟΙΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΑΠΡΟΣΟΔΕΥΘ'  
ΧΡΥΣΙΝΟΙΣΠΕΣΚΑΙΕΚΤΑΝΤΟΥΘΥΓΙΔΩΡΕΩΝΧΡΥΣΙΝΟΙΡΕ

Ἐν τῷ χάσματι τοῦ δευτέρου στίχου λείπουσιν ἔν ἢ δύο γράμματα μόνον.

×

Προσέτι ἤνοιξα τάφρον παρὰ τὴν ὁδὸν Φοντάδου ἐντὸς τῆς πόλεως πέριξ μικροῦ τεμαχίου παρίνου δωρικοῦ κίονος μικρᾶς διαμέτρου, ἀλλὰ προσέκρουσα εἰς ἑρείπια ἐκκλησίας· τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη καὶ ἐπὶ τοῦ ὑψίστου σημείου τῆς πόλεως ἐν θέσει Βάρδια, ἔνθα ἤνοιξα δύο τάφρους· ἀλλ' ἔνταῦθα τὰ ἑρείπια ἀνήκουσιν εἰς μοναστήριον (τοῦ ἐλαιοτριβείου ὁ μέγας κάτω μέλας λίθος εὔρηται ἀκόμη ἐκεῖ) ἔχον καὶ ὑπόγεια πλήρη νῦν χωμάτων καὶ ἑρειπίων. Μεταξὺ τούτων εἶνε πολλοὶ κέραμοι μεγάλοι καί, ὡς νομίζω, ὄχι νεώτεροι τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων. Οἱ τοῖχοι τῆς ἐκκλησίας διατηροῦνται μέχρι τοῦ ἐδάφους, κατὰ δὲ τὴν ἀψίδα,

ἣτις εἶνε μεγάλη, διατηροῦνται καὶ ὀλίγον ὑπὲρ τὸ ἔδαφος. Ὁ φόβος τοῦ Κυρίου συνεκράτησεν ὀλίγον τοὺς ἀπαγωγεῖς τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου.

Παραθέτω ἔνταῦθα καὶ ἀντίγραφον ἐπιγραφῆς ἐπὶ κινητοῦ λίθου μετακομισθέντος ἤδη εἰς τὸ μουσεῖον Αἰγίνης ἐκ τῆς παραλίας θέσεως *Κῆποι*, ἣτις κεῖται κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς νήσου πρὸς Ν τοῦ ἐκ πέντε οἰκογενειῶν ἀποτελουμένου συνοικισμοῦ Βλάχηδες.

ΣΟΞΙΧΑΡΞΒ

Ηιρακλεῖος

Ἡ δὲ ἑξῆς ἐπιγραφὴ ἐπὶ πλακὸς μεγίστου μεγέθους 0.48 περίπου καὶ πάχους 0.14 εὔρέθη παρὰ τὴν θέσιν Πόρτες ὑπὸ τῆς δ. Berthel Schwitzer, ἣτις μοι ἔδωκεν ἀμφοτέρω τὰ ἀντίγραφα.

ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΟΣ  
ΣΚΥΘΙΝΟΣ  
ΧΑΙΡΕ

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΜΙΚΡΑ ΣΚΑΦΗ  
ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ  
ΥΠΟ Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΟΥ

Ὁ εἰς τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν Χαλανδρίου ἰδρυόμενος ἀστικὸς συνοικισμὸς ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἔχει ἀρκούντως πληθυνθῆ, αἱ δὲ κτισθεῖσαι καὶ διαρκῶς κτιζόμεναι οἰκίαι καὶ ἐπαύλεις ἠνάγκασαν τὴν ἐκεῖ κοινοτικὴν ἀρχὴν εἰς τὴν τομὴν ὁδῶν. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς διὰ μίαν τῶν ὁδῶν, τὴν ὁδὸν Βυτίνης, ἢ σκαπάνη τῶν ἐργατῶν προσέκρουσεν εἰς ἀρχαῖα λείψανα, περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος.

Προτοῦ ὅμως ἐκθέσω τὰ κατ' αὐτὰ \* ὀφείλω καὶ ἔνταῦθα νὰ ἐκφράσω τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κοινότητος Ἀγ. Παρασκευῆς κ. Τερζόπουλλον διὰ τὸ θερμὸν του ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἐπέδειξεν, παρασχῶν εἰς ἐμὲ πᾶσαν εὐκολίαν.

\* Εὐχαριστῶ θερμῶς τοὺς κ. κ. Κ. Κουρουγιώτην καὶ Γ. Οἰκονόμον πολλὰχῶς ὠφελήσαντας τὴν ἐργασίαν μου αὐτήν.

Οἱ Τάφοι:

Τ' ἀποκαλυφθέντα λείψανα εἶνε τάφοι. Οὗτοι εἶνε τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, κεῖνται δὲ μακρὰν σχετικῶς τῆς ὁδοῦ Μεσογείων, ἣτις συνδέει τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὰς Μεσογείους πόλεις καὶ ἣτις κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτίζεται ἢ ὀλίγον ἀφίσταται τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. (πρβλ. Κεραμοπούλλου ἐν Ἀποτυμpanισμῷ σελ. 124-125). Ἀλλὰ καὶ ἡ μεταξὺ τῶν τάφων ἀπόστασις εἶνε ἀρκετὴ. Ὁ πρῶτος κεῖται εἰς 85.80 μετρ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Μεσογείων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βυτίνης, ὁ δεύτερος ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἀλλ' ἀριστερώτερον τοῦ πρώτου, ἀπέχων τούτου 14 μετρ. περίπου, καὶ ὁ τρίτος ἀπέχει ἀρκετὰ μέτρα ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἀπὸ δὲ τῆς ὁδοῦ Μεσογείων 356 περίπου μέτρα.

Ὁ πρῶτος πώρινος εὐρίσκειται ἀπέναντι ἀκριβῶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κτήματος Μαρούγκα εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ περὶ τὰ 8 μέτρα. Εὔρέθη εἰς βάθος 0,60-0,65 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους πλήρους ὀστράκων. Εἶνε σαρκοφάγος



τοποθετηθεῖσα ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν μαλακὴν ἐπίχωσιν ἐν μέρει δὲ εἰς τὸν σεσαθρωμένον βράχον, κλειομένη ἄνωθεν διὰ δύο ἐκ πώρου λίθου πλακῶν ἄρμοζουσῶν καλῶς κατὰ τὰ σημεῖα τῆς ἄρμογῆς των μετὰ τῶν χειλέων τῆς σαρκοφάγου.

Ὁ πῶρος λίθος, ὅστις ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν σαρκοφάγον εἶνε σκληρός, ὑποθέτω δὲ ὅτι ἐγγύς του τοῦ Ὑμηττοῦ ἀπεκόπη.

Ἡ κατεύθυνσίς του εἶνε ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς· αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῆς σαρκοφάγου εἶνε  $1.92 \times 0,60 \times 0,56 \times 0,08$ , τῶν δὲ πλακῶν τοῦ πώματος  $1,07 \times 0,86 \times 0,13$ .

Τοῦ πώματος ἡ μία πλάξ εἶχε διαρραγῆ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἄνω ἐπιχώσεως χωρὶς ὅμως νὰ ὑποχωρήσῃ αὐτὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τούτου, ὁμοίως εἶχε διαρραγῆ καὶ ἡ ΝΑ πλευρά του. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν περιεῖχε ὁ τάφος ὀλιγίστην ἐπίχωσιν ἐκ λεπτοῦ καθαροῦ χώματος 0,10, ὃ δὲ σκελετὸς δὲν ἐσφύζετο καλῶς, λόγῳ τῆς διαβρώσεως τῶν ὀστέων του, ὑπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ εἰσερχομένου ἐκ τῶν διαρραγείσων πλευρῶν τοῦ τάφου. Εὐρίσκειτο οὗτος κατὰ τὴν συνήθη στάσιν, ἐπὶ τῆς ράχεως δηλ. μὲ τὰς χεῖρας παρὰ τὰς πλευράς καὶ τοὺς πόδας τεταμένους. Ἡ κεφαλὴ του ἦτο κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευράν, τὸ ὄλον δὲ μῆκος του θὰ ἦτο περίπου 1.72. Οὐδὲν κτέρισμα παρ' αὐτὸν ἀνευρέθη. Τοῦτο φυσικὰ δυσκολεῖ τὴν χρονολογικὴν του τοποθέτησιν. Εὐτυχῶς ὅμως τὰ εὐρήματα τῆς ἄνω τῆς ἐπιφανείας τῆς σαρκοφάγου ἐπιχώσεως μᾶς βοηθοῦν ἄρκετὰ εἰς τὴν λύσιν τῆς δυσκολίας αὐτῆς.

Ἄνω δηλ. καὶ ὀλίγον κατὰ τὰ πλάγια ἡ ἐπίχωσις ἦτο μαλακὴ καὶ εὐκολώτατα ἐσκάπτετο ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπόλοιπον ἐπίχωσιν τοῦ ἐδάφους, περιεῖχε δὲ τεμάχια ἀγγείων καὶ ὀλίγων ὀστέων, προφανῶς ἀποτελούντων τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπ' αὐτὴν σαρκοφάγου. Συνέβη δηλ. ἐνταῦθα ὅτι συνηθέστατα παρατηροῦμεν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ σαρκοφάγος ἐδέχθη δύο νεκροὺς δύο διαφορετικῶν ἐποχῶν. Ὁ νεώτερος νεκρὸς, πιθανῶς τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου, πιθανώτερον ὅμως μεταγενεστέρας, ἀντεκατέστησε τὸν παλαιότερον, ἀφοῦ οὗτος ὁ παλαιότερος ἐξεβλήθη τῆς κατοικίας του μαζὶ μὲ τὰ κτερίσματά του. Τοῦτο παρατήρησα καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νεκροταφείου παρὰ τὸν Ἅγ. Γεώργιον, τὴν ὁποίαν παρηκολούθησα (πρβ. Κ. Κουρουνιώτη: Πρακτικὰ Ἀκαδημίας τομ. 5. σελ. 420). Ἐκεῖ ὅμως συνέβαινε πολλάκις ὁ νεώτερος νεκρὸς νὰ μὴ ἐκδιώκῃ ἐντελῶς τὸν παλαιότερον, ἀλλὰ νὰ παραμερίζῃ τὰ ὀστέα του εἰς μίαν

γωνίαν τοῦ τάφου. Τὰ τεμάχια ἢ καὶ ὀλόκληρα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα περιεῖχε ἡ ἐπίχωσις αὕτη, εἶνε τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα.

1) Ληκύθιον ἀρκούντως πεπλατυσμένον κατὰ τὴν κοιλίαν καὶ ἐνθυμίζον τὰ παλαιὰ πρωτοκορινθιακὰ ληκύθια ὡς πρὸς τὸ σχῆμα. Ἀπρητίσθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων, ἔλλείπουν ὅμως μερικὰ συμπληρωθέντα διὰ γύψου. Ὑψος 0,07 διάμετρος βάσεως 0,09 διάμετρος στομίου 0,04, πηλὸς χονδρὸς μελανοῦ χρώματος, φέρων ἄφθονα σχάσματα γενόμενα κατὰ τὴν ὄψη. Ἔχει κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας ἀναγλύφους ραβδώσεις διατεταγμένας δίκην ἀκτίνων περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ (εἰκ. 1).



Εἰκ. 1. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου τάφου.

2) Τεμάχιον πινακίου μετὰ χαμηλῆς βάσεως ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκροτηθέν. Μῆκος 0,09. Πηλὸς ὑπέρουθρος, φέρων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του μελανὴν βαφήν, ἐπὶ δὲ τῆς ὁμοίως μελανῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν ἐξ ἐμπιέστων στιγμῶν. Αὐταὶ δὲν διακρίνονται καλῶς λόγῳ τῆς μεγάλης φθορᾶς τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 2 ἄνω δεξιᾶ).

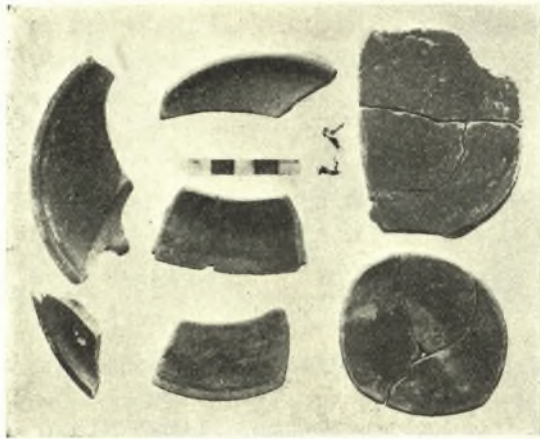
3) Ὅμοιον μικρότερον, ἐκ τριῶν τεμαχίων συγκολληθέν, ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμῆσεως.

4) Φιάλη μικρὰ ἀκερατὰ, ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως, μελαμβαφῆς. Ὑψος 0,03, διάμετρος 0,055, πηλὸς ὑπόφαιος (εἰκ. 1).

5) Μικρὸν πινακίον φαιοῦ πηλοῦ ἐκ δύο τεμαχίων συγκολληθέν. Διάμετρος 0,10. Σφύζει ἴχνη ἐρουθρᾶς βαφῆς, καὶ

6) Πλεῖστα ἄλλα τεμάχια ἐκ μικρῶν φιαλῶν μετὰ χαμηλῆς βάσεως, μικρῶν πινακίων ἐκ πηλοῦ ὑποφαιοῦ, ληκυθίων μελαμβαφῶν κλπ. Μεταξὺ τούτων εὐρέθη χάλκινος καθρέπτης διαμέτρου 0.12 ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμῆσεως καὶ εἰς σύνδεσμος ἐκ μολύβδου εἰς δύο τεμάχια. Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐλασμάτων μήκους 0,11 περίπου τεθέντων ἑκατέρωθεν κεράμου ἢ πίθου πάχους 0,03, συνδεθέντων δὲ εἶτα κατὰ τὰ ἄκρα των διὰ δύο μολυβδίνων ἤλων.

Τοῦ τάφου ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις ἐκ τῶν εὐρημάτων τῆς ὑπεράνω του ἐπιχώσεως δύναται μετὰ πιθανότητος νὰ ὀρισθῇ. Ἀνήκει, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4<sup>ου</sup> ἢ καὶ τὸν 3<sup>ον</sup> αἰ., κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικούς δηλ. χρόνους. Τοῦτο συμπεραίνεται ἰδίᾳ ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πινακίων (πρβλ. Κ. Κουρουνιώτη. Διπλῆ θαλαμοειδῆς δεξαμενὴ ἐν Ἐλευσίνι. Ἐλευσινιακά, τεῦχος Α', σελ. 247, εἰκῶν 9. *Ure: Black Glaze Pottery* σελ. 23, 26, 27, 30 pl. XVI 1, XVII 1, 21). Τὰ ἡμέτερα δὲν διατηροῦνται δυστυχῶς καλῶς λόγῳ τῆς φθορᾶς τοῦ πηλοῦ. Αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες



Εἰκ. 2. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου τάφου.

1 καὶ 2 δεικνύουν ὀλίγα ἐκ τῶν συλλεγέντων. Ἀριστερώτερον τοῦ παρόντος τάφου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου 14 περίπου μέτρων ἀπεκαλύφθη, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ὁ δεύτερος τάφος.

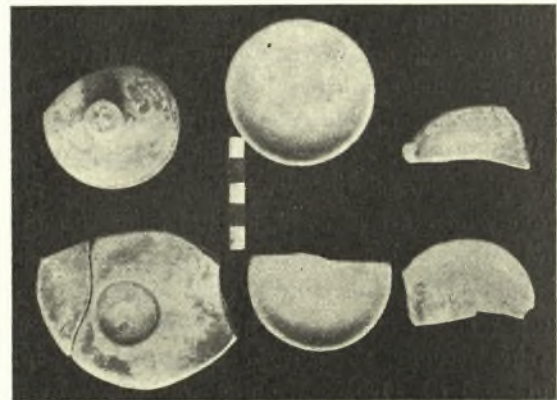
Οὗτος εὐρέθη εἰς βᾶθος 0,40 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους. Ἐκαλύπτετο κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του ἐκ τεμαχίων δξυπυθμένου ἀμφορέως χονδροῦ πηλοῦ, κάτωθεν δὲ τοῦ σκεπάσματος τούτου εἶχεν γίνεαι ὁ συνήθης ἐκ χύματος τυμβίσκος ὁ καλύπτων τὸν θανόντα (καλυβίτης).

Ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀπ' εὐθείας ἔκειτο ὁ σκελετός, σφζόμενος εἰς ὄχι καλὴν κατάστασιν. Αἱ γενικαὶ διαστάσεις τοῦ οὔτω πως κατασκευασμένου τάφου εἶνε 2,15×0,62×0,35, ἡ δὲ κατεύθυνσίς του ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν. Ὁ νεκρὸς εἶχε τὴν συνήθη στάσιν, ἐπὶ τῆς ράχεως δηλ. μετὰ τὰς χεῖρας παρὰ τὰς πλευράς καὶ τοὺς πόδας τεταμμένους, τὸ δὲ γενικὸν του μήκος ἦτο 1,68. Εὐτυχῶς εἶχεν οὗτος κτερίσματα. Παρὰ τὰς πλευράς του δύο ἀγγεῖα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ὀλόκληρον τὸ δ' ἄλλο ἐλλείπον κατὰ μικρὸν μέρος, ἀκόμη δὲ ἡ ἐπιχώσις του ἦτο

πλήρης ὀστράκων, δι' ὧν εἶνε κατορθωτὴ ἡ χρονολόγησις του μετὰ βεβαιότητος.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἐπιχώσεως καὶ τοῦ τάφου εἶνε λεπτομερέστερον τὰ ἑξῆς:

1) Μικρότατον ληκύθιον (;) (ὁμοιάζον πρὸς ὕδριαν), σφζόμενον ἀκέραιον· ὕψος 0,11, διάμετρος βάσεως 0,03, ἄνοιγμα στομίου 0,02. Ὁ πηλὸς του εἶνε λεπτὸς καθαρὸς υπερόρθρου χρώματος. Τοῦτο διακρίνεται ἐκ τῶν μερῶν τοῦ ἀγγείου εἰς τὰ ὁποῖα ἔχει ἀποτριβῆ ἢ μελανὴ βαφή. Ὀλίγα ἐπίσης σχάσματα προξενηθέντα κατὰ τὴν ὄπτῃσιν εἶνε φανερά. Ἐπὶ τῆς μελανῆς ἐπιφανείας οὐδεμίᾳ διακόσμησις, ἐκτὸς τριῶν ταινιῶν ἐπὶ τοῦ ὤμου



Εἰκ. 3. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου τάφου.

καὶ τοῦ λαιμοῦ, αἵτινες ἐγένοντο ἀφεθέντος ἀβάπτου τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀγγείου.

2) Ληκύθιον ἀτρακτοειδῆς περισσότερον σφαιρικὸν κατὰ τὴν κοιλίαν. Ὑψος 0,11, διάμετρος βάσεως 0,03, στομίου 0,025, περίμετρος κοιλίας 0,24. Τοῦτο συνεκροτήθη ἐξ ὀλόκληρου ἐκ τεμαχίων. Ἐπὶ τῆς ὑποφαίας ἐπιφανείας του, ἥτις προέρχεται ἐκ τοῦ φυσικοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ, ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῆς βάσεως ὑπάρχουν κατὰ διαστήματα ταινίαι ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος. Λόγῳ τῆς φθορᾶς τοῦ ἀγγείου δὲν δύναται νὰ διακριθῶσιν εἰμὴ 9-10 ταινίαι (εἰκ. 4).

Τὰ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου ἀγγεῖα ἢ τεμάχια τούτων τὰ σπουδαιότατα ἀναφέρω κατωτέρω.

1) Τεμάχιον πινακίου μετὰ χαμηλῆς βάσεως μελαμβαφές. Ἀπρητίσθη ἐκ δύο μικροτέρων τεμαχίων· φέρει δὲ κατὰ τὸ κέντρον ἐσωτερικῶς (εἰκ. 3) κυκλωτερῆ βάρθυσιν ἐνῶ εἰς τὸ ἴδιον μέρος, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐπιφάνειαν φαίνεται αὕτη ὡς ἐξόγκωσις δίκην κομβίου. Ἡ βαφή εἶνε ἀρκετὰ κατεστραμμένη· τοῦτο μᾶς δεικνύει τὸν πηλόν, ὅστις



εἶνε λεπτός, χρώματος ὑπερύθρου. Μῆκος 0,09.

2) Ὅμοιον ἀβαθές ἐξ ὀλοκλήρου σφζόμενον ἐκ πηλοῦ ὑποφαίου, ἐφ' οὗ εἰέθη μελανή βαφή. Οὐδεμία διακόσμησις.

3) Δεκαπέντε (15) τεμάχια μικρῶν βαθέων ἢ ἀβαθῶν πινακίων, ἐξ ὧν πολλὰ σφζουν εἰσέτι τὴν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας των μελανὴν βαφήν, ἄλλα δὲ τὴν τοῦ πηλοῦ. Μεταξὺ τούτων, λαιμὸς ἀτρακτοειδοῦς ληκυθίου, πώματα μικρῶν πυξίδων ἐρυθροπὴν βαφήν ἔχοντα κ. ἄ. (εἰκ. 2 καὶ 3).

4) Μικρὰ πυξίς ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως ὑποφαίου πηλοῦ, συγκροτηθεῖσα ἐκ πολλῶν τεμαχίων (εἰκ. 4). Εἶνε βεβαμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος. Ὑψος 0,05, διάμετρος 0,05.

Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων, τὰ ὁποῖα ἐντὸς τῆς



Εἰκ. 4. Εὐρήματα ἐκ τοῦ δευτέρου τάφου.

ἐπιχώσεως τοῦ τάφου καὶ παρά τὸν σκελετὸν εὐρέθησαν, φαίνεται ὅτι καὶ οὗτος ἀνήκει εἰς τοὺς αὐτοὺς ὡς ὁ προηγούμενος χρόνος.

Δυστυχῶς καὶ τούτου τὰ ἀγγεῖα εἶνε ἀρκετὰ ἐφθαρμένα καὶ πενιχρά, ἴδια τὰ κατὰ τὴν ἐπίχωσίν του, διατηροῦνται ὅμως σχετικῶς τὰ κτερίσματα τοῦ νεκροῦ· ταῦτα δὲ ἀσφαλῶς μᾶς δίδουν τὸ χρονολογικὸν τεκμήριον τῆς ἡλικίας τοῦ τάφου, ὅστις δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶνε παλαιότερος τῆς ἀνωτέρω ὁρισθείσης χρονολογίας. Ἰδία δὲ βοηθεῖ εἰς τοῦτο τὸ ἀτρακτοειδὲς ληκυθίου (πρβλ. Γιάννη Μηλιάδη, Ἀμβρακίας τάφοι, ἐν Α. Δ. τομ. 10, σελ. 75 κ. ἑξ.), τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα καὶ ἐν γένει ἡ διακόσμησις δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶνε παλαιότερα.

Ὁ τρίτος τέλος τάφος εὐρίσκεται περαιτέρω τῶν δύο ἀνωτέρω ἀρκετὰ. Εἶνε ἀκριβῶς πλησίον τῆς ἰδιοκτητοῦ οἰκίας Κ. Παπῆ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ ταύτης 6,50 μέτρ., εὐρέθη εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους 0,30, ἔχει δὲ ἐντελῶς πρόχειρον κατασκευήν. Ἀποτελεῖται ἐκ πηλίνων καλυμμάτων καμαροσκεποῦς ὄχτου, ὧν ἕκαστον ἔχει διαστάσεις, πλάτος 0,47, ὕψος 0,48,

μῆκος 0,64 καὶ πάχος 0,045. Τὰ πῆλινα αὐτὰ καλύμματα πρέπει νὰ ἔχουν ληφθῆ ἐξ ὑδραγωγείου παλαιότερου ἐκεῖθεν που διερχομένου. Ἡ τοποθέτησις των ἔχει γίνε ἐντὸς τοῦ ἐδάφους κατακορύφως μετὰ τῆς μεγίστης δυνατῆς ἐπιμελείας, οὕτως ὥστε σχηματίζουν κατασκευάσμα τάφου. Τοῦτο ἔχει τὰς ἑξῆς διαστάσεις 0,90×0,40×0,62. Κατὰ δὲ τὴν βάσιν των διὰ νὰ πατήσουν ἔχει ἰσοπεδωθῆ τὸ ἔδαφος καὶ ἔχουν τεθῆ μικρότατα πῆλινα κεραμίδια. Ὁ πηλός, ἐξ οὗ κατασκευάσθησαν ταῦτα φαίνεται ὁ ἐγχώριος στακτόχρους, ὅμοιος μὲ τὰ ἀνευρεθέντα τεμάχια τοῦ ἀμφορέως, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς σκέπασμα τοῦ ἀνωτέρω ὡς δευτέρου τάφου ἀναφερόμεντος<sup>1</sup>.

Ὁ τάφος ἐκλείετο διὰ μεγάλου λίθου πεπλατυσμένου φέροντος κατὰ τὴν μίαν ἐπιφάνειαν ἀβαθῆ λακκίσκον 0,09 προελθόντα ἐκ κατεργασίας, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην ἦτο ἐντελῶς ἀκατέργαστος. Αἱ διαστάσεις



Εἰκ. 5. Νόμισμα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τρίτου τάφου.

του εἶνε 0,61×0,55×0,13, φαίνεται δὲ ὅτι ἐλήφθη ἄλλοθεν τὸ ὑπόλοιπον κενὸν ἐκλείετο δι' ἄλλων μικροτέρων λίθων. Ὁ τάφος ἦτο πλήρης χώματος καθαροῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὀλίγιστα ὁσπᾶ ἀνθρώπινα καὶ ὄστρακα ἐκ χονδροῦ πηλοῦ ἀκαθορίστου σχήματος ἀγγείων ὑπῆρχον· ἀνεσκάφη δὲ μέχρις 0,75 - 0,80 βάθους χωρὶς σημαῖνόν τι ν' ἀνευρεθῆ. Κατὰ τὴν ἄνω ὅμως ἐπιφάνειαν τῆς ἐπιχώσεως καὶ παρ' αὐτόν, εἰς βάθος δὲ ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους 0,25 - 0,30 εὐρέθη νόμισμα (εἰκ. 5) ἀνήκον, κατὰ τὸν κ. Κωνσταντόπουλον, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἀρχόντων (229 π. Χ. - 30 π. Χ.). Κατὰ τὴν μίαν ὄψιν τούτου παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ ἐν προτομῇ φέρουσα κράνος κορινθιακόν, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην Ζεὺς ὁ καλούμενος Πολιεὺς κρατῶν κεραυνὸν διὰ τῆς καμπτομένης δεξιᾶς, ἔχων δὲ τὴν ἀριστερὰν προτεταμένην, ἐνῶ παρά τοὺς πόδας παρίστανται πῆλινα Διοσκούρων, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ παρά τὸν

<sup>1</sup> Ἐνταῦθα ἀναφέρω, ὅτι κατὰ τὰς ἐρεῦνας μου καθ' ὀλοκλήρον τὴν περιφέρειαν τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πολλάκις ἀνεῦρον εἰς οἰκίας ἐξ ὀλοκλήρου σφζομένους ὀξυπυθμένους ἀμφορεῖς.

δεξιὸν φαίνεται, ὁ ἄλλος εἶνε ἐφθαρμένος. Τοῦ νομίσματος ὁ τύπος εἶνε καὶ ἄλλοθεν γνωστός (πρβλ. Head - Σβορώνου, Ἱστορία τῶν Νομισμάτων σελ. 482. R. S. Poole, Catalogue of Greek Coins, σελ. 80 πίναξ XIV, 4. Svoronos, Trésor des monnaies d'Athènes πίν. 81 ἀριθ. 33 - 39, διὰ δὲ τὸν τύπον τοῦ Διὸς νεωστὶ Γ. Οἰκονόμος Πρακτικὰ Ἀκαδημίας τόμ. 3<sup>ος</sup> σελ. 751, ὁ ἴδιος Le nouveau «Zeus» du Musée d'Athènes, ἐν Monuments Piot Tom. XXX σελ. 1 κέξ.). Τὸ μέγεθος τοῦ τάφου δεικνύει ὅτι ἀνήκει εἰς μικρὸν παιδίον, ἐκ τοῦ νομίσματος δὲ δύναται καὶ οὗτος κάλλιστα νὰ τεθῆ εἰς τοὺς τελευταίους Ἑλληνιστικούς χρόνους.

Οἱ τρεῖς ἀνωτέρω περιγραφέντες τάφοι ἀνήκουν εἰς νεκροταφεῖον; Τοῦτο δὲν δύναμαι μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποστηρίξω. Ὅπως ὅμως εὐρέθησαν εἶνε πολὺ πιθανὸν νὰ κείνται εἴτε παρὰ τὴν ἀρχαίαν ὁδόν, τὴν συνδέουσαν τὰς Ἀθήνας μὲ τοὺς μεσογείους δήμους, εἴτε ἐνθεν καὶ ἐνθεν μικροῦ τινος δρόμου ὀδηγοῦντος εἰς κτήματα ἢ καὶ εἰς τὸν πρὸ αὐτῶν ὀρθοῦμενον Ὑμηττόν. Τὸ τελευταῖον εἶνε κάπως πιθανώτερον· ἐκ τῆς φυσικῆς δηλονότι διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ὅπου οἱ τάφοι, καὶ ἐκ τῆς διαρρυθμίσεως τοῦ Ὑμηττοῦ, ὅστις ἀρκούντως χαμηλοῦται ἐνταῦθα, ἢμπορεῖ νὰ φαντασθῆ κανεὶς ὅτι μικρά τις ἀτραπός, μονοπάτι ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, θὰ ὠδήγει πρὸς τὸν Ὑμηττόν, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου τὸ ἐκκλησιδῖον τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου καὶ ἴσως εἰς δῆμόν τινα ἐκεῖθεν τοῦ Ὑμηττοῦ. Οἱ τάφοι ἐπομένως θὰ ἦσαν παρὰ τὴν ἀτραπὸν αὐτήν.

Ἐκ τῆς προχείρου ἐξερευνήσεως, ἢν ἐνήργησα ἐνταῦθα δὲν κατώρθωσα, μὴ διαθέτων καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐργάτας, ν' ἀνεύρω ἴχνη ὁδοῦ. Τοῦτο ἴσως ἐπιτευχθῆ δι' ἄλλης ἐρεῦνης μου.

Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ περίπτωσις νὰ ἔχωμεν μεμονωμένας ταφὰς εἰς κτήματα ἰδιωτῶν, οἰκογενειακούς δηλ. τάφους<sup>1</sup>.

Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις εἴτε δηλ. εἶνε τάφοι νεκροταφείου παρὰ τινὰ ὁδόν, εἴτε καὶ μεμονωμένοι ταφαὶ εἰς κτήματα ἰδιωτῶν κλπ. προ-

<sup>1</sup> Βλ. Δημοσθένους πρὸς Καλλικλέα, 127b. 14. Καὶ γὰρ τὰ δένδρα πεφύτευται πρότερον ἢ τὸν πατέρα περιοικοδομησάμεν τὴν αἰμασίαν, καὶ τὰ μνήματα παλαιὰ καὶ πρὶν ἡμᾶς κτήσασθαι τὸ χωρίον γεγενημένα ἐστίν.

Κατωτέρω 15... ἄρ' ὑμῖν δοκοῦσι διαρρηθῆναι μαρτυρεῖν καὶ τὸ χωρίον εἶναι δένδρων μεστὸν καὶ μνήματ' ἔχειν τινὰ καὶ τᾶλλ' ἄπερ καὶ τοῖς πλείστοις χωρίοις συμβέβηκεν... (Πρβλ. καὶ Κεραμόπουλλον ἐν Ἀποτυμpanισμῷ σελ. 1).

κύπτει τὸ ἐρώτημα τίνος δήμου ἦσαν κάτοικοι οἱ ἐν τοῖς τάφοις τούτοις τεθαμμένοι;

Ἐκ τῶν φιλολογικῶν παρὰ συγγραφεῦσι καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς πληροφοριῶν καὶ ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς μεταξὺ εἰρημάτων, εἰς τὸ μέρος τὸ περιλαμβανόμενον τοῦ σημερινοῦ Χαλανδρίου τῆς ΒΑ. δροσειρᾶς τοῦ Ὑμηττοῦ τοποθετοῦσιν οἱ τοπογράφοι ἓνα τῶν σημαντικωτέρων δήμων τῆς Ἀττικῆς ἀνήκοντα εἰς μίαν τῶν σπουδαιοτάτων φυλῶν, τὴν Κεχροπίδα. Εἶνε δὲ ὁ δήμος οὗτος ἡ Φλύα. Εἰς τοῦτον ὁ Πausanias (I, 31. 4).<sup>1</sup> ὅπως καὶ εἰς τὸν Μυρρινοῦντα, ἀναφέρει πλείστα ἱερὰ καὶ βωμοὺς: «Φλυεῦσι δὲ εἰσὶ καὶ Μυρρινοῦσι, τοῖς μὲν Ἀπόλλωνος Διονυσότου καὶ Ἀρτέμιδος Σελασφόρου, βωμοὶ Διονύσου τε Ἀνθίου καὶ Νυμφῶν Ἰομηνίδων καὶ Γῆς, ἢν Μεγάλην Θεὸν ὀνομάζουσι ναὸς δὲ ἕτερος ἔχει βωμοὺς Δήμητρος Ἀνησιδώρας καὶ Διὸς Κτησίου καὶ Τιθρωνῆς Ἀθηναῖς καὶ Κόρης Πρωτογόνης καὶ Σεμνῶν ὀνομαζομένων Θεῶν». Σπουδαιοτάτην δὲ σημασίαν ἔξ ὧν τούτων φαίνεται ὅτι εἶχε ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, τὸ τελεστήριον ἢ κλισίον τοῦ σπουδαιοτάτου γένους τῶν Λυκομιδῶν. Τοῦτο μᾶς τὸ παραδίδει ὁ Πλούταρχος (Θεμιστοκλῆς 1.17), «ὅτι μέντοι τοῦ Λυκομιδῶν γένους μετεῖχε δῆλος ἐστὶ. Τὸ γὰρ Φλυῆσι τελεστήριον, ὅπερ ἦν Λυκομιδῶν κοινὸν ἐμπροσθεν ὑπὸ τῶν βαρβάρων αὐτὸς ἐπεσκεύασε καὶ γραφαῖς ἐκόσμησεν».

Φαίνεται ὅτι τὸ γένος τῶν Λυκομιδῶν εἶχεν ἰδιωτικὸν ναὸν ἐν τῷ ἰδίῳ δήμῳ πρὸς τιμὴν τῆς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, καταστραφέντα κατὰ τὴν λαίλαπα τῶν Περσικῶν πολέμων. Ὄνομάζετο δὲ τοῦτο καὶ κλισίον (Πρβλ. Paus. IV 1.8 καὶ ὅσα χωρία συνήθρουν ὁ Severin Solders, Die ausserstädtischen Kulte und die Einigung

<sup>1</sup> Ὁ C. Hanriot, Recherches sur la topographie des demeures σελ. 183 - 186 καὶ ἔπειτα συνεπέρανεν ὅτι οἱ δήμοι Φλύα καὶ Μυρρινοῦς κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἀφηγήσεως ὑπὸ τοῦ Pausanias καὶ ὡς οὗτος ἐκφράζεται ἐνταῦθα πρέπει νὰ εἶνε ἐγγὺς καὶ νὰ ἔχουν τὰ ἱερὰ, ἅτινα ἀναφέρει κοινά. Τοῦτο μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν εἶνε ὀρθόν, διότι πιθανῶς ὁ Pausanias ἀναφέρει ἐνταῦθα δύο δήμους, οἱ ὅποιοι εἶχον ναοὺς ὁμοίους. Ἄλλωστε δὲν καθορίζει σαφῶς ποῖοι ναοὶ ἀνήκον εἰς τὸν μὲν καὶ ποῖοι εἰς τὸν δέ. Ἀφοῦ δὲ ἡ διατύπωσις τῆς προτάσεως εἶναι κάπως σκοτεινὴ ἀποκλίνω νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ὁ Pausanias ἀπλῶς κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν εἰς τοὺς δήμους ναῶν ἢ ἱερῶν ἢ παντὸς εἶδους βωμῶν, ἀναφέρει συντομίας χάριν, δύο δήμους ἀπέχοντας μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἔχοντας ὅμως ναοὺς ἀναφερομένους εἰς τὰς αὐτὰς θεότητας οὐχὶ δὲ κοινούς. Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύουν καὶ αἱ ἐρευναι τῶν τοπογράφων (πρβλ. κατωτέρω σχετικῶς).



Attikas, σελ. 4, 17, 36, 40, 47, 58, 60) έτελοῦντο δὲ ἐν αὐτῷ τὰ περίφημα ἐν Φλύα μυστήρια (βλ. Σβορώνου: Διεθνῆς Ἐφημερίς Νομισματολογίας 1916-1917 σελ. 78-82. Ἄρχ. Ἐφημ. 1911 σελ. 39-50. Beloch. Griech. Geschichte σελ. 131). Ἄλλα καὶ τὰ ἄλλα ἱερά του φαίνεται ὅτι ἦσαν σπουδαιότατα: ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι πολὺ πιθανὸν ὁ εὐρεθεὶς ἀνάγλυφος ἀρχαϊστὶκὸς Διόνυσος (πρβλ. Ν. Κυπαρίσσην. Α. Δ. 1930-31 παράρτημα σελ. 15-16) προέρχεται ἐκ τοῦ βωμοῦ (;) τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν ἐνταῦθα.

Φυσικὰ τοῦ δήμου<sup>1</sup> τούτου δὲν ἔχει μετὰ βεβαιό-

1 Ἀναφέρω ἐνταῦθα τὰς διαφόρους γνώμας ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτησιν τοῦ δήμου Φλύα, τὰς ἐξενεχθείσας κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν ἐξετασάντων τὰ κατὰ τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Σουρμελῆς τοποθετεῖ (Ἀττικά σελ. 105) «παρὰ τὸ χωρίον Δραγουμάνον, τὸ χωρίον Φλέγα, καὶ τὸ ὑποστατικὸν τῆς βασιλείσης Ἀμαλίας» ἀριστερὰ δηλ. τοῦ σημερινοῦ δρόμου τοῦ ἄγοντος εἰς Μενίδιον. Ὁ Bursian, Geogr. von Griechenland σελ. 347-348 παρὰ τὸ Κορωπί, ὅπου εὗρε ἐρείτιά τινα. Ὁ Ross, die Demeu von Attika σελ. 100 εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμῶς τῆς Ἀττικῆς νοτιῶς τοῦ Βριλησοῦ. Ὁ Kierpert, Atlas von Hellas, Karten V σημειῶνει τὴν Φλύαν ἐκεῖθεν τὸ ὕμνητοῦ παρὰ τὴν Βραυρῶνα καὶ ἔγγυς τὸν Μυρρινοῦντα. Ὁ Leake, die Demeu von Attika, Taf. 1 σημειοῖ ὀλίγον μετὰ τὰ Σπάτα, ἔγγυς δὲ τούτου τοῦ δήμου τὸν Μυρρινοῦντα. Ὁ Hanriot, Recherches sur la topographie des demes σελ. 183-186 τοποθετεῖ παρὰ τὴν Νταοῦ Πεντέλην καὶ ἔγγυς τὸν Μυρρινοῦντα. Ὁ Curtius-Kaupert, Karten von Attika, κείμενον σελ. 36-37 τοποθετεῖ παρὰ τὸ Χαλάνδρι (Karten V). Ὁ Milchhofer, Untersuchungen über die Demeuordnung des Kleisthenes σ. 30 παρὰ τὸ Χαλάνδρι. Τοῦτον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἡμέτερος Καστριώτης (Καστρομένος) Die Demeu von Attika σελ. 101, ὁ Löper ἐπίσης ἐν Ath. Mith XVII, die Trittyen und Demeu Attikas σελ. 411, ὁ Milchhofer ἐν Ath. Mith XVIII σελ. 300. Εἰς τούτους ἀκολουθοῦν ὅλοι σχεδόν πρβλ. Pauly-Wissowa tom. 2 σελ. 2229, Wilamowitz, Aristoteles und Athen II σελ. 145, Real-Lexikon des Klassischen Altertums σ. 282. Πρὸς τοὺς τοποθετοῦντας τὸν δήμον παρὰ τὸ σημερινὸν Χαλάνδρι συμφωνεῖ καὶ ὁ ἰδικὸς μας ὁ Σβορώνος, (ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 78) τοποθετεῖ ὁμοῦς τὸ τελεστήριον τῶν Φλυέων παρὰ τὴν Καισαριανὴν παραδεχόμενος ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν ἀπὸ Χαλανδρίου μέχρι Τραχῶνων ἀνήκουσαν εἰς τὸν δήμον τοῦτον. Πρὸς αὐτὸν συμφωνεῖ καὶ ὁ Solders (ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 4, βλέπε καὶ εἰς τὸν χάρτην τὸν εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου του παρατιθέμενον). Ἡ ἐπικρατεστέρα ἄρα γνώμη ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως τοῦ δήμου παρὰ τὸ σημερινὸν Χαλάνδρι. Οἱ παραδεχόμενοι τοῦτο στηρίζονται ἐπὶ ἀνευρεθέντων ἐπιγραφικῶν καὶ γλυπτικῶν λειψάνων (πρβλ. I. G. II-III ἀριθ. 2776 G. I. A. II 2646, 2647. Milchhofer ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 30 τοῦ αὐτοῦ ἐν Ath. Mith 1888 σελ. 352-353. Καστριώτη, Γλυπτὰ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 1746, 1747. Κυπαρίσσης, ΑΔ. 1930-31, παράρτημα 15-16).

τητος ὀρισθῆ ἢ θέσις, διότι οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο· ὁμοῦς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε τυχαίων εὐρημάτων προερχομένων ἐκ τυχαίων ἐπίσης ἐρευνῶν πείθεται τις σχεδὸν μετ' ἀσφαλείας, ὅτι ἐδῶ ἔκειτο οὗτος καὶ ὅτι ἐνταῦθα ἐπομένως πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἱερά καὶ βωμούς. Ὡστε κατὰ ταῦτα οἱ νεκροὶ τῶν τάφων θὰ εἶνε Φλυεῖς ἢ κατοικοῦντες ἐν τῇ Φλύα, ταφέντες κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους<sup>1</sup>.

Ἔχομεν ἐπομένως κατοίκησιν τοῦ μέρους κατὰ



Εἰκ. 6. Ἀνάγλυφον Κυβέλης.

1 Τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 6 μικρὸν ἀνάγλυφον πιθανῶς Κυβέλης εὐρέθη ἐντετειχισμένον εἰς μεταγενέστερον τοῖχον, ἴσως Ῥωμαϊκῶν χρόνων, μαζὶ μετὰ τὰς ἰωνικοῦ κιονοκράνου. Εἶνε ἀρκούντως ἡκρωτηριασμένον κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του, ἀλλὰ τὸ διασωθὲν μᾶς δεικνύει τὸν γνωστὸν τύπον τῆς θεᾶς Κυβέλης, κρατοῦσης διὰ τῆς δεξιᾶς φιάλην διὰ τῆς ἀριστερᾶς δὲ τύμπανον καὶ ἐχούσης ἐπὶ τῶν γονάτων της μικρὸν λέοντα. Ἡ ἐργασία τούτου εἶνε πλημμελής, ἀνήκει δὲ πιθανῶς εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου ἀρχαίου αἰῶνος. Ὑψος 0,19, πλάτος 0,14, πάχος 0,11 Περὶ τῶν ἀναγλύφων τούτων βλ. Walter, Beschreibung der Reliefs im kleinen Akropolis-Museum in Athen σελ. 75-81. Ν. Παπαδάκης, Ἀνασκαφαὶ Ἰσίου ἐν Ἐρετρία. Ἄρχ. Δελ. 1915 σελ. 132-133 Α. v. Salis Die Göttermutter des Agorakritos. Jahrbuch 1913 σελ. 1 κ.ξ. R. Horn: Stehende weibliche Gewandstatuen in der Hellenistischen Plastik σελ. 29 κ.ξ.



τούς χρόνους τούτους. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ἐπομέ-  
νους, τοὺς Ρωμαϊκοὺς, ὡς δεικνύεται ἐκ τῶν εὐρη-  
μάτων τῶν τυχαίων ἐρευνῶν, (Σ. Παπασπυρίδης:  
Guide du Musée National σελ. 250, ἀρ. ἀναγλύ-  
φων 1746 - 1747)<sup>1</sup> τῶν σημειουμένων ἐν τῷ χάρτι  
τοῦ Kaupert λειψάνων<sup>2</sup>, καὶ ἀπὸ ἄλλα τέλος λεί-  
ψανα τοιχαρίων, ὀστράκων κλπ. ἀνευρισκομένων  
κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ νέου συνοικισμοῦ φαίνε-  
ται ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ κατοικῆται, δὲν ἀποκλείεται  
δὲ καὶ κατὰ τοὺς ἐπιόντας χρόνους.

#### Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

<sup>1</sup> Ὁ Σβορώνος ἐν τε τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. 1911 σελ. 46 καὶ  
ἐν τῷ βιβλίῳ του «Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον»  
σελ. 473 - 476, παραδέχεται ὅτι οἱ ὑπ' ἀριθ. 1746 - 1747

βωμισκοὶ Ταυροβολίων ἀνευρέθησαν ἐν τῇ ὁδῷ Ἐρμοῦ  
ὅπου «τὸ ἱπποκρατήριον τοῦ Δεληγιάννη, δηλαδὴ μεταξὺ  
τοῦ Ἐκατόγχειρος τῆς ὁδοῦ Ἐρμοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ  
ταύτης γωνίας τῆς ὁδοῦ Νορμάννου» εἰς τὴν θέσιν υποθέ-  
τει ὅτι ὑπῆρχε τὸ ἱακχεῖον ἀντιθέτως πάντες οἱ περὶ  
αὐτῶν γράψαντες, ἀπὸ τοῦ Εὐστρατιάδου μέχρι τῆς  
Καρούσου, ἀναφέρουν τούτους ὡς προερχομένους ἐκ τοῦ  
Χαλανδρίου. Φυσικὰ εἶνε δύσκολος ἡ λύσις τοῦ ζητήματος  
τῆς προελεύσεως τῶν σπουδαίων αὐτῶν λειψάνων· εἶνε  
ὁμως δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ  
ἐν Χαλανδρίῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως ἐν Ἀττικῇ ἦτο πιθανόν  
νὰ ὑπῆρχον τοιοῦτοι βωμισκοὶ, ἀφοῦ ἄλλωστε εἶνε γνω-  
στὸν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς ἀνήκουν οὗτοι ἔχουν  
τόσον ἐπικρατήσει τὰ μυστήρια τῶν λεγομένων ταυροβο-  
λίων, τοῦ κράματος δηλονότι τῶν μυστηρίων τῆς Κυβέλης  
καὶ τῶν Ἐλευσινίων.

<sup>2</sup> Καὶ ὁ κ. Wrede, ὡς μοῦ εἶπεν, ἔχει παρατηρήσει ἐπί-  
σης ἴχνη συνοικισμοῦ.

#### ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΚ ΜΥΤΙΑΗΝΗΣ

ΥΠΟ Σ. Γ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνευρέθησαν εἰς τὴν  
Μυτιλήνην μερικαὶ μικραὶ ἐπιγραφαί, τὰς ὁποίας  
θεωρῶ καλὸν νὰ δημοσιεύσω δι' ὀλίγων ἐνταῦθα.

1. Μικρὰ ὀρθογώνιος πλάξ ἀπὸ λευκόφαιον  
μάρμαρον, ἐξεργασμένη καλῶς μόνον κατὰ τὴν  
προσθίαν πλευράν, τὴν φέρουσιν τὴν ἐπιγραφὴν,  
κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἀδρῶς καὶ ἀμελῶς καὶ ἀποκε-  
κρουμένη λοξῶς πρὸς τὰ ὀπίσω κατὰ τὴν ἀριστε-  
ρὰν στενὴν πλευράν.— Ὑψ. 0,27. πλ. 0,22. παχ.  
0,095.— Εὐρέθη κατὰ τινὰ ἐσκαφὴν πλησίον τοῦ  
παραπήγματος τοῦ Γηροκομείου, ἀριστερὰ ἀπὸ  
τὴν ἀμαξιτὴν ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἀπάνω  
Σκάλα πρὸς τὰ Δικαστήρια. Φέρει ἀπελευθερωτικὴν  
ἐπιγραφὴν (εἰκ. 1).

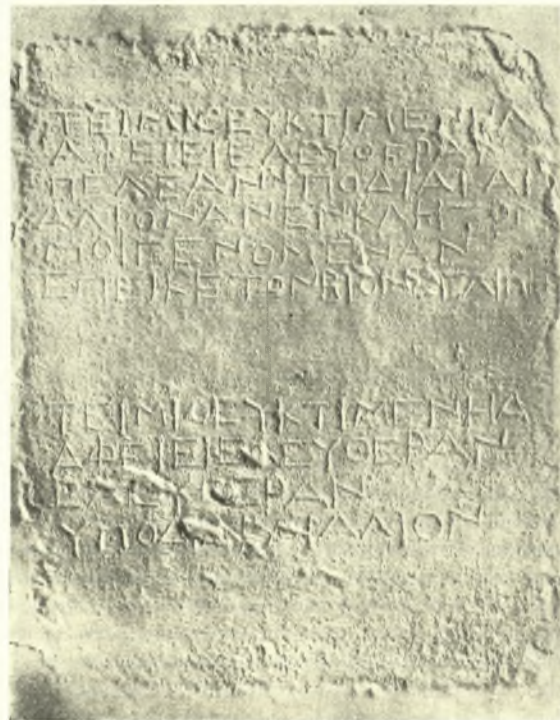
- 1 Τεῖμις Εὐκτιμένη  
ἀφείει ἐλευθέραν  
Πέλεαν ὑπὸ Δία καὶ  
Ἄλιον, ἀνένκλητόν  
5 μοι γενομένην,  
ἐπεὶ κε τὸν βίον ἐγλίτη.

Τεῖμις Εὐκτιμένη  
ἀφείει ἐλευθέραν  
ἐλευθέραν

- 10 ὑπὸ Δία καὶ Ἄλιον.

Τεῖμις. Τὸ ὄνομα, καθόσον γνωρίζω, δὲν ἀπαντᾷ  
ἄλλαχοῦ. Ὑπάρχει ἀρσενικὸν Τεῖμης (Pape-  
Benseler<sup>3</sup>) καὶ εἰς τὴν Λέσβον Τεῖμης (Paton, IG  
XII<sup>2</sup> ἀρ. 547).

Εὐκτιμένη. Περὶ τοῦ πατρωνυμικοῦ ἐπιθέτου,  
τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ συχνότατα εἰς τὴν Λεσβιακὴν,  
καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Θεσσαλικὴν καὶ Βοιωτι-  
κὴν διάλεκτον, ὁμιλεῖ ἔκτενῶς ὁ Bechtel ἐν Griech.



Εἰκ. 1. Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα  
παρὰ τὸ Γηροκομεῖον Μυτιλήνης.

Dialekte I σελ. 108 ἔξ., παρατηρῶν ὅτι τοῦτο  
ἀποτελεῖ ἓνα τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιωτισμῶν τῆς  
ομάδος αὐτῆς τῶν διαλέκτων.



Ἦνομα *Εὐκτίμενος* ἀναγινώσκειται μόνον εἰς ἓν ἐπίγραμμα ἐκ Μεγαρίδος. (Kaibel, Epigr. Gr., ἀρ. 870). Οἱ Bechtel - Fick ἐν Griech. Personennamen σελ. 180, ἀμφισβητοῦν ἂν τοῦτο εἶναι πράγματι κύριον ὄνομα ἢ ἐπίθετον. Κατόπιν τοῦ πατρωνυμικοῦ Εὐκτιμένῃ τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς βεβαίως πάντως τὸ ὄνομα Εὐκτίμενος καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἀναγνωσθῆ ὡς τοιοῦτον καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐπίγραμμα. Ἐν τούτοις καὶ παρὰ τὴν βεβαίωσιν ταύτην, ὁ λογοτεχνικός λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἡ λέξις ἐκεῖ εἶναι μᾶλλον ἐπίθετον, παραμένει πάντοτε ἰσχυρός.

Τὸ ὄνομα *Πέλεα* ἀπαντᾷ ἐπίσης ἐπὶ μιᾷ ἐρυθρομόρφου κύλικος τοῦ Μάκρωνος, εὐρισκομένης εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην (Beazley, Att. Vasenmalerei σελ. 216 ἀρ. 84. Hoppin, Handbook II σ. 68-69). Ἐν καὶ δὲν φαίνεται πολὺ συνηθισμένον, εἶναι ἐν τούτοις χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν σχηματισμὸν κυρίων ὀνομάτων ἐξ ὀνομάτων ζῶων (πέλεια). Εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀναφέρεται μία δούλη: Περιστερὰ (Wescher - Foucart, Inscr. recu. à Delphes, 434).

Εἰς τὴν Λαοβιακὴν διάλεκτον τὸ *ι* τῆς διφθόγγου *ει* πρὸ φωνήεντος δὲν χάνεται τόσον συχνὰ ὅσον τῶν διφθόγγων *αι* καὶ *οι* καὶ πρὸ πάντων τοῦ *αι* (Bechtel, Griech. Dial. I, 17 ἔξ.). Ἄπεναντίας ἡ ἀπλοποίησις τοῦ *ει* εἰς *ε* πρὸ φωνήεντος εἶναι συνηθετέρα εἰς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 4<sup>ου</sup> αἰῶνος. (Meisterh.-Schw. Grammatik<sup>3</sup>, 40 ἔξ.).

Ἐπὶ *Δία* καὶ Ἄλιον. Ἀπελευθερώσεις «Ἐπὶ Δία Γῆν Ἥλιον» γίνονται ἐπίσης εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ Θέρμου, μίαν ἄλλην τοῦ Παντικαπαίου καὶ εἰς ἀπελευθερωτικὰς πράξεις τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ παπύρων (βλ. Dittenberger Syll.<sup>3</sup> 1212 καὶ σχετικὴν ὑποσημείωσιν). «Ἐπὶ Δία Ἥλιον» μόνον, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν, ἀπελευθερώνεται ἡ δούλη Σωτηρίχα εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τῆς περιοχῆς τοῦ Θέρμου (Α. Δ. τομ. 9, παράρτημα σελ. 5).

Ἡ ἐπίκλησις τῶν δύο θεῶν, Διὸς καὶ Ἥλιου, ἀπαντᾷ ἐν Λέσβῳ καὶ εἰς τὸν ὄρκον τῶν δικαστῶν, εἰς τὸ περὶ τῶν τυράννων ψήφισμα τῶν Ἑρεσίων (IG XII<sup>2</sup>, 526 C<sub>2</sub> «οὕτω ποιήσω, ναὶ μὰ Δία καὶ Ἄλιον») ἐνῶ ἀλλαχοῦ εἰς ὄρκους συνθηκῶν κ.τ.λ. συνήθης καὶ κανονικὴ εἶναι ἡ ἐπίκλησις τῆς τριάδος τῶν Θεῶν Διὸς Γῆς καὶ Ἥλιου (Glotz ἐν Dictionn. des Antiqu., jusjurandum).

Ἡ φράσις: ἀνένκλητόν μοι γενομένην κ.τ.λ. ἐκφράζει βεβαίως τὸν ὄρκον (παραμονῆς), ὑπὸ τὸν

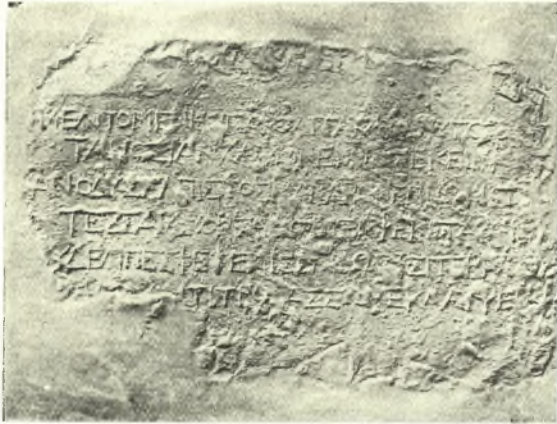
ὁποῖον γίνεται ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ ὁ ὁποῖος συχνὰ ἐκφέρεται εἰς μετοχὴν ἀορίστου «παραμείνασαν», «παραμείναντα». Προβλ. μεταξὺ ἄλλων Syll.<sup>2</sup> 840 «παραμείναντα αὐτῷ τὸν τὰς ζωᾶς χρόνον» καὶ 843 «παραμείνασαν αὐτῷ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον ἀνενκλήτως».

Πράγματα παρέχει τὸ πρωτοπρόσωπον *μοι* εἰς τριτοπρόσωπον λόγον. Ἡ συντακτικὴ αὐτὴ ἀνακολουθία δὲν εἶναι ἴσως δύσκολον νὰ ἐξηγηθῆ ψυχολογικῶς, ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ἀπελευθερώουσα συνέταξε ἢ ἰδίᾳ τὸ κείμενον τῆς ἀπελευθερωτικῆς πράξεως, τὸ ὁποῖον ἐχαράχθη εἰς τὸν λίθον, ἀλλ' εἶναι πάντως ἀξιοσημείωτον ὅτι τὸ λάθος γίνεται εἰς μίαν φράσιν, ἢ ὁποία διὰ τὴν ἀπελευθερώουσαν εἶναι ἢ πλέον ἐνδιαφέρουσα. Εἰς τοὺς μ. Χ. χρόνους ἡ ἀνάμιξις αὐτῆ γ' καὶ α' προσώπου εἰς ἀπελευθερωτικὰς ἐπιγραφὰς δὲν εἶναι καὶ τόσον ἀσυνήθιστος. Προβλ. Colin B. C. H. XXII σελ. 191.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ ὀρθογραφικοὶ τύποι *Τεῖμις*, *ἀφείει*, *Εὐκτιμένῃ*, τείνουν νὰ μᾶς καταβιάσουν κάπως χαμηλὰ εἰς τὸν 2<sup>ον</sup> π. Χ. αἰῶνα, ἐν τούτοις ὅμως ἐκ τοῦ γενικοῦ χαρακτήρος τῶν γραμμάτων φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ ἀνέλθῃ τοῦλάχιστον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 2<sup>ου</sup>, ἂν ὄχι καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ 3<sup>ου</sup> π. Χ. αἰῶνος. Τὸ C lunatum δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιον εἰς αὐτό, διότι εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιγραφὰς, εἰς νομίματα καὶ εἰς τὴν ἐπισευρμένην ἐν γένει γραφὴν ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τοῦ 4<sup>ου</sup> αἰ. Προβλ. Larfeld, Griech. Epigraphik<sup>3</sup>, σελ. 273 καὶ Gardthausen, Griech. Paläographie<sup>3</sup>, σελ. 95 καὶ 98.

2. Ὁρθογώνιον τεμάχιον λευκοφαίου μαρμάρου, εἰργασμένον μόνον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν, κατὰ δὲ τὰς πέντε πλευρὰς χονδροειδῶς πελεκημένον, δεξιὰ δὲ καὶ ὀπισθεν ἐντελῶς ἀποκεκρομένον. Ὑψ. 0,175, πλ. 0,28, πάχ. 0,13. Φέρει ἐπιτύμβιον ἔλεγειον. Γραφὴ κάπως ἀμελής. Ὁ λίθος φαίνεται ὅτι ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομήσιμον ὕλικόν. Εὐρέθη μαζὶ μὲ τὸ προηγούμενον παρὰ τὸ Γηροκομεῖον (εἰκ. 2).

Τὸ ἐπίγραμμα δυστυχῶς εἶναι τόσον ἐφθαρμένον, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις του ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις μας καὶ θὰ ἔμμενεν ἐδῶ ἀσυμπλήρωτον, ἂν ὁ φίλος κ. W. Peek, διελθὼν τὸ περασμένον καλοκαίρι ἀπὸ τὴν Μυτιλήνην, δὲν εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἀκόλουθον συμπλήρωσιν:



Εἰκ. 2. Ἐπιτίμβιον ἐλεγείον ἐκ Μυτιλήνης.

1. Μελοπομένην, παροδίτα, καλ[άν] ὑπὸ σάμ[αυ  
τῶιδε]  
τὰν ὄσιαν χείρειν ἔννεπε κείν Ἀ[ίδα].  
ἂν ὁ δυσέλιπτος μακάρων ἐπὶ δώματα [δαίμων]  
τεσσαρακοντα[έτη] π[έμ]ψε καταφθιμ[έναν].
5. [ο]ὔδ' ἐλίπε σφετέροις [ἐν, δώμασι τέκνα  
δ[υσ]αίων],  
γῆς δ' Ἀντιρο[ί]ας σῶμ' ἐκάλυψε κ[όν]ις].

2. Πρὸβλ. ἐλεγείον ἐκ Μιλήτου στίχ. 1, Peek, A. M. 1931, 131: Τὴν ὄσιν χείρειμ πολίητιδες εἴπατε . . .

3. [δαίμων] ἢ [πότμος]

5. Τὸ τελευταῖον γράμμα ἢμπορεῖ νὰ εἶναι Δ καὶ Σ: δ[υσ]αίων ἢ σ[υ]νεύωι]. W. P.

Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων νομίζομεν ὅτι τὸ ἐπίγραμμα δύναται νὰ τεθῆ περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ β' ἡμῖσου τοῦ 2<sup>ου</sup> π. Χ. αἰῶνος.



Εἰκ. 3. Τεμάχιον ἐνεπιγράφου στήλης. (εἰκ. 3).

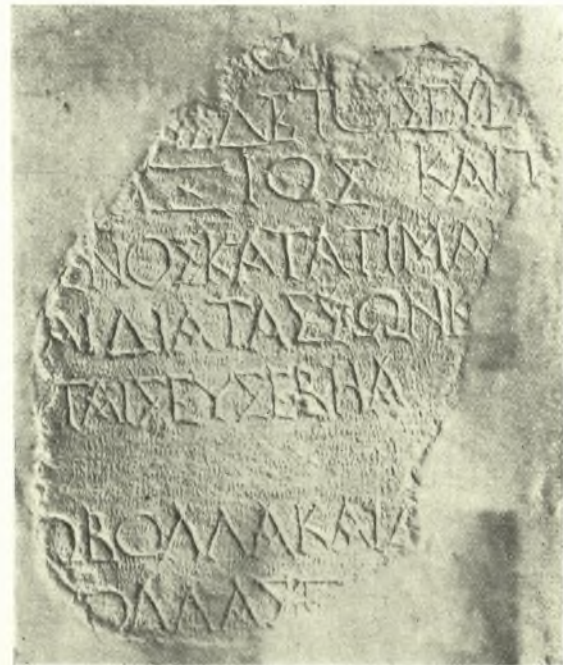
3. Τεμάχιον ἐνεπιγράφου στήλης, μόνον ἀριστερὰ ἀκέραιον. Μάρμαρον φαιόχρουν ἀνοικτόν. Ὑψ. 0,21. πλάτος 0,125. πάχ. 0,08. Εὐρέθη εἰς τὸ κάτω φρούριον

. ρος ἐντολα - - - - -  
προσεπανξήσα[ς]; - - - - -  
τὰς παιδείας ἐν - - - - -  
πρὸς τὰν ἐκ γέν[εος] - - προσφε-  
5 ρόμενος φιλοσι[όργως] - - - - - ερ-  
μηγνέ[ων κ]αὶ θέλ[ων] - - - - -  
ἐαυτῶ [εὐ]χαριστ[ῆσαι]; - - - - -  
παρακαλεῖ συν[χωρήσαι]; - - - - -  
εἰκόνα χαλκίαν - - - - -  
10 τῶ ἐπιτρόπῳ Π - - - - -  
ὄ]τι Πυθόδωρ[ον]; - - - - -  
λόγιον πρότανιν - - - - - ἰρα-  
τεύσαντ|α - - - - -  
ιας τ - - - - -

Τὸ ἐλλεῖπον ἀρχικὸν γράμμα τοῦ 1<sup>ου</sup> σφζ. στίχου ἴσως εἶναι Τ (πα-τρὸς). Εἰς τὸ τέλος τοῦ 6<sup>ου</sup> στίχου διακρίνεται τὸ ἄκρον ἐνὸς Ω (πιθανώτατα) καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ 10<sup>ου</sup> τὸ ἄκρον ἐνὸς Π.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ὀλίγον μεταγενεστέρα τοῦ ἐπιγράμματος, πάντως τοῦ 1<sup>ου</sup> π. Χ. αἰῶνος.

4. Τεμάχιον ἐπιγραφῆς πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον. Μάρμαρον λευκόφαιον. Ὑψ. 0,24. πλ. 0,17. πάχ. 0,13. Εὐρέθη εἰς τὸ κάτω φρούριον (εἰκ. 4).



Εἰκ. 4. Τεμάχιον ἐπιγραφῆς ἐκ Μυτιλήνης.

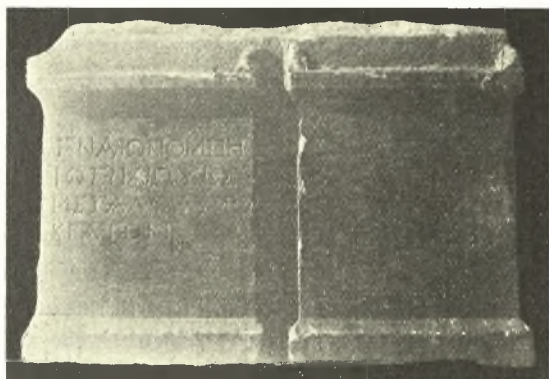
1 . . . . . ς δὲ τοῖς εἴθε - - - - -  
. . . . . ἄξιός καὶ τ - - - - -  
. . . . . ενος κατὰ τιμα - - - - -



. . . αι διατάσων κ - - - - -  
 5 . . . ταις εὐσεβήα - - - - -

Ἐγν]ω βόλλα και δ[ᾶμος - - - - -  
 - - β]όλλας π - - - - -

5. Ὁρθογώνιος λίθος παριστῶν ἔμπροσθεν ἀναγλύφους δύο βωμίσκους με ἀπλᾶ γωνιώδη κυμάτια εἰς τὴν βάσιν και εἰς τὴν κορυφήν, ἡ ὁποία στολίζεται και με ἀκρωτήρια. Μάρμαρον λευκόφαιον. Ὑψ. 0,32. πλ. 0,44. πάχ. 0,15. — Ὑψ. βωμ. 0,265. πλ. 0,20. — Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βωμίσκου ἡ ἐπιγραφή:



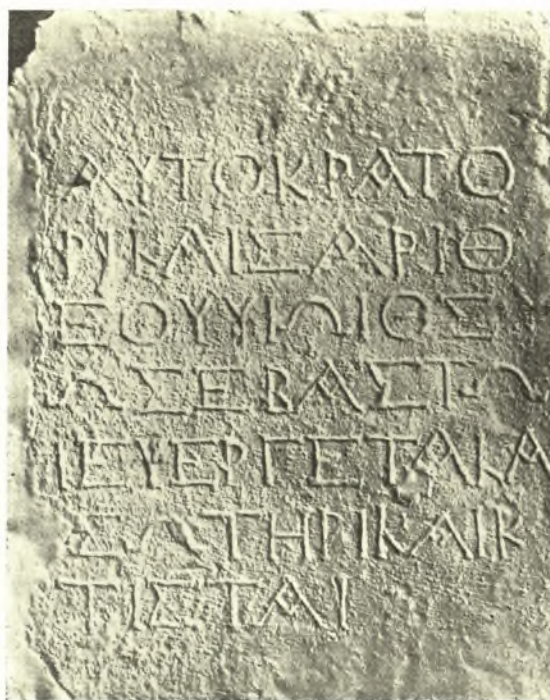
Εἰκ. 5. Δίδυμος ἐνεπίγραφος βωμίσκος.

1 Γναίω Πομπη-  
 ίω, Γναίω νῆω,  
 Μεγάλω, Ἀντο-  
 κράτορι.

Πρβλ. IG XII<sup>2</sup>, 140 ἔξ. Ἐπὶ τοῦ ἐτέρου βωμίσκου ἡ ἐπιγραφή ἀπεξεσμένη. Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἐκτίσθη τὸ σχολεῖον Ἀπάνω-Σκάλας (εἰκ. 5).

6. Ὁρθογώνιος πλάξ μελανοφαιίου μαρμάρου ἔμπροσθεν μόνον και ἐν μέρει ἀριστερὰ λεία, κατὰ τὰς ἄλλας πέριξ στενάς πλευρᾶς ἀδρῶς πελεκημένη και ὀπίσω ἀνεπεξέργαστος. Ὁ λίθος ἔχει ἀποκοπὴ ἀπὸ μεγαλύτεραν λιθόπλινθον. Ὑψ. 0,28. πλ. 0,22. πάχ. 0,06. Εὐρέθη ἐντὸς σκαπτομένων χωμάτων, πλησίον τοῦ νεοκτίστου σχολείου Ἀπάνω-Σκάλας. (εἰκ. 6).

1 Ἀντοκράτο-  
 ρι Καίσαρι Θ-  
 έου νῆωι, Θε-  
 ωι, Σεβάστωι,  
 5 εὐεργέτα κα-  
 ἰ] σώτηρι και κ-  
 τίσται.



Εἰκ. 6. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή εἰς Ἀῦγουστον.

Παρομοίας ἀναθηματικὰς ἐπιγραφὰς εἰς τὸν Ἀῦγουστον πρβλ. IG XII<sup>2</sup>, 152 - 158.

7. Ὁρθογώνιος λίθος παριστῶν ἔμπροσθεν ἑλαφρῶς ἀναγλύφους δύο πινακίδας (ἢ βωμίσκους), τῶν ὁποίων τὰ ἀκρωτήρια εἰς τὸ μέσον συνενώνονται. Ἀριστερὰ ἀποκεκρουμένος, ἐπίσης λοξῶς ὀπίσω. Κάτωθεν ἀπὸ τὰς προσθίας γωνίας φέρει γωνιώδη λαξεύματα, ἐπίσης δὲ ἐν μικρὸν ἐπίμηκες πρὸς τὴν σφζομένην δεξιὰν ὀπίσω γωνίαν. Μάρμαρον κυανωπόν. Ὑψ. 0,215. πλ. 0,37. πάχ. 0,18. Εὐρέθη ὅπου και ἡ ὑπ' ἀριθ. 5 (εἰκ. 7).

Ἐπὶ τῶν πινακίδων αἱ ἐπιγραφαί:



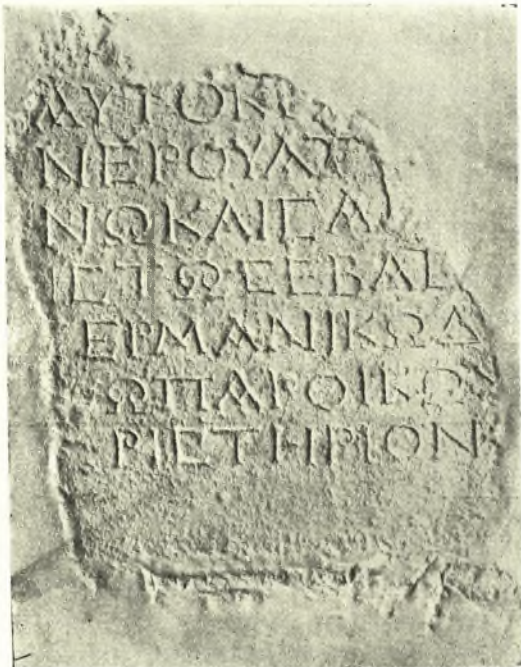
Εἰκ. 7. Ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς Ἀῦγουστον ἐκ Μυτιλήνης.



α	β
1 Γαίω Καίσαρι Σεβάστω.	1 Γαίω Καί- σαρι καὶ Λευκίω Καί- σαρι τοῖς παί- 5 δεσσι τῶ Σεβάστω.

Περὶ τῆς α πρβλ. IG XII<sup>2</sup>, 209, περὶ τῆς β 164 β, 165 β καὶ ἐξ.

8. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀποκεκρουμένη ἄνω (τὸ κυμάτιον), δεξιὰ καὶ ἐν μέρει ἀριστερά. Ἐπίσης τὸ κυμάτιον τῆς βάσεως εἶναι ἀποκεκομμένον. Μάρμαρον μελανόφαιον. Ὑψ. 0,33. πλ. 0,24. πάχ. 0,15. Εὐρέθη εἰς τὸ κάτω φρούριον. (εἰκ. 8).



Εἰκ. 8. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή εἰς Τραϊανόν.

- 1 Αὐτοκράτορι  
Νεροῦα Τραϊαν-  
ῶ, Καίσαρι, Ἀρ-  
ίστω, Σεβαστῶ,
- 5 Γερμανικῶ, Δ[ακ-  
ικῶ, Παρθικῶ χα-  
ριστήριον.

Παρόμοιαι ἐπιγραφαὶ πολλαὶ πανομοιότυποι εἰς Μυτιλήνην. Πρβλ. IG XII<sup>2</sup>, 173 - 182.

9. Ἐπιτύμβια στήλη μὲ μικρὸν ἀέτωμα, ἀδρῶς εἰργασμένη ἄνω καὶ ὀπίσω. Τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ ἀετώματος μετὰ μέρους τῆς στήλης ἀποκεκρουμέ-

νον. Μάρμαρον μελανόφαιον. Ὑψ. 0,37. πλ. 0,28. πάχ. 0,08. Εὐρέθη εἰς τὸ κάτω φρούριον. (εἰκ. 9).



Εἰκ. 9. Ἐπιγραφή ἐπιτύμβιος ἐκ Μυτιλήνης.

- 1 Βάθυλλις Μηροθ[έμι-  
δος χρηστή χαῖρε.  
Μηροφιλα Μηροθέ[μι-  
δος χρηστή χαῖ[ρε.

Τὸ ὄνομα *Μηρόθεμις* ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλην ἐπιγραφήν (κατάλογον) τῆς Λέσβου, ρωμ. ἐπίσης χρόνων. IG XII<sup>2</sup>, 887.

10. Τὸ ἄνω μέρος ἐπιτύμβιας στήλης μὲ προεξέχον κορυφὸν ἀέτωμα, τοῦ ὁποίου τὸ δεξιὸν ἄκρωτήριον εἶναι ἀποκεκρουμένον. Μάρμαρον κυανόχρουν. Ὑψ. 0,36. πλ. 0,36. πάχ. 0,07. Εὐρέθη ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἐργοστασίου Καλαμάρη, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς πόλεως, κατὰ τινα ἐκεῖ ἐκσκαφήν. (εἰκ. 10).



Εἰκ. 10. Ἐπιτύμβιος στήλη Φιλομούσου.

- 1 Κόιντε Φώιε Φιλόμου-  
σε χαῖρε.  
*Q(uintus) Fovius Q(uinti) l(ibertus)*  
*Philomusus.*

Μυτιλήνη, 1933.

Σ. Γ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ



## ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΥΠΟ Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

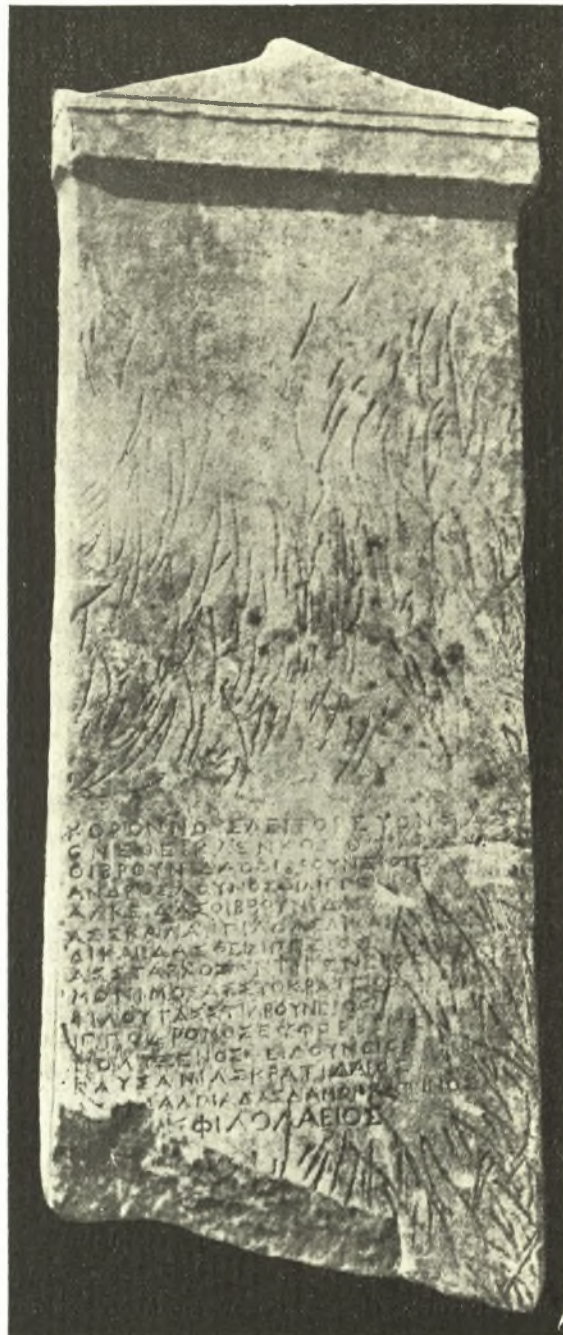
1. Ἔπιγραφος. Εἰς τὴν θέσιν «*Μαγοῦλα Θωμαῖ*» μεταξὺ τῶν χωρίων Θωμαῖ καὶ Τουρσουνλὰρ τῆς ἐπαρχίας Λαρίσης, ἀπέχουσαν μίαν περίπου ὥραν ἀπὸ τοῦ χωρίου Τουρσουνλὰρ, ἀνευρέθησαν κοινοὶ ἀρχαῖοι τάφοι ἐκ πλακῶν ἐγχωρίων ἀκατεργάστων, συληθέντες ὑπὸ τῶν χωρικῶν, καὶ μία στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀναθηματικῆ, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κάτω, μετὰ χαμηλοῦ ἀετώματος ἄνευ ἀκρωτητηρίων (ῦψους 1,15· πλάτ. 0,44· πάχ. 0,13· ῦψους γραμμάτων 0,012-0,014). Τῆς τελευταίας λέξεως ΦΙΛΟΛΑΕΙΟΣ τὰ γράμματα ἔχουσιν ῦψος 0,02:

- ΧΟΡΟΝΝΟΥΣΛΕΙΤΟΡΕΥΟΝΣΑΣ  
 ΟΝΕΘΕΙΚΑΕΝΚΟΝΘΙΝΑΡΧΕΝΤ . . Ν  
 ΘΙΒΡΟΥΝΙΔΑΟΘΙΒΡΟΥΝΕΙΟΙΟ  
 ΑΝΔΡΟΣΑΟΥΝΟΣΦΙΛΙΠΠΕΙΟΙΟ  
 5 ΑΛΚΙΔΑΣΘΙΒΡΟΥΝΕΙΔΑΙΟ  
 ΑΣΣΚΑΛΑΠΙΑΔΑΣΔΙΚΑΙΠΟΑΙΟΣ  
 ΔΙΚΑΙΙΔΑΣΦΙΛΙΠΠΕΙΟΣ  
 ΑΣΣΤΑΡΧΟΣΑΝΤΙΓΕΝΕΙΟΣ  
 ΜΟΝΙΜΟΣΑΣΣΤΟΚΡΑΤΕΙΟΣ  
 10 ΦΙΛΟΥΤΑΣΣΤΙΛΒΟΥΝΕΙΟΣ  
 ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣΕΥΦΟΡΒΕΙΟΣ  
 ΠΟΛΥΞΕΝΟΣΦΕΙΔΟΥΝΕΙΟΣ  
 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣΚΡΑΤΙΔΑΙΟΣ  
 . . . . ΛΑΠΙΑΔΑΣΔΑΜΟΙΡΑΤΕΙΟΣ  
 15 - - - - <ΦΙΛΟΛΑΕΙΟΣ

- Χορόννου*ς λειτορευόνσας  
*ονεθείκαεν*, *κονθιναρχέντ[ου]*ν  
*Θιβρουνίδαο* *Θιβρουνείοιο*  
*Ἀνδροσάουνο*ς *Φιλίππειοιο*  
 5 *Ἀλκείδα*ς *Θιβρουνείδαο*  
*Ἀσκαλαπιάδα*ς *Δικαιοῦ*οιο  
*Δικαίδα*ς *Φιλίππειο*ς  
*Ἀσταρχο*ς *Ἀντιγένειο*ς  
*Μόνιμο*ς *Ἀστοκράτειο*ς  
 10 *Φιλούτα*ς *Στιλβούνειο*ς  
*Ἰππόδρομο*ς *Εὐφόρβειο*ς  
*Πολύξενο*ς *Φειδούνειο*ς  
*Πανσανία*ς *Κρατίδαο*ς  
*[Ἀσκα]λαπιάδα*ς *Δαμο[κ]ράειο*ς  
 15 - - - - < *Φιλολάειο*ς.

Ἡ προκειμένη ἀναθηματικὴ στήλη εὐρέθη εἰς τινὰ ἀγρόν, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ἀμυχῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, σχηματισθειῶν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου κατὰ τὴν ἀροτρίασιν τοῦ ἀγροῦ. Εὐτυχῶς

ὁμως δὲν ἐγένοντο βλάβαι εἰς τὴν ἐνεπίγραφον ἐπιφάνειαν. Ἡ στήλη ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης.



Εἰκ. 1. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐξ Ἔπιγραφος.

Τὰ δύο ταῦτα χωρία Θωμαῖ καὶ Τουρσουνλὰρ κεῖνται μεταξὺ ἑρειπίων δύο ἀρχαίων γνωστῶν πόλεων πρὸς τὸ ΒΔ μέρος τῆς Κραννῶνος· ἀλλ' ἐκ τῶν ἑρειπίων τῆς Ἔπιγραφος ἀπέχουσι τὰ χωρία

ταῦτα περὶ τὰ 10 ἕως 11 χιλιόμετρα πρὸς Α, ἐνῶ τὰ ἐρείπια τῆς Κρανῶνος κείνται εἰς μεγαλειτέραν πως ἀπόστασιν καὶ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ στήλη θὰ ἐκομίσθη ἐκ τῆς Ἄτραγος, ἂν μὴ ἐκεῖ που πλησίον κείνται τὰ ἐρείπια μικρᾶς καὶ ἀσήμου πολίχνης, ὡς ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τάφων ἐξάγεται.

Ἡ στήλη ἄνω κοσμεῖται ὑπὸ χαμηλοῦ ἀετώματος μετὰ γείσου ἀνευ ἀκρωτηρίων· ἡ δὲ ἐπιγραφή ἄρχεται ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ κάτω, οὕτως ὥστε ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἄνω τὸ μέρος εἶναι κενὸν καὶ πιθανὸν τὸ πάλοι νὰ ἔφερε γραπτὴν παράστασιν.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἐπώνυμος ἄρχων διὰ τὴν χρονολόγησιν αὐτῆς εἶναι ὁ ἱερεὺς Χορόννος (λειτορενόσας), φερόμενος εἰς ὄνομαστικὴν πτῶσιν, ἐνῶ συνήθως φέρονται οἱ ἐπώνυμοι εἴτε θρησκευτικοὶ εἴτε πολιτικοὶ ἄρχοντες εἰς γενικὴν πτῶσιν (πρβλ. IG, XI<sup>2</sup> Φερῶν 413<sub>2</sub> ἱερέως Δ. . . Μαγνησίας 1109<sub>1,19</sub> ἱερέως Κρίωνος κλπ. Φαλάννης 1231<sub>5</sub> ἱερητεύοντος τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Γόμφων 287<sub>β</sub> ἱερητεύοντος τοῦ Διονύσου τοῦ Καρπίου, ἔπεται ὁ στρατηγός) κτλ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ὄνομαστικὴν πτῶσιν φέρεται ὁ ἱερεὺς ὡς ἀναθέμενός τι θεῷ τινί (πρβλ. IG, IX<sup>2</sup>, 112 Ἄλου Ἀπολλώνιος ἱερεὺς Ἀπόλλωνι. Γόννων 1040. Λαρίσης 574. Μαγνησίας 1128 κτλ.). Ἐν τῇ προκειμένῃ ὁμοίως ἐπιγραφῇ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἀνέθηκαν τὴν στήλην οἱ ἐπιγραφόμενοι.

Τὸ δὲ κύριον ὄνομα τοῦ ἱερέως Χορόννος δὲν εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐν Θεσσαλίᾳ εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν

Καὶ ὁ τύπος δὲ τῆς μετοχῆς λειτορενόσας ἀντὶ λειτορεύουν (= λ — ων) ἐνεστῶτος, ἢ λειτορεύσανς ἀορίστου καὶ θηλυκοῦ λειτορεύσανσα (IG, IX<sup>2</sup> Λαρίσης 599. Φάλαννης 1228<sub>3</sub> καὶ 1229<sub>4</sub>. Σκοτούσης 397 κλπ.) φαίνεται μοι πρωτότυπος οἷον εἰ κρᾶμα ἐνεστῶτος καὶ ἀορίστου (πρβλ. Fohlen, Untersuchungen zum thessalischen Dialekte σ. 25).

Στίχ. 2. Ὀγεθείκαεν = ἀνέθηκαν. Γνωστὸς ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀορίστου ἐκ πολλῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν.

Στίχ. 2. κοθιναρχέντ[ου]ν ἢ λέξις δηλοῖ ἀρχὴν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς. Εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ κόνθινος καὶ ἄρχω = κοθιναρχῶν κοθιναρχέντων = κοθιναρχούντων, μετοχὴ ἐνεστῶτος. Ἡ λέξις κοθιναρχέντων ἐνθυμίζει ἡμῖν τὴν λέξιν ταραντιναρχοῦντος ἐν ἐπιγραφῇ Λαρίσης (Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ, 1910, 334, εἰκ. 1<sub>4-5</sub>) γνωστὴν ἐκ τοῦ Ἡσυχίου (ἐν λ. ταραντινοί, ταραντιναρχος = ἀρχηγός ἱππακοντιστῶν). Τί δὲ σημαίνει κοθιναρχῆς ἢ κοθιναρχος, κοθιναρχέν-

των; Ἄγνοοῦμεν διότι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις στερούμεθα βοθημάτων. Οἱ κοθιναρχαὶ οὗτοι ἦσαν δύο, οἱ Θιβρουνίδας Θιβρούνειος καὶ Ἀνδροσάουν Φιλίππειος.

Στίχ. 3. Θιβρουνίδαο κλπ. Ἡ γενικὴ τοῦ ἐνικοῦ λήγει εἰς -αο καὶ -οιο, ἀντὶ ὡς συνήθως ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς εἰς -α καὶ -οι, καὶ ἐσχηματίσθη κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τύπον. Οὕτως ἔχομεν Θιβρουνίδαο ἀντὶ Θιβρουνίδα· Θιβρουνείοιο, ἀντὶ Θιβρουνείοι· Φιλίππειοιο. Θιβρουνίδαο κλπ. Ἐκ δὲ τῶν γνωστῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν ἐν IG, IX<sup>2</sup> ἔχομεν τὴν ὑπ' ἀριθ. 511<sub>5</sub> ἐπιγραφὴν πολέμοιο καὶ ἱράνας ἐν γενικῇ τοῦ ἐνικοῦ εἰς -οιο ἀντὶ -οι.

Περὶ δὲ τῶν πατρωνυμικῶν (πρβλ. Fohlen, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 26-27). Τὸ δὲ ὄνομα Θιβρουνίδας νῦν τὸ πρῶτον γίνεται γνωστὸν ἐσχηματίσθη δ' ἐκ τοῦ Θίβρου (= Θίβρων) γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (IG, IX<sup>2</sup> Φαρσάλου 237<sub>68</sub> καὶ 251. Φθιωτίδων Θηβῶν 1322<sub>3</sub> Ἀζώρου 1298<sub>13</sub>).

Στίχ. 4. Ἀνδροσάουνος Ἀνδροσάουν (= Ἀ — ων) κατὰ τὸ Πολισάων, (IG, IX<sup>2</sup> Add. 205, I, σ. 23) νῦν τὸ πρῶτον γίνεται γνωστὸν.

Στίχ. 5. Ἀλκείδας τὸ ὄνομα εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν ὡς Ἀλκίδας (IG, IX<sup>2</sup> Λαρίσης 553<sub>22</sub>. Λαμίας 60<sub>15</sub>, Ἀλκίδας Λαμειῶν ἄρχων).

Θιβρουνείδαο πατρωνυμικὸν τοῦ Θιβρουνείδας τεθὲν εἰς γενικὴν.

Ἐκ τοῦ 5<sup>ου</sup> στίχου ἄρχονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθέντων, οἵτινες εἶναι ἕνδεκα.

Στίχ. 6. Ἀσκαλαπιάδας γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν (IG, IX<sup>2</sup> 1143 Ἰωλκοῦ 75<sub>1</sub> Ὑπάτης 517<sub>63</sub> Λαρίσης Ἀσκαλαπιάδας διὰ δύο σ 234<sub>26</sub> Φαρσάλου). Περὶ δὲ τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν συμφώνων πρβλ. Fohlen, ὡς ἄνω, σελ. 30-31.

Δικαιοαῖος ἐκ τοῦ Δίκαιος ἐσχηματίσθη θεσσαλικῶς Δικαίος καὶ πατρωνυμικὸν Δικαιοαῖος πρωτοκλίτως, ἀντὶ Δικαίειος, ὡς συνήθως.

Στίχ. 7. Δικαίιδας ἐκ τοῦ Δίκαιος, ὄνομα νῦν τὸ πρῶτον γνωριζόμενον.

Στίχ. 8. Ἀστοαρχος ὄνομα νῦν τὸ πρῶτον γνωριζόμενον (πρβλ. Fohlen, ὡς ἄνω, 30-31).

Στίχ. 9. Μόνιμος ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (IG, IX<sup>2</sup> Λαρίσης 517<sub>69</sub>. Κιερίου 267. Λαμίας 66<sup>α</sup> καὶ Μελβοίας ΑΕ, 1930, 2).

Ἀστοκράτειος ἐκ τοῦ Ἀστοκράτης (πρβλ. IG, IX<sup>2</sup> Ἀστοκράτης Φαλάννης 1228<sub>41</sub>. Ἀστοκράτης Λαρίσης 696 κλπ.).

Στίχ. 10. Φιλούτας = Φιλώτας — Φιλώτης (πρβλ. IG, IX<sup>2</sup> Φιλώτας Κυρετιῶν 355. Κρανῶνος 470.



Αἰγινίου 324<sup>α</sup>. Φιλοῦτας Φαρσάλου 234<sub>40</sub> Φιλοῦ-  
ταιος Κιερίου 258. Φαλάννης 1228<sub>30</sub>. Φιλώτας  
Ἀζώρου 1303, 1236<sub>24</sub>. Ἄλου 109<sup>α</sup>,<sub>75</sub>. Γόμφων  
287<sup>α</sup>,<sub>9</sub> Φιλώτης Τρίκκης 312).

Στίλβουνοις ἐκ τοῦ ὀνόματος Στίλβων (Σ - ων)  
νῦν τὸ πρῶτον γινομένου γνωστοῦ.

Στίχ. 11. Ἰππόδρομος· τὸ ὄνομα εἶναι γνωστὸν  
ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (πρβλ. IG, IX<sup>2</sup> 461<sup>α</sup> Κραν-  
νῶνος. — 506<sub>20</sub> Λαρίσης).

Στίχ. 12. Φειδούνοις· ἐκ τοῦ ὀνόματος Φείδων  
(πρβλ. IG, IX<sup>2</sup> Λαρίσης 517<sub>62</sub> Κραννῶνος 461<sub>20, 35</sub>.  
Φείδων, ταγὸς Μητροπόλεως 280<sub>9</sub>, κλπ.).

Στίχ. 13. Κρατιδαίος· πατρωνυμικὸν ἐκ τοῦ ὀνό-  
ματος Κρατιδάς (IG, IX<sup>2</sup> Ὑπάτης 14<sup>α</sup><sub>2</sub>). Εἶναι  
γνωστὴ ἐπιγραφή ἐκ Φερῶν ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἀλ-  
μυροῦ τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος Κρατιδαίας Τοφίνειος,  
(Δελτίον Φιλαρχ. Ἐτ. «Ὁθρνος» τευχ. Ε', 1903,  
22, Γ'. — IG, IX<sup>2</sup>, 426) καὶ ἐπὶ ἀναγλύφου ἐπι-  
τυμβίου ἐκ Φερῶν τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, ἀλλ' ἢ  
ἐπιγραφή ἢ δευτέρα προστεθεῖσα βραδύτερον κατὰ  
τὸν Α' π. Χ. αἰῶνα: Κρατιδαία θεία (Δελτίον Φιλ.  
Ἐτ. «Ὁθρνος», F', 1906, 25 πίν. Β'. — IG, IX<sup>2</sup>,  
428 καὶ 426)

Στίχ. 15. — — — — — ς Φιλολάειος. Ἐνταῦθα  
ἐσώθη τὸ πατρωνυμικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι γεγραμ-  
μένον διὰ μεγαλειτέρων γραμμάτων (ὑψ. 0,02) καὶ  
τὸ τελικὸν Σ διαφέρει τῶν λοιπῶν ἔχον ἐνταῦθα  
τὰ πλάγια σκέλη ὀριζόντια.

Ἐπειδὴ ὁ σχηματισμὸς τῆς γενικῆς εἶναι κατὰ  
τὸν ἀρχαῖον τύπον, οἱ δὲ γραφικοὶ χαρακτῆρες δὲν  
ἔχουσιν εἰς τὰ ἄκρα γραμμίδια καὶ εἶναι ἰσομεγέ-  
θεις, εἶναι τῶν κλασσικῶν χρόνων (Α εὐθύγραμμον,  
Γ ἀνισοσκελὲς καὶ ζ μετ' ἀνοικτῶν τῶν πλαγίων  
σκελῶν, πλὴν τοῦ ξ ἄνευ καθέτου γραμμῆς) διὰ  
ταῦτα ὡς ἐκ τοῦ εἴδους τῆς γραφῆς δυνάμεθα, νο-  
μίζομεν, νὰ ἀναγάγωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην  
εἰς τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.

2. Μελιβοίας. Ἐν τῷ συνοικισμῷ Σκιαθᾶ τῆς  
περιφέρειας τοῦ χωρίου Πολυδενδρίου τῆς Ἁγιάς  
ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ὀσσης, ἐνθα εἶναι  
τὰ ἔρειπια τῆς Μαγνητικῆς πόλεως Μελιβοίας (Stäh-  
lin, Das hellenische Thessalien σ. 50, 7. — Ν. Ι.  
Γιαννόπουλος, ΑΕ, 1930, 169), ὁ φύλαξ ἀρχαιο-  
τήτων Θ. Πολυζώης ἀνεῦρεν ἐν ἀγρῷ τοῦ Δ. Κου-  
μπογιάννη πλάκα ἐπιμήκη ὀρθογώνιον, λευκοῦ  
μαρμάρου, μήκους 1,60, πλάτ. 0,45, πάχ. 0,13, ἐπὶ  
τῆς ὁποίας, οὔσης ὑπτίας, ἦσαν γομφωμένα κατ' ἴσας  
ἀποστάσεις ἕξ πλινθία, ἥτοι στυλίσκοι, ἐκ λευκοῦ  
μαρμάρου, ὀρθογώνια, ἐνσφηνωμένα διὰ μολύ-

βδου, ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τῶν ὁποίων ὑπῆρ-  
χον ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος.  
Ἐξ αὐτῶν τρία ἐκόμισεν ὁ φύλαξ εἰς τὸ Μουσεῖον  
Βόλου, ἐν ἀπώλετο πρὸ πολλοῦ καὶ δύο ἐκρατήθη-  
σαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ ἀγροῦ. Τὰ δὲ κομι-  
σθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον εἶναι τὰ ἑξῆς:

Πλινθίον λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιον, ὑψος  
0,31, πλάτος 0,13, πάχος 0,07. Κατὰ μῆκος τῆς  
μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ πάχους ἐπιγραφή (ὑψ. γραμ-  
μάτων 0,015):

ΑΓΛΩΝΙ : ΓΑ (κενόν). Ἄπλωνι : Πα

3. Πλινθίον λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιον, ὑψ.  
0,33, πλάτ. 0,11, πάχ. 0,07. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευ-  
ρᾶς τοῦ πάχους ἐπιγραφή (ὑψ. γρ. 0,015):

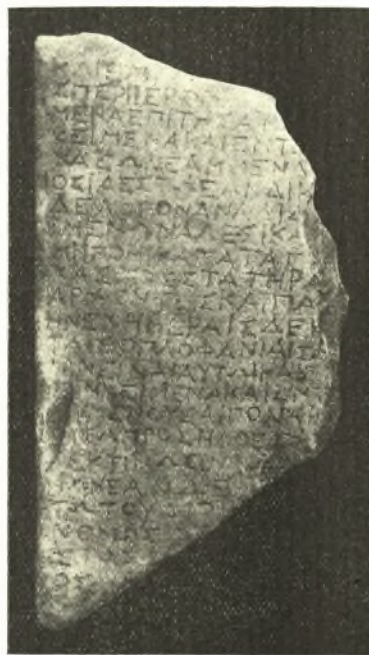
ΠΟΤΕΙΔΩΝΙ Ποτειδῶνι.

4. Πλινθίον λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιον, ὑψ.  
0,32, πλάτ. 0,155, πάχ. 0,07. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευ-  
ρᾶς τοῦ πάχους ἐπιγραφή (ὑψ. γρ. 0,03):

ΑΘΑΝΑΙ Ἀθάναι.

Ὑποθέτομεν ὅτι ἐκεῖ που εἶναι ναὸς τις.

5. Φθιωτίδων Θηβῶν. Ἐν Νέα Ἀγχιάλῳ εὐ-  
ρέθη ἐν τῷ τοίχῳ τῆς περιοχῆς τοῦ προσαυλίου οἰκίας



Εἰκ. 2. Τεμάχιον ψηφίσματος ἐκ Φθιωτίδων Θηβῶν.

τινός, ἐντετειχισμένη ἐνεπίγραφος στήλη ἣτις ἀπο-  
τειχισθεῖσα ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ.  
Τὴν στήλην ἀνεῦρε καὶ ἀπετείχισεν ὁ φύλαξ ἀρχαιο-

τήτων Ν. Ἀγχιάλου Σταῦρος Εὐαγγελόπουλος, ὅστις παρετήρησεν ὅτι ἡ στήλη ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς ἀποκρούσεως αὐτῆς ἄνω καὶ κάτω καὶ κάτω κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν εἶχε θραυσθῆ καὶ προσφάτως ὑπὸ τῶν κτιστῶν κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν μέχρι τοῦ μέσου περιῖπου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρη καὶ τὸ θραυσθὲν τεμάχιον. Ὀλίθος εἶναι κυανόλευκος καὶ ἔχει σφζόμενον ὕψος 0,36, πλάτος 0,20 καὶ πάχος 0,07. Περιέχει δὲ ψήφισμα ἑλλιπές. Γράμματα ἰσομεγέθη περιῖπου:

ΚΑΙΕΜ / Ι  
 ΞΠΕΡΙΠΙΕΡΩΝ  
 ΜΕΝΑΕΡΙΤΑΣΑΥΙ  
 ΚΕΙΜΕΝΑΚΑΙΕΝΤ /  
 5 ΧΑΕΩΝΕΑΜΜΕΝΑ  
 ΟΞΙΑΕΞΤΩΕΑΝΔΙΚ  
 ΔΕΛΟΓΟΝΑΝΑΔΙΔ  
 ΙΜΕΝΩΝΑΛΕΞΙΚΑ  
 ΜΗΠΟΗΙΚΑΤΑΤΑΓΛ  
 10 ΚΑΞΤΟΞΞΤΑΤΗΡΑ  
 ΑΡΧΟΝΤΕΞΚΑΙΠΑ  
 ΗΝΕΝΗΜΕΡΑΙΞΔΕΡ  
 ΤΑΙΞΟΠΛΟΦΑΝΙΑΙΞΕ  
 ΙΑΝΕΙΝΑΙΑΥΤΩΙΚΑΙΓ  
 15 ΝΚΕΙΜΕΝΑΚΑΙΕΝΤ  
 . . ΙΜΕΝΟΥΞΑΙΠΟΛΙΑΡ  
 . . ΞΑΠΡΟΞΗΛΘΕΕΥ  
 ΕΚΤΙΝΩΞΙΝΑΓΩ  
 ΝΩΝΕΑΝΔΕΤ  
 20 ΤΩΤΟΥΔΙΟΞ  
 ΝΟΜΟΞΔ  
 ΞΤΑΞ  
 ΟΞΛ  
 Ξ  
 25 - - - - -  
 - - - - -  
 καὶ ἐμ - - - - -  
 ς περὶ ἱερῶν - - - - - [κεί-;]  
 μενα ἐπὶ τὰς αὐτῆς; - - - - - /  
 κείμενα καὶ ἐν τ[αῖ] - - - - - ]  
 5 χαέων· ἐὰμ μὲν ἂ - - - - -  
 ὅσια ἔστω, ἐὰν δικ - - - - -  
 δὲ λόγον ἀναδίδ[όναι; - - - - - κε-]  
 ιμένων ΑΛΕΞΙΚΑ - - - - -  
 μὴ ποῆι κατὰ τὰ γ[εγραμμένα; ἔ-]  
 10 καστος στατήρα[ς; - - - - -

ἄρχοντες καὶ πα - - - - -  
 ἦν ἐν ἡμέραις δέ[κα; - - - - - ἐν]  
 ταῖς ὄπλοφαναίαις ἔ - - - - -  
 ιαν εἶναι αὐτῶν καὶ γ - - - - -  
 15 . . ν κείμενα καὶ ἐν τ - - - - -  
 [κε]ιμένους αἰπόλια ρ[ - - - - -  
 [. . ]σαπροσῆλθε Εὐ - - - - -  
 ἐκίνωσιν ἄγω - - - - -  
 νων· ἐὰν δὲ τ[- - - - - ἔσ ]  
 20 τω τοῦ Διὸς - - - - -  
 νόμος Δ - - - - -  
 ΞΤΑΞ - - - - -  
 ΟΞΛ - - - - -  
 Ξ - - - - -  
 25 - - - - -

Ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ ἀναγράφεται ψήφισμά τι τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν. Ἴσως ἐν αὐτῷ πρόκειται περὶ δικαστικῆς τινος ὑποθέσεως περὶ ἀμφισβητουμένων τόπων καὶ ἱερῶν (στίχ. 2 περὶ ἱερῶν)· ὅτι δὲ πρόκειται περὶ δικαστικῆς ὑποθέσεως φαίνεται καὶ ἐκ τῶν στίχων 16-17 προσῆλθε Εὐ—ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι προσῆλθε πρὸς ἐξέτασιν ὡς μάρτυς ὁ Εὐ—.

Ἐν στίχῳ 5<sup>ο</sup> χαέων δέον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ τόπων ὄρεινῶν καὶ φαραγωγῶν (πρβλ. χαράδρα IG, IX<sup>2</sup> add. IX 205, II<sub>28</sub> περὶ ὄρεινῶν μεταξὺ Μελιταιέων καὶ Χαλαίων καὶ Πηρέων).

Ἐν στίχῳ 8<sup>ο</sup> συνεκλήρωσαμεν τὴν λέξιν [κε-]ιμένων, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὴν λέξιν ΑΛΕΞΙΚΑ.

Στίχ. 9. μὴ ποῆι ἀντὶ μὴ ποιῆι (πρβλ. IG, IX<sup>2</sup>, 1346 ἐπόησε. — Ν. Ι. Γιαννόπουλος, ΑΕ, 1919, 52<sub>14</sub> ἐπόησ').

Στίχ. 12. ἐν ἡμέραις δέ[κα] συνεκλήρωσαμεν οὕτω, διότι ἐπὶ τοῦ λίθου διακρίνεται ἡ κάθετος τοῦ Κ καὶ ὀλίγον ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἐκ τῶν δύο πλαγιῶν σκελῶν τοῦ Κ.

Στίχ. 13. ταῖς ὄπλοφαναίαις. Δὲν γνωρίζομεν τι σχετικὸν περὶ τῶν ὄπλοφαναίων ἐν Φθιώτῳ Θήβαις.

Στίχ. 16. αἰπόλια. Ἐκ τῆς λέξεως ταύτης ἐξάγεται, νομίζομεν, ὅτι οἱ ἀμφισβητούμενοι τόποι ἦσαν νομαὶ αἰγοπροβάτων, τὰ κοινῶς λεγόμενα λειβάδια. Τοιοῦτοι τόποι νομῆς περὶ τὰς Φθιωτίδας Θήβας εἶναι καὶ σήμερον χρησιμοποιούμενοι ὡς χειμερινὰ νομαὶ ὑπὸ τῶν ποιμένων.

Στίχ. 19. ἐὰν δὲ τ . . . Ἴσως εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς ἐν στίχῳ 5 ἐὰμ μὲν Α . . .

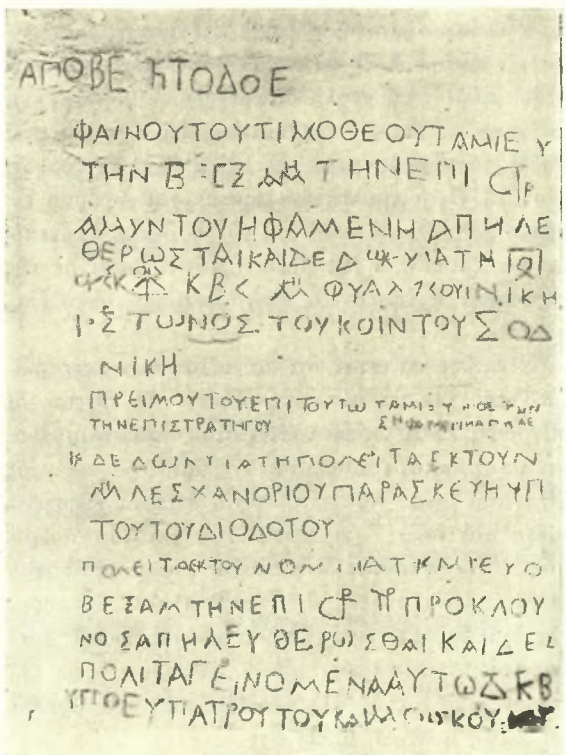


Στίχ. 20. . . τω τοῦ Διός. Συνεπληρώσαμεν τὴν πρώτην λέξιν [ἔσ]τω τοῦ Διός, ὁ τόπος δῆλα δὴ «ἔστω τοῦ Διός». Φαίνεται δὲ ὅτι ἐκεῖ που θὰ ὑπῆρχεν ἱερὸν τι τοῦ Διός.

Στίχ. 21. νόμος Δ . . . Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ νόμου τινός.

Ὡς δ' ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων φαίνεται ἡ προκειμένη ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος καὶ ἰδίως περὶ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ καὶ ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὸ Δημητρίον ἱερὸν.

6. Βάσις ὀρθογώνιος λίθου κυανοφαίου μεταποιηθεῖσα ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατὰ τὸν Ε' ἢ F' αἰῶνα μ. Χ. εἰς ἐπίθημα κιονοκράνου παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας (ῥψ. 0,75, πλ. 0,52, πάχ. 0,32).



Εἰκ. 3. Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Φθιωτίδων Θηβῶν.

ΑΠΟΒΕ ΗΤΟΔΟΕ

Φαῖνον τοῦ Τιμοθέου ταμιεύ[οντος τῆς πό(λεως) / τὴν β' ἐξάμη(νον) τὴν ἐπὶ στρατηγοῦ] [δεῖνα, ἢ δεῖνα]

Ἀμύντου, ἢ φαμένη ἀπηλε[υ-]

5 θερωσται καὶ δεδωκνῖα τῆ πό(λει) [τὰ ἐκ τοῦ] νό[μου] (Δηνάρια) ΚΒ<. Μη(νός) Φυλλικῶ Νίκη [ἀπὸ Ἀρ-]

ίστανος τοῦ Κοῖντου, Σοδο - - - - -

Νίκη

Πρεῖμου τοῦ ἐπὶ τούτῳ ταμιεύοντος τὴν [δεῖνα ἐξάμηνον]

10 τὴν ἐπὶ στρατηγοῦ [Φι:]λ[ο]||κ[ο]ράτους (ἢ δεῖνα) ἢ φαμένη ἀπηλε[υθερωσθαι]

κ(αί) δεδωκνῖα τῆ πό(λει) τὰ ἐκ τοῦ νό[μου] | γε- νόμενα (δηνάρια) ΚΒ<.

Μη(νός) Λεσχανορίου. Παρασκευῆ ὑπ[ὸ] Διοδό[ου]·] του τοῦ Διοδότου [ἔδωκε τῆ]

πό(λει) τὰ Γ' . πό(λει) τὰ (γενόμεν)α, ταμιεύ[οντος τὴν]

15 β' ἐξάμη(νον) τὴν ἐπὶ στρατηγοῦ] Γρ(αικῆ)τος Πρόκλου | ὁ δεῖνα ὁ φάμε[υ]

νος ἀπηλευθερωσθαι καὶ δεδ[ωκε] τῆ] πό(λ)ε[ι] τὰ γενόμενα αὐτῶ (δηνάρια) ΚΒ<

ὑπὸ Εὐπάτρου τοῦ καὶ ΜΟΙΣΚΟΥ(.) τὸ ἐκ 19 [τοῦ νόμου].

Ἐν τῇ προκειμένη ἐπιγραφῇ ἀναγράφονται πράξεις ἀπελευθερώσεως δούλων τῶν μετὰ τὸ 131-132 μ. Χ. χρόνων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν στρατηγῶν τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν.

Ὁ λίθος δυστυχῶς εἶναι ἀποκεκομμένος ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν τοῦ Ε' ἢ F' μ. Χ. αἰῶνος, ὡς μεταποιηθεὶς εἰς ἐπίθημα κιονοκράνου χριστιανικοῦ ναοῦ. Περιέχει δὲ ἑλλιπῆ τὴν ἐπιγραφὴν ἰδίως κατὰ τὴν ἄνω, δεξιὰν καὶ κάτω πλευράν.

Στίχ. 2. ΦΑΙΝΟΥ τοῦ Τιμοθέου. Τὸ ὄνομα Φαῖνος νῦν τὸ πρῶτον γίνεται γνωστόν. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ταμίου τῆς πόλεως κατὰ τὴν β' ἐξάμηνον.

Στίχ. 3. Τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ ὡς καὶ τὸ τῆς ἀπελευθερίας λείπουσιν ἀποκοπέντα.

Στίχ. 4-5. ἀπηλε[υ]//θερωσται ἀντὶ ἀπηλευθερωσθαι.

Στίχ. 6. Τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου γράμματα ΟΥ<ΚΟΔ εἶναι δυσεξήγητα, πλὴν τοῦ σημείου Δ τῶν δηναρίων. Ἴσως πρέπει νὰ συμπληρωθῆ τὰ γενόμενα ἢ τὸ ἐκ τοῦ νόμου ΔΚΒ<.

Μη(νός) Φυλλικῶ. Ὁ μὴν εἶναι γνωστός ἐκ πολλῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν. Ἀνήκει δὲ εἰς τὸ Θεσσαλικὸν μηνολόγιον καὶ ἰδίως εἰς τὸ τῆς Λαρίσης (IG, IX<sup>2</sup> 561, 563 κλπ. Rensch, De manumissionum titulis apud Thessalos, σελ. 124). Ἐν τῷ μηνολογίῳ τῆς Ἄλου δὲν περιέχεται ὁ Φυλλικὸς ὡς καὶ ὁ κατωτέρω (στίχ. 12) Λεσχανόριος, καὶ δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους Ρωμαϊκοὺς χρόνους εἶχον προσλάβει καὶ οἱ Φθιωταὶ Θηβαῖοι τὸ μηνολόγιον τῆς Λαρίσης, τὸ ὁποῖον εἶχε γενικευθῆ εἰς πολλοὺς τόπους τότε.

Στίχ. 8. *Πρεΐμου*. Φαίνεται ότι είναι όνομα του ταμίου, ως εξάγεται εκ των επομένων:

*Πρεΐμου του επί τούτω ταμείουτος / ἴην δεΐνα ἐξάμ(ηνον) / ἴην ἐπί στρατηγοῦ δεινος*. Ίσως όμως να ἦναι και όνομα στρατηγοῦ, διότι ἐν στίχῳ 10 λείπει τὸ όνομα του στρατηγοῦ και τὸ τῆς ἀπιλευθέρως. *Πρεΐμος* ἢ *Πρεΐμος* στρατηγός εἶναι γνωστός τὸ ἔτος 131 - 132 μ. Χ. (Κροογ, De foederis Thessalorum praetoribus, σελ. 62. IG, IX<sup>2</sup> 548, Λαρίσης).

Στίχ. 10. Ἄμυδρῶς διακρίνεται στρατηγός ὁ [Φι]λ[οκ]ράτης:

Στίχ. 12. *Μη(νός) Λεοχανορίου*. Και ὁ μήν οὗτος εἶναι γνωστός εκ τῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν, ἀνήκων εἰς τὸ μνηολόγιον τῆς Λαρίσης και ἄλλων πόλεων (Rensch, De manumissionum titulis apud Thessalos, σελ. 124. IG, IX<sup>2</sup> 561 Λαρίσης κλπ.). Ὁ Λεοχανόριος εὔρηται και ἐν τῷ μνηολογίῳ τῆς Μελιτείας (Rensch, ὡς ἄνω σελ. 128 - 129).

Στίχ. 15. *Γρα(αικήτου) Προόκλου*, στρατηγοῦ. Ὁ Ὀπκιος Γραικήτικος Προόκλος στρατηγός τῶν Θεσσαλῶν μετὰ τὸ 131 - 132 μ. Χ. ὑπῆρξε (IG, IX<sup>2</sup>, 21, Ὑπάτης. 325, Αἰγινίου. Κροογ, De foederis Thess. praet., σελ. 62).

Στίχ. 18 ΤΟΥΚΑΙΜΟΙΣΚΟΥΤΟ συνεπληρώσαμεν: τοῦ και ΜΟΙΣΚΟΥ τὸ εκ τοῦ νόμου/.

7. *Δαρίσης*. Ἐν τῇ θέσει «Νταούλια», μίαν περίπου ὄραν δυτικῶς τῆς Λαρίσης, ὅπου εἶναι αἱ ἀμπελοὶ τοῦ συνοικισμοῦ Νέας Φιλιππουπόλεως, κατὰ τὴν φύτευσιν ἀμπέλου εἰς βάθος 0,50 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας εὔρεθη μέγας κτιστός δι' ὀπτοπλίνθων καμαρωτός τάφος ἐπιχειρισμένος ἔσωθεν δι' ἀμμοκονιάματος ἔχων μικρὰν θυρίδα πρὸς ἀνατολάς. Τὰ εὔρεθέντα ἐν τῷ τάφῳ ἀγγεῖα πῆλινα ἀχροα και εἰς ὑάλινος σκύφος, παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ φύλακος τῷ 1932. Ἐπειδὴ δὲ εἰσελθὼν ὁ φύλαξ ἐν τῷ τάφῳ παρετήρησεν ότι ἄνωθεν τῆς θυρίδος

ἦτο τεθειμένη ἐγκαρσίως πλᾶξ λευκοῦ μαρμάρου ἐνεπίγραφος, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1932 μετέβημεν μετὰ τοῦ κ. Βέκνιγνον ἐπὶ τόπου και εἶδομεν και ἡμεῖς ότι ὄντως ὑπῆρχε πλᾶξ ἐνεπίγραφος, και ἐνομίσαμεν ότι πρόκειται περὶ ψηφίσματος τινος, ἀλλ' ἐλλείπει ἐργατῶν και ἐργαλείων δὲν ἀπετείχισαμεν τότε τὴν πλάκα. Κατὰ τὴν 22<sup>αν</sup> Δεκεμβρίου 1932 μεταβᾶς εἰς Λάρισαν ἀπετείχισα εκ τῆς θυρίδος τοῦ τάφου τὴν στήλην, και ἐκόμισα εἰς τὴν ἐν Λαρίσῃ Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν.

Ἡ στήλη εἶναι εκ λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιος, ἀποκεκρουμένη ἄνω και ἄνω κατὰ τὴν δεξιάν γωνίαν. Ἐχει ὕψος 1,12· πλάτος 0,53· πάχος 0,18. Τὸ ἀπόκρουμα δὲ τῆς ἄνω δεξιᾶς γωνίας ἐχει μήκος 0,20, και πλάτος 0,09. Ἐκεῖθεν δὲ ἡ στήλη φέρει βαθεῖαν ἐντομὴν λαξεύσεως διὰ σφύρας κατὰ πλάτος τῆς στήλης μέχρι τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς εἰς πλάτος 0,06, οὕτως ὥστε θὰ ἐλλείπωσι 3·5 στίχοι. Εἶναι δὲ ἡ στήλη ἀμφοτέρωθεν γεγραμμένη διὰ μικρῶν πυκνῶν γραμμάτων (ὑψ. 0,01). Κάτω δὲ τῆς Α ὄψεως μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς ἡ στήλη εἶναι ἡμικατεργασμένη διὰ σφύρας εἰς ὕψος 0,38. Ὅπισθεν δὲ ἐπὶ τῆς Β ὄψεως ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια ἐχει ὕψος 0,48. Κίτωθι δὲ τῆς ἐπιγραφῆς ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λεία και ἄνευ ἐπιγραφῆς.

Ἡ στήλη φαίνεται ότι τὸ πάλαι ἦτο ἐπεστρωμένη που, διὸ και ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀποτεριμμένα και τὰ γράμματα ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς μέχρι τοῦ μέσου και πλέον εἶναι ἐντελῶς ἐξηφανισμένα και μόλις ἴχνη αὐτῶν πού και που διακρίνονται. Πλὴν τούτου δὲ τὸ πάλαι ἐγένετο ἀπόπειρα ἀποκοπῆς τῆς στήλης εἰς ὕψος 0,20 ἀπὸ τῆς κορυφῆς διὰ βαθείας ἐντομῆς διὰ σφύρας, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, ἵνα θέσωσιν αὐτὴν ἐγκαρσίως ἄνω τῆς θυρίδος τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐγκατελείφθη ἡ ἀπόπειρα, και ἐτέθη ἡ στήλη ὅπως εἶχε.

#### Ὅψις Α΄.

ΣΙΑΙΑΧΟΥΤΟΥΑΙΣΧΥΛΟΥ  
 ΛΟΥΕΡΜΙΩΝΑΡΙΣΤΟ  
 ΛΕΥΘΕΡΩΣΘΑΙΑΠΟ. Ν.  
 ΑΠΟ ΑΠΟΥ. ΜΗΝΟ. ΦΥΛ  
 Μ ΟΥΝΤΟΥ. ΥΣΙΟΥΣΤΙ  
 ΝΙΟΣΑΠΟΙΛΑΥΚΟΥΤΟΥΔΗΜΟΦΙΛΟΥ  
 ΝΙΟΣΕΥΦΡΑΝΟΡΟ. ΑΠ. ΕΥ. ΡΑΝΟΡΟΣΤΟΥΧΑ  
 Α Α ΙΟΥΑΠΟ/ΥΣΙΟΥΤΟΥΠΑΥΣΑ  
 ΝΙΟ. ΙΟΝΥ. . . . ΑΝΤΙΜΑΧΟΥΟΦΑΜΕΝΟΣΑ  
 10 ΛΕΥΘΕΡΩΣΘΑΙΑΠΟΑΘΗ[ΝΟ]ΔΩΡΟΥΤΟ.



ΠΑΙΝΙΟ

1

... Θ. ΝΟΡΟΣΑΠΟ . . Λ[Λ]ΩΝΙΟΥΤΟΥΛ. ΣΧΡ . . .  
 . . ΟΦΡΑΣΤΟΣΤΙΜΟΚΛΕΟΥΣ ΟΥΑΠ . .  
 ΡΛΟΥ . . ΖΜΥΡΝΑΘΡΑΣΩΝΟΣΑΠΟ . Φ . ΛΙΩΝΟΣ  
 15 ΥΟΝΗΣΙΜΟΥ ΦΙΛΩΝΙΔΗΣΜΕΝΑΝ . . ΟΥ . . ΟΥ  
 ΤΟΥΦΙΛΩΝΟΣΝΙΚΟΛΑΟΣΑΠΟΜΑΧΙ . . . ΑΝΠΛΩΤΕΟ . ΜΑΧΙ  
 . . ΥΤΟΥΑΤΡΕΣΤΙΔΟΥΔ . . ΦΑΝΤΟΣΜΕΝΗΤΟΣΑΠΟΜΕΝΗ  
 . ΟΣΤΟΥΑΓΗΣΑΝΔΡΟΥΝΙΚΑΣΥΛΑ . . Π . ΤΟΥΑΠΟΑΙΝΗ  
 ΣΙΟΥΤΟΥΑΙΝΗΣΙΟΥΑΝΤΙΟΧΟΣ . . ΜΟ ΟΣ  
 20 ΙΟ ΟΥ . ΟΤ Ο ΘΟΝΤ .  
 Ε . Ε . ΤΗ Α ΘΟ  
 ΙΑΣΩΝ  
 Ν  
 ΛΟΣ 4 . Λ . ΠΠΟ . . ΟΥ  
 25 . ΟΛΟΧΟΥΑΠΟΙΠΠΟΛΟΧΟΥΤΟΥΙΠΠΟΛΟΧΟΥ  
 ΛΙΒΙΟΥ . . . ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΟΥΚΑΙΠ . ΡΑΜΟΝ  
 . ΟΣΤΗΣ . . . ΙΙΤΩ . ΙΟΛ . ΙΑΙΔΥΚΙΟΥΤΟΥΠΑΣΑΝΙΟΥ  
 ΙΡΑΚΑΙΓΛΑΥΚΟΥΑΠΟΠΑΡΜΟΝΙΔΟΣΤΗΣΔΗΜΗΤΡΙΟΥ  
 . ΕΟΔΟΤ . . Λ . ΣΙΠΟΝΟΥΤΟΥΑΝΔΡΟΜΙ . . ΔΙΟ . . . ΕΡΜΟΓΕ  
 30 ΝΗΣΛΕΟΝΤΟΣΑΠΟΚΑΛΛΙΦΩΝΤΟΣΤΟΥΔΙΟΤΙΜ . .  
 ΑΠ ΙΛΛΕΟΥΤΟΥΠΑΤΡΩΝΟΣ . Υ . Κ . .  
 ΛΙΧΟΥ / ΙΙ . ΣΩΣΤΡΑΤΑΣΤΗΣΗΓΗΣΑΡ .  
 33 ΤΟΥ . . ΣΤΡΑΤΟΣΧΑΡΙΟΥΑΠΟΧΑΡΙΟΥΤΟΥΧΑΡΙΟΥ

Ἔπις Β΄.

Ο . . Σ  
 ΙΝΚΟΓ  
 ΙΩΙΩ  
 ΣΑΠΟΔΙΩΝΟΣΤΟΥ  
 5 ΔΡΟΥΤΟΥ . . . ΟΥΑΡΙΣ  
 ΚΑΙΑΝΤΙ . . . . . ΤΟΥ . . . ΣΩΣΑ  
 ΘΕΟΥ ΤΡΙ . Σ  
 ΚΛΕΟ ΟΥ ΑΚΙ  
 ΦΕΙΔΩΝΟΣΤΟΥ  
 10 ΤΙΟΥΑΠΟ ΤΟ . . . ΤΙΤ  
 ΗΟ . ΑΛΚΙΝΟΥ . . ΙΠΠΟΣ . Ρ . ΝΙΚ . . ΑΛΕΥΑ  
 ΟΥΤ . ΣΤΟΥ ΟΠΙΣΟ  
 ΕΡΜΙΟΥΑΠΟΕΡΜΙΟΥΤΟΥΑΙΝΕΟΥΕΥΤΥΧ  
 ΚΛΕΟΠ . . ΕΥ . ΙΓΕΝΝΙΠΠΟΥΤΩΝΕΥΔΗΜΟ  
 15 ΤΟΥ . . ΟΥΤΟΥΑΝΤΙΓΟ  
 Υ . ΠΟΥΦΙΛΛΟ  
 ΑΠΟΔΙΟ . Α

ΗΡΑΚΛΕΙΑ 4 . Ρ Α

<sup>1</sup> Ἐγγλυφος τὴμῃ κατὰ πλείους γενομένη διὰ σφίρας πρὸς ἀποκορὴν τῆς στήλης κατὰ τοὺς τελευταίους Ρωμαίικους χρόνους.





Ὀψις Β'.

Ο . . . Σ -----  
 Ι Ν Κ Ο Π -----  
 Ι Ω Ι Ω -----  
 ----- ς ἀπὸ Δίωνος τοῦ -----  
 5 [ ἄν ] δρον τοῦ ----- ου, Ἄρισ / το -----  
 ----- καὶ Ἀντιγόνου] τοῦ . . . Σ Ι Ο Ε -----  
 ----- θεοῦ ----- Τ Ρ Ι . Σ -----  
 ----- Κ Λ Ε Ο ----- Ο Υ ----- Α Κ Ι -----  
 ----- Φεΐδωνος τοῦ -----  
 10 ----- ἰ ] ππου ἀπὸ -----  
 ----- . . . Ἀλκίνου. [Σώσ]μ[π]ρος . Ρ . . Ν Ι Κ . ἰ ἀ/πὸ] Εἰδα-  
 [μερ;]ου [τοῦ] ----- Ο Υ Τ . . Σ Τ Ο Υ ----- Θεόπιστο[ς]  
 ----- Ἐρμίον ἀπὸ Ἐρμίον τοῦ Αἰνέου . Εὐτύχ[ης]  
 ----- κλέους . . εκ . . Γεννίππου τῶν Εὐδήμο[υ]  
 15 ----- Ἰ Π Π Ο Υ τοῦ Ἀντιγό[νου]  
 ----- Υ . . που, Φίλαθ[λος]  
 ----- ἀπὸ Διοχάρ[ους]  
 -----  
 ----- Ἡράκλεια (ἄ)πό;  
 20 ----- Ν Ο ----- [τοῦ] Α [ῖ]σχο[ων]ος  
 π ----- τοῦ . Σώσιρατος Πυθονί-  
 [κου] ----- νότου ἀπὸ Τελ -----  
 ----- Ω Ν Π Ο Λ . . . τοῦ Μενάν[δρου]  
 ----- τοῦ [Ἀ]χαιοῦ . Ἀλέξανδρος -----  
 25 ----- ανδρος Πατρόκλου  
 ----- Διοτίμου ἀπὸ  
 ----- ας Ἀριστονίκου ἀπὸ  
 -----

Ἐνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς στήλης καὶ τῆς ἔξαφανίσεως τοῦ πλείστου μέρους ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν ἐν τῇ φωτογραφίᾳ, ἦν παρήγγειλα εἰς φωτογράφον, δὲν ἀπεδόθησαν τὰ γράμματα, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς ἐκτύποις. Τὴν ἀνάγνωσιν δὲ βασίζω ἐπὶ τῆς ἀντιγραφῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Ἀναγράφονται δὲ ἐν τῇ στήλῃ πράξεις ἀπελευθερώσεως δούλων τῶν Ρωμαϊκῶν πάντως χρόνων.

Ἐν ἀρχῇ τὰ ὀνόματα τοῦ στρατηγοῦ καὶ τοῦ ταμίου λείπουν, καὶ δὲν δυνάμεθα μετὰ θετικότητος νὰ χρονολογήσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν.

Ἐν στίχῳ 3<sup>ο</sup> δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν [ὁ φάμενος ἀπη]λευθερῶσθαι ἀπὸ . . . Ν . . .

Ἐν στίχῳ 4<sup>ο</sup> διακρίνομεν μηνό[ς] Φυλ[λι]κοῦ], γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν.

Ἐν στίχῳ 18<sup>ο</sup> τὸ ὄνομα Νικασύλα εἶναι ἀνυπαρκτον. Διορθοῦμεν αὐτὸ ἐνταῦθα εἰς Νικασ[ί]α[ς] ὡς ἐν IG, IX<sup>2</sup>, 72<sup>5</sup>.

Ἐν στίχῳ 30<sup>ο</sup> τὸ ὄνομα Καλλιφῶντος εὐρίσκομεν ἐν IG, IX<sup>2</sup>, 517<sup>48</sup> ἐπιγραφῇ Λαρίσης.

Ἐν στίχῳ 31<sup>ο</sup> τὸ ὄνομα Πάτρωνος εὐρίσκομεν ἐν IG, IX<sup>2</sup>, 414<sup>α</sup>, 4, 5 τῶν Φερῶν καὶ 1299<sup>8</sup>, τῆς Ἀζώρου.

Ἐν στίχῳ 33<sup>ο</sup> τὸ ὄνομα Χαρίου, τρεῖς ἀπαντῶν ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ, νῦν τὸ πρῶτον γνωρίζεται, μὴ ἀπαντῶν ἐν IG, IX<sup>2</sup>. Δέον ἢ ὀνομαστικὴ νὰ ἐκφέρεται Χάριος -ου, ἢ Χαρίας -ου.

8. Στήλη ἐπιτύμβιος μετ' ἀνθεμίου καὶ γείσου προέχοντος, ἀποκεκρουμένη κάτωθεν. Ὑψος 0,76, πλάτ. 0,45, πάχ. 0,08, ὕψ. γραμ. 0,035. Λίθος κυανόφαιος.

ΝΙΚΑΤΑΦΙΛΗ  
 ΜΟΝΟΣΧΡΗΣΤΗ  
 ΧΑΙΡΕ

Νικάτα Φιλή-  
 μονος χρηστή  
 χαῖρε.

9. Στήλη μετ' άνθεμίου λευκοῦ μαρμάρου άνεπίγραφος, φέρουσα έν αναγλύφω κόρην ίσταμένην ὀρθίαν κατ' ένώπιον, περιβεβλημένην ίμάτιον άπό τοῦ στήθους καί κάτω, δι' οὗ καλύπτει τόν άριστερόν βραχίονα άνω τοῦ άγκῶνος καί μέχρι τοῦ καρποῦ τῆς χειρὸς καί άφίνουσα γυμνόν τὸ άνω μέρος τοῦ σώματος κάτωθι τῶν μαστῶν καί άνω καί τήν δεξιάν χεῖρα φυσικῶς κρεμαμένην, δι' ἧς



Εἰκ. 4. Ἐπιτύμβιον ανάγλυφον κόρης ἐκ Λαρίσης.

κρατεῖ μῆλον· ἡ δὲ άριστερὰ καμπτομένη καί περιβεβλημένη άπό τοῦ άγκῶνος μέχρι τοῦ καρποῦ φέρεται πρὸς τὰ έμπρὸς συνεπτυγμένη. Κάτωθι τῆς άριστερᾶς χειρὸς εἶναι άναγεγλυμμένος ἐπὶ τοῦ ίματίου άρύβαλλος ἢ παρεμφερές πρὸς άρύβαλλον άγγεῖον. Φαίνεται δὲ ὅτι διὰ τῆς άριστερᾶς χειρὸς έκράτει τὸ άγγεῖον άνηρημένον διὰ σχοινίου. Ἡ στήλη (εἰκ. 4) εἶναι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων

άρτια, δὲν φέρει δὲ ἐπιγραφήν. Ὑψος τῆς στήλης 1,13, πλάτ. 0,33, πάχ. 0,07, ὕψ. κόρης 0,75. Εὐρέθη εἰς τοὺς Στρατῶνας τοῦ 1<sup>ου</sup> Ἰππικοῦ Συντάγματος ἐν Λαρίση.

10. **Δημητριάδος.** Κάτωθι τοῦ ναΐσκου τοῦ Προφήτου Ἡλία, ὅπου κεῖται τὸ άρχαῖον νεκροταφεῖον τῆς Δημητριάδος, ἐν άγρῷ άπεκαλύφθη διὰ τοῦ άρότρου στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου μετ' αὐτώματος καί άκρωτηρίων, άκέραιος. Ἐπὶ τοῦ αὐτώματος ἐσώθη γύρωθεν χρωματισμὸς πράσινος καί ἐν τῷ μέσῳ ἴχνη ἐρυθροῦ χρωματισμοῦ ῥόδου. Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 0,82, πλάτ. 0,26, πάχ. 0,08, ὕψος γραμμ. 0,02 καί κάτωθι 0,04 - 0,05. Μεταγενεστέρως ἡ στήλη εἶχε τεθῆ άνεστραμμένη εἰς άλλον τάφον, ἐφ' ἧς ἐνεχαράχθη διὰ σφύρας μεγάλοις γραμμασιν άλλο ὄνομα εἰς τρεῖς στίχους, ὧν ὁ πρῶτος ἐφθάρη ὑπὸ τοῦ άρότρου, σωθέντος μόνον ἑνὸς Ρ.

α'	ΜΙΚΚΑ	α'	Μίκκα
	ΕΥΝΟΣΤΟΥ		Εὐνόστου
β'	Ν Ο Λ	β'	--- Ρ ---
	Ε Ι Ο Ι Δ		κράτης
	Σ Η Τ Κ		Διογέ-
	// Ρ // // //		νου

Ἡ κάτω ἐπιγραφή εἶναι άνεστραμμένη.

Τὸ ὄνομα Μίκκα εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Λαμίας (IG, IX<sup>2</sup>, 77<sub>3</sub>).

11. Παρὰ τήν θέσιν «Μπουρμπουλήθραις» πρὸς δυσμὰς τοῦ Βόλου ἐπὶ τῆς ανατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἡ άκρόπολις τῆς Δημητριάδος, εἶναι ἐπὶ βράχου λαξευτὴ κλίμαξ. Πλησίον τῆς κλίμακος ταύτης κεῖται κτιστὸς τάφος ἐπιχειρισμένος ἔσωθεν δι' ασβέστου μήκους 0,25, πλάτ. 1 μ. καί βάθους 1,20 πλήρης ὀστῶν τεταραγμένων. Ἐπὶ τοῦ τάφου ὡς καλυπτὴρ λίθος ἦτο μεγάλη ὀρθογώνιος πλάξ μήκους 1,57, πλάτ. 0,72 καί πάχ. 0,15. Ὁ τάφος εἶναι Βυζαντινός, ἢ μᾶλλον ὀστεοθήκη τῶν Βυζαντινῶν χρόνων (Κοιμητήριον), ἡ δὲ πλάξ ἔχει αφαιρεθῆ από άρχαῖον μνημεῖον, διότι εἶναι ἐπίκρανον μεγάλου μακροῦ βάθρου δύο άνδριάντων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους τοῦ ἐπικράνου δύο ἐπιγραφῶν.

Οἱ Βυζαντινοὶ αφαιρέσαντες ἐκ τοῦ βάθρου τὸ ἐπίκρανον ἐλέπτυναν αὐτὸ κατὰ τὰς δύο πλευρὰς διὰ σφύρας, χονδροειδῶς, οὕτως ὥστε κατέστρεψαν





ΚΑΣΑΝΔΡΑ ΤΟΝ ΚΟΥΡΙΔΕΙΟΝ ΜΟΥ ἄΝΔΡΑ  
ΡΟΥΦΟΝ ΤΕΛΕΥΤΗΣ ἈΝΤΑ· ΕΤΩΝ ΚΖ.

ΠΑΙΣ ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΕΤΡΑ  
ΑΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΤΡΟΣ  
ΡΟΥΦΟΣ 

ἰππεὺς βαδίζων δεξιὰ, κά- τωθι κύων καὶ λαγῶδες
---

 ΟΡΟΥΦΟΥ

Προτομή  
πεπλοφόρου  
γυναικὸς καὶ  
ἐνώπιον.

ΙΟΥΛΙΟΣ ΟΣΥΝΚΑΜΩ  
ΜΟΙΣ

(Τὸ περιγραφὴν ἄνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2<sup>ον</sup> ἀνάγλυφον ἰππέως, παιδός, δύο κυνῶν καὶ λαγῶσι).

Ἄνω τοῦ 1<sup>ου</sup> κυνός

Ἄνω τοῦ 2<sup>ου</sup> κυνός

Κάτωθι τῶν προσθίων ποδῶν

τοῦ ἵππου

ΛΑΔΑΣ

ΝΕΙΚΗ

ΑΠΟΛΛΩΝ

ΤΑ ΔΕ ΠΟΣ ΓΑΜΕΤΗΝΣΥΝΣΗΕ ἈΝΤΑ ΜΟΙ ΕΤΗ· ΙΕ  
10 ΩΝ ΜΟΙΚΑ ΤΕΛΕΙ ΠΕΣΟΡΦΑΝ Ἀ ΤΕΚΝΑ ΚΑΙ  
ΤΟΝ ΓΛΥΚΥΤΑ ΤΟΝ ΥΙΟΝ ΡΟΥΦΟΝ ΕΤΩΝ  
ΑΥΤΟΜΑΤΟΣ ΕΣΤΑΙ ΔΕ ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥΤ  
ΥΓΝΟΣ· ΟΤΕΙΚΑ ΤΑ ΛΕΙΠΩΤΑ ΤΕΚΝΑ ΔΕΙΑ  
ΜΟΙΡΑΝ ΚΑΚΗΝ· ΓΕΙΚΡΟΣ Ο ΔΑΙΜΩΝ ΜΗ ΑΠΟ  
15 ΛΑΥΣΑΣ ΤΟΥ ΒΕΙΟΥ· ΟΥ ΔΕ ΝΩΦΕΛΕΙ ΤΟ Κ  
ΜΗ ΤΕΝ ΚΑΙ ΑΓΡΥΠΝΕΙΝ ΕΝ ΤΩ ΒΕΙΩ· Ἀ ΠΑΝΤΑ  
ΤΑΥΤΑ ΕΝ ΤΟ ΤῶΝ Ὠ ΔΕΙΟ ΛΛΥΤΑΙ· ΠΑΡΑ ΤΕΙ  
ΘΟΜΕΣ ΟΙΚΑΣΑΝΔΡΑ ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΜΟΥ· ΩΣ  
ΕΙΔΕ ΑΕ ΜΕΙ ΤΟΥ ΤΡΟΠΕΝ ΨΕΣ ΤΟΝ ΟΛΕΙΓΟΧΡΟ  
20 ΝΕΙΟΝ ΜΗ ΑΠΟ ΛΑΥΣΑΝΤΑ ΤΟΥ ΓΛΥΚΕΟΥ  
ΦΩΤΟΣ ΟΣΤΕΙΣ ΔΕ Ἀ Ἰ Ο Λ Μ Η Η Κ Α Ι Α  
Ν Ο Ρ Υ Ξ Η Ο Ν Τ Υ Ν Β Ο Ἰ Ο Υ Τ Ο Ν Δ Ω Σ Ε Ι Π Ρ Ο Σ  
ΤΕΙ ΜΟΝ ΤΩ ΤΑ ΜΕΙ (Ἑρμῆς) Ω \* Β· Μ Ν Ε Ι Α Σ  
14 ΧΑΡΙΝ ΡΩΣΧΡΗ \_\_\_\_\_ ΣΤΕΧΑΙΡΕ

Κασάνδρα τὸν κουρίδειόν μου ἄνδρα  
Ρούφον τελευτήσαντα ἐτῶν κζ'.

Παῖς ἐγώ εἰμι τετρα-  
αίτης μεγάλου πατρὸς  
5 Ρούφος \_\_\_\_\_ ὁ Ρούφον  
(Ἀνάγλυφον ἰππέως πρὸς  
δεξιὰ· κάτωθι κύων διώ-  
κων λαγῶσι).  
Ἰούλιος ὁ συνκαμῶ(ν)  
μοι Σ

(Προτομή ἐν ἀναγλύφῳ  
γυναικὸς πεπλοφόρου  
κατ' ἐνώπιον).

(Ἀνάγλυφον ἰππέως πρὸς δεξιὰ· πρὸ αὐτοῦ παῖς ἰστάμενος· γύρωθεν τοῦ ἰππέως δέκα ἐπτά  
δόδακες πεντάφυλλοι· κάτωθι αὐτοῦ δύο κύνες διώκοντες λαγῶν).

Ἄνω τοῦ 1<sup>ου</sup> κυνός

Ἄνω τοῦ 2<sup>ου</sup> κυνός

Κάτωθι τῶν προσθίων ποδῶν

τοῦ ἵππου

8 Λάδας

Νείκη

Ἀπόλλων



Τάδε π(ρ)ὸς γαμέτην συνζήσαντά μοι ἐτη ιε',  
 10 ὦν μοι κατέλειπες ὄρφανὰ τέκνα καὶ  
 τὸν γλυκύτατον υἱὸν Ροῦφον ἐτῶν [δ'].  
 Ἀδτόματος ἔσται δὲ ὁ θάνατος τοῦ/του/  
 ὕπνος, ὅτι καταλείπω τὰ τέκνα δεῖα  
 Μοῖραν κακὴν. Πεικρὸς ὁ δαίμων μὴ ἀπο-  
 15 λύσας τοῦ βείου οὐδὲν ὄφελει τὸ κ[ά-/  
 μνε(ι)ν καὶ ἀγρυπνεῖν ἐν τῷ βεῖω. Ἄπαντα  
 ταῦτα ἐνΠΘτον(;) ὠδεῖ ἄλλυται. Παρατεί-  
 θομέ σοι, Κασάνδρα, τὰ τέκνα μου. Ὡσ-  
 εἰ δὲ ΔΕΜΕΙΤΟΥ προέπενψες τὸν ὀλιγοχρό-  
 20 νειον μὴ ἀπολαύσαντα τοῦ γλυκέου  
 φωτός. Ὅσους δὲ ἂν τολμήσῃ καὶ ἀ-  
 νορήξῃ τὸν τόνθον τοῦτον δώσει προσ-  
 τειμον τῷ ταμεῖ — φ (δηνάρια) (δισχίλια). Μνείας  
 24 χάριν ἦρως χρεῖ — — — — — σὲ χαῖρε.  
 (Ἐρμῆς).

Ἐν τῇ προκειμένη ἐπιγραφῇ βλέπομεν ὅτι ἡ  
 στήλη ἀναφέρει τρεῖς νεκρούς, ὧν ὁ πρῶτος, δι' ὃν  
 κυρίως ἡ στήλη ἀνετίθη, εἶναι ὁ Ροῦφος, σύζυγος  
 τῆς Κασάνδρας, ἐτῶν 27· δεύτερος εἶναι ὁ παῖς  
 τοῦ Ροῦφου, Ροῦφος ὀνόματι, ὡς τὸ ἐπεξηγεῖ ἡ  
 ἐπιγραφὴ ἐν στίχῳ 5<sup>ο</sup>. Ἐν στίχῳ δὲ 6<sup>ο</sup> ἀναφέρε-  
 ται τρίτος νεκρὸς (;) «Ἰούλιος ὁ συναμώ[ν] μοι».

Ἐν τοῖς ἀναγλύφοις δὲ εἰκονίζονται γυνὴ πε-  
 πλοφόρος ἐν προτομῇ, πιθανῶς ἡ Κασάνδρα, καὶ  
 πρὸ τοῦ δευτέρου ἰσπέως παῖς ὄρθιος, ὁ παῖς Ροῦ-  
 φος ὁ Ροῦφου. Ἐν δὲ στίχῳ 8<sup>ο</sup> τῆς α' ἐπιγραφῆς  
 δὲν ἐννοῦμεν διατὶ ἐγράφησαν τὰ ὀνόματα Λάδας,  
 Νείκη, Ἀπόλλων; Ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι ὀνόματα  
 τῶν κυνῶν καὶ τοῦ ἵππου.

Εἰς τὸ δεύτερον δὲ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς, μα-  
 κρᾶς, φέρεται πρῶτον ἡ Κασάνδρα ἀποτεινομένη  
 εἰς τὸν σύζυγον αὐτῆς ὅτι τῇ κατέλιπεν ὄρφανὰ  
 τέκνα καὶ τὸν γλυκύτατον υἱὸν Ροῦφον ἐτῶν [δ'],  
 ὡς φαίνεται ἐν τῷ α' τμήματι τῆς ἐπιγραφῆς, στίχῳ  
 3 - 4 (τετρα(έ)της). Ἀπὸ δὲ τοῦ στίχου 13<sup>ου</sup> φέρε-  
 ται ἀποκρινόμενος πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ Κασάν-  
 δραν ὁ Ροῦφος παραπονούμενος διὰ τὸ βραχὺ τοῦ  
 βίου, ὃν ἔζησεν κλπ. Ἐν τέλει δὲ ἐκφέρεται ἡ συνή-  
 θης ἐπιγραφικὴ ἀπειλὴ κατὰ τῶν τυμβωρύχων.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ τὰ γράμματα εἶναι πολ-  
 λαχοῦ συμπλεγμένα. Παντοῦ τὸ ἰῶτα γράφεται  
 διὰ διφθόγγου εἰ, ὡς: Νείκη (= Νίκη), κουρίδειον  
 (=κουρίδιον), κατέλειπες (=κατέλιπες), ὅτι (=ὄτι),  
 δεῖα (=διά), πεικρὸς(ν) (=πικρὸν), βείου (=βίου),  
 βεῖω (=βίω), ὠδεῖ (=ὠδί), παρατείθομέ σοι (=πα-  
 ρατιθομαί) σοι, ὀλιγοχρόνεια (=ὀλιγοχρόνιον),  
 ὅσους (=ὄστεις), πρόστειμον (=πρόστιμον).

Ἄνορθογραφίας δὲ παρατηροῦμεν ἐν στίχῳ  
 3<sup>ο</sup> τετρα/αίτης ἀντὶ τετραέτης.

Ἄλλ' ἐν στίχῳ 1<sup>ο</sup> τὸ πος ἀναγνωστέον πρὸς.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου 15 ἴσως συμπληρωτέον  
 ἀπο/λαύσα(ν)το)ς δηλ. ἐμοῦ.

Ἐν στίχῳ 15 - 16 ὁ χαρακτὴς ἔγραψεν: οὐδὲν  
 ὄφελει τὸ Κ[ ]/ΜΝΕΝ καὶ ΑΓΡΥΠΝΕΝ ἐν τῷ  
 βεῖω. Ὅθεν ἀνεγνώσαμεν τὴν μὲν πρώτην λέξιν  
 κ[ά]/μνειν ἢ κ[α]/μνεῖν, τὴν δὲ δευτέραν λέξιν  
 ἀγρυπνεῖν.

Ἐν στίχῳ 17<sup>ο</sup> μετὰ τὴν λέξιν ταῦτα ὁ χαρακτὴς  
 παρέλιπε, φαίνεται, πάλιν γράμματα ἐν τῇ λέξει:  
 ΕΝΠΘΤΟΝ, ἡ ὁποία οὕτως εἶναι δυσνόητος. Ἀνα-  
 γνωστέον ἴσως: ἐν ποτ' οὐδ' = ἐν τινι οἴφδῃποτε  
 χρόνῳ.

Ἐν στίχῳ 19<sup>ο</sup> μετὰ τὴν λέξιν ὡσ/εἰ δὲ ἡ λέξις  
 ΔΕΜΕΙΤΟΥ εἶναι ἀκατάληπτος.

Ἐν στίχῳ 20<sup>ο</sup> ἡ λέξις γλυκέου γενικὴ τοῦ ἐπι-  
 θέτου γλυκὺ ἐσηματίσθη δευτεροκλίτως γλυκέου  
 φωτός ἀντὶ γλυκέος φωτός.

Ὁ δὲ στίχος 24<sup>ος</sup> ἐν τέλει ἐχαράχθη διὰ μεγα-  
 λειτέρων γραμμάτων διπλασίων τῶν λοιπῶν.

Ἐκ δὲ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀγγείων καὶ  
 ὀστράκων ἀγγείων, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν πρὸς ἐμφύ-  
 τευσιν ἀμπέλου ἐν τῇ παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν  
 σταθμὸν Βελεστίνου Μαγούλα, ἐξάγεται ὅτι ἡ  
 Μαγούλα αὕτη εἶναι συνοικισμὸς τοῦ νεολιθικοῦ  
 αἰῶνος· βραδύτερον δὲ κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικούς  
 καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκρο-  
 ταφεῖον τῶν Φεραίων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνευρε-  
 θέντων τάφων, ἐξ ὧν εἷς μὲν ἦτο κιβωτιόσημος  
 κατεσκευασμένος ἐξ ἄλλων τε μεγάλων μαρμαρίνων  
 ὀρθογωνίων πλακῶν καὶ ἐκ τῆς ἀνευρεθείσης ἐπι-  
 τυμβίου στήλης, ἄλλοι δὲ ἦσαν κιστοὶ δι' ὀπτῶν  
 πλίνθων καὶ ἄλλοι διὰ μεγάλων πηλίνων κεράμων.  
 Ἐκ δὲ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἀγγείων βυ-  
 ζαντινῶν μετὰ στιλπνοῦ χρωματισμοῦ λευκοκιτρί-  
 νου, πρασινοφαίου καὶ καφφεχρόου μετ' ἐγχαρά-  
 κτων διακοσμήσεων ἐξάγεται ὅτι ἡ Μαγούλα αὕτη  
 κατὰ τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους. Δείγματα δὲ τῶν  
 ὀστράκων καὶ ἀγγείων ἐκομίσασ-  
 μεν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου<sup>1</sup>.

Ἐν Βόλῳ τῇ 10 Ἀπριλίου 1933.

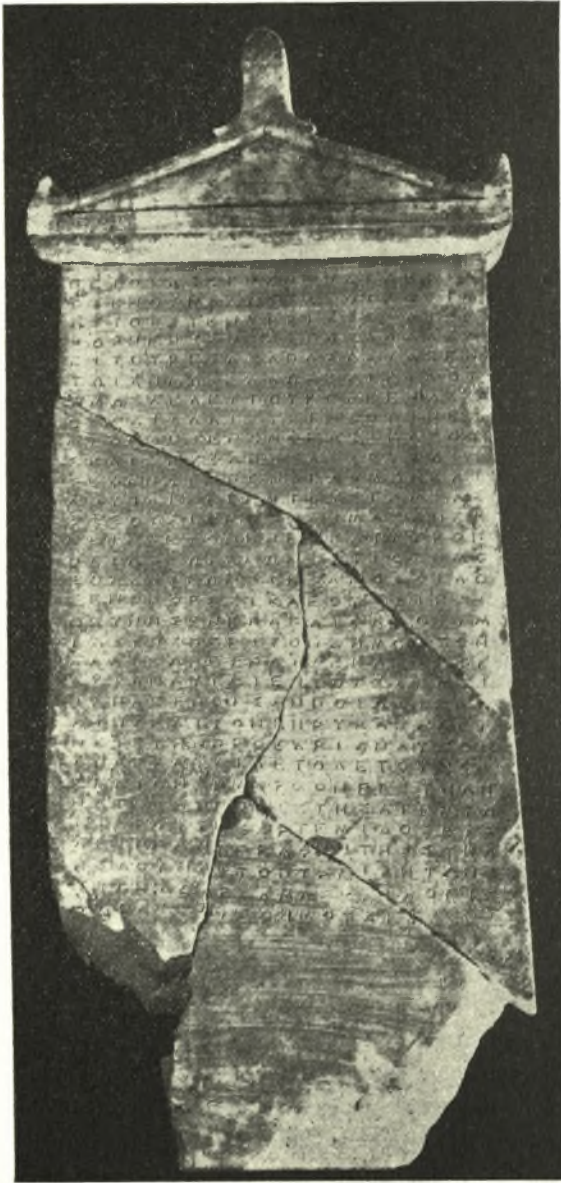
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

<sup>1</sup> Ἐκφράζομεν ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν εἰς τὸν  
 Διευθυντὴν τοῦ ἐν Βελεστίνῳ ἀγροκηπίου κ. Ἀριστοτέλην  
 Σδράλην διὰ τὴν ἐπίβλεψιν κατὰ τὰς σκαφὰς τῆς Μαγού-  
 λας καὶ συλλογὴν ἐπιγραφῆς καὶ ἀγγείων.

ΤΙΜΗΤΙΚΟΝ ΨΗΦΙΣΜΑ  
ΑΛΩΝ ΤΩΝ ΑΡΑΦΗΝΙΔΩΝ

ΥΠΟ Φ. Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΥ

Εἰς τὸν ἀρχαιοπώλην κ. Ν. Γιαγιᾶν ἐπωλήθη  
κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου 1933 ἡ δημοσιευμένη



Εἰκ. 1. Τιμητικὸν ψήφισμα δήμου Ἀλαιῶν ὑπὲρ Φιλοξέ-  
νου Φρασικλέους (\*Απόκειται ἤδη εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν  
Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. εἰσαγωγῆς 12.807, δωρηθὲν ὑπο τῆς  
ἐπιταῖθα Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς).

ἐνταῦθα ἐπιγραφῆ, ἥτις κατὰ τὰς παρασχεθείσας  
μοι πληροφορίας εὐρέθη παρὰ χωρικοῦ τινος τυ-

χαίως (!) ἐν τῷ νοτίῳ τῆς Λούτσας καὶ εἰς ἀπό-  
στασιν ὥρας ἀπ' αὐτῆς κειμένῳ κτήματί του<sup>1</sup>.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀποτελουμένη ἐκ τριάκοντα  
δύο στίχων εἶναι κεχαραγμένη στοιχηδὸν καὶ λίαν  
ἐπιμελεημένως ἐπὶ λεπτῆς ἐπιμήκουσς στήλης, ἐκ  
πεντελησίου μαρμάρου, ἀποληγοῦσης ἄνω εἰς ἀετω-  
μάτιον μεθ' ἀπλῶν ἀκροκεράμων. Εἰς τὴν ἀρχὴν  
τοῦ γείσου φέρει τὴν ἐπίκλησιν: ΘΕΟΙ.

Ἡ στήλη ἀποκεκρουμένη παλαιόθεν κατὰ τὸ  
κάτω κενὸν μέρος θὰ ἐθραύσθη προφανῶς κατὰ  
τὴν ἀνεύρεσίν της πρὸς εὐκολωτέραν μεταφορᾶν,  
εἰς τέσσαρα τεμάχια, ἀκριβῶς προσαρμόζοντα, εἰς  
ὃ δὲ φεῖλεται καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν συμπληρώσεων.  
Σφξ. ὕψ. στήλης μετὰ τοῦ ἀετωματίου 0,98. Πλ.  
0,35 ἄνω καὶ 0,38 εἰς τὸ καλῶς σφζόμενον κάτω  
μέρος. Πάχ. 0,07 ἄνω καὶ 0,075 κάτω. Ἐκαστος  
στίχος ἀποτελεῖται δι' εἴκοσι καὶ ἑνὸς γραμμάτων·  
ὃ τελευταῖος ἔχει μόνον 17. Ὑψ. γραμμ. 0,007 -  
0,012. Διάστιχ. 0,007 - 0,013.

Μεταγραφομένη ἔχει οὕτω:

Πειθίας εἶπεν· ἐπειδὴ Φιλ-  
όξενος καλῶς καὶ φιλοτίμ-  
ως τοῖς τε πυρριχισταῖς ἐ-  
χορήγησεν καὶ τὰς ἄλλας λ-  
5 εἰτουργίας ἀπάσας τὰς ἐν  
τῷ δήμῳ καλῶς καὶ φιλοτι-  
μίως λειτουρῶσεν, δε [δ/  
όχθαι Ἀλαιέσιν, ἐπαινέ[σ]  
αι Φιλόξενον Φρασικλέου-  
10 ς καὶ στεφανῶσαι χρυσῶι σ-  
τεφάνῳ ἀπὸ: [F: δραχμῶν καὶ  
δοῦναι αὐτῶι τοὺς ταμίαις  
εἰς θυσίαν: F: δραχμᾶς· ἀνει-  
πεῖν δὲ τὸν κήρυκα Ταυροπ-  
15 ολίῳ τῷ ἀγῶνι [δ/τι ὁ δῆμο-  
ς ὁ Ἀλαιέων στεφανοῖ Φιλό-  
ξενον Φρασικλέους δικαι-  
οσύνης ἐνεκα καὶ φι[λ]οτιμ-  
ίας τῆς περὶ τὸν δῆμον τὸν  
20 Ἀλαιέων, εἶναι δὲ καὶ προε-  
δρίαν αὐτῶι ἐν τοῖς ἀγῶσι-  
ν ἅπασιν, οἷς ἂν ποιῶσιν Ἀλ-

1 Δημοσιευθεῖσης τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ τελευ-  
ταίως ἐκδοθὲν 4ον τεύχος τοῦ «Πολέμωνος», ὑπὸ τοῦ  
Παλαιοῦ- Παπαγιαννοπούλλου, ἐθεώρησα καλόν, ἵνα ἡ  
κατὰ μῆνα Αὐγούστου 1933 συντελεσθεῖσα μικρὰ μου με-  
λέτη ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, συμπληρουμένη ἀπλῶς  
διὰ τινων προσθέτων σημειώσεών μου, ἀφ' οὗ σὺν τοῖς  
ἄλλοις προσφέρω καὶ τὸ ὄρθον κείμενον αὐτῆς.



- αιῆς, καὶ τὸν κήρυκα καλεῖ-  
ν εἰς τὴν προεδρίαν αὐτόν.  
25 Ἀναγράφαι δὲ τόδε τὸ ψήφι-  
σμα τὸν δήμαρχον εἰσήλη-  
ν λιθίνην κ[αί] στήσαι ἐν τῶ-  
ι ἱερῶι τ[ῆ]ς Ἀρτέμιδος. Εἰς  
δὲ τὴν ἀναγραφὴν τῆς στήλ-  
30 ης δοῦναι τὸν ταμίαν τῶν θ-  
[ε]ρίων: ΔΔ: [δ]ραχμὰς καὶ λογί-  
σθαι τοῖς δημόταις.

Περὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφίσματος, ὅπερ ἄρχεται ἀμέσως διὰ τοῦ προτεινάντος τοῦτο «Πειθίας εἶ-  
πεν» καὶ δι' οὗ ὀρίζονται αἱ τιμαί, αἵτινες δέον  
νὰ ἀποδοθῶσιν ὑπὸ τῶν Ἀλαιέων εἰς τὸν ἀναλα-  
βόντα καὶ τὴν δαπάνην τοῦ καταρτισμοῦ τῶν πυρ-  
ριχιστῶν καὶ πολλὰς γενικῶς ὑπηρεσίας προσενεγ-  
κόντα εἰς τὸν δῆμον αὐτῶν, ἔχω νὰ παρατηρήσω  
τὰ ἑξῆς:

**Στίχ. 1.** Πειθίας Ἀλαιεύς εἶναι ἄγνωστος  
ἄλλοθεν, καθὼς καὶ Φιλόξενος ἢ Φιλόξενος Φρασι-  
κλέους (στίχ. 9 καὶ 16)· ἀλλ' ὁ δεύτερος δυνατὸν  
νὰ εἶναι συγγενὴς τοῦ ἐν IG. 1, 993 μνημονευο-  
μένου Φιλοξένου, ἀνήκοντος καὶ τούτου εἰς τὴν  
Αἰγιῶδα φυλὴν.

**Στίχ. 2.** Ἀδυνατῶ νὰ ἐννοήσω διατι ἐπεδόθη  
ἰδιαίτερα σημασία εἰς τὸ καλῶς καὶ φιλοτίμως,  
ἀφ' οὗ εἰς πλείστας ἐπιγραφὰς συναντᾶται οὕτως  
ἢ καὶ «κ. καὶ δικαίως» «κ. καὶ προθύμως» «κ. καὶ  
φιλαγάθως» «κ. καὶ συμφερόντως» κ.τ.τ. ὡς κοινό-  
τατος τύπος ἐνδείξεως εὐνοίας.

**Στίχ. 3.** Ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον πληροφοροῦ-  
μεθα, ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἀττικοὺς δήμους ἐτελεῖτο ὁ  
χορὸς τῆς Πυρρίχης, περὶ οὗ βλ. Daremberg-Sa-  
glino-Pottier ἐν λ. Saltatio σελ. 1080.

**Στίχ. 9.** Περὶ τῆς γενικῆς Φρασικλέους ἀναμι-  
μνήσκω ὅτι ἀρχαιότατος ὁ τύπος - κλέος καὶ - κλέους  
ἀπὸ δὲ τοῦ 350 π. Χ. συναντᾶται καὶ - κλέου.  
(Meisterhans, Grammatik der attischen In-  
schriften σελ. 140-141).

**Στίχ. 10.** Τὸ εἶδος τῆς στεφανώσεως τοῦ εὐερ-  
γετήσαντος τὸν δῆμον ἀκυροῖ τὴν ἐν Ἀρχ. Ἐφ.  
1925-26 σελ. 169 γνώμην τοῦ κ. Κοτζιά. Φυσι-  
κώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν γενικῶς, ὅτι ἢ  
ἀμοιβὴ ἐκ μέρους τῆς πόλεως ἢ τοῦ δήμου ἦτο  
ἀνάλογος πρὸς τὴν εὐεργεσίαν ἢ τὴν δωρεάν, ὁ δὲ  
μικρὸς ἢ μέγας χορηγὸς ἦτο πανταχοῦ παρών.

**Στίχ. 11.** Διὰ τῆς στίξεως τῶν δύο ἐπαλλή-  
λων τελειῶν χωρίζεται μόνον τοὺς ἀριθμούς, ὡς καὶ  
ἐν στίχ. 13 καὶ 31.

**Στίχ. 13.** Εἰ καὶ οὐδαμοῦ τοῦ ψηφίσματος  
παρατηρεῖται ἀπροσεξία τοῦ χαρακτοῦ, ὁ μνημο-  
νευθεὶς ἐκδότης προσεπάθησε διὰ τῆς βίας νὰ  
μεταβάλη τὸν ἀριθμὸν 50 εἰς 5, ἀφαιρῶν τὴν  
καλῶς κεχαραγμένην λοξὴν κεραίαν τοῦ π. Ναὶ  
μὲν κατὰ τὴν ἐν IG. II<sup>2</sup> 1198 δίδονται ἀνά πέντε  
δραχμαὶ εἰς τοὺς δύο χορηγούς διὰ θυσίαν, ἀλλὰ  
καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (Ditt. 295<sup>25</sup> καὶ 1094<sup>30</sup>)  
πληροφορούμεθα ὅτι ἐδίδοντο καὶ μεγαλύτερα  
ποσά, ὡς τριάκοντα καὶ ἑκατὸν δραχμῶν πρὸς τὸν  
αὐτὸν σκοπὸν.

**Στίχ. 14.** «Κῆρυξ Ταυροπολίων» καὶ «ἀγών»  
κατὰ ταῦτα, τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἀναφέρονται.  
Παρ' Ἡσυχίῳ «Ταυροπόλια» ἃ εἰς ἑορτὴν ἄγου-  
σιν Ἀρτέμιδι».

**Στίχ. 20-22.** Περὶ τῶν ἐν Ἀλαίῃς Ἀραφη-  
νίσιν ἀγῶνων καὶ τῆς ἐκεῖ ὑπάρξεως θεάτρου ἢ  
σταδίου, ὧν ἐν ὑποδηλοῦται ἐνταῦθα, βλ. Ἀρχ.  
Ἐφ. μ. ἔ. ἄ. σελ. 173. Εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ διὰ  
τὸ «οἷς ἂν ποιῶσι» καὶ συμπληρωματικῶς Ditt.  
482 «προεδρίαν ἐν πάντεσσι τοῖς ἀγῶσι, οὓς ἃ  
πόλις ἄγει» καὶ 889 «τοῖς παρ' ἡμῖν ἀγομένοις  
ἀγῶσιν».

Ἀλαιῆς. Μέχρι τοῦ 350 π. Χ. ἐπικρατεῖ τὸ  
Ἀλαιησ καὶ ἐν μέρει μέχρι τοῦ 325 π. Χ. Τὸ νεώ-  
τερον εἶναι Ἀλαιεῖσ. Meisterhans.

**Στίχ. 26.** Εἰσήλην. Meisterhans σ. 91.

**Στίχ. 27-28.** Περὶ τῆς Ἀρτέμιδος ὡς Ταυ-  
ροπόλου βλ. Roscher Lex. Myth. ἐν λ. Ταυρο-  
πόλος· περὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος βλ. Ἀρχ.  
Ἐφ. μ. ἔ. ἄ. σελ. 176.

Ἡ θέσις τῶν Ἀλῶν τῶν Ἀραφηνίδων ὡς καὶ  
τῶν ἄλλων παρακειμένων δήμων εἶναι βέβαιον,  
ὅτι δὲν καθωρίσθη εἰσέτι. Εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ  
ζητήματος τούτου μεγάλην θὰ παράσχη ἐξάπαντος  
βοήθειαν ἢ γενησομένη ἀνασκαφὴ καὶ ἐξερεύνησις  
τοῦ μέρους ἐνθεν προέρχονται αἱ ὑπὸ τοῦ κ. Κο-  
τζιά δημοσιευθεῖσαι ἐπιγραφαί, ἀφ' οὗ μάλιστα ὡς  
οὗτος λέγει, τὸ ἐν μέρει ἀποκαλυφθὲν ἐκεῖ ἀρχαῖον  
κτίσμα «δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ  
κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος  
τῆς Ταυροπόλου» ὅπερ πιθανώτατα ἐπίκειται τοῦ  
ἀρχαιότερου τοιοῦτου, εἰς ὃ ἦτο ἰδρυμένον καὶ τὸ  
ἡμέτερον τιμητικὸν ψήφισμα.

**Στίχ. 30-31.** Θ[ε]ρίων. Ταμίας τῶν θείων  
νῦν τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ· εἶναι δ' ὅμως συνώνυμον  
τῶν γνωστῶν «τ. τῶν τῆς θεοῦ» «τοὺς τ. τῶν ἱε-  
ρῶν» κ.τ.τ.

Καὶ εἰς τὸ ἔκτυμμα καλῶς διακρίνεται τὸ Θ,  
πολὺ δὲ περισσότερον εἰς τὸν λίθον μετὰ προσο-

χῆς πάντοτε καὶ ἄνευ σπουδῆς ἐξεταζόμενον. Οὐχὶ ὀρθῶς ἄρα ἐξεδόθη προηγουμένως καὶ τοῦτο.

**Στίχ. 31.** Ὡσαύτως οὐχὶ ὀρθῶς ἠλαττώθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου καὶ ἡ δαπάνη τῆς ἀναγραφῆς ἀπὸ εἴκοσι δραχμᾶς εἰς δέκα. Στοιχειώδης προσοχὴ ἂν ὑπῆρχε καὶ τὸ ἐπιμελημένον καὶ στοιχηδὸν τῆς γραφῆς ἂν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει θὰ ἀπεφεύγετο καὶ ἡ οἰκονομία αὕτη, ἡ καὶ κολοβώσασα τὸν προτελευταῖον στίχον, καὶ δὲν θὰ ἐκηρύσσοντο εἰς ἄγνοιαν οἱ ἐπὶ τοῦ γείσου ΘΕΟΙ.

Ἡ ἐπακριβὴς χρονολόγησις τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς εἶναι δυστυχῶς ἀδύνατος. Τὸ σχῆμα ὅμως τῶν γραμμάτων καὶ πρὸ παντὸς ἡ τηρουμένη ὀρθογραφία (βλ. 20-22) ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἐπὶ τῆς στήλης ταύτης τιμητικὸν ψήφισμα ἀνεγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ προγενεστέρως τοῦ 325 π. Χ.

20 - VII - 1933 — 15 - XII - 1933.

ΦΟΙΒΟΣ Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΣ



# Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

## (1837 - 1934)

	Δραχμ.
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς</i> 1837-1932 (ΑΕ 1-71: πβ. πινάκιον παρὰ <B. Λεονάρδω>), Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λευκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α΄): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1837-1843: τεύχη α΄-ιβ΄, ιγ΄ (καὶ ιδ΄), ιε΄ (τεῦχος ιϛ΄ ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ις΄-κθ΄. 1852-1860: τεύχη λ΄-νε΄· πωλοῦνται τὰδε τὰ τεύχη: α΄, β΄, γ΄, δ΄ ἕκαστον τεῦχος . . . . .	45.—
Περίοδος Β΄: τόμος 17-21 (1862-1874).	
1862: τεύχη α΄-ιβ΄ (τὰ τεύχη θ΄-ιβ΄ ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεῦχος . . . . .	45.—
1869: τεῦχος ιγ΄ 1870: τεῦχος ιδ΄. 1872: τεύχη ιε΄ καὶ ιϛ΄ (τὸ ιϛ΄ ἐξεδόθη τῷ 1873) 1874: τεῦχος ις΄ ἕκαστον τεῦχος . . . . .	45.—
Περίοδος Γ΄: τόμος 22-62 (1883-1923).	
1883-1923: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος . . . . .	500.—
Περίοδος Δ΄: τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932 εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος . . . . .	500.—
2. <i>Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> ὑπὸ <i>Ἀλεξάνδρου Δαμπροπούλου</i> : τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η΄ + στήλαι 550. 1902 . . . . .	80.—
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας</i> 1837-1933 (ΠΑΕ 1-88: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α΄): τόμος 1-13 (1837-1848 9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α΄—Γ΄ συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ΄ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ΄ (γράφει: Γ΄) Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 . . . . .	50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α΄—ΙΑ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (1847). Δὲν πωλεῖται.	—
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ΄ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 . . . . .	50.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ΄ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 . . . . .	50.—
(Περίοδος Β΄): τόμος 14-25 (1858/9-1869 70):	
14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α΄+43. 1859 . . . . .	50.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεῦχος . . . . .	50.—
(Περίοδος Γ΄): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).	
26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος . . . . .	80.—
75-88 (1920-1933): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922—1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος.	80.—
3Α. <i>Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας</i> . (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται).	—
4. <i>Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι</i> , ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες α΄+22+5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . .	50.—
5. <i>Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας</i> ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολήν τοῦ Ἀρχαιολ. συλλόγου. Σχ. 4ον, σ. 21, πίν. 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται).	—
6. <i>Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί</i> , κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α΄ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β΄+34, πίνακες 9. 1860. . . . .	50.—
7. <i>Ἐθνόμενος Κατορρχης</i> : Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ΄ + 130. 1879 . . . . .	45.—

7A.	Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Τεύχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. Δραχμ.	—
8.	H. G. Lolling Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖκαί ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . .	180.—
9.	Π. Καββαδίας: Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται).	—
10.	Π. Καββαδίας: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . .	45.—
10A.	〈Βαλέριος Στάης〉: Τὰ εἰρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 . . . . .	75.—
11.	Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . .	90.—
12.	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος: τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . .	400.—
13.	P. Canvadias + G. Kawerau: Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890— Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου: Ανασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλον, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7 . . . . .	600.—
14.	Χρήστος Τσοῦντας: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιΓ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 . . . . .	600.—
15.	Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . .	150.—
16.	Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης: Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσοῦρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . .	60.—
16A.	〈Βασίλειος Λεονάρδος〉: Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
16B.	〈Βασίλειος Λεονάρδος〉: Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος: Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας: τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . .	60.—
18.	Γεώργιος Κ. Γαρδικίας: Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . .	15.—
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος: Τοπογραφία τῶν Δελφῶν: τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917 . . . . .	50.—
20.	Βαλέριος Στάης: Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920 . . . . .	50.—
21.	Georgius P. Oeconomus: De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ad antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 . . . . .	60.—
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος: Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923 . . . . .	80.—
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος: Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδος—Παρασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928 . . . . .	1200.—
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928 . . . . .	225.—
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος: Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελ. κΓ' + 257, πίνακες 5. 1930 . . . . .	250.—
26.	Ἰωσήφ Χατζιδάκης: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 . . . . .	60.—
26A.	Γεώργιος Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270 πίνακες 5. 1931 . . . . .	500.—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα:

1.	Βασιλείου Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 . . . . . Δραχμ.	100.—
2.	Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου: Θηβαϊκὰ (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες, 212, πίνακες 1 . . . . . λίρ. ἀγγλ.	6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἐταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

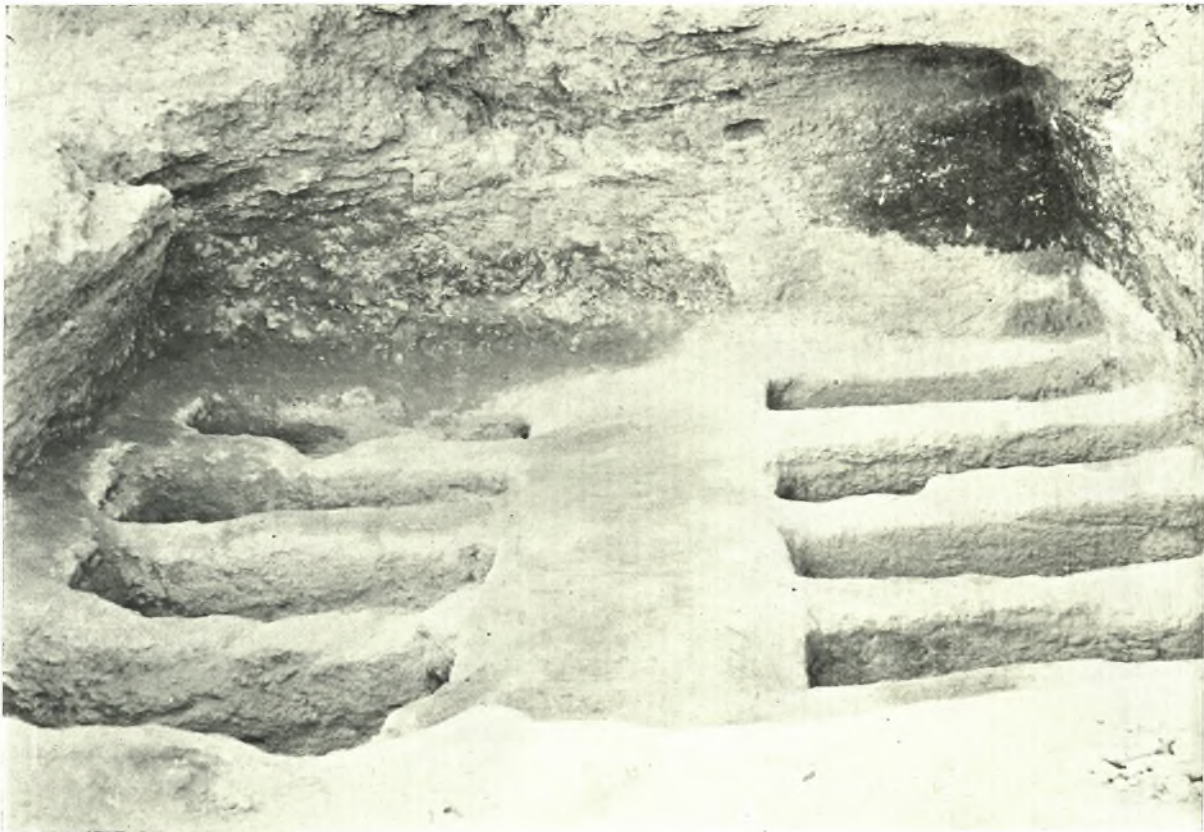
Ἐξεδόθη ὁ παρῶν (71ος) τόμος τῇ 30ῃ Ὀκτωβρίου 1934.





*Λαγκίθρα. Τοπίον της άνωσυαφής εκ Α. καὶ ΝΑ.*





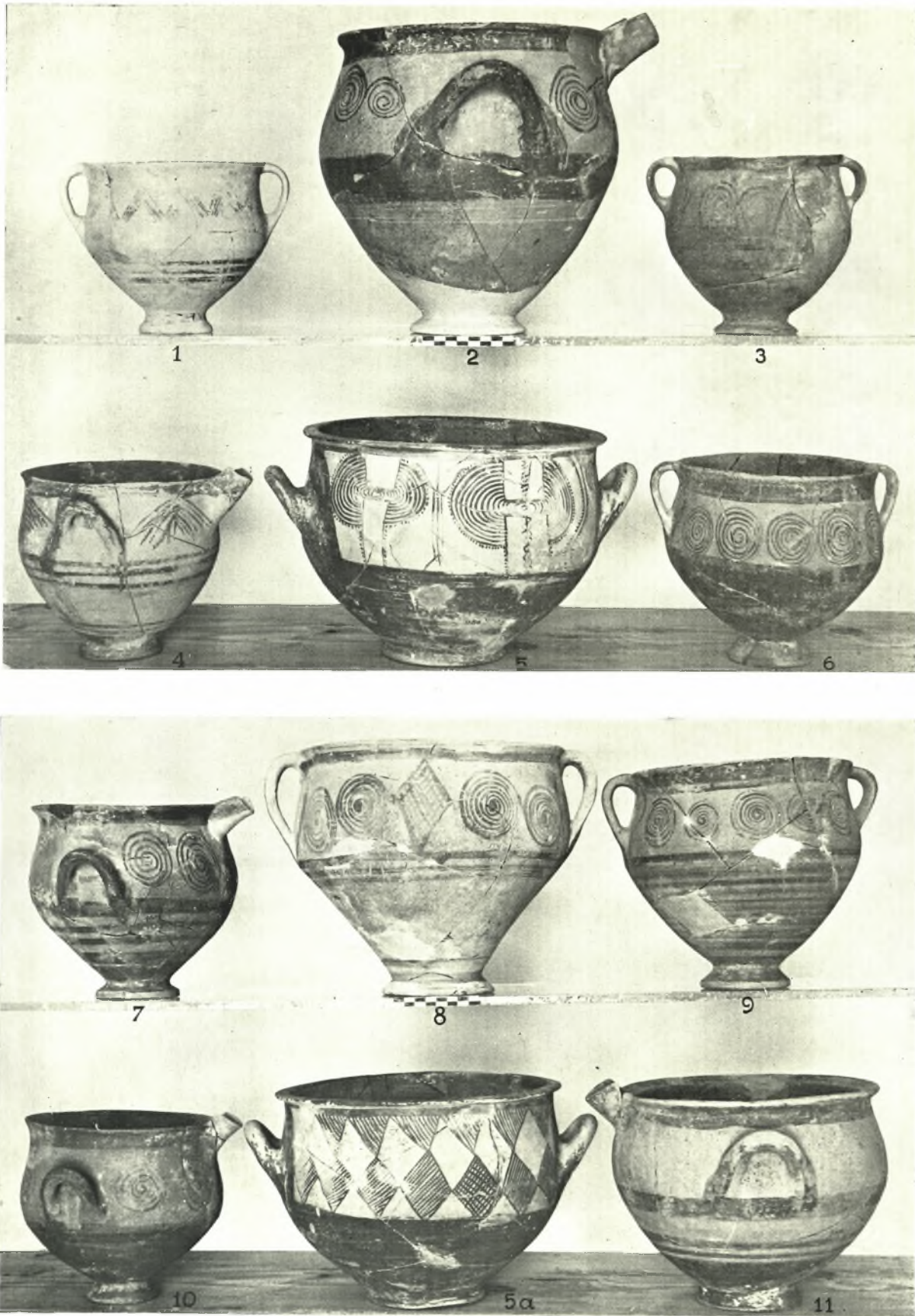
Δακτύλιος, τάφος Α ἐκ Ν. Ἀριστεριά, πρὸ τῆς σκαφῆς. Δεξιᾶ, μετὰ τὴν σκαφῆν.





*Δακκίθρα, τάφος Β ἐκ Ν. Ἐνω πρὸ τῆς σαρφῆς. Κάτω μετὰ τὴν σαρφήν.*





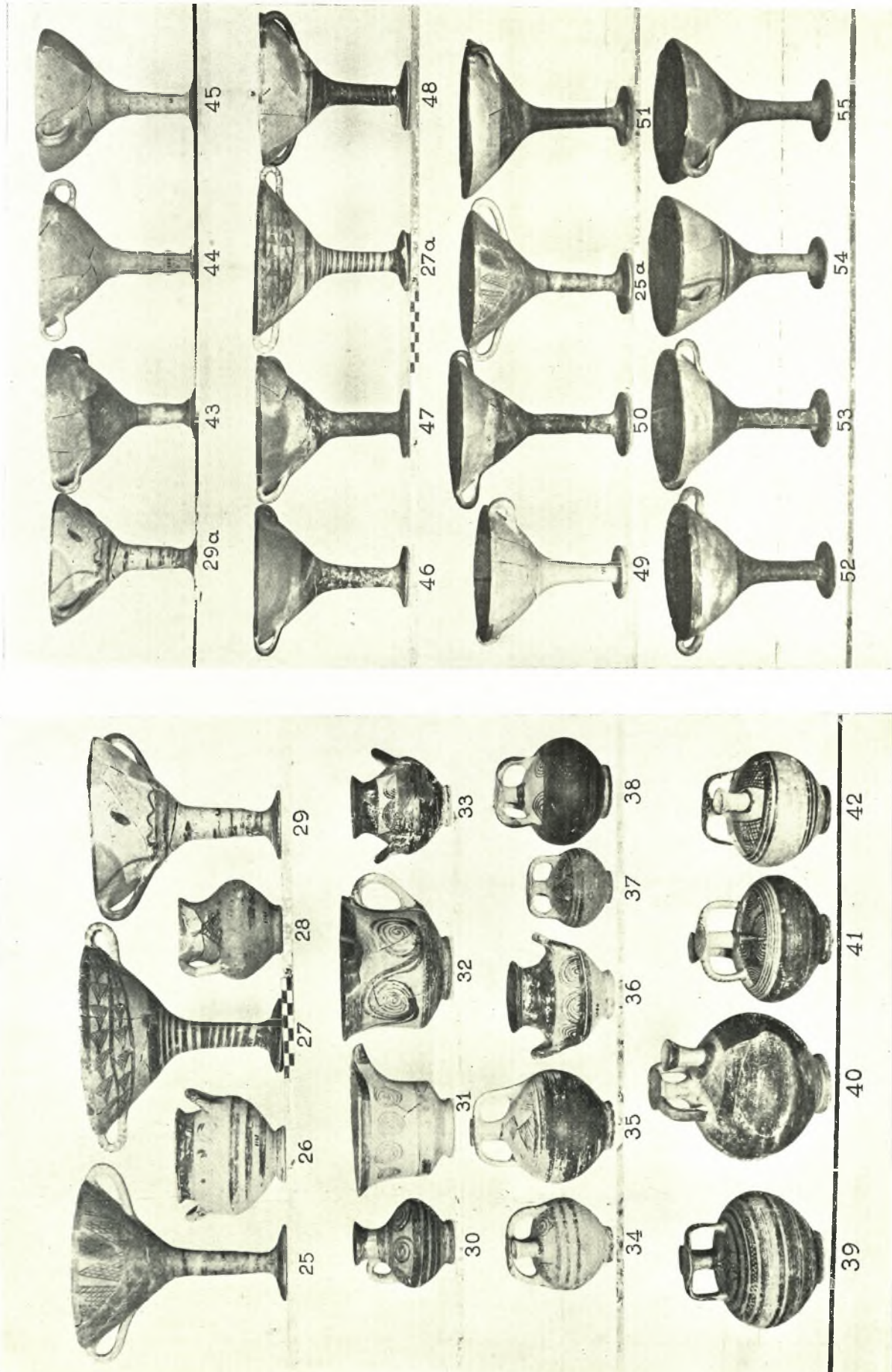
Λακκίθρα, ἀγγεῖα τύπου Α.





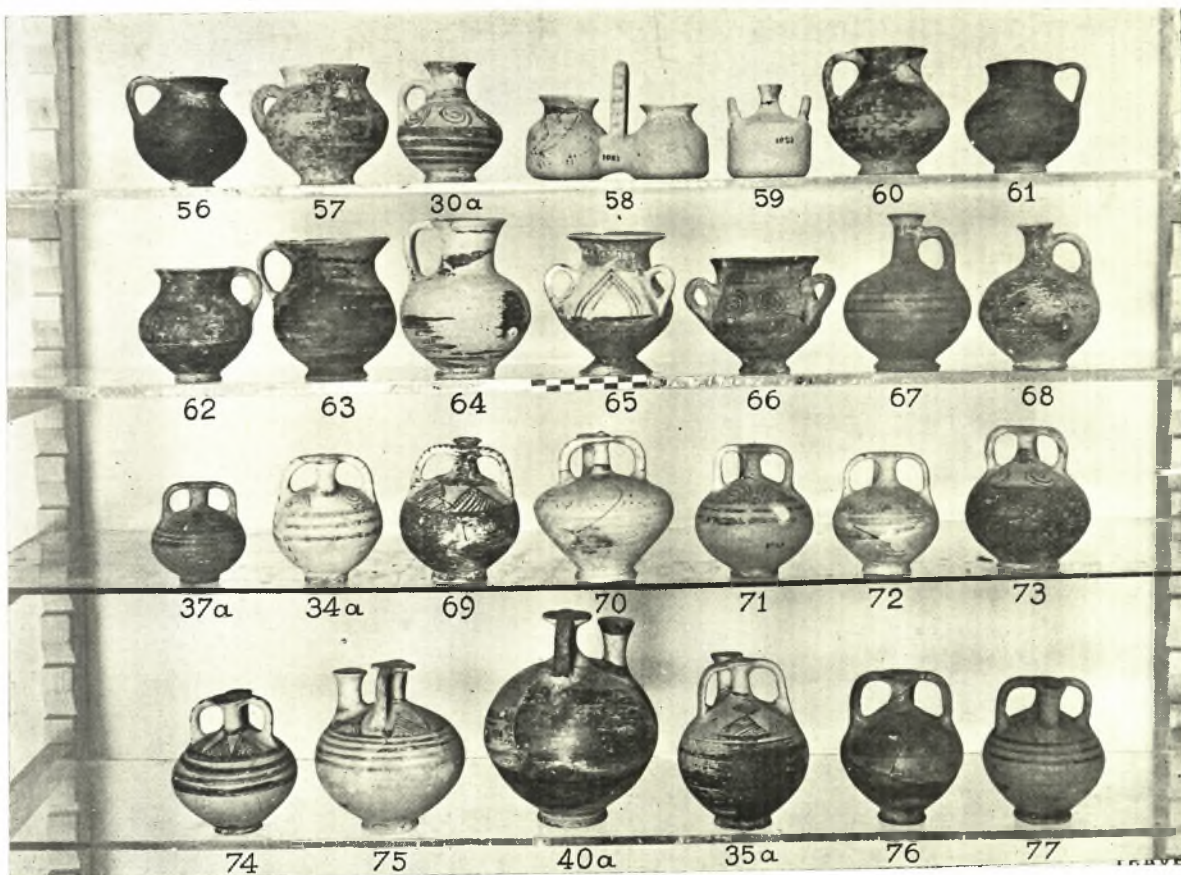
Λακκίθρα, ἀγγεῖα τάφου Α.





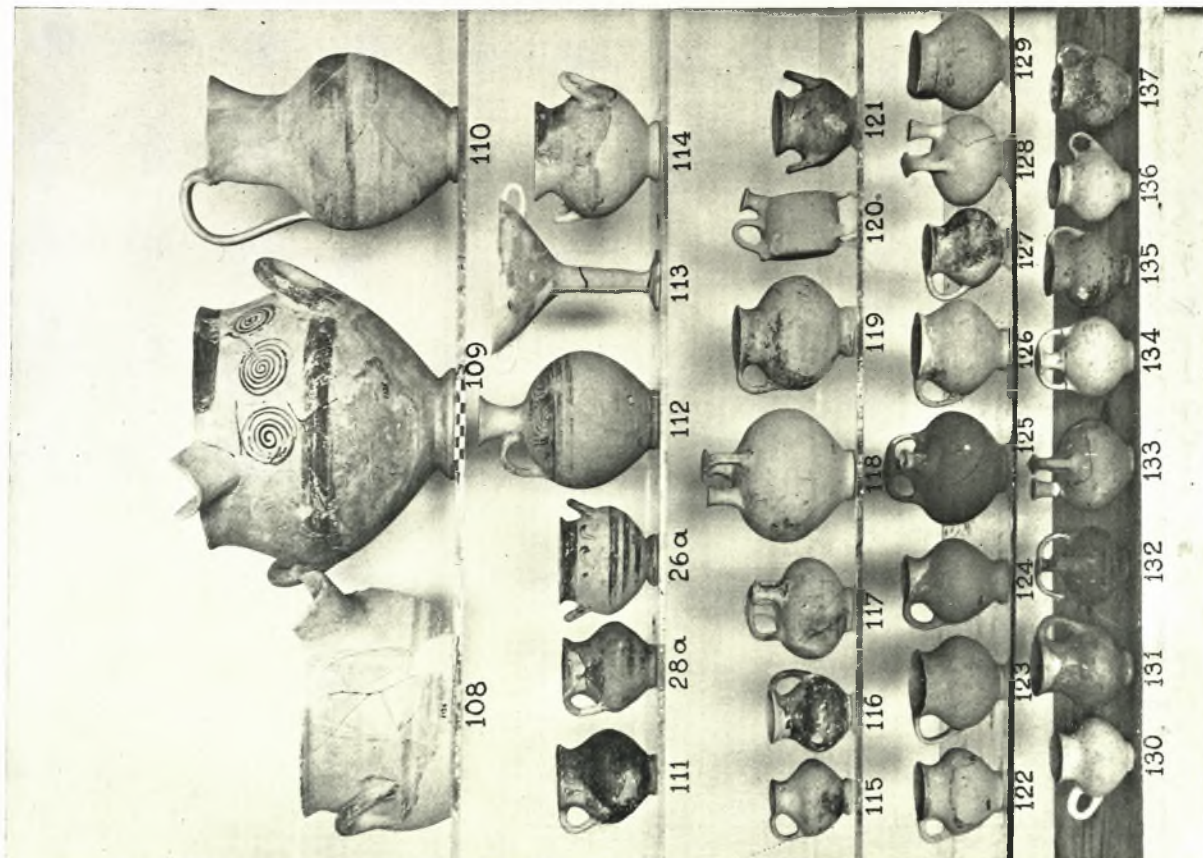
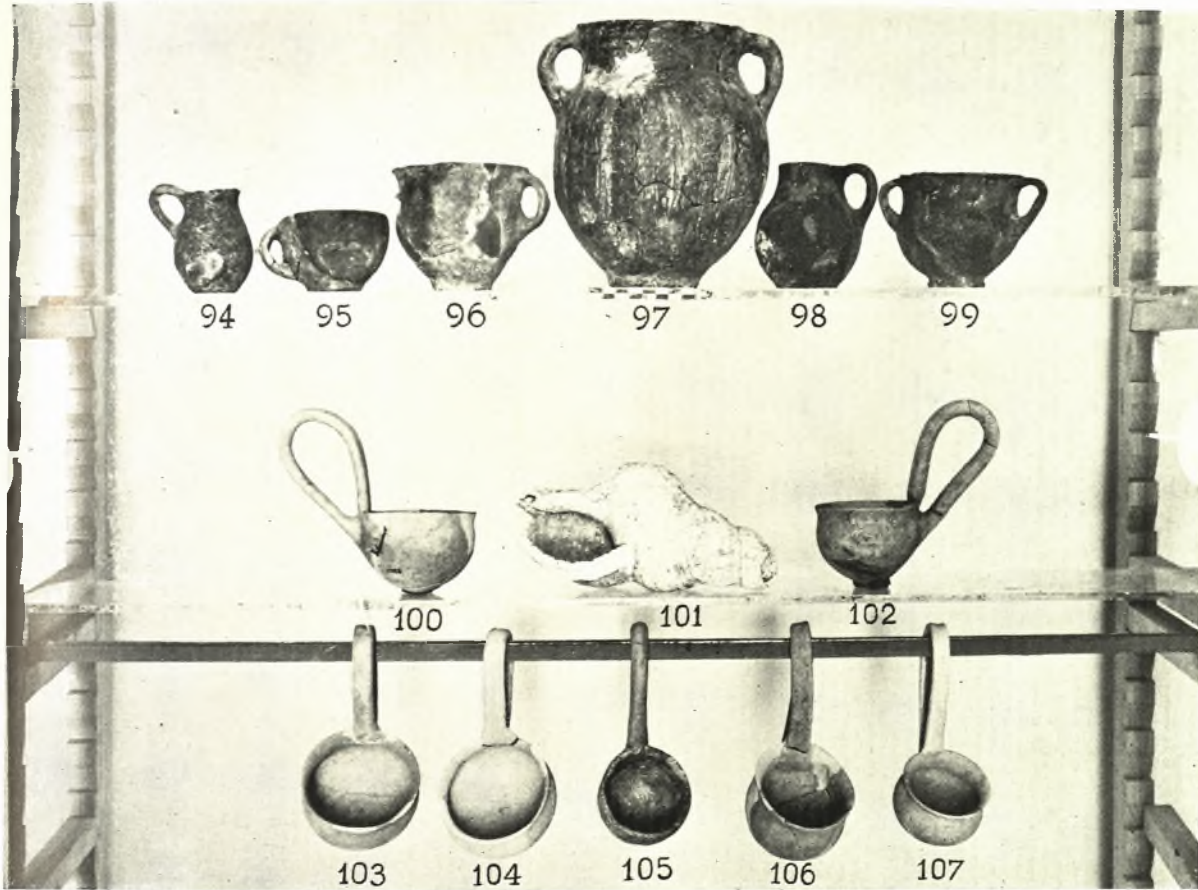
Λακκίβλα, ἀργεῖα τάφου Α.





Λακκίθρα, ἀγγεία τύπου Α.





Λακκίδια, ἀγγεία τύπων Α (ἄνω) καὶ Β (κάτω, ἀριθ. 108-137).





138



139



138α



140



141



142



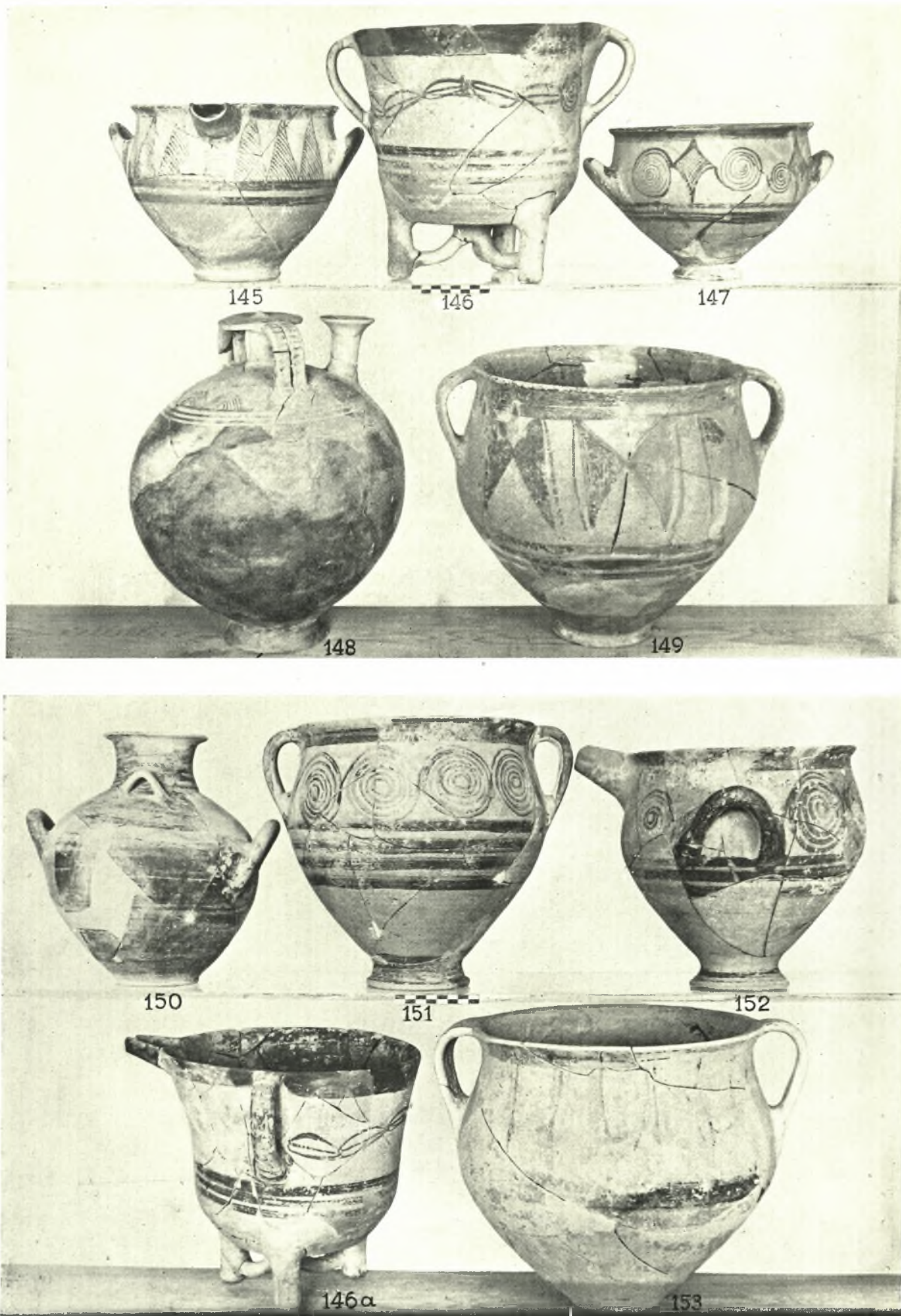
143



144

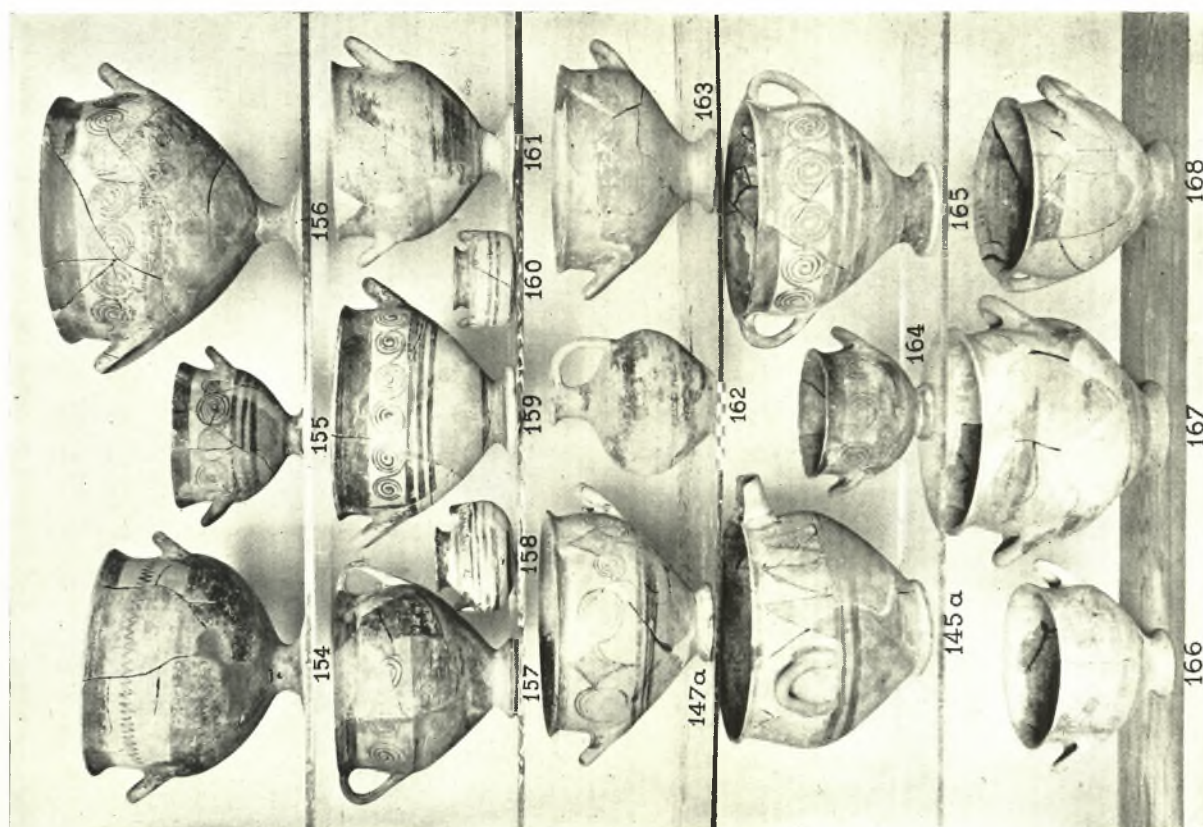
*Λακκίθρα, ἀγγεῖα τάφου Α.*





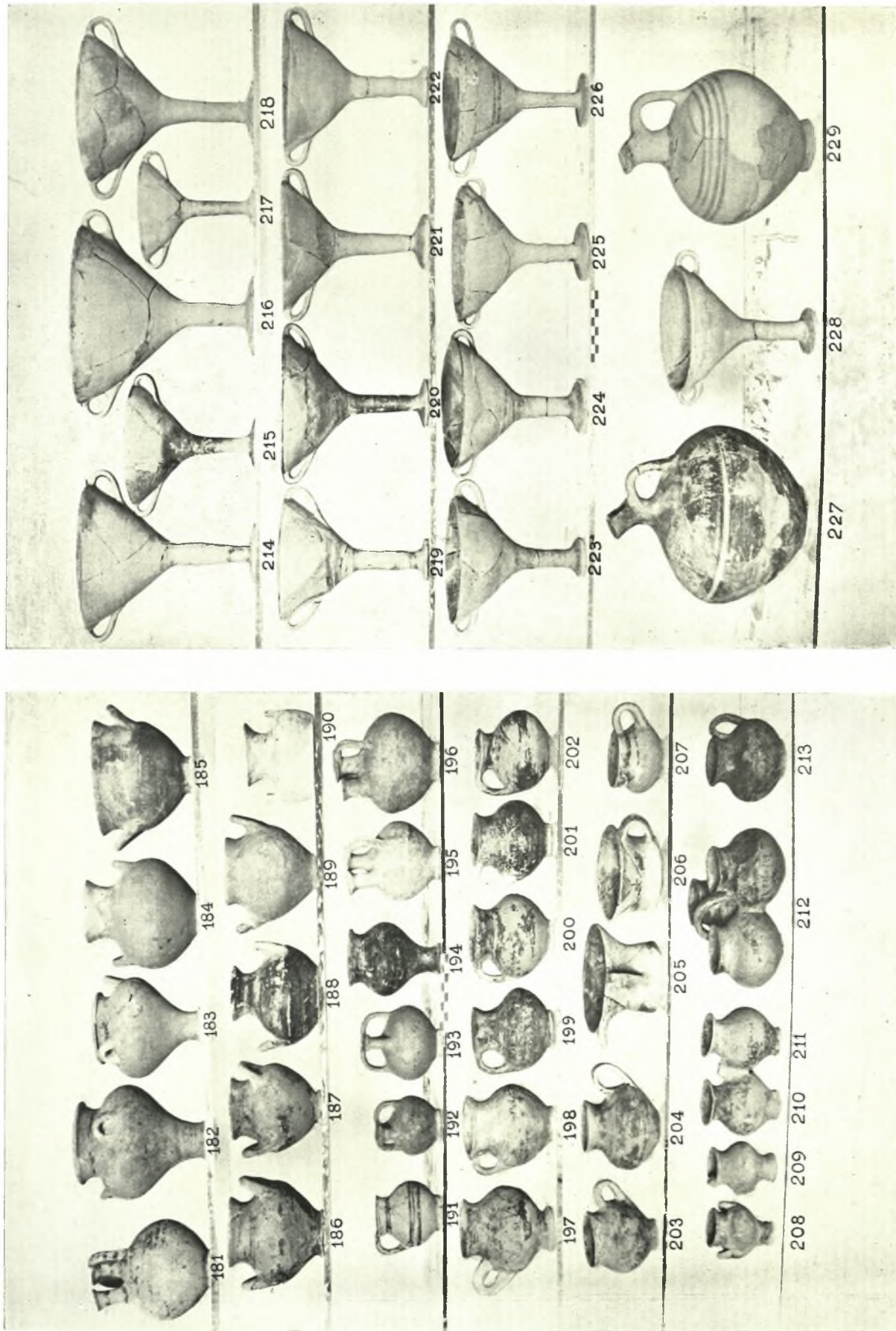
Λακκίθρα, ἀγγεῖα τάφου Δ.





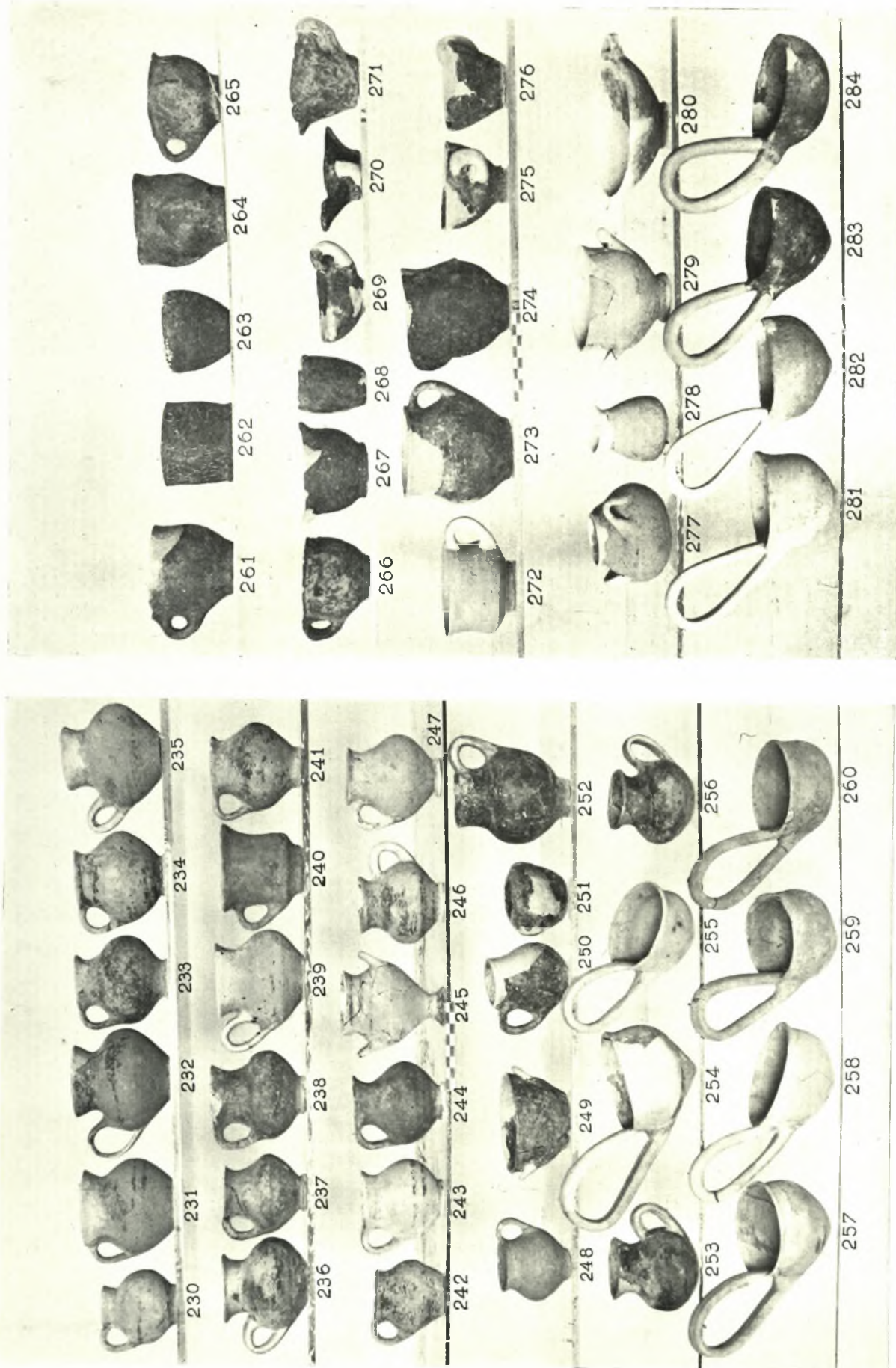
Λακκίθρα, ἀγγεία τάφου Δ.





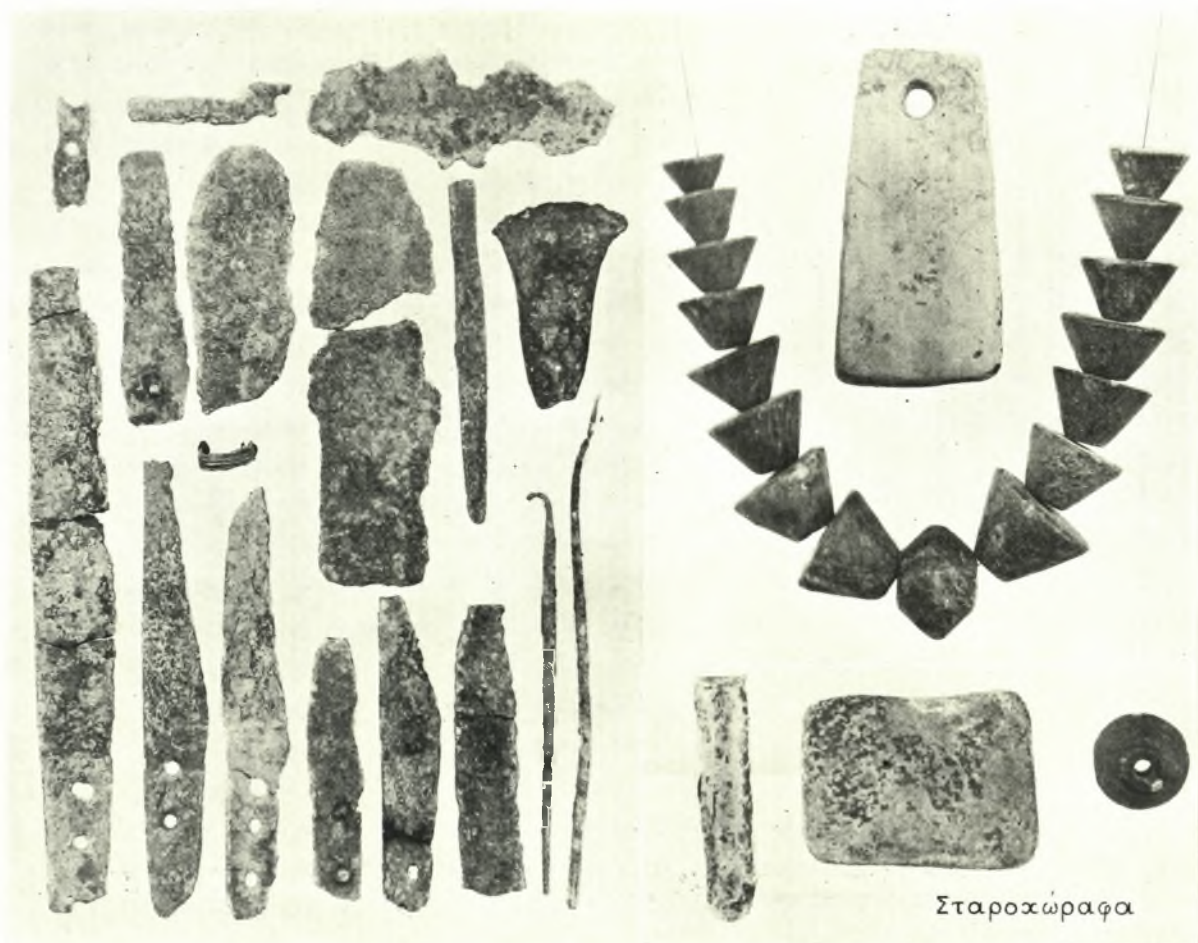
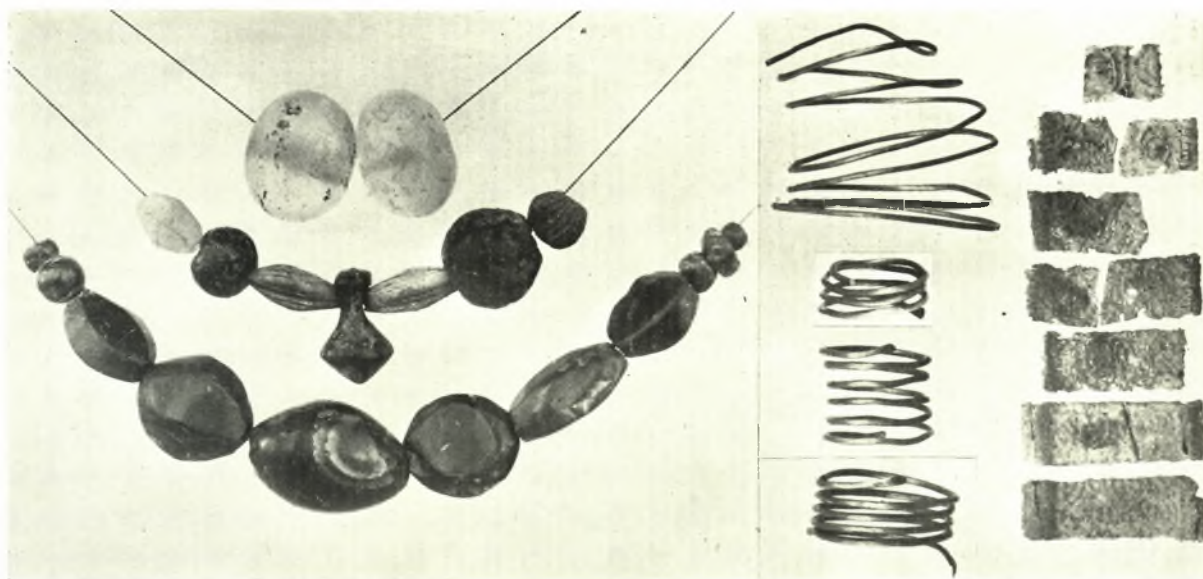
Μαζεύματα, ἀγγεῖα τάφοι Α.





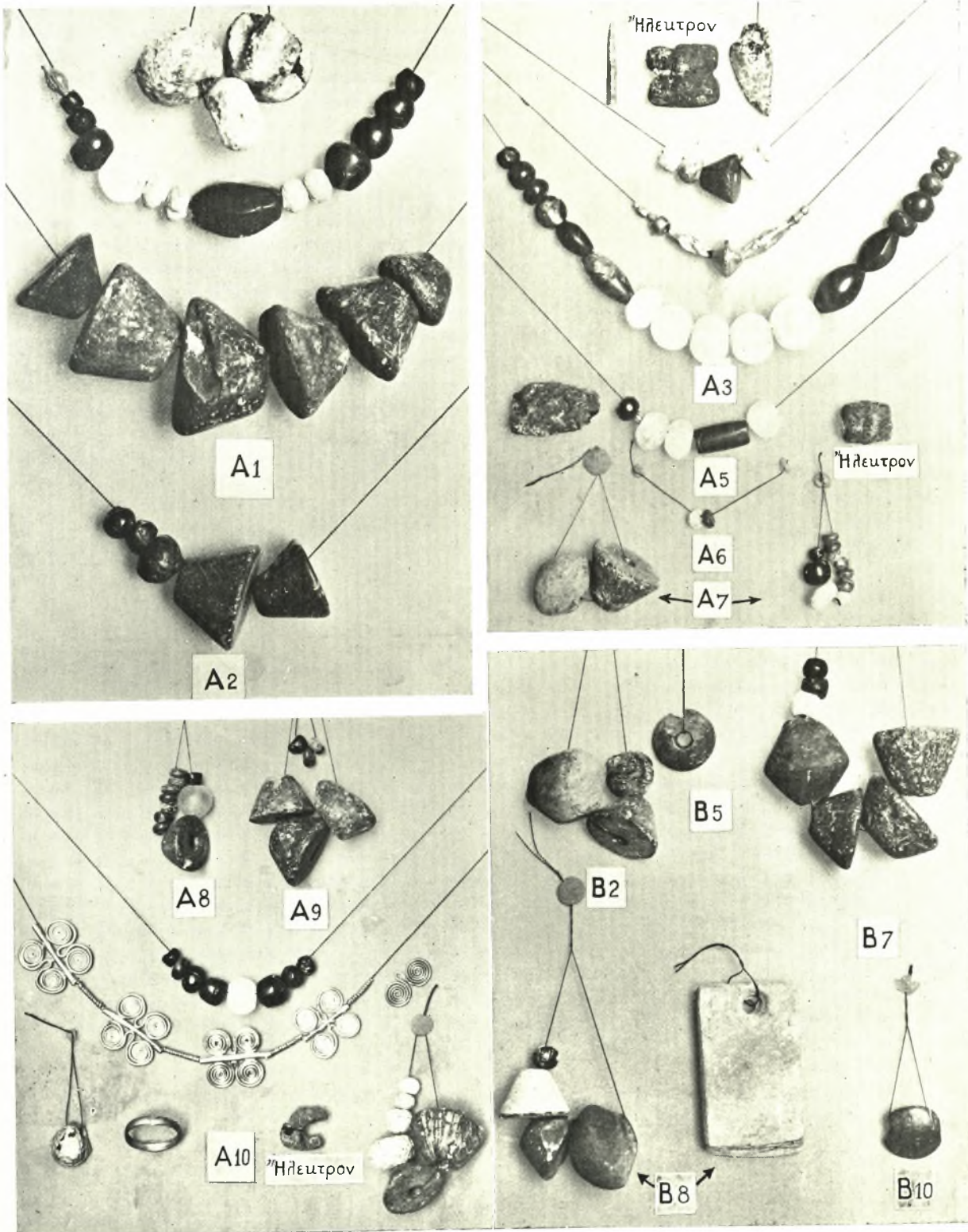
Λακκίδια, ἀγγεῖα τάφου Α (ἀριστερά) καὶ Γ (δεξιά ἀποθ. 261-284).





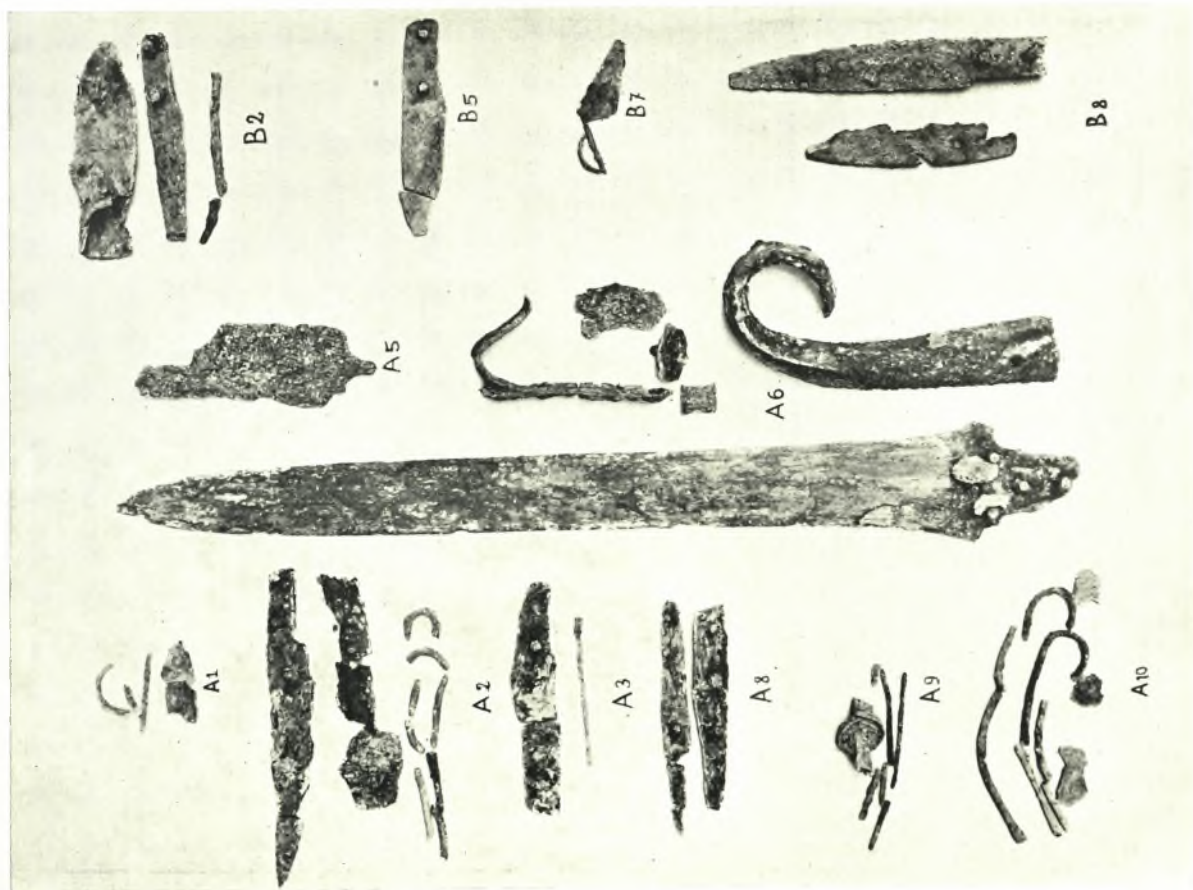
Αγόμεικτα εφόρματα εξ Οικόπεδων και Σταροχωράφων.





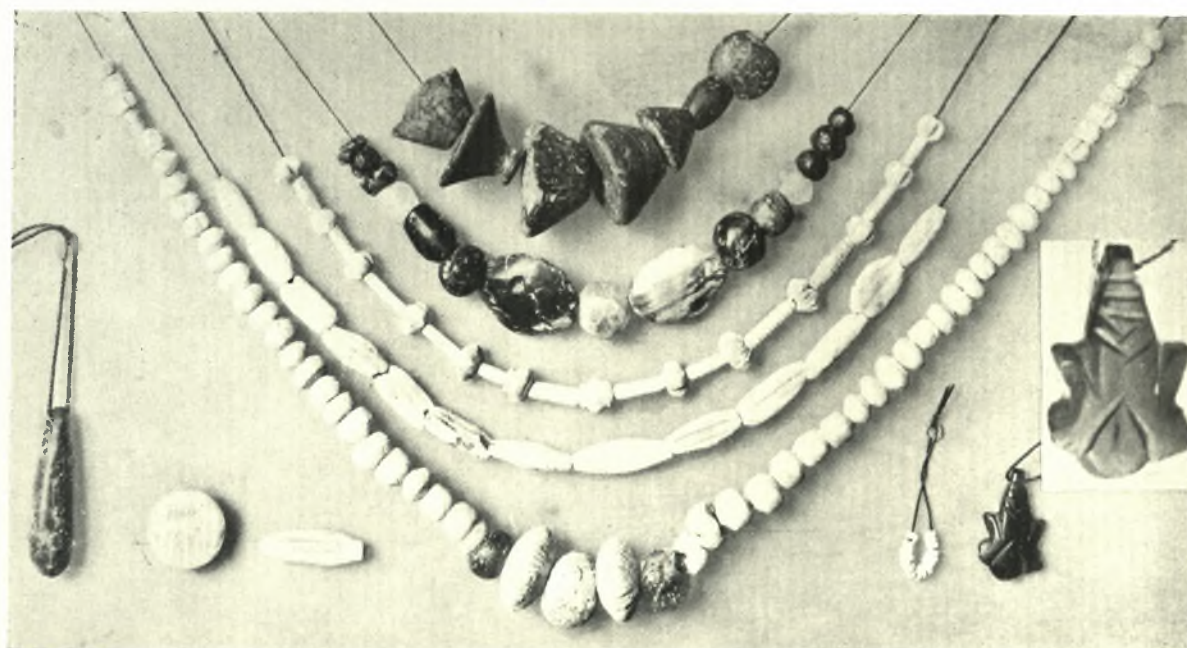
Λακκίθρα, ἀνάμεικτα εὐρήματα τάφων Α - Β.





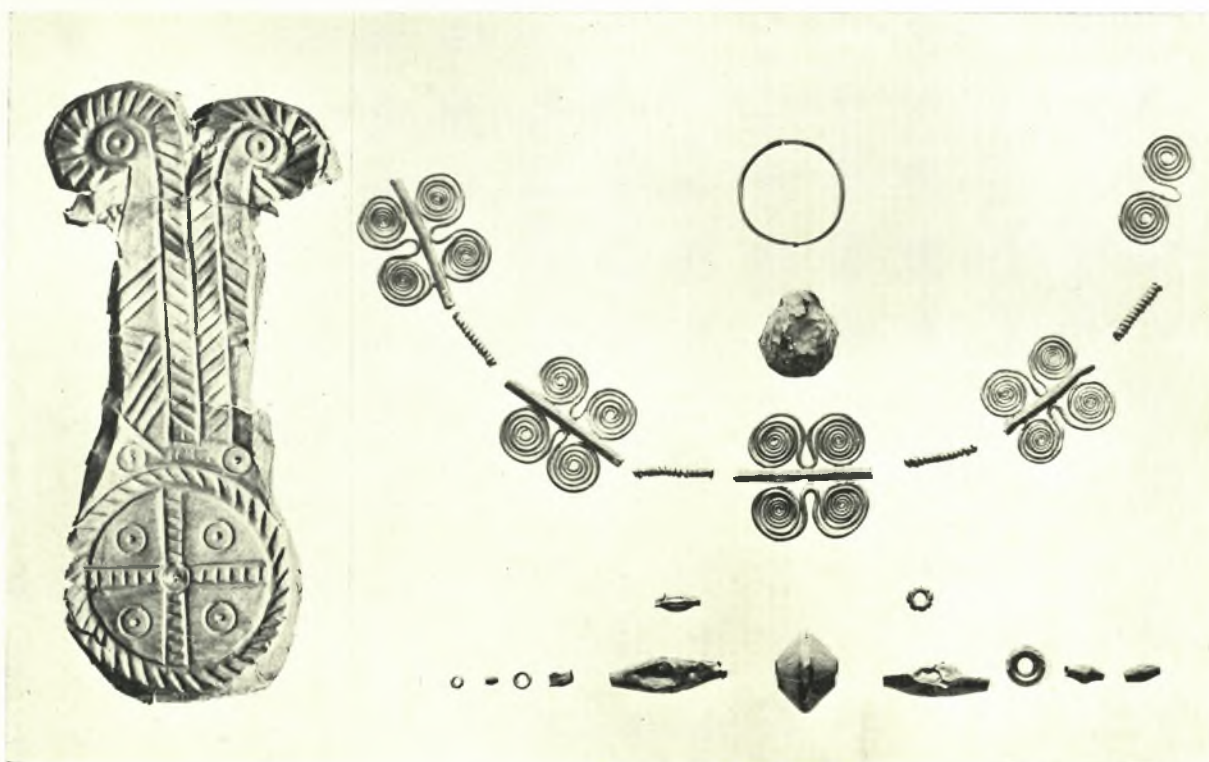
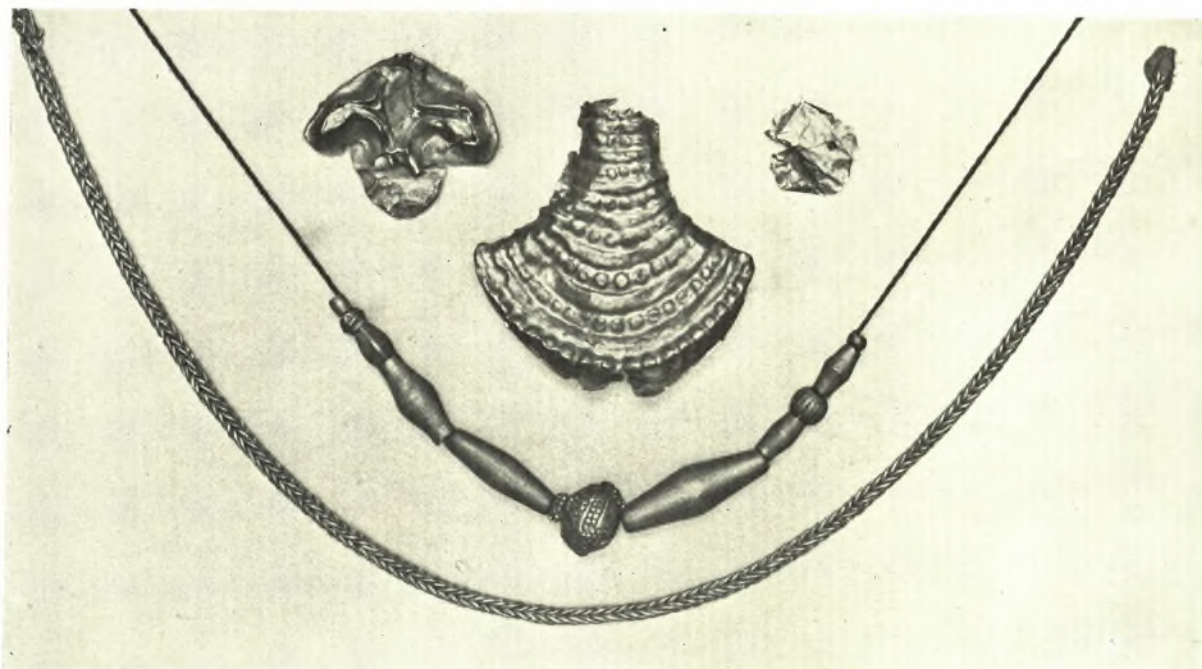
Λακωνίδου, χαλκά εθρήματα τέκνον Α - Β (ἀριστερά) και Α (δεξιά).





Λαγκίθρα, ανάμεικτα εφόδια τάφου Δ και Γ (τὰ τρία τεμάχια κάτω ἄριστερά).





Λαζκίθρα, χρυσά εφόδια τάφου Δ (ἄνω) καὶ Α (κάτω).



## NEA BIBLIA

---

1. *Arvanitaki, G. L.*: Chronométrie musulmane. P. 1-2. Athènes 1934 8°.
  2. *Ἀρσιτόφρονος, Παν.*: Πλάτωνος Ἀκαδήμεια... Ἐν Ὁξφόρδῃ: Ἐν τῷ Τυπογραφείῳ τοῦ Πανεπιστημίου, Ἰωάν. Τζῶνσον τυπογράφος, 1933. 4° σ. γ' + 49, π. 6.
  3. *Drerup, Engelbert*: Kulturprobleme des klass. Griechentums. II: Der Humanismus. Paderborn: Ferd. Schöning, 1934. 8° σ. 164.
  4. *Hazzidakis, Joseph.*: Les villas minoennes de Tylissos. Version française de Ferd. Chapouthier et R. Joly. Paris 1934. σ. XV+116, π. 33 (Etudes Crétoises, 3).
  5. *Karo G.*: Führer durch Tiryns. 2. völl. erneuerte Aufl. Athen: 1934. 8° σ. 52, π. 4 (Deuts. Archäol. Institut in Athen).
  6. *Meritt, B. D.-West, A. B.*: The Athenian assessment of 425 B.C. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1934. 4° σ. XIV+112, π. 3.
  7. *Stahlin, Fr.-Meyer, E.-Heidner, A.*: Pagasai und Demetrias. Berlin u. Leipzig: Walter de Gruyter, 1934. 4° σ. XI+373, π. 24, σχεδ. 3.
  8. *Wace, A.J.B.*: Chamber tombs at Mycenae. Oxford: Society of Antiquarians, 1932. 4° σ. XIII+242, π. 57.
  9. *Wrede, Walther*: Attische Mauern. Athen: Deuts. Archäol. Institut, 1933. 4° σ. 67, π. 113. (Archäol. Inst. d. D. Reiches, Athen. Zweiganstalt).
  10. » » Attika. Athen 1934. 8° σ. 32, π. 23, χάρτ. 1 (Archäol. Inst. d. D. Reiches, Athen. Zweiganstalt).
  11. *Ziebarth, Erich*: Der griechische Kaufmann im Altertum. München: E. Heimeran, 1934. 8° σ. 34.
-